

А.В. Грубінко
A.V. Hrubinko

**ВЕЛИКА БРИТАНІЯ В СИСТЕМІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ
І БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ
(1990-2016 рр.)**

**GREAT BRITAIN
IN THE EUROPEAN FOREIGN
AND SECURITY POLICY SYSTEM
(1990-2016)**

Монографія
Monograph

Тернопіль, 2017
Ternopil, 2017

УДК 94(420):327.061 «1990/2016»
ББК 63.3(4Анг)
Г 90

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту історії України НАН України
(протокол № 9 від 31 жовтня 2017 р.)*

Науковий редактор:

Мартинюк А.Ю., доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України

Рецензенти:

Алексієв Л.М., доктор історичних наук, професор, професор кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Дятлов В.О., доктор історичних наук, професор, перший проректор, проректор з науково-педагогічної роботи Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, професор кафедри всесвітньої історії

Машевський О.П., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Грубінко А.В.

Г 90 Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. – 640 с.

ISBN 978-617-7516-28-5

Публікація є першим монографічним дослідженням історії участі Великої Британії у зовнішній та безпековій політиці Європейського Союзу. Висвітлюються питання ролі Великої Британії у становленні Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу та її вплив на відносини королівства з іншими стратегічними партнерами. Виявлено особливості британського впливу на фіксацію СЗППБ в установчих договорах об'єднання. Представлено компаративний аналіз позицій королівства щодо СЗППБ з позиціями Франції і Німеччини, оцінку ролі американо-британських відносин у розвитку європейської зовнішньої і безпекової політики. Висвітлюються історичні аспекти практичної участі держави в реалізації СЗППБ, зокрема, у відносинах ЄС з державами Східної Європи (в т.ч. Україною). Проаналізовано особливості британського підходу до формування військової компоненти ЄС в контексті трансформацій НАТО, місце британського ВПК у військово-технічній кооперації держав об'єднання, досвід участі країни у військово-гуманітарних акціях ЄС.

Розраховано на дослідників, дипломатів, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться проблемами історії міжнародних відносин, всесвітньої історії, історії Великої Британії та європейської інтеграції

**УДК 94(420):327.061 «1990/2016»
ББК 63.3(4Анг)**

ISBN 978-617-7516-28-5

© Андрій Грубінко, 2017
© ФОП Осадца Ю.В.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ І ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1. Концептуально-теоретичні аспекти та методологія дослідження	11
1.2. Історіографія проблеми.....	34
1.3. Джерельна база дослідження.....	69
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ БРИТАНСЬКОГО ПІДХОДУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	77
2.1. Позиція британського суспільства і політичних партій щодо європейської політичної інтеграції	77
2.2. Роль Великої Британії у формуванні механізмів зовнішньої і безпекової політики Європейського Співтовариства	104
2.3. Політичне співробітництво держав Європейського Співтовариства в системі стратегічних міжнародних союзів Великої Британії.....	138
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ І БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ	161
3.1. Позиція Великої Британії щодо Маастрихтського договору і створення Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу	161
3.2. Амстердамський і Ніццький договори та британський вплив на структурні зміни в Європейському Союзі	191
3.3. Роль Великої Британії у процесі політичної інтеграції на етапі розробки і відхилення Конституційного договору ЄС.....	221
3.4. Вплив Великої Британії на інституційно-правові зміни СЗППБ ЄС в контексті прийняття Лісабонського договору	250
РОЗДІЛ 4. УЧАСТЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ І БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄС В СИСТЕМІ ВІДНОСИН З СТРАТЕГІЧНИМИ ПАРТНЕРАМИ	285
4.1. Компаративний аналіз політики Великої Британії, Франції і ФРН щодо реалізації зовнішньої політики ЄС.....	285

4.2. Американсько-британські стратегічні відносини і СЗППБ ЄС.....	314
РОЗДІЛ 5. ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА ПОЛІТИКУ СУСІДСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	346
5.1. Британська стратегія розширення ЄС на схід	346
5.2. Східноєвропейська політика Великої Британії та її місце у СЗППБ ЄС	374
5.3. Політика Великої Британії щодо України в контексті розвитку зовнішньої політики і політики безпеки Євросоюзу	404
РОЗДІЛ 6. ТРАНСФОРМАЦІЇ БРИТАНСЬКИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	433
6.1. Реформування НАТО та його взаємини з ЄС: британські інтереси і підходи	433
6.2. Місце військово-оборонного комплексу Великої Британії в системі кооперації ВПК держав Європейського Союзу.....	470
6.3. Участь Великої Британії у військово-гуманітарних операціях і місіях ЄС	499
ВИСНОВКИ.....	526
SUMMARY	535
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	540
ДОДАТКИ.....	629

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТР	–	Азійсько-Тихоокеанський регіон
ВМС	–	Військово-морські сили
ВПК	–	військово-промисловий комплекс
ВТС	–	військово-технічне співробітництво
ДЄС	–	Договір про Європейський Союз
ДЗЗСЄ	–	Договір про звичайні збройні сили в Європі
ЄАВТ	–	Європейська асоціація вільної торгівлі
ЄЕС	–	Європейське Економічне Співтовариство
ЄСА	–	Єдиний європейський акт
ЄІБО	–	Європейська ідентичність у сфері безпеки та оборони
ЄОВС	–	Європейське об'єднання вугілля і сталі
ЄОА	–	Європейське оборонне агентство
ЄОІ	–	Європейська оборонна ідентичність
ЄОС	–	Європейське оборонне співтовариство
ЄПБО	–	Європейська політика безпеки та оборони
ЄПС	–	Європейське політичне співробітництво
ЄСЗД	–	Європейська служба зовнішніх дій
ЄСШР	–	Європейські Сили швидкого реагування
ЗЄГО	–	Західноєвропейська група озброєнь
ЗМЗ	–	зброя масового знищення
ЗС	–	збройні сили
КПВБ	–	Консервативна партія Великої Британії
ЛПВБ	–	Лейбористська партія Великої Британії
МУК	–	Міжурядова конференція
НАТО	–	(від англ. North Atlantic Treaty Organization) Організація Північноатлантичного договору.
НДДКР	–	науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
НЄГП	–	Незалежна європейська група програмування
ННД	–	нові незалежні держави
ОАК	–	Об'єднаний армійський корпус
ОДКБ	–	Організація договору про колективну безпеку (Ташкентський договір)
ОЕСР	–	Організація економічного співробітництва та розвитку
ОЄСР	–	Організація європейського економічного співробітництва
ОЗС НАТО	–	Об'єднані Збройні Сили НАТО
ПЛД	–	Партія ліберальних демократів
ПРО	–	протиракетна оборона
СЄПБО	–	Спільна європейська політика безпеки та оборони
СЗППБ	–	Спільна зовнішня політика і політика безпеки
СНД	–	Союз незалежних держав
СООТГ	–	Спільна об'єднана оперативно-тактична група
СПБО	–	Спільна політика безпеки та оборони
УПС	–	Угода про партнерство та співробітництво

ВСТУП

Історія європейської інтеграції, втілення теоретичних ідей якої розпочалося по завершенні Другої світової війни, відзначається складністю і суперечностями, але загалом становить успішний шлях впровадження в життя залучених до неї держав і народів Європи стандартів демократії, ринкових відносин, соціального забезпечення, економічного добробуту, міжкультурної взаємодії і політичного співробітництва. Інституційно-функціональним втіленням європейської інтеграції став Європейський Союз як правонаступник Європейського Економічного Співтовариства (1957–1993 рр.) та інших європейських спільнот – Європейського об'єднання вугілля і сталі та Євроатому. На початку ХХІ ст. ЄС переживає складний період фінансово-економічної, політичної кризи і, зрештою, кризи європейської ідентичності його учасників, які все ще намагаються відшукати формулу поєднання національних і комунітарних інтересів у різних сферах інтеграційної взаємодії. Показовим проявом і наслідком цих пошуків став початок процесу виходу Великої Британії з Європейського Союзу, який матиме далекосяжні наслідки для об'єднання і міжнародної спільноти загалом.

Окрім внутрішніх проблем розвитку Європейський Союз постав перед викликами зовнішнього (міжнародного) рівня на своїх безпосередніх межових територіях, які як ніколи вимагають від об'єднання активних дій, розвитку механізмів зовнішньополітичного і військового впливу. Саме ця своєрідна організація, як ніяка інша в Європі, розвинула власну єдину інституційно-функціональну систему формування та реалізації спільної зовнішньої і безпекової політики з елементами наднаціональної координації та управління. Тому дослідження історії розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки (далі – СЗППБ) ЄС дає можливість зробити певні висновки про особливості розвитку системи міжнародної політики і безпеки Європи загалом, становлення європейського об'єднання у формі Євросоюзу як суб'єкта міжнародних відносин, виявити та проаналізувати досягнення і невдачі політичної інтеграції, спрогнозувати можливості цієї унікальної регіональної організації на міжнародному рівні. З огляду на сучасні непрості процеси трансформацій в ЄС та міжнародних відносин загалом особливу актуальність становить дослідження досвіду участі провідних держав-

учасників європейських інтеграційних процесів в становленні і розвитку СЗППБ ЄС, серед яких виділяється Велика Британія.

Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії історично було одним з ключових суб'єктів європейської регіональної політики, потенційним лідером європейського об'єднання у сфері зовнішньої політики і безпеки. Британське суспільство, політикум і керівництво держави різних періодів, у пам'яті якого міцно закарбувалася велична історія Британської імперії, пройшло непростий історичний шлях зосередження зовнішньополітичних пріоритетів на рівні європейської регіональної політики та участі в європейській інтеграції. Водночас прийняття рішення про вихід з ЄС на референдумі 23 червня 2016 р. засвідчило, що британська громадськість і політична еліта держави упродовж історії її членства в Співтоваристві не зуміли узгодити концептуальні засади державотворення і специфічне британське бачення об'єднання з реаліями інтеграційних процесів. Участь в їх політичній складовій у формі СЗППБ стала досвідом втраченої можливості повною мірою реалізувати значний потенціал Великої Британії у сфері зовнішньої політики і безпеки, стати провідним учасником Європейського Союзу.

Обрана для дослідження наукова тема має важливе практичне значення для оптимізації процесу європейської інтеграції України, адже врахування досвіду та позиції провідних держав-членів ЄС важливе для визначення перспектив членства нашої держави у цьому провідному континентальному об'єднанні, її долученні до функціонування механізмів СЗППБ ЄС. При цьому важливо здійснити історичний аналіз зовнішніх і внутрішніх чинників формування та реалізації специфічної євроінтеграційної стратегії Великої Британії у різні історичні періоди, виявити здобутки і прорахунки урядів держави у відносинах з ЄС у сфері зовнішньої політики і безпеки, провести компаративний аналіз досвіду участі королівства в розбудові СЗППБ ЄС з досвідом і підходами інших провідних держав Європейського Союзу, розкрити роль і значення британської урядової політики у становленні відносин між ЄС і НАТО, формуванні східноєвропейської політики Союзу. Дослідження цих питань дозволить сформувати цілісне бачення наукової проблеми – трансформації підходів Великої Британії до розвитку СЗППБ ЄС як невід'ємного виміру історії європейських об'єднувачих процесів у 1990–2016 роках. Досвід участі Великої Британії в європейських інтеграційних процесах у значній мірі може стати повчальним для України в її прагненні долучитися до повноправних суб'єктів зазначених процесів. Навіть за умови виходу

Великої Британії з ЄС ця держава збереже значний вплив на міжнародні відносини в Європі, залишиться активним суб'єктом європейської системи безпеки, а тому матиме важливе значення як партнер для зміцнення позицій України на міжнародній арені.

Формування зовнішньополітичного і безпекового виміру ЄС та внеску Великої Британії актуальне для дослідження з огляду на потребу пізнання витоків і причин сучасних складних трансформацій регіональної і світової системи міжнародних відносин, в епіцентрі яких опинилася Україна. Специфіка дослідження передбачає необхідність комплексного аналізу історії політичного розвитку Великої Британії, її відносин з ЄС та його ключовими суб'єктами у сфері СЗППБ в контексті новітньої історії міжнародних відносин. Відзначаємо недостатню увагу вчених до заявленої теми дослідження, про що насамперед свідчить відсутність спеціальних монографічних праць.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні передумов, внутрішніх і зовнішніх факторів, тенденцій та особливостей участі Великої Британії у процесі формування і розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу у 1990–2016 роках.

Хронологічні рамки дослідження зумовлені об'єктивними історичними обставинами розвитку Великої Британії, Європи та системи міжнародних відносин у новітній період. Визначена нижня хронологічна межа зумовлена об'єктивними історичними обставинами: відставкою з посади прем'єр-міністра М. Тетчер 28 листопада 1990 р. і зміною уряду Сполученого Королівства; ліквідацією післявоєнної біполярної системи міжнародних відносин у процесі розпаду СРСР і ОВД у 1990–1991 рр.; формуванням концептуальних підвалин СЗППБ як новостворюваного окремого напрямку інституційно-функціональної структури Європейського Співтовариства в рамках широкої дискусії з підготовки Договору про Європейський Союз у 1990–1991 роках. Вибір верхньої хронологічної межі зумовлений проведенням 23 червня 2016 р. загальнодержавного референдуму про перебування Великої Британії у складі ЄС, за наслідками якого завершилося правління другого уряду Д. Кемерона після його відставки 13 липня 2016 року. Результати голосування про вихід держави з Євросоюзу завершили попередній період історії участі королівства в процесах європейської інтеграції і розпочали новий, в центрі якого – переговори про умови виходу.

Методологічна основа дослідження сформована з урахуванням сутності та специфіки історичного процесу розвитку зовнішньої і

безпекової політики як особливого сегмента функціонування Європейського Союзу, теоретико-концептуальних підходів і реалізації практичної політики Великої Британії щодо європейської інтеграції. При цьому виходимо з того, що остання історично, сутнісно і функціонально є невід'ємною частиною світової та регіональної системи міжнародних відносин. Тому історія євроінтеграції, в т. ч. участь Великої Британії у СЗППБ ЄС як новітній напрям дослідження історичної науки є складовою загальної (всесвітньої, регіональної) історії міжнародних відносин з відповідним концептуальним обґрунтуванням і методологічним інструментарієм. Дослідження особливостей участі Великої Британії у СЗППБ ЄС ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, всебічного вивчення проблеми, обґрунтованості, проблемності, системному, діалектичному, аксіологічному і міждисциплінарному підходах. Діалектичний метод дозволив прослідкувати генезис зовнішньополітичної складової ЄС. Використання загальнологічних методів сприяло всебічному аналізу історіографії, встановленню конкретних прикладів впливу офіційного Лондона на функціонування зовнішньої політики ЄС. Застосовано методи системного і структурно-функціонального аналізу для дослідження внеску Великої Британії в історію інституційного становлення СЗППБ, розвитку відносин Співтовариства з третіми країнами і міжнародними організаціями, формування військово-політичного співробітництва держав-членів Союзу. Серед групи використаних конкретно-історичних методів відзначимо історико-генетичний, хронологічний, метод періодизації, порівняльно-історичний, історико-типологічний методи.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у здійсненні комплексного конкретно-історичного аналізу участі Сполученого Королівства у формуванні інституційних механізмів і практиці функціонування СЗППБ ЄС у 1990–2016 роках. Проаналізовано особливості формування суспільної думки і позиції провідних політичних партій Великої Британії у повоєнні десятиліття щодо зовнішньополітичного сегмента євроінтеграції. Запропоновано періодизацію історії участі держави у СЗППБ ЄС. Показано зміни в євроінтеграційній політиці Лондона у період правління уряду Д. Кемерона. Згідно авторської концепції завдяки перемозі євроскептичного популізму Велика Британія втратила черговий, як ніколи реальний та вочевидь останній шанс на лідерство в об'єднаній Європі, насамперед у сфері зовнішньої і безпекової політики. Проведено компаративний аналіз позицій і практичної політики

провідних держав ЄС щодо СЗППБ – Великої Британії, Франції і Німеччини. Переосмислено вплив американо-британських відносин на участь Британії в зовнішній і безпековій політиці Союзу. Дано оцінку її ролі в політиці розширення ЄС. Висвітлено історичні особливості участі королівства у східноєвропейській політиці Союзу. Особливу увагу приділено ролі Великої Британії у реагуванні Євроспільноти на російсько-український конфлікт. Проаналізовано вплив участі держави у реформуванні НАТО на становлення СПБО. Досліджено внесок Британії у військово-технічну кооперацію держав ЄС, проведення військово-гуманітарних операцій і місій під егідою об'єднання.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання: в подальших наукових дослідженнях історії міжнародних відносин, Європейського Союзу та новітньої історії Великої Британії; при підготовці навчальної літератури і викладанні у вищих навчальних закладах відповідних дисциплін; у практичній діяльності Міністерства закордонних справ України, дипломатичних представництв України (насамперед Посольства України у Великій Британії), інших органів державної влади.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ І ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Концептуально-теоретичні аспекти та методологія дослідження

Історичні трансформації в системі міжнародних відносин, пов'язані з розпадом ялтинсько-потсдамського політичного світопорядку на рубежі 80–90-х рр. ХХ ст., супроводжувалися деформацією усталеного піввікового міжнародного поля безпеки, що в свою чергу мало наслідком започаткування процесу реструктуризації світових центрів міжнародного впливу. Розпочато формування нових міжнародних структур – лідерів регіонального масштабу з потенційними можливостями глобального впливу. Прикладом такої структури став Європейський Союз. Упродовж функціонування об'єднання пройшло непростий шлях утвердження на міжнародній арені в якості повноцінного суб'єкта міжнародних відносин, функціональним механізмом діяльності якого стала Спільна зовнішня політика і політика безпеки (СЗППБ). Непересічним учасником формування ЄС і СЗППБ стала Велика Британія.

Історично генезис ЄС у формі його попередника Європейського економічного союзу (далі – ЄЕС), створеного у 1957 році, та супутніх організацій (Європейського об'єднання вугілля і сталі, Євроатому), відбувався як інтеграційне економічне об'єднання, позбавлене міжнародних політичних амбіцій, що не виключало перспективи формування його зовнішньополітичної складової як невід'ємної частини розвитку регіональної політичної інтеграції. Під політичною інтеграцією розуміємо об'єднання суспільних або державних структур в межах певної держави чи на міждержавному рівні, яке відбувається на основі створення нових інститутів влади з наданням їм частини суверенних прав органів державної влади¹. Як зазначають Д. Гелд та Е. Мак-Грю, “на регіональному рівні Євросоюз за дуже короткий час привів Європу від хаосу Другої світової війни до світу, де суверенність відступає на задній план перед щодалі більшою кількістю зон спільних

¹ Геополітика: енциклопедія / за ред. Є.М. Суліми. К.: Знання України, 2012. С. 323.

інтересів². У повоєнні десятиліття ідея політичної інтеграції, як і її складової – військової інтеграції, не мала шансів на реалізацію. Поступове впровадження елементів зовнішньополітичної кооперації держав Співтовариства на рівні ЄЕС у формі механізму Європейського політичного співробітництва стало відображенням об'єктивної потреби в погодженні позицій держав об'єднання з актуальних питань міжнародної політики та економіки.

Історична специфіка СЗППБ ЄС як неординарного за своєю сутністю і завданнями практично впроваджуваного феномену зовнішньополітичної та військово-політичної регіональної інтеграції зумовлена складністю системи детермінант його формування і структурно-функціонального наповнення. Головними з них стали нетипова природа самого Європейського Союзу як міждержавно-квазідержавного формування та особливості зовнішньої політики як державно-правової і соціальної реальності, прерогатива формування і реалізації якої, згідно традиційних канонів міжнародних відносин, належить державі. При цьому у процесі теоретико-концептуального аналізу особливостей СЗППБ та участі в ньому держав-членів ЄС необхідно врахувати такі рівні її формування і здійснення: 1) ендогенний (внутрішньосоюзний) рівень: а) вертикальна вісь: інтерсуб'єктно-інституційна взаємодія за формулою “національний (державний) – наднаціональний (наддержавний)”; б) горизонтальна вісь: інтерсуб'єктна координація за формулами “державний-державний” і “наднаціональний-наднаціональний”; 2) екзогенний рівень (зовнішній): співробітництво / суперництво за формулою “ЄС (інституційний / наднаціональний + державний / національний)” – інші суб'єкти міжнародного права (треті держави та міжнародні організації)”³. На відміну від економічної інтеграції, яка базується на делегуванні значної частини національних суверенітетів у відповідній сфері наднаціональним органам на основі усвідомлення спільної вигоди, механізми політичної інтеграції є складнішими, потребують не лише посиленого фактора вигоди, але й наддержавної (регіональної) ідентичності, що обумовлено відмінністю національно-державних культур та історичного досвіду, інтересів і пріоритетів держав-членів у відповідних сферах, різними поглядами на питання зовнішньої політики і безпеки. Зовнішня політика є традиційним і невід'ємним

² Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація/антиглобалізація / пер. з англ. І. Андрущенко. К.: К.І.С., 2004. С. 20.

³ Грубінко А.В. Спільна зовнішня політика і політика безпеки ЄС в контексті сучасних теорій євроінтеграції: структурно-функціональний аналіз // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2012. Вип. 19. Том 4. С. 204.

атрибутом, функцією держави, практичним механізмом реалізації її суверенітету, територіальної цілісності і репрезентації на міжнародній арені, зміцнення і поширення впливу за кордоном, що робить цю сферу дуже вразливою до будь-яких спроб обмеження, навіть заради здобуття вигод у співпраці з партнерами. До сфери СЗППБ ЄС увійшли усі питання міжнародних відносин, зокрема, охорони міжнародного миру й безпеки, поступове формування спільної оборонної політики, забезпечення інтересів Євросоюзу як міжнародного актора у відносинах з третіми державами і міжнародними організаціями. Головна відмінна ознака СЗППБ ЄС як однієї з інтегральних сфер діяльності об'єднання – сильна залежність процесу її розробки і реалізації від інтересів провідних держав-суб'єктів, що стало визначальним ендогенним фактором спеціального статусу системи зовнішньої політики і політики безпеки в структурі функціонування Співтовариства. До екзогенних факторів належать насамперед відносини ЄС з США як головним міжнародним партнером і державами найближчої периферії.

Європейська інтеграція історично, сутнісно і функціонально є невід'ємною частиною світової та регіональної системи міжнародних відносин. Тому її історія як новітній напрям дослідження історичної науки є складовою загальної (всесвітньої, регіональної) історії міжнародних відносин. Саме історія, серед іншого, лягла в основу науки про міжнародні відносини, а теорія міжнародних відносин розробила теоретико-концептуальні основи і методи дослідження, що досить успішно можуть бути використані історією⁴. Зазначені твердження актуальні як при вивченні особливостей генези організації та реалізації окремих напрямів політики ЄС, так і при дослідженні процесів історичних трансформацій політики окремих його держав-членів в системі комунітарної взаємодії, їх впливу на процеси євроінтеграції. Тому для всебічного дослідження історичних особливостей феномену СЗППБ ЄС та участі в його формуванні окремих держав об'єднання доцільно здійснити їх аналіз з точки зору постулатів провідних теорій європейської інтеграції.

Об'єктивний аналіз розвитку будь-якого сегмента функціонування ЄС можливий з урахуванням факту, що його ідея і практика ґрунтуються на плюралізмі теоретико-концептуальних систем, витoki яких походять з фундаментальної дихотомії міждержавний

⁴ Герасимчук Т.Ф. Теоретико-концептуальні основи та методи дослідження міжнародних відносин // Український історичний журнал. 2006. № 5. С. 198.

розширення ЄС. Напротивагу класичному реалізму і федералізму, комунікативна теорія розглядає інтеграцію як процес пошуку між її учасниками шляхів формування ненасильницькими способами “плюралістичного співтовариства безпеки” через мирне узгодження інтересів, що не виключає наднаціональної інтеграції⁸.

Класичним продовженням реалізму стала теорія міжурядового співробітництва (інтерговернменталізм) і неореалізм або структурний реалізм (структуралізм). Перша теорія відстоює збереження національного суверенітету учасників інтеграції. Її представник Е. Моравчик первинним джерелом інтеграції вважає інтереси держав, поєднані на основі концепції “великих договорів”, що не виключає можливості делегування частини владних повноважень на наднаціональний рівень⁹. Ліберальний інтерговернменталізм трактує членів ЄС як унітарних акторів, які здійснюють контроль за процесом інтеграції. Представники неореалізму наголошують на важливості структури міжнародної системи для характеру міжнародних відносин, а не поведінки окремих акторів (держав)¹⁰.

Популярна в західних академічних колах теорія конструктивізму, напротивагу реалізму та ідеалізму, трактує міжнародні відносини як продукт соціальних процесів в їх історичному розвитку. В основу поведінки держав на міжнародній арені конструктивісти ставлять дієвість таких чинників, як ідентичність, інтереси, самобутність, стратегічна культура, загрози та інші, що є елементами “соціальної реальності”. Національні стратегічні культури та інституційні норми, породжені історичним досвідом, є головними детермінантами політики безпеки держав¹¹.

Теорія реалізму та її напрям інтерговернменталізм лягли в основу сучасного британського підходу до європейської інтеграції, витоки якого сягають післявоєнних ідей У. Черчілля. Озвучене ним гасло “Сполучених Штатів Європи” означало формування континентального економічного об’єднання на основі простору вільної торгівлі¹². Історична концепція парламентського суверенітету і стереотипи

теорій євроінтеграції // Вестник МГИМО-Университета. 2015. №1 (40). С. 19.

⁸ Копійка В.В. Великобританія та формування комунітарних принципів ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин. 1999. Вип. 16. С. 3-11.

⁹ Moravcsik A. The European Constitutional settlement. The State of the European Union // Making History: European Integration and Institutional Change at Fifty. Oxford, 2007. Vol. 8. p. 33.

¹⁰ Цыганков П.А. Указ. соч. С. 128.

¹¹ Dyson T., Konstadinides T. Understanding the Limitations of the EU’s Common Security and Defence Policy // e_International Relations. 2013. September 26. URL: <http://www.e-ir.info/2013/09/26/understanding-the-limitations-of-the-eus-common-security-and-defence-policy-a-legal-perspective/> (дата звернення: 15.10.2015).

¹² Staab A. The European Union Explained: Institutions, Actors, Global impact. 2nd ed. Bloomington, 2011. p. 4-5.

глобального статусу країни стали головним стримуючим фактором у процесі її приєднання до ЄЕС у 1973 році і надалі визначали політику урядів в Європі, особливо за часів урядування М. Тетчер. Як згодом зазначала сама баронеса, “мій відхід з посади глави уряду відкривав можливості для благополучного і більш швидкого просування [*Співтовариства – авт.*] в напрямі федералізму”¹³. Тоді ж сформувався позитивний підхід Великої Британії до екстерналізації (розширення) об’єднання за рахунок приєднання нових держав-членів, перманентний процес якого апріорі уповільнює федералізацію. Схожої позиції дотримувалися наступні уряди країни. Консерватор Дж. Мейджор у 1995 році заявив, що “якщо Європа стане федерацією, Велика Британія не буде брати в ній участі”, а лейборист Т. Блер практикував усталені погляди британського істеблішменту на Європу як “союз націй, які тісно співпрацюють” і заперечив творення “федеративної супердержави”¹⁴.

Ускладнення об’єднувачих процесів в рамках ЄС на початку 1990-х рр. засвідчило неможливість розглядати багаторівневі інтеграційні процеси в рамках класичних концепцій міжнародних відносин у їх “чистому вигляді”. Тому в європейських наукових і політичних колах сформульовано ряд синтетичних теоретико-емпіричних моделей інтеграції, спрямованих на обґрунтування трансформаційних тенденцій і розробку механізмів адаптації об’єднання до нових внутрішніх і зовнішніх викликів. У науковій літературі ці моделі об’єднують термінами “диференційована інтеграція” (“differentiated integration”) або “гнучка інтеграція” (“flexible integration”)¹⁵. Застосування гнучкої інтеграції стало відповіддю на об’єктивні труднощі у досягненні прогресу в умовах збільшення гетерогенності Союзу і дозволило надалі просувати інтеграцію, незважаючи на суперечності інтересів її учасників. Позиція Британії щодо умов членства в ЄЕС/ЄС стала однією з головних причин активізації дискусії про застосування гнучкої інтеграції.

¹³ Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира. пер. с англ. М.: Альпина Паблишер, 2003. С. 407.

¹⁴ Mr Major’s Speech to 1995 Conservative Party Conference / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1269.html> (дата звернення: 17.07.2016); Britain’s role in Europe. Prime Minister’s speech to the European Research Institute. 23 November 2001 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page1673.asp> (дата звернення: 24.12.2015).

¹⁵ Holzinger K. Differentiated Integration in the European Union. Many Concepts, Sparse Theory, Few Data. Zurich, 2012. 21 p.; Бабынина Л.О. Гибкая интеграция в Европейском Союзе = Flexibility in the European Union. М.: Ин-т Европы РАН, 2010. 132 с.; Flexibility and the Future of the European Union. A Federal Trust Report on flexible integration in the European Union. London, October 2005. 27 p.

Маастрихтський договір фактично закріпив можливість нерівномірного розвитку інтеграційних процесів у всіх трьох “опорах” ЄС. У постмаастрихтський період дискусій щодо перспектив євроінтеграції німецькі політики-федералісти В. Шойбле та К. Ламерс розвинули концепції “Європи змінних геометрій” (“variable geometry”) та “різношвидкісної інтеграції” (“multi-speed integration”), що передбачають наявність центрального об’єднання держав-членів ЄС – т. зв. “міцного ядра” (“core Europe”) на базі франко-німецького союзу за участі інших держав єврозони з метою підтримки активного розвитку євроінтеграції та уникнення її гальмування державами, схильними до моделі міжурядової співпраці (Велика Британія, Данія, ряд нових держав-членів ЄС). Однак такі ініціативи відхилили в Лондоні і Римі. Згодом схожу концепцію висунув Президент Франції Ж. Ширак. Вона ґрунтувалася на необхідності формування відкритої для приєднання “авангардної групи” (“avant-garde”) європейських держав, які бажають брати участь у поглибленому співробітництві. Таку схему на початку 2000-х рр. підтримало керівництво Франції і Німеччини щодо розвитку Спільної політики безпеки та оборони до рівня Європейського Союзу безпеки¹⁶. Вони ж стали ініціаторами поширення механізму “поглибленого співробітництва” на сферу СЗПБ у Ніщському договорі ЄС. Колишній прем’єр-міністр Франції Е. Баладюр, вдосконаливши погляди європейських колег, розвинув модель “концентричних кіл” (“concentric circles”) або “сходинкової інтеграції” на основі різного ступеня інтеграції членів ЄС із залученням держав найближчої периферії. Федералістський дискурс цих концепцій врівноважувався позицією британського керівництва, яке, заперечуючи попередні моделі як такі, що суперечать принципу рівноправності членів інтеграції, розвинуло концепцію “карткової Європи” (“Europe à la carte”) або “секторальної інтеграції”. Її ідеологи (Р. Дарендорф, М. Тетчер, Дж. Мейджор) наголошували на доцільності вибору державою сфери інтеграції і партнерів по співробітництву відповідно до її інтересів. Такої моделі дотримувався британський уряд, використовуючи “право на неучасть” (“opt-out”) щодо положень “Соціального пакету” Маастрихтського договору та єврозони. Вона була притаманна для окремих аспектів участі держави в СПБО ЄС.

Британське керівництво завжди наполягало на недопустимості повного виключення держави з окремих сфер інтеграції через

¹⁶ Шаповалова О.І. Моделі диференційованої інтеграції в євроінтеграційній політиці Франції // “Тілея: науковий вісник”: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2010. Випуск 36. С. 498-503.

обмежену участь в них¹⁷. Згідно британського офіційного підходу інтеграція розглядається як співробітництво в рамках коаліцій суверенних держав, інтеграційне поглиблення якого можливе в окремих визначених колективно сферах спільного інтересу (“функціональна інтеграція”) без утворення всеохоплюючих комунітарних інституцій¹⁸. Шляхом нав’язування такої двоїстої моделі британські уряди намагалися диктувати умови європейським партнерам, стримуючи поглиблення інтеграції і намагаючись уникнути ізоляції в об’єднанні. Як зазначає В. Копійка, цей мінімалістський секторальний підхід відповідав інтересам британської політики в Європі, але ніс загрозу дезінтеграції¹⁹.

Остаточне оформлення нових концепцій євроінтеграції припало на період Міжурядової конференції з підготовки Амстердамського договору. Представниками франко-німецького “ядра”, не в останню чергу через прагнення обійти безкомпромісну позицію Великої Британії, запропоновано зафіксувати механізм “тіснішого співробітництва” (“closer cooperation”) для усіх трьох “опор”. Передбачено можливість залучення до співпраці в окремій сфері мінімальної кількості держав ЄС за бажанням. По суті така схема стала інституціалізованим виявом більшості моделей “гнучкої інтеграції”. Пропонувалося поширити її на “другу опору” (СЗППБ). Однак пропозиція була відкинута Великою Британією²⁰.

Британська сторона прагнула зберегти традиційні підходи до зовнішньої політики і безпеки, намагаючись вписати їх у нову європейську комунітарну систему координат. Лондон через активну позицію у процесі юридичного закріплення СЗППБ ЄС та неучасть чи обмежену участь в інших ключових напрямках інтеграції підтвердив стратегію вибірково-секторальної різнорівневої інтеграції, що лягла в основу концепції “змінної геометрії” – концептуальної альтернативи класичній федералізації євроінтеграційного простору²¹.

Первинно нормативна фіксація СЗППБ ґрунтувалася на реалізмі, адже рішення щодо зовнішньополітичних питань, зокрема спільних дій і гарантування безпеки, мали прийматися главами держав ЄС одноставно, а окрема інституційна структура “другої опори” тривалий

¹⁷ Flexibility and the Future of the European Union ... p. 20.

¹⁸ Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. К., 2004. 471 с.

¹⁹ Копійка В.В. Зазнач. твір. С. 66.

²⁰ Тихова В.В. Формирование Общей внешней политики и политики безопасности Европейского союза (1992–2004 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М.: МГИМО(У)МИД России. 2006. 233 с.

²¹ Кузьмичева Л.О. Великобритания и европейская интеграция: подход британских лейбористов (1988 – 2001 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. – М.: РГБ, 2005. С. 14.

час була фактично відсутня. Однак СЗППБ не підпадає під визначення жодних відомих до цього форм міжнародної співпраці, що впливає з природи самого Євросоюзу, який не є класичною міжнародною організацією. Тому реалістична парадигма не є монопольною у трактуванні завдань і механізмів СЗППБ²². З підписанням Договору про Європейський Союз у 1992 році розпочато функціональне втілення концепції “переливання” економічних можливостей євроінтеграції на політичний рівень шляхом створення окремого механізму СЗППБ (т. зв. “друга опора” ЄС), що за формою передбачав міждержавне співробітництво з тенденцією до інституціоналізації. Широкий зміст загальних завдань СЗППБ (захист основних цінностей, інтересів і незалежності ЄС; посилення безпеки ЄС; підтримка миру, міжнародної безпеки і співробітництва; розвиток демократії в світі) ставка на багатосторонню дипломатію і механізми економічного впливу свідчили про посилення його ідеалістичної парадигми, що дозволяє трактувати ЄС як “м’яку силу” в міжнародних відносинах²³. Держави об’єднання, в тому числі Велика Британія, погодилися відчужити частину суверенітету на користь спільних органів управління, що поклало початок обмеженої федералізації цієї сфери співпраці.

В ході дебатів з прийняття Договору про Європейський Союз визначилися тенденції до диференціації інтеграційних підходів. Уряди Німеччині і Франції (т. зв. “ядро ЄС”) як адепти федералізації є прихильниками інституціоналізації СЗППБ і виділення окремої сфери спільної політики безпеки з перспективою формування європейської оборони. Велика Британія, Данія і ряд нових членів Союзу (Польща, Чехія) наполягали на втіленні концепції кооперації замість класичної інтеграції зі збереженням первинного права держав ЄС діяти на міжнародній арені відповідно до власних інтересів.

Вдале пояснення завданням цієї політики ЄС та участі в ній Великої Британії в частині детермінації мети і завдань СЗППБ конкурентними відносинами ЄС–США може надати неореалізм (структурний реалізм). Ліберально-ідеалістичний характер завдань і механізмів СЗППБ ЄС відповідає поглядам британського істеблішменту на структуру міжнародних відносин та міжнародної безпеки в Європі. Водночас це зумовлює другорядність участі в політичних механізмах ЄС перед відносинами із США і НАТО. Тому

²² Rynning S. Realism and the Common Security and Defence Policy // Journal of Common Market Studies. 2011. Volume 49. Number 1. p. 24.

²³ Тихова В.В. Указ. соч. С. 152.

керівництво королівства схильне демонструвати можливість пожертвувати інтересами європейської єдності заради “особливого партнерства” зі США і збереження системи атлантичної взаємодії.

Незважаючи на формальне заперечення різношвидкісної інтеграції, керівництво Великої Британії фактично сприяло формуванню авангардної групи чи “ядра” держав-членів об’єднання у політичній і військовій кооперації спільно з Францією і Німеччиною. Відповідні британські ініціативи мали місце ще у період правління Дж. Мейджора, який відверто наголошував, що кращий шлях для Великої Британії – це багаторівнева, “різношвидкісна” Європа²⁴.

Зважаючи на політико-правову природу та об’єктивні умови розвитку СЗППБ, зокрема, чисельність держав-членів ЄС, ця сфера функціонування об’єднання ніколи не стане втіленням класичної інтеграції²⁵. Тому мета руху Євросоюзу на цьому напрямі апріорі аморфна. Як зазначає Й. Фішер, “ефективно рухатися з різною швидкістю Європа може тільки доти, доки йдеться про перехідний процес, а не про проголошений остаточний стан”²⁶. Європейський Союз історично став поєднанням двох різних типів міжнародного співробітництва – міжнародної організації і міждержавного об’єднання на основі установчих договорів із складним переплетенням завдань, матеріальних і функціональних повноважень, що особливо помітно у сфері СЗППБ. Правові зміни, внесені Лісабонським договором, вказують на те, що ЄС у сфері СЗППБ прямує до формування структури міжнародного спеціалізованого агентства наддержавного характеру, покликаного сприяти формуванню спільноти безпеки новітнього зразка, близької до концепції “об’єданого співтовариства безпеки”. Нормативна фіксація інституційно-функціональної структури СЗППБ стала результатом компромісу інтересів суб’єктів інтеграційного процесу, відповідала британській стратегії євроінтеграції і політики безпеки, що втім не забезпечило позитивного вирішення питання про збереження членства країни в об’єднанні.

СЗППБ як специфічна (унікальна) сфера кооперації держав повною мірою відображає концептуальну дихотомію сутності Євросоюзу на рівні “міждержавний – наднаціональний”²⁷. З точки зору

²⁴ Порецкова Е.А. Евроинтеграционная стратегия Великобритании в период консервативных кабинетов М. Тэтчер и Д. Мейджора: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.03 – “Всеобщая история”. Саратов, 2013. 23 с.

²⁵ Грубінко А.В. Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС: теоретико-концептуальний вимір // Молодий вчений. 2015. №2. С. 14.

²⁶ Фішер Й. Історія повертається. Світ після 11 вересня і відродження Заходу. К.: Темпора, 2013. 336 с.

²⁷ Грубінко А.В. Участь Великої Британії у СЗППБ ЄС як предмет наукових студій: актуальність, сучасний стан і перспективи досліджень // Європейський Союз та Україна: перспективи трансформації

базових теоретико-концептуальних моделей інтеграції СЗППБ є невід'ємним сегментом правової реальності ЄС, що історично ґрунтується на міждержавній кооперації, а в сучасних умовах характеризується вираженими елементами функціоналістської наднаціональної інституціоналізації і незначним посиленням федералістських ознак. Розвиток цієї політики ЄС (насамперед СПБО) супроводжується реалізацією спеціалізованих проектів міждержавно-інституційного характеру. Провідними моделями є моделі “змінних геометрій” і “різношвидкісної інтеграції” з елементами “секторальної інтеграції”. Співпраця держав ЄС у сфері безпеки здійснюється переважно на міждержавній основі за рамками інституційно-правового поля Європейського Союзу.

В основі концептуальних підходів Великої Британії до участі у формуванні СЗППБ ЄС лежать традиції прагматично-функціоналістського реалістичного підходу з елементами федералістської кооперації (напротивагу класичному федералізму), екстерналізації (концепція “розширення замість поглиблення”) і мінімального інституціоналізму. Первинний вплив на політику держави щодо СЗППБ мали концепції ліберального інтерговернменталізму та неореалізму), постулати яких відповідають історичним підходам та об'єктивним умовам здійснення її зовнішньої та оборонної політики. Водночас британська стратегія участі в СЗППБ ЄС в частині завдань і напрямів її функціонування включала елементи ліберально-ідеалістичного трактування засад міжнародних відносин при збереженні непорушності державоцентричної парадигми. У розрізі комунікативної теорії британські підходи до євроінтеграції близькі до “плюралістичного співтовариства безпеки” на міждержавній основі.

У процесі вивчення історії участі Великої Британії у СЗППБ ЄС необхідно враховувати подвійний характер зазначеного сегмента функціонування об'єднання, що складається з двох невіддільних, але змістовно окремих елементів – загальної зовнішньої політики, що включає широкий спектр питань, включно з політикою безпеки, і власне політики безпеки та оборони, яка має автономний, але структурно невіддільний статус. Такий розподіл, закріплений в базових договірних актах ЄС, історично перебував в основі принципової позиції урядів Великої Британії щодо розмежування дипломатичних і силових (оборонних) засобів міжнародної політики

двосторонніх відносин: Зб. матеріалів І щорічної Міжнар. нау.-практ. конф. “Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні та правові аспекти” (Львів, 25.10.2013). Львів: DPI, 2013. С. 261.

Євросоюзу. При цьому варто врахувати специфіку категорії “безпека”, яка може мати внутрішню (державну/національну) і зовнішню (міжнародну) природу, військову і цивільну складову, оборонний і наступальний напрями. Поняття “політика безпеки” в рамках СЗППБ ЄС розглядається у вузькому значенні, а саме – як комплекс дій держав-членів та інституцій Євросоюзу, спрямованих на розвиток військового та військово-технічного співробітництва на регіональному рівні, включно з оперативною військово-миротворчою і цивільно-гуманітарною (в т.ч. правоохоронною) діяльністю за межами об’єднання. Вона не передбачає вирішення проблем внутрішньої державної безпеки країн-членів, як і прямих функцій вирішення невійськових проблем міжнародної безпеки (економічна, екологічна, продовольча, енергетична тощо), віднесених до інших напрямів функціонування ЄС, в тому числі до загальної діяльності Союзу на міжнародній арені²⁸. Тобто за СЗППБ закріплено функції забезпечення загальної зовнішньої (дипломатичної) політики ЄС та його безпекової діяльності. Наділення Союзу військовими повноваженнями та обмеженою оборонною складовою (територіальну оборону гарантує НАТО) надало йому статус міжнародного об’єднання цивільного характеру з військовим сегментом. Водночас в сучасних умовах глобалізованого світу чітке розмежування численних вимірів безпеки є нереальним. Тому політика безпеки ЄС поєднала класичні елементи військово-оборонної (силової) співпраці держав-членів (за участі союзних інституцій) та елементи більш притаманного його природі гуманітарного (дипломатичного, економічного, інформаційного) впливу на зовнішнє середовище. Це дозволило керівництву Великої Британії, яке безпосередньо причетне до створення такого формату ЄС, використовувати потенційно широкі можливості об’єднання на міжнародній арені, зберігаючи актуальність традиційних орієнтирів зовнішньої і безпекової політики держави.

Політичну лінію керівництва Великої Британії і ставлення громадськості країни до участі у СЗППБ ЄС традиційно визначали три головних чинники. По-перше, розглядуваному напрямку сьогодні єдиної політики ЄС притаманна своя специфіка, пов’язана із згаданою багаторівневістю і відповідно структурно-функціональною складністю здійснення, що є наслідком надмірної чутливості зовнішньої політики і

²⁸ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union – Consolidated version of the Treaty on European Union – Protocols – Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 – Tables of equivalences // Official Journal. C 326. 26/10/2012. – pp. 0001–0390.

політики безпеки як традиційних фундаментальних складових державного суверенітету. По-друге, зовнішня політика держави завжди залежна від внутрішньої і взаємодоповнюється нею, що особливо актуально у випадку Великої Британії, усталеного помірковано-скептичного прагматичного ставлення її громадськості і політичних кіл до євроінтеграції. По-третє, Сполучене Королівство у своїй зовнішній і військовій політиці традиційно тісно пов'язане з США, що додає країні політичного і військово-стратегічного впливу в Європі. У зв'язку з цим в історіографії поширене твердження про наявність дихотомії стратегічних напрямів зовнішньої політики Великої Британії на рівні ЄС–США²⁹. Вказані чинники стали наслідком дієвості визначальних принципів зовнішньої політики королівства др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст., якими стали прагматизм, державоцентризм, парламентського суверенітету, глобального охоплення, балансу сил, наступності та атлантизму.

Прагматизм у зовнішній політиці Великої Британії має давні історичні витоки і традиційно лежить в основі британської дипломатії, особливо у відносинах з континентальною Європою, яка в Лондоні завжди розглядалася як відмінний від Британії географічний, культурно-ментальний і геополітичний регіон. Цей принцип ґрунтується на теорії реалізму, з якої випливає державоцентризм (наголос на приматі захисту державних потреб, насамперед державної безпеки, шляхом підтримання балансу сил в системі міжнародних відносин), що заперечує передачу функцій і повноважень органів державної влади наднаціональним (наддержавним) інституціям. Звідси класичне британське заперечення федералізму як політичної теорії і практики. Тим більше, що трактування федералізму та федералізації в унітарному Сполученому Королівстві і державах континентальної Європи історично відмінні. Федералізм у Великій Британії є ідейно-політичною течією, спрямованою на збереження цілісності і єдності держави. Імперський британський федералізм побудований на ідеї формування нових відносин між колонією і метрополією (або регіоном), а не між двома або декількома суверенними державами³⁰.

Особлива чутливість до недоторканості і неподільності національного (державного) суверенітету, притаманна загалом усім державам відповідно до їх політико-правової природи, характерна для

²⁹ Громько Ал.А. Англия перед выбором // Дипкурьер, приложение “Независимой газеты”. 2003. 3 марта. URL: http://www.ieras.ru/gromyko_ar7.htm (дата звернення: 17.10.2016); Сур I. Arthur. Britain, Europe and the United States: change and continuity // International Affairs. Oxford, 2012. No 88:6. pp. 1315-1330.

³⁰ Буданова И.А. Европейская политика М. Тэтчер (1979-1990 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 – “Всеобщая история”. Иваново, 2004. 22 с.

Сполученого Королівства у формі т. зв. “парламентського суверенітету”. Розуміння суверенітету у Великій Британії відмінне від європейського континентального. В основі відповідної концепції і принципу зовнішньої політики лежить проблема обмеження повноважень Великої Британії як держави, органів влади, насамперед парламенту як традиційного уособлення британської демократії, на користь позадержавних (наднаціональних) інституцій, співвідношення політичної влади і права на національному рівні та рівні Європейського Співтовариства. Перехід ряду владних повноважень на наднаціональний (панєвропейський) рівень традиційно викликає занепокоєння і несприйняття в громадськості Великої Британії, адже сприймається як загроза прийняття рішень сторонніми і недостатньо відомими інституціями³¹. Принцип обов’язкового виконання рішень Співтовариства конфліктував з британським законодавством. Варто врахувати відмінний тип правової системи Британії (англо-американської) від континентальної (романо-германської).

Збереження принципу глобального охоплення у зовнішній політиці Великої Британії стало наслідком історичної пам’яті суспільства про імперську велич метрополії “володарки морів”, тривале панування консервативних підходів серед кадрового складу дипломатичної служби, прагнення зберегти довоєнний статус країни в нових міжнародних реаліях. Його виразником стала доктрина “трьох сфер впливу” повоєнної зовнішньої політики, яка орієнтувалася на її позаєвропейські напрями. Звідси бере витoki усвідомлення британцями особливого статусу королівства в світовій, в тому числі європейській політиці.

Принцип балансу сил в міжнародних відносинах виявився у намаганні урядів різних часів зберегти за країною можливість впливу на ключові центри сили у міжнародній системі безпеки, попередити надмірний вплив франко-німецького тандему в Західній Європі. Ці прагнення стали вагомими факторами подання заявки Британії на членство в ЄЕС. Традиційний баланс сил в Європі, ревним охоронцем якого була Британія у XVIII–XIX ст., не втратив історичного значення у XX столітті. У 1960–1970-х рр. під впливом об’єктивних умов розвитку держави і міжнародних відносин, тиском США британські політичні кола у більшості визнали важливість повноправної участі в євроінтеграції для підтримки балансу сил серед західних союзників в умовах “холодної війни”.

³¹ Roininen A. A Critical Assessment of the Impact of EU Membership on British Sovereignty // International Affairs Forum. July 21, 2016. p. 5.

Наступність зовнішньої політики британських урядів історично визначається попередніми принципами і проявляється в одночасному намаганні уникнути ізоляції держави від загальноєвропейських процесів та постійному запереченні ініціатив щодо поглиблення співпраці держав Співтовариства, виведення її на наднаціональний рівень управління³². Одним з визначальних чинників підтримання такої наступності стали “особливі відносини” з США.

З огляду на вагому роль США і НАТО у процесі формування СЗППБ ЄС варто більш детально розглянути сутність принципу атлантизму в європейській політиці країни. Британський атлантизм, заснований на англо-американській історико-культурній спорідненості, сформувався після Другої світової війни як система ідей і практичної політики урядів країни на міжнародній арені в умовах світового блокового протистояння та набув додаткової актуальності в умовах приєднання Сполученого Королівства до процесів європейської інтеграції. Атлантизм як специфічний і новий для Великої Британії принцип та фактор її зовнішньої політики став ключовим у визначенні статусу держави в новітній системі міжнародних відносин, системі міжнародної (глобальної) і регіональної безпеки³³. Термін “атлантизм” в науковій літературі не має однозначного трактування. Зазвичай він розглядається в рамках таких підходів: 1) один з напрямів геополітичної теорії; 2) система взаємовідносин між Європою та Америкою, що знаходяться по обидва боки Північної Атлантики, тобто відносини США і європейських держав та їх об’єднань); 3) система американо-британських міждержавних відносин, які з часів Другої світової війни характеризуються як “особливі” і за визначенням багатьох дослідників історично лежать в основі новітньої співпраці по лінії США – Об’єднана Європа (ЄЕС/ЄС) (див. додаток 2). В науковій літературі помітне ототожнення атлантичних (трансатлантичних) відносин з відносинами між США і ЄС. Ф. Кемерон називає останні найбільш важливими геополітичними відносинами в світі³⁴. Ф. Войтоловський розгляде це явище як ідейно-політичну систему, базовою функцією якої завжди залишалася мотивація політичного, економічного і військового співробітництва між США і державами Європи³⁵. І. Оніщенко

³² Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. С. 182.

³³ Грубінко А.В. Атлантизм як принцип і фактор зовнішньої політики Великої Британії у сфері європейської політичної інтеграції: теоретико-концептуальний аналіз // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Рівне: О. Зень, 2015. Випуск 26. С. 168.

³⁴ Cameron F. An Introduction to European Foreign Policy. London, New York, 2007. p. 10.

³⁵ Войтоловський Ф.Г. Идеология и практика атлантизма во внешней политике США: автореф. дис. на

зазначає, що атлантизм як одна з двох парадигм європейської політики (інша – європеїзм) ґрунтується на необхідності підтримки стратегічних союзницьких відносин з США, збереження американської присутності в Європі³⁶. Таке трактування максимально близьке до британського розуміння атлантизму. Водночас варто враховувати розширений варіант сутності цього явища, запропонований Й. Фішером, за яким окрім військово-стратегічної та економічної складових, які домінували в умовах “холодної війни”, фактичну суть трансатлантичних відносин складають тісні нормативні, політичні, культурні і соціальні зв’язки між Північною Америкою і Європою³⁷. І. Даалдер у праці “Кінець Атлантизму” акцентував увагу на НАТО як головному уособленні атлантизму³⁸. На думку М. Лінд, ідея Атлантичного співтовариства зберігає значення лише на рівні військового альянсу³⁹. Т. Дан асоціює атлантизм з двосторонніми англо-американськими відносинами⁴⁰. Один з найбільш оптимальних визначень терміну “атлантизм” подала у своєму дисертаційному дослідженні Т. Кандуба. На думку дослідника, атлантизм є доктриною, заснованою на “підтримці тісного економічного, військового та політичного партнерства Сполучених Штатів і Західної Європи, готовності вдатися до необхідних заходів з метою оборони західних цінностей”⁴¹. При цьому американо-британські відносини стали частиною трансатлантичних відносин. З ними пов’язують так званий класичний атлантизм.

Дослідники Ю. Теміров і М. Прихненко трактують особливі британо-американські відносини як єдиний незмінний принцип зовнішньої політики Великої Британії по завершенні Другої світової війни⁴². Однак, враховуючи сучасні наукові підходи до пояснення поняття “атлантизм”, можемо трактувати його як напрям геополітичної теорії, доктрину, а також міжнародну практику реалізації співробітництва держав Північної Америки і Європи та їх об’єднань упродовж другої половини ХХ – поч. ХХІ ст., що

соискание науч. степени докт. полит. наук: 23.00.04. “Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития”. М., 2013. С. 4.

³⁶ Онищенко И.Г. Американско-европейское внешнеполитическое партнёрство // Интеллект XXI. 2014. № 3. С. 15-23.

³⁷ Фішер Й. Зазн. твір. С. 340.

³⁸ Daalder I.H. The End of Atlanticism // Survival. 2003. Vol. 45. No. 2. pp. 154-155.

³⁹ Lind M. The End of Atlanticism: America and Europe beyond the U.S. Election // Internationale Politik und Gesellschaft. 2005. № 1. pp. 25, 39.

⁴⁰ Dunne T. “When the shooting starts”: Atlanticism in British security strategy // International Affairs. 2004. № 5. p. 894.

⁴¹ Кандуба Т.Ю. Атлантизм в зовнішній політиці урядів Т. Блера: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2010. С. 10.

⁴² Теміров Ю.Т., Прихненко М.І. Фактор “занепаду” в трансформації зовнішньої політики Великої Британії після закінчення Другої світової війни // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 59. № 4. С. 812.

реалізуються для захисту спільних соціокультурних (цивілізаційних) цінностей і міжнародних інтересів партнерів в умовах протидії та запобігання зовнішнім загрозам. Тому поняття атлантизм не можна зводити лише до британо-американських відносин, які є його центральним, але не єдиним сегментом. Вважаємо, що недоцільно розглядати їх як принцип зовнішньої політики Великої Британії, а швидше як фактор, що істотно впливає на неї. Саме атлантизм як комплексне явище є одним з головних принципів зовнішньої політики Сполученого Королівства.

З огляду на розглянуті концептуальні засади, специфіку предмета, мети і завдань дослідження в процесі його проведення виникла необхідність застосувати комплекс наукових принципів, підходів і методів. Використання принципу історизму дає можливість простежити генезис і розвиток СЗППБ ЄС, виявити його конкретно-історичну обумовленість, дослідити причини і характер трансформацій позиції урядів, провідних політичних сил і громадськості Великої Британії щодо участі країни у цьому напрямі діяльності об'єднання у різні періоди її новітньої історії. Принципи об'єктивності, всебічності вивчення проблеми та обґрунтованості реалізуються шляхом виявлення сутності і різноманіття факторів розвитку та зв'язків пізнаваних явищ і процесів, залучення до дослідження широкої джерельної бази, врахування досягнутого рівня наукового знання і поглядів провідних дослідників проблематики внеску Великої Британії у процеси європейської інтеграції і становлення СЗППБ.

Дотримання принципу проблемності дозволяє критично осмислити процеси зародження, становлення і розвитку системи зовнішньополітичної діяльності ЄС, участі в ній Великої Британії в змінюваних зовнішніх і внутрішніх умовах на різних історичних етапах, починаючи від передумов її формування у 1940–1980-х рр., юридичної фіксації СЗППБ на початку 1990-х рр., завершуючи серединою другого десятиліття ХХІ ст., зробити висновки щодо здобутків і прорахунків урядів країни різних періодів в їх інтеграційній стратегії, оцінити роль і внесок королівства у розвиток зовнішньополітичного і безпекового потенціалу Євросоюзу, розкрити причини і спрогнозувати наслідки рішення про вихід країни з об'єднання для міжнародного становища ЄС і самої Британії.

Застосування в ході дослідження системного підходу дозволило розглядати історію участі Великої Британії в СЗППБ ЄС як елемент історії її зовнішньої політики і міжнародних відносин різних рівнів (глобального та регіонального). Європейська політика Великої

Британії на рівні відносини з ЄС і функціонування СЗППБ трактується як складна дворівнева система зі своєю організаційною структурою, спільними чинниками розвитку, механізмами взаємовпливу.

Діалектичний підхід дозволяє розглядати СЗППБ ЄС як складну динамічну (змінювану) систему принципів, правил, історично сформованих механізмів взаємовідносин між державами-членами, інституціями об'єднання і третіми сторонами з точки зору формування та змін інтересів і підходів політичному Сполученого Королівства до процесів європейської інтеграції, їх завдань, структури взаємодії суб'єктів, розвитку Євросоюзу як повноцінного і впливового учасника системи міжнародних відносин. Складність системи функціонування СЗППБ полягає у суперечливому характері співвідношення впливів держав-членів та інституцій ЄС на формування і реалізацію зовнішньої та безпекової політики об'єднання, на який мала безпосередній вплив євроінтеграційна політика британських урядів. В сукупності з історичним підходом діалектичний дає можливість дослідити роль держави у виникненні, форуванні і розвитку процесів європейської політичної інтеграції і СЗППБ ЄС, прослідкувати ключові події на цьому шляху у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей і суперечностей вказаних процесів.

Оскільки СЗППБ як складова ЄС з точки зору усталених наукових підходів є нетиповим об'єктом дослідження – складним політико-правовим інституційним явищем, історичним феноменом, його вивчення потребує застосування елементів міждисциплінарного підходу. Історичний процес включає складний комплекс проявів соціокультурної реальності в темпоральному вимірі, а дослідження цієї реальності засобами історичної науки увінчує можливості і здобутки соціо-гуманітарних наук. Як зазначав І. Ковальченко, об'єктом пізнання історичної науки є вся сукупність явищ суспільного життя упродовж усієї історії суспільства⁴³. Тому методологічну базу сучасної історичної науки формують як загальнонаукові підходи, принципи та положення науки методології, спеціально-наукові методи дослідження історичного матеріалу, так і ряд методів, запозичених з інших наук, насамперед філософії, політології, соціології, теорії міжнародних відносин⁴⁴. До цього переліку також варто додати економіку і право. Як зазначає Г. Лоусон, історія і соціальні науки не повинні розглядатися як абсолютно відокремлені, розділені в силу різних

⁴³ Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. 2-е изд., доп. М.: Наука, 2003. С. 55.

⁴⁴ Герасимчук Т.Ф. Зазн. твір. С. 188.

орієнтацій, підходів і питань наукові системи, але тісно співпрацювати для спільного пізнання⁴⁵. Особливо це стосується вивчення такого складного і багатоманітного явища, як зовнішня політика держави, яка у нашому випадку до того ж інтегрована в специфічну структуру регіонального управління – Європейський Союз. При цьому виходимо з того, що досвід участі Великої Британії у формуванні СЗППБ ЄС став невід’ємною частиною всесвітнього історичного процесу новітнього періоду, історії Європи другої половини ХХ – початку ХХІ ст., важливим елементом європейських інтеграційних процесів, а тому підлягає первинному дослідженню за допомогою підходів, принципів і методів історичної науки.

Філософсько-світоглядну основу пізнання становлять ключові положення діалектики і застосування методу ідеалізації. На основі положень діалектики (засобами діалектичного методу) досліджено неперервність генезису європейських інтеграційних процесів, функціонування Європейського Союзу, зародження, становлення і розвиток його зовнішньополітичної і безпекової складової, яка перебуває у взаємодії з іншими підсистемами і напрямками діяльності Співтовариства, розвивається, зазнає якісних змін відповідно до загальних тенденцій функціонування об’єднання та міжнародних умов його розвитку. Невід’ємною і важливою складовою цих історичних процесів стала участь Великої Британії в європейській політичній інтеграції, формуванні СЗППБ ЄС як її складової і частини історичного розвитку зовнішньої політики держави, для якої характерні свої детермінанти, періоди і сутнісні характеристики.

Певну роль в дослідженні заявленої проблеми відіграє філософський метод ідеалізації, який доцільно використовувати для виокремлення та узагальнення певних ознак таких явищ, як “європейська інтеграція”, “Європейський Союз”, “зовнішня політика”, “спільна зовнішня політика”, “політика безпеки” як певних “чистих сутностей”, тобто ідеальних форм суспільно-політичної реальності з метою формулювання базового понятійно-категоріального апарату, виявлення специфіки предмета дослідження, створення основи для розкриття особливостей формування, розвитку, взаємовідношення і взаємовпливу зазначених явищ в конкретних історичних умовах співвідносно з історичним досвідом участі в них Великої Британії. З цією метою застосовується первинне умоглядне абстрагування від “сторонніх” факторів і впливів (метод абстрагування). Наприклад, для

⁴⁵ Lawson G. The eternal divide? History and International Relations // European Journal of International Relations. 2010. No18 (2). p. 221.

об'єктивного вивчення процесу формування позиції Великої Британії щодо розвитку європейської інтеграції на внутрішньодержавному рівні його варто первинно розглядати в ідеальному вигляді без врахування таких факторів, як вплив американо-британських відносин і позасвропейських інтересів країни, історичний досвід її відносин з іншими європейськими державами, завдання і функції ЄС на міжнародній арені.

Невід'ємною частиною методології наукового дослідження стали загальнонаукові методи логіки (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, дедукція, індукція, аналогія, висунення гіпотези). Поєднання методів індукції і дедукції, методу сходження від абстрактного до конкретного сприяло визначенню об'єкта і предмета дослідження на основі всебічного аналізу наукових досягнень у вивченні означеної проблеми, формуванню та опрацюванню джерельної бази дослідження, встановленню конкретних прикладів впливу офіційного Лондона на функціонування механізмів зовнішньополітичної діяльності ЄС. Класифікацію застосовано насамперед при виділенні груп джерел дослідження та історіографічному огляді, формуванні схеми "Теоретико-концептуальна система розвитку європейської інтеграції" (див. додаток 1). Метод аналогії як логічна основа порівняльного методу застосовується при зіставленні політики британських урядів різних періодів щодо участі в механізмах політичного співробітництва держав Європейського Співтовариства, дослідженні східноєвропейської політики Сполученого Королівства і його позиції щодо євроінтеграції України, відносин ЄС і НАТО. Застосування методів системного і структурно-функціонального аналізу спрямоване на дослідження внеску Великої Британії в історію інституційно-правового становлення СЗППБ, розвитку міжнародного впливу і зв'язків Співтовариства з третіми країнами та міжнародними організаціями, формування військово-політичного і військово-технічного співробітництва держав Союзу, ролі Великої Британії у становленні відносин ЄС – НАТО, здійснення військово-цивільних операцій і місій Євросоюзу за його межами. СЗППБ трактується як історична підсистема складноструктурованої системи Євросоюзу, в якій Велика Британія намагалася утвердитися на провідних позиціях.

Елементи методу моделювання використовуються для формування цілісного уявлення про інституційно-функціональну структуру зовнішньої політики і політики безпеки ЄС, місця в ній Великої Британії. Використання статистичного методу пояснюється потребою

показати кількісні параметри внеску цієї держави у розбудову насамперед військово-оборонного комплексу ЄС, його зіставлення з можливостями ключових партнерів об'єднання у сфері безпеки – США і НАТО. Застосування термінологічного методу дає можливість сформуванню ієрархії базових термінів і понять в рамках понятійного апарату дослідження, уточнити їх зміст та обсяг як необхідну умову коректного використання під час дослідження, запропонувати авторське формулювання дефініцій ключових для розкриття теми і найбільш неоднозначно трактованих в сучасній історіографії термінів.

Дослідження проблеми участі Великої Британії у СЗППБ ЄС передбачає використання групи конкретно-історичних наукових методів. Зокрема, історико-генетичний метод дозволяє простежити історичні витoki Європейського Союзу як повноцінного і впливового суб'єкта новітньої системи міжнародних відносин, регіональної і світової системи безпеки, умови і чинники формування позиції Великої Британії щодо розвитку зовнішньополітичної складової європейської інтеграції, формування яких сягає середини ХХ ст., а сутність цієї позиції була закладена в часи імперського минулого Британії як світової держави.

Метод хронології дає можливість дослідити особливості політики Великої Британії щодо формування і розвитку СЗППБ ЄС у чіткій часовій послідовності та конкретних хронологічних рамках, показати форми участі у СЗППБ на прикладі конкретних подій в історії Євросоюзу, співставити розвиток військово-політичних механізмів ЄС і структур НАТО на рубежі ХХ–ХХІ ст., розкрити роль Великої Британії у цих процесах, а також співвіднести дії її ключових партнерів (Франції і ФРН) у процесі формування і розвитку СЗППБ ЄС, проаналізувати оперативну гуманітарно-військову діяльність Союзу (синхронний аналіз). Завдяки застосуванню методу проблемно-хронологічного аналізу прослідковано трансформації підходів британського керівництва, політикуму та громадськості щодо зовнішньополітичного виміру Європейського об'єднання на різних його історичних етапах, виявлено зміни у зовнішній політиці Великої Британії на європейському напрямі, наслідки внутрішньополітичних пертурбацій в державі для її зовнішньополітичного курсу, здійснено періодизацію ряду головних процесів і явищ в контексті означеної проблематики (діахронний аналіз). Пов'язаний з попереднім метод періодизації використовується при виділенні загальних періодів участі Великої Британії в процесах європейської інтеграції, періодів участі держави у СЗППБ, а також структуруванні матеріалу на основі

загальноприйнятої в історіографії послідовності періодів розвитку Європейського Союзу. Завдяки використанню методу періодизації здійснено системний аналіз особливостей участі Великої Британії у СЗППБ ЄС у хронологічній послідовності.

Значення порівняльно-історичного методу у процесі дослідження проблеми зумовлюється необхідністю проведення компаративного аналізу історичних підходів Великої Британії до розбудови зовнішньополітичної складової Європейського Союзу та інших провідних учасників регіональної інтеграції – Франції і Німеччини, з урахуванням позиції Італії. Компаративний аналіз застосовується також при комплексному зіставленні ролі американського і європейського напрямів зовнішньої політики Великої Британії у їх співвідношенні, протистоянні і взаємовпливі, що має концептуальний і засадничий характер для розуміння значної частини проблем, які виникли у процесі включення країни до регіональної інтеграції.

Використання історико-типологічного методу дослідження забезпечує розрізнення історичних моделей провідних міжнародних альянсів, якими для Сполученого Королівства стали відносини з США, що перебувають в основі британського атлантизму та функціонування Північноатлантичного Альянсу, і членство в Європейському Союзі. На прикладі СЗППБ ЄС підтверджено сформоване в історіографії виокремлення трьох типів концепцій участі держав в європейській інтеграції – німецького, французького і британського.

Застосування методу історичної герменевтики зумовлене необхідністю пізнання досліджуваної реальності шляхом здійснення змістового тлумачення різноманітного текстуального матеріалу та інтерпретації ключових подій, вчинків в історії досліджуваних явищ і процесів, розкриття їх явного і прихованого змісту.

Серед використаних в дослідженні окремих методів інших наук виділимо методи політології (інституційно-порівняльний аналіз, контент-аналіз (вивчення повідомлень ЗМІ, програм політичних партій і заяв політиків, правових актів) та івент-аналіз (аналіз політичних подій), моделювання і типологізації інтеграційних процесів, прогнозування), соціології (аналіз статистичних даних), права (тлумачення правових норм, порівняльно-правовий, правової герменевтики).

Отже, з огляду на особливості організації і функціонування ЄС можемо визначити його Спільну зовнішню політику і політику безпеки як особливу підсистему різнорівневої взаємодії держав та наддержавних інституцій Євросоюзу у сфері формування, організації і

здійснення спільного представництва об'єднання на міжнародній арені, відносин його держав-членів та інституцій з третіми державами і міжнародними організаціями, що включає питання військово-політичної взаємодії та оборонної співпраці, розвитку спільних проектів військово-технічного співробітництва, проведення спільних військово-цивільних миротворчих операцій за межами ЄС. СЗППБ сутнісно поєднала в собі класичний примат першості держави як суб'єкта системи міжнародних відносин та елементи некласичного наддержавного управління, які забезпечують проведення на міжнародній арені інтегрованих позицій і виконання спільних дій учасників Співтовариства. Така структура СЗППБ дає можливість стверджувати про ЄС як нетипового суб'єкта міжнародних відносин, відмінного від класичних міжнародних організацій.

Сутність і механізми функціонування СЗППБ ЄС, історію формування і практичної реалізації позиції керівництва Великої Британії щодо розвитку даного сегмента регіонального об'єднання доцільно досліджувати з використанням міждисциплінарного підходу, зокрема, через аналіз системи провідних теоретико-прикладних моделей європейської інтеграції. З огляду на історичні традиції та визначальні принципи зовнішньої політики Сполученого Королівства (головними вважаємо принципи державоцентризму і атлантизму) найбільш прийнятним варіантом участі країни в регіональному інтеграційному об'єднанні стали моделі диференційованої інтеграції.

Особливості предмета і завдань дослідження зумовили використання комплексу наукових методів. Підібрана методологія дослідження заявленої проблематики, що ґрунтується на дотриманні принципів історизму, об'єктивності, всебічного вивчення проблеми, обґрунтованості, проблемності, дозволяє виявити особливості участі Великої Британії у процесах формування політико-інституційних механізмів СЗППБ ЄС, практичної діяльності об'єднання на міжнародній арені у 1990–2016 рр. в контексті новітньої політичної історії Великої Британії, розвитку ЄС і трансформацій системи міжнародних відносин на регіональному та глобальному рівнях наприкінці ХХ – на поч. ХХІ століття.

1.2. Історіографія проблеми

Європейська інтеграція як політико-економіко-правове та соціокультурне явище стала популярним предметом численних наукових студій представників наукових шкіл академічних установ, співробітників державних структур і недержавних науково-дослідницьких та аналітичних центрів, результати яких висвітлюються на сторінках провідних наукових та інформаційно-аналітичних видань. В контексті дослідження історії участі Великої Британії у формуванні і розвитку СЗППБ ЄС важливо врахувати попередні наукові напрацювання дослідників за трьома комплексними географічно-просторовими історіографічними групами (українська, російська і західна історіографія), в межах кожної з яких в свою чергу виділяються такі змістовні групи історіографії: 1) праці з історії формування зовнішньополітичного і безпекового виміру Європейського Союзу, які містять значимі для дослідження факти, висновки та узагальнення; 2) публікації з історії зовнішньої політики Великої Британії на європейському напрямі, її участі в європейській інтеграції; 3) роботи, присвячені конкретній проблематиці участі Великої Британії у формуванні СЗППБ ЄС.

Попередній аналіз публікацій вітчизняних дослідників проблем європейської інтеграції дозволяє стверджувати, що переважна більшість з них мають узагальнюючий характер і часто не містять аналізу специфічних галузевих проблем історичного розвитку Європейського об'єднання. Перманентний процес зближення України з Європейським Союзом актуалізує потребу поглибленого дослідження окремих напрямів розвитку цього унікального з точки зору історичної практики міждержавно-інституційного об'єднання.

Першу групу історіографії складають насамперед напрацювання ряду вітчизняних фахівців, які досліджують загальні аспекти історії розвитку СЗППБ ЄС. Серед комплексних досліджень проблематики виділимо першу у вітчизняній історіографії спеціальну монографію А. Мартинова, в якій розглянуто історичні передумови, нормативно-інституційні механізми реалізації даного напрямку функціонування ЄС. Проаналізовано вплив розширення на еволюцію зовнішньої політики об'єднання, його відносин з Росією і Україною, роль СЗППБ у відносинах ЄС з третіми державами і НАТО⁴⁶. Знаходимо авторські міркування щодо ролі Британії у становленні зовнішньополітичного

⁴⁶ Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. XX ст. – 10-ті р.р. XXI ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. 262 с.

виміру Євросоюзу⁴⁷. Привертає увагу стаття А. Мартинова, присвячена проблемі періодизації розвитку СЗППБ ЄС⁴⁸. Окрема публікація дослідника стосується аналізу історіографічного дискурсу СЗППБ ЄС⁴⁹.

Л. Чекаленко розглянула історичні аспекти розвитку СЗППБ ЄС контексті трансформацій новітньої системи міжнародних відносин⁵⁰. Публікації В. Рудої містять огляд основних етапів розвитку зовнішньополітичного виміру Співтовариства до формування Європейського Союзу, висвітлюються особливості розвитку СЗППБ ЄС у 1990-х рр. і позиції Великої Британії в ході розробки базових договорів Євросоюзу⁵¹.

Окрему підгрупу праць вітчизняних дослідників формують дослідження історії інституційно-функціональних механізмів її реалізації. В публікації В. Ціватого та О. Шаповалової розкрито передумови формування, особливості організації і діяльності Європейської служби зовнішніх дій, її взаємодії з державами ЄС та інституціями об'єднання⁵². Дослідженню проблем еволюції ЄПБО/СПБО ЄС присвятили публікації В. Леонов, В. Маркелов, Є. Магда, А. Павленко, Т. Сауляк⁵³. У них міститься інформація про участь Великої Британії у формуванні координаційно-управлінських і військових структур ЄС. У статті О. Александрова проаналізовано

⁴⁷ Мартинов А. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу: проблеми формування та перспективи реалізації (90-ті роки ХХ століття) // Людина і політика. 2001. № 5. С. 35-48; Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня й оборонна політика Європейського Союзу в умовах боротьби проти міжнародного тероризму // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Міжнародні відносини. 2002. Вип. 1. С. 61-80; Мартинов А. Еволюція Балканської політики Європейського Союзу (1989–2009 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 18. С. 107-122.

⁴⁸ Мартинов А. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу: основні етапи розвитку // Європейські історичні студії. 2015. № 1. С. 43-61.

⁴⁹ Мартинов А.Ю. Історіографічний дискурс щодо Спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 17. С. 325-352.

⁵⁰ Чекаленко Л. До питання унітарності безпеки ЄС // Зовнішні справи. 2009. №8-9. С. 40-43; Чекаленко Л. Геополітичні виміри об'єднаної Європи на рубежі ХХ–ХХІ століть // Віче. 2011. № 2. С. 13-15.

⁵¹ Руда В. Поява та розвиток зовнішньополітичного виміру ЄС: домаастріхтський період // Європейські історичні студії. 2017. №7. С. 16-16; Руда В.В. Динаміка розвитку спільної зовнішньої політики та політики безпеки країн ЄС після 1991 р. // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Історія. 2009. Т. 104. Вип. 91. С. 153-159.

⁵² Ціватий В., Шаповалова О. Дипломатія та Європейська служба зовнішньої діяльності (ЄСЗД): політико-інституційний аспект // Зовнішні справи. 2013. № 3. С. 42-45.

⁵³ Леонов В.В., Маркелов В.М. Сили реагування ЄС: проблеми створення // Стратегічна панорама. 2003. № 1. С. 156-158; Магда Є.В., Павленко В.М. Розбудова системи європейської безпеки та роль Північноатлантичного альянсу: інтереси США та Російської Федерації // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2009. Випуск 20. С. 120-132; Павленко А.М. Перспективи формування воєнної політики ЄС Стратегічна панорама. 2006. № 1. URL: http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=gpgs1&issue=2006_1 (дата звернення: 26.04.2017); Сауляк Т.А. Формування європейського безпекового простору в політико-історичному контексті // Гілея: науковий вісник / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2011. Випуск 44. С. 695-705.

тенденції розвитку оборонної промислової кооперації в ЄС від 2007 року, подано інформацію про вклад Великої Британії у цей процес⁵⁴. Аналіз перших миротворчих операцій ЄС пропонують дослідження К. Вовченка та О. Чумаченка⁵⁵. У дисертації Г. Заворітні прослідковано генезис військово-політичної співпраці держав Європи повоєнного періоду з проекцією на розбудову ЄПБО⁵⁶. В дослідженні О. Семенюка показано концептуальні підходи керівництва Британії до розбудови ЄПБО⁵⁷.

Виділимо підгрупу публікацій, які стали результатом дослідження участі інших провідних держав ЄС у розбудові СЗППБ ЄС та їх співробітництва з Великою Британією у цьому процесі. В дисертації В. Кравченка в контексті дослідження політики Франції у галузі безпеки та оборони розглянуто внесок Великої Британії у процеси європейської військово-оборонної співпраці⁵⁸. У монографії С. Кондратюка, присвяченій історії європейської політики Німеччини, акцентовано увагу на тому, що німецьке керівництво усвідомлювало необхідність залучення британської сторони до франко-німецького “тандему” з метою ефективного розвитку СЗППБ ЄС⁵⁹. Стаття Л. Халецької висвітлює історичні аспекти політики Франції щодо формування системи європейської оборони у 1990-х рр., позицію Лондона щодо ЗЄС⁶⁰. Публікація О. Шаповалової присвячена історії розвитку франко-британської співпраці у становленні ЄПБО⁶¹. У статтях О. Колотухи, К. Гордієнка і М. Корюкалова проаналізовано франко-британські відносини за президентства Н. Саркозі⁶². Праця

⁵⁴ Александров О.С. Оборонна промисловість Європейського Союзу: сучасний досвід трансформації // Стратегічні пріоритети. 2013. № 2. С. 168-177.

⁵⁵ Вовченко К.І. Миротворча діяльність Європейського Союзу на Балканах // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 58 (Додатки). С. 75-85; Чумаченко О.А. Поліцейська місія Європейського Союзу в Боснії і Герцеговині: розвиток інституційного виміру // Проблеми міжнародних відносин. К., 2013. Вип. 6. С. 28-44.

⁵⁶ Заворітня Г. Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку спільної європейської безпекової та оборонної політики: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку”. Львів, 2006. С. 9.

⁵⁷ Семенюк О.Л. Спільна політика Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони в умовах його розширення: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку”. К., 2007. 20 с.

⁵⁸ Кравченко В.В. Політика Франції в галузі безпеки та оборони (1994–2008 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2011. 248 с.

⁵⁹ Кондратюк С.В. Європейська політика об'єднаної Німеччини: монографія. К.: Профі, 2008. С. 132-134.

⁶⁰ Халецька Л.П. Європейська система оборони як військово-політичний пріоритет Франції // Питання нової та новітньої історії: міжвідомчий наук. збірник / ред. кол.: Б. Гончар (відп. ред.) та ін. К., 1998. Вип. 44. С. 145-153.

⁶¹ Шаповалова О.І. Франко-британське співробітництво в процесі становлення Європейської політики безпеки і оборони // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. К.: Київський університет, 2008. Вип. 76. (Частина II). С. 170-174.

⁶² Колотуха О.Ю. Політика Франції щодо європейської безпеки за президентства Ніколя Саркозі // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 58 (Додатки). С. 158-164; Гордієнко К.В., Корюкалов М.В. Політика Ніколя Саркозі щодо посилення Спільної політики безпеки

А. Тюшки містить погляд на роль франко-німецької співпраці для ЄПБО, її кореляцію з політикою Британії⁶³.

Непересічне значення для дослідження європейської політики Великої Британії мають публікації, які містять аналіз політики США щодо розвитку військово-політичного виміру Євросоюзу. До них належать насамперед дисертації М. Миронової, Д. Скляренка, І. Онищенко⁶⁴. У статті С. Савіна подано аналіз взаємодії США, НАТО і ЄС у процесі формування нової архітектури європейської безпеки постбіполярного періоду⁶⁵.

Наступну підгрупу першої групи публікацій формують праці дослідників історії розширення Євросоюзу і політики “сусідства”. В. Копійка здійснив комплексний аналіз феномену розширення ЄС, в тому числі підходів британського керівництва⁶⁶. Монографія В. Халаджі присвячена вивченню Європейської політики сусідства⁶⁷. В публікації Є. Рябініна розглянуто історичні етапи розширення Співтовариства⁶⁸. Стаття В. Маліка висвітлює основні етапи розвитку східного виміру зовнішньої політики ЄС⁶⁹.

Певне значення при дослідженні феномену СЗППБ ЄС мають напрацювання вітчизняних юристів і політологів. Аналітичні матеріали, висновки та узагальнення правового характеру мають значення для уточнення концептуальних аспектів участі Великої Британії у СЗППБ ЄС. Однією з таких праць є дисертація М. Микієвича⁷⁰. Серед міжнародно-правового аналізу автор розглядає історичні передумови формування політичного співробітництва держав об’єднання упродовж 40-80-х рр. ХХ ст. Дисертація Є. Рябоштана висвітлює еволюцію інституційних механізмів СЗППБ

і оборони ЄС та її результати // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2013. Вип. 71. С. 881-887.

⁶³ Тюшка А. “Четверта опора” Європейського Союзу: мілітаризація розпочинається // Юридичний журнал. 2007. №1. С. 21-27.

⁶⁴ Миронова М.А. Трансформація відносин Європейського Союзу та США в постбіполярний період: автореф. дис... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем і сучасного розвитку”. К., 2007. 22с.; Скляренко Д.В. Трансформація європейської політики США після завершення холодної війни: дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04. К., 2004. 188 с.; Онищенко І.Г. Америко-європейське внешнеполітичне партнерство // Інтелект ХХІ. 2014. № 3. С. 15-23.

⁶⁵ Савін С.Л. Роль США у формуванні нової архітектури європейської безпеки // Стратегічні пріоритети. 2010. №4 (17). С. 149-153.

⁶⁶ Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення європейського союзу: автореф. дис. ... докт. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем і сучасного розвитку”. К., 2004. 24с.

⁶⁷ Халаджі В.В., Яковенко Н. Європейська політика сусідства: роль та місце України: монографія. К.: Наук. світ, 2012. 218 с.

⁶⁸ Рябінін Є. Етапи розширення ЄС: ретроспективний аналіз // Зовнішні справи. 2013. № 7. С. 13-15.

⁶⁹ Малік В.М. Еволюція східної політики Європейського Союзу // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2011. Випуск 43. С. 651-658.

⁷⁰ Микієвич М.М. Правові засади організації та діяльності європейського союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки: автореф. дис. ... доктора. юрид. наук: 12.00.11 – “Міжнародне право”. К., 2007. 46 с.

від 1970-х рр. до поч. ХХІ ст.⁷¹ Дослідження А. Шелудченкової стосується історико-правових передумов формування та інституційного забезпечення СПБО після прийняття Лісабонського договору⁷².

Другу групу історіографії участі Великої Британії в СЗППБ ЄС формують праці дослідників, присвячені зовнішній (європейській) політиці цієї країни та її участі в євроінтеграції. Керуючись хронологічним принципом відзначимо напрацювання дослідників з проблем історії формування відносин Великої Британії з Європейським Співтовариством до 1990 р., які висвітлюють становлення специфічної позиції країни в регіональних інтеграційних процесах. До них відносимо публікації Н. Яковенко і В. Крушинського⁷³. Дослідження Т. Гогунської стосується формування і реалізації зовнішньополітичної стратегії урядів М. Тетчер на європейському та американському напрямках⁷⁴. Відзначимо розділи монографії С. Віднянського та А. Мартинова, присвячені ідеологам новітньої зовнішньої політики Британії У. Черчіллю і М. Тетчер⁷⁵. Вчені в біографічних нарисах подали історичний аналіз концептуальних засад і практики зовнішньої політики країни. Оригінальною є публікація В. Ціватого і Л. Чекаленко, яка містить аналіз історичних передумов та прогноз можливих наслідків виходу Великої Британії з ЄС за результатами референдуму 23 червня 2016 р.⁷⁶

У контексті формування стратегії і практичного досвіду участі Британії в євроінтеграції привертає увагу дослідження феномену “євроскептицизму” І. Нечаюк⁷⁷. Автор доводить, що осередком виникнення і поширення євроскептицизму стала саме Велика Британія, що зумовлено її винятковим географічним розташуванням,

⁷¹ Рябоштан С.В. Політико-інституційні механізми формування спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку”. Львів, 2011. 21 с.

⁷² Шелудченкова А.С. Спільна політика безпеки і оборони в структурі Європейського Союзу // Актуальні проблеми держави і права. 2011. С. 381-387.

⁷³ Яковенко Н. Історичні чинники формування британських підходів до європейської інтеграції у ХХ ст. // Історичний журнал. 2004. № 3. С. 56-62; Крушинський В.Ю. Концепції багаторівневої інтеграції європейської інтеграції як фактор реалізації “особливої” позиції Великої Британії // Цветков Г.М. Серія “Видатні постаті Київського національного університету”. К.: Київський університет, 2007. С. 242-261.

⁷⁴ Гогунська Т.О. Формування та реалізація зовнішньополітичних принципів кабінетів М.Тетчер на європейському та американському напрямках (1979–1990 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – “Всесвітня історія”. Одеса, 2003. 20 с.

⁷⁵ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об’єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. 2-ге вид., дОп. і перероб. К.: Києво-Могилянська Академія, 2011. 395 с.

⁷⁶ Ціватий В., Чекаленко Л. Втеча “троянського коня” // Зовнішні справи. 2016. № 7. С. 17-21.

⁷⁷ Нечаюк І.О. “Євроскептицизм” у процесі європейської інтеграції (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук.: 07.00.02 – “Всесвітня історія”. К., 2013. 20 с.

відмінною від континентальної Європи політичною структурою, економікою, культурною спадщиною. Підкреслено вагому роль М. Тетчер в утвердженні євроскептицизму як специфічної європейської ідейно-політичної течії. Вплив британського євроскептицизму відчула й СЗППБ.

В окрему підгрупу джерел другої групи історіографії виділимо комплексні історичні дослідження проблеми участі Сполученого Королівства в європейській інтеграції. Першим в Україні дисертаційним дослідженням цієї тематики стала робота О. Неприцького⁷⁸. Автором розглянуто історичну обумовленість специфічної позиції Британії щодо європейської і трансатлантичної інтеграції. Проаналізовано різні аспекти економічної, політичної і воєнної інтеграції. У монографії Н. Яковенко подано результати дослідження основних аспектів зовнішньополітичної діяльності британських урядів у др. пол. ХХ – на поч. ХХІ ст.⁷⁹. Європейська політика Британії розглядається в контексті прагнення керівництва країни часів уряду Т. Блера здобути для неї позиції європейського лідера. Значну увагу дослідник приділила впливу англо-американських відносин на європейську політику Великої Британії. Монографія В. Крушинського висвітлює широкий спектр проблем участі королівства в регіональних інтеграційних процесах⁸⁰. Розкрито історичні аспекти становлення британської позиції щодо інтеграції до ЄЕС, особливості європейської політики керівництва держави у 1990-х роках і співпраці з провідними регіональними партнерами, позицію Лондона щодо формування воєнно-політичної складової ЄС. Л. Ямпольська представила власну працю з проблем участі Британії в інтеграційних процесах в Європі у 1973–1997 роках.⁸¹

Публікації В. Копійки містять аналіз принципів британської європейської політики і впливу королівства на комунітарні процеси⁸². Згадано про роль Лондона у формуванні СЗППБ ЄС. У статті

⁷⁸ Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Х., 2003. 230 с.

⁷⁹ Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство: монографія. К.: Науковий світ, 2003. 227 с.

⁸⁰ Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. К., 2004. 471 с.

⁸¹ Ямпольська Л.М. Маастрихтський “Договір про Європейський Союз” і Велика Британія: між цінностями комунітаризму та національного суверенітету // Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія “Історія та географія”. Х.: ОВС, 2006. Вип. 23. С. 5-14.

⁸² Копійка В.В. Великобританія та формування комунітарних принципів ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин. 1999. Вип. 16. С. 3-11; Копійка В.В. Великобританія у Європейському Союзі: очікування та наслідки // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2001. Вип.5. С. 169-176.

І. Храбана показано особливості зовнішньої політики Британії др. пол. ХХ ст. в контексті процесів євроінтеграції⁸³.

У вітчизняній історичній науці окрема увага приділяється участі Великої Британії в європейській інтеграції у період правління лейбористських урядів Т. Блера (1997–2007 рр.). Серед спеціальних досліджень тематики виділимо публікацію Н. Яковенко⁸⁴. У статті В. Соколова та А. Соколова розглядаються проблеми зовнішньої політики уряду британських лейбористів, особливості і динаміка її здійснення⁸⁵. Автори констатують наступність зовнішньої політики британських урядів. І. Черінько розглядає особливості європейської політики “нових лейбористів” в контексті розширення Євросоюзу⁸⁶.

Американо-британські відносини є одним з головних історичних факторів формування і реалізації зовнішньої політики Великої Британії, її участі в європейській інтеграції. Тому значну підгрупу джерел складають публікації британістів, присвячені впливу “особливих відносин” на європейську політику країни. Перша у вітчизняній науці монографія С. Пик на тему сутності та історії розвитку “особливих відносин” США і Великої Британії видана у 2006 р.⁸⁷. Дисертація Т. Кандуби представляє комплексне дослідження феномену британського атлантизму, в контексті якого автором проаналізовано наслідки проамериканської політики “нових лейбористів” та особисто їх лідера для позиціонування Сполученого Королівства як “трансатлантичного моста” між США і Європою⁸⁸. Механізмом безпекової стратегії Лондона, спрямованої на гармонізацію співпраці ЄС і НАТО (США), став вплив на становлення СЗППБ. Дослідник прийшов до висновку, що Т. Блеру не вдалося гармонізувати атлантичний і європейський вектори зовнішньої політики Британії. Дослідженню американо-британських відносин як практичного вияву атлантизму та оцінці історичної ролі Великої Британії в діяльності НАТО присвячені статті Н. Яковенко⁸⁹. Праця

⁸³ Храбан І. “Третій шлях” Великої Британії в європейській політиці // Людина і політика. 2004. № 2. С. 112-121.

⁸⁴ Яковенко Н.Л. Проєвропейська спрямованість політики Тоні Блера: через “третій шлях” до європейського лідерства // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2003. Вип. 25. С. 25-30.

⁸⁵ Соколов В., Соколов А. Зовнішня політика лейбористів: власний курс чи продовження політики торі? // Політичний менеджмент. 2007. №2. С. 137-143.

⁸⁶ Черінько І.П. Позиція лейбористського уряду Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу 2004 року // Гілея: (науковий вісник): Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2009. Вип. 23. С. 433-440; Черінько І. Європейський Союз у зовнішній політиці лейбористського уряду Великої Британії: уроки для України // Віче. 2009. № 12. С. 27-29.

⁸⁷ Пик С. США – Велика Британія: “особливі відносини”: монографія. К.: Знання, 2006. 283 с.

⁸⁸ Кандуба Т.Ю. Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2010. 215 с.

⁸⁹ Яковенко Н.Л. “Особливі відносини” як практичний вияв атлантизму // Вісник КНУ ім. Тараса

М. Володіна розкриває проблему ролі США і Великої Британії у реформуванні НАТО упродовж 1990-х – поч. 2000-х рр.⁹⁰. Вивченню взаємодії Великої Британії і США на рівні НАТО у ХХ – на поч. ХХІ ст. приділили увагу С. Джурина і С. Ковальчук⁹¹. У статті М. Русанової розглянуто концептуальні підходи провідних британських політичних діячів і вчених до вирішення проблеми дуалізму геополітичної орієнтації королівства⁹².

Невід’ємною складовою історії відносин Великої Британії з ЄС став період правління урядів Д. Кемерона (травень 2010 – липень 2016 рр.). Однак у вітчизняній історіографії дослідження проблем участі Сполученого Королівства в європейській інтеграції зазначеного періоду практично відсутні. Тим більше немає спеціальних досліджень, присвячених участі держави в СЗППБ ЄС. Відзначимо статтю І. Судака, в якій автор окреслив окремі аспекти зовнішньої політики і політики безпеки консерваторів у відносинах з США і Європою в контексті подій арабської весни і лівійського конфлікту 2011 р.⁹³.

Третю групу історіографії складають праці, присвячені конкретно проблемі участі Великої Британії у формуванні і розвитку СЗППБ ЄС. В дисертації О. Неприцького висвітлюються питання формування системи європейської безпеки та оборони⁹⁴. Дисертація В. Крушинського містить окремий розгляд участі Великої Британії в зовнішньополітичних механізмах ЄС, позиції країни щодо формування європейського воєнно-політичного співробітництва⁹⁵. Прослідковано еволюцію підходів британського політикуму до проблем формування СЗППБ. Стверджується, що з огляду на атлантичну орієнтацію основним джерелом суперечностей між Британією і ЄС щодо СЗППБ стала оборонна складова. У докторській дисертації Н. Яковенко висвітлено роль Великої Британії в еволюції європейської співпраці в

Шевченка. Міжнародні відносини. 2004. № 29-30. С. 23-30; Яковенко Н. Внесок Великої Британії в діяльність НАТО // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2007. Вип. 35-36. С. 61-65.

⁹⁰ Володіна М.О. Співробітництво США та Великої Британії у реформуванні НАТО (90-і роки ХХ ст. – 2004 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. – “Всесвітня історія”. Луганськ, 2011. 22 с.

⁹¹ Джурина С., Ковальчук С. Взаємодія Великої Британії та США в рамках НАТО // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2013. Випуск 73. С. 363-364.

⁹² Русанова М.І. Об’єднана Європа або атлантизм: вибір сучасної ідентифікації Великої Британії // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 62 (№7). С. 666-671.

⁹³ Судак І.І. Особливості реалізації зовнішньополітичного курсу Великобританії // Проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 6. С. 202-214.

⁹⁴ Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Х., 2003. 230 с.

⁹⁵ Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. К., 2004. 471 с.

галузі безпеки та оборони⁹⁶. Розглянуто історичні аспекти ставлення урядів до формування системи західноєвропейського військово-політичного партнерства, зміщення позиції британського керівництва до більш проєвропейської у 1990-х роках. Дисертаційна робота Л. Ямпольської серед аналізу історичного процесу формування і реалізації політики Великої Британії щодо інтеграційних процесів в Європі у 70–90-х рр. ХХ ст. містить розгляд особливостей оборонної стратегії Євросоюзу і формування зовнішньополітичних пріоритетів королівства⁹⁷. Аналіз участі Британії в європейській оборонній політиці зводиться до огляду концептуальних засад відносин між США, НАТО і ЗЄС.

У вітчизняній науці єдиною науковою розробкою рівня дисертації, об'єктом якої стало спеціальне вивчення стратегії Великої Британії щодо розвитку СЗППБ ЄС, стала дисертація О. Романової⁹⁸. Окрім Великої Британії робота висвітлює результати дослідження участі в СЗППБ Франції і Німеччини. Проведено зіставлення концептуальних підходів керівництва вказаних держав до розвитку військово-політичної компоненти ЄС. В роботі відсутній аналіз практичної участі Британії у політиці розширення Союзу. Відзначимо публікацію Н. Яковенко, яка стала продовженням дослідження автором історії членства Великої Британії в ЄС і НАТО⁹⁹. Окремо розглянуто внесок королівства у європейську співпрацю в галузі безпеки та оборони.

Спеціальне дослідження проблематики розширення ЄС та участі в ньому Великої Британії у 1997–2010 рр. запропонував І. Черінько¹⁰⁰. Відзначено, що підтримка розширення ЄС відповідала інтересам європейської стратегії лейбористського уряду, спрямованої на посилення позицій країни в Євросоюзі і гальмування поглиблення інтеграції. Водночас автор не розглядає розширення Співтовариства як невід'ємну складову СЗППБ.

Серед аналітичних публікацій, присвячених розвитку європейських військових можливостей і ролі Британії в їх розвитку, відзначимо статтю К. Зарембо¹⁰¹. Автор в контексті аналізу перспектив

⁹⁶ Яковенко Н.Л. Європейська інтеграційна політика Великої Британії та міжнародні чинники її формування (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 – “Всесвітня історія”. Донецьк, 2005. 38с.

⁹⁷ Ямпольська Л.М. Інтеграційні процеси в Європі та Велика Британія (1973–1997 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 – “Всесвітня історія”. К., 2004. 23 с.

⁹⁸ Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Одеса, 2008. 181 с.

⁹⁹ Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. 400 с.

¹⁰⁰ Черінько І.П. Політика Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу (1997–2010 рр.): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку”. К., 2012. 17 с.

¹⁰¹ Зарембо К. Європейська армія – реальність чи фантазія? // Європейська правда. 2015. 16 березня. URL:

ідеї європейських федералістів щодо формування європейської армії розкрив негативну позицію уряду Д. Кемерона з цього питання. Причинами вказано британський євроскептицизм та “особливі відносини” з США.

Внесок автора монографії в дослідження означеної наукової проблеми представлений серією публікацій у вітчизняних та зарубіжних виданнях (див. Список використаних джерел). Вперше в українській історіографії здійснено спробу комплексного дослідження історії участі Великої Британії у формуванні та функціонуванні СЗППБ ЄС в контексті непростого досвіду залучення цієї держави до регіональних інтеграційних процесів і членства в ЄЕС/ЄС. На сторінках представлених публікацій А. Грубінка знайшли висвітлення такі питання: особливості історичної еволюції позиції британського суспільства і політичних партій щодо СЗППБ; роль Британії у процесі формування СЗППБ та вплив цієї політики ЄС на систему усталених стратегічних міжнародних союзів держави; особливості британського впливу на політико-правове закріплення СЗППБ в установчих договорах Євросоюзу; історичні аспекти практичної участі держави в реалізації СЗППБ ЄС, зокрема, стратегія Британії щодо політики розширення ЄС на схід, її участь у відносинах Співтовариства з державами Східної Європи, зокрема, Україною; співвіднесення позиції королівства щодо СЗППБ з позиціями інших провідних держав ЄС – Франції і Німеччини; особливості еволюції британського підходу до військово-політичної компоненти ЄС в контексті реформування НАТО і нової якості трансатлантичних відносин; участь британських збройних сил у військово-гуманітарних місіях ЄС і місце британського ВПК у військово-технічній кооперації держав Співтовариства.

В російській науці з радянських часів склалася потужна наукова школа європеїстики, в якій чільний сегмент формують дослідження новітньої історії держав Західної Європи. Після розпаду СРСР і звільнення від ідеологічних рамок фахівці з всесвітньої історії отримали можливість об’єктивно аналізувати процеси європейської інтеграції. Традиційно особливий інтерес російських дослідників європейської історії спрямований на Велику Британію, яка в силу своїх амбіцій світової держави і специфічних державотворчих традицій завжди відігравала неординарну роль в політичних та економічних процесах регіону.

Першу групу російської історіографії формують публікації дослідників з проблем розвитку СЗППБ ЄС. У дослідженні проблематики провідні позиції посідають співробітники Інституту Європи РАН. Виділимо колективні монографії, присвячені комплексному дослідженню функціонування і розвитку зовнішньої політики ЄС на поч. ХХІ ст.¹⁰². Серед попередніх публікацій вчених відзначимо монографію за редакцією Ю. Борко та О. Буторіної, в якій проаналізовано визначальні тенденції і суперечності розвитку Євросоюзу на рубежі ХХ–ХХІ ст.¹⁰³. Один з розділів монографії (автор – Д. Данілов) присвячений проблемам розвитку СЗППБ. Значна кількість публікацій представлена у виданнях інституту “Европейский Союз: факты и комментарии” і “Современная Европа”.

При вивченні передумов формування ЄС варто згадати публікації академіка В. Барановського, присвячені проблемам становлення зовнішньополітичного виміру Європейського Співтовариства і західноєвропейської військово-політичної інтеграції у 1950–1980-х рр.¹⁰⁴. Незважаючи на ідеологічне навантаження, монографії увійшли до когорти класичних праць російської історіографії з проблем євроінтеграції.

Дисертаційні дослідження російських вчених з проблем СЗППБ ЄС представлені роботами Р. Лобанова, В. Тіхової та С. Уткіна. Серед широкого комплексу історичного матеріалу з проблем розвитку СЗППБ ЄС піднімаються питання позиції урядів Великої Британії щодо її формування¹⁰⁵.

Серед публікацій російських дослідників у періодичних виданнях виділимо статтю Н. Арбатової про історичний шлях ЄС до створення Європейської стратегії безпеки 2003 року і нові завдання СЗППБ¹⁰⁶. Робота М. Троїцкого розкриває особливості “моделі лідерства” ЄС в сучасній системі міжнародних відносин¹⁰⁷. Стаття Т. Юр’євої

¹⁰² Европейский Союз в ХХІ веке: время испытаний / под ред. О.Ю. Потемкиной (отв. ред.), Н.Ю. Кавешникова, Н.Б. Кондратьевой. М.: Весь Мир, 2012. 656 с.; Европейский Союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность: монография / Л.О. Бабынина и др.; под общ. ред. Ал.А. Громыко, М.Г. Носова. М.: Весь Мир, 2015. 592 с.

¹⁰³ Европейский союз на пороге ХХІ века. Выбор стратегии развития / под ред. Ю.А. Борко (отв. ред.), О.В. Буториной. М.: УРСС, 2001. 476 с.

¹⁰⁴ Барановский В.Г. Европейское сообщество в системе международных отношений. М.: Наука, 1986. 320с.; Барановский В.Г. Западная Европа: военно-политическая интеграция. М.: Междунар. отношения, 1988. 200с.

¹⁰⁵ Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 268 с.; Тихова В.В. Формирование Общей внешней политики и политики безопасности Европейского союза (1992–2004 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М.: МГИМО(У)МИД России. 2006. 233 с.; Уткин С.В. Процесс формирования общей внешней политики и политики безопасности Европейского Союза: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2006. 270 с.

¹⁰⁶ Арбатова Н. Новая стратегия безопасности ЕС (российский взгляд на “документ Соланы”) // Современная Европа. 2003. Вып. 4. С. 60–67.

¹⁰⁷ Троицкий М. Европейский Союз в мировой политике // Международные процессы. 2004. Том 2. № 2.

присвячена аналізу зовнішньополітичного виміру ЄС на етапі прийняття Конституційного договору¹⁰⁸. О. Барабанов представив власний погляд на періодизацію СПБО ЄС¹⁰⁹. Т. Бордачов аналізує становлення ЄС як міжнародного центру сили по завершенні “холодної війни”¹¹⁰. Д. Офіцеров-Бельській розглянув стан та перспективи спільної зовнішньої політики ЄС з огляду на пройдений шлях її розвитку¹¹¹. Ю. Борко подав власне бачення стратегічних завдань політики безпеки Співтовариства¹¹².

Серед публікацій з проблем розвитку СПБО ЄС насамперед відзначимо працю В. Журкіна, присвячену історії зародження, формування і розвитку СПБО, аналізу сучасних проблем військово-політичного виміру європейської інтеграції¹¹³. Глава 9 чергової колективної монографії співробітників Інституту Європи РАН (автор глави Ю. Рубінській) присвячена темі історії військового виміру європейської інтеграції від 1950-х рр. до укладення Лісабонського договору ЄС¹¹⁴. Монографія дослідників Інституту світової економіки та міжнародних відносин РАН, присвячена участі ЄС у врегулюванні регіональних конфліктів, стала першим комплексним дослідженням цієї тематики в російській історіографії¹¹⁵. У дисертаціях К. Арсланової, І. Годенова, С. Коварського, Д. Мацепуро представлений аналіз історичного процесу формування механізмів політики безпеки та оборони ЄС¹¹⁶. Однією з небагатьох публікацій,

Май-август. С. 43-58.

¹⁰⁸ Юрьева Т. Внешнеполитическое измерение ЕС: парадоксы и дилеммы // Космополис. 2004/2005. № 4 (10). С. 53-64.

¹⁰⁹ Барабанов О.Н. Общая политика Европейского Союза в области обороны и безопасности: этапы становления и перспективы развития // Европейские страны СНГ: место в “большой Европе” / М.М. Наринский (отв. ред.). М.: Международные отношения, 2005. С. 166-195.

¹¹⁰ Бордачев Т. Европейский мир после 1989 года // Россия в глобальной политике. 2007. № 3. Май-июнь. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_8813 (дата звернення: 18.10.2016).

¹¹¹ Офицеров-Бельский Д. Перспективы общей внешней политики ЕС // Международные процессы. 2013. Том 11. № 1 (32). Январь-апрель. С. 122-131.

¹¹² Борко Ю.А. Европейский Союз в XXI веке: текущие дела и фундаментальные проблемы // Современная Европа. 2015. № 3 (63). Июль-сентябрь. С. 7-16.

¹¹³ Журкин В.В. Военная политика Евросоюза. М.: Междунар. отношения: Институт Европы РАН, 2014. 256 с.

¹¹⁴ Безопасность Европы / под ред. В.В. Журкина. М.: Весь Мир, 2011. 752 с.

¹¹⁵ Европейский Союз и региональные конфликты / Н.К. Арбатова, А.М. Кокеев (отв. ред.). М.: ИМЭМО РАН, 2011. 143 с.

¹¹⁶ Арсланова Е.Б. Западноевропейский союз в системе европейской интеграции: 1984-1999 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 – История международных отношений и внешней политики. Екатеринбург, 2002. 23 с.; Годенов И.С. Формирование институтов и механизма Общей политики безопасности и обороны европейского союза (1998 – 2012 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 – “Всеобщая история”. Томск, 2012. 24 с.; Коварский Н.Н. Военно-политическая интеграция ЕС: направления, формы, методы: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008. 199 с.; Мацепуро Д.М. Основные направления развития Общей политики безопасности и обороны Европейского Союза (1997–2009 гг.): автореф. ... канд. ист. наук: 07.00.03 – “Всеобщая история”. Томск, 2012. 24 с.

присвячених розвитку військово-промислового комплексу ЄС, є стаття І. Іванова¹¹⁷.

Окрему підгрупу історіографії проблеми історії розвитку СЗППБ ЄС складають дослідження участі в євроінтеграції провідних держав-членів Співтовариства. Окрім Великої Британії, традиційно іде мова про Францію і Німеччину. Їх взаємодія, із залученням Італії та ряду інших найбільших європейських держав, чинить визначальний вплив на ефективність зовнішньої політики ЄС. Серед публікацій цієї підгрупи виділимо монографію Е. Обичкіної, в якій висвітлюються історія формування і реалізації зовнішньої політики Франції у др. пол. ХХ – на поч. ХХІ ст., її взаємодії з ФРН і Великою Британією¹¹⁸. Колективна монографія за редакцією Ю. Рубінського, яка охоплює широку проблематику розвитку Франції др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст., містить аналіз історії зовнішньої політики країни на основних її напрямках¹¹⁹. Праця Т. Зверєвої присвячена дослідженню основних напрямів зовнішньої політики сучасної Франції (від початку 2000-х рр. до середини 2012 р.)¹²⁰. Автором приділено певну увагу позиції Великої Британії щодо СПБО в контексті британо-французької військової співпраці. Монографія за редакцією А. Язькової містить аналіз історії і сучасному розвитку зовнішньої політики Італійської республіки¹²¹. Дисертації В. Русскова та О. Семенова містять результати дослідження військово-політичних аспектів історії політики ФРН у сфері європейської безпеки в контексті трансформацій євроатлантичних відносин¹²².

Окрему підгрупу праць російських дослідників складають публікації з проблематики відносин Євросоюзу з США і НАТО. Виділимо монографію М. Троїцького, в якій автор подає аналіз формування позиції США щодо СЗППБ ЄС¹²³. Враховано роль окремих держав Західної Європи, в тому числі Великої Британії, у розвитку відносин ЄС і США. Дисертації В. Цикало, Н. Тузовської і

¹¹⁷ Іванов І. Военно-промышленный комплекс Европейского Союза // Современная Европа. 2006. Вып. 1. С. 31-48.

¹¹⁸ Обичкина Е.О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире: монография. М.: МГИМО, 2003. 470 с.

¹¹⁹ Франция. В поисках новых путей / отв. ред. Ю.И. Рубинский. М.: Весь Мир, 2007. 624 с.

¹²⁰ Зверева Т.В. Внешняя политика современной Франции: монография. М.: Канон+, 2014. 344 с.

¹²¹ Итальянская республика в меняющемся мире / [под ред. А.А. Язьковой]. – М.: Ин-т Европы РАН, 2014. 142 с.

¹²² Руссков В.В. Политика ФРГ и США по вопросам развития европейской системы безопасности (1998-2005 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 – “Всеобщая история”. Томск, 2007. 26 с.; Семенов О.Ю. Эволюция деятельности ФРГ в области европейской безопасности (1990-2005 гг.): военно-политические аспекты: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. Нижний Новгород, 2006. 26 с.

¹²³ Троицкий М.А. Трансатлантический союз. 1991-2004. Трансформация системы американо-европейского партнерства после распада биполярности. М.: НОФМО, 2004. 252 с.

Д. Казанчева відображають результати досліджень відносин ЄС і НАТО в контексті формування ЄПБО/СПБО¹²⁴.

Також відзначимо колективну монографію за редакції Н. Арбатової і публікацію Л. Ігумнової, в яких піднято питання дихотомії “атлантизм – європеїзм” в ЄС і зовнішній політиці його держав-членів¹²⁵. Стаття М. Носова присвячена відносинам ЄС і США у політичній, економічній і військовій сферах¹²⁶. Ю. Гусаров проаналізував суперечності у відносинах ЄС і США в мовах унілатералізму в американській зовнішній політиці часів Дж. Буша-молодшого¹²⁷. С. Михайлов простежив зміни підходів керівництва США до ЄПБО у 1999–2009 рр.¹²⁸ О. Бичковская аналізує актуальні питання відносин ЄС і НАТО в умовах світової фінансової кризи¹²⁹.

Проблеми розширення ЄС і реалізації Європейської політики сусідства також стали популярними темами досліджень російських вчени-європеїстів. Стаття А. Сербіної містить історичний аналіз розвитку ЄПБО в контексті процесу розширення ЄС у 2004–2007 рр.¹³⁰. Проблеми східного розширення об’єднання та участь в ній Великої Британії розглядає А. Браницький¹³¹. Монографія Е. Трещенкова відображає дослідження генезису відносин ЄС з східними партнерами (Білоруссю, Молдовою та Україною)¹³². В дисертації П. Корзун проаналізовано генезис і концептуальні основи “Східного

¹²⁴ Цыкало В.В. Европейская оборонная идентичность в трансатлантических отношениях и Россия: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2007. 163 с.; Тузовская Н.Ю. Отношения ЕС и НАТО в процессе трансформации европейской системы безопасности: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 – “Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки)”. М., 2009. 20 с.; Казанчев Д.В. Трансформация НАТО в контексте формирования системы безопасности в Европе (1991–2013 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. М., 2013. 28 с.

¹²⁵ Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза / отв. ред. Н.К. Арбатова. М.: ИМЭМО РАН, 2009. 118 с.; Игумнова Л.О. Внешняя политика Европейского Союза между Европеизмом и Атлантизмом // Центр Международных и Европейских исследований им. Фернана Броделя Иркутского государственного университета. URL: www.tempus.isu.ru/publ_01.doc

¹²⁶ Носов М. Отношения ЕС – США: политика, экономика, безопасность // Современная Европа. 2004. № 4. С. 8-22.

¹²⁷ Гусаров Ю.А. Трансатлантические отношения в условиях трансформации НАТО (Обзор) // Актуальные проблемы Европы. 2004. № 4. С. 59-69.

¹²⁸ Михайлов С.А. Изменения в подходах США к Европейской политике в сфере безопасности и обороны // Проблемы национальной стратегии. 2010. № 4(5). С. 7-23.

¹²⁹ Бычковская О.М. Новые аспекты сотрудничества НАТО и ЕС в условиях финансового кризиса // FSP research centre. 2014. 12 августа aspekty-sotrudnichestva-nato-i-es-v-usloviyah-finansovogo-krizisa (дата звернення: 26.04.2017).

¹³⁰ Сербина А.С. Общая внешняя политика и политика безопасности ЕС – испытание востоком // Вестник Томского государственного университета. 2009. № 324. С. 196-199.

¹³¹ Браницкий А.Г. Расширение Евросоюза и углубление европейской интеграции в начале XXI в. // Большая Европа в глобальном мире: новые вызовы – новые решения / под ред. Ал.А. Громько. М.: Нестор-история, 2013. С. 59-70.

¹³² Трещенков Е.Ю. От восточных соседей к восточным партнерам. Республика Беларусь, Республика Молдова и Украина в фокусе политики соседства Европейского Союза (2002-2012). СПб: Свое издательство, 2013. 402 с.

партнерства”¹³³. У статтях І. Болгової, А. Стрелкова, В. Федорцева розкрито історію і проблеми розвитку політики сусідства ЄС¹³⁴.

Інтерес до вивчення європейської політики Великої Британії др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст. зумовлений поглибленням залучення країни до регіональної інтеграції. Насамперед варто звернути увагу на праці, присвячені історичному аналізу передумов участі Британії в СЗППБ ЄС. До таких належить монографія М. Ліпкіна¹³⁵. Автор представив еволюцію європейської політики урядів країни на етапі входження до ЄЕС у 1950-х–1970-х рр. Розкрито специфіку британського підходу до євроінтеграції, її політичної і безпекової складової. В дисертації І. Девішева серед іншого розглянуто позицію урядів держави щодо військово-політичної співпраці у Західній Європі від 1945 року до початку 2000-х років¹³⁶.

Відзначимо серію публікацій з історії європейської політики Великої Британії у період правління М. Тетчер (1979–1990 рр.). Зокрема, у монографії С. Перегудова піднято спектр питань формування і реалізації урядової політики в часи М. Тетчер¹³⁷. В дисертації С. Очканова акцентовано увагу на вивченні ролі королівства у розвитку зовнішньополітичної і військово-політичної співпраці держав Співтовариства¹³⁸.

В окрему підгрупу публікацій з питань історії зовнішньої (європейської) політики Великої Британії можна виділити праці, присвячені загальним проблемам участі країни в євроінтеграції. До таких напрацювань, з огляду на критерії видової належності та часу публікації видання, віднесемо дослідження Н. Капітонової, в якій проаналізовано досвід європейської політики урядів М. Тетчер і Дж. Мейджора¹³⁹. В колективних монографіях Інституту історії РАН за редакцією Ал. Громико серед дослідження комплексних проблем

¹³³ Корзун П.А. Восточное направление “политики соседства” европейского союза: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 – “Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки)”. М., 2010. 25 с.

¹³⁴ Болгова И.В. Кризис восточной политики ЕС // Вестник МГИМО Университета. 2014. № 4(37). С. 133-137; Стрелков А. Европейская политика соседства: непоследовательное движение к цели // Современная Европа. 2009. № 3. С. 119-126.; Федорцев В.А. Восточное направление европейской политики соседства: особенности становления и развития // Проблемы национальной стратегии. 2012. № 2(11). С. 27-48.

¹³⁵ Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957 – 1974 гг.). СПб: Алетейя, 2009. 240 с.

¹³⁶ Девішев І.Б. Особенности политики Великобритании в отношении европейской интеграции. 1945-1990-е гг.: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 – “Всеобщая история”. М., 2008. 29 с.

¹³⁷ Перегудов С.П. Тэтчер и тэтчеризм. М: Наука, 1996. 301 с.

¹³⁸ Очканов С.А. Роль Великобритании в развитии внешнеполитической и военно-политической интеграции в Западной Европе (1979-1990 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Томск, 2011. 222 с.

¹³⁹ Капитонова Н.К. Приоритеты внешней политики Великобритании в период правления консерваторов, 1979-1997 гг.: дис. ... докт. ист. наук: 07.00.03 М., 1999. 599 с.

трансформацій британського суспільства, економіки, політичної системи виявлено особливості розвитку зовнішньої політики королівства від М. Тетчер до Д. Кемерона¹⁴⁰. Публікація Т. Андрєєвої містить аналіз історії зовнішньої політики Сполученого Королівства на рубежі ХХ–ХХІ ст. в контексті “дихотомії” британської стратегічної культури “між європеїзмом та атлантизмом”¹⁴¹.

Привертають увагу дисертаційні дослідження П. Шевцова, І. Девішева, Ю. Слохіної, Е. Порецької, І. Яньшиної, в яких розглядаються теоретичні та практичні аспекти участі Великої Британії в євроінтеграційних процесах у періоди правління урядів М. Тетчер, Дж. Мейджора, Т. Блера, Г. Брауна, Д. Кемерона, політики Великої Британії щодо євроінтеграції на етапі прийняття та імплементації Лісабонського договору 2007 року¹⁴². Дослідники у різній мірі розглядають питання впливу Великої Британії на розвиток СЗППБ ЄС. У дисертації А. Морозова розглянуто історичні передумови, внутрішні та зовнішні (міжнародні) фактори формування політики Великої Британії щодо ЄС, досвід участі країни в конкретних напрямках євроінтеграції¹⁴³.

Серед публікацій російських авторів в періодичних виданнях відзначимо статтю посла Росії у Сполученому Королівстві А. Яковенко, присвячену прогнозуванню можливих наслідків виходу країни з ЄС¹⁴⁴. В публікації подано ґрунтовний аналіз історичних передумов складних відносин країни з континентальною Європою та участі в євроінтеграції. Стаття Д. Галіна присвячена розгляду основних напрямів військової політики Великої Британії на початку ХХІ ст. з врахуванням участі у СПБО ЄС¹⁴⁵.

¹⁴⁰ Великобритания: эпоха реформ / под ред. Ал.А. Громько. М.: Весь Мир 536 с.; Дилеммы Британии: поиск путей развития / под ред. Ал.А. Громько. М.: Весь Мир, 2014. 480 с.

¹⁴¹ Андреева Т.Н. Британская стратегическая культура между европеизмом и атлантизмом на рубеже ХХ – ХХІ веков // Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза / отв. ред. Н.К. Арбатова. М.: ИММО РАН, 2009. С. 45-65.

¹⁴² Болгова И.В. Кризис восточной политики ЕС // Вестник МГИМО Университета. 2014. № 4(37). С. 133-137; Девишев И.Б. Особенности политики Великобритании в отношении европейской интеграции. 1945-1990-е гг.: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 – “Всеобщая история”. М., 2008. 29 с.; Елохина Ю.В. Место Великобритании в европейском интеграционном процессе: вторая половина ХХ в. – начало ХХІ в.: дис. ... уч. степени канд. ист. наук: 07.00.03. Иркутск, 2011. 187 с.; Порецькова Е.А. Концепция “многоскоростной” Европы в стратегии консервативного кабинета Дж. Мейджора // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. 2011. Выпуск № 2. С. 327-333.; Яньшина И.В. Политика Великобритании в вопросе европейской интеграции в свете Лиссабонских соглашений (2007–2011): автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. М., 2013. 29 с.

¹⁴³ Морозов А.М. Факторы формирования политики Великобритании в отношении ЕС: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008. 185 с.

¹⁴⁴ Яковенко А.В. Европейская дилемма Великобритании // Россия в глобальной политике. 2015. 5 апреля. URL: <http://www.globalaffairs.ru/diplomacy/Evropskaya-dilemma-Velikobritanii-17400> (дата звернення: 04.06.2015).

¹⁴⁵ Галин Д. Военная политика Великобритании // Зарубежное военное обозрение. 2014. № 4. С. 11-17.

Ряд досліджень російських британістів стосуються аналізу історії участі Великої Британії в євроінтеграції у партійно-політичному вимірі. В дисертаціях Л. Кузьмичової і Д. Брункевича розглядається специфіка підходів британських консерваторів і лейбористів до регіональної інтеграції, участі Великої Британії у цьому процесі у 1990-х – 2000-х рр.¹⁴⁶. Доповідь Інституту Європи РАН 2010 року, присвячена стану розвитку Великої Британії напередодні чергових загальних виборів, містить статті ряду дослідників (Н. Капітонова, А. Куликов, К. Годованюк та ін.) з проблем зовнішньої політики королівства за часів лейбористських урядів Т. Блера і Г. Брауна¹⁴⁷. Видана на продовження чергова доповідь Інституту Європи РАН 2011 року в окремому розділі розглядає результати першого року правління коаліційного уряду консерваторів-ліберальних демократів у сфері зовнішньої політики¹⁴⁸. У виданні показано основні напрями зовнішньої політики коаліційного уряду та її трансформації у порівнянні із попередніми періодами (статті Д. Кіф, Н. Капітонової), політики щодо відносин з ЄС (стаття Л. Бабиніної і О. Карінцева), “особливих відносин” Британії і США (стаття М. Мінаєва). В контексті досліджень причин і можливих наслідків виходу Британії з ЄС привертає увагу доповідь Інституту Європи РАН 2015 року¹⁴⁹.

З огляду на виключно важливу історичну роль фактора американо-британських відносин на участь Сполученого Королівства в євроінтеграції окрему підгрупу публікацій складають дослідження американського (атлантичного) напрямку зовнішньої політики держави. Як зазначає М. Мінаєв, “за “особливими” відносинами з Сполученими Штатами прослідковується спільна лінія поведінки Америки з державами європейського континенту”¹⁵⁰. Історичне дослідження відносин Великої Британії і США А. Шамгунової містить аналіз їх впливу на динаміку участі королівства в євроінтеграції. За висновками автора, співпраця із США становить для британців природну

¹⁴⁶ Кузьмичева Л.О. Великобритания и европейская интеграция: подход британских лейбористов (1988 – 2001 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 213 с.; Брункевич Д.В. Консервативная партия Великобритании и Европейский Союз в 1990-2004 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Ярославль, 2005. 304 с.

¹⁴⁷ Великобритания перед всеобщими выборами 2010 г. Доклады Института Европы № 250 / под ред. Ал.А. Громько. М.: Ин-т Европы РАН; Рус. сувенир, 2010. 144 с.

¹⁴⁸ Коалиционное правительство Великобритании – год после выборов. Доклады Института Европы № 270 / под ред. Ал.А. Громько, Е.А. Ананьевой]. М.: Ин-т Европы РАН; Рус. сувенир, 2011. 180 с.

¹⁴⁹ Ход, и тоги и последствия всеобщих парламентских выборов 2015 г. в Великобритании / под ред. Е.В. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН, 2015. 148 с.

¹⁵⁰ Минаев М.В. Американско-британские отношения в начале XXI века: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 – “Политические проблемы международных отношений и глобального развития”. М., 2008. 20 с.

альтернативу об'єднаній Європі¹⁵¹. Розгляд стану “особливих відносин” у період правління коаліційного уряду Д. Кемерона (2010-2015 рр.) містить публікація Т. Андреевої¹⁵².

Висвітлення впливу американського фактора на членство Великої Британії в ЄС тісно пов'язане з дослідженнями європейської політики урядів Т. Блера (1997–2007 рр.). Серію публікацій запропонував Ал. Громыко. Дослідник в контексті іракської кризи 2003 року констатував проблемність збереження британського курсу “мостобудівника” між Америкою і Європою¹⁵³. Обґрунтовано необхідність “дрейфу” керівництва держави в сторону Європи внаслідок непевних позицій на міжнародній арені, вичерпування потенціалу “особливих відносин”, неможливості надалі балансувати “на внутрішньоцивілізаційному надломі”¹⁵⁴. В дисертації А. Валуєва представлено аналіз історії участі Великої Британії в євроінтеграції у період правління лейбористів, проаналізовано формування і становлення європейського виміру зовнішньої політики “нових лейбористів” у 1997–2001 рр., в тому числі у сфері СЗППБ¹⁵⁵. У ряді публікацій дослідника представлено погляд на європейську політику урядів Т. Блера, Г. Брауна, Д. Кемерона з огляду на історію і сучасні процеси європейської інтеграції.¹⁵⁶

В російській історіографії першої пол. 2000-х рр. набула популярності тематика дослідження ролі Т. Блера у здійсненні зовнішньої політики Сполученого Королівства. Відзначимо публікації С. Перегудова та Ал. Громыко¹⁵⁷. Серія статей А. Терентьєва містить

¹⁵¹ Шамгунова А.Н. Политические отношения Великобритании и США на рубеже XX-XXI вв.: автореф. дис.. канд. ист. наук: спец. 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. С-Пб., 2006. 20 с.

¹⁵² Андреева Т.Н. Основные проблемы и перспективы политики безопасности и обороны нового кабинета Д. Кэмерона // *Ход, итоги и последствия всеобщих парламентских выборов 2015 г. в Великобритании* / под ред. Е.В. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН, 2015. С. 121-128.

¹⁵³ Громыко Ал.А. Англия перед выбором // *Дипкурьер, приложение “Независимой газеты”*. 2003. 3 марта. URL: http://www.iegas.ru/gromyko_ag7.htm (дата звернення: 17.10.2016).

¹⁵⁴ Громыко Ал.А. Британия на внутрицивилизационном надломе // *Россия и Британия в процессах европейской интеграции. Доклады Института Европы № 114* / отв. ред. Ал.А. Громыко. М., 2003. С. 23-45; Громыко Ал.А. Великобритания между Европой и Америкой // *Россия и НАТО в новом контексте международной безопасности* / отв. ред. Д.А. Данилов. М.: Огни ТД, 2005. 242 с.

¹⁵⁵ Валуев А.В. Европейское направление внешней политики Великобритании при новых лейбористах: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. СПб., 2007. 188 с.

¹⁵⁶ Валуев А.В. К 40-летию вступления соединенного королевства Великобритании и Северной Ирландии в Европейские Сообщества // *Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева*. 2012. Выпуск № 1 (9). С. 144-155; Валуев А.В. Стратегические приоритеты внешней политики и дипломатии Великобритании и Европейского Союза в эпоху глобализации (1997-2013) // *Наука и Мир*. 2013. № 4. С. 276-278; Валуев А.В. Глобальная роль европейского измерения внешней политики “новой” Великобритании: успех и поражение правительств Тони Блэра (1997-2007 гг.) // *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2010. Выпуск № 120. С. 283-290.

¹⁵⁷ Перегудов С.П. Тони Блэр / отв. ред. Б.С. Орлов. М.: ИНИОН РАН, 1999. 50 с.; Громыко Ал. Тони Блэр лимитед // *Россия в глобальной политике*. 2007. № 2. 20 апреля. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_8419 (дата звернення: 04.11.2016).

конкретно історичний аналіз зовнішньої (зокрема, європейської) політики уряду Т. Блера¹⁵⁸.

До третьої історіографічної групи належать публікації, безпосередньо присвячені історії участі Великої Британії у СЗППБ ЄС і праці, де окремо приділено значну увагу цій проблематиці. До таких віднесемо дисертацію Т. Андрєєвої, присвячену дослідженню англо-французького співробітництва в політичній інтеграції Західної Європи у 1980–1990-х рр.¹⁵⁹. Праця містить комплексний аналіз еволюції політики Великої Британії щодо формування зовнішньополітичного та військового вимірів європейської інтеграції на рівні функціонування ЗЄС і ЄС. В дисертації С. Очканова висвітлено позицію королівства щодо формування СЗППБ на етапі розробки Договору про Європейський Союз¹⁶⁰. Автором враховано внутрішньо- і зовнішньополітичні фактори, особливості трансформації системи міжнародних відносин у період заснування СЗППБ ЄС. Л. Кузьмичова в окремому параграфі дисертації розглянула політику першого уряду Т. Блера (1997–2001 рр.) щодо розвитку СЗППБ ЄС¹⁶¹. Проаналізовано підхід британських лейбористів до розширення об'єднання, що якісно відрізняє цю роботу від інших праць російських дослідників з проблем європейської політики Великої Британії. Дослідник розглядає політику розширення ЄС як складову зовнішньополітичної співпраці держав-членів. В дисертації А. Валуєва окреслено роль королівства у формуванні механізмів СЗППБ упродовж перебування при владі лейбористів¹⁶². При цьому розгляд зовнішньої політики і політики безпеки ЄС зводиться до аналізу створення його військово-політичних механізмів. Дослідження А. Морозова містить аналіз позиції Великої Британії щодо ЄПБО ЄС¹⁶³. З огляду на незначне висвітлення в історіографії питання участі держави в миротворчих місіях ЄС виділимо дослідження Т. Андрєєвої, опубліковане в колективній монографії Інституту світової економіки і міжнародних відносин РАН¹⁶⁴.

¹⁵⁸ Терентьев А. Торийская внешняя политика Тони Блэра // Мировая экономика и международные отношения. 2005. № 9. С. 47-54; Терентьев А. Торийская внешняя политика Тони Блэра // Мировая экономика и международные отношения. 2005. № 10. С. 45-53.

¹⁵⁹ Андреева Т.Н. Англо-французское сотрудничество в политических интеграционных процессах Западной Европы (1980-е – 1990-е гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2001. 289 с.

¹⁶⁰ Очканов С.А. Указ. соч. 222 с.

¹⁶¹ Кузьмичева Л.О. Великобритания и европейская интеграция: подход британских лейбористов (1988-2001 гг.)... 216 с.

¹⁶² Валуев А.В. Европейское направление внешней политики Великобритании при новых лейбористах: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. СПб., 2007. 188 с.

¹⁶³ Морозов А.М. Указ. соч. 185 с.

¹⁶⁴ Андреева Т.Н. Великобритания // Европейский Союз и региональные конфликты / отв. ред. Н.К. Арбатова, А.М. Кокеев. М.: ИМЭМО РАН, 2011. С. 52-69.

В публікації К. Годованюк представлено аналіз стратегії участі британських урядів щодо СЗППБ і оцінку ролі держави у цьому процесі¹⁶⁵. А. Третьяков, досліджуючи розвиток оборонної політики Британії у 1990–2000-х рр., подав історичний аналіз еволюції позиції її керівництва щодо європейської політики безпеки¹⁶⁶. На продовження проблематики англо-французького військово-політичного співробітництва стаття А. Іванова і публікація С. Фьодорова містять детальний аналіз міждержавних Лондонських угод про військову співпрацю 2010 року, яку в експертних колах розглядали як основу європейської армії¹⁶⁷.

При аналізі британської історіографії проблеми необхідно врахувати ідеологічні і партійно-політичні уподобання окремих авторів і дослідницьких центрів, які напряму вплинули на сприйняття і трактування євроінтеграційної тематики, участі Великої Британії у процесах регіональної інтеграції. Це пояснюється історично суперечливим ставленням до них британського суспільства. Британія відома специфічним сприйняттям регіональної інтеграції, яке отримало популярну назву “євроскептицизм”. Тому публікації її дослідників часто відображають суб’єктивне сприйняття проблематики, яке можна трактувати як “єврооптимістичне” або “євроскептичне”.

Серед праць британських дослідників з питань євроінтеграційних процесів насамперед привертає увагу фундаментальна монографія Ф. Кемерона, в якій висвітлено питання історії СЗППБ до прийняття Конституційного договору ЄС¹⁶⁸. Проаналізовано особливості військової складової об’єднання, процесу розширення і “політики сусідства”, відносин ЄС з США, державами Балкан, Туреччиною, країнами Азії та Африки, миротворчої діяльності Союзу. Автор оцінив наявність “скромних успіхів” ЄС на зовнішній арені, яких він здобув в антикризових діях і політиці розширення. У своїй найбільш відомій публікації Р. Купер проаналізував історичні відмінності американської і європейської стратегічних культур, за якими США схильні до

¹⁶⁵ Годованюк К.А. Общая внешняя политика ЕС и дилеммы британской дипломатии // Современная Европа. 2012. № 2. С. 71-81.

¹⁶⁶ Третьяков А. Оборонная политика Великобритании (новый этап) // Современная Европа. 2005. № 1. С. 96-106.

¹⁶⁷ Иванов А. Англо-французское военно-политическое сотрудничество в контексте общей европейской безопасности // Информационный центр по вопросам международной безопасности. 2011. URL: http://isc.mslu.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=325&Itemid=36 (дата звернення: 04.03.2016); Фёдоров С.М. Новая франко-британская Антанта: “перезагрузка” ЕПОБ? // Коалиционное правительство Великобритании – год после выборов. Доклады Института Европы № 270 / под ред. Ал.А. Громыко, Е.А. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН; Рус. сувенир, 2011. С. 148-154.

¹⁶⁸ Cameron F. An Introduction to European Foreign Policy. London, New York, 2007. 255 p.

політики сили, а слабкі і неактивні у військовому плані у повоєнний період європейці – гуманітарного міжнародного впливу¹⁶⁹.

Вагомий вклад у вивчення міжнародних відносин здійснили співробітники недержавних аналітичних центрів, серед яких провідною британською недержавною структурою у сфері дослідження євроінтеграції став “Центр європейських реформ” (Centre for European Reform), очолюваний Ч. Грантом. Серед його авторських публікацій дослідження, присвячене історії зовнішньої політики Євросоюзу від повоєнних років¹⁷⁰. Особливу увагу приділено військово-політичній і військово-технічній складовій, взаєминам НАТО і ЗЄС у першій пол. 1990-х років. Одне з видань проєвропейського центру “The Federal Trust” висвітлює нововведення Лісабонського договору у сфері СЗППБ¹⁷¹.

Публікації Дж. Ховарта присвячені історії ЄПБО ЄС, становлення відносин ЄС і НАТО¹⁷². Автором враховано позицію Великої Британії щодо формування військових ресурсів Євросоюзу. Т. Валасек проаналізував розвиток ЄПБО в контексті прийняття Стратегії європейської безпеки у 2003 році та розвитку відносин ЄС і НАТО¹⁷³.

Праці з історії участі Великої Британії у європейській інтеграції як невід’ємній частині її зовнішньої політики складають великий масив наукових публікацій різних видів, в яких певне висвітлення знайшла тематика історичних передумов створення і функціонування СЗППБ ЄС. Відзначимо доробок дослідників загальної історії участі країни в регіональній інтеграції. Серед них виділимо публікації, присвячені історії взаємин Великої Британії і Європейського Співтовариства до 1990-х років. До таких віднесемо монографії Д. Чайлдза¹⁷⁴ і Д. Рейнольдса¹⁷⁵, присвячені аналізу зовнішньої політики Великої Британії др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст. Монографії Дж. Стефена¹⁷⁶, Дж. Янга¹⁷⁷, С. Волла¹⁷⁸, А. Гіддеса¹⁷⁹ висвітлюють проблеми відносин

¹⁶⁹ Купер Р. Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке / пер. с англ. М., 2010. 240 с.

¹⁷⁰ Grant Ch. Strength in numbers Europe’s foreign and defence policy. London: Centre for European Reform, Report, 06 September 1996. 59 p.

¹⁷¹ A More Coherent and Effective European Foreign Policy? A Federal Trust Report. London, 2009. 43 p.

¹⁷² Howorth J. European integration and defence: the ultimate challenges. Paris. April 2000. Chaillot Paper 43. 114p.; Howorth J. Saint-Malo plus five: an interim assessment of ESDP // Notre Europe. Policy papers №7. November 2003. 36 p.; Howorth J. Security and Defence Policy in the European Union. Basingstoke, 2007. 315p.

¹⁷³ Valasek T. Europe’s defence and its new security strategy // CER Bulletin. 03 December 2007. URL: <http://www.cer.org.uk/publications/archive/bulletin-article/2007/europe%E2%80%99s-defence-and-its-new-security-strategy> (дата звернення: 15.12.2015).

¹⁷⁴ Childs D. Britain Since 1945: A Political History. Fifth edition. London and New York, 2001. 374 p.

¹⁷⁵ Reynolds D. Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century. London, 2013. 378 p.

¹⁷⁶ Stephen G. An Awkward Partner. Britain in the European Community. Third edition. Oxford, 1998. 312 p.

¹⁷⁷ Young J.W. Britain and European Unity, 1945-1999 / John W. Young / Second edition. L., 2000. 237 p.

¹⁷⁸ Wall S. A Stranger in Europe: Britain and the EU from Thatcher to Blair. Oxford, 2008. 246 p.

¹⁷⁹ Geddes A. The European Union and British Politics. Basingstoke, 2003. 272 p.

держави з Євроспільнотою новітнього періоду. Питання участі Британії у розвитку європейської політичної інтеграції розглядаються в загальному контексті. Для врахування історичного досвіду відносин держави з Європейським Співтовариством і Співдружністю націй важливе значення має колективне видання за редакцією А. Мей¹⁸⁰. Монографія М. Геффернена розкриває широке тло становлення ідеї європейської інтеграції до завершення Другої світової війни і його впровадження в др. пол. ХХ ст.¹⁸¹. Серед інших напрацювань британських дослідників виділимо статтю С. Волла щодо особливостей британської участі в ЄЕС у період урядування М. Тетчер¹⁸². Історична розвідка Х. Воллес присвячена 40-й річниці членства королівства в ЄЕС/ЄС. Наголошено на його контраверсійності та “особливості”¹⁸³. Автор коротко розглянула основні віхи участі королівства у формуванні СЗППБ. Власний аналіз ролі Британії у розвитку європейської інтеграції подав Р. Купер¹⁸⁴.

Для ґрунтовного пізнання історичних особливостей підходів Лондона до європейської політики і регіональної інтеграції важливо врахувати дослідження британського євроскептицизму. В публікації Ч. Гранта розкрито його природу, причини і прояви, вплив на відносини королівства з ЄС та європейськими партнерами¹⁸⁵. Привертає увагу дисертація Дж. Гіббінса на тему британського дискурсу щодо Європи і самоідентифікації британців¹⁸⁶.

Окрему підгрупу історіографії складають праці, присвячені європейській політиці британських урядів конкретного періоду і ролі в ній прем'єр-міністра. Серед досліджень періоду урядування Дж. Мейджора відзначимо публікації офіційного біографа прем'єр-міністра А. Селдона і представника євроскептичного “мозкового центру” “The Bruges Group” М. Холмса¹⁸⁷. Висновки першого автора стали позитивними і лояльними до діяльності уряду та ролі прем'єр-міністра, а другого – критичними, але заангажованими ідеями

¹⁸⁰ Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / ed. by A. May. London: Palgrave, 2001. 185 p.

¹⁸¹ Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2011. 464 с.

¹⁸² Wall S. Making the Single Market. Witness Remarks // Journal of European Integration History. 2010. Vol. 6. pp. 57-64.

¹⁸³ Wallace H. The UK: 40 Years of EU Membership // Journal of Contemporary European Research. 2012. Volume 8. Issue 4. p. 546.

¹⁸⁴ Cooper R. Britain and Europe // International Affairs. 2012. No 88. Vol. 6. pp. 1191-1203.

¹⁸⁵ Grant Ch. Why is Britain Eurosceptic? // Center for European Reform. Essays. December 2008. 8 p.

¹⁸⁶ Gibbins J. British Discourses on Europe: Self/Other and National Identities: A thesis submitted to the University of Birmingham for the degree of Doctor of Philosophy, July 2012. 349 p.

¹⁸⁷ Seldon A. Major. A Political Life. London, 1998. 856 p; Holmes M. John Major and Europe: The Failure of a Policy 1990-7 // The Bruges Group. URL: <https://www.brugesgroup.com/media-centre/papers/8-papers/801-john-major-and-europe-the-failure-of-a-policy-1990-7> (дата звернення: 19.10.2016).

крайнього євроскептицизму. Д. Каванаг з проєвропейських позицій висвітлив результати роботи уряду консерваторів у 1990–1997 рр.¹⁸⁸. На його думку, Дж. Мейджору не вдалося помістити Британію “в серці Європи”, а країна залишилася “аутсайдером”, “незграбним партнером” в Європі.

Значну увагу британські історики приділили періоду правління урядів Т. Блера, упродовж якого участь Великої Британії в євроінтеграції зазнала активізації. Найбільш відомими публікаціями стали колективні монографії за редакцією А. Селдона і Д. Каванага¹⁸⁹, в яких представлено широкий спектр проблем партійно-політичного виміру євроінтеграції в програмах і діях правлячої та опозиційної партій. Дослідження зовнішньої політики “нових лейбористів” у 1997–2005 рр. запропонував П. Вільямс¹⁹⁰. Критичним поглядом на результати зовнішньої політики лейбористів відзначився В. Воллес¹⁹¹. В монографії Ч. Гранта подано аналіз трансформації політики Великої Британії щодо участі в СЗППБ ЄС в контексті взаємин з Францією і ФРН¹⁹². А. Дейтон проаналізувала концептуальні підходи до європейської політики уряду Т. Блера¹⁹³. Офіційний підхід до аналізу історії британської зовнішньої політики у відносинах з США та ЄС у 1997–2008 рр. представили Дж. Ланн, В. Міллер і Б. Сміті¹⁹⁴. Однією з найновіших публікацій з історії міжнародної політики лейбористських урядів є колективна монографія за редакцією О. Даддова і Дж. Гаскарт¹⁹⁵. На думку О. Даддова, модернізація британської європейської політики не була достатньо радикальною, щоб змінити глибоко вкорінене в місцевій громадськості і пресі скептичне ставлення до Європи¹⁹⁶. Також дослідження зовнішньої політики країни у період правління Г. Брауна представили К. О’Доннел і Р. Вайтмен¹⁹⁷.

Значна частина публікацій стосується європейської політики консерваторів періоду правління Д. Кемерона. Стаття К. Хюджес містить критику європейської політики уряду, яка призвела до

¹⁸⁸ Kavanagh D. John Major’s political legacy // *Observatoire de la société britannique*. 2009. No 7. pp. 27-35.

¹⁸⁹ *The Blair Effect 2001–5* / edited by A. Seldon and D. Kavanagh. Cambridge, 2005. 483 p.; *Blair’s Britain, 1997–2007* / ed. by A. Seldon. Cambridge, 2007. 690 p.

¹⁹⁰ Williams P.D. *British Foreign Policy under New Labour, 1997–2005*. Basingstoke, 2005. 263 p.

¹⁹¹ Wallace W. The Collapse of British Foreign Policy // *International Affairs*. 2005. Vol. 81. No. 1. pp. 53-68.

¹⁹² Grant Ch. *Can Britain lead in Europe?* London, 2002. 90 p.

¹⁹³ Дейтон А. Единая Европа как предмет политики // *Вестник Европы*. 2002. №4. URL: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2002/4/dei.html> (дата звернення: 27.10.2016).

¹⁹⁴ Lunn J., Miller V., Smith B. *British foreign policy since 1997* // House of Commons Library, Research Paper 09/56, 23 June 2008. 123 p.

¹⁹⁵ *British Foreign Policy. The New Labour Years* / ed. by O. Daddow and J. Gaskarth. London, 2011. 304 p.

¹⁹⁶ Daddow O. *New Labour and the reinvention of British and European history* // Charles A. *Media in the Enlarged Europe: Politics, Policy and Industry Intellect*. Chicago, 2009. pp. p. 133.

¹⁹⁷ O’Donnell C.M., Whitman R.G. *European policy under Gordon Brown: perspectives on a future prime minister* // *International Affairs*. 2007. No 83. Vol.1. pp. 253-272.

мінімалізації впливу держави в ЄС, немислимого навіть у часи М. Тетчер¹⁹⁸. Тому вимоги Д. Кемерона з реформування Союзу були приречені на невдачу.

Публікація Т. Олівера містить прогностичні оцінки наслідків виходу Британії з ЄС для самої країни, об'єднання, НАТО і європейської безпеки з урахуванням попереднього досвіду членства в Співтоваристві¹⁹⁹. На думку Дж. Аскс, вихід з ЄС посилює тенденцію останніх півстоліття – неухильне зменшення міжнародного впливу Сполученого Королівства²⁰⁰. С. Джонстон на основі аналізу участі Британії в СЗППБ запропонував прогноз розвитку цього напрямку функціонування ЄС після “Brexit”²⁰¹. За його висновками членство держави стало чинником попередження розвитку СЗППБ ЄС всупереч інтересам НАТО.

Окрему підгрупу першої групи британської історіографії складають наукові праці з історії англо-американських відносин, впливу США на європейську політику Великої Британії та євроінтеграційні процеси. Зокрема, С. Слоан проаналізував позицію США щодо формування ЄПБО у 1990-х рр.²⁰². Монографія Дж. Дамбрела висвітлює ставлення Вашингтона до європейської інтеграції і ролі в ній Великої Британії²⁰³. Дослідженню цієї проблеми також приділив увагу А. Кір²⁰⁴. Британські дослідники розмірковували над актуальною для держави проблемою зовнішньополітичного вибору між Америкою і Європою. Зокрема, П. Харріс обґрунтовував необхідність синергетичного поєднання зусиль британської дипломатії на американському і європейському напрямках зовнішньої політики без їх протиставлення чи необхідності вибору між ними²⁰⁵. Дж. Демпсі розкритикувала “особливі відносини” Британії з США як

¹⁹⁸ Hughes K. Britain and the EU – a sorry tale of collapsing influence and dishonest debate // Friends of Europe. 21 Nov 2014. URL: <http://www.friendsofeurope.org/future-europe/britain-eu-sorry-tale-collapsing-influence-dishonest-debate/> (дата звернення: 24.04.2017).

¹⁹⁹ Oliver T. A European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU // LSE Ideas. Strategic update 16.1. February 2016. 21 p.

²⁰⁰ Dempsey J. Judy Asks: Is Britain Still a Foreign Policy Power? // Carnegie Europe. February 18, 2015. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59100> (дата звернення: 12.11.2016).

²⁰¹ Johnston S. The EU's CSDP: an (objective) UK perspective // European Geostrategy. 2016. 27 March. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/?s=UK> (дата звернення: 14.09.2016).

²⁰² Sloan S.R. The United States and European Defence. Paris, April 2000. Chaillot Paper 39. 54 p.

²⁰³ Dumbrell J. A Special Relationship Anglo-American Relations from the Cold War to Iraq. 2nd edition. Basingstoke, 2006. 318 p.

²⁰⁴ Cyr I. Arthur. Britain, Europe and the United States: change and continuity // International Affairs. Oxford, 2012. No 88:6. pp. 1315-1330.

²⁰⁵ Harris R. Britain in the World: beyond Europe versus America // British American Security Information Council. November 25, 2013. URL: <http://www.basicint.org/blogs/2013/11/britain-world-beyond-europe-versus-america> (дата звернення: 23.11.2016).

нереалістичні і такі, що мають негативні наслідки для британської зовнішньої політики²⁰⁶.

Проблема розвитку СЗППБ ЄС та участі Великої Британії у цьому процесі стала окремим предметом дослідження британських вчених. Розглядаючи наявні публікації згідно критерію хронологічної послідовності висвітлюваних питань, відзначимо працю А. Дейтон, в якій представлено аналіз новітньої британської стратегії європейської політики, позиції керівництва країни щодо фіксації СЗППБ ЄС під час підготовки Маастрихтського договору²⁰⁷. В публікації Дж. Шарп проаналізовано внесок Великої Британії в діяльність дипломатії Європейського Співтовариства з врегулювання конфлікту в Боснії у 1991–1995 рр.²⁰⁸.

Серія публікацій присвячена трансформації підходів Великої Британії до розбудови СЗППБ ЄС у період правління урядів Т. Блера. Зокрема, Р. Вайтмен проаналізував історичні особливості політики британського керівництва з приходом уряду Т. Блера та вплив його ініціатив щодо ЄПБО на відносини ЄС і ЗЄС²⁰⁹. У дослідженні Г. Андреані, Ч. Бертрама і Ч. Гранта розглянуто історичні передумови і міжнародний контекст, мотиви і фактори змін в європейській політиці королівства після приходу до влади у травні 1997 р. Лейбористської партії²¹⁰. За відправну точку цих змін взято франко-британський саміт 3-4 грудня 1998 р. в Сен-Мало і підписану Спільну Декларацію з європейської безпеки. Підкреслено, що одним з головних мотивів Т. Блера при зміні політики щодо військового виміру Євросоюзу стало прагнення покращити імідж держави в Європі і забезпечити їй провідні позиції в об'єднанні поряд з Францією і ФРН. Революційну роль Декларації Сен-Мало для СЗППБ відзначила Дж. Ховарт²¹¹.

Марк Оукс показав особливості формування ЄПБО ЄС і ролі Британії у становленні військового виміру об'єднання у взаємодії з регіональними партнерами (насамперед Францією) і США²¹². Показано відмінні позиції провідних політичних партій країни, реакцію

²⁰⁶ Dempsey J. Time for Britain to Turn to Europe // Carnegie Europe. September 2, 2013. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=52818> (дата звернення: 19.11.2016).

²⁰⁷ Deighton A. On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security. San Domenico, 1997. 22 p.

²⁰⁸ Sharp J.M. British policy in Bosnia 1991–1995 // Journal of European Integration History. 2004. Volume 10. Number 1. pp. 117-138.

²⁰⁹ Whitman R.G. Amsterdam's unfinished business? The Blair government's initiative and the future of the Western European Union. Paris, January 1999. 29 p.

²¹⁰ Andreani G., Bertram Ch., Grant Ch. Europe's military revolution. London, 2001. 86 p.

²¹¹ Howorth J. Security and Defence Policy in the European Union. Basingstoke, 2007. 315 p.

²¹² Oakes M. European Defence: From Pörschach to Helsinki. London, 21 February 2000. Research Papers 00/20. 48 p.

керівництва США на розвиток європейської інтеграції у сфері безпеки та оборони. Стаття Т. Гардена присвячена питанням впливу Лондона на процеси європейської оборонної інтеграції наприкінці 1990-х рр.²¹³. А. Форстер дослідив внесок британського керівництва у процес нормативної фіксації і розвитку інституційної структури СЗППБі ЄС і ЗЄС²¹⁴. За висновками дослідника, британські уряди зробили значний вклад у розвиток СЗППБ і при цьому пішли на значні поступки європейським партнерам.

У розвідці Т. Валасека подано аналіз стратегічної взаємодії і розходжень у позиціях двох провідних військових держав Західної Європи – Великої Британії і Франції щодо розвитку СПБО ЄС в умовах реінтеграції останньої до структур НАТО²¹⁵. Серед небагатьох публікацій британських авторів з проблем участі країни у військово-технічній співпраці в рамках СПБО, стаття Дж. Демпсі висвітлює авторський погляд на роль імовірного злиття європейського аерокосмічного гіганта “EADS” і його британського конкурента “BAE Systems” для розвитку політики безпеки Євросоюзу²¹⁶.

З огляду на важливість дослідження причин виходу Британії з ЄС привертають увагу публікації аналітиків, що містять історичні і прогностичні оцінки впливу “Brexit” на розвиток СЗППБ. В статті Р. Балфур подано аналіз наслідків виходу королівства з Євросоюзу з огляду на можливості збереження формату СЗППБ²¹⁷. Брошура співробітників “Центру європейських реформ” містить міркування щодо міжнародних наслідків “Brexit” у різних сферах²¹⁸.

В американській історіографії проблемі розвитку СЗППБ ЄС та участі у цьому процесі Великої Британії приділили не надто велику увагу. Розвиток СЗППБ розглядається американськими авторами переважно в контексті трансатлантичних відносин. Так Е. Моравчик дослідив особливості кризи трансатлантичної системи безпеки, відносин ЄС з НАТО і США у зв’язку з війною в Іраку 2003 року²¹⁹.

²¹³ Garden T. Has Blair lost the Plot on European Defence? // The UK Defence Forum. 1999. URL: <http://www.ukdf.org.uk/assets/downloads/assets/writings/articles/1999/9912source.html> (дата звернення: 12.05.2016).

²¹⁴ Forster A. Britain and the Maastricht Negotiations. London, 1999. 211 p.

²¹⁵ Valasek T. France, NATO and European defence. London. Centre for European Reform, Policy Brief, 12 May 2008. 6p.

²¹⁶ Dempsey J. Can a Defense Merger Change Britain’s Attitude Toward Europe? // Carnegie Europe. October 1, 2012. URL: <http://carnegieeurope.eu/2012/10/01/can-defense-merger-change-britain-s-attitude-toward-europe/e056> (дата звернення: 25.03.2016).

²¹⁷ Balfour R. Can the EU have a foreign and security policy without Britain? A grim and insular picture of the future. 18 January 2013. URL: http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=13&pub_id=3238 (дата звернення: 20.05.2016).

²¹⁸ Bond I., Besch S., Gostyńska-Jakubowska A., Korteweg R., Mortera-Martinez C., Tilford S. Europe after Brexit Unleashed or undone? London, April 2016. 15 p.

²¹⁹ Moravcsik A. Striking a New Transatlantic Bargain Andrew // Foreign Affairs. July-August 2003. Vol. 42.

С. Слоун представив історичне дослідження еволюції ставлення адміністрації президента У. Клінтона до формування ЄПБО²²⁰. П. Кеннеді проаналізував переваги і недоліки імовірних сценаріїв розвитку подальших відносин між США та ЄС²²¹.

Видатний вклад в історико-політологічний аналіз європейської інтеграції, формування зонішньополітичного виміру ЄС і дослідження ролі Співтовариства в світовій системі міжнародних відносин здійснив З. Бжезінський. В його найбільш відомій публікації “Велика шахівниця” представлено критичний аналіз міжнародної ролі Великої Британії у міжнародних відносинах періоду постбіполярного протистояння. З. Бжезінський розглядав ЄС як потенційно рівноправного з США міжнародного актора. На його думку, Велика Британія більше не є впливовим центром світової політики. Головним обмежуючим фактором для участі королівства в євроінтеграції визначено партнерство і залежність від США, яке поступово втрачає своє значення²²². В одній з останніх публікацій політолог розкрив причини “історичного занепаду” американської світової влади та умови її відродження в партнерстві з новими центрами міжнародного впливу, одним з яких став Європейський Союз²²³. На думку автора, Британія не має альтернативи збереженню членства в механізмах ЄС та особливого статусу завдяки американо-британським відносинам.

Серед нечисленних публікацій американських дослідників, присвячених суто питанням організації і функціонування СЗППБ ЄС виділимо монографію М. Сміта²²⁴. Дослідник критично підійшов до аналізу здобутків і труднощів в розвитку зовнішньополітичного виміру Союзу, історію якого він прослідкував від кінця 1950-х рр. до 2003 року – початку роботи Конституційного Конвенту з підготовки конституційного акту. Натомість праця Д. Мікса, підготовлена для Конгресу США, висвітлює офіційний погляд американської влади на становлення СЗППБ ЄС²²⁵. Європейський Союз розглядається як потенційний глобальний актор системи міжнародних відносин, який пробує поширити свою могутність на сферу зовнішньої політики і

No 4. pp. 74-89.

²²⁰ Sloan S.R. Op. cit. 54 p.

²²¹ Кеннеді П. Трансатлантические отношения: три сценария развития // Россия в глобальной политике. 2004. №1. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_2453 (дата звернення: 15.02.2017).

²²² Бжезінський З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. М.: Междунар. отношения, 2009. С. 71.

²²³ Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади пер. з англ. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2012. 168 с.

²²⁴ Smith M.E. Europe's Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2004. 291 p.

²²⁵ Mix D.E. The European Union: Foreign and Security Policy. Washington, April 8, 2013. 25 p.

безпеки. М. Матіопулос та І. Г'ярматі представили дослідження витоків і перших років формування ЄПБО²²⁶. На продовження теми впливу американо-британських відносин на участь Сполученого Королівства у СЗППБ ЄС відзначимо статтю С. Макнамари²²⁷. Автор розмірковує про сутність і збереження значення “особливих відносин” в умовах членства Британії в Євросоюзі. СЗППБ трактується як протипага американській світовій владі. В традиціях євроскептицизму участь Британії в СЗППБ вважається загрозою для суверенітету держави.

На відміну від американської науково-аналітичної спільноти, європейські дослідники приділили значну увагу проблемам СЗППБ. Серед публікацій 1990-х рр. відзначимо доповідь Р. Сіннотта, що містить результати дослідження громадської думки в державах Західної Європи (в т.ч. Великої Британії) щодо політики безпеки, ролі НАТО і СЗППБ ЄС в регіональній безпеці²²⁸. Дослідження М. Арах присвячене історії розвитку інституційно-правових механізмів Європейського політичного співробітництва і СЗППБ²²⁹. Проаналізовано історію участі ЄС у врегулюванні балканського конфлікту 1990–1995 рр., роль Великої Британії у цьому процесі. Комплексні дослідження проблематики зовнішньої політики Співтовариства у 2000-х рр. представлені колективною монографією “Сучасна європейська зовнішня політика”²³⁰. Історичні витoki, загальні тенденції та особливості становлення СЗППБ висвітлив Д. Дайнен²³¹. Серед іншого знаходимо інформацію про позицію керівництва Великої Британії різних періодів. Німецький дослідник Р. Діетл дослідив історичні витoki та особливості становлення ЄПБО ЄС від 1945 р.²³². У колективній монографії за редакцією Ф. Бінді представлено серію досліджень італійських вчених, присвячених історії становлення і розвитку зовнішньої політики та військових механізмів Євросоюзу²³³. Політика сусідства і розширення ЄС розглядаються як окремі, важливі і взаємопов'язані напрями СЗППБ.

²²⁶ Mathiopoulos M., Gyarmati I. Saint Malo and Beyond: Toward European Defense // *The Washington Quarterly*. 1999. Vol. 22. No 4. pp. 65-76.

²²⁷ McNamara S. Is the Special Relationship Still Special? // *Journal of International Security Affairs*. 2008. No 14. pp. 21-28.

²²⁸ Sinnott R. *European public opinion and security policy*. Paris: Institute for Security Studies, July 1997. 37 p.

²²⁹ Арах М. *Европейский Союз: видение политического объединения*; пер. со слов. М.: Экономика, 1998. 467с.

²³⁰ *Contemporary European Foreign Policy* / ed. by W. Carlsnaes, H. Sjursen, B. White. London, 2004. 278 p.

²³¹ Дайнен Д. *Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції* / пер. з англ. К.: К.І.С., 2006. 696 с..

²³² Dietl R. *The Genesis of a European Security and Defence Policy // A Companion to Europe Since 1945*; ed. by K. Larres. Oxford, 2009. pp. 323-354.

²³³ Bindi F., Shapiro J. *EU Foreign Policy: Myth or Reality?* // *The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World* / ed. F. Bindi. Washington, 2010. pp. 339-348.

Окрему увагу європейські дослідники приділили проблемі становлення ЄПБО ЄС. Оновлений варіант аналізу зазначених проблем запропонувала група авторів колективного дослідження під егідою аналітичного центру “Fride”²³⁴. В монографії висвітлено досвід проведення військово-цивільних операцій і місій Євросоюзу. Однією з найновіших публікацій з історії євроінтеграції, в якій висвітлені питання її зовнішньополітичного виміру, є монографія В. Лота²³⁵.

Провідні напрацювання з проблематики європейської військово-політичної інтеграції належать співробітникам Інституту досліджень безпеки Європейського Союзу в Парижі. Колективна публікація, присвячена аналізу розвитку ЄПБО у перші п’ять років її реального функціонування, містить значний фактологічний та аналітичний матеріал, який ґрунтовно висвітлює початковий період становлення ЄС як оперативної військової організації²³⁶. Дослідник Д. Кеоган коротко розглянув десятилітній шлях ЄПБО/СПБО від Декларації Сен-Мало 1998 року до перших військових операцій об’єднання²³⁷. У 2009 році Інститут оприлюднив фундаментальну доповідь до 10-річчя ЄПБО/СПБО, яка стала офіційним варіантом історії цього напрямку функціонування Євросоюзу²³⁸. У монографії вперше висвітлено особливості розвитку цивільних ресурсів ЄПБО, представлено історію відносин ЄС з НАТО, ОБСЄ та Африканським союзом. Привертає увагу розгорнутий аналіз усіх проведених на момент видання праці військових операцій і цивільних місій Союзу. Однак в роботі не йдеться про внесок кожної з держав об’єднання в розвиток його військової складової. В контексті новел Лісабонського договору відзначимо працю С. Біскопа і Дж. Коелмонта²³⁹. Запровадження механізму “перманентного структурного співробітництва” у ЄПБО небезпідставно трактується як запорука розбудови ефективних збройних сил.

Проблеми становлення європейської політичної ідентичності, механізми проектування більш ефективних відносин ЄС і США у сфері безпеки в контексті історичного досвіду розглядає екс-віце-

²³⁴ Challenges for European Foreign Policy in 2013. Renewing the EU’s role in the world / ed. by G. Grevi and D. Keohane. Madrid, 2013. 109 p.

²³⁵ Loth W. Building Europe: A History of European Unification. Duisburg: de Gruyter Oldenbourg, 2015. 485 p.

²³⁶ Schmitt B. European capabilities: how many divisions? // EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004) / ed. by N. Gnesotto. Paris, 2004. pp. 89-110.

²³⁷ Keohane D. 10 years after St. Malo. Paris, October 2008. 2 p

²³⁸ European Security and Defence Policy the first 10 years (1999-2009) / ed. by G. Grevi, D. Helly and D. Keohane. Paris, 2009. 448 p.

²³⁹ Biscop S., Coelmont J. Permanent Structured Cooperation in Defence: Building Effective European Armed Forces. Brugge, September 2010. No 15. 23 p.

канцлер ФРН Й. Фішер²⁴⁰. Автор проаналізував історичний процес становлення СПБО, політику розширення ЄС і стверджує про необхідність реалізації концепції “різношвидкісної” інтеграції. Експерт розглядає Велику Британію як “другу лінію” регіональної традиції із відмінним історичним досвідом від держав континенту, що пояснює специфіку її європейської політики.

Дослідження історії європейської політики Великої Британії та участі країни в європейській політичній інтеграції представляють окрему підгрупу європейської континентальної історіографії регіональних інтеграційних процесів. До неї віднесемо публікацію данського дослідника Х. Ларсена²⁴¹. Б. Пересіч ретроспективно розглянула історію відносин Британії з Європою від повоєнних років до завершення правління “нових лейбористів” як історію “особливих відносин”²⁴². У монографії за редакцією К. Оппермана висвітлено комплекс проблем історії зовнішньої політики Сполученого Королівства на різних рівнях, в т.ч. участь в європейській інтеграції²⁴³.

Ян Девідсон проаналізував особливості політики Т. Блера щодо реалізації ідеї європейської політичної інтеграції²⁴⁴. За його висновками, Т. Блер був противником надмірної інтеграції, як і його попередники на посаді прем’єр-міністра, а посилення участі у СЗПБ стало ситуативним явищем на фоні слідування у фарватері військової політики США. Ян Техау провів паралелі з європейською політикою М. Тетчер і консерваторами часів Д. Кемерона, зазначивши, що її обмежені підходи до євроінтеграції не відповідали завданням сучасного розвитку Євросоюзу²⁴⁵.

У працях європейських дослідників регіональної інтеграції та історії ЄС знайшла певне висвітлення тема участі Британії у СЗПБ ЄС. Серед небагатьох публікацій, присвячених цій темі, відзначимо монографію С. Лена²⁴⁶. Ідеться про компаративний аналіз підходів і визначальної ролі Великої Британії, Франції і Німеччини як провідних держав-членів Євросоюзу та єдиних в ЄС глобальних акторів у формуванні і реалізації міжнародної політики об’єднання у постлісабонський період. Автор констатував відсутність єдності

²⁴⁰ Фішер Й. Історія повертається. Світ після 11 вересня і відродження Заході. К.: Темпора, 2013. 336 с.

²⁴¹ Larsen H. British and Danish European Policies in the 1990s: A Discourse Approach // *European Journal of International Relations*. 1999. Vol. 5. No 4. pp. 451-483.

²⁴² Perisic B. Britain and Europe: a History of Difficult Relations. Berlin, 2010. 10 p.

²⁴³ *British Foreign Policy. The New Labour Years* / ed. by O. Daddow and J. Gaskarth. London, 2011. 304 p.

²⁴⁴ Davidson I. Blair’s European Dilemma // Project Syndicate. 2005. 9 May. URL: <http://www.project-syndicate.org/commentary/blair-s-european-dilemma/Russia> (дата звернення: 12.03.2015).

²⁴⁵ Techau J. Britain Needs to Go Beyond Its Inner Margaret Thatcher // *Carnegie Europe*. 2014. 21 January. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=54249> (дата звернення: 08.11.2016).

²⁴⁶ Lehne S. The Big Three in EU Foreign Policy // *The Carnegie Papers*. Washington, July 2012. 32 p.

поглядів трьох держав на завдання і перспективи розвитку СЗППБ ЄС. Дослідник стверджує, що британське керівництво розглядає потенціал СЗППБ виключно крізь призму власних міжнародних інтересів.

В публікаціях європейських дослідників проблем участі Великої Британії у СЗППБ ЄС домінують питання безпеки та оборони. В монографії Д. Петерса розглянуто позиції і роль Великої Британії у формуванні цього напряму функціонування ЄС у 90-х рр. ХХ ст.²⁴⁷. Прослідковано зміну ставлення її керівництва до безпекових ресурсів Союзу. Внесок держави до ЄПБО до і після 1998 року дослідив К. Язвінські²⁴⁸. У статті С. Біскопа проблема участі королівства в ЄПБО/СПБО розглядається в контексті можливості його лідерства в об'єднанні. Прослідковано історичний генезис ролі Британії у становленні європейської політики безпеки. Сутність концепції автора виражена в головній гіпотезі: “Проблема європейської оборони в тому, що вона не може функціонувати з Сполученим Королівством, але не може функціонувати і без нього”²⁴⁹.

Окремим предметом зацікавлення європейської науково-експертної спільноти стала франко-британська військово-політична кооперація, новий виток розвитку якої розпочався у результаті підписання Лондонських домовленостей 2010 року. Французький експерт Б. Гоміс наголошує на амбівалентному характері ролі Лондонських угод для європейської безпеки, адже сторони-підписанти вбачали в них відмінні завдання²⁵⁰. Повідомлення А. Реттмана містить огляд позицій лідерів провідних держав ЄС і керівництва НАТО щодо розвитку СПБО ЄС за результатами саміту Європейської Ради 20 грудня 2013 р.²⁵¹. Автор статті акцентує увагу на відсутності єдності сторін переговорів і деструктивній позиції Д. Кемерона щодо блокування усіх ініціатив в частині військової кооперації.

Отже, аналіз доробку вітчизняних дослідників проблем розвитку СЗППБ ЄС та участі Великої Британії у цьому процесі дає можливість зробити висновок, що історія формування і розвитку зовнішньополітичного виміру європейської інтеграції та участі в ньому Великої Британії стає все більш популярною тематикою

²⁴⁷ Peters D. *Constrained Balancing: The EU's Security Policy*. Basingstoke, 2010. 264 p.

²⁴⁸ Jazwinski K. *The Role of Britain in the Development of the ESDI and the Transatlantic Link*. Warsaw, 2002. 35p.

²⁴⁹ Biscop S. *The UK and European defence: leading or leaving* // *International Affairs*. 2012. No 88:6. pp. 1297-1313.

²⁵⁰ Gomis B. *The European implications of Franco-British defence cooperation* // *European Geostrategy*. 2014. 11 February. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2014/02/european-implications-franco-british-defence-cooperation/> (дата звернення: 12.10.2016.).

²⁵¹ Rettman A. *UK champions own diplomacy over EU “action service”* // *EU observer*. 5 May 2011. URL: <https://euobserver.com/foreign/32271> (дата звернення: 17.03.2015).

дослідження. Провідними центрами її вивчення серед академічних установ України стали Інститут історії України НАН України (відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України), Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України (відділ трансатлантичних досліджень), Національний інститут стратегічних досліджень, ВНЗ – Дипломатична академія при МЗС України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Інститут міжнародних відносин; історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн), Львівський національний університет імені Івана Франка (факультет міжнародних відносин), Донецький національний університет (кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики), Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди (кафедра всесвітньої історії), Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (Інститут соціальних наук) та інші. Означена тематика висвітлюється на сторінках таких провідних вітчизняних наукових видань, як “Актуальні проблеми міжнародних відносин”, “Науковий вісник Дипломатичної академії України”, “Зовнішні справи”, “Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки”, “Вісник Київського національного університету. Міжнародні відносини”, “Європейські історичні студії”, “Стратегічна панорама”, “Гілея” тощо. Водночас констатуємо недостатній рівень історичної розробки проблеми участі Великої Британії у процесах європейської інтеграції та членства в ЄС, особливо періоду після 2005 року. Згадані монографії британців Ю. Крушинського і Н. Яковенко (2003 р.) досі залишаються єдиними такого рівня публікаціями з проблеми європейської політики Великої Британії у вітчизняній історіографії, які лягли в основу їх докторських дисертацій 2004 і 2005 років.

Проблема участі Великої Британії у формуванні і реалізації СЗППБ ЄС в дисертаціях вітчизняних вчених у різній мірі була представлена лише на рівні окремих параграфів праць О. Неприцького, Ю. Крушинського, Л. Ямпольської, О. Романової, І. Черінька, нечисленних фрагментарних статей в інформаційно-аналітичних виданнях. В них домінує тематика внеску Великої Британії у розвиток військово-політичної складової ЄС. Усі роботи містять переважно аналіз теоретичних підходів, стратегії і тактики у політиці Великої Британії щодо формування і розвитку СЗППБ, насамперед СПБО, урядової позиції на різних етапах їх перманентного інституційного вдосконалення, але практично не аналізують участі держави в конкретних проектах, насамперед такому важливому для України, як

політика “сусідства”²⁵². “Слабким місцем” публікацій вітчизняних вчених стало висвітлення питань розвитку військово-технічної співпраці держав ЄС і проведення військово-гуманітарних місій, участі в них британської сторони. У вітчизняній історіографії залишається недослідженим питання ролі Британії у відносинах ЄС з Росією. Практично відсутні спеціальні дослідження з історії європейської політики країни періодів урядування Г. Брауна і Д. Кемерона. Малодосліджене питання місця України у східноєвропейській стратегії Великої Британії та її вплив на політику ЄС щодо нашої держави від 2005 до 2015 рр.

Проблематика євроінтеграції набула популярності в російській історіографії. Численні історичні дослідження, присвячені різним аспектам розвитку ЄС, стали звичним явищем в російській науці. Серед них чільне місце посідають наукові праці, присвячені новітній історії зовнішньої політики Великої Британії. Значну увагу фахівців привертає європейська політика урядів країни. Головними чинниками зростання інтересу дослідників до проблем участі Великої Британії в євроінтеграції стали активна європейська політика лейбористських урядів Т. Блера (1997–2007 рр.), ускладнення відносин Лондона з Брюсселем під час правління урядів Д. Кемерона (2010–2016 рр.)²⁵³. Провідними науковими центрами дослідження проблем європейської інтеграції та участі в ній Великої Британії серед академічних установ Російської Федерації стали: Інститут Європи РАН; Інститут світової економіки і міжнародних відносин РАН; Інститут Сполучених Штатів Америки і Канади РАН. Вищі навчальні заклади: Дипломатична Академія МЗС РФ (Інститут актуальних міжнародних проблем); Московський державний інститут міжнародних відносин (“МГИМО”) МЗС РФ; Санкт-Петербурзький державний університет; Національний дослідницький Томський державний університет; Іркутський державний університет; “Державний університет Вища школа економіки”; Ярославський державний університет ім. П.Г. Демідова, ряд інших. Публікації фахівців з питань євроінтеграції і зовнішньої політики Великої Британії розміщені у таких наукових періодичних виданнях, як “Современная Европа”, “Доклады Института Европы РАН”, “Международные процессы”, “Вестник МГИМО Университета”, “Мировая экономика и международные отношения”,

²⁵² Грубінко А. В. Участь Великої Британії у спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС в українській історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2016. № 1. С. 56.

²⁵³ Грубінко А.В. Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу: огляд російської історіографії // Європейські історичні студії. 2017. № 6. С. 33.

“Европейский Союз: факты и комментарии”, “Актуальные проблемы Европы”, “Вестник Томского государственного университета”, аналітичних виданнях “Россия в глобальной политике”, “Зарубежное военное обозрение”.

Проблематика участі Сполученого Королівства у СЗППБ ЄС як відносно новому і специфічному напрямі розвитку Європейського Союзу увійшла до переліку тем дослідження російських європейців і британців, але не стала пріоритетною і залишається недостатньо розробленою. Про це свідчить відсутність спеціальних комплексних публікацій. Історичний досвід участі держави у формуванні і реалізації зовнішньої та безпекової політики ЄС в російській історіографії переважно висвітлюється в загальному контексті її європейської політики, позиції британських урядів щодо регіональної інтеграції. У дисертаціях згадана проблематика представлена на рівні окремих параграфів робіт Т. Андрєєвої, Л. Кузьмічової, А. Валуєва, А. Морозова, С. Очканова, нечисленних статей в наукових та аналітичних виданнях. Російські дослідники надають перевагу вивченню військово-політичної складової СЗППБ. Недостатньо дослідженими залишаються питання участі офіційного Лондона в конкретних проектах зовнішньої політики ЄС. Практично не висвітлені питання східноєвропейської політики Великої Британії, її участі в Європейській політиці сусідства. Малодосліджена роль Королівських Збройних сил у військово-цивільних місіях ЄС і внесок країни у військово-технічну кооперацію в ЄС.

Дослідження тематики європейської політичної інтеграції, історичних витоків, формування і розвитку СЗППБ ЄС та особливостей участі Великої Британії у цих процесах стали невід’ємною частиною західної історіографії. Найбільшу увагу цим проблемам приділили європейські континентальні та британські дослідники. Дослідження внеску Сполученого Королівства у СЗППБ ЄС висвітлюється в їх публікаціях як невід’ємна частина європейських інтеграційних процесів і функціонування Співтовариства та зовнішньої політики країни. В британській історіографії помітне протистояння “євроскептичної” та “єврооптимістичної” (“проєвропейської”) течій, представники яких з відмінних позицій трактують сутність і завдання участі країни в інтеграційних процесах. В американській історіографії вказана проблематика, особливо роль Британії в СЗППБ, не знайшла належної уваги дослідників. В усіх групах історіографії перевага надається дослідженню історії військово-політичної складової ЄС.

Серед західних офіційних структур провідним науково-дослідним центром з проблем європейської інтеграції та участі в ній Великої Британії став Інститут дослідження безпеки ЄС. З академічних установ виділимо Королівський інститут міжнародних відносин, Лондонську школу економіки і політичних наук, Університет Оксфорда, Університет Бірмінгема, Університет Лафборо, Університет Ноттінгема, Університет Лестера (Велика Британія), Коледж Європи (Бельгія), Інститут Європейського університету (Італія), Інститут міжнародних відносин (Польща), Університет Копенгагена (Данія). Серед провідних аналітичних (“мозкових”) центрів відзначимо “Центр європейських досліджень” (“Centre for European Reform”), “Група Брюгге” (“The Bruges Group”) та “The Federal Trust” (усі – Лондон), “Notre Europe. Jacques Delors Institute” (Париж-Берлін), “Карнегі Європа” (“Carnegie Europe”), “Друзі Європи” (“Friends of Europe”), “Центр європейської політики” (“European Policy Centre”) (усі – Брюссель), “Британо-американську раду з безпекової інформації” (“British American Security Information Council”) (Лондон-Вашингтон), “FRIDE” (Мадрид), “Стокгольмський інститут дослідження проблем миру”, “Інститут дослідження миру Франкфурта” (“Peace Research Institute Frankfurt”), “Проект Синдикат” (“Project Syndicate”) (Прага).

Наукові публікації з проблем європейської інтеграції і європейської політики Великої Британії найчастіше з’являлися на сторінках таких провідних періодичних видань, як “Journal of European Integration History”, “Journal of Contemporary European Research”, “International Affairs”, “Foreign Affairs”, “Journal of International Security Affairs”, “Journal of European Integration History”, “European Journal of International Relations”, “The Journal of International Security Affairs”, “Contemporary British History”, “British Journal of Politics and International Relations”. Відзначимо наявність численних наукових розвідок на Інтернет-сайтах вказаних провідних аналітичних центрів (наприклад “CER Bulletin”) та інші електронні періодичні видання, Веб-сайт з проблем міжнародних відносин “European Geostategy”, на яких містяться публікації з досліджуваної проблеми.

Констатуємо недостатній рівень висвітлення проблематики розвитку СЗППБ та участі в ній Великої Британії у період правління урядів Д. Кемерона (2010–2016 рр.). Малодослідженими залишаються проблеми історії становлення європейської дипломатії і зовнішньополітичної діяльності ЄС, не пов’язаної з військовими акціями. В західній історіографії також відсутнє комплексне дослідження монографічного рівня, яке б за змістом розкривало усі

головні аспекти і напрями участі Великої Британії у СЗППБ ЄС. Усе зазначене свідчить, що історія участі Великої Британії у розвитку СЗППБ ЄС є недостатньо вивченою і з огляду на актуальність пізнання історичних витоків проблем функціонування сучасної системи міжнародних відносин та європейської безпеки, досвіду участі країни в європейських інтеграційних процесах в контексті виходу з Європейського Союзу потребує спеціального комплексного дослідження.

1.3. Джерельна база дослідження

Історія європейської інтеграції та розвиток Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС як її складової становлять специфічний об'єкт дослідження, а предметне вивчення участі Великої Британії у цих процесах в історичній динаміці з огляду на її особливу стратегію залучення до регіональної політики додає складності в роботі дослідника. Зважаючи на специфіку предмета і потреби реалізації завдань дослідження в його процесі виникає необхідність залучити широкий комплекс джерел інформації, які б всесторонньо висвітлювали різні аспекти зазначеної тематики, були спрямовані на її максимально повне розкриття.

Розглянемо видову класифікацію джерел, використаних у дослідженні, поділивши їх на дев'ять груп.

1. Документи органів державної влади Великої Британії:

– документи Британського парламенту: стенограми засідань Палати громад і Палати лордів; звіти про слухання в парламентських комітетах, зокрема, в Комітеті закордонних справ Палати громад, що дають можливість дослідити позиції парламентських політичних партій з актуальних питань європейської політики, розстановку сил в Британському парламенті, особливості урядового курсу з різних питань міжнародного життя та європейської інтеграції;

– офіційні заяви Офісу прем'єр-міністра, Міністерства закордонних справ та у справах Співдружності (Форін офісу), Міністерства оборони Сполученого Королівства; стенограми офіційних виступів і заяв британських високопосадовців (У. Черчілля, Г. Макміллана, М. Тетчер, Дж. Меджора, Т. Блера, Дж. Стро, Г. Брауна, Д. Кемерона, У. Хейга, Т. Мей); доповіді прем'єр-міністра парламенту. Зазначені документи містять інформацію про позицію

уряду, окремих міністерств і відомств щодо актуальних питань європейської політики, участі Великої Британії у європейській інтеграції та її відносин з іншими державами, розвитку СЗППБ ЄС у певний історичний період;

– стратегічні документи із зовнішньої та оборонної політики Сполученого Королівства, “Білі книги” для участі у Міжурядових конференціях з підготовки договірних змін ЄС і програми діяльності британських урядів. Ця група джерел включає такі види документів, як “Стратегії зовнішньої політики”, “Стратегії безпеки та оборони”, “Огляди безпеки та оборони”, які періодично розробляються з кінця 1980-х років. “Білі книги” для участі британських делегацій в Міжурядових конференціях ЄС розкривали особливості британської моделі Європейського Союзу. Окремі британські уряди видавали програми діяльності, наприклад, програма коаліційного уряду консерваторів – ліберальних демократів 2010 р.²⁵⁴. Вони теж містили стратегічну інформацію щодо участі держави в ЄС.

2. Офіційні матеріали ЄЕС/ЄС, до яких належать:

– базові договори Європейського Економічного Співтовариства (Римський договір 1957 р., Єдиний європейський акт 1986 р.) та Європейського Союзу (Маастрихтський договір 1992 р., Амстердамський договір 1997 р., Ніцський договір 2000 р., Конституційний договір 2004 р., Лісабонський договір 2007 р.), за текстами яких можна прослідкувати динаміку розвитку зовнішньополітичного виміру діяльності європейського об’єднання;

– документи органів влади (інституцій) ЄС. З огляду на особливу (обмежену) юрисдикцію європейських інституцій у сфері СЗППБ до цієї групи належать рішення самітів, заяви і декларації Європейської Ради, рішення і заяви Ради ЄС (Ради міністрів закордонних справ), повідомлення Європейської Комісії. До неї не входять законодавчі акти Європейського Парламенту та Європейської Комісії. Особливо відзначимо велику кількість документів з історії становлення зовнішньополітичного виміру ЄЕС/ЄС у 1940–1990-х рр. (акти європейських інституцій, угоди ЄС з іншими міжнародними організаціями, декларації зустрічей і заяви глав держав та урядів держав-членів), що містить збірка за редакцією британських дослідників Ч. Хілла і К. Сміт, підготовлена за сприяння Секретаріату Європейського парламенту²⁵⁵. Цінними для дослідження стали матеріали регулярних видань Інституту досліджень безпеки

²⁵⁴ The Coalition: Our programme for government. London, 2010. 36 p.

²⁵⁵ European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. 477 p.

Європейського Союзу “Chaillot Papers” та “Occasional Papers”, де представлено широкий спектр офіційних документів ЄС від 1997 до 2017 рр.²⁵⁶. Відзначимо річні звіти Європейського оборонного агентства, в яких подано порівняльно-статистичні дані внеску держав ЄС у розвиток СПБО, військових і цивільних ресурсів Співтовариства, відомості про стан формування оборонної складової об’єднання;

– стратегічні документи Європейського Союзу у сфері СЗППБ, які визначають завдання розвитку об’єднання у сфері зовнішньої політики і безпеки, представлені насамперед Європейською стратегією безпеки 2003 р., Глобальною стратегією для зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу 2016 р.;

– документи інших міжнародних організацій, які стосуються формування СЗППБ ЄС і членами яких є або була Велика Британія (акти НАТО, ЗЄС).

3. Документи міждержавних зустрічей на найвищому рівні та неофіційних міждержавних самітів різного рівня, самітів міжнародних організацій. До таких належать укладені декларації і заяви сторін численних франко-британських двосторонніх зустрічей (саміти), саміти глав держав та урядів “великої трійки” ЄС та іншого формату, які стали звичною практикою в європейській дипломатії. До цієї групи також віднесемо протокольні заяви двосторонніх міждержавних зустрічей на рівні США–Велика Британія. Документи самітів міжнародних організацій представлені договорами, деклараціями та офіційними заявами, укладеними між США і ЄС, ЄС і НАТО, НАТО та ЗЄС.

4. Документи провідних політичних партій Великої Британії. До цієї групи належать передвиборчі маніфести Консервативної партії, Лейбористської партії і Партії ліберальних демократів Сполученого Королівства, виступи і заяви лідерів партій на партійних конференціях, в засобах масової інформації, тексти яких дають можливість вивчити офіційну позицію кожної з них щодо європейської інтеграції і розвитку СЗППБ Європейського Союзу.

5. Певне значення для дослідження історії європейської політики Великої Британії та участі країни в СЗППБ ЄС, пізнання мотивів прийняття ключових рішень, поглядів провідних британських державних діячів і формування урядового зовнішньополітичного курсу

²⁵⁶ The Institute for Security Studies of the European Union. Chaillot Papers. URL: <http://www.iss.europa.eu/publications/occasional-papers/>; The Institute for Security Studies of the European Union. Occasional Papers. URL: <http://www.iss.europa.eu/publications/occasional-papers/> (дата звернення: 20.03.2016).

країни мають мемуари М. Тетчер²⁵⁷ і Т. Блера²⁵⁸. Особливості міжнародної політики керівництва США та їх відносин з Великою Британією і Євросоюзом у період правління Дж. Буша-молодшого розкривають його особисті президентські мемуари²⁵⁹.

У праці М. Тетчер з позицій крайнього євроскептицизму описано принципи і здобутки функціонування Співтовариства та розкритиковано дії її наступників Дж. Мейджора і Т. Блера у відносинах з ЄС. Колишній британський прем'єр-міністр скептично оцінила стан і перспективи об'єднаної Європи як впливового суб'єкта міжнародних відносин. Мемуари Т. Блера, зовнішню політику якого в історіографії часто порівнюють з періодом “тетчеризму”, розкривають умови формування та реалізації, мотиви прийняття рішень прем'єр-міністром з визначальних питань участі країни в ЄС. Блер відстоює активну позицію щодо трансатлантичної єдності США і ЄС в умовах виникнення нових світових центрів сили, закликає європейців до побудови “справжньої європейської оборонної політики” з боєздатними військами. Відомий британський державний діяч у своїх спогадах постає водночас як громадянин, відкритий для сприйняття ідеалів Об'єднаної Європи, і політик-прагматик, який стоїть на сторожі традиційних британських інтересів у взаєминах з континентальними партнерами. У мемуарах Дж. Буша-молодшого європейська проблематика окремо не розглядається. Однак ця книга має цінність для вивчення зовнішньої (європейської) політики Великої Британії з огляду на наявний обширний аналіз напруженої міжнародної ситуації, пов'язаної з війною в Іраку 2003 року. В ній висвітлено особливості розвитку двосторонніх відносин США і Сполученого Королівства на початку 2000-х років.

6. Архівні матеріали дослідження представлені насамперед численними неопублікованими раніше документами фондів Відділу державного архіву МЗС України. Відзначимо матеріали дипломатичних представництв України за кордоном, зокрема: листи та інформаційні повідомлення послів України у Великій Британії керівництву Міністерства закордонних справ України; витяги із щоденників міністрів закордонних справ України та їх заступників, постійних представників України, радників-посланників і тимчасових повірених, послів України у Великій Британії; прес-релізи Посольства

²⁵⁷ Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / пер. с англ. М.: Альпина Паблишер, 2003. 504 с.

²⁵⁸ Блер Т. Шлях / пер. з англ. К.: Темпора, 2011. 848 с.

²⁵⁹ Буш Дж.В. Ключові рішення / пер. з англ. Н. Гербіш. К.: Брайт Стар Паблішинг, 2012. 512 с.

України у Великій Британії, огляди британської преси. Відповідні документи дають можливість пізнати загальні тенденції і конкретні факти європейської політики королівства упродовж 1990–2002 рр., відносин Лондона і Брюсселя, впливу Британії на становлення СЗППБ ЄС, ставлення її урядів до євроінтеграційних перспектив України.

Особливістю дослідження історії заявленого періоду 1990–2016 рр. в силу його порівняно незначної віддаленості в часі є наявність більшості доступних архівних матеріалів в електронній формі на офіційних WEB-сайтах провідних архівних установ та особистих фондів державних діячів. Насамперед відзначимо фонди Британського національного архіву (фонд уряду Сполученого Королівства), що містять важливі для дослідження історії європейської політики Великої Британії матеріали державної діяльності У. Черчілля, Г. Макміллана, Т. Блера, Г. Брауна, інших провідних постатей новітньої історії країни²⁶⁰. Матеріали про діяльність двох останніх прем'єр-міністрів взяті з колишнього офіційного інформаційного порталу Прем'єр-міністра Великої Британії, долученого після завершення їх каденції до електронної бази даних Британського національного архіву. Важливими для дослідження участі Великої Британії в СЗППБ ЄС стали оприлюднені матеріали архівних фондів М. Тетчер, розміщені у формі електронних копій документів на офіційному WEB-сайті “Фонду Маргарет Тетчер”²⁶¹. Найбільш цінними для дослідження стали виступи та офіційні заяви М. Тетчер на партійних з'їздах, під час закордонних офіційних візитів в рамках міждержавних контактів і самітів Європейської Ради, інтерв'ю ЗМІ.

Також серед електронних архівних матеріалів певну цінність становлять ресурси он-лайн архівів “British Political Speech”²⁶² та “UKPOL. Political Speech Archive”²⁶³, матеріали британських та американських політичних партій “Political Science Resources”²⁶⁴, в ресурсах яких розміщені виступи і заяви провідних британських політичних і державних діячів з кінця ХІХ до початку ХХІ століття.

7. Матеріали преси складають невід'ємну частину джерельної бази вивчення історії Великої Британії. Тим більше, що чимало провідних світових друкованих засобів масової інформації є британськими. Серед них видання “Times”, “The Financial Times”, “The Guardian”, “The Independent”, “The Economist”, “The Sunday Times”, “The Telegraph”,

²⁶⁰ The National Archives. URL: <http://www.nationalarchives.gov.uk/webarchive/>

²⁶¹ Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/>

²⁶² British Political Archives. URL: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm>

²⁶³ UKPOL. Political Speech Archive. URL: www.ukpol.co.uk

²⁶⁴ Political Science Resources. URL: <http://www.politicsresources.net/>

“Daily Mail”. Також використано матеріали провідних американських видань “The Washington Post”, “The Washington Quaterly”, “The New York Times”, “Los Angeles Times”. Європейська періодика представлена інформаційними публікаціями видань ЄЕС/ ЄС “Bulletin of the European Communities”, “Official Journal of the European Union”, “European Security Review”, “European Defence Matters”, “Євробюлетень”. В усіх цих виданнях регулярно публікують матеріали з проблем міжнародних відносин, розвитку європейської системи безпеки і військових механізмів ЄС, зовнішньої політики Великої Британії та її взаємин з ЄС. Використано публікації офіційного інформаційного видання НАТО “NATO Review”. У цих виданнях висвітлюються питання розвитку військових можливостей та оперативної міжнародної діяльності Євросоюзу, співробітництва ЄС і НАТО, ролі Великої Британії у цих процесах.

8. Матеріали електронних інформаційних ресурсів представлені численними матеріалами офіційних WEB-сайтів прем'єр-міністра Великої Британії, Форін офісу, Міністерства закордонних справ, Міністерства оборони (з 2010 року об'єднані в портал уряду Сполученого Королівства), Збройних Сил, сайтів провідних політичних партій²⁶⁵. Відзначимо інформативність електронної збірки передвиборчих маніфестів Консервативної партії Великої Британії, яка представляє найбільш знакові виступи її лідерів від 1900 до 2001 року²⁶⁶. Особливу цінність становлять численні матеріали особистого сайту колишнього прем'єр-міністра Дж. Мейджора, на якому розміщено тексти його виступів, заяв, інтерв'ю у різні періоди його політичної і державної діяльності²⁶⁷.

З огляду на необхідність вивчення загальних тенденцій розвитку європейських інтеграційних процесів і формування інституційно-правової бази Європейського Союзу в дослідження необхідно використовувати ресурси офіційних WEB-порталів інституцій ЄС (Європейської Комісії, Європейського парламенту, Європейської Ради і Ради ЄС, Європейської служби зовнішніх дій, Європейського оборонного агентства)²⁶⁸, ЗЄС²⁶⁹, НАТО²⁷⁰. Також до матеріалів

²⁶⁵ Government of the United Kingdom. Official Website. URL: <https://www.gov.uk>; Conservatives. URL: <https://www.conservatives.com>; Labour. URL: <http://www.labour.org.uk/index.php/home/splash>; Liberal Democrats. URL: <http://www.libdems.org.uk/>

²⁶⁶ Conservative Parties Manifestos. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1950/1950-conservative-manifesto.shtml>

²⁶⁷ The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/index.html>

²⁶⁸ European Commission. URL: <https://ec.europa.eu>; European Parliament. URL: <http://www.europarl.europa.eu/portal/en>; European Council. Council of the European Union. URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council>; European Union External Action. URL:

інституцій ЄС віднесемо статистичні аналітичні звіти, що регулярно публікуються в офіційному журналі Європейської Комісії “Eurobarometer”²⁷¹. У виданні представлено опитування громадян ЄС з питань функціонування об’єднання. Визначається їх ставлення до зовнішньополітичної діяльності Союзу.

Серед електронних порталів, які не мають відношення до владних інституцій, відзначимо численні інформаційні матеріали (тексти офіційних документів, інтерв’ю і виступи державних діячів та очільників європейських інституцій, копії публікацій у провідних європейських періодичних друкованих ЗМІ, фото- і кіноматеріали) з історії європейської інтеграції центру “Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe” (Люксембург)²⁷², ресурсу з історії міжнародної політики безпеки Великої Британії “UK Defence Forum”²⁷³. Сайт “EU Observer” представив широкий контекст проблем міжнародних відносин, оприлюднив офіційні виступи провідних британських державних діячів зокрема, Т. Блера²⁷⁴. Веб-сайт “European Geostrategy” пропонує широку добірку матеріалів з актуальних проблем міжнародних відносин, зокрема, європейської політики Великої Британії і взаємин країни з ЄС²⁷⁵. Матеріали з європейської політики США та американо-британських відносин пропонує сайт Британо-американської інформаційної ради з безпеки²⁷⁶. Значний архів ресурсів з історії європейської інтеграції розміщено на порталі Піттсбурського університету (США)²⁷⁷. Аналітичні публікації з питань відносин США, ЄС і Великої Британії в контексті актуальних проблем міжнародних відносин містяться на сайті американського фонду “The Heritage Foundation”²⁷⁸. Американський фонд “Carnegie Europe” представив аналітичні замітки з американо-британських відносин і взаємин на рівні США–ЄС²⁷⁹.

Статистичні аналітичні матеріали “Стокгольмського інституту дослідження проблем миру” (Stockholm International Peace Research

<https://eeas.europa.eu>; European Defence Agency. URL: www.eda.europa.eu

²⁶⁹ Western European Union – Union l’Europe Occidentale. <http://www.weu.int>

²⁷⁰ North Atlantic Treaty Organisation. URL: <http://www.nato.int>

²⁷¹ European Commission. Public opinion. URL: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm#p=1&yearFrom=1974&yearTo=2004>

²⁷² The Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: <http://www.cvce.eu>

²⁷³ UK Defence Forum. URL: <http://www.ukdf.org.uk>

²⁷⁴ EUobserver. URL: <https://euobserver.com/>

²⁷⁵ European Geostrategy. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/>

²⁷⁶ British American Security Information Council. URL: <http://www.basicint.org/>

²⁷⁷ University of Pittsburg. Archive of European Integration. URL: <http://aei.pitt.edu/>

²⁷⁸ The Heritage Foundation. URL: <http://www.heritage.org/>

²⁷⁹ Carnegie Europe. URL: <http://carnegieeurope.eu/>

Institute, SIPRI) інформують про військовий потенціал європейських держав²⁸⁰. “Британський Центр європейських реформ” (Centre for European reform) на Інтернет-сайті представив численні інформаційні публікації про історію розвитку ЄС, СЗППБ та участь Великої Британії у процесах євроінтеграції²⁸¹. “Королівський інститут об’єднаних ресурсів” (Royal United Services Institute (RUSI) представив інформаційно-аналітичні публікації з актуальних проблем міжнародних відносин, які, серед іншого, висвітлюють позицію британського керівництва і політичних партій щодо СЗППБ та СПБО ЄС²⁸².

Окремо виділимо ресурси провідних світових інформаційних агентств “BBC News”, “Reuters”, “Deutsche Welle”, на Веб-сайтах яких розміщені розгорнуті повідомлення про відносини Великої Британії з Євросоюзом, позицію керівництва США щодо трансформацій європейської політики королівства²⁸³. Українське Інтернет-видання “Європейська правда” містить дані про розвиток Європейського Союзу, європейську інтеграцію України, позицію провідних держав об’єднання щодо України, допомоги їй після початку російської військової агресії²⁸⁴.

Отже, для розкриття теми використано різні за походженням, інформативністю і змістовим наповненням документи органів законодавчої і виконавчої влади Великої Британії, документи політичних партій, акти інституцій Європейського Союзу та інших міжнародних організацій, документи міждержавного рівня, різноманітні інформаційно-аналітичні матеріали, мемуарну літературу, публікації в провідних друкованих засобах масової інформації, статистичні дані. Проаналізована різноманітна джерельна база дозволяє комплексно дослідити історичні передумови, міжнародну обстановку формування зовнішньополітичного і безпекового виміру європейської інтеграції, функціонування Європейського Союзу, особливості участі Великої Британії у СЗППБ ЄС упродовж 1990–2016 років. Опрацювання різновидового переліку джерел дозволяє досягнути поставлених мети і завдань дослідження, гарантувати максимальну достовірність його результатів, сформулювати обґрунтовані висновки.

²⁸⁰ Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI. URL: <https://www.sipri.org/>

²⁸¹ Centre for European reform. URL: <https://www.cer.org.uk/>

²⁸² Royal United Services Institute (RUSI). URL: <https://rusi.org/>

²⁸³ BBC News. URL: <http://www.bbc.com/news>; Reuters. URL: <http://www.reuters.com>; Deutsche Welle. URL: <http://www.dw.com/>

²⁸⁴ Європейська правда. URL: www.eurointegration.com.ua/

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ БРИТАНСЬКОГО ПІДХОДУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

2.1. Позиція британського суспільства і політичних партій щодо європейської політичної інтеграції

Велика Британія має чимало величних сторінок державотворення, які стали предметом гордості її громадян, заклали основи політичних традицій і високого статусу держави у світі. При цьому в історії країни наявні неоднозначні процеси політичного розвитку, проблемні аспекти зовнішньої політики, які викликають суперечливу реакцію в суспільстві, відображають своєрідну традицію державно-політичної самоідентифікації мешканців Туманного Альбіону. Одним з таких суперечливих історичних процесів розвитку новітньої зовнішньої політики Сполученого Королівства стала участь в європейській інтеграції.

Після Другої світової війни в Західній Європі вперше склалися об'єктивні умови для успішної практичної реалізації ідеї європейського об'єднання. Кожен з її суб'єктів має своєрідний історичний досвід формування і реалізації регіональної політики, спрямованої на пошуки свого місця в системі міжнародних відносин. Не стала винятком Велика Британія. Її специфічний історичний шлях як невід'ємного суб'єкта європейської політики є ключем для розуміння стратегії урядів ХХ–ХХІ ст. щодо участі в регіональних інтеграційних процесах, джерелом особливої позиції держави в європейському об'єднанні²⁸⁵.

Населення Британських островів, як і державність на цих територіях, ведуть свої витоки безпосередньо з Європейського континенту. У I ст. до н.е. на островах жили кельти, які в др. пол. I тис. до н. е. переселилися з Центральної Європи. З I ст. н.е., коли римські імператори почали підкорення Британії, подальший вплив континентальної культури на Британські острови чинила давньоримська цивілізація. Після відходу римлян на рубежі IV–V ст. відбувався наплив германських племен. У 829 р. за часів короля

²⁸⁵ Grubinko A. Идея европейской политической интеграции в истории международных отношений и Великобритания // *Historia i Świat*. 2016. Nr. 5. p. 247.

Уессекса Егберта (802–839 рр.) англосаксонські королівства були об'єднані в одну державу Англія, нормандське завоювання якої у 1066 р. закріпило культурно-історичну єдність островів з материковою Західною Європою. Особливістю історичного розвитку держави в Англії стала рання централізація і швидкий розвиток королівської влади²⁸⁶. Водночас з кінця XIII ст. для її обмеження почав регулярно скликатися парламент, діяльність якого після революції XVII ст. переросла в традицію парламентського суверенітету. Збереження британцями цієї політичної традиції як елемента національного суверенітету через кілька століть стало перешкодою для участі Великої Британії в європейських інтеграційних процесах.

В історіографії не склалося єдиної думки щодо початкового етапу об'єднувачих процесів в Європі, навіть походження ідеї європейського об'єднання. Серед вчених побутує думка, що його історичні витoki варто прослідкувати з часів Античності²⁸⁷. Більш реалістичною, географічно та історично коректною є думка про початок об'єднання європейських територій в одне політичне формування за часів Франкської імперії Карла Великого (др. пол. VIII – поч. IX ст.), який завоюваннями на нетривалий час об'єднав значну частину Західної і Центральної Європи. Однак уявлення про Європу як певну єдність, що є чимось більшим, ніж просто сукупністю сусідніх народів, почали формуватися з XI ст.²⁸⁸. До періоду раннього Середньовіччя відносить народження ідеї єдиної Європи Ю. Борко²⁸⁹. Епоха Середньовіччя дала поштовх двом різноспрямованим, але пов'язаним процесам розвитку Європи – становленню держав-націй, утвердженню національної ідентичності народів і виникненню ідеї їх політичного єднання. Головні фактори формування ідеї такого об'єднання були суто прагматичними – християнізація і військові загрози. Відрізнялися його історичні форми – від завоювання до намагання створити спільні інституції. Історію Європи можна розглядати як зміну періодів інтеграції і дезінтеграції, що стало наслідком реалізації відповідних ідей і діяльності провідних європейських політиків²⁹⁰.

²⁸⁶ Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2014. С. 176.

²⁸⁷ The Idea of Europe: from antiquity to the European Union / ed. by A. Pagden. New York, Cambridge, 2002. 363 p.

²⁸⁸ Браницкий А.Г., Бугров Р.В. История объединения Европы: учеб. пособие. Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского госуниверситета, 2010. С. 9.

²⁸⁹ Борко Ю.А. “Европейская идея”: от утопии – к реальности // Заглядывая в XXI век: Европейский Союз и Содружество Независимых Государств. М.: Интердиалект, 1998. С. 15.

²⁹⁰ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: Києво-Могилянська Академія, 2011. С. 5.

Як зазначає Н. Яковенко, “найважливішою прикметою історичного розвитку Європи можна вважати відсутність політико-адміністративної єдності континенту, децентралізацію влади, багатополлярність”²⁹¹. Розкол між західною і східною частинами християнства став каталізатором формування європейської ідентичності в західній частині континенту. Перші військово-політичні об’єднання держав Європи відбувалися в часи хрестових походів (XI–XII ст.) під гаслами захисту святинь і боротьби з іновірцями. На думку А. Мартинова, хрестові походи стали проявом перших спроб спільної зовнішньої та оборонної політики держав Європи²⁹². В контексті ідей християнської єдності одними з перших теоретичні проекти регіонального політичного об’єднання запропонували мислителі П. Дюбуа та А. Маріні²⁹³.

Остаточне подолання визначального впливу релігії на політичне життя Європи пов’язане з поширенням прогресивних ідей Просвітництва. Тридцятилітня війна XVII ст. утвердила державоцентризм в системі міжнародних відносин, довершений ідеями Великої французької революції. Фактично на кілька століть відстоювання ідеї європейської політичної єдності стало справою мислителів-ідеалістів. Основною формою єднання держав стали тимчасові союзи-коаліції для здійснення завоювань і захисту їх результатів. Водночас варто врахувати факт космополітизму еліт держав Європи, які від Вестфальського миру 1648 року до Великої французької революції ідентифікували себе як єдина європейська еліта без обмежень кордонами, національністю і навіть мовою²⁹⁴.

На всіх ключових етапах історії Європи висувалося чимало теоретичних концепцій єднання її держав. Серед авторів європейських політичних об’єднувачих проектів XVII–XVIII ст. відзначимо французів М. де Бетюна (герцог де Сюллі), який вперше висунув пропозицію про створення регіональної інституції під назвою “Рада Європи”, Е. Лакруа (пропагував створення спільних європейських органів для боротьби із зовнішньою загрозою і гарантування внутрішнього миру), абата де Сент-П’єра, який у трактаті “Проект вічного миру” (1713 р.) закликав до створення союзу західноєвропейських держав на основі конституційної угоди із зоною вільної торгівлі і формуванням Сенату.

²⁹¹ Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство: монографія. К.: Науковий світ, 2003. С. 22.

²⁹² Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. XX ст. – 10-ті р.р. XXI ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. С. 15.

²⁹³ McCormick J. Understanding the European Union: a concise introduction. Hampshire; New York, 2005. р. 36.

²⁹⁴ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Знач. твір. С. 6.

Серед представників англійської суспільно-політичної думки насамперед згадаємо У. Пенна, який у своїй праці “Есе про сьогоднішнє і майбутнє миру в Європі шляхом створення європейського Конгресу, Парламенту або Палати держав” (1693 р.) запропонував заснувати “Європейську лігу” як конфедерацію держав Європи, єдиний представницький орган для розробки норм європейського права. Мислитель підтримував ідею створення спільної європейської армії²⁹⁵. На початку XVIII ст. англійський економіст і соціальний реформатор Дж. Беллерс запропонував власну версію європейського політичного об’єднання, модель якого бачив в унії Англії і Шотландії 1707 року²⁹⁶. Дж. Бентам у праці “Про загальний і вічний мир” (1789 р.) запропонував європейським державам (насамперед непримиреним суперникам Англії і Франції) несподівані на той час ідеї відмови від надмірних військових ресурсів, закордонних територій та укладання міжнародних договорів з іншими державами для військових і торговельних преференцій²⁹⁷. Особливу увагу привертає ідея Дж. Бентама про можливість створення військового контингенту об’єднання (“Європейського братерства”) для примусового забезпечення виконання рішень спільного суду європейських держав.

Домінуючим фактором об’єднання Європи став силовий фактор загарбницьких війн і пошуку балансу сил. Останній був керівним принципом європейської системи міжнародних відносин від Вестфальського миру 1648 року. У XIX ст. першим на цей шлях став Наполеон Бонапарт, розгром військ якого закріпив за Англією світовому гегемонію. Відбувалося наростання великодержавних амбіцій “Європейського концерту держав”, закріплене рішеннями Віденського конгресу 1814–1815 рр., що окреслило непростий шлях політичного розвитку регіону і колоніальних володінь більш ніж на століття. Об’єднання німецьких держав в імперію під зверхністю Пруссії у 1871 р. стало історичною подією для Німеччини та всієї Європи, але мало трагічні наслідки.

Прогресивна вимога Дж. Бентама відмовитися від колоніальних володінь як джерела конфліктів і надмірних витрат метрополій входила в явну суперечність з наростанням могутності Британської імперії. Тривала наявність величезних колоній в різних регіонах світу, активний розвиток економіки на основі ринкових відносин,

²⁹⁵ Penn W. The Peace of Europe: The Fruits of Solitude and Other Writings. London, 1916. p. 9.

²⁹⁶ Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2011. С. 47.

²⁹⁷ Ржевська В.С. Політико-правові ідеї І. Бентама щодо встановлення та засобів підтримки тривалого міжнародного миру // Актуальні питання публічного та приватного права. 2013. № 1. С. 187.

промислового перевороту, найпотужніший в світі військово-морський флот дали підстави сучасникам називати Британію не інакше, як “майстерня світу”. Британська імперія XIX ст. стала уособленням вільної торгівлі, переміщення капіталу і робочої сили. Англійський політичний діяч Р. Кобден активно агітував за створення зони вільної торгівлі в Європі.

Хоча Європа, яка відігравала центральну роль в системі міжнародних відносин до Другої світової війни, займала важливе місце у зовнішній політиці британських урядів, виключна орієнтація на проект європейського об'єднання не відповідала статусу і ролі країни у міжнародних відносинах. Політикум і суспільство Великої Британії історично звикли ідентифікувати себе більше з світовою колоніальною імперією, ніж з регіональною Європою та її проблемами. На думку Н. Фергюсона, британська імперія часів королеви Вікторії була гарантом збереження безпрецедентного в історії середовища глобального миру²⁹⁸. Водночас, як зазначає Дж. Блек, Британія була більш залежна від зовнішньої торгівлі і становища у світі, ніж Європа²⁹⁹. В основі європейської політики Лондона у XIX ст. перебувала доктрина “блискучої ізоляції” (“splendid isolation”) як центральний елемент стратегії балансу сил в Європі. Британія як провідна держава регіону і світу могла собі дозволити бути відносно автономним міжнародним гравцем, виступаючи в ролі регулятора європейської рівноваги сил у відносинах держав континенту. Особлива роль Англії (Великої Британії) в Європі віддавна зумовлена її певною історико-географічною відстороненістю, яку відзначав А. Тойнбі. На думку історика, в контексті політичної ізольованості країна була в історії Заходу чимось на зразок “alter orbis” (“другої землі”)³⁰⁰. Водночас не варто перебільшувати цю ізольованість, адже Англія ніколи не мала змоги нехтувати відносинами з континентальними державами чи ухилятися від конфліктів в Європі, які порушували баланс сил. Політика “блискучої ізоляції” не ставала на перешкоді її урядам вступати у тимчасові союзи. Така стратегія зовнішньої політики відповідала принципу, виголошеному Г. Пальмерстоном у Палаті громад 1 березня 1848 р.:

²⁹⁸ Фергюсон Н. Британская империя: уроки для глобальной власти // Космополис. 2003. № 3 (5). С. 20.

²⁹⁹ Блэк Дж. История британских островов / перевод Иванов С. М.: Евразия, 2008. 421 с.

³⁰⁰ Тойнби А. Постигание истории. Часть первая. Поле исторического исследования // Библиотека Гумер – история. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Toynbee/_02.php (дата звернення: 18.11.2016).

“У нас немає ні вічних союзників, ні постійних ворогів, але постійні і вічні наші інтереси, і захищати їх – наш обов’язок”³⁰¹.

Уже в період Віденського конгресу та широких дискусій про облаштування системи міжнародних відносин проявилася подвійна суперечлива позиція британського керівництва щодо проблем європейського об’єднання. Зокрема, з метою згладити принципові розбіжності між провідними державами Європи глава Форін офісу Р. Каслрі виступив з ініціативою проведення регулярних зустрічей (конгресів) міністрів закордонних справ для спільного розгляду політичних проблем. Однак реалізація ініціативи викликала традиційні побоювання тодішнього британського політикуму щодо можливості створення європейського уряду, а далі й об’єднаної Європи. Уже у 1818 році на першій конференції в Ахені Британія вийшла з системи конгресів, яку сама ж запропонувала.

Британська політика “блискучої ізоляції” завершилася перед Першою світовою війною з розвитком силового сценарію формування європейських військово-політичних союзів. Розпочався поступовий і неухильний занепад Британської імперії. Тому зростала необхідність пошуків нової стратегії зовнішньої політики. По завершенні “блискучої ізоляції” Лондон намагався проводити активнішу політику в Європі при збереженні першості справ імперії³⁰².

Трагедія Першої світової війни засвідчила провал довоєнної системи міжнародних відносин. Післявоєнна руйнація ряду європейських імперій, широкі пацифістські настрої породили в частини прогресивного політикуму та інтелектуалів надії на відродження і можливість практичного впровадження ідеї європейського єднання. Економічна і політична єдність розглядалася як один з головних шляхів подолання кризи в Європі. Прихильники панєвропейського руху на чолі з Р. Куденхове-Калергі відродили ідею “Сполучених Штатів Європи”, митного союзу та конфедерації європейських держав, пропагували запровадження єдиної грошової одиниці, військового альянсу, спільного використання колоній. Однак спілка не сприймала імперську Британію як безпосереднього учасника об’єднаної Європи³⁰³. Політичні еліти регіону усвідомлювали, що звільнена від імперського минулого, з глобальним досвідом

³⁰¹ Виноградов В.Н. Лорд Пальмерстон в европейской дипломатии // Новая и новейшая история. 2006. № 5. С. 186.

³⁰² Hewitson M. The United States of Europe: The European Question in the 1920s // Europe in crisis. Intellectuals and the European Idea, 1917–1957. Chapter 1 / ed. by M. Hewitson and M. D’Auria. New York, Oxford, 2012. p. 19.

³⁰³ Мартинов А.Ю. Значч. твір. С. 73.

управління та спорідненістю з США, Британія могла стати беззаперечним лідером європейського об'єднання.

Послідовний прихильник панєвропейського руху А. Бріан у вересні 1929 р. під час виступу на Асамблеї Ліги Націй ініціював створення європейської конфедерації. Одним з основних принципів її функціонування мав стати пріоритет військової безпеки і політичного союзу перед економічним. У 1930 році він надіслав до Ліги Націй “Меморандум про створення європейського федерального союзу”, відхилений абсолютною більшістю європейських держав-членів організації, у тому числі Великою Британією. Британська політична еліта схвально ставилася до митного союзу, але про політичну інтеграцію не йшлося³⁰⁴.

Незважаючи на особливий статус Британії в системі міжнародних відносин, ідеї європейської єдності були поширені в середовищі різних політичних угруповань та інтелігенції, зокрема діячів лівого спрямування (відомі борці проти війни Б. Рассел, Г. Ласкі та ін.). Одним з найбільш відомих правих лідерів тред-юніонів, лейбористів і прихильників інтеграції був Е. Бевін. Як зазначає М. Геффернен, британська еліта вже у міжвоєнний період стояла перед серйозною дилемою вибору міжнародного шляху – зосередитися на Європі чи імперії³⁰⁵. Європейські ідеї набували поширення в середовищі різних політичних партій. У листопаді 1938 р. створене британське об'єднання “Федеральний союз” (“Federal Union”), до якого увійшли відомі політики різної партійної належності, дипломати і громадські діячі Р. Лоу, Дж. Паркер, Л. Кьортіс, лорд Лотіан (посол в США у 1939–1940 рр.), лорд Беверідж, Г. Озборн та інші, ряд вчених (зокрема, А. Тойнбі) і журналістів³⁰⁶. До організації був причетний майбутній прем'єр-міністр Г. Вільсон. Члени об'єднання розглядали можливість передачі державами частини суверенітету федеративним міжнародним інституціям. Ідеї федералістів частково підтримували відомі британські діячі К. Еттлі, Д. Дейвіс та ін. Певний вплив на поширення ідей європейської інтеграції у Великій Британії мав Рух опору.

Серед найбільш відомих прихильників панєвропейського руху у Великій Британії був У. Черчілль, переконаний імперіаліст, який вже у 1920–1930-х рр. неодноразово висловлював думки про необхідність створення Європейської федерації. При цьому його погляди не

³⁰⁴ Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / пер. з франц. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. К.: Основи, 2005. С. 123.

³⁰⁵ Геффернен М. Зазнач. твір С. 209.

³⁰⁶ History of Federal Union. 27 May 2002. URL: <http://www.federalunion.org.uk/about/history/> (дата звернення: 13.09.2016).

розходилися з офіційною урядовою політикою, адже, на думку У. Черчілля, така федерація в силу імперського статусу Британії мала створюватися без її участі. У 1930 році він написав статтю в газету “Saturday Evening Post” на підтримку федералістських ідей А. Бріана, в якій по суті сформулював ключові принципи новітньої європейської політики Великої Британії, що є актуальними і сьогодні. У статті містяться такі слова: “Ми маємо свою власну мрію та своє власне завдання. Ми з Європою, але не належимо до неї. Ми пов’язані, але не піддані ризикові. Ми зацікавлені й асоційовані, але не поглинуті”³⁰⁷. Незважаючи на переважання євроскептичних настроїв, у роки війни в Британії спостерігалось піднесення популярності ідей європейської федерації. Після першої перемоги британський військ в Ель-Аламейні У. Черчіль в листі до міністра закордонних справ Е. Ідена від 21 жовтня 1942 р. писав: “Я чекаю з нетерпінням створення Сполучених Штатів Європи, в яких буде можливою мінімізація кордонів між націями і необмежене пересування”³⁰⁸. Зазначені факти свідчать, що У. Черчіль був прихильником політичного об’єднання в Європі. Однак з перших років війни і приходу до влади як глава уряду він, чітко усвідомлюючи непрості перспективи своєї країни і Європи загалом, докладав зусилля для встановлення союзу з США.

В історіографії наявна думка про те, що Європейський континент став предметом пильної уваги Великої Британії лише у другій половині ХХ ст.³⁰⁹. Трагедія Другої світової війни змусила британську політичну еліту зосередитися на проблемах майбутнього Європи. Однак посилення ролі регіонального напрямку у зовнішніх відносинах не означало зменшення актуальності глобальних інтересів держави. До традиційних чинників національно-культурної ідентифікації громадян королівства належали: географічна відокремленість від континентальної Європи і як наслідок “острівна ментальність”; своєрідний історичний шлях та особливості місцевої культури; специфічна і відносно стабільна державо-політична система; одна з найкращих у світі армій; відмінний від континентального тип економіки і правової системи; орієнтація на глобальну (позаєвропейську) роль держави та наявність імперських володінь. Багата спадщина імперського минулого, усвідомлена населенням і

³⁰⁷ Larres K. Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill’s post-war foreign policy // Journal of European Integration History. 1996. Volume 2. Number 1. p. 15.

³⁰⁸ Danzig J. Winston Churchill: A founder of the European Union // EUROPE. A blog by Jon Danzig. 10 November 2003. URL: <http://eu-rope.ideasononeurope.eu/2013/11/10/winston-churchill-a-founder-of-the-european-union/>

³⁰⁹ Яковенко Н.Л. Знач твір. С. 33.

пропагована правлячою елітою як невід’ємна частина національної самосвідомості дозволяла Сполученому Королівству відчувати культурну, політичну та економічну самодостатність³¹⁰. Ці фактори сформували специфічну британську ідентичність, яка в сучасній літературі позначається новим терміном “Britishness”³¹¹. Вона стала причиною подальшого критичного сприйняття місцевим суспільством інтеграційної концепції та ідеї об’єднаної Європи.

Участь країни в Другій світовій війні у складі трійки провідних антифашистських союзників надавала британському керівництву додаткових аргументів для обґрунтування її глобальної ролі та унеможливлювала приєднання до європейської організації регіонального рівня на правах рядового члена. Британці загалом прихильно ставилися до ідеї об’єднаної Європи, але не бачили свого місця в ній. Свідченням цьому стали найбільш відомі історичні виступи У. Черчілля в Фултоні (березень 1946 р.) і Цюриху (вересень 1946 р.), в яких він висловив власне бачення післявоєнної побудови міжнародної політичної системи і ролі в ній Британії. Британська політична еліта на той час не допускала зменшення значення своєї держави у міжнародних відносинах. Щоправда запорука збереження міжнародного впливу королівства була завуальована у формулі “братнього союзу англomовних країн” по обидва береги Атлантики, під яким У. Черчілль розумів англо-американський військово-політичний союз³¹². Запровадження “особливих відносин”, в яких безперечним домінантом виступав Вашингтон, дозволило Лондону у великій мірі компенсувати втрату позицій у міжнародній політиці. Понівечена війною Європа на той час ще не розглядалася як один з таких можливих компенсаторів.

В Лондоні Європу бачили як можливий і далеко не основний елемент в системі збереження глобального британського впливу. Участь в регіональних справах вважалася важливою, але невідповідною амбіціям держави. Як зазначає Н. Яковенко, “участь Великої Британії в будь-якому європейському об’єднанні на правах рядового члена, розчинення в європейському середовищі серед країн

³¹⁰ Хахалкина Е.В. Динамика общеевропейской идентичности Британии по материалам Евробарометра (1990–2000-е гг.) // Вестник Томского государственного университета. История. 2014. № 6 (32). С. 33.

³¹¹ Gifford C. The UK and the European Union: Dimensions of Sovereignty and the Problem of Eurosceptic Britishness // Parliamentary Affairs. 2010. № 63. p. 322.

³¹² Sinews of Peace, 1946 (Iron Curtain Speech). Winston Churchill. Delivered on 5 March 1946 at Westminster College, Fulton, Missouri // National Churchill Museum, Westminster College. URL: <https://www.nationalchurchillmuseum.org/sinews-of-peace-iron-curtain-speech.html> (дата звернення: 07.05.2016).

меншої політичної ваги було на той час неприпустимим”³¹³. Така позиція політикуму відображала концепцію “Британія – третя сила” в міжнародних відносинах – ілюзію можливості стати міжнародним центром впливу поряд з двома наддержавами, яку плекали британські політики до середини 1950-х рр., доки Суецька криза 1956 р. не показала її реальні можливості у світовій політиці.

Незважаючи на формальне збереження Сполученим Королівством у перші післявоєнні роки статусу великої світової держави, її реальні можливості і рівень міжнародного впливу для підтримки такого статусу неухильно зменшувалися. Внаслідок міжнародних трансформацій Британія опинилася у незвичній для себе вимушеній реальності пошуків “місця в світі” і геополітичного самовизначення, що на думку Ю. Темірова і М. Прихненко можна охарактеризувати як “кризу” чи “занепад” Британії³¹⁴. Тривалі пошуки країною ролі в новій системі міжнародних відносин у великій мірі були пов’язані з проблемою її залучення до інтеграційних процесів в Західній Європі.

Зрештою атлантична солідарність була офіційно покладена в основу зовнішньої політики Великої Британії, уряди якої визнали за Альянсом стратегічну основу безпеки своєї держави. Роль першого союзника США і провідника американських інтересів в регіоні, другої держави в НАТО і провідного члена Альянсу в Європі дала сподівання місцевій еліті на збереження позицій на вищому рівні світової політики. Водночас така стратегія консервувала британську відстороненість від прямої участі у вирішенні європейських проблем і регіональних інтеграційних процесів, що стала відголоском історичної політики “блискучої ізоляції” і підтримки “балансу сил” на континенті.

Уінстон Черчилль у своїх промовах так і не запропонував конкретних напрямів інтеграційного об’єднання, що відображало неготовність британського політикуму представити Європі власний проект майбутнього міжнародного устрою. У його словах було чимало суперечностей, які відображали традиційну двоїстість ставлення політичної еліти Великої Британії до європейської політики. Така традиція в другій половині ХХ ст. була модифікована у політику євроскептицизму і набуття державою статусу “незручного партнера” ЄЕС після вступу до Спільного ринку у 1973 році³¹⁵. Зміни в

³¹³ Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. С. 57.

³¹⁴ Теміров Ю.Т., Прихненко М.І. Фактор “занепаду” в трансформації зовнішньої політики Великої Британії після закінчення Другої світової війни // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 59. № 4. С. 809-813.

³¹⁵ George S. Britain and European Integration since 1945. Oxford-Cambridge, 1995. 15 p.; Gamble A. The European Issue in British Politics // Britain for against Europe / ed.by D. Baker, D. Seawright. Oxford, 1998. p. 19.

міжнародному статусі Великої Британії, економічна криза і початок розпаду колоніальної імперії стимулювали керівництво країни до діалогу з європейськими сусідами.

Основні напрями розвитку зовнішньої політики Великої Британії у повоєнні роки розроблялися на двопартійній основі консерваторами і лейбористами. Можемо стверджувати про міжпартійний консенсус щодо пріоритетів зовнішньої політики держави в другій половині 1940–1950-х років. Лейбористський уряд К. Еттли (1945–1951 рр.), який змінив воєнний коаліційний Кабінет міністрів У. Черчілля, був налаштований помірковано до проектів європейського федеративного об'єднання, які полонили уми континентальних еліт. Палким прихильником стратегії “третьої сили” в уряді був міністр закордонних справ Е. Бевін, який відстоював піднесення міжнародної ролі Британії до рівня світових наддержав³¹⁶. При цьому лідерство Британії в Європі було покликане стати основою реалізації такої стратегії. Ішла мова насамперед про політичне і військове лідерство, здійснити яке Лондон намагався шляхом налагодження стратегічного партнерства з Францією, і заснування Західного союзу європейських держав. Однак керівництву Британії не вистачило рішучості, що зумовило втрату країною історичного шансу стати лідером Європи³¹⁷.

Незважаючи на те, що у повоєнні роки ключові важелі державного впливу на розробку і реалізацію зовнішньої політики отримали лейбористи, провідна роль у теоретичному переосмисленні та обґрунтуванні нових завдань зовнішньої політики королівства належала консерваторам. Логічною і такою, що фактично підвела підсумок під кількарічними теоретичними і практичними пошуками місця держави у новітній європейській політиці стала чергова історична промова У. Черчілля на 69-й конференції Консервативної партії в Лландідно 8 жовтня 1948 року. Політик зробив історично вірний прогноз, що у майбутньому Британія буде перебувати на перетині трьох сфер – Британської Співдружності та імперії, англосовітського світу (насамперед малися на увазі відносини з США) і Об'єднаної Європи³¹⁸. Європейський напрям зовнішньої політики розглядався в Лондоні як додатковий, такий, що міг підсилити

³¹⁶ Елохіна Ю.В. Место Великобритании в европейском интеграционном процессе: вторая половина XX в. – начало XXI в.: дис. ... уч. степени канд. ист. наук: 07.00.03. Иркутск, 2011. С. 43.

³¹⁷ Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство: монографія. К.: Науковий світ, 2003. С. 36.

³¹⁸ British Political Speech. Speech Archive. Leader's speech, 1948. Winston Churchill (Conservative) // British Political Archives. URL: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=99> (дата звернення: 27.10.2016).

міжнародні позиції королівства в системі взаємодії провідних держав світу, важливий, але не головний³¹⁹.

У повоєнний період визначилася концептуальна лінія поведінки британського політикуму щодо європейської політики, спрямована на стримування чи обмеження процесів формування континентального об'єднання, зокрема, у сфері політичної інтеграції. У січні 1947 р. як своєрідний протест проти неактивної європейської політики правлячого лейбористського уряду У. Черчілль заснував “Тимчасовий комітет Об'єднаної Європи”, який вже наступного року переріс в організацію “Європейський рух”. З ними певним чином взаємодіяли створені після війни “Європейський парламентський союз” під керівництвом Р. Куденхове-Калергі, “Європейський союз федералістів” та інші організації. Однак британська делегація на чолі з У. Черчіллем на Конгресі Європи провідних громадських рухів за європейське об'єднання, присвяченому розробці проекту загальноєвропейської організації (Гаага, травень 1948 р.), діяла в унісон з урядом, відмовившись підтримати французьку пропозицію про формування наднаціональних інституцій. Замість проголошеного в Гаазі заклик до створення європейської федерації започатковано традиційну міжнародну організацію – Раду Європи, яка не мала повноважень та інструментів для будівництва “єдиної Європи”³²⁰.

Спостерігався континуїтет європейської політики провідних політичних партій Великої Британії. Зокрема, лейбористський уряд К. Еттли у 1950 році, незважаючи на запрошення ініціаторів євроінтеграції, категорично відмовився брати участь у створеному Європейському об'єднанні вугілля і сталі (ЄОВС) – першій європейській організації, яка мала виражених інтеграційний характер. Промовистою стала фраза К. Еттли: “Ми не збираємося приєднуватися до групи держав, чотири з яких ми щойно врятували від двох інших”³²¹. Такі слова стали яскравою ілюстрацією позиції британського керівництва першого повоєнного десятиліття щодо європейської політики. Британське керівництво обрало роль спостерігача. Після повернення до влади у жовтні 1951 р. прем'єр-міністр У. Черчілль повернувся до традиційних британських поміркованих позицій щодо Європи, відмовився брати участь у

³¹⁹ Грубінко А.В. Велика Британія в європейській політичній інтеграції: історичні витоки “особливої” позиції та сучасність (до 70-ї річниці промов У. Черчілля у Фултоні та Цюриху) // Зовнішні справи. 2016. № 4. С. 37.

³²⁰ Борко Ю. Свет и тени европейской интеграции // Россия в глобальном мире. 2007. № 1. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_8140

³²¹ Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу / пер. з англ. М. Марченко. К.: К.І.С., 2001. С. 24.

формуванні Європейського оборонного союзу і Європейського політичного союзу – об'єднань, активно пропагованих Францією. Міністр закордонних справ Е. Іден, пояснюючи причину відмови від вступу до ЄОВС у 1952 році, зазначав, що “британські життєві інтереси простягаються на великих просторах за межами Європейського континенту”. У цих інтересах він вбачав основу Британської державності. Про небажання британської політичної еліти визнавати реалії міжнародних відносин і змінювати зовнішньополітичні пріоритети свідчить Маніфест Консервативної партії на загальних виборах 1950 року, у якому прямо зазначено, що Британія повинна продовжувати розвивати тісний союз із Західною Європою, але “на першому плані Британської державності стоїть нагальне завдання розширення єдності, сили і прогресу Британської імперії та Співдружності”³²².

По мірі розвитку європейської інтеграції, змін в системі міжнародних відносин з наростанням блокового протистояння і розгортанням антиколоніального руху відбувалися зміни у сприйнятті британською політичною елітою місця держави в регіональних політичних та економічних процесах. Хоча питання членства в ЄЕС у другій половині 1950-х рр. не стояло, уряди консерваторів проводили системну зовнішню політику, що мала на меті загальмувати регіональну інтеграцію і прилаштувати формат європейського економічного об'єднання до глобальних інтересів Британії, а саме: перевести європейську інтеграцію на міждержавну основу і призупинити розвиток її наднаціональних елементів; посилити вплив США на європейську політику, чим підвищити свої позиції в Західній Європі; гарантувати збереження системи імперських торговельних преференцій та іншого впливу в колишніх британських колоніальних володіннях. В політичних колах країни все ще панувало тверде переконання, що без неї успіх європейського об'єднання неможливий³²³. Створення у 1960 році Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) було покликане реалізувати британські економічні і політичні амбіції як альтернативу ЄЕС, яка виявилася невдалою. Як в Британії, так і на континенті політичні структури не відкидали ідеї певної політичної і навіть військової інтеграції, але розглядали це питання як справу далекого майбутнього.

³²² 1950 Conservative Party General Election Manifesto. This is the Road: The Conservative and Unionist Part. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1950/1950-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 30.05.2016).

³²³ Elliott F., Charter D. Battle of the EU treaty to last for months // The Times. 2008. 19 October.

З кінця 1950-х рр. у верхівці політичної влади Сполученого Королівства розпочалася системна переорієнтація на європейський напрям зовнішньої політики. Хоча можливість залучення Великої Британії до діяльності “Спільного ринку” розглядалася раніше, її формальний старт символізував програмний урядовий меморандум про зовнішню політику 1960 року, який отримав назву “Великий проект”. У цьому документі для внутрішнього користування констатовувалася втрата провідних позицій держави на міжнародній арені і перехід Великої Британії до статусу “держави другого рангу”. В історіографії така переорієнтація на Європу трактується як вимушене рішення британського керівництва в умовах відсутності прийнятної альтернативи зовнішньополітичного курсу³²⁴. ЄЕС розглядався як спеціалізована економічна організація, а не символ ефемерної регіональної єдності. Для британського суспільства європейська інтеграція була доцільною з точки зору ефективного господарювання і не розглядалася як історично неминуча³²⁵. У сприйнятті широкої громадськості та політичної еліти країни поняття “Спільний ринок” було синонімічним поняттю “європейська інтеграція”³²⁶. Остання пов’язувалася із зближенням національних економік і не розглядалася як основа політичного об’єднання³²⁷.

З початком процесу вступу до ЄЕС в політичних колах королівства розпочався внутрішньопартійний розкол на прихильників і противників європейської інтеграції. Особливо гостро питання розмежування на так званих “евроскептиків” та “єврооптимістів” стояло в рядах Лейбористської партії, яка мала репутацію критично налаштованої до Європи політичної сили. Лейбористи партійною більшістю виступили проти першої спроби вступу Британії до ЄЕС. У 1962 році їх лідер Х. Гейтскелл назвав перспективу приєднання до Співтовариства “зрадою тисячолітньої історії країни”³²⁸. Однак під час парламентського голосування щодо подачі заявки на членство в серпні 1961 р. він закликав свою фракцію утриматися. Складні процеси європейського усвідомлення відбувалися і в рядах консерваторів. Ще у 1958 році Г. Макміллан назвав створений в рамках ЄЕС “Спільний ринок” не інакше як “континентальна блокада”. Однак саме йому та його партії судилося увійти в історію як політичному лідеру і

³²⁴ Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. С. 53.

³²⁵ Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Х., 2003. С. 10.

³²⁶ Robins L. Britain and European Community: twenty years of not knowing // Two Decades in British Politics. Manchester, 1994. p. 254.

³²⁷ George S. Britain and European Integration since 1945. Oxford-Cambridge, 1995. p. 1.

³²⁸ Матвеев В.М. Британская дипломатическая служба. М.: Междунар. отношения, 1984. С. 44.

політичній силі, які відіграли ключову роль у поверненні Британії на шлях членства в ЄЕС.

Першою ще з 1950-х років офіційно заявила про підтримку вступу Великої Британії до Співтовариства Ліберальна партія. Однак другорядні ролі в політиці країни на фоні парламентської гегемонії консерваторів і лейбористів нівелювали голос цієї єдиної послідовної проєвропейської політичної сили в британському політикумі другої половини ХХ ст.

В рядах обох провідних партій були активні прихильники членства Британії в ЄЕС³²⁹. В стані Консервативної партії серед проєвропейських членів парламенту та урядовців виділявся майбутній прем'єр-міністр Е. Хіт, який на початку 1960-х рр. був уповноважений вести перемовини з ЄЕС³³⁰. Не випадково під його керівництвом партія послідовно сповідувала активну позицію щодо вступу держави до “Спільного ринку”. Саме Е. Хіту як главі уряду вдалося з третьої спроби домогтися членства Сполученого Королівства в ЄЕС з 1 січня 1973 року.

В рядах лейбористів також поступово набирала силу проєвропейський фланг, який очолював Г. Вільсон. Ставши главою Кабінету міністрів у 1964 році, він повів зовнішню політику Великої Британії в напрямі більш реалістичного підходу, який враховував послаблення позицій країни на міжнародній арені і переведення її у статус “великої держави другого рангу”. Аналіз програм Лейбористської партії Великої Британії до загальних виборів в Палату громад упродовж 40–60-х рр. ХХ ст. дозволив виявити парадоксальний факт – від 1950 до 1966 року в маніфестах партії не було жодної згадки про європейське об'єднання. У Маніфесті 1950 року лише констатовалося лідерство лейбористського уряду К. Еттли у “створенні нової економічної і політичної єдності” в Європі, декларувалося зобов'язання надалі підтримувати та очолювати цей процес, пам'ятаючи про те, що Британія знаходиться “в серці великої Співдружності, що пролягає далеко за межами Європи”³³¹. Однак в Маніфесті 1966 року помітна виражена орієнтація зовнішньої політики уряду на європейський напрям³³². У квітні 1967 р. уряд Г. Вільсона прийняв рішення подати повторну заявку на вступ Британії до

³²⁹ Nicolson H. Diaries and Letters. 1930–1964. L.: Penguin, 1980. p. 345.

³³⁰ Heath E. The Course of My Life: The Autobiography of Edward Heath. L.: Hodder & Stoughton Ltd., 1998. p. 10.

³³¹ Labour Party: 1950. Let Us Win Through Together: A Declaration of Labour Policy for the Consideration of the Nation. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab50.htm> (дата звернення: 17.05.2016).

³³² Labour Party: 1966. Time for Decision. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab66.htm> (дата звернення: 16.05.2016).

Співтовариства. Таке рішення стало відображенням докорінної зміни позиції частини керівництва партії, яка вважала, що вступ до ЄЕС забезпечить державі нові ефективні засоби для захисту її міжнародних інтересів. В ході дебатів в Палаті громад 2 травня 1967 р. Г. Вільсон зазначив, що “Європа стоїть перед можливістю великого просування вперед до здобуття політичної єдності, і ми [Британія. – авт.] звичайно ж повинні взяти у ньому повноцінну участь”³³³.

Подвійне вето де Голля не зупинило, а навпаки активізувало бажання Британії стати членом ЄЕС, яке уже на той час розглядалося як невід’ємна складова збереження міжнародного впливу країни. Ідейною основою для чергової спроби подати заявку на членство в ЄЕС стала доповідь “комісії Данкена” 1969 року про зміни у зовнішній політиці. Документ, підготовлений представниками академічних і ділових кіл, реалістично оцінював становище Британії як “великої держави другого рангу” і констатував значні обмеження її глобальної міжнародної політики. Доповідь пропонувала поділ світу на дві зони британських інтересів – пріоритетну “зону зосередження” і “зовнішню зону”. До першої увійшли Західна Європа (регіональна інтеграція на базі ЄЕС), Північна Америка (відносини з США і НАТО). Більшість колишніх колоній і держав Співдружності увійшли до “зовнішньої зони” (Outer Area)³³⁴.

Правляча у 1970–1974 рр. партія консерваторів на чолі з Е. Хітом привела Британію до членства в ЄЕС. Однак довгоочікуване формальне приєднання до Євроспільноти породило стійку дилему – воно означало підвищення міжнародного авторитету держави та одночасно фактичну відмову від самостійної ролі у світовій політиці. Тому питання участі в європейській інтеграції стало фактором внутрішньополітичної боротьби, суспільного і політичного розколу, перманентних внутрішньопартійних криз та міжпартійних конфліктів, механізмом політичних спекуляцій. Першим свідченням цьому став референдум про членство в ЄЕС 1975 року, ініційований урядом Г. Вільсона. Лейбористи критикували результати переговорів уряду Е. Хіта з ЄЕС і виступили проти вступу країни до об’єднання на досягнутих умовах³³⁵.

³³³ Commons Sitting of 2 May 1967. European Economic Community (application for membership) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 02 May 1967. Series 5. Vol. 746. c. 314.

³³⁴ Press release. 5th August, 1969. Comment by Overseas Development Institute on the Duncan Report part of the Review Committee on Overseas Representation 1968-1969, Cmnd 4107). p. 2.

³³⁵ 1970 The Labour Party: Let us work together – Labour’s way out of the crisis. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab74feb.htm> (дата звернення: 02.06.2016).

Дискусія щодо членства Великої Британії в ЄЕС, ініційована провідними політичними силами, стала чи не першим масштабним залученням до обговорення проблем євроінтеграції широкої громадськості. Глибину розколу в рядах провідних парламентських партій, насамперед лейбористів, показало голосування в Палаті громад 13 липня 1972 р. щодо схвалення Білля про Європейські Співтовариства, за результатами якого 301 депутат проголосував “за” і 284 – “проти”³³⁶. Цей історичний факт, як і загальна суспільно-політична напруга навколо питання членства в Євроспільноті, засвідчили відсутність консолідації не лише британського політикуму, але й усього суспільства, що надалі стало головною причиною проблем у взаєминах королівства з об’єднанням. Водночас, на думку В. Крушинського, вплив європейської проблематики на внутрішнє політичне життя не перевищував того, який мали звичайні міжнародні питання³³⁷.

З набуттям членства в Співтоваристві утвердилася особлива позиція Великої Британії в європейській інтеграції, що ґрунтується на поєднанні політики активізації участі в регіональній політиці і виходу на передові позиції в об’єднанні з намаганням зберегти недоторканими класичні принципи британської зовнішньої політики. Британські правлячі кола виробили специфічну стратегію участі в євроінтеграції, яка давала змогу балансувати між внутрішньополітичними, міжнародними інтересами держави та інтересами взаємодії в рамках Співтовариства. Як показує історичний досвід, така своєрідна стратегія лідерства приносила Британії сумнівні результати. Формальне приєднання до ЄЕС у 1973 році, на думку Н. Яковенко, означало лише “зміну політичної тактики держави при дотриманні нею усталених стратегічних орієнтирів”, до яких віднесено багатосторонню вільну торгівлю та американське домінування в галузі міжнародної безпеки³³⁸. В суспільстві переважав високий рівень недовіри до європейських інститутів³³⁹. Набули актуальності традиційні сподівання британської еліти на зміну чи реформування Співтовариства на свій лад. Водночас вона завжди прагнула підкреслити британську ідентичність, відокремленість від когорта континентальних держав³⁴⁰.

³³⁶ Commons Sitting of 13 July 1972. European Communities Bill. Order for Third Reading read // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. – HC Deb 13 July 1972. Series 5. Vol. 840. cc. 1984.

³³⁷ Крушинський В.Ю. Зазнач. твір. С. 70.

³³⁸ Яковенко Н.Л. Зазнач. твір. С. 54.

³³⁹ Елохіна Ю.В. Указ. соч. С. 156.

³⁴⁰ Gibbins J. British Discourses on Europe: Self/Other and National Identities: A thesis submitted to the University of Birmingham for the degree of Doctor of Philosophy. July 2012. p. 11.

Участь у створюваному механізмі Європейського політичного співробітництва (далі – ЄПС) як зародку єдиної зовнішньої політики і політики безпеки держав Європейського Співтовариства, стала важливим сегментом активної політики урядів Великої Британії як держави-члена ЄЕС, частиною стратегії здобуття європейського лідерства. Намагання уряду брати активну участь в обмеженому механізмі ЄПС, створеному у 1970 році, було покликане реалізувати міжнародні амбіції країни, компенсувати обмежену участь в інших сферах інтеграції, забезпечити його розвиток на міждержавному рівні. Міністр закордонних справ А. Дуглас-Х'юм у 1972 році в Блекпулі заявив, що досягнення єдиної зовнішньополітичної лінії держав Співтовариства є для Англії “найбільш зручним засобом посилення її голосу з ключових питань сучасності”. У передвиборчому маніфесті консерваторів від лютого 1974 р., в якому вперше у подібних документах провідних політичних партій Великої Британії окрему увагу присвячено питанню формування погодженої зовнішньої політики держав-членів ЄЕС, зазначено, що “членство в співтоваристві має велике значення для нашої [британської – авт.] зовнішньої та оборонної політики в цілому, надаючи нам новий вимір і новий голос у світових справах”³⁴¹. Питання політичного співробітництва не входили до переліку основних суперечок між Великою Британією та іншими державами ЄЕС. Позабюджетний статус ЄПС і його відсутність у правовому (договірному) полі Співтовариства зумовили меншу напругу у відносинах Лондона і Брюсселя щодо механізму зовнішньополітичних консультацій. Про можливість ЄЕС у сфері безпеки і оборони у 1970-х рр. не йшлося. Оскільки ЄПС не підпадав під інтеграційний федералізм, британське керівництво з готовністю йшло на його розвиток у певних рамках.

Специфіка подальшої європейської політики Великої Британії і стратегія участі в процесах європейської інтеграції дозволили закріпити за країною статус лідера євроскептицизму. Його історичне виникнення і формування як певного комплексу поглядів щодо негативного ставлення суспільства до членства країни в ЄЕС прив'язуються саме до Великої Британії³⁴². Формування сутнісного наповнення євроскептицизму відбувалося від початку 1960-х рр. у

³⁴¹ February 1974 Conservative Party General Election Manifesto. Firm Action for a Fair Britain. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1974/Feb/february-1974-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 14.05.2016).

³⁴² Артьомова Є.С. Євроскептицизм: сутність, передумови і тенденції поширення // Вісник Севастопольського національного технічного університету: зб. наук. пр. 2012. Вип. 136. Серія: Політологія. С. 48.

процесі суспільно-політичної дискусії навколо подання заявки про членство Британії в ЄЕС, а його витoki можна простежити у період формування концептуальних засад зовнішньої політики держави першого повоєнного десятиліття. Уперше публічно термін “євроскептицизм” згаданий в британській газеті “The Times” у 1986 році для означення політики прем’єр-міністра М. Тетчер і поширився в широкому політичному дискурсі лише на початку 1990-х років. Тому ряд західних вчених вважають, що це явище виникло в Британії саме у 1980-х рр.³⁴³ На думку П. Таггарта, євроскептицизм – це позиція, яка заперечує (повністю або частково) ідею європейської інтеграції³⁴⁴. Ближчим до британської дійсності є визначення Р. Каца, який трактує розглядуване поняття як “вираження невдоволення проти будь-якої форми наднаціональних інститутів, які можуть загрожувати чи загрожують національному суверенітету і традиційній європейській державній системі”³⁴⁵. У широкому значенні євроскептиками називають противників об’єднаної Європи, на протипагу єврооптимістам. Єдиного наукового визначення поняття “євроскептицизм” немає, адже його трактування є досить суб’єктивним³⁴⁶. Спектр різновидів євроскептицизму як певного типу ставлення до інтеграційних процесів в Європі є різноманітним – від найбільш радикального (повного заперечення євроінтеграції) до помірковано-лояльного (критика окремих сфер політики Європейського Співтовариства/Союзу, або констатація неспівпадіння національних інтересів з поточним розвитком інтеграції)³⁴⁷. Євроскептицизм як загальноєвропейське явище поступово оформився в ідейно-політичний рух, політичну течію, яка має переважно позапартійний чи надпартійний вимір. Євроскептики того чи іншого рівня критичного ставлення до євроінтеграції є практично в усіх політичних партіях і тим більше серед широкої громадськості держав ЄС. Яскравим виразником такої тенденції стала Велика Британія, де в середині і другій половині 1970-х рр. у період правління лейбористів

³⁴³ Нечаюк І.А. Трансформаційні зміни в Європейському Союзі в 1980-х роках та формування “євроскептицизму” / І.А. Нечаюк // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Вип. 15. С. 221.

³⁴⁴ Taggart P. A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems // European Journal of Political Research. Volume 33. Issue 3. April 1998. p. 363.

³⁴⁵ Katz R. Euroscepticism in Parliament: A Comparative Analysis of the European and National Parliaments // iBriarian. URL: http://www.ibriarian.net/navon/paper/Euroscepticism_in_Parliament__A_Comparative_Analy.pdf?paperid=3787703 (дата звернення: 17.10.2016).

³⁴⁶ Оськін О. Євроскептицизм: основні типи опозиції до ідеї європейської інтеграції // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. К.: ІСЕМВ НАН України, 2009. Вип. 48. С. 26-27.

³⁴⁷ Нечаюк І.А. Типологія та концептуальний аналіз феномену “євроскептицизму” / І.А. Нечаюк // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2010. Вип. 16. С. 158.

(1974–1979 pp.) євроскептицизм перейшов на рівень практичної державної політики. Євроскептицизм правлячих лейбористів призвів до першого в історії Сполученого Королівства загального референдуму про подальше перебування держави в ЄЕС, що відбувся 5 червня 1975 року. Несподівано громадяни більшістю у понад 67% підтвердили членство Британії в Співтоваристві. Однак проблем у відносинах Лондона і Брюсселя не поменшало. Кампанія боротьби проти європейського федералізму в країні не припинялася.

Незважаючи на переважно економічну природу суперечностей, розбіжності у відносинах британських урядів з континентальними партнерами та інституціями Співтовариства мали певний прояв на рівні ЄПС. Як мінімум політика уряду Г. Вільсона не додала впливу Британії в Спільноті, а той й викликала роздратування у партнерів³⁴⁸. Хоча цей напрям співпраці держав “Спільного ринку” не викликав суттєвих заперечень серед британського політикуму, адже розвивався на міждержавному рівні. Упродовж подальшого перебування лейбористів при владі в Британії до кінця 1970-х pp. їх урядами не висувалися нові ініціативи щодо розвитку ЄПС. Британський євроскептицизм у даній сфері поширювався на питання збереження примату рішень національного уряду у зовнішній політиці і політиці безпеки, мінімізації впливу євроінституцій, визнання першості США і НАТО в системі європейської безпеки. Останній аспект є класичним проявом “атлантичного” євроскептицизму³⁴⁹.

Британський уряд надалі підтримував розвиток зовнішньополітичної кооперації держав ЄЕС і прагнув використовувати цей дипломатичний майданчик для відстоювання інтересів країни. Саме за часів уряду Г. Вільсона у 1974 році департамент з питань західноєвропейської інтеграції Форін офісу було розділено на Відділ відносин між державами ЄЕС і Відділ відносин ЄЕС з третіми країнами. Так європейський напрям зовнішньої політики і відносини з ЄЕС в системі британської дипломатії отримали окреме інституційно-управлінське оформлення.

Євроскептицизм як ідейно-політична течія сформувався в політичних колах Великої Британії у 1980-х pp. і був пов’язаний насамперед з поглядами і політичною практикою прем’єр-міністра М. Тетчер (1979–1990 pp.). Сама М. Тетчер, посівши посаду лідера консерваторів в лютому 1975 р., спершу була поміркованим

³⁴⁸ George S. An Awkward Partner. Britain in the European Community. Third edition. Oxford, 1998. p. 87.

³⁴⁹ Riishej S. Europeisation and Euro-scepticism. Experiences from Poland and the Czech Republic // Central European Political Studies Review. 2004. № 6/4. p. 5.

єврооптимістом. Під час виступу в січні 1976 р. вона не відкидала ідею Європейського Союзу, а заявила, що “будь-які кроки в напрямі більш тісного Європейського Союзу повинні бути ретельно продуманими”³⁵⁰. Участь в європейській інтеграції розглядалася в контексті досягнення економічних дивідендів і політичних вигод. Вважаючи Сполучене Королівство третьою за військовою могутністю державою світу після США і СРСР, М. Тетчер негативно ставилася до тіснішої інтеграції³⁵¹. За часів її урядування набули завершеності концептуальні підходи британського політикуму до євроінтеграції. Глава уряду ніколи не приховувала, що її бачення розвитку ЄЕС співпадає з рівнем функціонування “Спільного ринку”³⁵². Велика Британія у 1980-х рр. брала активну участь у створенні єдиного європейського ринку, координації зовнішньополітичної співпраці держав ЄЕС. Однак консерватори закріпили практику політики вибірково-секторальної участі в інтеграції. Уряд гальмував поглиблення європейської співпраці в інституційній, валютно-фінансовій, соціальній, гуманітарній, військово-політичній сферах. “Бюджетні війни” Британії з партнерами по ЄЕС першої половини десятиліття виділяли королівство з когорти держав-членів Співтовариства і змусили партнерів рахуватися з позицією її лідерів, закріпивши за країною статус “незручного” партнера. Завдяки жорсткій і непоступливій європейській політиці урядів М. Тетчер змінився неофіційний статус Консервативної партії Великої Британії – замість звання “партії Європи”, яке вона здобула у 1960–1970-х рр., з 1980-х за нею закріпився імідж провідної євроскептичної політичної сили.

На відміну від інших сфер євроінтеграції, консерватори досить послідовно підтримували поміркований розвиток механізму координації зовнішньої політики об’єднання. За ініціативи глави Форін офісу лорда Карінгтона у 1981 році створено постійний секретаріат ЄПС з штатом досвідчених дипломатів з держав-членів ЄЕС. Британське керівництво влаштовував обмежений в інституційному і функціональному плані механізм зовнішньополітичної координації зусиль держав Співтовариства. Тому рішуче опонування британським урядом договірно-правовим змінам, що об’єктивно визріли на середину 1980-х рр. внаслідок кризових явищ в

³⁵⁰ Margaret Thatcher. Speech at Kensington Town Hall (“Britain Awake”) (The Iron Lady). 1976 January, 19 Monday // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive: speaking text. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/102939> (дата звернення: 15.01.2016).

³⁵¹ Очканов С.А. Роль Великобритании в развитии внешнеполитической и военно-политической интеграции в Западной Европе (1979-1990 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Томск, 2011. С. 45.

³⁵² Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції; пер. з англ. К.: К.І.С., 2006. С. 95.

ЄЕС, зокрема, прийняття окремого договору про політичний союз, фактично призвело до чергової ізоляції держави в об'єднанні. Зрештою М. Тетчер підписала Єдиний європейський акт 1986 року, який вперше увів до правового поля Співтовариства механізм ЄПС і поширив його компетенцію на сферу безпеки. Згодом вона відкрито шкодувала про такий вчинок. У питанні військово-політичної співпраці держав ЄЕС уряд консерваторів стояв на позиціях “атлантичного” євроспектицизму, заперечуючи можливість надання об'єднанню оборонних функцій і розширення повноважень ЗЄС, що спричинило наростання суперечностей з партнерами і послаблення інтересу США до Британії як пріоритетного союзника в Західній Європі на фоні об'єднання Німеччини. На відміну від європейських партнерів, досягнутий рівень домовленостей розглядався офіційним Лондоном як кінцева стадія формування Європейського Співтовариства³⁵³. У промові в Коледжі Європи (Брюгге) 20 вересня 1988 р. М. Тетчер зробила наголос на міждержавному принципі співробітництва в рамках Співтовариства, відкинула владний централізм Брюсселя і можливість організації оборони Європи за рамками НАТО³⁵⁴. Як зазначає В. Крушинський, у цій промові “Тетчер піддавала ревізії усю систему внутрішніх домовленостей та компромісів, на якій базувалося членство Великої Британії в Співтоваристві”³⁵⁵. Антиєвропейська риторика прем'єр-міністра зумовила конфлікт всередині правлячої партії і негативно позначилася на позиціях держави напередодні нового етапу розвитку Європейського Співтовариства.

Скочування поглядів лідера правлячої партії і прем'єр-міністра до рівня крайнього євроскептицизму стало свідченням глибокої кризи європейської політики Великої Британії. Наприкінці 1980-х рр. в британському політикумі спостерігалось дві протилежні тенденції – посилення політичних розбіжностей і критика системи функціонування ЄЕС, посилення проєвропейських настроїв в парламенті. Як наслідок Британія не змогла стати регіональним лідером, фактично добровільно віддавши ініціативу франко-німецькому тандему. Це стосується і сфери політичного

³⁵³ Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на формування механізмів європейської політичної інтеграції (40-80-ті роки XX ст.)// Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 17. С. 121-126.

³⁵⁴ Margaret Thatcher. Speech to the College of Europe (“The Bruges Speech”). 1988 September, 20 Tuesday // Margaret Thatcher Foundation. 1979-90: Prime Minister Speeches. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/107332> (дата звернення: 23.01.2016).

³⁵⁵ Крушинський В.Ю. Зазнач. твір С. 180.

співробітництва держав ЄЕС, рівень розвитку якого у значній мірі став заручником стереотипів політичної культури і небажання британської сторони відходити від усталених традицій зовнішньої політики. Далася взнаки особиста відданість М. Тетчер проамериканському курсу. Свідченням цьому стало особисте сприяння прем'єр-міністра у передачі у власність американській компанії "Сікорскі" єдиної у Великій Британії компанії з виробництва гвинтокрилів "Вестленд", що відбулося у 1986 році. На знак протесту проти цього у відставку пішов міністр оборони М. Хезелтайн³⁵⁶.

Реструктурування британського політичного простору внаслідок подальшого ідеологічного віддалення єврооптимістів та євроскептиків поглибилося у 1980-х рр., що стало реакцією на політику урядів М. Тетчер і виявило міжпартійний характер, породивши ознаки розколу в рядах провідних політичних сил і плюралізації суспільних настроїв. Промова М. Тетчер в Брюгге мобілізувала антиєвропейське крило консерваторів і сприяла появі позапартійного громадського руху євроскептиків. Найбільший резонанс викликала діяльність створеної в лютому 1989 р. організації "Група Брюгге", яку активно підтримували консерватори. Її функціонування засвідчило, що негативне ставлення громадськості Великої Британії до ЄЕС передусім нав'язувалося частиною політичної еліти, поширювалося через виступи політиків, ЗМІ, громадських діячів, представників наукових кіл³⁵⁷.

Наприкінці 70-х – на поч. 80-х рр. ХХ ст. загострилася внутрішньопартійна боротьба щодо зовнішньополітичного курсу держави в стані лейбористів. Серед більшості членів партії посилилися радикальні антиєвропейські настрої, які стали однією з причин її розколу. У 1983 році напередодні загальних виборів до парламенту Лейбористська партія Великої Британії заявила, що у разі перемоги ініціюватиме вихід країни з ЄЕС³⁵⁸. Незважаючи на жорстку і непоступливу у багатьох питаннях політику щодо Співтовариства, консерватори на чолі з М. Тетчер ніколи не ставили питання про необхідність чи навіть імовірність виходу Британії з об'єднання. Консерватори різко засудили наміри лейбористів ініціювати вихід країни з ЄЕС, назвавши таке гіпотетичне рішення "фатальним кроком у бік ізоляції"³⁵⁹. Натомість у 1989 році на виборах до Європарламенту

³⁵⁶ Гогунская Т.А. Европейская политика Великобритании в 1980-е годы // Культура народов Причерноморья. 2005. №74. Т.1. С. 157.

³⁵⁷ Нечаюк І.А. Трансформаційні зміни в Європейському Союзі в 1980-х роках та формування "євроскептицизму" ... С. 225.

³⁵⁸ The New Hope for Britain. The Labour Party: 1983 / Political Science Resources. 2007. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab83.htm> (дата звернення: 22.04.2016).

³⁵⁹ 1983 Conservative Party General Election Manifesto. Foreward – The Challenge of Our Times. URL:

лейбористи з більш проєвропейською програмою, ніж консерватори на чолі з М. Тетчер, здобули перемогу. Цей факт С. Джордж трактував як еволюцію британської суспільної свідомості у бік Європи³⁶⁰. Водночас варто врахувати, що у цих виборах брали участь всього 36% британців, що було найнижчим показником в ЄЕС. Наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр. розпочався відхід лейбористів від соціалістичних постулатів, що дозволило здійснити остаточну переорієнтацію партії на підтримку членства Великої Британії в ЄЕС.

Розкол в Кабінеті міністрів і Консервативній партії внаслідок непослідовної та конфронтаційної політики М. Тетчер щодо ЄЕС, яка зрештою стала причиною її відставки у листопаді 1990 р., підтвердив відсутність в правлячій еліті перспективної концепції європейської політики держави, її неготовність до подальшого прогресу євроінтеграції. У 1970–1980-х рр. можна було спостерігати лише її елементи – сприяння розвитку “Спільного ринку” на основі зони вільної торгівлі, окремі ініціативи щодо розвитку ЄПС. Натомість констатуємо наявність негативної (стримуючої) концепції, спрямованої на гальмування євроінтеграції з метою пристосування ЄЕС до британських “стандартів” міждержавного об’єднання. Національна еліта не запропонувала суспільству єдиного теоретичного підходу до трактування необхідності участі Великої Британії в регіональному об’єднанні. На відміну від інших держав Західної Європи, наприклад Франції та Німеччини, при вступі до ЄЕС переважало механістичне (неемоційне), утилітарне обґрунтування цієї події і подальшого перебування в Співтоваристві, а не ідейне³⁶¹. Як наслідок населення королівства навіть у відносно стабільні роки відносин з континентальними партнерами виявляло стримані і нестійкі настрої щодо оцінки вигод від членства держави в Спільноті. Згідно результатів опитування Євробарометра у вересні 1973 р. кількість мешканців Британії, які підтримували членство Британії в ЄЕС складала 31 %, а не підтримували – 34 %. Найвищою підтримка ЄЕС була у травні 1975 р. (47%)³⁶². На середину 1980-х рр. цей показник знизився у двічі і лише з 1985 року, з моменту активного реформування Співтовариства, почав стрімко зростати і досягнув 52% у квітні 1990 року³⁶³. Такі показники засвідчили, що проблеми

<http://www.conservativemanifesto.com/1983/1983-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 03.06.2016).

³⁶⁰ George S. Britain and European Integration since 1945 ... p. 72.

³⁶¹ Яковенко Н.Л. Зазнач. праці... С. 51.

³⁶² Дайнен Д. Зазнач. твір. С. 86.

³⁶³ Wallace H. The UK: 40 Years of EU Membership // Journal of Contemporary European Research. 2012. Volume 8. Issue 4. p. 545.

розвитку об'єднаної Європи і перспективи перебування в ній королівства стали більш зрозумілими для пересічних громадян.

Вагому роль в суспільно-політичному житті Великої Британії завжди відігравала преса. Всесвітньо відомі британські часописи, пов'язані з провідними політичними партіями, стали потужним засобом впливу державно-політичної еліти на широкі суспільні настрої. Більшість британських популярних періодичних видань перебували на євроскептичних позиціях. Як зазначає Ч. Грант, часописи “The Times” і “Daily Telegraph” майже ніколи не друкували матеріали, прихильні до ЄС³⁶⁴. Конкуренція між виданнями за читача завжди змушувала редакції шукати неординарні теми для заголовків перших шпальт, які зазвичай мали критичний і не завжди коректний зміст щодо Євроспільноти. Ці та інші євроскептично налаштовані видання (“The Sun”, “Daily Mail”) внесли негативний вклад у культивування відповідних суспільних настроїв щодо євроінтеграції. Однак логіка такої пропаганди вступала в суперечність з реаліями європейської політики та міжнародними інтересами королівства.

Проблеми зовнішньої політики і політики безпеки зазвичай більш далекі від безпосередніх суспільних потреб і проблем, а тому не знаходили надто активного відображення в громадській думці. Соціально-економічні проблеми часто були надміру політизовані провідними партіями і використовувалися як зручний механізм політичних маніпуляцій. Сфера зовнішньої політики і безпеки завжди була більш елітарною і не мала значного суспільного конфліктного потенціалу, адже, незважаючи на певні коригування, британські міжнародні орієнтири упродовж другої половини ХХ ст. залишалися незмінними і загальновизнаними широкою громадськістю. Позиція механізму ЄПС за межами структурно-функціональної системи ЄЕС аж до другої половини 1980-х рр. та його слабке інституційно-функціональне наповнення зумовило перебування цієї сфери взаємодії держав Євроспільноти “в тіні” ключових сфер її функціонування.

Серед суспільних верств королівства проєвропейські позиції найперше поширилися серед ділової еліти. Політичні і фінансові кола Британії у перші повоєнні роки виступили проти об'єднання з континентальними країнами, остерігаючись втрати економічної незалежності і ліквідації торгових преференцій з державами Співдружності націй. Однак успіхи економічної інтеграції в рамках ЄЕС у 1950–1960-х рр. змусили фінансово-промислові кола серйозно

³⁶⁴ Grant Ch. Why is Britain Eurosceptic? London, December 2008. p. 3.

поставитися до можливостей європейського “Спільного ринку”. Вагому роль у процесі включення Сполученого Королівства до системи Європейського Співтовариства відіграли британські дипломати. У повоєнні десятиліття дипломатичний корпус, пов’язаний з монополіями, орієнтованими на неєвропейські ринки, недооцінював темпи і значення регіональної інтеграції. Чиновники дипломатичної служби вищого рангу переважно займали консервативні позиції і чинили прихований спротив новаціям у зовнішній політиці. З приходом до влади уряду Е. Хіта кращі сили британської дипломатичної служби спрямували на приєднання держави до ЄЕС і зміцнення її позицій в Західній Європі. Зміщення уваги британської дипломатії на західноєвропейський напрям дослідники також пов’язують із зміною поколінь³⁶⁵. У 1970-х рр. одним з центральних завдань британської дипломатії став розвиток ЄПС. Міністр закордонних справ Д. Оуен (1977–1979 рр.) у мемуарах згадував, що у Форін офісі він зустрівся з наявністю невеликої, але впливової групи дипломатів, які не лише самі підтримували орієнтацію на європейську інтеграцію, але й прагнули чинити відповідний вплив на громадську думку і керівництво держави³⁶⁶.

Про зростання значення європейського напрямку зовнішньої політики Сполученого Королівства свідчить той факт, що з перших років членства в Співтоваристві і надалі керівництво Форін офісу направляло на службу в структури ЄЕС дипломатів і політиків найвищого рангу. Наприклад, у 1972 році уряд призначив на посаду першого представника в Комісію ЄЕС К. Соумса, який до того займав посаду посла у Франції і провів велику роботу для досягнення успішного результату подання третьої заявки на вступ Великої Британії до ЄЕС. Рівень британської дипломатії було відзначено в ЄЕС, коли уже з початку наступного року К. Соумс обійняв посаду віце-президента Комісії Співтовариства. З вересня 1977 по січень 1981 рр. Головою Комісії ЄЕС був відомий лейборист, єврооптиміст Р. Дженкінс. З 1981 року представником Великої Британії в Співтоваристві був політик і дипломат А. Річард. У 1980-х рр. курс урядів М. Тетчер на посилення “особливих відносин” з США і збільшення вкладу Великої Британії в НАТО, відновлення глобальних претензій Лондона дещо змістили пріоритети дипломатичного корпусу з європейського напрямку. Конфлікт між волонтаристським стилем

³⁶⁵ Moorhouse G. The Diplomats: The Foreign Office Today. London, 1977. p. 154.

³⁶⁶ Див.: Owen D. Face the Future. Oxford, 1981. 345 p.

керівництва глави уряду і Форін офісом не сприяв збільшенню ефективності британської дипломатії.

Отже, у Великій Британії історично сформувалися специфічні підходи до європейських інтеграційних процесів, що ґрунтуються на сильних, сформованих століттями стереотипах національно-державної величі і відокремленості від європейських регіональних справ, а також на об'єктивних реаліях соціально-економічного розвитку держави. Британська політична стратегія взаємин з континентальною Європою у другій половині ХХ ст. еволюціонувала від традиційного дистанціювання і відмови від безпосередньої участі в інтегрованих об'єднаннях з елементами наддержавного управління до повноправного членства при намаганні пристосувати процеси розвитку ЄЕС до британських принципів зовнішньої політики і бачення політичної організації об'єднаної Європи. Загальносуспільне ставлення до євроінтеграції відзначалося нестабільністю, причинами якої були недостатня поінформованість громадян про сутність і процеси євроінтеграції, євроскептична налаштованість провідних партій, консерватизм суспільних настроїв і специфіка британської ідентичності, антиєвропейська пропаганда значної частини преси. Питання політичного об'єднання держав Західної Європи в силу їх "елітарності" і відносної стабільності зовнішньої політики держави, слабкості ЄПС, на відміну від проблем соціально-економічної сфери, не знаходили значного відгуку в широких суспільних масах. Найбільшу кількість прихильників участі країни в ЄЕС знаходила в колах бізнесу, політиків і британської дипломатії.

На відміну від перспектив участі в "Спільному ринку", ставлення британського політикуму і дипломатії до політичної кооперації держав-членів ЄЕС, яка почала системно розвиватися від початку 1970-х рр. у формі механізму ЄПС, було позитивним. Інституційно-функціональна обмеженість цього сегмента інтеграції, який мав виражений міждержавний характер і до 1986 року перебував за межами правового поля ЄЕС, влаштовувала британську сторону. ЄПС використовувалася урядами Британії як додатковий механізм для реалізації міжнародних інтересів держави, підвищення її статусу в Співтоваристві і на глобальному рівні. Усі провідні політичні партії Британії підтримували участь в системі зовнішньополітичного співробітництва держав-членів ЄЕС.

Загалом в другій половині 1980-х рр. британська дипломатія, державно-політична еліта та суспільство переживали етап складного переусвідомлення зовнішньополітичних пріоритетів, що вплинуло на

позицію держави у питаннях реформування Європейського Співтовариства, надання йому ознак політичного союзу. Суперечливий характер європейської політики британських урядів 40–80-х років ХХ ст. і недостатня популярність об'єднавчих тенденцій в регіоні в місцевій громадськості спричинили відсутність єдності у питанні майбутнього участі держави в Євроспільноті і непевні позиції Британії напередодні ключових подій в історії європейської інтеграції, пов'язаних з формуванням Європейського Союзу.

2.2. Роль Великої Британії у формуванні механізмів зовнішньої і безпекової політики Європейського Співтовариства

Упродовж усього повоєнного періоду від середини ХХ ст. відбувався процес формування основ європейської інтеграції, пошуків оптимальних шляхів об'єднання західноєвропейських держав у сфері економіки, що не виключало дискусій про можливість політичного союзу і навіть створення спільних збройних сил. Цей процес розпочався після завершення Другої світової війни і відзначався намаганням держав Європи, за участі США, знайти оптимальну формулу побудови нової системи міжнародних відносин.

Виходячи з аналізу історичних джерел, напрацювань зарубіжної та вітчизняної історіографії, історію участі Великої Британії у процесах європейської інтеграції до моменту створення ЄС можна поділити на такі періоди: 1) 1945–1956 рр. – пошуки місця у світовій і європейській політиці в нових геополітичних умовах; 2) 1957–1961 рр. – часткова переорієнтація на Європу; 3) 1961–1973 рр. – вступ до ЄЕС; 4) 1973–1990 рр. – адаптація в Співтоваристві.

Друга світова війна наблизила Велику Британію до Європи, її проблем і перспектив. Центром урядових дискусій про майбутній устрій Європи стало Міністерство закордонних справ, чільне місце серед яких посіли питання політичної і військової інтеграції держав Західної Європи. У відповідь на пропозиції міністра закордонних справ Бельгії в еміграції П.-А. Спаака щодо створення “Європейського співтовариства” у червні 1944 р. дипломати Форін офісу за дорученням міністра Е. Ідена розробили меморандум, що містив проект регіонального об'єднання. Документ включав питання безпеки з метою запобігання можливій новій німецькій агресії. Передбачено розробку в рамках “Комісії ООН з Європи” системи договорів про

безпеку між Великою Британією і Францією з можливістю залучення до них інших держав Західної Європи. Однак прем'єр-міністр У. Черчілль був проти такого союзу під проводом Британії з огляду на її статус світової держави. Він остерігався, що США з утворенням Західноєвропейського союзу вважатимуть недоцільним надання гарантій безпеки Європі. Тому в липні 1944 р. прийнято рішення тимчасово не долучати країну до проектів регіональної інтеграції³⁶⁷. Натомість міжвідомчий Штаб післявоєнного планування у листопаді 1944 р. оприлюднив висновок, що в умовах зміни міжнародної ситуації Британії важливо отримати потужних союзників через створення Західноєвропейської групи безпеки, яка мала складатися з Франції, держав Бенілюксу і Скандинавії, а в перспективі Німеччини. Така організація мала тісно співпрацювати з Співдружністю націй і США з метою протистояння впливу СРСР на Західну Європу³⁶⁸. Ці та інші проекти європейської військово-політичної інтеграції і політики Британії в Європі засвідчують, що стратегії європейської політики держави у той час не було.

Поразка консерваторів на загальних виборах у липні 1945 р. не призупинила активну діяльність У. Черчілля у сфері зовнішньої політики. У промові 5 березня 1946 р. в м. Фултон (США) У. Черчілль серед проблем глобального розвитку світу визначив ряд головних тенденцій розвитку Європи: її розділення на Західну (капіталістичну) і Східну (прорадянську) у вигляді ідеологічної і військово-політичної “залізної завіси”; необхідність створення “ нової єдиної Європи ” (Західна Європа) як запоруки післявоєнного миру і безпеки; відмова від доктрини рівноваги сил і перехід до політики багатосторонніх західних альянсів як запоруки миру. Європейське об'єднання мало стати одним із засобів протистояння поширенню комунізму в регіональному масштабі. Однак пріоритет встановлення “братнього союзу англomовних країн” по обидва береги Атлантики засвідчив першочерговість британо-американських “особливих відносин” в системі зовнішньої політики Великої Британії. У визначеній новій глобальній системі безпеки місця для автономної європейської військово-політичної системи не було³⁶⁹. У промові в Цюриху 19 вересня 1946 р. У. Черчілль детально зупинився на проекті

³⁶⁷ Beloff M. Churchill and Europe // Churchill / R. Blake and W. Roger Louis (eds). Oxford, 1996. p. 445.

³⁶⁸ Larres K. Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill's post-war foreign policy // Journal of European Integration History. 1996. Volume 2. Number 1. p. 20.

³⁶⁹ Sinews of Peace, 1946 (Iron Curtain Speech). Winston Churchill. Delivered on 5 March 1946 at Westminster College, Fulton, Missouri // National Churchill Museum, Westminster College. URL: <https://www.nationalchurchillmuseum.org/sinews-of-peace-iron-curtain-speech.html> (дата звернення: 07.05.2016).

європейського об'єднання, актуалізувавши свою давню прихильність до створення концепції “Сполучених Штатів Європи” за сприяння Британії, але без її прямої участі. В основі Європейського об'єднання” мав стати франко-німецький союз³⁷⁰. У змісті зазначених промов можна побачити відголоски британської політики “блискучої ізоляції” XIX століття. Роль гаранта забезпечення балансу сил в Європі і наявність “особливих відносин” з США мали стати запорукою збереження статусу Великої Британії як світової потуги³⁷¹.

Для британського керівництва післявоєнного періоду пріоритетною сферою європейської політики була військова співпраця з державами континенту, яка могла гарантувати першість в регіональній системі міжнародних відносин. У цій сфері Британія мала явні переваги. В уряді К. Еттли (1945–1951 рр.) були сподівання на збереження за країною глобального статусу в системі міжнародних відносин. Лідерство в Західній Європі розглядалося як важливий механізм реалізації такої зовнішньополітичної стратегії³⁷². Держави Західної Європи позитивно сприймали лідерство королівства в регіональному об'єднанні, а британо-французький альянс мав можливість стати основою нової європейської організації³⁷³. Спробою реалізувати давню ідею такого альянсу стало підписання 4 березня 1947 р. двостороннього міждержавного Договору про союз і взаємну допомогу, відомого в історіографії як Дюнкеркський договір. Цей невеликий документ передбачав співробітництво сторін зі збереження миру і спротиву агресії, взаємну допомогу у випадку поновлення німецької загрози, розвиток економічної співпраці³⁷⁴. Він став першою в післявоєнній історії Західної Європи спробою започаткувати нову систему колективної безпеки, економічну і військово-політичну інтеграцію³⁷⁵. Однак такий альянс виявився недовговічним. Хоча в історіографії склалася думка, що Дюнкерський договір став

³⁷⁰ Winston Churchill, speech delivered at the University of Zurich, 19 September 1946 // Council of Europe. Documents and Archives. URL: https://www.coe.int/t/dgal/dit/ilcd/Archives/selection/Churchill/ZurichSpeech_en.asp (дата звернення: 30.08.2016).

³⁷¹ Kimball W.F. Churchill Proceedings – Sheriffs and Constables: Churchill’s and Roosevelt’s Postwar World. *Finest Hour* 141, Winter 2008-09. Page 36. URL: <http://www.winstonchurchill.org/publications/finest-hour/37-finest-hour-141/2103-churchill-proceedings-sheriffs-and-constables-churchills-and-roosevelts-postwar-world> (дата звернення: 02.04.2016).

³⁷² Young J.W. *Britain and European Unity, 1945-1999*. 2-nd edition. London, 2000. 237 p.

³⁷³ Браницкий А.Г., Бугров Р.В. *История объединения Европы: учеб. пособие*. Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского госуниверситета, 2010. 117 с. 22.

³⁷⁴ Treaty of Alliance and Mutual Assistance between the United Kingdom and France (Dunkirk, 4 March 1947) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). *Innovating European Studies*. URL: http://www.cvce.eu/obj/treaty_of_alliance_and_mutual_assistance_between_the_united_kingdom_and_france_dunkirk_4_march_1947-en-1fb9f4b5-64e2-4337-bc78-db7e1978de09.html (дата звернення: 17.04.2017).

³⁷⁵ Яковенко Н.Л. *Велика Британія в міжнародних організаціях*. К.: Київський університет, 2011. с. 158.

прообразом майбутніх структур західноєвропейської безпеки³⁷⁶. Ускладнення відносин Великої Британії і Франції, зумовлене серед іншого відмінним баченням сторонами завдань та шляхів розвитку євроінтеграції, унеможливили розвиток регіонального об'єднання на базі британо-французького ядра. Окреслилася лінія поділу між євроцентричним та атлантичним проектами європейської безпеки. На думку І. Храбана, причиною небажання Британії виступити в ролі лідера об'єднаної Європи було те, що її уряд не відчував достатніх сил для нейтралізації Франції і встановлення домінування над Західною Європою³⁷⁷.

Наростання блокового протистояння та американська допомога в рамках “плану Маршалла” активізували інтеграційний рух в країнах Західної Європи. У травні 1948 р. в Гаазі пройшов з'їзд представників рухів за європейську єдність – Конгрес Європи, почесним головою якого був У. Черчілль. Учасники форуму ухвалили заклик до утворення “Європейського союзу”. У підсумковому документі “Політична резолюція” обґрунтовано створення європейської федерації для спільної економічної співпраці та оборони від зовнішніх ворогів³⁷⁸. Подальший розгляд конкретних пропозицій, ініціативу з розробки яких взяли на себе французькі урядовці, зустрів опір уряду Великої Британії.

Сам У. Черчілль не був прихильником федеральної Європи. В європейському русі ще до конгресу виділилося два основних угруповання – “федералісти” та “уніоністи”. Британська делегація представляла друге угруповання, яке відстоювало обмежені повноваження європейських інституцій³⁷⁹. Як наслідок різноспрямованості поглядів на європейське єднання представників ідейно різнорідного регіонального політикуму і представників громадських організацій досягнуто компроміс, результатом якого стала відмова від розгляду в рамках організації питань європейської конституції і злиття суверенітетів³⁸⁰. Так створено Раду Європи (5 травня 1949 р.). За наполяганням Лондона з юрисдикції головного

³⁷⁶ Bell P.M.H. France and Britain, 1940–1994: The Long Separation. New York, 1997. p. 90.

³⁷⁷ Храбан І. “Третій шлях” Великої Британії в європейській політиці // Людина і політика. 2004. № 2. С. 113.

³⁷⁸ Копійка В.В. Великобританія та формування комунітарних принципів ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин. 1999. Вип. 16. С. 80.

³⁷⁹ Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції; пер. з англ. К.: К.І.С., 2006. 696 с.

³⁸⁰ Піляєв І.С. Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі: монографія. К.: Юридична книга, 2003. С. 106.

органу організації Комітету міністрів вилучили військові та економічні питання³⁸¹.

Під впливом вимог американської адміністрації до європейців об'єднатися в контексті передумови отримання економічної допомоги і гарантій безпеки, Е. Бевін 22 січня 1948 р. під час виступу в Палаті громад запропонував формулу Західного союзу. Важливими стали слова, які підкреслили європейську належність Великої Британії, невіддільність її інтересів від інтересів регіональних партнерів³⁸². 17 березня 1948 р. в Брюсселі підписано “Договір про економічне, соціальне і культурне співробітництво та колективну самооборону” (Брюссельський договір), що започаткував Західний союз або Організацію Брюссельського договору³⁸³. Найбільш новаторськими стали статті про військово-політичну співпрацю і систему колективної оборони (ст. IV). Начальником штабу збройних сил організації став англійський фельдмаршал Б. Монтгомері.

Після підписання Брюссельського договору у березні-квітні 1948 р. міністри закордонних справ Франції і Великої Британії Ж. Бідо і Е. Бевін звернулися до державного секретаря США Дж. Маршалла з пропозицією розпочати переговори з метою укладення ширшої угоди. У жовтні 1948 р. міністри закордонних справ Західного союзу підтримали Атлантичний договір, а 4 квітня 1949 р. у Вашингтоні представники 12 держав підписали договір про створення НАТО. Учасникам Брюссельського договору надано масштабну військову допомогу. Центром гарантування європейської безпеки і розвитку співпраці у військовій сфері став Вашингтон. Попередні ініціативи з розвитку європейської системи колективної безпеки фактично були нівельовані, а наступні проекти розвитку інтеграції у сфері безпеки розглядалися в контексті посилення НАТО.

Створення НАТО не означало автоматичного розв'язання усіх проблем оптимізації військово-політичної кооперації держав регіону. Під час обговорення проектів переозброєння Німеччини реанімовано ідею формування європейської армії. Як не дивно першим таку ідею запропонував У. Черчилль. Виступаючи на засіданні Асамблеї Ради Європи у Страсбурзі 11 серпня 1950 р., політик, під впливом

³⁸¹ The Council of Europe. August 17, 1949. Strasbourg // The Churchill Centre. URL: <http://www.winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/111-the-council-of-europe> (дата звернення: 15/05.2016).

³⁸² Commons Sitting of 22 January 1948. Foreign Affairs // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 22 January 1948. Series 5. Vol. 446. cc. 396-397.

³⁸³ Brussels Treaty. Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence. Signed at Brussels on 17 March 1948. URL: www.weu.int (дата звернення: 13.05.2016).

загострення блокового протистояння і початку Корейської війни, запропонував прийняти резолюцію із закликом до західно-європейських держав об'єднати війська під спільним командуванням у співпраці з США і Канадою для попередження і відбиття імовірного нападу СРСР із залученням німецького контингенту³⁸⁴. Однак такі ініціативи суперечили позиції чинного лейбористського уряду.

В ході міжнародних дискусій у жовтні 1950 р. французький уряд запропонував свій проект європейської армії ("план Плевена"), яка б включала окремі німецькі підрозділи, підпорядковані міжнародному командуванню. Цей проект, за задумом Р. Шумана, був покликаний доповнити спроби європейського економічного об'єднання і отримав схвалення адміністрації США³⁸⁵. 27 травня 1952 р. підписано Паризький договір про створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС), до якого, окрім Франції, долучилися ФРН, Італія і країни Бенілюксу. Стаття 1 передбачала створення організації наднаціонального характеру з спільними інститутами, збройними силами і бюджетом³⁸⁶. Зафіксовано виключно оборонні завдання об'єднання та його тісну співпрацю з НАТО. Європейські оборонні сили формувалися з контингентів держав-членів, а гарантом виконання їх зобов'язань мав стати Суд Європейського Об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), що пов'язувало ЄОС з цим на той час єдиним інтеграційним об'єднанням в Західній Європі. Крайні федералісти, лідери ЄОВС, у вересні 1952 р. на спільному засіданні Асамблеї ЄОВС і делегатів від Консультативної Асамблеї Ради Європи в Люксембурзі запропонували створити механізм Європейського політичного співтовариства як завершений варіант інтеграції, що передбачав наднаціональне об'єднання у сферах торгівлі, промисловості, оборони і зовнішньої політики³⁸⁷. Однак проект не підтримала більшість лідерів держав ЄОВС, а його перспективи були напряду поєднані з ратифікацією Паризького договору про ЄОС³⁸⁸.

³⁸⁴ Discours de Winston Churchill devant le Conseil de l'Europe (Strasbourg, 11 août 1950) // Conseil de l'Europe-Assemblée consultative. Compteur. Deuxième session. 7 au 28 août 1950. Tome I. Strasbourg, 1950. pp. 121-124.

³⁸⁵ Журкин В.В. Военная политика Евросоюза. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. С. 21.

³⁸⁶ Див.: Договор, учреждающий Европейское оборонительное сообщество, от 27 мая 1952 г. // История европейской интеграции. Хрестоматия. В 3-х частях. Ч 1. История Европейских Сообществ / Браницкий А.Г., Леушкин Д.В. Н. Новгород, 2014. С. 40-86.

³⁸⁷ Pinder J. Federalism and the Beginnings of European Union // A Companion to Europe Since 1945 / ed. by K. Larres. Oxford, 2009. pp. 35-36.

³⁸⁸ Burgess M. Federalism and European Union: The Building of Europe, 1950–2000. London and New York, 2000. p. 21.

Першої невдачі проект ЄОС зазнав через відмову уряду Великої Британії брати в ньому участь³⁸⁹. Парадоксальним виглядає факт, що у цей час при владі перебували консерватори, а прем'єр-міністром був У. Черчилль, який за два роки до того з трибуни Ради Європи декларував підтримку європейської армії. Керівництво держави категорично не влаштовувала можлива участь британських збройних сил в європейській армії. Королівство дислокувало в континентальній Європі значні військові ресурси. Насамперед це Рейнська (II Британська) армія в ФРН. Коли в лютому 1951 р. в Парижі розпочалася міжнародна конференція щодо “плану Плевена”, британські представники брали в ній участь у статусі спостерігачів³⁹⁰. Водночас уряд консерваторів опосередковано підтримав військове об'єднання, підписавши у квітні 1954 р. договір про союз з ЄОС, де зобов'язався утримувати війська на континенті безстроково³⁹¹. Завершенню історії з ЄОС сприяв сам французький політик, розколотив на прихильників і противників проекту. 30 серпня 1954 р. Національні збори відхилили ратифікацію Договору про ЄОС. Так завершилася перша в історії Європи спроба інтеграційного військово-політичного об'єднання.

Після провалу французьких інтеграційних ініціатив у політичній і військовій сферах уряд У. Черчилля взяв на себе роль центру об'єднувачих процесів і спрямував хід міжнародних дискусій у потрібне русло. На Лондонській міжнародній конференції 28 вересня – 3 жовтня 1954 р. ухвалили рішення про прийняття Німеччини та Італії до НАТО. Після їх вступу до Організації Брюссельського договору (Західноєвропейський союз) у 1955 р. сформовано регіональну міждержавну військово-політичну структуру, покликану стати європейською опорою НАТО. Штаб-квартира ЗЄС була розташована в Лондоні. Саме британський компромісний проект модифікації Брюссельського договору учасники конференції взяли за основу³⁹². Британія зобов'язувалася надавати гарантії безпеки континенту шляхом дислокації чотирьох дивізій (55 тис. чол.) і тактичних ВПС. Так було реалізовано британську ідею “Атлантичної Європи”.

Невдача проектів європейської політичної інтеграції та оборонного союзу призвела до концентрації урядів провідних держав регіону на

³⁸⁹ Грубінко А.В. Роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945–1956 рр.) // Європейські історичні студії. 2016. № 1. С. 13.

³⁹⁰ Revauger J.-P. Britain and European integration / J.-P. Revauger. 2010. 29 décembre. URL: <http://jprevauger.over-blog.com/article-britain-and-europe-1-63904277.html> (дата звернення: 18.03.2016).

³⁹¹ Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюррозель / пер. з франц. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. К.: Основи, 2005. С. 503.

³⁹² Яковенко Н.Л. Знач. твір. С. 160-161.

економічній інтеграції. Ідею політичного союзу відклали до більш сприятливого часу, але не забули. Велика Британія фактично проігнорувала усі реальні спроби європейських держав запровадити практичні механізми європейської інтеграції. Політична еліта країни зробила усе можливе, щоб загальмувати процеси європейської інтеграції загалом, повністю підпорядкувати її політичну і оборонну складову інтересам атлантичного співробітництва. Водночас ігнорування регіональних інтеграційних процесів послаблювало позиції самої Британії, на певний час виключило її за межі епіцентру перспективних політичних та економічних процесів в Західній Європі, що знайшло відгук в історіографії як “запізнення” в Європу³⁹³. На відміну від військово-політичних проектів, створення ЄОВС у 1951 році як передумова підписання Римського договору про Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) 25 березня 1957 р. відбувалося без активної участі Великої Британії. З утворенням ЄЕС Сполучене Королівство опинилося перед реальністю існування потенційно потужного конкурента на регіональному і світовому ринках. Римський договір не передбачав політичного об’єднання із зовнішньою політикою і політикою безпеки, містив норми щодо ведення спільної зовнішньої торговельної політики у відносинах з третіми державами (ст. 3, пп. b, k)³⁹⁴. Окремі дослідники намагаються віднайти в договорі непрямі вказівки імовірності розширення кола питань співпраці на рівень погодження позицій з міжнародних питань і навіть проблем безпеки (ст.ст. 224, 235 договору)³⁹⁵.

З утворенням ЄЕС керівництво королівства продовжило реалізовувати тактику на висунення альтернативних проектів економічного об’єднання з метою пошуків прийняттого для себе варіанту. Хоча Лондон все ще не бачив свого місця в системі євроінтеграції, у наступний період (1957–1961 рр.) Європа поступово ставала “зоною зосередження” зовнішньої політики Великої Британії. Загальні тенденції урядової політики другої половини 50-х – поч. 60-х рр. ХХ ст. закладені під час нетривалої роботи уряду консерваторів на чолі з Е. Іденом (квітень 1955 – січень 1957 рр.). Найбільш помітним кроком цього складу уряду на європейському напрямі стало висунення у жовтні 1956 р. альтернативного плану

³⁹³ Kane L. European or Atlantic Community? The Foreign Office and “Europe”: 1955 – 1957 // *Journal of European Integration History*. 1997. Volume 3. Number 2. p. 84.

³⁹⁴ Treaty establishing the European Economic Community (Rome, 25 March 1957) // *Treaty establishing the European Economic Community and connected documents*. Luxembourg, 2015. pp. 5-183.

³⁹⁵ Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. С. 25-26.

інтеграції, який полягав у формуванні обмеженої зони вільної торгівлі промисловими товарами під егідою ОЄСР (Організація європейського співробітництва та розвитку, з 1960 р. – Організація економічного співробітництва та розвитку), який увійшов в історію під кодовою назвою “план G”. Проект став частиною урядового “Великого проекту” (“Grand Design”). Британія намагалася одночасно забезпечити свої міцні позиції на європейських ринках і зберегти традиційні зв’язки з Співдружністю³⁹⁶. Ратифікація Римського договору в країнах “шістки” і прихід до влади у Франції в листопаді 1958 р. Шарля де Голля завершили переговори щодо реалізації британського проекту³⁹⁷.

Уряд Г. Макміллана (1957–1963 рр.) не полишав надії на створення регіональної зони вільної торгівлі, розглядаючи “Спільний ринок” як “континентальну блокаду” Британії³⁹⁸. Переоцінка міжнародних реалій поступово прийшла до британського керівництва під впливом ряду зовнішніх факторів: англо-французьке фіаско Суецької кампанії (жовтень-грудень 1956 року); американська прихильність до євроінтеграції; послаблення зв’язків в рамках Співдружності та активізація антиколоніального руху; невдача британських ініціатив щодо політики розрядки і примирення супротивних блоків в рамках “холодної війни” як наслідок неминучого зниження політичного впливу країни на міжнародній арені. Після завершення переговорів з державами “шістки” у січні 1959 р. уряду Г. Макміллана нічого не залишалось як працювати над втіленням альтернативного проекту Європейської Асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), створеної у 1960 році. Вона розглядалася як противага ЄЕС. Однак домінування Британії в цій організації не принесло їй загального успіху. Досягнення “Спільного ринку” швидко переважили інтереси більшості держав Західної Європи, а погіршення відносин з ЄЕС посилювало ізоляцію Британії в регіоні. Американська адміністрація Дж. Кеннеді підтримала регіональну інтеграцію на базі ЄЕС³⁹⁹. Подальша втрата позицій в Європі могла коштувати Британії “особливих відносин”. Тому в Лондоні почали шукати шляхи зближення з ЄЕС.

Період вступу Великої Британії до ЄЕС (1961–1975 рр.) цінний для історії європейської політичної інтеграції не лише завершенням

³⁹⁶ Елохіна Ю.В. Место Великобритании в европейском интеграционном процессе: вторая половина XX в. – начало XXI в.: дис. ... уч. степени канд. ист. наук: 07.00.03. Иркутск, 2011. С. 51.

³⁹⁷ Хахалкина Е.В. Британо-французские отношения в контексте европейской интеграции в 1957–1958 гг. // Вестник Томского государственного университета. 2012. № 1 (17). С. 154.

³⁹⁸ Голль Шарль де. Мемуары надежд. 1958-1962 / пер. з франц. М.: Прогресс, 2000. С. 173.

³⁹⁹ Childs D. Britain Since 1945: A Political History. Fifth edition. London and New York, 2001. pp. 93-94.

складного процесу приєднання Сполученого Королівства до ЄЕС, але й виходом на новий рівень процесів політичної взаємодії держав об'єднання. Під час дискусій щодо вступу Британії в політичних колах країни побутувала думка, що факт її членства в об'єднанні матиме не лише вагоме економічне, але й політичне значення. У спеціальній доповіді урядового Економічного комітету Європи, оприлюдненій у травні 1960 р., зафіксовано стурбованість тим, що успішне економічне співробітництво держав “шістки” могло надати нового імпульсу розвитку процесу політичної інтеграції. Внаслідок цього ЄЕС міг перерости в незалежний міжнародний центр сили на рівні з США та СРСР⁴⁰⁰. У виступі на засіданні Кабінету міністрів 26 квітня 1961 р. Г. Макміллан заявив, що США не підтримають суто економічного об'єднання, бо їх головна турбота полягає у тому, щоб не дати “шістці” розвиватися як самостійна політична сила⁴⁰¹.

У листопаді 1961 р. Франція запропонувала проект міжурядового політичного союзу за типом міжнародної організації (“план Фуше”), який містив положення про необхідність координації зовнішньої і оборонної політики держав ЄЕС. Проект передбачав створення “політичного союзу держав”, який би існував паралельно з ЄЕС і формував колективну зовнішню і військову політику⁴⁰². “План Фуше” відповідав деголлівській концепції “європейської Європи”, що передбачала послаблення залежності Західної Європи від США (НАТО) і формування “третьої сили” в системі глобального блокового протистояння⁴⁰³. Зазначений план, як і наступний французький проект “план Фуше-2”, запропонований у січні 1962 р., зазнав поразки насамперед через позицію Бельгії і Нідерландів, які визнали за ним загрозу динаміці інтеграційних процесів в ЄЕС і цілісності НАТО. Схожої позиції дотримувалося керівництво ФРН. Ряд наступних і менш відомих проектів політичного союзу (проекти П.-А. Спаака, Л. Ерхарда, Дж. Сарагата) зазнали невдачі внаслідок кризи в діяльності ЄЕС⁴⁰⁴.

Вагомим фактором, який вплинув на позицію зазначених держав щодо “плану Фуше”, стала їх підтримка вступу Великої Британії до

⁴⁰⁰ Britain and European Integration 1945–1998. A documentary history / eds. D. Gowland, A. Turner. London, New York, 2000. p. 91.

⁴⁰¹ Washington talks. Europe / Conclusions of a Meeting of the Cabinet held at Admiralty House on Wednesday, 26 Apr., 1961 // Index of Cabinet Conclusions (C.C. (61) 1st-75th Meetings). CAB 128/35. URL: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-128-35.pdf> (дата звернення: 20.12.2015).

⁴⁰² Журкин В.В. Указ. соч. С. 33; Dietl R. The Genesis of a European Security and Defence Policy // A Companion to Europe Since 1945; ed. by K. Larres. Oxford, 2009. p. 328.

⁴⁰³ Див.: Сипко Б. “Європа європейська” у візії Шарля де Голля (за матеріалами фонограм офіційних виступів) // Європейські історичні студії. 2015. № 2. С. 103-117.

⁴⁰⁴ Лобанов Р.О. Указ. Соч. С. 30-31.

ЄЕС. Офіційна подача заявки відбулася 9 серпня 1961 року. Так звані “малі країни” ЄЕС були зацікавлені у вступі Великої Британії до Співтовариства через можливість урівноважити франко-німецьку гегемонію, розширити торгівельний ринок і залучити додаткові американські інвестиції. Тому їх уряди наполягали, щоб дискусія про організацію політичного співробітництва відбувалася лише після прийняття рішення про включення Британії до ЄЕС⁴⁰⁵. Перестороги щодо франко-німецького домінування в об’єднанні були підтверджені фактом підписання Ш. де Голлем і К. Аденауером 22 січня 1963 р. Єлісейського договору, в якому був передбачений механізм погодження зовнішніх політик держав-членів ЄЕС⁴⁰⁶. Свої інтереси у вступі Великої Британії до ЄЕС мала Німеччина. Бонн на той час не міг на рівних конкурувати з Парижем на міжнародній арені. Італія підтримувала вступ Великої Британії як необхідну умову єдності Заходу проти комуністичної загрози і противагу франко-німецькому впливу⁴⁰⁷.

14 січня 1963 р. Ш. де Голль наклав вето на членство Великої Британії в ЄЕС. Не допомогли навіть прагнення уряду Г. Макміллана взяти участь в обговоренні французького проекту “плану Фуше”⁴⁰⁸. Головна причина особистої неприязні Ш. де Голля до офіційного Лондона полягала в проамериканській позиції його зовнішньої політики. Укладення Єлісейського договору 22 січня 1963 р. перекреслило плани Великої Британії і США, які за допомогою британського членства в ЄЕС планували згуртувати малі європейські держави та Італію з метою попередити домінування в Європі франко-німецького ядра⁴⁰⁹. Президент Франції запропонував британській стороні асоційоване членство ЄЕС, що було для неї неприйнятним і принизливим⁴¹⁰.

В умовах кризи “порожнього стільця” в ЄЕС у 1965–1966 рр., спровокованого Парижем, та виходу Франції з військової структури НАТО у 1966 р., на сторону прихильників вступу Сполученого Королівства до Співтовариства остаточно стала ФРН. Підтримка другої спроби вступу Великої Британії до ЄС загалом мала більше політичний, ніж економічний сенс. Про це свідчив зміст промови

⁴⁰⁵ Арах М. Европейский Союз: видение политического объединения; пер. со словенского. М.: Экономика, 1998. С.90.

⁴⁰⁶ Дайнен Д. Зазнач. праця. С. 57.

⁴⁰⁷ Ludlow N.P. Dealing with Britain. The Six and the first UK application to the EEC. Cambridge, 1997. p. 46.

⁴⁰⁸ Стрежнева М.В. Великобритания и Западная Европа: политические аспекты. М.: Наука, 1988. С. 16.

⁴⁰⁹ Чепик В.Н. Зазн. твір. С. 76.

⁴¹⁰ Index of Cabinet Conclusions (1st January, 1963 to 15th October, 1963) // The National Archives. The Cabinet Papers 1915-1986. CAB 128. Piece 37. C.C. (63) Series. 1st-60th Meetings. pp. 37-38.

прем'єр-міністра Г. Вільсона в Палаті громад 2 травня 1967 р., під час якої проголошено рішення уряду подати другу заявку. Усвідомлення британським керівництвом назрілої реальності розширення регіональної інтеграції до проблем політичного співробітництва, визнання необхідності активної участі Британії у ньому стали реакцією на подальші об'єднавчі процеси (у 1967 році набув чинності договір про об'єднання органів ЄЕС, ЄОВС, Євроатому) та активізацію дискусії щодо розвитку політичного об'єднання в рамках ЄЕС. Однак президент де Голль 27 листопада 1967 р. вдруге наклав вето на вступ Британії до ЄЕС.

Успіх переговорів щодо створення механізмів політичного співробітництва в рамках ЄЕС значною мірою залежав від наявності Великої Британії серед його членів. Усім державам “шістки” було зрозуміло, що без неї Співтовариству буде складно досягти високого статусу в світовій політиці. Заява Г. Вільсона в парламенті від 2 травня 1967 р. про формування європейської політичної єдності і необхідність участі в ній Великої Британії, подальші дії керівництва уряду та Форін офісу на зовнішній арені свідчили, що керівництво держави визнало перспективу політичної інтеграції країн Євроспільноти за необхідність і назрілу реальність, в якій королівство мало посісти роль передового учасника.

Використовуючи значний дипломатичний досвід і вплив на світову політику, військово-політичні ресурси, британський уряд змістив акценти на можливості розвитку європейського політичного об'єднання. Першим дипломатичним кроком, спрямованим на посилення позицій країни у відносинах з США і ЄЕС, стала британська урядова ініціатива 1968 р. про створення Єврогрупи НАТО. За оцінками міністра оборони Д. Хілі (1964–1970 рр.), створений за ініціативи Британії новий орган (Секретаріат Єврогрупи НАТО) з офісом в Лондоні мав певне значення для розвитку спільних європейських проєктів з озброєння і матеріального забезпечення війська⁴¹¹. Однак суто консультативні механізми діяльності Єврогрупи зумовили її слабкий вплив.

У січні 1968 р. Лондон запропонував “план Вільсона”, що ініціював переговори у форматі “дев'ятки” (“шістка” плюс держави-претенденти на вступ, тобто Велика Британія, Данія та Ірландія) у сферах, які не стосувалися роботи Співтовариств, включно з питаннями зовнішньої політики та оборони. Згодом британський уряд

⁴¹¹ Healey D. *The Time of My Life*. – L.: Penguin, 1990. p. 315.

підтримав ініціативу бельгійського прем'єр-міністра П. Армеля щодо посилення співпраці Британії з державами ЄЕС у питаннях зовнішньої політики, оборони і фінансів на рівні ЗЄС. Однак такий проект викликав протест Франції і розкол в рядах "шістки"⁴¹². Після відмови Франції долучитися до Єврогрупи НАТО в лютому 1969 р. за ініціативи Італії в Раді міністрів ЗЄС внесено проект про заснування механізму регулярних консультацій з міжнародних питань. За цим планом був явно помітний вплив Лондона, тому французька сторона припинила участь у засіданнях Ради міністрів. Так безуспішно завершилися спроби Британії об'єднати держави регіону механізмом консультацій з питань зовнішньої політики і безпеки в рамках НАТО і ЗЄС.

Свідченням змін у міжнародних пріоритетах уряду Г. Вільсона стало проголошення відмови від британської військової присутності "на схід від Суєца"⁴¹³. Причиною цьому стало остаточне усвідомлення місцевим політикумом неможливості Британії надалі зберігати роль світової держави. Перехід від концепції "трьох сфер" до концепції "зони зосередження" позначив комплексний перегляд Лондоном місця держави в світовій політиці. Цьому сприяло наростання глобалізації та економічної взаємозалежності держав.

Зміна влади в Парижі у квітні-травні 1969 р. привела до зміни позиції Франції щодо членства Великої Британії в ЄЕС, активізувала діалог про створення Європейського політичного союзу. В грудні 1969 р. на скликаному за ініціативи Президента Франції Ж. Помпіду саміті ЄЕС в Гаазі проголошено готовність організації розпочати переговори про вступ в об'єднання нових держав⁴¹⁴. Наступник Ш. де Голля запропонував включити до процесу інтеграції механізм політичного співробітництва – систему координації зовнішньої політики шляхом регулярних зустрічей міністрів закордонних справ. Французькі пропозиції були реалізовані через роботу міжнародного комітету, який очолив директор політичного департаменту МЗС Бельгії Е. Давіньйон. Дві доповіді "комітету Давіньйона" (Люксембурзька від 27 жовтня 1970 р. і Копенгагенська від 27 червня 1973 р.) окреслили проект Європейського політичного співробітництва (далі – ЄПС): саміти глав держав ЄЕС; регулярні зустрічі міністрів

⁴¹² Loth W. Building Europe: A History of European Unification. Duisburg: de Gruyter Oldenbourg, 2015. pp. 156-157.

⁴¹³ Dockrill S. Britain's retreat from east of Suez: the choice between Europe and the world? London, 2002. p. 87.

⁴¹⁴ Milward A. The Hague Conference of 1969 and the United Kingdom's. Accession to the European Economic Community // Journal of European integration history. 2003. Volume 9. Number 2 "The Hague Summit of 1969". p.117.

закордонних справ; засідання Політичного комітету у складі директорів політичних департаментів МЗС держав-членів Співтовариств; діяльність робочих груп з дипломатів і чиновників євроструктур; заснування в кожному МЗС посади європейського кореспондента; посилення інформування Європейського парламенту з питань зовнішньої політики. Люксембурзька доповідь зафіксувала два головних завдання ЄПС: обмін інформацією і консультування на регулярній основі для забезпечення взаєморозуміння з головних питань міжнародної політики; робота з гармонізації думок, погодження позицій і спільних дій для підвищення солідарності держав-членів у випадках, “коли це є можливим і бажаним”⁴¹⁵. Доповіді передбачали, що держави не будуть виробляти остаточної позиції у зовнішній політиці без консультацій з партнерами. Однак вони не зобов’язувалися мати спільні позиції, а приймати їх могли лише одногосно. Формальним стартом ЄПС стала перша зустріч міністрів закордонних справ держав “шістки” в Мюнхені 19 листопада 1970 р.⁴¹⁶ Головним в організації ЄПС був міждержавний підхід, відсутність окремих постійних інституцій, а серед переліку його компетенцій не було питань безпеки та оборони. Ці дві ознаки робили зазначений механізм привабливим для Великої Британії.

30 червня 1970 р. розпочалися переговори про вступ Великої Британії до ЄЕС. 22 липня 1970 р. новий прем’єр-міністр, консерватор і прихильник євроінтеграції Е. Хіт представив в парламенті Білу книгу “Сполучене Королівство і Європейські Співтовариства”, яка за змістом мала безпрецедентний характер для історії зовнішньої політики держави. Головним лейтмотивом документу стало твердження про необхідність вступу Великої Британії до Європейських Співтовариств як механізму зміцнення безпеки і процвітання. Несподіваним стало твердження, що членство королівства в ЗЄС, Раді Європи, ОЕСР і НАТО в нових умовах недостатньо задовольняє його інтереси. В документі зроблено наголос на тому, що Велика Британія повинна припинити віддалятися від держав Західної Європи і стати частиною європейського об’єднання. Проголошено необхідність для Європи відігравати більшу роль у її власній безпеці і стати більш незалежною від США⁴¹⁷. Констатовано зниження важливості Співдружності для

⁴¹⁵ Див.: Davignon Report (Luxembourg, 27 October 1970) // Bulletin of the European Communities. November 1970. No 11. Luxembourg. pp. 9-14.

⁴¹⁶ The Davignon proposals / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/56b69a5e-3f16-4775-ba38-b4ef440fdccb/Resources> (дата звернення: 29.05.2016).

⁴¹⁷ The United Kingdom and the European Communities. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. July 1971. Cmnd. 4715. London, 1971. 48 p.

Британії як торговельного партнера. Згідно позиції Е. Хіта, економічна могутність Співтовариства повинна перерости в політичну. Міністр закордонних справ А. Дуглас-Х'юм того ж дня в парламенті заявив, що Британія не може дозволити собі перебувати осторонь Співтовариства⁴¹⁸.

Започаткування ЄПС як першого реально діючого проекту політичного об'єднання держав-учасниць європейської інтеграції співпало з етапом успішного вступу Великої Британії до ЄЕС. Відповідний договір був підписаний 22 січня 1972 р. і набув чинності 1 січня 1973 р. Британські дипломати ще до набуття державою офіційного статусу члена Співтовариства активно включилися в роботу ЄПС. За умови економічного послаблення Британії основним аргументом її керівництва в європейській політиці стали військові можливості, які воно намагалося трансформувати в політичний та економічний вплив. Керівництво британської дипломатії планувало активно просувати свій персонал на керівні посади в ЄЕС з метою посилення впливу на розвиток “Спільного ринку”. Основні переваги британської сторони – високий рівень професійної підготовки дипломатів, мережа зв'язків у третіх країнах, популярна в міжнародних дипломатичних і підприємницьких колах англійська мова. Завдяки таким стартовим можливостям участі в ЄПС Велика Британія розраховувала отримати лідерство в ЄЕС, першість у відносинах з країнами “східного блоку” і третього світу, вплив на політику “розрядки”. Із заснуванням ЄПС для Лондона зменшилася потреба робити ставку на ЗЄС як майданчик для об'єднаних регіональних політичних проектів. Політичні консультації держав Західної Європи, які традиційно відбувалися в рамках ЗЄС, з часом були переміщені в систему ЄПС. В регіональній військово-політичній співпраці основний акцент зроблено на розвитку Єврогрупи НАТО, яка з певним успіхом актуалізувала першість Британії в європейській системі оборони і мала стратегічну мету попередити скорочення американського залучення до оборони Західної Європи. Це і стало однією з головних причин запровадження європейцями системи багатосторонніх консультацій із зовнішньополітичних проблем⁴¹⁹.

Уже в лютому 1972 р. заступник секретаря Форін офісу Т. Брідлоу приєднався до роботи директорів політичних департаментів

⁴¹⁸ Commons Sitting of 22 July 1971. United Kingdom and European Communities // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 22 July 1971. Series 5. Vol. 821. c. 1715.

⁴¹⁹ Лобанов Р.О. Указ. соч. С. 27.

міністерств закордонних справ держав ЄЕС (“комітет Давіньйона”), де велася основна робота з формування ЄПС і підготовки нарад міністрів закордонних справ, які на той час відбувалися двічі на рік. Керівництво уряду Її Величності стало учасником роботи Ради міністрів Європейських Співтовариств, де отримало рівну кількість голосів з Німеччиною, Італією і Францією (по десять). Визнанням впливу британської дипломатії стало призначення в грудні 1972 р. на посаду відповідального за зовнішні відносини Комісії ЄЕС посла Великої Британії у Франції сера К. Соумса. З січня 1973 р. до січня 1977 р. він обіймав посаду віце-президента Комісії ЄЕС. За участі реформованої під вступ до ЄЕС британської дипломатії відбувалося формування позицій держав об’єднання з таких ключових проблем: реагування на політику “розрядки” і розвиток відносин з державами ОВД в рамках підготовки Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ); розробка середземноморської стратегії Співтовариства; реагування на арабо-ізраїльський конфлікт 1973 р.; відносини з країнами “третього світу”.

Поряд з першими спробами погодження зовнішньополітичних дій держав-членів ЄЕС продовжувалися дискусії щодо розвитку структури ЄПС. Певного динамізму функціонуванню ЄПС надав Паризький саміт ЄЕС 19-21 жовтня 1972 року. Хоча Велика Британія на той час юридично ще не була членом ЄЕС, в його роботі взяв участь прем’єр-міністр Е. Хіт. Перед об’єднанням була поставлена амбітна мета – до 1980 року створити Європейський Союз⁴²⁰. Збільшено кількість обов’язкових зустрічей міністрів закордонних справ в рамках ЄПС з двох до чотирьох на рік. Наприкінці 1972 року з’явилися перші прес-релізи в рамках ЄПС. Одним із завдань Співтовариства проголошено надання допомоги країнам, що розвиваються і подолання економічної відсталості у світі. Декларація Паризького саміту засвідчила, що ЄЕС вийшов на глобальний рівень діяльності.

На саміті глав урядів ЄЕС в Копенгагені 23 липня 1973 р. оприлюднена друга доповідь “комітету Давіньйона”, в якій пропонувалося інтенсифікувати систему консультацій міністерств закордонних справ держав ЄЕС. Передбачалося налагодити систему розробки спільних позицій на рівні відносин з міжнародними організаціями, що посилювало представництво ЄЕС на міжнародному

⁴²⁰ In an initial joint statement published after the Paris European Summit (19 to 21 October 1972), the Heads of State or Government of the future Nine outline the objectives and the policies to be pursued with a view to achieving a European Union // Bulletin of the European Communities. October 1972. No 10. Luxembourg. p. 18.

рівні⁴²¹. Хоча до єдиної зовнішньої політики Співтовариства було ще дуже далеко. Оскільки в ЄПС не було постійного секретаріату, основний тягар організації роботи колективних механізмів системи політичного співробітництва покладался на державу, яка здійснювала піврічне президентство в ЄЕС. Певний внесок у розвиток ЄПС у перші роки існування механізму зробив Копенгагенський саміт ЄЕС на найвищому рівні 14-15 грудня 1973 р., на якому прийнято своєрідний програмний документ європейської зовнішньої політики “Декларацію про європейську ідентичність”. Спільний ринок, митний союз, засновані спільні інститути, спільні політики і механізм політичного співробітництва проголошено невід’ємною частиною європейської ідентичності. Передбачалося включити систему політичного співробітництва в інституційні рамки Співтовариств. У декларації вперше констатовалося, що в умовах складності вирішення міжнародних проблем поодиноці Європа повинна об’єднатися і “говорити в один голос”⁴²². Європейські держави погодилися з необхідністю докладати зусилля для гарантування розвитку достатніх засобів для оборони, наявних в їх розпорядженні. Однак реалії виявилися складнішими. Як показали перші кроки утвердження механізму ЄПС, системі узгодженої зовнішньої політики європейського об’єднання доведеться проходити тривалий і непростий шлях подолання внутрішніх суперечностей, пошуків місця на міжнародній арені, на якому Велика Британія в силу специфіки ресурсів, досвіду, амбіцій і міжнародних зв’язків відіграватиме неординарну роль.

Не маючи можливості диктувати партнерам умови економічного розвитку, британське керівництво намагалося використати свій політичний вплив і військово-політичні можливості, провідні позиції в НАТО як головний аргумент впливу на розвиток Співтовариства. Мета такого впливу була очевидна – пристосувати європейське об’єднання до своїх потреб та інтересів. Державі довелося завойовувати місце в когорті провідних учасників Євроспільноти, що з перемінним успіхом та у специфічний спосіб намагалися робити наступні уряди.

Незважаючи на обмежений статус, механізм ЄПС продовжував розвиватися. При Політичному комітеті працювали кілька десятків робочих груп переважно з дипломатів держав ЄЕС, які

⁴²¹ Див.: Second report on European political cooperation in foreign policy matters (Copenhagen, 23 July 1973) // Bulletin of the European Communities. September 1973. No 9. pp. 14-21.

⁴²² Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973) // Bulletin of the European Communities. December 1973. No 12. Luxembourg. p. 121.

відпрацьовували конкретні проблеми зовнішньої політики. Основними тематичними напрямками діяльності системи формування спільних рішень стали: розвиток трансатлантичних відносин; політика щодо країн третього світу (колишніх колоній); відносини з країнами соціалістичного табору. Формувалася мережа дипломатичного представництва Співтовариств за кордоном, яка бере свої витoki від офісів зв'язку ЄОВС початку 1950-х років. Перша дипломатична місія ЄОВС відкрита у 1956 р. саме в Лондоні⁴²³. Римська угода не передбачала створення окремих органів дипломатичного представництва ЄЕС, тому основна роль у цьому напрямі була відведена Єврокомісії. Її директори здійснювали керівництво закордонними місіями, які на той час ще не можна було назвати повноцінними дипломатичними представництвами на рівні посольств держав-членів. Наприклад, директорат DG VIII відав розвитком відносин з країнами Африки, Карибського і Тихоокеанського регіону⁴²⁴. З утворенням ЄПС започатковано регулярні контакти посольств і місій держав-членів Співтовариства, їх представників у міжнародних організаціях. Розвинуто практику створення представництв (делегацій) Європейської Комісії при міжнародних організаціях і в провідних державах-партнерах, зокрема, при ООН, ОБСЄ, в США, Канаді, Японії⁴²⁵. Спершу вони мали обмежений статус, займалися переважно питаннями торгівлі і допомоги колишнім колоніальним країнам, хоча їм нерідко доводилося мати справу з проблемами політики і безпеки. За умов небажання держав-членів ділитися суверенними повноваженнями у сфері зовнішньої політики і дублювати роботу своїх посольств, діяльність представництв ЄЕС обмежувалася переважно інформаційною і переговорною функціями. На час створення ЄПС у майже трьох десятках місій Єврокомісії по всьому світу працювало 150 співробітників⁴²⁶. На початок 1980-х рр. 120 країн акредитували свої постійні представництва при ЄЕС⁴²⁷. Водночас Співтовариство не мало права окремого голосу в міжнародних організаціях. ЄЕС репрезентували дипломатичні представники держави, яка головує в Раді, та представник

⁴²³ Taking Europe to the world – 50 years of the European Commission's External Service / European Commission. Luxembourg, 2004. p. 12.

⁴²⁴ Гнатюк М.М. Становлення дипломатичної служби Європейського Союзу: делегації Європейської Комісії // Магістеріум. 2012. Випуск 46. Політичні студії. С. 61.

⁴²⁵ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: Києво-Могилянська Академія, 2011. С. 79.

⁴²⁶ Taking Europe to the world ... p. 19.

⁴²⁷ Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Зазн. твір. С. 276.

Єврокомісії. З 1974 року організація отримала статус спостерігача в ООН. Європейські члени РБ ООН Велика Британія і Франція не були зацікавлені у підвищенні статусу ЄЕС у цій ключовій всесвітній організації. Підвищенню ефективності ЄПС сприяла створена конфіденційна система телетекстного зв'язку⁴²⁸. На кінець 1970-х рр. делегації Єврокомісії отримали функцію заохочення співпраці між закордонними представництвами держав-членів. До сфери їх компетенції увійшли питання політичного співробітництва.

Підтримка функціонування ЄПС європейськими проатлантичними колами значною мірою стала можливою завдяки тому, що в його рамках розглядалися лише питання зовнішньої політики, а питання безпеки та оборони виносилися за рамки компетенції механізму. Однак на практиці існувала тонка межа між міжнародною політикою і проблемами безпеки, не лише економічної, але й військової. Працювали робочі групи ЄПС з проблем нерозповсюдження ядерної, хімічної і біологічної зброї, експорту звичайних озброєнь та нелегальної зброї, роззброєння, співробітництва у боротьбі проти міжнародного тероризму⁴²⁹. Системно-функціональні обмеження механізму ЄПС впливали на рівень результативності його роботи. Прийняті рішення мали рекомендаційний і необов'язковий характер. Якщо у питаннях міжнародної економіки зовнішня позиція ЄЕС завжди була більш згуртована і дієва, підкріплена інтеграційними механізмами, то прийняття спільних позицій на рівні ЄПС зазвичай мало декларативну форму. Давалися ознаки відсутності постійних інституцій, впливового центру координації роботи і напівофіційний статус ЄПС. Склалася парадоксальна ситуація, коли ЄЕС як потужний суб'єкт міжнародних економічних відносин, здійснення яких було тісно пов'язане з практичними політичними проблемами і нерідко проблемами безпеки, офіційно не мав повноважень і структури зовнішнього впливу. Хоча де-факто здійснення політичного співробітництва швидко стало звичайним явищем в роботі інституцій Співтовариства і взаємодії держав-членів на комунітарному рівні.

В грудні 1974 р. під час Паризького саміту ЄЕС прийнято рішення про створення регулярного вищого політичного органу Співтовариства – Європейської Ради глав держав та урядів, повноваження якої поширювалися на усі сфери діяльності організації. По-суті саме цей орган влади ЄЕС став першою інституцією, яка формально поєднала

⁴²⁸ Foreign Policy of the European Union: From EPC to CFSP and Beyond / ed. by E. Regelsberger, Ph. de Schoutheete, W. Wessels. London, 1997. p. 69.

⁴²⁹ Журкин В.В. Указ соч. С. 36.

сфери економічного і політичного співробітництва. Велика Британія підтримала створення такої інституції через її міждержавний характер. Рішення Європейської Ради приймалися одногосно. Хоча в діяльності Європейської Ради другої половини 1970–1980-х рр. головну роль відігравали франко-німецькі ініціативи, британське керівництво використовувало її формат для досягнення власних цілей. Одним з історичних рішень Європейської Ради стало рішення саміту в Венеції у червні 1980 р. щодо близькосхідного конфлікту. У декларації вперше (і всупереч позиції США) визнане право палестинців на власну державу⁴³⁰. За відсутності постійного секретаріату ЄПС його функції увійшли до запровадженої системи “трійки”, до якої входили дипломати держави, головної в ЄЕС, та дипломатів двох інших держав, які головували до або після неї. Це забезпечило наступність і неперервність в координаційній роботі з погодження зовнішніх політик держав-членів. Водночас такий вихід із ситуації за умови небажання провідних держав Співтовариства передавати повноваження наднаціональним інституціям консервував міждержавний характер ЄПС.

Каталізатором рівня готовності ЄЕС і держав-членів розвивати ЄПС стала доповідь прем'єр-міністра Бельгії Л. Тіндемманса щодо параметрів майбутнього Європейського Союзу. Як згадував сам автор доповіді, відповідну пропозицію подав на саміті Європейської Ради в грудні 1974 р. прем'єр-міністр Великої Британії Г. Вільсон⁴³¹. Представлена на засіданні Європейської Ради в Люксембурзі 2 квітня 1976 р. для попереднього обміну думками доповідь містила комплекс пропозицій щодо зміцнення об'єднання у різних сферах, надання йому більших можливостей і стала чи не єдиним на той час ґрунтовним проектом Європейського Союзу. Доповідач підтримав створення Європейського Агентства озброєнь, що розширювало компетенції ЄЕС до питань безпеки та оборони⁴³². Однак лідери держав-членів об'єднання не пішли далі прийняття інформації до відома. Пропозиції передбачали значну передачу національних суверенітетів на наднаціональний рівень, що не знайшло підтримки насамперед у

⁴³⁰ Document 4b/4. Declaration by the European Council on the Situation in the Middle East (Venice Declaration), Venice, 12–13 June 1980 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 302-304.

⁴³¹ Tindemans L. De Memoires. Gedreven door een overtuiging. Tiel: Lanoo, 2003. p. 324.

⁴³² Interview with Leo Tindemans on the European Union (Hertogenbosch, 27 September 1975) / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/interview_with_leo_tindemans_on_the_european_union_s_hertogenbosch_27_september_1975-en-3c93fc97-f139-43f0-b0db-2ddad83fe8aa.html (дата звернення: 06.04.2016).

Великій Британії і Франції. Протест британського уряду викликала пропозиція про запровадження принципу “Європи двох швидкостей” і спільної оборонної політики.

Уряд Г. Вільсона відхилив ідею Європейського Союзу, не підтримав включення проблем зовнішньої політики і безпеки до права ЄЕС, але виступав за тісніше співробітництво держав “дев’ятки” у зовнішньополітичній сфері. Основними досягненнями ЄПС у середині – другій половині 1970-х рр., в яких значний внесок зробила Велика Британія, стали: підписання Заключного акту Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) 30 липня 1975 р., напередодні якого державам ЄЕС вдалося досягти спільної позиції щодо активізації контактів з країнами Східної Європи; встановлення у липні 1975 р. офіційних зв’язків Співтовариства з Китаєм і погодження позицій щодо відносин з цією державою; налагодження співробітництва з рядом держав Співдружності націй; визнання незалежності португальських колоній Мозамбіку та Анголи (1976 р.); початок переговорів про співробітництво між ЄЕС і Радою Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) у 1978 році. У 1976–1980 рр. укладено угоди про лібералізацію торгівлі ЄЕС з Румунією. Загалом Європейські Співтовариства мали дуже обмежений вплив на відносини Заходу з прорадянським блоком, адже переговори щодо стратегічних проблем безпеки та оборони відбувалися на рівні США – СРСР, або НАТО – ОВД. Вступ Британії до ЄЕС загалом позитивно вплинув на відносини ЄЕС з рядом держав різних регіонів світу, наприклад, колишніми британськими колоніями, Китаєм. Вагому роль у розвитку міжнародних відносин ЄЕС в середині 1970-х рр. відіграв віцепрезидент Комісії К. Соумс, який відповідав за зовнішні відносини об’єднання та особисто здійснював активну дипломатичну діяльність в різних країнах світу. Лінія на зовнішньополітичну координацію ставала центральним напрямом стратегії англійської дипломатії у “Спільному ринку”⁴³³.

Велика Британія отримала можливість додаткового впливу на розвиток ЄПС під час головування в Раді ЄЕС у першому півріччі 1977 року. Найбільш резонансним рішенням західноєвропейських держав в рамках ЄПС у період британського головування в ЄЕС стала заява Лондонського саміту Європейської Ради по Близькому Сходу від 29 червня 1977 р., в якій визнавалася можливість врегулювання конфлікту на Близькому Сході у випадку забезпечення “законних прав

⁴³³ Матвеев В.М. Британская дипломатическая служба. М.: Междунар. отношения, 1984. С. 59.

палестинського народу на ефективне вираження своєї національної ідентичності” і визнання “необхідності Батьківщини для палестинського народу”⁴³⁴. Така заява, зроблена в столиці найближчого союзника США, викликала міжнародний резонанс і заклала основи іміджу Співтовариства як прихильника Палестинської держави.

На думку британських дослідників С. Сміта і М. Кларка, механізм ЄПС в силу дипломатичних можливостей Великої Британії наприкінці 1970-х рр. почав розглядатися британським дипломатичним апаратом як головний інструмент зовнішньополітичної діяльності⁴³⁵. Однак в умовах офіційного відокремлення політичного співробітництва від правового поля та інституційної системи Співтовариства його можливості були обмеженими. Про проблеми безпеки та оборони як складову механізму політичного співробітництва на той час не йшлося, хоча відповідні ініціативи висувалися на найвищому рівні. Єврогрупа НАТО не відзначалася ефективністю. Це ж можна стверджувати і про ЗЄС, діяльність якого до другої половини 1980-х рр. мала формальний характер. З метою залучення Франції до європейської співпраці у військово-політичній сфері учасники Єврогрупи в лютому 1976 р. створили Незалежну європейську групу програмування (НЄГП). Однак її вузька компетенція стосувалася лише проблем переозброєння і не включала питань військово-політичного співробітництва на стратегічному рівні. Наприкінці десятиліття спостерігалася складна міжнародна ситуація, яка об’єктивно перешкоджала включенню проблем безпеки та оборони до компетенції механізму ЄПС. Початок нової хвилі світової гонки озброєнь надав особливої важливості традиційним структурам безпеки НАТО. Водночас ускладнення міжнародних відносин стимулювало провідні держави об’єднання до пошуків нових шляхів розширення політичної і військової кооперації.

Прихід до влади уряду консерваторів на чолі з М. Тетчер (1979–1990 рр.) приніс нові тенденції у зовнішню політику Великої Британії. Щодо участі в євроінтеграції спостерігалася дві протилежні тенденції. У сферах комунітарної взаємодії (економіка, фінанси, соціальна сфера, інституційний розвиток) британський уряд виступав на крайніх антифедералістських позиціях, загострив боротьбу за бюджетні внески, що утвердило статус країни як “незручного партнера” в ЄЕС.

⁴³⁴ Document 4b/2. Statement by the European Council on the Middle East, London, 29 June 1977 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 301.

⁴³⁵ Foreign policy implementation / ed. by S. Smith, M. Clarke. London, Boston, 1985. p. 156.

Водночас у плани нового уряду входив розвиток політичної співпраці держав спільноти⁴³⁶. В основі британського підходу до активізації ЄПС перебувала традиційна парадигма збереження національного суверенітету, недопущення формування Європейського політичного союзу і включення до його компетенції питань оборони. Лондон влаштовував “status quo” щодо повноважень інституцій ЄЕС. Водночас уряд М. Тетчер підтримував більш тісну взаємодію учасників “Спільно ринку” у сфері зовнішньої політики на міждержавній основі. На думку Ч. Хілла, така позиція дозволяла зберегти незалежність, укріпити позиції в трикутнику “Париж-Бонн-Лондон”⁴³⁷.

Керівництво Сполученого Королівства, прагнучи задати тон міжнародній дискусії і нав’язати партнерам свою позицію, не забарилося з ініціативами. Міністр закордонних справ лорд Каррінгтон під час виступу в Гамбурзі 17 листопада 1980 р. озвучив урядові пропозиції, які передбачали розширення тематичної сфери дипломатичних консультацій між державами ЄЕС до проблем безпеки, утворення постійного секретаріату ЄПС з представників міністерств закордонних справ, запровадження процедури оперативного скликання нарад міністрів закордонних справ (упродовж 48 годин) на випадок виникнення міжнародних криз⁴³⁸. Британські пропозиції лягли в основу рішень, досягнутих під час зустрічі міністрів закордонних справ держав ЄЕС 13 жовтня 1981 р. в Лондоні. Запропонована Форін офісом і схвалена на засіданні “Доповідь про Європейське політичне співробітництво” (Лондонська доповідь), стала історично третьою базовою доповіддю в історії механізму політичного співробітництва держав Співтовариства. Учасники зустрічі спільно визнали потребу поглиблення координації позицій і дій держав Співтовариства⁴³⁹. У доповіді вперше підкреслено, що метою ЄПС є не лише досягнення спільних позицій, але й проведення спільних дій його учасників. Компетенцію ЄПС розширено на політичні питання безпеки⁴⁴⁰. Для покращення співпраці з третіми країнами запроваджено регулярні зустрічі голів дипломатичних місій держав “десятки” для обміну інформацією і координації позицій. Документ зафіксував ініціативу Форін офісу про запровадження практики скликання екстрених нарад

⁴³⁶ Young H., Sloman A. *The Thatcherism Phenomenon*. 1-st paperback edition. London, 1986. p. 105.

⁴³⁷ Hill Ch. *The Actors in Europe’s Foreign Policy*. London, 1996. p. 71.

⁴³⁸ Nuttall S. *European Political Cooperation*. Oxford, 1992. p. 156.

⁴³⁹ *The London Report*, 13 October 1981. Document 2/11. Report Issued by the Foreign Ministers of the Ten on European Political Co-operation (*The London Report*), London, 13 October 1981 // *European Foreign Policy*. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 115.

⁴⁴⁰ Smith M.E. *Europe’s Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation*. Cambridge, New York, 2004. p. 141.

міністрів закордонних справ протягом 48 годин на прохання трьох держав-членів ЄЕС.

Незважаючи на певний прогрес в організації ЄПС, Лондонська доповідь не внесла кардинальних змін у функціонування механізму погодження зовнішньої політики держав ЄЕС. Відкинута пропозицію лорда Каррінгтона щодо створення Політичного секретаріату, функції якого фактично покладено на “трійку”. Як і раніше дієвість політичного співробітництва держав ЄЕС залежала виключно від досягнення ними спільних позицій. Найбільшим досягненням Лондонської зустрічі можна вважати включення проблем безпеки до тематики консультацій держав ЄЕС. Обговоренню в рамках ЄПС підлягали економічні і політичні аспекти безпеки. Оборона традиційно виключалася з його компетенції. Лондону вдалося відстояти першість ЗЄС як регіонального консультативного майданчика з питань оборони. ЄПС так і не отримав юридичного статусу в рамках інституційно-правового поля ЄЕС. В документі окремо передбачено, що він “повинен сприяти кінцевій меті створення Європейського Союзу”⁴⁴¹. Цей факт свідчив про те, що британське керівництво допускало можливість створення більш тісного союзу на базі ЄЕС у перспективі.

Британські ініціативи щодо посилення ЄПС були активно сприйняті європейським федералістами. Ідеться про ініціативу міністрів закордонних справ ФРН Г.-Д. Геншера та Італії Е. Коломбо, представлену у листопаді 1981 р. у вигляді проекту “Європейського акту” про необхідність формування політичного союзу в рамках ЄЕС. Передбачалося розширити сфери співпраці учасників Співтовариства на питання безпеки. Документ вперше містив формулювання “спільна зовнішня політика” і “координація політики в галузі безпеки” як необхідні елементи діяльності Євроспільноти⁴⁴². Однак такі радикальні пропозиції суперечили позиції британського уряду, який відхилив федералістський проект Євросоюзу. З критикою проекту виступили представники Ірландії, Данії і Греції. Керівництво Франції заперечило нові наднаціональні структури⁴⁴³.

Частина пропозицій німецько-італійського проекту була покладена в основу “Урочистої Декларації про Європейський Союз”, прийнятої на саміті Європейської Ради в Штутгарті 19 червня 1983 року. У сфері ЄПС декларація містила згоду учасників на посилення політичної

⁴⁴¹ The London Report, 13 October 1981. Op. cit. p. 115.

⁴⁴² Draft European Act submitted by the Governments of the FRG and Italy (6 November 1981) // Bulletin of the European Communities. Draft European Act. Luxembourg, November 1981. No 11. p. 90.

⁴⁴³ Burgess M. Federalism and European Union. Op. cit. p. 138.

інтеграції шляхом розробки і прийняття спільних позицій і дій у сфері зовнішньої політики, координації позицій держав-членів з політичних та економічних аспектів безпеки⁴⁴⁴. Хоча Велика Британія підписала декларацію, М. Тетчер поспішила заявити про несприйняття європейської федерації⁴⁴⁵. Для уряду Сполученого Королівства досягнутий компроміс в розвитку ЄПС означав достатній рівень розвитку цього сегмента функціонування Євроспільноти. Вирішення “бюджетного питання” внаслідок компромісу з ЄЕС, досягнутого під час саміту Європейської Ради у Фонтенбло в червні 1984 р., відкривало перед королівством новий етап в його європейській політиці. Після врегулювання цього питання М. Тетчер прагнула змінити суть ЄЕС, щоб організація більшою мірою відповідала її поглядам⁴⁴⁶.

Реформування інституційно-правового поля Співтовариства було вирішено проводити у комплексному форматі, окремо готуючи зміни до Римського договору про ЄЕС і Договір про політичне співробітництво, які згодом були об’єднані в один супер-договір – Єдиний європейський акт. Так вирішувалося завдання включення ЄПС до правового поля ЄЕС. У складі Комітету інституційних справ (неофіційна назва “комітет Дуджа”) Британію представляв М. Ріфкінд. У березні 1985 р. комітет представив комплексну доповідь про радикальну реформу Європейського Співтовариства з пропозицією про створення Європейського Союзу. В частині політичного співробітництва пропонувалося створити постійний секретаріат, заохочувати прийняття спільних позицій держав-членів в рамках роботи міжнародних організацій, активізувати консультації з питань безпеки та оборони⁴⁴⁷. Представник королівства підписав доповідь з поправками і застереженнями. Вона не передбачала включення ЄПС до юридичної системи Співтовариства. Форін офіс виступав проти прийняття нового договору ЄЕС, але Британія наодинці не могла протистояти іншим членам ЄЕС.

Під час Міланського саміту Європейської ради 28-29 червня 1985р., який дав старт Міжурядовій конференції з розробки оновленого договору, лідери провідних держав ЄЕС висунули

⁴⁴⁴ Solemn Declaration on European Union (Stuttgart, 19 June 1983) // Bulletin of the European Communities. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. June 1983. No 6. p. 28.

⁴⁴⁵ Commons Sitting of 23 June 1983. European Council (Stuttgart) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 23 June 1983. Series 6. Vol. 44. c.149.

⁴⁴⁶ Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2011. С. 354.

⁴⁴⁷ Див.: Report from the ad hoc Committee on Institutional Affairs (Brussels, 29-30 March 1985) // Bulletin of the European Communities. Luxembourg, March 1985. No 3. pp. 102-110.

фактично ідентичні британським пропозиції розвитку ЄПС. Як зазначала сама М. Тетчер у своїх мемуарах, вона прагнула розділити питання модифікації Римського договору і договір про політичне співробітництво, яка мала носити характер міжурядової угоди⁴⁴⁸. Однак британський прем'єр-міністр вчергове опинилася в меншості. Результати роботи конференції були схвалені під час саміту Європейської ради 2-3 грудня 1985 р. в Люксембурзі. На засіданні Ради міністрів закордонних справ 16-17 грудня 1985 р. остаточно доопрацьовано текст “Договору про європейське співробітництво у сфері зовнішньої політики”, який став складовою Єдиного європейського акта (ЄЄА). Сам акт був підписаний міністрами в лютому 1986 року. Компромісний характер договору в частині політичного співробітництва розвіяв побоювання М. Тетчер щодо можливого створення Європейського політичного союзу. Держави Співтовариства не пішли на кардинальні кроки щодо поглиблення і розширення компетенції ЄПС. Частина III Акта “Положення про Європейську співпрацю у сфері зовнішньої політики” (ст. 30) включала традиційні зобов'язання про взаємне інформування і консультування держав Співтовариства “з будь-якого питання зовнішньої політики, що представляє загальний інтерес” метою посилення спільного впливу “шляхом координації, зближення їхніх позицій та здійснення спільних дій”⁴⁴⁹. Передбачено взаємне утримання сторін договору від дій або рішень, які б перешкоджали досягненню консенсусу і здійсненню спільних заходів на різних рівнях, а також необхідність врахування сторонами спільних позицій, досягнутих в рамках ЄПС, у міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях. Комісію Співтовариства визнано повноправним учасником ЄПС. Передбачено координацію дій глав місій держав-членів і Комісії Співтовариства в третіх країнах. Співпраця з питань безпеки поширювалася лише на політичні та економічні аспекти безпеки, зокрема, питання військово-технічного виробництва. Поточне керівництво ЄПС надано державі, яка головує в Раді Європейських Співтовариств. Засновано невеликий Секретаріат ЄПС з штаб-квартирою в Брюсселі як допоміжний орган в діяльності головної у Раді держави. В документі вперше вжито термін “європейська зовнішня політика”. Хоча питання зовнішньої політики з обмеженими елементами політики безпеки включили до нормативної

⁴⁴⁸ Thatcher M. The Downing Street Years. London: Harper Collins Publishers, 1993. p. 551.

⁴⁴⁹ Single European Act (Luxembourg, 17 February 1986, and The Hague, 28 February 1986) // Official Journal of the European Communities (OJEC). 29.06.1987. No. L 169. p. 21.

бази об'єднання, вони були на півдорозі до утвердження як структурно-функціональна частина об'єднання.

Компромісний зміст договору, який фактично не містив новацій в частині політичного співробітництва і був куди менш радикальним, ніж проект “комітету Дуджа”, уряд консерваторів розглядав як успіх своєї європейської політики⁴⁵⁰. Зміст ЄСА спричинив розчарування в рядах єврофедералістів, був спокійно сприйнятий євроскептиками і засвідчив межі можливого у процесі поглиблення інтеграції. Стрімкі і непередбачувані зміни в системі міжнародних відносин другої половини 1980-х рр., у багатьох аспектах невизначений і декларативний зміст домовленостей зумовили очевидність їх перехідного характеру. Досягнутий рівень домовленостей розглядався офіційним Лондоном як кінцева стадія формування Європейського Співтовариства, що відображала політична лінія завершального періоду правління уряду М. Тетчер. Його європейська політика загалом відзначалася реакційністю до подальших процесів інтеграції, що входило в суперечність із загальноєвропейськими тенденціями. Прем'єр-міністр втрачала відчуття політичної реальності, внаслідок чого допустила ряд ключових зовнішньополітичних прорахунків: 1) недооцінка пріоритетів європейської політики керівництва США часів президента Дж. Буша-старшого, яке підтримувало подальшу політичну та економічну інтеграцію в Європі; 2) негативна реакція на процес об'єднання Німеччини; 3) недооцінка можливостей континентальних партнерів щодо створення Європейського Союзу і можливостей Британії протистояти цьому процесу. Королівство не зуміло закріпитися на чолі регіональної інтеграції. Однією з причин цього стала відсутність стратегічного перспективного бачення місця держави в Європі самою М. Тетчер, яка була досить обмеженою в питаннях геополітики⁴⁵¹. Чергова реальна загроза ізоляції і часткова втрата позицій у відносинах з США засвідчили невідповідність зовнішньої політики уряду реаліям змінюваних міжнародних відносин. Відставка М. Тетчер 28 листопада 1990 р. стала очікуваним підсумком непростого і неоднозначного періоду участі Великої Британії в процесах європейської інтеграції. Загалом в історіографії прийнято трактувати підхід М. Тетчер до проблем євроінтеграції як антиєвропейський. Т. Гогунська висловлює думку, що у період

⁴⁵⁰ Очканов С.А. Роль Великобритании в развитии внешнеполитической и военно-политической интеграции в Западной Европе (1979-1990 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Томск, 2011. С. 72.

⁴⁵¹ Techau J. Britain Needs to Go Beyond Its Inner Margaret Thatcher // Carnegie Europe. 2014. 21 January. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=54249> (дата звернення: 08.11.2016).

правління М. Тетчер закладено основні складові сучасної європейської політики Британії. Водночас у цей період упущено можливість формування конструктивних відносин держави з Європейським Співтовариством⁴⁵².

У практичній площині механізм ЄПС, незважаючи на обмежений характер інституційно-функціонального рівня, в часи урядування М. Тетчер розглядався керівництвом Великої Британії як важливий елемент реалізації зовнішньополітичної стратегії, засіб для відстоювання національних інтересів на різних рівнях⁴⁵³. У свою чергу посилення міжнародного впливу країни через провідні позиції серед партнерів по ЄЕС давали сподівання британському уряду на підвищення своїх позицій у відносинах з іншими державами світу і регіональними організаціями, насамперед з США, СРСР, державами-членами Співдружності націй. Сама прем'єр-міністр неодноразово під час міжнародних переговорів вдавалася до практики говорити від імені Співтовариства, підсилюючи свої аргументи спільними рішеннями урядів держав ЄЕС⁴⁵⁴. За оцінками Ал. Громико, у зазначений період чимало неєвропейських країн почали сприймати Британію як представника Європи⁴⁵⁵. Від активізації участі Великої Британії в ЄПС виграло і саме Співтовариство, яке упродовж 1980-х рр. значно розширило міжнародні контакти в усіх регіонах світу.

Основними напрямками діяльності механізму ЄПС стали: погодження позицій держав-членів ЄЕС щодо відносин з США; координація політики щодо СРСР і держав ОВД; розробка спільних рішень щодо врегулювання кризових ситуацій в країнах третього світу; узгодження позицій в рамках участі в міжнародних організаціях. ЄС виступало з погодженою позицією на зустрічах в рамках НБСЄ, координувало свої дії в ООН. Держави ЄЕС виробили спільну позицію щодо військового стану в Польщі у 1980–1981 рр., закликавши тамтешню владу якнайшвидше припинити режим надзвичайного стану⁴⁵⁶. Члени ЄЕС виступили за активізацію торговельних відносин з країнами Центрально-Східної Європи⁴⁵⁷. У червні 1981 р. сесія

⁴⁵² Гогунская Т.А. Европейская политика Великобритании в 1980-е годы // Культура народов Причерноморья. 2005. №74. Т.1. С. 157.

⁴⁵³ Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на формування механізмів європейської політичної інтеграції (40-80-ті роки ХХ ст.) // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 17. С. 124.

⁴⁵⁴ Smith S., Clarke M. Foreign Policy Implementation. London; Boston, 1985. p. 156.

⁴⁵⁵ Великобритания: эпоха реформ / под. ред. Ал.А. Громыко. М.: Весь Мир, 2007. С. 340.

⁴⁵⁶ Document 4a/9. Communique Issued on the Occasion of the Informal European. Political Cooperation Ministerial Discussion on Poland, Brussels, 4 January 1982 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 269.

⁴⁵⁷ EC: Brussels European Council (Presidency Conclusions). 1982 Mar 30. Mo. Archive (European Union) //

Європейської Ради прийняла пропозиції Великої Британії щодо скликання міжнародної конференції для врегулювання ситуації в Афганістані⁴⁵⁸. Однак керівництво Радянського Союзу відхилило ініціативу. Відбулося подальше налагодження дипломатично-консультативної роботи ЄЕС з Китаєм, з яким у 1983 році започатковано проведення регулярних двосторонніх політичних консультацій, а в 1988 р. відкрито представництво ЄЕС в Пекіні. Однак розвиток європейсько-китайських контактів тимчасово призупинили через кривавий розгін демонстрації 4 червня 1989 року.

З 1979 по 1989 рр. за активної участі британської сторони між ЄЕС і колишніми колоніальними державами підписані Друга, Третя і Четверта Ломейські конвенції про торгово-економічну асоціацію. Кількість партнерів Співтовариства в рамках конвенцій зросла до 69 держав. Водночас серед держав ЄЕС, насамперед через давні колоніальні інтереси, не існувало єдності по ряду принципів питань, наприклад ситуації в ПАР⁴⁵⁹.

Велика Британія традиційно займала прихильну позицію до розширення ЄЕС. У 1980-х рр. до об'єднання приєдналися Греція, Іспанія і Португалія. Саме Лондонський саміт ЄЕС дав старт підготовці угоди про членство двох останніх країн. “Середземноморське розширення” відбулося з 1 січня 1986 року.

Близькосхідний регіон розглядався Форін офісом як один з трьох пріоритетних регіонів британських інтересів у сферах безпеки і комерції, після Європи і трансатлантичних відносин⁴⁶⁰. У вересні 1982 р. держави ЄЕС у спільній заяві засудили ізраїльське вторгнення в Ліван. Британські війська разом з військами Франції, Італії і Нідерландів у 1981 р. в рамках Кемп-Девідських угод взяли участь у багатонаціональних “силах для підтримки миру” на Синайському півострові, а також в Лівані у 1982 році. Такі акції мали певне символічне історичне значення для розвитку можливостей ЄЕС у сфері безпеки, адже окремі дії згаданих держав офіційно підтримало Співтовариство. Хоча серед держав-членів не було однотайності.

Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/114107> (дата звернення: 5.01.2016).

⁴⁵⁸ EC: Luxembourg European Council (Presidency Conclusions). 1981 Jun 30. Archive (European Union) // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/114105> (дата звернення: 11.01.2016).

⁴⁵⁹ Engagements. Commons Sitting of 24 June 1986 / Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 24 June 1986. Series 6. Vol. 100. c. 174.

⁴⁶⁰ Foreign Policy: Pym minute to MT (“Forward Look”) 1982 Dec 17 Fr. [FCO plans for the next five years] [released 2013]. Archive (Thatcher MSS) // Margaret Thatcher Foundation. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/123009> (дата звернення: 10.01.2016).

Від середини 1980-х рр. налагоджено регулярні консультації держав ЄЕС і Центральної Америки на рівні міністрів закордонних справ. Хоча дії ЄЕС у цьому регіоні обмежувалися традиційно сильним впливом США, європейці намагалися проводити власну політичну лінію. Наприклад Співтовариство, в тому числі Велика Британія, не так сильно заангажоване у боротьбі з революційними прокомуністичними рухами, всупереч стратегічним підходам американців сприяло стабілізації ситуації в Нікарагуа, Сальвадорі і Гватемалі⁴⁶¹.

Відносини Європейського Співтовариства з державами Південної Америки затьмарив військовий конфлікт Великої Британії і Аргентини. Фолклендська криза 1982 р. стала поворотним пунктом для М. Тетчер на шляху повернення до глобалізму в британській зовнішній політиці⁴⁶². Лондон намагався заручитися підтримкою партнерів по ЄЕС. Фолклендський конфлікт став своєрідним каталізатором дієвості ЄПС і водночас його першим реальним випробуванням на єдність. Держави-члени ЄЕС прийняли Декларацію солідарності, в якій звинуватили Аргентину в агресивних діях і порушенні норм міжнародного права⁴⁶³. Єврокомісія висловила солідарність з Великою Британією⁴⁶⁴. Однак досить швидко проявилися традиційні розбіжності інтересів західноєвропейських держав, які були змушені обирати між союзницькою солідарністю і загрозою торгової війни з державами Латинської Америки. Ряд держав ЄЕС, насамперед Італія, а також Данія, ФРН і навіть Ірландія спершу не підтримали Велику Британію, потрактувавши Фолклендський конфлікт як прояв антиколоніальної боротьби. Водночас на початку квітня 1982 р. ряд держав (Франція, ФРН, Італія) припинили постачання зброї і військового обладнання до Аргентини⁴⁶⁵. Під тиском Лондона уряди держав-членів об'єднання все ж прийняли рішення запровадити обмежені торгові санкції – символічне тимчасове ембарго (на один місяць) на імпорт товарів з Аргентини. У травні 1982 р. засідання представників держав-членів ЄЕС в Брюсселі закликала британську сторону піти на поступки, тимчасово припинити

⁴⁶¹ Очканов С.А. Указ. соч. С. 94.

⁴⁶² Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. К., 2004. С. 148.

⁴⁶³ Document 4c/25 Declaration on the Falklands, European Political Cooperation, 2 April 1982 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 428.

⁴⁶⁴ Document 4c/26 Statement by the European Community on the Falklands, 6 April 1982 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 428.

⁴⁶⁵ Document 4c/27 Statement on the Falklands, European Political Cooperation, 10 April 1982 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 428-429.

вогонь і сісти за стіл переговорів. Лондону все ж вдалося домогтися об'єднання держав-партнерів по ЄЕС з принципово важливого для себе питання. Водночас торговельні інтереси сприяли швидкому відновленню конструктивних відносин ЄЕС з державами регіону⁴⁶⁶.

Загалом проявлялася звична слабкість механізму координації зовнішньої політики держав ЄЕС через різноспрямованість їх міжнародних інтересів та найголовніше – відсутність засобів втілення спільних позицій. Рішення в рамках механізму ЄПС мали переважно характер політичних заяв і декларацій, а втілення їх на практиці залежало від волі самих держав-учасників і міжнародної кон'юнктури. Об'єднання рідко використовувало тактику міжнародного тиску. Серед нечисленних прикладів можна навести оголошення у 1980 р. ембарго щодо СРСР у відповідь на введення радянських військ до Афганістану, ембарго щодо Аргентини під час Фолклендського конфлікту 1982 року. Хоча й ці акції не мали вирішального впливу на розв'язання конфліктів. Відсутність спільної зовнішньої та оборонної політики позбавляла Співтовариство можливості стати світовим центром сили. На думку М. Арах, досягнутий рівень політичної уніфікації не сприяв активній ролі ЄЕС у міжнародному просторі. Зазвичай він відігравав роль спостерігача⁴⁶⁷. Значна доля відповідальності лежала на керівництві Британії, яке намагалося обмежити можливості висунення об'єднанням власних ініціатив.

Незважаючи на зазначені проблеми і труднощі, Співтовариство через механізм ЄПС, насамперед завдяки економічним можливостям, поступово ставало впливовим учасником міжнародних відносин. На середину 1980-х рр. спільнота встановила дипломатичні відносини із 132 країнами світу⁴⁶⁸. Частина делегацій Європейської Комісії за домовленістю з урядами країн перебування отримали статус дипломатичних місій. Більшість глав делегацій мали ранг посла і вручали вірчі грамоти главам держав за підписом Президента Єврокомісії⁴⁶⁹. У другій половині 1970-х – на поч. 1980-х рр. відкрито представництва Єврокомісії в ряді держав Східного Середземномор'я, Азії і Латинської Америки. Станом на 1980 рік було відкрито 50 закордонних представництв Єврокомісії, в яких працювали 1 тис. співробітників. На кінець 1980-х рр. кількість представництв досягла

⁴⁶⁶ Европейский Союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность: монография / Л.О. Бабынина и др.; под общ. ред. Ал.А. Громько, М.Г. Носова. М.: Весь Мир, 2015. С. 399.

⁴⁶⁷ Арах М. Указ. соч. С. 389.

⁴⁶⁸ Барановский В.Г. Европейское сообщество в системе международных отношений. М.: Наука, 1986. С. 155.

⁴⁶⁹ Гнатюк М.М. Зазнач. твір. С. 62.

89, а їх персонал включав 440 осіб з країн ЄЕС і 1 тис. 440 місцевих працівників з країни перебування⁴⁷⁰.

Фактор США відігравав головну роль у міжнародній діяльності ЄЕС. Окрім традиційних економічних суперечок на початку 1980-х рр. додалися ряд гострих спірних політичних питань, до яких належали: підтримка санкцій проти Ірану внаслідок тамтешньої революції 1979 року, яку відмовилися надавати європейці; неприєднання країн ЄЕС до бойкоту олімпійських ігор в Москві 1980 року; питання щодо участі західних компаній у фінансуванні радянського газопроводу “Дружба”; розгортання Альянсом в Західній Європі ядерних ракет середнього радіусу дії у відповідь на розміщення СРСР подібних ракет у Східній Європі та американська програма “Стратегічної оборонної ініціативи” (СОІ); розбіжності щодо політики на Близькому Сході, у вирішенні проблем Півдня Африки, Центральної Америки тощо. В історіографії висловлюється думка про те, що саме посилення напруги у відносинах США–ЄЕС змусило західноєвропейські держави активізувати роботу в рамках ЄПС⁴⁷¹. Зростання міжнародних можливостей ЄЕС посилювало стратегічні розходження у позиціях США і держав Західної Європи щодо вирішення актуальних проблем регіональної і світової політики. Вони надалі були зацікавлені у збереженні тісних зв’язків з США, але прагнули зробити їх більш рівноправними.

У цих умовах в непростій ситуації опинилося керівництво Великої Британії, від якого розвиток подій вимагав додаткових зусиль у балансуванні між потребами збереження “особливих відносин” і посиленням впливу в Європі. На обох напрямках уряд консерваторів прагнув забезпечити для держави привілейоване становище, продовжуючи лінію на розвиток ролі медіатора між двома центрами Західного світу. У відносинах з європейськими партнерами британське керівництво використовувало аргумент союзницьких відносин з Вашингтоном. Водночас у стосунках з США Велика Британія робила ставку на виконання функцій контролера за політичними процесами в Європі⁴⁷². Її дипломати займали провідні позиції в системі відносин ЄЕС і США. Зокрема, у 1982 р. місію ЄЕС у Вашингтоні очолив англієць Р. Денмен, який займав посаду директора першого політичного департаменту ЄЕС із зовнішніх відносин.

Активна позиція у відносинах Західної Європи з СРСР і державами соціалістичного табору була частиною стратегії лідерства Великої

⁴⁷⁰ Taking Europe to the world. Op. cit. pp. 25, 34.

⁴⁷¹ Дайнен Д. Зазнач. твір. С. 104.

⁴⁷² George S. Op. cit. p. 69.

Британії в регіональних процесах, намагання наблизити позиції двох супердержав через тісні персональні контакти лідерів. Позиціонування Британією себе як лідера Західної Європи у переговорах з СРСР стало можливим завдяки активізації участі в ЄПС і провідним позиціям на європейському фланзі НАТО.

Початок завершального періоду “розрядки” в середині 1980-х рр. викликав занепокоєння керівництва держав Західної Європи діями американської адміністрації щодо зближення з СРСР. Реалії міжнародних відносин змусили держави регіону повернутися до питання організації автономної системи безпеки та оборони. В цих умовах зростає роль ЗЄС, який залишався єдиною регіональною військово-політичною організацією. Від вступу Сполученого Королівства до ЄЕС у 1973 році до початку 1980-х рр. діяльність ЗЄС як міждержавної організації була мінімальною. З 1973 до 1984 року Рада міністрів як керівна інституція організації не збиралася жодного разу⁴⁷³. Економічні, соціальні і культурні функції ЗЄС були передані ОЄЕС і Раді Європи. Політична діяльність Ради ЗЄС значною мірою втратила свою актуальність внаслідок функціонування ЄПС⁴⁷⁴. Активно працювало лише Агентство з контролю над озброєннями і постійний комітет з озброєння. Невдача “проекту Геншера-Коломбо” 1981 року стала поштовхом до дискусій щодо значення ЗЄС в системі європейської політики. Римська сесія Ради ЗЄС 26-27 жовтня 1984 р. прийняла декларацію, в якій серед завдань розвитку організації передбачалося поглиблення співпраці з питань безпеки в контексті процесів європейської інтеграції⁴⁷⁵. Кульмінаційною точкою “відродження” організації став Гаазький саміт Ради міністрів ЗЄС 27 жовтня 1987 р. і прийнята на ньому “Платформа європейських інтересів у сфері безпеки”. ЗЄС визначався як основа проголошеної європейської оборонної ідентичності, що передбачала розвиток європейського виміру безпеки в рамках атлантичної солідарності⁴⁷⁶.

ЗЄС фактично був покликаний стати “європейською опорою” Альянсу. Однак його реальні ресурси і можливості були невизначеними. Велику Британію загалом задовольняв ЗЄС в такій

⁴⁷³ Коварский Н.Н. Военно-политическая интеграция ЕС: направления, формы, методы: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008. С. 35.

⁴⁷⁴ History of WEU / Western European Union – Union l'Europe Occidentale. URL: <http://www.weu.int/> (дата звернення: 12.03.2017).

⁴⁷⁵ Declaration by the WEU Foreign and Defence Ministers (Rome, 27 October 1984) / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. Publication date: 22/06/2015. URL: http://www.cvce.eu/content/publication/2003/7/11/c44c134c-aca3-45d1-9e0b-04d4d9974ddf/publishable_en.pdf (дата звернення: 05.02.2016).

⁴⁷⁶ Western European Union. Platform on European Security Interests. The Hague, 27 October 1987. URL: <http://www.weu.int/documents/871027en.pdf> (дата звернення: 15.04.2016).

ролі, адже він функціонував як міждержавна організація, залежна від НАТО. Водночас у випадку його успішного розвитку могла відпасти необхідність формування оборонної складової ЄС, що не входило у плани Лондона⁴⁷⁷. Британський уряд позитивно ставився до ЗЄС як майданчика для міждержавних консультацій з питань безпеки та оборони, але не розглядав організацію як дієвий механізм прийняття рішень⁴⁷⁸. Велика Британія виступила проти французької ініціативи зі створення Європейського інституту досліджень у сфері безпеки, а також можливості перенесення частини керівних структур організації з Лондона до Парижа і Брюсселя. Уряд М. Тетчер розкритикував створення у 1988 р. об'єднаної франко-німецької військової бригади, яка згодом стала основою Єврокорпусу. В Лондоні не могли допустити, щоб напрями регіональної військово-політичної співпраці визначалися в Парижі чи Бонні⁴⁷⁹.

Отже, британська політична стратегія взаємин з континентальною Європою у другій половині ХХ ст. еволюціонувала від традиційного дистанціювання і відмови від участі в регіональних інтеграційних об'єднаннях до безпосередньої участі в них при намаганні пристосувати процеси розвитку Європейських Співтовариств до своїх класичних і новітніх принципів зовнішньої політики, бачення політичної організації об'єднаної Європи. Активна участь Великої Британії в становленні і функціонуванні механізму ЄПС стала невід'ємним і стратегічно важливим сегментом гарантування збереження позицій держави у міжнародних відносинах. Водночас спроби британського керівництва посісти провідні позиції у сфері політичного співробітництва держав ЄЕС мали суперечливі результати, адже участь в ЄПС виявила ті ж проблеми у взаєминах Лондона з регіональними партнерами та інституціями, які були притаманні для членства в ЄЕС загалом. Специфіка європейської політики Великої Британії, відсутність суспільно-політичної єдності щодо подальшого розвитку ЄЕС зумовили суперечливу позицію держави на новому етапі європейської інтеграції.

Протистояння уряду Великої Британії автономізації європейської військової організації заклало суперечність у подальшу взаємодію держав регіону у сфері безпеки та оборони, їх відносини з США і НАТО. Королівство своєю неоднозначною європейською політикою

⁴⁷⁷ Андреева Т.Н. Англо-французское сотрудничество в политических интеграционных процессах Западной Европы (1980-е – 1990-е гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2001. С. 28.

⁴⁷⁸ Стрежнева М.В. Указ. соч. С. 43.

⁴⁷⁹ Cradock P. In pursuit of British interests: reflections on foreign policy under Margaret Thatcher and John Major. London, 1997. p. 125.

стимулювало активні дискусії учасників євроінтеграції щодо статусу і ролі ЗЄС в системі європейської безпеки, взаємин організації з Європейським Союзом і можливості формування його військово-політичного виміру в нових геополітичних умовах.

2.3. Політичне співробітництво держав Європейського Співтовариства в системі стратегічних міжнародних союзів Великої Британії

В системі міжнародний відносин жоден з її суб'єктів не може бути абсолютно вільним від сторонніх впливів інших суб'єктів та залежності від необхідності взаємодії з ними. Потреби реалізації зовнішньої політики держави як суб'єкта міжнародних відносин передбачають визначення на кожному її історичному етапі системи пріоритетних партнерів, від співпраці з якими залежать можливості цієї держави реалізувати власний міжнародний потенціал, зміцнити вплив в системі міжнародних відносин. У повоєнний період в зовнішній політиці Великої Британії визначилися три таких пріоритетних партнери – Британська Співдружність націй, Сполучені Штати Америки і Західна Європа, що були вперше окреслені та обгрунтовані у серії промов У. Черчілля упродовж першого повоєнного десятиліття, зокрема, у виступі на конференції Консервативної партії Великої Британії у жовтні 1948 року⁴⁸⁰. Союзницькі відносини із цими партнерами та змінювана динаміка їх розвитку чинили вагомий вплив на місце і роль Сполученого Королівства в системі міжнародних відносин другої половини ХХ ст. Взаємовплив визначальних напрямів і водночас факторів зовнішньої політики Великої Британії сприяли історичним трансформаціям її концепції по мірі зміни характеру і рівня впливу цих факторів на міжнародну політику держави. Одним з об'єктивних результатів таких трансформацій стала участь Великої Британії в процесах європейської політичної інтеграції.

В історіографії англо-американські відносини зазвичай розглядаються як базові для формування Атлантичного союзу Європи і Америки, який остаточно оформився у період післявоєнного

⁴⁸⁰ British Political Speech. Speech Archive. Leader's speech, 1948. Winston Churchill (Conservative) // British Political Archives. URL: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=99> (дата звернення: 27.10.2016).

облаштування системи безпеки через створення НАТО⁴⁸¹. Ці відносини за своїм унікально високим рівнем взаємодії держав, базовані на спільному історичному минулому і мовно-культурній близькості, з часів Другої світової війни стали класичним зразком комплексного і системного міждержавного стратегічного партнерства та союзницьких відносин. Вони зумовлені взаємним зацікавленням сторін у використанні геополітичних, економічних та військово-оборонних ресурсів один одного і стали опорою для поширення американського впливу в Європі, теоретичного і практичного утвердження геополітичної концепції атлантизму в реаліях “холодної війни”.

Лондон у повоєнні роки швидко усвідомив життєву необхідність американських гарантій безпеки та економічної підтримки Європи в умовах неможливості Британії протистояти на рівних двополюсній системі міжнародних відносин. Політичний союз з США давав можливість уряду Великої Британії розраховувати на успішний результат складних переговорів про американську фінансову допомогу. Велика Британія отримала найбільшу частку (четверту частину) від загального обсягу допомоги за “планом Маршалла”. Королівство фактично не мало іншого вибору, як пристати до лідера в ролі першого союзника. Лише така роль могла гарантувати політичній еліті держави збереження місця на найвищому рівні світової політики. Водночас відносини з США сприяли британському дистанціюванню від Європи. Атлантичний союз з Америкою був важливішим, ніж зближення з напівзруйнованим континентом⁴⁸². У 1948 році на території Великої Британії дислокувалися американські війська. В умовах відмови від участі в континентальній економічній інтеграції на засадах федералізму і посилення впливу американців на Західну Європу Великій Британії нічого не залишалося, як зайняти проамериканську позицію.

Заснування Північноатлантичного Альянсу у квітні 1949 р. забезпечило Лондону необхідні можливості міжнародного впливу, насамперед в Європі, і стало своєрідною компромісною формою реалізації концепції “Британія – третя сила” в міжнародних відносинах. За оцінками Н. Яковенко, з кінця 1940-х рр. “британські уряди не були палкими прихильниками європейської оборонної самостійності”, адже вважали, що демонстрація Європою певних можливостей до самостійного вирішення проблем безпеки може

⁴⁸¹ Див.: Dumbrell J. The US–UK special relationship: taking the 21st-century temperature // The British Journal of Politics and International Relations. 2009. Vol. 11. pp. 64-78.

⁴⁸² Яковенко Н.Л. Знач. праця. С. 58.

спричинити повернення США до політики “ізоляціонізму” і відходу з Європи⁴⁸³. Англо-американський союз, що символізував атлантичну солідарність у протистоянні з радянським блоком, понад чотири десятиліття ніс тягар гарантування безпеки в Західній Європі.

Пріоритет атлантичних зобов’язань став однією з головних причин відмови Великої Британії від підписання Договору про Європейський оборонний союз (ЄОС), ініційований Францією у 1950 році (т. зв. “план Плевена”). Згідно аналізу тексту договору можна стверджувати, що фактично діяльність ЄОС мала відбуватися в контексті функціонування НАТО, а її сили – перебувати під командуванням органів управління Альянсу. Красномовним свідченням цьому стали положення ст. 18, за якими головнокомандувач сил НАТО наділявся правом нагляду та інспекції за силами ЄОС, а за потреби (у військовий час) мав право перебирати їх під своє безпосереднє керівництво. Підрозділи при потребі могли передаватися від однієї організації до іншої⁴⁸⁴. Однак навіть такі лояльні до НАТО положення не задовольняли Лондон⁴⁸⁵.

НАТО завжди приваблював британське керівництво міждержавним принципом функціонування. Тому перспективи створення європейської армії, що пропонувала на той час Франція, стали визначальною причиною відмови від проекту ЄОС. Як зазначає М. Геффернен, на відміну від ЄОВС, яке відповідало ідеї “Атлантичної Європи” та європейських національних інтересів, ЄОС виглядав як непотрібне ускладнення в межах НАТО⁴⁸⁶. Об’єднану Європу британці розглядали як складову частину атлантичної солідарності, що виявлялося в прагненні приєднати європейські структури до більш широких міжнародних формувань, залежних від США⁴⁸⁷. Ця ідея стала частиною т. зв. “Великого проекту” Г. Макміллана і відображала прагнення британських правлячих кіл “розчинити” ЄЕС у ширшому міжурядовому об’єднанні⁴⁸⁸. Проект передбачав можливість створення військово-політичного союзу на основі ЗЄС. Кінцевою метою було об’єднання Західної Європи як “третьої сили”, яка б могла повноцінно

⁴⁸³ Яковенко Н.Л. Там само. С. 218.

⁴⁸⁴ Договор, учреждающий Европейское оборонительное сообщество, от 27 мая 1952 г. // История европейской интеграции. Хрестоматия. В 3-х частях. Ч 1. История Европейских Сообществ / Браницкий А.Г., Леушкин Д.В. Н. Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2014. С. 40-86.

⁴⁸⁵ Larres K. Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill’s post-war foreign policy // Journal of European Integration History. 1996. Volume 2. Number 1. p. 41.

⁴⁸⁶ Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2011. С. 336.

⁴⁸⁷ Підлущкий О. Як Велика Британія потяг європейської інтеграції наздоганяла // Євробюлетень. 2004. Травень-червень. С. 16.

⁴⁸⁸ Хахалкина Е.В. Британо-французские отношения в контексте европейской интеграции в 1957–1958 гг. // Вестник Томского государственного университета. 2012. № 1 (17). С. 148.

протистояти СРСР і забезпечити Великій Британії лідерство в регіоні. Така стратегія була покликана забезпечити роль держави як “мостобудівника” між Європою і Північною Америкою в рамках Атлантичного Альянсу⁴⁸⁹.

Британському уряду вдалося домогтися від США прийняття нової доктрини НАТО – “доктрини взаємозалежності” (1957 р.), яка передбачала координацію військових програм держав-партнерів і певну їх спеціалізацію в об’єднанні збройних сил. За США і Британією закріплювалася роль ядерних держав, а інші члени Альянсу мали спеціалізуватися на звичайних озброєннях⁴⁹⁰. Підписана в липні 1958 р. міждержавна угода в сфері атомної енергетики закріпила за двома державами домінуючу роль в Альянсі.

Кризовий стан економіки, остаточна втрата надій на збереження імперських володінь, усвідомлення політичною елітою зниження впливу держави на міжнародному рівні внаслідок невдачі британського плану “розрядки”, певна міжнародна ізоляційність Великої Британії через відмову від участі в успішному проекті європейської економічної інтеграції і невдача проекту створення альтернативи ЄЕС у вигляді Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) на початок 1960-х рр. зумовили перегляд підходів керівництва країни до залучення в європейські інтеграційні процеси. Виключна орієнтація на союз з США в рамках Атлантичного альянсу увійшла в суперечність з інтересами держави в рамках інтеграційних процесів в Європі, що спричинило сутнісну дихотомію основних напрямів зовнішньої політики Великої Британії “між європеїзмом і атлантизмом”⁴⁹¹. Країна постала перед необхідністю комплексної зміни свідомості, в тому числі зовнішньополітичного мислення з глобального рівня на регіональний. При цьому важливим історичним фактором переорієнтації британської зовнішньої політики до Європи стала Суецька криза 1956 року, в ході якої союзні Сполучені Штати виступили проти дій британського і французького керівництва. Провал Суецької кампанії двох в минулому великих колоніальних держав став одним з головних провісників остаточного краху колоніалізму в світі. Для Британії ця невдача зовнішньої політики означала чіткий сигнал від атлантичного “особливого партнера” про її місце в новій системі

⁴⁸⁹ Чепик В.Н. Проблема западноевропейской интеграции во внешней политике Великобритании: военно-политический аспект (1961–1975): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. С.-Пб., 2015. С. 54.

⁴⁹⁰ Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.). СПб: Алетейя, 2009. С. 28.

⁴⁹¹ Див.: Русанова М.І. Об’єднана Європа або атлантизм: вибір сучасної ідентифікації Великої Британії // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 62 (№7). С. 666-671.

міжнародних координат. На думку С. Пик, від часу Суецької кризи Велика Британія “невідступно слідувала у фарватері зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки”⁴⁹². Водночас Суецька криза продемонструвала слабкі моменти в “особливих відносинах” і необхідність пошуків для Британії нового зовнішньополітичного орієнтира.

Іншим важливим фактором залучення Лондона до євроінтеграції стала позиція Вашингтона, який підтримував Європейські Співтовариства. Як зазначає О. Лекаренко, в умовах “холодної війни” американські політики розглядали Європейські Співтовариства як частину широкого Атлантичного союзу, в якому західноєвропейським країнами відводилася роль лояльного американського союзника⁴⁹³. Керівництво США критично сприйняло створення ЄАВТ як загрозу розвитку ЄЕС і спробу розколу європейських союзників. Підтримка Вашингтоном ЄЕС на противагу ЄАВТ підтвердила занепокоєння британських політиків тим, що успішні Європейські Співтовариства можуть потіснити Велику Британію з позиції головного союзника США. Вашингтону було вигідно остаточне франко-німецьке примирення і створення контрольованих європейських збройних формувань в контексті посилення можливостей НАТО. У цьому контексті в Державному департаменті США обговорювався проект створення “Європейської армії”⁴⁹⁴. Тому лідерство Великої Британії в ЄЕС мало стратегічне завдання допомогти країні зберегти позиції найбільш важливого союзника Сполучених Штатів в Європі. Ставка США на Францію не виправдала себе через специфіку зовнішньої політики президента Ш. де Голля, а Західна Німеччина (ФРН) в силу історичних обставин на той час не могла претендувати на лідерство в об’єднанні. Не випадково адміністрації президентів Д. Ейзенхауера і Дж. Кеннеді були прихильниками вступу Великої Британії до ЄЕС з метою досягнення завершеної цілісності атлантичної системи співпраці, урівноваження впливу франко-німецького тандему і забезпечення більшої контрольованості інтеграції.

Колишній держсекретар США Д. Ачесон 5 грудня 1962 р. під час виступу у військовій академії “Вест Поінт” несподівано для Лондона заявив, що Британія не зможе зберегти свою роль у світі окремо від Європи, базуючись лише на особливих відносинах з Сполученими

⁴⁹² Пик С. США – Велика Британія: “особливі відносини”: монографія. К.: Знання, 2006. С. 230.

⁴⁹³ Лекаренко О.Г. Политика США в отношении европейской интеграции: дис. ... докт. ист. наук: 07.00.03. М., 2012. С. 230.

⁴⁹⁴ Trachtenberg M., Gehrz Ch. America, Europe and German Rearmament, August-September 1950 // Journal of European integration history. 2000. Volume 6. Number 2. p. 18.

Штатами⁴⁹⁵. Наполягання США часів Дж. Кеннеді на приєднанні Великої Британії до ЄЕС відповідало американській доктрині “двох опор” як складовій концепції атлантизму, що з початку 1960-х рр. передбачала посилення європейського сегмента НАТО, вирівнювання можливостей США і Західної Європи, сприяння західноєвропейській інтеграції як передумові формування “другої опори” Атлантичної спільноти (“великий проект” Кеннеді). Радники Дж. Кеннеді вважали, що британо-американські “особливі відносини” з часом можуть трансформуватися в “особливі відносини” між США і ЄЕС⁴⁹⁶. Водночас Сполучені Штати мали зберігати за собою головну стратегічну перевагу – монополію на ядерні і термоядерні сили⁴⁹⁷. Фактично американські адміністрації відводили розширеному ЄЕС роль економічної бази НАТО. У подальшому розвитку стратегії на поширення Атлантичного союзу з військово-політичної сфери на економічну стала “Нова Атлантична хартія” 1973 року, проголошена адміністрацією президента США Р. Ніксона в рамках “року Європи”⁴⁹⁸. Без Британії такі плани були б неможливими. В свою чергу британське керівництво усвідомило, що зміна ставлення до ЄЕС і набуття членства в ньому може стати дієвим механізмом збереження міжнародного впливу країни і гарантувати їй лідерство в Європі.

У цьому контексті приєднання до ЄЕС у 1973 році і подальша активна участь у формуванні ЄПС були тісно пов’язаними процесами у європейській політиці Великої Британії, адже формування ЄПС стало додатковим стимулом британським урядам до набуття членства в Співтоваристві з метою контролю інтеграційної політики на континенті в умовах початку періоду “розрядки”. Насамперед це стосувалося прагнення контролювати і регулювати підходи Франції і ФРН до проблем європейської безпеки, їх східної політики. Участь в ЄПС стала вагомим міжнародним майданчиком для відстоювання інтересів держави в міжнародній політиці та впливу на розподіл сил в рамках ЄЕС. Водночас першість атлантичних зобов’язань стала стримуючим фактором для політики Лондона щодо розвитку можливостей Співтовариства у сфері зовнішньої політики, особливо політики безпеки. Ініціативи в рамках ЄПС розглядалися

⁴⁹⁵ Теміров Ю.Т., Прихненко М.І. Фактор “занепаду” в трансформації зовнішньої політики Великої Британії після закінчення Другої світової війни // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 59. № 4. С. 809-813.

⁴⁹⁶ Чепик В.Н. Зазн. твір. С. 61.

⁴⁹⁷ Дюррозель Ж.-Б. Зазн. твір. С. 607.

⁴⁹⁸ Bindi F., Shapiro J. EU Foreign Policy: Myth or Reality? // The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe’s Role in the World / ed. F. Bindi. Washington, 2010. p. 21.

британськими урядами з огляду на інтереси трансатлантичного партнерства і збереження “status quo” в системі європейської безпеки.

Керівництво Британії розраховувало на особливі умови членства в ЄЕС для своєї країни з огляду на її зв'язки з Співдружністю та “особливі відносини” з США. У своєму виступі в Палаті громад під час дебатів, присвячених представленню наміру уряду розпочати формальні переговори про членство в ЄЕС 31 липня 1961 р. Г. Макміллан заявив, що у випадку, якщо “тісніші відносин між Сполученим Королівством і державами Європейської Економічної Спільноти будуть руйнувати давні історичні зв'язки між Сполученим Королівством та іншими націями Співдружності, втрата була б більшою, ніж вигода”⁴⁹⁹. З виступу видно загальну непевність, яку відчував британський уряд в європейській політиці. Водночас керівництво держави на той час не бачило перспектив європейської політичної інтеграції. Участь в регіональній інтеграції як напрям зовнішньої політики і сфера реалізації державних інтересів поступово утверджувалася як невід'ємна складова стратегії збереження впливу Великої Британії на міжнародній арені. Водночас переорієнтація на Європу не означала зменшення значення атлантичної (проамериканської) орієнтації.

Паралельно з процесом приєднання до ЄЕС Лондон, не без відома Вашингтона, взяв курс на посилення європейського флангу НАТО. Фактичний провал діяльності ЗЄС, який одразу після створення перетворився на формально діючу організацію і на який післявоєнне керівництво Британії поклало великі сподівання в реалізації стратегії лідерства в Західній Європі, змусив уряд Г. Вільсона зробити ставку на посилення впливу в регіоні через спробу неформального об'єднання європейських партнерів в рамках НАТО. У 1967 році була прийнята нова доктрина Альянсу, яка передбачала збільшення відповідальності європейців за власну безпеку і зниження залежності від США. З цим можна пов'язати проголошення відмови від британської військової присутності “на схід від Суеца” у тому ж році та переорієнтацію військової політики Лондона на Європу. Незабаром за ініціативною Великої Британії у листопаді 1968 року засновано неформальну Європейську групу НАТО (об'єднання міністрів оборони європейських держав-членів Альянсу), яка діяла до 1993 року і мала завданням загальне посилення організації, захист інтересів держав

⁴⁹⁹ Commons Sitting of 31 July 1961. European Economic Community (government policy) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 31 July 1961. Series 5. Vol. 645. cc. 928-942.

Західної Європи у військовій галузі⁵⁰⁰. У жовтні 1970 р. значною мірою завдяки британським дипломатам організовано безпрецедентну зустріч міністрів оборони європейських держав-членів НАТО без участі американської і канадської сторін. Прихованими завданнями структури було згуртувати військово-політичні ресурси західноєвропейських країн в рамках Альянсу і попередити спроби європейців (насамперед Франції) створити альтернативні військово-політичні структури в Європі. Однак засідання в рамках Єврогрупи були не більше, ніж консультаціями європейських учасників НАТО, а прийняті рішення мали рекомендаційний характер⁵⁰¹.

Успіхом британської політики у справі зміцнення європейської опори Альянсу та налагодження певної комунікації між НАТО і ЄЕС можна вважати прийняту Радою НАТО в Оттаві в червні 1974 р. і згодом підписану в Брюсселі главами урядів держав-членів організації “Декларацію про атлантичні відносини”. Важливим стало визнання прямої залежності процесу розвитку інтеграції в рамках ЄЕС від збільшення вкладу його держав-членів у спільну оборону Альянсу⁵⁰². Таким підкреслено роль економічного потенціалу європейського інтеграційного об’єднання як основи “європейської опори” Альянсу. Однак, про політичну складову, тим більше військовий компонент, в документі не йшлося.

Вже перші роди діяльності механізму ЄПС від початку 1970-х рр. засвідчили, що американський фактор зовнішньої політики держав Західної Європи надалі залишатиметься домінуючим. Присутність американських інтересів в європейській політиці була гарантована завдяки активній участі Великої Британії в зовнішньополітичних консультаціях держав ЄЕС. У “Декларації про європейську ідентичність” 1973 р. за наполяганням британської делегації було включено пункт про визнання учасниками об’єднання відсутності альтернативи для ядерної зброї США і присутності американських військ в Європі для забезпечення безпеки регіону. В документі окремо виділено тісні взаємини західноєвропейських держав з Сполученими Штатами і висловлено намір розвивати співпрацю “на основі рівності і в дусі дружби”⁵⁰³. Таке формулювання стало компромісом між прагненням європейців вести незалежну зовнішню політику і

⁵⁰⁰ Яковенко Н. Внесок Великої Британії в діяльність НАТО // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2007. Вип. 35-36. С. 62.

⁵⁰¹ Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. С. 131-132.

⁵⁰² Чепик В.Н. Знач. твір. С. 155.

⁵⁰³ Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973) // Bulletin of the European Communities. December 1973. No 12. Luxembourg. pp. 118-122. p. 121.

намаганням США обмежити сферу впливу країн Західної Європи регіональними рамками, зокрема, реакцією на запропоновану Г. Кіссінджером у квітні 1973 р. ідею укладення “Нової Атлантичної хартії”, яка мала передбачати розширення атлантичного співробітництва західних партнерів на усі питання західноєвропейської інтеграції та обмеження міжнародної діяльності європейського об’єднання проблемами регіону. Проти такого плану виступив навіть британський уряд, який вбачав у задумах Вашингтона надмірне обмеження свого впливу в Європі⁵⁰⁴. До цього додалося намагання уряду Е. Хіта відмежуватися від проізраїльської політики США.

У 1970-х рр. відносини ЄЕС з США переживали період напруги⁵⁰⁵. Американсько-радянські угоди про скорочення стратегічних збройних сил вчоргове засвідчили підпорядкованість інтересів і міжнародного статусу держав Західної Європи інтересам американської адміністрації. Погіршення ставлення європейців до США зумовила В’єтнамська війна 1968–1975 років. Вашингтон, особливо за часів адміністрації Р. Ніксона, скептично і навіть зверхньо ставився до європейської інтеграції, міжнародної політики ЄЕС. Водночас американська сторона реалістично оцінювала загрозу від Співтовариств на світовому торговельному ринку. Додаткове занепокоєння викликала перспектива розвитку ЄПС і вихід з під контроль зовнішньої політики європейських держав. Перспективи формування дієвої зовнішньої та оборонної політики ЄЕС в умовах “холодної війни” сприймалися у Вашингтоні досить скептично⁵⁰⁶. Американський проект “Нової Атлантичної хартії”, який декларував підтримку європейського об’єднання з боку США, фактично означав прагнення поглинути європейську інтеграцію в широкій системі всеохоплюючого атлантичного співробітництва. Пропозиції американців про його розширення спровокував відповідь європейців у вигляді “Декларації про європейську ідентичність” 1973 року.

Велика Британія, намагаючись підтримати спільну дискусію в рамках ЄЕС і механізму ЄПС водночас прагнула забезпечити власні інтереси і зберегти контрольованість євроінтеграційних процесів на догоду союзницьким британо-американським відносинам. Зокрема,

⁵⁰⁴ Twentieth-Century Anglo-American Relations / Hollowell J. (ed.). London, 2001. p. 147.

⁵⁰⁵ Грубінко А.В. Вплив атлантизму на участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції (1940-1980-ті роки). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 80-81.

⁵⁰⁶ Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. XX ст. – 10-ті рр. XX ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. С. 142.

британське керівництво підтримало американську ідею проведення регулярних трансатлантичних політичних консультацій з актуальних міжнародних проблем, запеклим опонентом якої виступило керівництво Франції. Компромiс між цими крайніми позиціями був вироблений на неофіційній зустрічі міністрів закордонних справ 10-11 червня 1974 р в німецькому замку Гімніх. Головуюча в ЄЕС держава отримала можливість вимагати проведення консультацій з США щодо вирішення питань розвитку об'єднання в рамках механізму ЄПС, але зі згоди усіх держав Співтовариства. Так започатковано т. зв. "гімніхську формулу" щодо практики неофіційних політичних консультацій представників держав ЄЕС і США. Водночас це не означало, що реальна практика міжнародних відносин слідувала виключно в рамках "гімніхської формули"⁵⁰⁷. З 1972 року між ЄЕС і США уже діяв механізм Трансатлантичного парламентського діалогу⁵⁰⁸. У цьому ж році делегація Європейської комісії в США першою з її закордонних представництв отримала повний дипломатичний статус. Підписання 26 червня 1974 р. в Брюсселі двосторонньої європейсько-американської "Декларації про атлантичні відносини", яку активно підтримував британський уряд, зафіксувало домовленості про взаємне інформування і регулярні політичні контакти союзників. Однак зазначений акт мав декларативний характер і нічого нового не вніс у відносини ЄЕС і США.

Період правління урядів консерваторів на чолі з М. Тетчер (1979–1990 рр.) в контексті розгляду питань еволюції європейської політичної інтеграції залишив неоднозначне враження. У питаннях безпеки однозначна орієнтація на "особливі відносини" з США домінувала над європейським вектором зовнішньої політики. Країна традиційно належала до когорти провідних європейських атлантистів, які відстоювали тісний зв'язок європейської політики з американськими інтересами і не розглядали військово-політичний розвиток Європи за межами НАТО. Велика Британія як друга за значенням держава Альянсу відігравала істотну роль у формуванні і реалізації стратегії військово-політичного об'єднання, єдина серед європейських держав-членів брала участь в усіх трьох компонентах тріади військових сил НАТО (стратегічні, тактичні і звичайні). Тісна військово-політична кооперація з США як головна галузь новітніх

⁵⁰⁷ Document 2/6. Text of the Gymnich Formula, 10-11 June 1974 (German Foreign Minister Hans-Dietrich Genscher speaking, announcing the results of a foreign ministers' meeting) // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 97.

⁵⁰⁸ Европейский Союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность: монография / Л.О. Бабынина и др.; под общ. ред. Ал.А. Громько, М.Г. Носова. М.: Весь Мир, 2015. С. 371.

двосторонніх міждержавних союзницьких відносин визначала пріоритетний характер атлантичного виміру зовнішньої політики і політики безпеки Великої Британії перед європейським. Відданість завданню збереження атлантичного союзу і підтримки англо-американських відносин стала центральним сегментом міжнародної політики урядів М. Тетчер. У виступі в Палаті громад 16 березня 1982 р. М. Тетчер зазначила, що посилення європейських військово-політичних структур є недоцільним в умовах функціонування НАТО і може призвести до розколу в рядах Заходу⁵⁰⁹. У зазначений період вчергове загострилася проблема посилення європейської складової НАТО.

Військові підрозділи королівства в Західній Європі, насамперед Британська Рейнська армія і частини ВВС, розміщені в ФРН, були важливою складовою стратегічних сил передової оборони НАТО від імовірного нападу зі Сходу. Тому уряд консерваторів послідовно виступав за необхідність збереження і зміцнення військово-політичного партнерства США і Західної Європи в рамках Атлантичного пакту. Тому на початку 1980-х рр. Лондон сприяв активізації роботи Єврогрупи НАТО. Однак її підпорядкованість Альянсу не задовольняла інтереси регіональної військово-політичної співпраці.

Керівництво Франції, підтримане ФРН, у 1984 році ініціювало активізацію роботи ЗЄС. За наполяганням британської сторони питання безпеки та оборони Європи були чітко розмежовані. Останні перебували у монопольному віданні НАТО. Водночас американська адміністрація намагалася не розділяти проблеми політики і безпеки, прив'язати розгляд питань політичного співробітництва з державами Західної Європи до компетенції Альянсу, ігноруючи ЄПС. Унаслідок такої політики до 1990 року не було укладено жодного документа, який би регулював політичні відносини США і ЄЕС. На практиці вони відбувалися переважно на рівні міждержавних контактів.

При вирішенні міжнародних стратегічних проблем, які вимагали вибору між європейськими та атлантичними (проамериканськими) позиціями, британське керівництво зазвичай надавало перевагу другим⁵¹⁰. При цьому примат захисту національного суверенітету зумовив певну вибірковість і поміркованість у підтримці британською

⁵⁰⁹ Commons Sitting of 16 March 1982. Engagements // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803–2005. HC Deb 16 March 1982. Series 6. Vol. 20. c. 197.

⁵¹⁰ Гогунская Т.А. Европейская политика Великобритании в 1980-е годы // Культура народов Причерноморья. 2005. №74. Т.1. С. 157.

стороною тих зовнішньополітичних акцій Вашингтона, які не відповідали її інтересам. Зокрема, уряд Великої Британії підтримав ініціативу США, прийняту в рамках НАТО в грудні 1979 р., щодо розміщення ракет середнього радіусу дії на своїй території у відповідь на розгортання СРСР ракет СС-20 з ядерними боєголовками і закликав європейських партнерів наслідувати такі дії⁵¹¹. Розміщення на території Великої Британії і ФРН зазначеної зброї викликало протест в інших держав ЄЕС. Водночас Лондон в когорті держав Європейського Співтовариства виступив проти реалізації американської програми “Стратегічна оборонна ініціатива” (СОІ), оприлюдненої президентом США Р. Рейганом у 1983 році без попередніх консультацій з європейськими партнерами. Сполучене Королівство внаслідок реалізації цієї програми могло зазнати зменшення стратегічної ролі свого ядерного потенціалу. Тетчер домоглася від американської адміністрації визнання за СОІ завдання зі зміцнення системи ядерного стримування та зрештою підтвердила обмежену участь в програмі. Британське керівництво відстоювало необхідність паралельного діалогу з СРСР з проблем контролю за стратегічними озброєннями, чим намагалося відігравати роль медіатора між двома глобальними центрами.

У питанні врегулювання близькосхідного конфлікту Лондон, підтримавши спроби західноєвропейських держав проводити власну дипломатичну лінію, визнав першість політики Вашингтона у цьому регіоні. Британський уряд наполягав на постійних консультаціях ЄЕС з США із питань близькосхідного врегулювання⁵¹². Зрештою усі західноєвропейські міжнародні ініціативи у даному питанні так і не були реалізовані. Нічого більше, ніж чергова декларація щодо Близького Сходу, прийнята у червні 1989 р., ЄЕС не зміг запропонувати. Аналогічну позицію Лондон проявив під час кризи у Перській затоці в середині 1980-х рр., коли серед ряду партнерів по ЄЕС підтримав американську ініціативу щодо створення спільних ВМС західних держав і направив в регіон ескадру британських ВМС⁵¹³. Також уряд М. Тетчер підтримав американську позицію у питанні економічних санкцій проти режиму апартеїду в ПАР.

⁵¹¹ Великобританія: епоха реформ / под ред. Ал. А. Громько. М.: Весь Мир, 2007. С. 360-361.

⁵¹² ЕС: Luxembourg European Council (Presidency Conclusions). 1981 Jun 30. Archive (European Union) // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/114105> (дата звернення: 10.01.2016).

⁵¹³ The Gulf War and the New World Order International Relations of the Middle East / T.Y. Ismael and J.S. Ismael (eds). Gainesville, 1994. p. 92.

Водночас щодо ряду актуальних питань міжнародних відносин офіційна позиція Великої Британії була ближчою до позицій європейських партнерів. Насамперед це стосувалося відносин з СРСР і державами соціалістичного табору. Хоча проблема встановлення офіційних відносин між ЄЕС і РЕВ у 1980-ті рр. не була вирішена, у час завершення розрядки і нового витка напруги по лінії “Схід-Захід” позиція держав ЄЕС полягала у збереженні діалогу з СРСР, економічних і політичних відносин з державами Східної Європи. Більш лояльна позиція європейців до СРСР була зумовлена посиленою необхідністю балансування на грані прямої військової загрози. Зокрема, Співтовариство лише частково підтримало запровадження Сполученими Штатами економічних санкцій проти СРСР у відповідь на радянську агресію в Афганістані і кризу в Польщі у 1982 році. Велика Британія у цьому випадку через бізнес-інтереси підтримала європейських партнерів⁵¹⁴. Керівництво держави діяло солідарно з партнерами по ЄЕС в рамках Гельсінського процесу⁵¹⁵. Розвиток зовнішньої політики Великої Британії в контексті загальноєвропейських тенденцій, що розходилися з позицією США, спостерігався у політиці щодо країн Центральної Америки, зокрема, врегулювання конфлікту в Сальвадорі, американської інтервенції в Гренаду (члена Співдружності націй), відносин США з Аргентиною після фолклендського конфлікту. Загалом зовнішньополітичний курс урядів М. Тетчер був спрямований на підтримку антикомуністичного руху і скоординований з політикою США.

Проатлантична позиція стала одним з ключових пунктів програми британського уряду під час підготовки змін до нормативної бази Співтовариства і дискусій навколо питання включення ЄПС до правового поля ЄЕС. За наполяганням Лондона у підсумковій доповіді “комітету Дуджа” (березень 1985 р.) передбачалося, що розвиток ЄПС повинен відбуватися в контексті зміцнення Атлантичного Альянсу⁵¹⁶. Атлантизм як основа зовнішньої політики Великої Британії став механізмом стримування надмірного посилення політичної складової європейської інтеграції і водночас ключовим фактором посилення впливу держави у Співтоваристві. Завдяки наполяганням уряду М. Тетчер в ЄСА прописано, що положення договору не

⁵¹⁴ The Polish crisis of 1981-82 // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive (Cabinet Office). URL: [http://www.margaretthatcher.org/archive/us-reagan%20\(Poland\).asp](http://www.margaretthatcher.org/archive/us-reagan%20(Poland).asp) (дата звернення: 25.01.2016).

⁵¹⁵ Schmidt G. The Conduct of East-West Relations during the 1980s // Contemporary European History. 1992. Volume 1. Issue 2. pp. 210-211.

⁵¹⁶ Report from the ad hoc Committee on Institutional Affairs (Brussels, 29-30 March 1985) // Bulletin of the European Communities. Luxembourg, March 1985. No 3. pp. 102-110.

перешкоджають розвитку співпраці у сфері безпеки між договірними сторонами в рамках ЗЄС і НАТО⁵¹⁷.

Британський уряд стримано поставився до франко-німецької ініціативи щодо активізації діяльності ЗЄС, хоча принципово не заперечував проти цього. Стратегічним завданням Лондона залишалося збереження комплексу трансатлантичних відносин у процесі активізації роботи ЗЄС як механізму посилення НАТО. Британські урядовці ніколи не оминали нагоди нагадати, що уряд Її Величності виступає категорично проти можливості дублювання ЗЄС функцій Альянсу, тим більше перетворення його у незалежну європейську військову організацію. У промові в Коледжі Європи Брюгге 20 вересня 1988 р. М. Тетчер заявила про необхідність збільшення європейцями вкладу в оборону в умовах загального збагачення Європи і розвитку ЗЄС “не як альтернативи НАТО, а засобу зміцнення європейського вкладу в оборону Заходу”⁵¹⁸.

Нові тенденції в системі міжнародних відносин непокоїли британське керівництво і спричинили ознаки кризи в американсько-британських “особливих відносинах”⁵¹⁹. Тому відбулася актуалізація ролі ЗЄС в системі європейської безпеки. Лондон прагнув продемонструвати можливість європейців взяти більшу відповідальність за власну оборону в рамках Атлантичного Альянсу. У прийнятій на саміті Ради міністрів ЗЄС 1987 року в Гаазі “Платформі європейських інтересів у сфері безпеки” передбачено необхідність одночасного розвитку європейського виміру безпеки через налагодження контактів ЗЄС і ЄЕС, включення безпеки і оборони до проблем євроінтеграції при збереженні атлантичної солідарності. Велика Британія традиційно наполягала на обов’язковому підпорядкуванні діяльності ЗЄС структурам НАТО та солідарності західноєвропейських союзників з США. Так було винайдено формулу “європейська оборона ідентичність” (ЄОІ), закріплену в Стратегічній концепції НАТО, прийнятій на Римському саміті Альянсу у листопаді 1991 року. Саме концепт ЄОІ, запроваджений у політичну лексику з ініціативи Вашингтона, став альтернативним варіантом трактування процесу розвитку європейських військово-політичних ресурсів по відношенню до концепту “Спільна політика безпеки і оборони”

⁵¹⁷ Single European Act (Luxembourg, 17 February 1986, and The Hague, 28 February 1986) // Official Journal of the European Communities (OJEC). 29.06.1987. No. L 169. p. 32.

⁵¹⁸ Margaret Thatcher. Speech to the College of Europe (“The Bruges Speech”). 1988 September, 20 Tuesday // Margaret Thatcher Foundation. 1979-90: Prime Minister Speeches. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/107332> (дата звернення: 23.01.2016).

⁵¹⁹ Андреева Т.Н. Указ. соч. С. 50-51.

(СПБО), включеного до структури ЄС Маастрихтським договором. Досягнутий компроміс між “європеїстами” і “атлантистами” щодо статусу ЗЄС дав можливість обмеженого прогресу в розвитку політичної інтеграції, підготувавши умови для дискусії на міждержавній конференції з підготовки Договору про Європейський Союз⁵²⁰.

Другим вагомим фактором, який від середини ХХ ст. визначав характер і динаміку участі Великої Британії в європейській інтеграції, стала Британська Співдружність націй – міжнародна організація під неформальним лідерством Сполученого Королівства, до якої увійшли колишні колонії та інші залежні від британської корони території різних регіонів світу. Її неофіційне формування розпочалося наприкінці ХІХ ст. з початком процесів дезінтеграції Британської імперії і проведення імперських конференцій. Декларація Бальфура, прийнята на імперській конференції 1926 року і Вестмінстерський статут 1931 року закріпили юридичний статус Британської Співдружності націй. Співдружність (Commonwealth) первинно була союзом самоврядних формально рівноправних держав (домініонів), заснованих на відданості британській короні. На той час це були лише домініони з “білим” населенням, які отримали права на проведення незалежності внутрішньої і зовнішньої політики. Поряд з цим зберігалася система колоніальних володінь. Лондон розпочав трансформацію імперської системи на якісно новий рівень залежності колишніх колоній і домініонів, більшість яких після здобуття державного суверенітету залишилися тісно пов’язаними з колишньою метрополією. Британський вплив охоплював 1/5 частину світу, на якій проживало 800 млн. чол.⁵²¹. Після Другої світової війни міжнародний антиколоніальний рух набув особливого розмаху. Здобуття незалежності Індії у 1947 році, відміна спільного громадянства Співдружності у 1948 році, проголошення республіки в Ірландії (і вихід її з Співдружності) та Лондонська конференція глав урядів держав-членів у 1949 році спричинили глибинні трансформації в структурі об’єднання – перехід від формули “спільна відданість Британській короні” до формули “главенства” британського монарха⁵²². Втрата Індії і пасивність Лондона щодо поділу Палестини свідчили про невідворотність втрати імперії. Однак пам’ять про

⁵²⁰ Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань майбутнього Західноєвропейського Союзу (90-ті роки ХХ ст.) // Університет. 2009. №5 (31). С. 55.

⁵²¹ Яковенко Н.Л. Еволюція Співдружності Націй як чинника зовнішньої політики Великої Британії (в другій половині ХХ ст.) // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2005. № 31-32. С. 24.

⁵²² Британская империя: становление, эволюция, распад: учеб. материалы / авт.: В.В. Высокова, Е.Ю. Чемякин, К.А. Макрушина и др. / под ред. В.В. Высоковой. Екатеринбург: Волот, 2010. С. 148.

імперське минуле Британії і прагнення зберегти його залишки у формі Співдружності націй (втрата в назві організації слова “Британська” відбулася у 1946 році) ще тривалий час чинили сильний вплив на зовнішню політику держави.

Велика Британія прагнула залишити за собою провідні позиції в системі повоєнного світоустрою. Співдружність націй як головна складова зовнішньої репрезентації держави, ключовий сегмент-гарант глобального впливу Сполученого Королівства була основним предметом уваги політичної еліти країни та усіх повоєнних британських урядів незалежно від партійного складу. За визначенням Д. Рейнольдса, насправді Співдружність продовжувала розглядатися британськими політиками як невід’ємна частина і важлива сфера британських інтересів, “просвічена, неформальна форма імперії”⁵²³. Співдружність стала психологічною перешкодою для приєднання Британії до європейської інтеграції⁵²⁴. У другорядному ставленні до регіонального напрямку зовнішньої політики у порівнянні з колишніми імперськими володіннями проявився принцип глобального охоплення зовнішньої політики держави. Водночас наявність Співдружності націй і своє домінування в ній Британія прагнула використати як механізм здобуття лідерства в Західній Європі. Важливість об’єднання також полягала у необхідності стримування поширення комунізму в колишніх колоніальних володіннях⁵²⁵.

Співдружність націй була центральним елементом і “козирною картою” урядів Великої Британії в європейській політиці перших повоєнних десятиліть. У британському політикумі, як і західноєвропейському загалом, побутувала думка про можливість побудови нової Європи на основі об’єднання провідних держав регіону з їх заморськими колоніями. Така ідея висувалася ще у довоєнний період і на ранніх етапах Другої світової війни, зокрема, у червні 1940 р. напередодні поразки Франції від військ Третього рейху⁵²⁶. Повоєнною спробою реалізації такого проекту став франко-британський Дюнкерський договір 1947 року. Британський міністр закордонних справ Е. Бевін (1945–1951 рр.) розглядав можливість

⁵²³ Reynolds D. *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century*. London, 2013. p. 75.

⁵²⁴ Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство: монографія. К.: Наук. світ, 2003. С. 46.

⁵²⁵ Statement by the Secretary of State for Foreign Affairs to the Committee of Ministers in Strasbourg on 3rd August, 1951. The Cabinet Papers 1915-1986. CAB 129/47. Original Reference CP226 (51)-267 (51), 1951 24 Jul-26 Oct. 43. URL: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-129-47.pdf> (дата звернення: 15.12.2015).

⁵²⁶ Russel D. “The Jolly Old Empire”: Labour, the Commonwealth and Europe, 1945-51 // *Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain’s Applications to join the European Communities / ed. by Alex May. Basingstoke, 2001. p. 18.*

створення “третьої сили”, яка б складалася з держав Західної Європи та їх Африканських колоній⁵²⁷. Однак політичні і фінансові кола Великої Британії виступили проти економічної інтеграції з європейськими континентальними країнами, остерігаючись втрати економічної незалежності і ліквідації торгових імперських преференцій. Британія не була готова стати лідером Західної Європи через неможливість зосередити усі політичні, економічні, військові зусилля на проблемах розвитку регіону. Як зазначав у 1952 році глава Форін офісу Е. Іден, “британські життєві інтереси простягаються на великих просторах за межами європейського континенту. В цих інтересах – сенс нашого існування”⁵²⁸. Це і стало однією з головних причин відмови британських урядів брати участь у створенні перших інтеграційних економічних організацій в Західній Європі. За висновками О.Ю. Ширми, уряд Великої Британії “приніс в жертву курс, який міг зупинити стрімку втрату впливу на континенті заради збереження позаєвропейських інтересів”⁵²⁹. В рамках “Великого проекту” 1957 року передбачалося включення в нове європейське об’єднання поряд з державами Західної Європи держав Співдружності націй, що могло забезпечити Лондону провідні позиції в такій міжнародній асоціації⁵³⁰.

Щодо спроб повоєнної політичної інтеграції, в даному випадку наявність зобов’язань Британії в рамках Співдружності націй швидше була підсилюючим фактором для глобальних амбіцій держави і однією з причин відсторонення від прямих інтеграційних зобов’язань в рамках європейських структур, ніж головним чинником відмови від участі в них. Співдружність націй розглядалася офіційним Лондоном у другій половині ХХ ст. як важливий елемент британської національної безпеки за межами Європи. Наявність тісних зв’язків з колишніми залежними країнами по всьому світу відіграла додаткову підсилюючу роль для позицій Лондона як лідера ЗЄС і НАТО. Велика Британія та її союзники мали використовувати стратегічні ресурси імперії для розташування на її території військових об’єктів. Водночас після Другої світової війни у Співдружності націй не було спільних зовнішньополітичних цілей через відмінності міжнародних пріоритетів

⁵²⁷ Kane L. European or Atlantic Community? The Foreign Office and “Europe”: 1955 – 1957 // *Journal of European Integration History*. 1997. Volume 3. Number 2. p. 85.

⁵²⁸ Матвеев В.М. Указ. соч. С. 25.

⁵²⁹ Ширма О.Ю. Британія та ЄЕС у 1961–1963 рр. // *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського*. 2014. Вип. 2. С. 104.

⁵³⁰ Heinlein F. *British government policy and decolonization, 1945–1963: Scrutinizing the official mind*. London, 2002. p. 270.

держав об'єднання⁵³¹. Тому не доводиться говорити про Співдружність націй як політичний союз, який міг би стати альтернативою приєднання Великої Британії до європейського політичного об'єднання.

Остаточна відмова від імперії стала необхідної платою Сполученого Королівства за збереження чільного місця в системі демократичного світового порядку. Однак реальність стрімкого розпаду імперії стала фактором послаблення Великої Британії на внутрішньому і зовнішньому рівнях. Наростання глибокої економічної кризи у післявоєнні роки підірвало економічну могутність і фінансові можливості держави на міжнародній арені. У 1950–1960-х рр. більшість країн, які входили в Британську імперію, здобули незалежність.

В системі “трьох сфер” британської зовнішньої політики відносини з Співдружністю поступово відходили для Лондона на третій план. В історіографії присутня оцінка, за якою спроба приєднатися до ЄЕС була визнанням того, що Співдружність перестала підтримувати вплив країни на міжнародній арені⁵³². Зв'язки в рамках Співдружності залишалися в орбіті міжнародних інтересів Лондона та були постійним предметом торгів щодо умов членства Британії в ЄЕС. Керівництво держави серед пріоритетних умов вступу під час переговорів з континентальними партнерами ставило питання про забезпечення інтересів держав Співдружності у випадку членства Британії в Європейському об'єднанні, зокрема, збереження торгових преференцій в торгівлі королівства з цими країнами. На долю держав Співдружності націй у середині 1950-х рр. припадало 45% торгового балансу Великої Британії⁵³³. Надалі ці проценти поступово зменшувалися з паралельним зростанням частки ЄЕС в торговельному балансі британської економіки. Лондон намагався зберегти більшість колишніх колоніальних імперських володінь в орбіті свого впливу. Однак усім було зрозуміло, що членство Британії в ЄЕС призведе до послаблення її зв'язків в рамках Співдружності націй. З кінця 1950-х рр. система імперських преференцій і стерлінгової зони опинилася на межі розпаду. У 1963 році сімнадцять країн Африки і ЄЕС підписали Яундську конвенцію про економічну асоціацію.

⁵³¹ Осмоловська О.А. Взаємовідносини Великої Британії з країнами Співдружності націй (середина 1940-х – друга половина 1980-х років): автореф. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – “Всесвітня історія”. К., 2005. С. 16.

⁵³² Ширма О.Ю. Знач. твір. с. 105.

⁵³³ Остапенко Г.С., Прокопов А.Ю. Новейшая история Великобритании: XX – начало XXI века: учеб. пособие. М.: ИНФРА-М, 2012. С. 242.

На кінець 1960-х рр. стало зрозуміло, що формування спільного ринку з країнами Співдружності націй є малоімовірним, а роль цього об'єднання як “альтернатива Європі” є безперспективною⁵³⁴. Символічною стала ліквідація Міністерства у справах Співдружності шляхом його злиття (приєднання) у жовтні 1968 р. з Міністерством закордонних справ (Форін офісом). У доповіді комісії Данкена 1969 року держави Співдружності націй уже були виключені із “зони зосередження” зовнішньої політики. Підтримку відносин в Співдружності було віднесено до другорядних завдань британської дипломатії⁵³⁵.

Змінювалися регіональні пріоритети британського уряду і у сфері безпеки. За інерцією, претендуючи на позицію світової держави, британське керівництво у перші повоєнні десятиліття окрім Європи і Середземномор'я в рамках політики “на схід від Суєца” прагнуло зберегти військову присутність також на Близькому Сході (Аравійський півострів і Перська затока), в Індійському і Тихому океанах (Малайзія, Сінгапур, Гонконг), на Далекому Сході. На військових базах в цих регіонах несли службу близько 70 тис. британських військових. У листопаді 1964 р. Г. Вільсон заявив в Палаті громад: “Ми не можемо дозволити собі відмовитися від нашої ролі у світі”⁵³⁶. Однак під впливом розпаду імперії, економічної кризи та зміщення уваги на Європу у 1967 році Г. Вільсон проголосив необхідність до кінця 1970-х рр. вивести британські війська із Близького і Далекого Сходу, за винятком Гонконгу та інших залежних територій. Наявні військові частини планувалося перевести на територію континентальної Західної Європи. Зазначені плани послідовно впроваджувалися в життя. Від середини 1960-х рр. до 1978 року військові видатки Британії поза сферою функціонування НАТО скоротилися з 20% до 1,5% військового бюджету держави⁵³⁷. Лондон фактично знімав з себе значну частину зобов'язань із включення у військові конфлікти в азійському регіоні та переорієнтувався на участь у багатосторонніх міжнародних військових акціях за участю США і західноєвропейських союзників.

У період подання заявок і вступу Великої Британії до Співтовариства та після факту набуття нею членства уряди держави

⁵³⁴ Бриггс Е., Клэвин П. Европа нового и новейшего времени. С 1789 года и до наших дней / пер. с англ. АА. Исэрова, В.С. Нестерова. М: Весь Мир, 2006. С. 480.

⁵³⁵ Матвеев В.М. Указ. соч. С. 49.

⁵³⁶ Wyn Rees G. British Strategic Thinking and Europe, 1964-1970 // Journal of European Integration History. 1999. Vol. 5. No 1. pp. 57-71. p. 59.

⁵³⁷ Остапенко Г.С., Прокопов А.Ю. Указ. соч. С. 303-304.

проводити активну політику поширення асоціації на більшу кількість держав Співдружності націй. Набуття чинності угоди про вступ Сполученого Королівства до ЄЕС відкрило шлях одразу для декількох десятків держав Співдружності для налагодження співробітництва з європейським об'єднанням у різних сферах. Після вступу в ЄЕС наявність тісних відносин з державами Співдружності стала перевагою Великої Британії у сфері Європейського політичного співробітництва. У сфері ЄПС свої розгалужені зв'язки в Співдружності британські уряди використовували у справі налагодження і розвитку відносин ЄЕС з країнами різних регіонів світу, намагаючись виступати в ролі представника одних у відносинах з іншими. Ломейська конвенція від 28 лютого 1975 р. передбачала статус асоційованого члена для 46 країн третього світу, серед яких 22 були колишніми британським колоніями. Так було частково вирішено проблему преференційної торгівлі Великої Британії з цими країнами, доступу їх окремих сільськогосподарських товарів на ринки ЄЕС⁵³⁸. Водночас надання статусу асоційованих членів такій кількості держав значно розширювало зовнішньоекономічний та політичний вплив Співтовариства, що насамперед здійснювався через відкриття делегацій Єврокомісії у цих країнах. До другої Ломейської конвенції 1979 року за наполяганням Великої Британії було введено пункт про необхідність дотримання її учасниками міжнародних прав людини. Наступні редакції конвенції 1984, 1989 і 1995 рр. забезпечували безмитний доступ імпортованої сільськогосподарської і промислової продукції з країн Африки, Карибського басейну і Тихоокеанського регіону. Частину британських зобов'язань щодо сприяння розвитку членів Співдружності націй було переведено на рівень ЄЕС. Загалом спостерігалось зниження інтересу Сполученого Королівства до Співдружності націй, яка стала лише корисною організацією для зміцнення співпраці і діалогу між різними націями і країнами третього світу⁵³⁹. Наприкінці 1970-х рр. процеси деколонізації активізувалися у Карибському басейні. Останньою спробою нагадати світу про міць колишньої імперії стала військова операція Британським ВМС на Фолклендських островах у 1982 році.

До основних здобутків зовнішньополітичної діяльності ЄЕС у 1970-х рр. щодо країн Співдружності націй, до яких активно долучилася Велика Британія, можна віднести: підписання серії

⁵³⁸ Ямпольська Л.М. Інтеграційні процеси в Європі та Велика Британія (1973-1997 рр.): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – “Всесвітня історія”. Х., 2004. С. 12.

⁵³⁹ Британская империя. Указ. соч. С. 163.

договорів про співробітництво ЄЕС з Індією у 1973–1974 рр. після вступу Великої Британії в Співтовариство; досягнення спільної позиції “дев’ятки” щодо підтримки мирного врегулювання кризи на Кіпрі у 1974–1975 рр.; прийняття спільної Заяви Європейської Ради щодо Родезії від 2 квітня 1976 р., в якій держави ЄЕС підтримали зусилля Великої Британії з врегулювання політичного конфлікту в цій країні⁵⁴⁰; підписання угоди про співпрацю з АСЕАН (1978 рік); засудження режиму апартеїду в Південній Африці і прийняття “кодексу” правил поведінки для західноєвропейських компаній у співпраці з ПАР; активізація відносин з Канадою, підписання Рамкової угоди з торгівлі та економічного співробітництва у 1976 році і відкриття представництва ЄЕС в Оттаві. Серед британських дипломатичних ініціатив відзначимо нестандартну ідею про відкриття спільних дипломатичних представництв держав ЄЕС і Співтовариства. У 1977 році до Високого комісаріату в столиці Індії Делі делеговано дипломатів від Співтовариства. Однак цей експеримент не вдався⁵⁴¹.

У період правління М. Тетчер королівство намагалося активно включатися у вирішення проблем врегулювання проблем політичного розвитку колишніх колоніальних володінь, в тому числі в рамках ЄПС. Зокрема, уряду консерваторів вдалося вирішити зтяжну проблему самопроголошеної незалежності Південної Родезії (з 1980 р. – Зімбабве). У спільній заяві від 18 квітня 1980 р. міністри закордонних справ ЄЕС привітали нову державу і відзначили “наполегливі зусилля британського уряду”⁵⁴². Тривалий час актуальним залишалося питання врегулювання політичної ситуації в ПАР і боротьби з режимом апартеїду. За участю Лондона розроблено міжнародні заходи щодо врегулювання конфлікту. Велика Британія тривалий час виступала проти санкцій режиму апартеїду в Преторії. Незважаючи на спротив ділових кіл та особисто М. Тетчер у 1985 році прийнято обмежувальні заходи проти чинної влади республіки, що призвело до розколу в рядах Співдружності і напруги в ЄЕС⁵⁴³. Лише наприкінці 1986 року уряд Великої Британії погодився на певне розширення економічних обмежень Євроспільноти щодо ПАР.

Окремим напрямом діяльності британської сторони в рамках ЄПС стала Середземноморська і Близькосхідна політика. Активна позиція

⁵⁴⁰ Document 4c/2. Statement by the European Council on Rhodesia, Luxembourg, 2 April 1976 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 399-400.

⁵⁴¹ Матвеев В.М. Указ. соч. С. 65.

⁵⁴² Document 4c/3. Statement by the Nine Foreign Ministers on Zimbabwe, Rome, 18 April 1980 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 400.

⁵⁴³ Document 4c/4. Press Statement by the Ten Foreign Ministers on South Africa, Luxembourg, 10 September 1985 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London: Routledge, 2000. p. 402.

британського уряду щодо розробки Лондонської заяви, прийнятої Європейською Радою 29 червня 1977 р., і Венеційської Декларації Європейської Ради від 13 червня 1980 р. засвідчила збереження британських інтересів в цьому регіоні. Активність британської дипломатії обмежувалася впливом США і суперечками між державами ЄЕС. Намагання Британії відновити вплив на Близькому Сході за рахунок Співтовариства не мали значних результатів.

Хоча Лондон прагнув використовувати традиційні зв'язки в країнах Співдружності, поширення американського економічного, культурного, політичного і військового міжнародного впливу остаточно нівелювало першість британського чинника в житті більшості колишніх колоніальних володінь. Показовим фактом стало одностороннє вторгнення військ ВМС США на Гренаду 24 жовтня 1982 р., яка є членом Співдружності націй, з метою повалення комуністичного режиму. На кінець 1980-х рр. від колишньої Британської імперії залишалися економічні зв'язки з рядом держав в рамках стерлінгової зони, кілька військових баз, ряд невеликих заморських територій і традиційні гуманітарні контакти. Вплив Співдружності націй на участь Сполученого Королівства в політичній інтеграції став символічним і використовувався як додатковий аргумент під час апеляції урядів до глобальних інтересів держави.

Отже, у розглянутий період відбулася зміна пріоритетів в рамках концепції “трьох кіл” британської зовнішньої політики – втрата першості відносин в рамках Співдружності націй і посилення європейського напрямку через вступ Великої Британії до Європейських Співтовариств. Європейська політика офіційного Лондона обмежувалася домінантою атлантичної орієнтації, в основі якої перебували “особливі відносини” з США і членство в НАТО. З часу завершення Другої світової війни атлантизм утвердився як один з головних принципів і напрямів зовнішньої політики Великої Британії. Він є невід’ємною частиною британської стратегічної культури, а “особливі відносини” з США – головний механізм її реалізації. Концепт атлантизму став тією новітньою ідеологічною основою, яка дозволила обґрунтувати відмінність Британії від континентальної Європи і водночас доцільність членства в її інтеграційному об’єднанні, яке розглядалося як елемент структури атлантичної взаємодії, та досить вдало балансувати між обома головними полюсами зовнішньої політики. Центральна роль у трансатлантичних стосунках Північної Америки і Європи була покликана компенсувати Британії втрату імперії і перехід до статусу світової держави другого рангу.

Утвердилася практика, коли усі ключові дії британського керівництва на континенті звірялися з інтересами США. З цього випливає дихотомія США (НАТО) – Європа у зовнішній політиці Великої Британії.

Розпад біполярної системи світоустрою нівелював ідейно-політичну складову зобов'язання Великої Британії сприяти розвитку держав Співдружності націй та актуалізував проблеми трансформації євроатлантичної системи безпеки, а формування Європейського Союзу зумовило особливу увагу британської дипломатії і керівництва держави до європейського напрямку зовнішньої політики. В другій половині ХХ ст. королівство набуло досвіду вирішення проблем в країнах Співдружності на міжнародному рівні, використовуючи членство в ЄЕС. Однак значення Співдружності націй для європейської політики держави неухильно зменшувалася.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ І БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Позиція Великої Британії щодо Маастрихтського договору і створення Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу

Наприкінці ХХ ст. процеси європейської регіональної інтеграції під впливом внутрішньої діалектики економічного співробітництва провідних держав Західної Європи та об'єктивних зовнішніх чинників вийшли на якісно новий рівень. Перегрупування системи міжнародних відносин по завершенні “холодної війни” зумовило необхідність термінової адекватної реакції Євроспільноти, пошуку її місця в глобальній політичній системі і системі безпеки. Зростання економічної могутності ЄЕС, розширення торговельно-економічних інтересів вимагало створення відповідних політичних засобів для їх лобювання і захисту на міжнародному рівні, що й зумовило актуальність формування СЗППБ. Велика Британія, перебуваючи на етапі переосмислення орієнтирів зовнішньої політики і власного місця у новій глобальній системі міжнародних відносин, не могла залишитися осторонь центральних процесів в Західній Європі. Досягнуті домовленості щодо початку формування Європейського Союзу ставили Британію у не вигідне становище, що змушувало її керівництво шукати шляхи посилення впливу на регіональну політику.

Початок процесу підготовки договору про новий формат Європейського Співтовариства припав на завершальний рік правління уряду М. Тетчер. Поштовхом до “політизації” євроінтеграції стали суттєві зміни в системі міжнародних відносин: зменшення напруги американо-радянських стосунків; кризові дезінтеграційні процеси в самому СРСР; демократичні революції в країнах Центрально-Східної Європи; об'єднання Німеччини. Остання подія пришвидшила втілення ініціативи про політичний союз, вперше офіційно сформульованої урядом Бельгії 20 березня 1990 р. у листі до керівництва інших держав ЄЕС та підтриманої у листі-зверненні Г. Коля і Ф. Міттерана від 20 квітня 1990 р. до голови Ради Співтовариства. Лідери ФРН і Франції поставили вимогу проведення двох паралельних міжурядових

конференцій (далі – МУК) щодо європейського монетарного і політичного союзів⁵⁴⁴. Незважаючи на застереження Британії, ініціативу схвалили на другому саміті Європейської Ради в Дубліні у червні 1990 року. Визначено основні елементи політичного союзу: посилення демократичності та ефективності інституцій; поглиблення єдності політичних заходів; Спільна зовнішня політика і політика безпеки. Уперше з кінця 40-х – початку 50-х років ХХ ст. держави Західної Європи отримали реальну можливість відродити ідею побудови регіонального політичного союзу і розпочати її практичне втілення. Британський уряд негативно поставився до цих пропозицій, прагнучи зберегти “status quo”. Перехоплення ініціативи у реформуванні ЄЕС франко-німецьким “ядром” засвідчило нездатність британського уряду здійснювати дієвий вплив на прийняття рішень в об’єднанні⁵⁴⁵.

Новим фактором європейської політики Великої Британії стала зміна уряду. Джон Мейджор, незважаючи на близькість до попереднього прем’єра, мав імідж поміркованого єврооптиміста, що поряд з “втомою” європейських лідерів від непоступливої політики “залізної леді” викликало в них позитивні очікування⁵⁴⁶. У 1989 році, будучи міністром закордонних справ, Дж. Мейджор заявив, що Велика Британія виграла від членства у Співтоваристві⁵⁴⁷. Поступово відбувся відхід уряду консерваторів від крайнього тетчеризму зі збереженням його основних цінностей. Корекція підходів до євроінтеграції стала одним з першочергових завдань нового Кабінету міністрів, баланс сил в якому змістився до прихильників конструктивного проєвропейського курсу і поміркованого євроскептицизму⁵⁴⁸. За оцінками Н. Капітонової, з часів правління Дж. Мейджора “Європа ставала пріоритетним напрямом британської зовнішньої політики⁵⁴⁹. Принаймні можемо констатувати значне посилення уваги уряду до проблем євроінтеграції у зв’язку з новим етапом її розвитку.

В основу позиції британського уряду під час міжурядових конференцій з підготовки ДЄС (грудень 1990 – грудень 1991 рр.)

⁵⁴⁴ Smith M.E. Europe’s Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation. Cambridge, New York, 2004. p. 189.

⁵⁴⁵ Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції; пер. з англ. К.: К.І.С., 2006. С. 133.

⁵⁴⁶ Великобританія: епоха реформ / под. ред. Ал.А. Громько. М.: Весь Мир, 2007. С. 367.

⁵⁴⁷ Mr Major’s Speech to Conservative Party Conference. Blackpool, 12 October 1989 / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page4347.html> (дата звернення: 25.11.2016).

⁵⁴⁸ Ямпольська Л.М. Маастрихтський “Договір про Європейський Союз” і Велика Британія: між цінностями комунітаризму та національного суверенітету // Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія “Історія та географія”. Х.: ОВС, 2006. Вип. 23. С. 7.

⁵⁴⁹ Капітонова Н.К. Великобританія в кінці ХХ – початку ХХІ століття: від консерваторів до лейбористів. М.: МГІМО(У) МІД Росії, 2003. С. 23.

покладено принцип активної участі у переговорному процесі з метою його контролю і вчасного коригування згідно національних інтересів. Зміна підходів правлячої еліти Британії у відносинах з ЄЕС була зумовлена об'єктивними факторами. Насамперед виділимо невідворотність поглиблення євроінтеграції і можливість держави опинитися в ізоляції від європейських процесів, що чітко усвідомлював уряд, якому в умовах початку активної фази підготовки ДЄС довелося швидко долати кризу відносин з європейськими партнерами. По-друге, адміністрація президента США Дж. Буша-старшого підтримувала створення більш тісного політичного союзу в Європі. Для Сполучених Штатів набуло особливого значення стратегічне партнерство з об'єднаною Німеччиною як реальним лідером європейського політичного та економічного союзу, що автоматично зменшувало значення англо-американських "особливих відносин". Це вело до послаблення міжнародних позицій Сполученого Королівства⁵⁵⁰. Тому не випадково для посилення впливу на європейській арені Дж. Мейджор зробив ставку на ФРН. На зустрічі з Г. Кодем у березні 1991 р. він зробив заяву про те, що "Британія повинна знаходитися в самому серці Європи"⁵⁵¹. На практиці це означало бути в центрі переговорів щодо майбутнього Євроспільноти⁵⁵². Керівництво британського уряду усвідомлювало, що краще контролювати регіональні процеси, спрямовуючи у потрібному напрямі, ніж відверто протистояти їм, як це робила М. Тетчер. Об'єднання Німеччини і посилення інтересу США до співпраці з нею як потенційним регіональним лідером, посилення франко-німецького "тандему" в ЄЕС змусило британське керівництво шукати механізми посилення свого впливу в об'єднанні.

Важливо виділити внутрішні причини активізації європейської політики Британії. Серед них – поступове зростання проєвропейських настроїв в суспільстві. Згідно даних "Євробарометра", у 1990 році лише 12% мешканців Сполученого Королівства ідентифікували себе як європейці. Водночас 45% так чи інакше підтримували розвиток європейської інтеграції⁵⁵³. Популярність об'єднання насамперед зростала в середовищі британських ділових кіл, прагматично зацікавлених у розширенні впливу на континентальні ринки. ЄЕС на

⁵⁵⁰ Грубінко А.В. Формування спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Маастрихтського договору: позиція Великої Британії // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (історичні науки). 2012. № 6. С. 29-30.

⁵⁵¹ Beloff M. Britain and European Union. Dialogue of the deaf. London, 1996. p. 106.

⁵⁵² Seldon A. Major. A Political Life. London, 1998. 167.

⁵⁵³ Commission of the European Communities. Eurobarometer. Public opinion in the European Community. June 1990. No 33. Vol. 1: Report. pp.2, 7.

початку 1990-х рр. вийшов на передові позиції серед торговельних партнерів Великої Британії. Частка експорту/імпорту в торгівлі з “Спільним ринком” складала близько 55 і 60 % відповідно⁵⁵⁴. Британські корпорації стали одними з головних інвесторів в економіку держав об’єднання. Політична еліта все чіткіше усвідомлювала державний інтерес в активній європейській політиці та інтегрувалася в континентальну систему політичної взаємодії. Британські службовці ставали невід’ємною частиною брюссельської бюрократії. Водночас в широких верствах суспільства ставлення до членства країни в ЄС і поглиблення євроінтеграції було неоднозначним⁵⁵⁵. Британці переважно підтримували “Європу націй”, засновану на співпраці незалежних держав, та збереження традиційної світової ролі своєї країни, що зумовило відповідну стратегічну лінію урядів.

Саме внутрішньополітичний фактор, зокрема необхідність збереження балансу в рядах правлячої Консервативної партії Великої Британії (далі – КПВБ) між групами євроскептиків та єврооптимістів, завжди мав вирішальний і часто суперечливий вплив на політику уряду Дж. Мейджора. Компромісна позиція помітна у виступі прем’єр-міністра на партійній конференції 11 жовтня 1991 р, де він заявив: “Ми повинні знаходитися в центрі Європи, якщо хочемо належно захищати наші інтереси. Однак, перебуваючи в центрі європейських справ, ми не станемо єврофілами, які сліпо приймають кожен сигнал Єврокомісії”⁵⁵⁶. Як зазначали дослідники Ч. Тугендхат і В. Волес, у Великій Британії сприймали Європу швидше “розумом, ніж серцем”, розглядаючи ЄС як малопривабливий, але необхідний майданчик для британської політики⁵⁵⁷.

Новий прем’єр-міністр був змушений постійно маневрувати між політичними угрупованнями всередині партії заради збереження цілісності політичної сили, провідні позиції в якій після відставки М. Тетчер посіли представники поміркованого євроскептичного крила. Однак экс-прем’єр не полишила впливу на партійне життя і сформувала навколо себе не надто чисельну, але впливову радикально антиєвропейськи налаштовану партійну групу, яка обрала тактику системної критики дій нового уряду однопартійців. Партія на рубежі 80–90-х років ХХ ст. увійшла у період латентної кризи через усе менш

⁵⁵⁴ Birch A.H. The British system of government. London, 1998. p. 218.

⁵⁵⁵ Капитонова Н.К. Приоритеты внешней политики Великобритании в период правления консерваторов, 1979–1997 гг.: дис. ... докт. ист. наук: 07.00.03. М., 1999. С. 567.

⁵⁵⁶ Holmes M. John Major and Europe: The Failure of a Policy 1990-7 // The Bruges Group. Occasional Paper. 1997. №28. p. 20.

⁵⁵⁷ Tugendhat Ch., Wallace W. Options for British foreign policy in the 1990s. London, New York, 1988. p. 74.

приховуваний розкол щодо питання участі країни в регіональних інтеграційних процесах. Не маючи змоги запобігти розширенню повноважень комунітарних інституцій, уряду до загальних виборів 1992 року були потрібні успіхи на зовнішній арені, щоб привернути на свою сторону прихильників євроінтеграції. Водночас в його плани не входили кардинальні поступки європейським партнерам⁵⁵⁸. Поступки у такій делікатній сфері як зовнішня політика і безпека могли створити враження “здачі національних інтересів”. Рівень участі британської сторони в дебатах про майбутнє інтеграції у значній мірі залежав від внутрішньої партійної кон’юнктури в стані консерваторів.

Опозиційні лейбористи також перебували у ситуації розколу щодо європейських питань⁵⁵⁹. Серед провідних політичних сил Великої Британії лише Партія ліберальних демократів перебувала на відверто проєвропейських позиціях. У передвиборчому маніфесті партії 1992 року зазначалося, що ліберальні демократи будуть приймати рішучі кроки в напрямі створення інтегрованого, федеративного і демократичного Європейського Співтовариства⁵⁶⁰. У маніфесті лібералів в єдиної серед провідних політичних партій країни було передбачено підтримку формування СЗППБ і радикальну на той час ідею створення збройних сил ЄС з об’єднаним військовим командуванням. Усі провідні партії підтримали розширення ЄС на країни ЄАВТ і поглиблення відносин з державами ЦСЄ.

З огляду на зазначений комплекс міжнародних і специфічних національних факторів, проблематика Спільної зовнішньої політики і політики безпеки стала однією з найбільш суперечливих тем в ході підготовки ДЄС, що завершилася самітом Європейської Ради в Маастрихті 9-10 грудня 1991 року. Британський уряд прагнув зберегти традиційні підходи до зовнішньої політики і європейської безпеки, намагаючись вписати їх у нову комунітарну систему координат. Саме у цій сфері уряд Дж. Мейджора відчував себе найбільш впевнено, адже Велика Британія, будучи постійним членом РБ ООН, одним з лідерів НАТО, володіючи ядерним військовим потенціалом, найефективнішими і найчисельнішими збройними силами в ЄЕС, мала можливість диктувати партнерам свої умови.

⁵⁵⁸ Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. К., 2004. С. 192.

⁵⁵⁹ Kavanagh D. The reordering of British politics. Politics after Thatcher. Oxford, 1998. p. 87.

⁵⁶⁰ Liberal Democrat election manifesto, 1992. Changing Britain for good / Political Science Resources. Politics and Government mainly in the UK and the USA. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/libdem92.htm> (дата звернення: 08.06.2016).

Переговори про політичний союз виявилися набагато складнішими, ніж дебати щодо економічного і валютного союзу. План політичного союзу формувався під час самих переговорів, адже у цій сфері не існувало жодного попередньо підготовленого проекту, на зразок доповіді голови Євросомісії Ж. Делора 1989 року у фінансово-економічній сфері. Ключову роль відіграли ініціативи франко-німецького “тандему”, який стабільно підтримували Іспанія, Бельгія і Люксембург, та перемінно Італія. Напередодні початку МУК 6 грудня 1990 р. президент Франції Ф. Міттеран і канцлер Німеччини Г. Коль звернулися з черговим листом-зверненням до партнерів, виклавши спільне бачення майбутнього політичного союзу. Серед іншого пропонувалося розширити повноваження Європейського парламенту і Ради, запровадити голосування в останній кваліфікованою більшістю, залишаючи вирішальну роль у прийнятті рішень за Європейською Радою. Сторони виступали за поглиблення інтеграції у сфері зовнішньої політики і політики безпеки, яка мала призвести у перспективі до спільної оборони. Зазначалося, що підвищення ролі і відповідальності європейців у галузі оборони посилить НАТО⁵⁶¹. Свої пропозиції подала Європейська Комісія, яка претендувала на право ініціативи у вказаній сфері⁵⁶².

Британську делегацію на переговорах про майбутнє політичного союзу очолювали прем'єр-міністр Дж. Мейджор і міністр закордонних справ Д. Херд. В основу урядової позиції на переговорах лягли традиційні принципи непорушності атлантичних зобов'язань і державоцентризму. Під час Римського саміту Європейської Ради 14-15 грудня 1990 р., по завершенні якого розпочалася МУК, британська сторона підтримала пропозицію про поглиблення співробітництва у сфері зовнішньої політики і безпеки, висунення якої розглядала як власну заслугу⁵⁶³. Розвиток інтеграції у цій сфері користувався підтримкою значної частини британської громадськості. Зокрема, згідно опитувань, організованих Єврокомісією у 1991 році, розбудову спільної зовнішньої політики підтримували 41% британців (38% висловилися проти), 50% схвалили розвиток спільної

⁵⁶¹ The Intergovernmental Conference (IGC) on Political Union. 1990 / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76dfd066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/41064ebf-f33a-4a01-9f09-b8aabc156811> (дата звернення: 06.04.2016).

⁵⁶² Commission Opinion on Political Union (21 October 1990) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/commission_opinion_on_political_uni_on_21_october_1990-en-248d67a9-132e-4d83-9962-7ec1deb838d9.html (дата звернення: 08.08.2016).

⁵⁶³ Commons Sitting of 18 December 1990. European Council (Rome) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 18 December. 1990. Series 6. Vol 183. c. 174.

європейської політики безпеки⁵⁶⁴. Висновки саміту містили перелік погоджених головних завдань майбутньої СЗППБ ЄС, до переліку який увійшли: підтримка миру і міжнародної стабільності; розвиток дружніх відносин з усіма країнами і демократії, верховенство закону і повага до прав людини; заохочення економічного розвитку усіх націй. Передбачено необхідність розробки механізмів для досягнення єдності позиції ЄС на міжнародній арені (у відносинах з міжнародними організаціями і третіми країнами). Офіційний Лондон, дотримуючись традиційної лінії, відкинув можливість надання вирішального впливу на прийняття рішень в рамках майбутньої СЗППБ Європейській Комісії. За наполяганням Великої Британії документ передбачав, що “...перспектива повноважень Союзу у питаннях оборони не повинна завдавати шкоди зобов’язанням держав-членів у цій сфері...”⁵⁶⁵. Ішлося насамперед про членство в НАТО. Майбутнє ЗЄС на той час не було вирішене через відсутність консенсусу сторін переговорів. Британська сторона вже тоді пропонувала визначити долю ЗЄС у форматі “європейської опори” Альянсу⁵⁶⁶.

Уряд Її Величності, під час конференції не висував кардинальних новаторських ініціатив і, за оцінками А. Дейтон, переважно намагався пристосовуватися до порядку денного МУК, запропонованого іншими учасниками⁵⁶⁷. Якщо у питаннях спільної зовнішньої політики Лондон підтримував поглиблення кооперації, то у питаннях безпеки гальмував радикальні ініціативи. Велика Британія відкинула французьку пропозицію про закріплення в ДЄС поняття “європейська ідентичність” у зовнішній політиці, наполягла на збереженні передбаченого у механізмі ЄПС права блокувати країною-членом ЄС обговорення в рамках СЗППБ “чутливих” питань, зокрема, внутрішньодержавних конфліктів, і відносин між самими державами-членами Співтовариств, їх пріоритетних стосунків з третіми країнами. Для Сполученого Королівства до таких актуальних проблем її виключного інтересу належали проблеми Північної Ірландії, відносини з країнами Співдружності націй і співпраця з США⁵⁶⁸.

⁵⁶⁴ Northcott J. The Future of Britain and Europe. London, 1995. p. 330.

⁵⁶⁵ Conclusions of the Rome European Council (14 and 15 December 1990) // The ‘Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_rome_european_council_14_and_15_december_1990-en-7524b7cb-7538-4283-a831-da2b735781_3a.html (дата звернення: 24.07.2016).

⁵⁶⁶ 1992 Conservative Party General Election Manifesto. The Best Future for Britain / Conservative Party Manifestos. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1992/1992-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 19.04.2016).

⁵⁶⁷ Deighton A. On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security. San Domenico, 1997. p. 7.

⁵⁶⁸ Крушинський В.Ю. Зазнач. твір. С. 304.

Загальна схема інституційно-функціональної структури майбутнього Європейського Союзу була визначена на Люксембурзькому саміті Європейської Ради 28-29 червня 1991 року. ЄС мав складатися з трьох “опор”, другою з яким була СЗППБ. Сторони висловили прагнення зміцнити роль Союзу як суб’єкта міжнародних відносин, забезпечити узгодженість зовнішньої політики його суб’єктів. Передбачалося, що СЗППБ буде поширюватися на усі питання щодо безпеки об’єднання. Внаслідок розходження у позиціях сторін питання зміцнення оборони Союзу і ролі ЗЄС, визнаного “невід’ємною частиною процесу європейської інтеграції”, було перенесене на завершальний етап МУК⁵⁶⁹. За наполяганням британської сторони досягнуто принципової домовленості, що діяльність СЗППБ здійснюватиметься на міжурядовій основі. У цьому питанні британський уряд заручився підтримкою Франції, Данії і Португалії, які прагнули зберегти суверенітет. Прагматичний характер мотивів участі країни в системі європейської інтеграції засвідчив прем’єр-міністр у виступі на конференції КПВБ 11 жовтня 1991 року. Мейджор підкреслив, що спільні європейські дії мають сенс лише тоді, коли збігаються національний і загальний (європейський) інтереси⁵⁷⁰.

Формулювання “Проекту договору про Союз”, запропонованого Люксембурзьким президентством напередодні саміту, який проголошував мету розвитку Союзу як федерального об’єднання, викликало значний резонанс і суперечності в ході МУК. Зрештою в резолюції Європейського парламенту за наслідками розгляду результатів Люксембурзького саміту було зазначено, що “федералізм не передбачає створення унітарної супердержави”. Певним запобіжним заходом щодо цього мав стати принцип субсидіарності, підтриманий британським урядом, який втім не поширювався на сферу СЗППБ. Джон Мейджор категорично наполягав на вилученні поняття “федералізм” з тексту нового договору як невизначеного і двозначного.

Британський уряд активно підтримував подальше розширення ЄЕС за рахунок включення скандинавських країн та Австрії, надання чітких перспектив майбутнього членства для постсоціалістичних країн ЦСЄ, прагнучи загальмувати процеси централізації Співтовариства. Як зазначив Дж. Мейджор у виступі на конференції Союзу європейських

⁵⁶⁹ European Council (Luxembourg, 28 and 29 June 1991). Op. cit. p. 2.

⁵⁷⁰ Mr Major’s Speech to European Democratic Union Conference. Below is the transcript of Mr Major’s speech to the European Democratic Union Conservative Party Leaders’ Conference, given on Thursday 12th September 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page950> (дата звернення: 16.04.2016).

консерваторів в Гантінгдоні 12 вересня 1991 р., “ідея спільного Європейського дому колись була лише гаслом. Тепер вона може стати реальністю”⁵⁷¹. Він закликав не допустити нового поділу Європи і відкрити перспективи членства в об’єднанні державам ЦСЄ.

Однією з небагатьох ініціатив британської сторони на переговорах, яка засвідчила певне тактичне коригування поглядів керівництва країни на перспективи розвитку військово-політичної складової Європейського Союзу, була двостороння британо-італійська заява про необхідність формування спільної оборонної політики держав об’єднання (жовтень 1991 р.). Вона стала відповіддю на черговий спільний лист лідерів Франції і ФРН до учасників МУК, у якому йшлося про необхідність передачі усіх питань безпеки та оборони ЄС під юрисдикцію СЗППБ, а виконання цих функцій покладалося на ЗЄС як “бойовий загін” Євросоюзу при збереженні його тісної співпраці з НАТО. Зазнала певної еволюції британська позиція щодо ролі ЗЄС. Зокрема, уряд Великої Британії підтримав європейських партнерів щодо надання лише асоційованого статусу в ЗЄС для країн-членів НАТО, які не входили до ЄС. Йшла мова про Норвегію і Туреччину. Такий крок непрямо свідчив про те, що Лондон вперше публічно визнав необхідність поступового узгодження функцій ЗЄС з міжнародними інтересами Європейського Союзу, потребами формування його військово-політичної складової. Певні зміни в політиці Сполученого Королівства ліквідували значну перепону для підписання політичної частини ДЄС. Сторони заяви висунули ініціативу щодо формування Європейських сил швидкого реагування з власними командними штабами за межами оперативного управління НАТО (якщо Альянс не хотів брати участь в конкретній операції), яка пророблялася на рівні британо-італійської співпраці з кінця 1990 року. Однак втручання США, керівництво яких побачило у формуванні автономних європейських військових підрозділів загрозу єдності НАТО, нівелювало дану ініціативу⁵⁷². Про можливість підпорядкування майбутньому Європейському Союзу функцій ЗЄС не йшлося. Урядову позицію щодо ЗЄС конкретизував глава Форін офісу Д. Херд під час дебатів в Палаті громад 1 листопада 1991 року. Посадовець зазначив, що європейська оборонна політика повинна бути однозначно пов’язана з Північноатлантичним Альянсом, а ЗЄС може бути посилений двома шляхами: діяти більш узгоджено в рамках НАТО як “європейський голос”; проводити планування і підготовку

⁵⁷¹ Mr Major’s Speech to European Democratic Union Conference. Op. cit.

⁵⁷² Peters D. Constrained Balancing: The EU’s Security Policy / D. Peters. – London, 2010. p. 127.

дій у випадках, коли держави Західної Європи вважають, що вони хочуть здійснити військове втручання за межами зони відповідальності Альянсу⁵⁷³. Водночас під час Римського саміту НАТО в грудні 1991 р. Дж. Мейджор заявив, що Альянс повинен пристосовуватися до процесу європейської інтеграції і підтримав європейські зусилля із зміцнення власного захисту.

Британо-італійська заява мала мету продемонструвати наявність альтернативи франко-німецьким ініціативам на завершальному етапі формування політичного союзу і засвідчити збереження впливу Великої Британії на процеси європейської політичної інтеграції. Залучення Італії до підготовки спільної заяви, керівництво якої схилилося до позиції європейського федералізму, водночас балансує між “європеїстами” і “атлантистами” в питаннях європейської оборони, було покликане надати їй більшої ваги⁵⁷⁴. Британські ініціативи мали на меті продовжити зближення з німецькою стороною на противагу Франції, керівництво якої відстоювало формування автономних від НАТО європейських збройних формувань. Британська сторона розраховувала викликати протиріччя між Францією і ФРН⁵⁷⁵. Це посилювало її позиції у Співтоваристві і в Альянсі.

Напередодні вирішального Маастрихтського саміту ЄЕС наприкінці листопада 1991 р. прем'єр-міністри Великої Британії та Італії Дж. Мейджор і Дж. Андреотті зустрілися в Римі для обговорення і звірки позицій. Британський глава уряду розпочав з Італії своє європейське турне напередодні саміту. Посадовці підтвердили тези спільної декларації щодо розвитку європейської оборони і висловили готовність розвивати співробітництво у сфері зовнішньої політики Співтовариства⁵⁷⁶. Сторони визнали необхідність укладення нової європейської угоди, але констатували існування спірних питань, які напередодні вирішального саміту Співтовариства залишалися невирішеними.

⁵⁷³ Commons Sitting of 1 November 1991. Foreign Affairs and Defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. – HC Deb 01 November 1991. – Series 6. – Vol 198. – cc. 118-187. URL: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1991/nov/01/foreign-affairs-and-defence> (дата звернення: 14.04.2016).

⁵⁷⁴ Blair A.M. *Swimming with the Tide? Britain and the Maastricht Treaty Negotiations on Common Foreign and Security Policy* // *Contemporary British History*. 1998. Vol. 12. No. 4. p. 89.

⁵⁷⁵ Deighton A. *On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security*. Op. cit. p. 13.

⁵⁷⁶ Mr Major's Joint Press Conference with Mr Andreotti. Below is Mr Major's press conference with Mr Andreotti, held in Rome on Wednesday 27th November 1991 // *The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997*. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page504.html> (дата звернення: 03.05.2016).

Остаточна позиція Сполученого Королівства на фінальних переговорах в рамках МУК була сформульована під час 12-годинних парламентсько-урядових дебатів на засіданні Комітету закордонних справ Палати громад 19 листопада 1991 року. В частині політичного співробітництва урядом запропоновано такі базові завдання: протидія розвитку федеральної Європи; забезпечення сумісності європейської політики безпеки з функціями НАТО; необхідність розвивати співробітництво у сфері зовнішньої політики з метою захисту національних інтересів; посилення підзвітності Європейської Комісії. Активна налаштованість британської сторони виявилася у словах Дж. Мейджора, який наголосив на необхідності шляхом прийняття договору дати відповідь на питання, які “мають вирішальне значення для майбутнього Європейського співтовариства і ролі Великої Британії як його провідного члена”⁵⁷⁷. Прем’єр-міністр дав загалом оптимістичні прогнози, але попередив про реальну можливість невдачі переговорів через неподолані суперечності між їх сторонами.

Такі прогнози глави Кабінету міністрів були не випадкові, адже британська делегація на завершальних переговорах, які відбулися в рамках Маастрихтського саміту Європейської Ради 9-10 грудня 1991 р., зайняла жорстку і непоступливу позицію у ряді галузей інтеграційної взаємодії. До когорти принципів для Лондона питань увійшли питання формування СЗППБ ЄС, насамперед політики безпеки та оборони, зафіксовані у розділі V ДЄС. В документі окреслено завдання, напрями, інституційні процедури реалізації цієї сфери функціонування Союзу. Зафіксовано такі зобов’язання держав-членів: взаємне інформування і консультивання в рамках Європейської Ради; діяльність на міжнародній арені відповідно до виробленої нею “спільної позиції”; узгодження зовнішньої політики держави із загальною політикою об’єднання; координація дій на міждержавному рівні, у міжнародних організаціях і на міжнародних конференціях “в дусі лояльності і взаємної солідарності”; утримання від дій, які суперечать інтересам і можуть послабити ефективність об’єднання “як єдину силу в міжнародних відносинах” (ст.ст. J.1, J.2)⁵⁷⁸. Завдання СЗППБ не передбачали організації спільної оборони, що відповідало поглядам британського уряду та інших “атлантистів”. Рішення щодо питань зовнішньої політики, зокрема спільних дій і гарантування

⁵⁷⁷ Commons Sitting of 20 November 1991. European Community (Intergovernmental Conferences) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 20 November 1991. Series 6. Vol 199. c. 269.

⁵⁷⁸ Treaty on European Union // Official Journal of the European Union. C 191. 29 July 1992. pp. 0001–0110.

безпеки, мали прийматися главами держав одноставно, на чому наполягав офіційний Лондон. Загалом зазначалося, що голосування кваліфікованою більшістю можливе по питаннях, які попередньо визначить сама Рада ЄС одноставним голосуванням. Міждержавний принцип функціонування СЗППБ зумовив закріплення Ради міністрів як головного комунітарного оперативного керівного органу управління і прийняття рішень в рамках “другої опори”. Ключові рішення приймалися на самітах глав-держав і урядів країн-членів ЄС в рамках Європейської Ради. Допоміжні функції з моніторингу міжнародної ситуації, виконання рішень Ради і розробки проектів пропозицій покладалися на Політичний комітет. Європейському Парламенту відведено лише консультативну функцію, а функції Європейської Комісії у даній сфері зведені до другорядних і не були чітко прописані, що повністю відповідало інтересам уряду Великої Британії, який традиційно негативно ставився до наддержавних органів управління. Постійне представництво Євросоюзу за кордоном і виконання рішень Ради в рамках СЗППБ здійснювалося через механізм президентства, тобто дипломатичними відомствами і керівництвом держав т. зв. “трійки” ЄС. На Велику Британію і Францію як постійних членів РБ ООН покладено зобов’язання представляти і захищати позицію ЄС у цій міжнародній структурі. Договір не передбачав створення окремих дипломатичних представництв ЄС за кордоном. Їх функції як і раніше покладалися на посольства та консульства держав-членів, делегації Європейської Комісії у третіх країнах і міжнародних організаціях.

Найбільший резонанс викликало суперечливе питання формування Спільної політики безпеки та оборони ЄС (СПБО). Стаття J.4 ДЄС передбачала, що СЗППБ повинен включати усі питання, пов’язані з безпекою об’єднання. Визначено перспективи розвитку спільної політики оборони, “яка можливо у певний час призведе до колективної оборони”. Цей пункт договору став результатом компромісу між позиціями “атлантистів” і “європеїстів”. Перші пропонували формулювання “спільна оборонна політика”, яке відображало єдність позиції держав-членів об’єднання. Вона мала досягатися шляхом одноставного голосування. На такій редакції оборонного сегмента СЗППБ ЄС наполягав уряд Великої Британії, підтриманий керівництвом Нідерландів, Данії і Португалії. Друга сторона пропонувала поняття “спільна оборона”, яке б символізувало більш інституціалізовано-наддержавний підхід, підтриманий урядами

Франції, Німеччини, Бельгії, Люксембургу і Греції⁵⁷⁹. Зрештою друге формулювання окреслило віддалені перспективи розвитку даної галузі політичного об'єднання. Британський уряд вимагав зберегти “status quo”, наполягаючи на окремому розгляді питань безпеки та оборони. Колективна оборона традиційно залишалася прерогативою НАТО. У цьому питанні Лондону вдалося досягти згоди партнерів. Британія блокувала франко-німецькі плани повної інтеграції ЗЄС в структури Євросоюзу як його військової компоненти. На той час уряд країни бачив в ЗЄС альтернативу наділенню ЄС оборонними функціями, розглядаючи створення можливостей об'єднання у сфері безпеки крізь призму посилення європейської опори НАТО. Така формула відповідала американським інтересам в Європі.

ЗЄС став складовою розвитку об'єднання, отримавши статус центральної структури з розробки та реалізації рішень і дій Євросоюзу щодо оборони. Ці пункти договору стали ініціативою урядів Франції і ФРН як головних сподвижників СЗПБ. Передбачено механізм, за яким ЄС повинен звертатися до Західноєвропейського Союзу, “який є складовою розвитку Об'єднання”, для розробки і реалізації своїх рішень і дій, які мають оборонне значення (п. 2 ст. J 4). За наполяганням Британії передбачено, що політика ЄС не повинна перешкоджати виконанню зобов'язань країнами НАТО і має бути сумісною з політикою безпеки Альянсу (п. 4 ст. J.4), не перешкоджати розвитку співпраці між двома і більше державами Співтовариств на двосторонньому рівні, в межах ЗЄС і НАТО. На вимогу Лондона прийнято Декларацію про Західноєвропейський союз, яка не увійшла в основний договір і в якій відображено прагнення зберегти контроль Північноатлантичного Альянсу над європейською військовою кооперацією. Декларація визначала подвійний функціональний характер ЗЄС як одночасно компонента оборони ЄС, основи майбутньої СПБО і засобу посилення “європейської опори” НАТО, що апріорі робило існування ЗЄС малоефективним. ЗЄС формально став опорою Євросоюзу у військовій сфері, але реально залишився окремою організацією, в оперативно-тактичному плані залежною від НАТО. У нього не було безпосередньо підпорядкованих підрозділів, організаційних структур, механізмів прийняття відповідних рішень і достатніх повноважень⁵⁸⁰. Таким чином збережено залежність ЄС від

⁵⁷⁹ The Intergovernmental Conference (IGC) on Political Union. 1990 / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/41064ebf-f33a-4a01-9f09-b8aabc156811> (дата звернення: 06.04.2016).

⁵⁸⁰ Андреева Т.Н. Англо-французское сотрудничество в политических интеграционных процессах Западной Европы (1980-е – 1990-е гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2001. С. 78.

Альянсу. У виступі в Британському парламенті 11 грудня 1991 р. Дж. Мейджор заявив, що уряд уникнув небезпеки створення оборонних структур, конкурентних НАТО⁵⁸¹.

У Лондоні наполягали на окремому розгляді питань зовнішньої політики (включаючи безпеку) та оборони. Тому тільки зовнішня політика й політика безпеки були зафіксовані в Маастрихтському договорі як сфера, де потрібна розробка спільної політики національними урядами⁵⁸². Водночас британське керівництво усвідомлювало невідворотність процесу формування військово-політичної складової ЄС як центру сили у світовій політиці та безперспективність саботажу цього процесу. Тому символічним став історичний факт, що саме за пропозицією уряду Великої Британії на саміті Європейської Ради в Маастрихті 9-10 грудня 1991 р. прийнято рішення перенести керівні органи (Раду і Секретаріат) ЗЄС з Лондона до Брюсселя, що відбулося у січні 1993 року.

Маастрихтський договір вперше юридично зафіксував СЗППБ як окремий напрям функціонування Європейського Союзу, ставши логічним продовженням норм Єдиного європейського акта. Одночасно, виходячи з аналізу тексту ДЄС можемо стверджувати, що в частині СЗППБ він мав рамковий і декларативний характер, не передбачав окремих інституційних механізмів її реалізації і визначав слабкі позиції наднаціональних інституцій, зафіксувавши цю сферу співпраці держав ЄС за межами реальної інтеграції. СЗППБ створено за рамками базового Римського договору. Досягнуті домовленості відображали компроміс між позиціями “європеїстів” і “атлантистів”, об’єктивну неготовність держав ЄС взяти відповідальність за розробку і реалізацію самостійних спільних військово-політичних дій на міжнародній арені, зберігши за НАТО роль опори європейської безпеки. Основною новелою ДЄС в частині політичного союзу стало насамперед проголошення СЗППБ як перспективної сфери функціонування ЄС, передання до компетенції політичної інтеграції/кооперації його суб’єктів усіх питань безпеки. Водночас у плані розвитку механізму зовнішньополітичної діяльності Євроспільноти фактично радикальних змін у порівнянні з ЄЄА не відбулося. Зовнішня політика ЄС була надміру залежна від кон’юнктури взаємин провідних держав об’єднання, їх міжнародних

⁵⁸¹ Commons Sitting of 11 December 1991. European Council (Maastricht) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 11 December 1991. Series 6. Vol 200. с. 860.

⁵⁸² Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Одеса, 2008. С. 58.

інтересів і традицій національної зовнішньої політики при достатньо розгалуженій, але загалом слабкій інституційній структурі управління. Це дозволяло проаналізувати назрілі проблеми і прийняти виважене рішення, врахувати позиції усіх учасників цього процесу, та водночас зтягувало його, що традиційно часто призводило до запізнілої реакції на актуальні міжнародні події. Обережний підхід авторів договору до формулювання статей про СЗППБ став наслідком сумнівів більшості лідерів держав ЄС щодо необхідності форсованого розвитку інтеграції у цій сфері, які на практиці намагалися мінімізувати їх зобов'язання⁵⁸³.

Договір визначив загальні параметри відносин ЗЄС, ЄС і НАТО, але не містив пунктів про форми і механізми їх реалізації. Неоднозначний формат СЗППБ ЄС у подальшому зумовив різночитання її завдань та особливостей реалізації учасниками об'єднання⁵⁸⁴. На думку А. Форстера, маастрихтські домовленості не змогли сформулювати чіткі принципи і напрями СЗППБ, а швидше визначили механізми погодження зовнішніх політик держав-членів⁵⁸⁵. ЄС не отримав реальних ресурсів для проведення автономної політики безпеки. Співпраця держав ЄС у сфері безпеки і оборони залишилася на рівні загальних декларацій з невизначеними темпоральними і змістовими перспективами реалізації. Договір жодним чином не регулював відносини ЄС і НАТО, що стало одним з його найбільших прорахунків. Це також засвідчило неготовність інституцій Альянсу та його основних учасників, зокрема, Великої Британії, розглядати ЄС як повноправного і перспективного міжнародного актора, дієвого суб'єкта гарантування європейської безпеки. Зрештою, договір не передбачав жодних механізмів примусу як гарантій дотримання державами-членами своїх зобов'язань у сфері СЗППБ, адже на неї, наприклад, не поширювалася юрисдикція Суду ЄС. Такі прогалини договору викликали розчарування в прихильників політичного об'єднання⁵⁸⁶. Нечіткість положень у сфері зовнішньої політики та особливо оборони Євросоюзу задовольняла інтереси євроскептиків.

Під час МУК і остаточного узгодження тексту ДЄС сформувалися стратегічні і тактичні підходи Великої Британії до участі в євроінтеграції, що поєднують традиційні принципи зовнішньої політики з елементами гнучкого реагування (пристосування) до

⁵⁸³ Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. С. 56.

⁵⁸⁴ Тихова В.В. Формирование Общей внешней политики и политики безопасности Европейского союза (1992–2004 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М.: МГИМО(У)МИД России. 2006. С. 41.

⁵⁸⁵ Forster A. Britain and the Maastricht Negotiations. London, 1999. p. 61.

⁵⁸⁶ Smith M.E. Op. cit. pp. 180-181.

міжнародних реалій. Це особливо помітно у такій чутливій для державного суверенітету сфері європейської інтеграції, як СЗППБ. Саме цей напрям європейського гуртування в силу його міждержавного характеру, об'єктивних геополітичних і військово-політичних можливостей Великої Британії, в умовах відмови від участі у фінальному етапі монетарного і соціально-економічного союзу дозволив уряду Дж. Мейджора утвердити державу в ролі активного учасника євроінтеграції, одного з лідерів її політичної складової, діючи за принципом “Якщо не можна запобігти процесам, їх потрібно очолити”. У цьому полягала головна відмінність політики нового уряду консерваторів у сфері європейської інтеграції у порівнянні з політикою уряду М. Тетчер. Водночас з огляду на комплексний характер ДЄС, британський уряд через активну позицію у процесі юридичного закріплення СЗППБ ЄС утвердив сформовану за часів М. Тетчер стратегію вибірково-секторальної інтеграції, яка лягла в основу концепції “змінюваної геометрії” – першої концептуальної альтернативи федералізації євроінтеграційного простору⁵⁸⁷. Маастрихтський договір фактично закріпив можливість нерівномірного розвитку інтеграції в усіх трьох “опорах” ЄС. У п. 5 ст. J 4 передбачено, що Договір не повинен перешкоджати “розвитку тісного співробітництва між двома чи більше державами-членами на двосторонньому рівні, в структурах ЗЄС та Атлантичного Альянсу...”⁵⁸⁸.

Під час маастрихтського процесу Велика Британія пішла на ряд поступок, визнавши необхідність окремого розвитку СЗППБ ЄС, надання мінімуму повноважень у цій сфері наднаціональним структурам, взяла зобов'язання представляти і захищати загальноєвропейські інтереси на міжнародній арені, погодилася на перспективи формування військової компоненти ЄС, що не лише відкрило можливості для створення політичного Союзу, але й засвідчило неухильну “європеїзацію” її зовнішньої політики. Водночас непохитна позиція з принципових питань, як-от недопустимість прийняття остаточних рішень комунітарними структурами, процедура одностайного голосування при прийнятті рішень у сфері зовнішньої політики і безпеки, заперечення створення окремих військових структур під егідою ЄС, неоднозначна позиція ЗЄС в системі відносин з ЄС і НАТО, невизначеність щодо перспектив європейської оборонної політики дозволили уряду Дж. Мейджора “зберегти обличчя” на

⁵⁸⁷ Крушинський В.Ю. Указ. соч. С. 14.

⁵⁸⁸ Treaty on European Union // Official Journal. C 191. 29 July 1992. pp. 0001–0110.

внутрішньому рівні і відстояти усталені принципи зовнішньої політики за мінімуму поступок. Біограф Дж. Мейджора Е. Селдон вважає маастрихтські домовленості його “особистим тріумфом”, адже прем’єр-міністр реалізував два головних завдання – Британія перебувала в епіцентрі європейської політики, залишаючи за собою можливість у стратегічно важливих питаннях діяти на власний розсуд⁵⁸⁹. Зазначене свідчить про існування протилежних тенденцій європейської політики уряду – пріоритет цілісності британського суверенітету поряд з прагненням бути в епіцентрі європейських процесів.

Сам прем’єр-міністр оцінив результати переговорів як успішні для Британії і Співтовариства⁵⁹⁰. Британській делегації вдалося забезпечити свої інтереси у сфері політичної інтеграції, яка по суті і формі залишилася на рівні міждержавної кооперації (інтерговернменталізму). Британський уряд домогся вилучення з тексту договору терміну “федеральний” і повернення до старої редакції мети Співтовариства, відомої з тексту Римського договору 1957 р., як “розбудова ще тіснішого союзу між народами Європи”. Одним з головних здобутків Британії на переговорах Дж. Мейджор назвав ненадання компетенцій інституціям Євроспільноти, зокрема, юрисдикції Європейському Суду у сфері зовнішньої політики і політики безпеки. Заперечення британської сторони не дозволили прийняти пропозицію Франції щодо запровадження посади президента Європейського Союзу, який міг стати центральною керівною інституцією з реалізації зовнішньої політики об’єднання і його представництва за кордоном. Також серед досягнень виділено утвердження принципу однакості у прийнятті рішень з абсолютної більшості питань зовнішньої політики, прийняття положення про сумісність з НАТО дій ЄС у сфері безпеки, підпорядкування питань оборони ЗЄС та його непідконтрольність Союзу. За оцінками британського керівництва, йому вдалося відстояти позицію щодо неможливості створення конкурентних до НАТО європейських оборонних структур і заснувати структуру, яка б дозволила Євросоюзу розвивати свою оборону як доповнення до американської присутності в Європі⁵⁹¹.

⁵⁸⁹ Seldon A. Major. A Political Life. London, 1998. p. 679.

⁵⁹⁰ Mr Major’s Press Conference in Maastricht. Below is the text of Mr Major’s press conference in Maastricht on Wednesday 11th December 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page532.html> (дата звернення: 23.05.2016).

⁵⁹¹ Mr Major’s Commons Statement on the 1991 European Council Meeting at Maastricht. Below is Mr Major’s statement made in the House of Commons on 11th December 1991 on the European Council held at Maastricht // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL:

Цілком задовольняло британську сторону відтермінування на довгострокову перспективу вирішення питання про формування спільної політики оборони ЄС. Можемо стверджувати, що Лондон досягнув максимуму у результаті МУК саме у сфері політичної інтеграції, адже вдалося відстояти усі принципові позиції на переговорах з Парижем і Берліном. Тому переможні реляції глави уряду під час слухань у Палаті громад 18 грудня 1991 р., присвячених підписаній угоді, мали під собою вагоме підґрунтя⁵⁹². Водночас в історіографії наявна думка, що єдиною значною перемогою британської сторони при підготовці ДЄС стала успішна протидія формуванню наднаціонального устрою майбутнього об'єднання⁵⁹³.

Доводиться констатувати, що Європейський Союз, який де-юре почав існувати лише з 1 листопада 1993 р., у першій половині 1990-х рр. не був готовий до стрімкого розвитку власних можливостей у сфері зовнішньої політики і безпеки. Це переконливо засвідчила неконсолідована реакція держав-членів об'єднання на події в Югославії. Теоретично нова міжнародна кон'юнктура, яка склалася внаслідок розпаду ОВД та СРСР, початку послаблення інтересу США до європейського регіону внаслідок об'єктивного зменшення його стратегічної ваги у міжнародній політиці і системі безпеки по завершенні блокового протистояння, створила можливості для консолідації економічних, політичних, гуманітарних і військових зусиль західноєвропейського об'єднання на новому рівні з метою підвищення його ролі і можливостей самих держав-членів у міжнародних відносинах без американського патронату. Однак з об'єктивних (слабкість спільних політичних структур і повна відсутність незалежних об'єднаних військових ресурсів, опір США і НАТО) та суб'єктивних (небажання ділитися частиною державного суверенітету і дипломатичними ресурсами, витратити кошти на створення нових об'єднаних оборонних формувань) причин СЗППБ ЄС до другої половини десятиліття залишалася в аморфному стані і де-факто мало чим відрізнялася від свого попередника ЄПС. Як зазначають дослідники Ф. Бінді і Дж. Шапіро, за наслідками прийняття Маастрихтського договору СЗППБ ЄС стала “інституціональною

<http://www.johnmajor.co.uk/page860.html> (дата звернення: 05.06.2016).

⁵⁹² Mr Major's Commons Statement on the 1991 European Council Meeting at Maastricht. Below is Mr Major's statement made in the House of Commons on 11th December 1991 on the European Council held at Maastricht // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page860.html> (дата звернення: 05.06.2016).

⁵⁹³ Очканов С.А. Роль Великобритании в развитии внешнеполитической и военно-политической интеграции в Западной Европе (1979-1990 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Томск, 2011. С. 171.

модернізацією ЄПС, а не послідовною зовнішньою політикою”⁵⁹⁴. Причиною цьому була також інерційність підходів і дій ряду держав Співтовариства, які, перебуваючи у непрогнозованих умовах стрімкого розпаду старої повоєнної системи міжнародного світопорядку і європейської безпеки, не були готові швидко позбутися попереднього статусу в системі політичних координат часів “холодної війни”, а тому надавали перевагу своїм традиційним і добре знайомим, але загалом за нових умов недостатньо прогнозованим зовнішнім орієнтирам. У цьому контексті насамперед маємо на увазі Велику Британію, політична еліта якої уперше за останні півстоліття від завершення Другої світової війни паралельно з початком нового етапу європейської інтеграції розпочала період складного переосмислення ролі своєї держави на міжнародній арені, формування нової стратегії зовнішньої політики, в якій європейський напрям об’єктивно повинен був посісти провідні позиції.

Перебуванням Сполученого Королівства на етапі пошуку шляхів модернізації зовнішньої політики в сукупності з традиційними складними внутрішньополітичними процесами формування позиції провідних політичних сил щодо європейської політики країни та її участі в регіональній інтеграції можна пояснити складний процес ратифікації ДЄС у Британському парламенті. У зв’язку із загальними виборами у квітні 1992 р. і затяжними дебатами щодо тексту договору процес ратифікації тривав з квітня 1992 до серпня 1993 року (61 день дискусій і розгляд понад 600 поправок). Гостроти європейській проблематиці додав вихід країни з Європейського механізму обмінних курсів у вересні 1992 р., що завдав удару по реноме уряду. Британія знову ризикувала опинитися на узбіччі інтеграційних процесів. Незважаючи на дипломатичні успіхи у забезпеченні інтересів країни при розробці і підписанні ДЄС, результати діяльності уряду та особисто прем’єр-міністра були піддані критиці прихильниками і противниками участі Сполученого Королівства в європейській інтеграції. Хоча загалом необхідність такого кроку була сприйнята позитивно⁵⁹⁵.

Як не дивно, основна частина зауважень лунала саме в стані правлячої КПВБ, яка продовжувала заглиблюватися у внутрішньопартійний розкол з питань європейської інтеграції⁵⁹⁶.

⁵⁹⁴ Bindi F., Shapiro J. EU Foreign Policy: Myth or Reality? // The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe’s Role in the World / ed. F. Bindi. Washington, 2010. p. 342.

⁵⁹⁵ Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. С. 103.

⁵⁹⁶ Berrington H., Hague R. Europe, Thatcherism and Traditionalism: Opinion, Rebellion and the Maastricht Treaty in the Backbench Conservative Party, 1992-1994 // West European Politics. 1998. Vol. 21. No 2. p. 50.

Лейбористи в парламенті також поділилися на прихильників і противників ратифікації угоди. Основна критика з їх боку лунала на адресу уряду у зв'язку з відмовою підписувати Соціальну хартію. З боку консерваторів критика відбувалася під антифедералістськими гаслами і стосувалася першочергово загальних засад побудови ЄС та його інституцій. Їх група на чолі з М. Тетчер як членом Палати лордів виступала за проведення референдуму про доцільність приєднання Британії до політичного та економічного союзу. Прем'єр-міністр Дж. Мейджор, піклуючись про міжнародний імідж країни, виключив можливість такого сценарію. Згодом М. Тетчер у своїх спогадах назве його дії "ще однією зрадою"⁵⁹⁷. Думки британських парламентарів щодо СЗППБ ЄС розділилися переважно за принципом партійної приналежності. Під час дебатів у Палаті громад щодо схвалення у третьому читанні Білля про Європейські Співтовариства 4 листопада 1992 р. глава уряду наголосив, що з огляду на складні міжнародні економічні і політичні міжнародні умови в інтересах Британії відігравати центральну роль в майбутньому ЄС⁵⁹⁸. Угоду ратифіковано Палатою громад 2 серпня 1993 р. у четвертому читанні лише після того, як прем'єр-міністр пов'язав це питання з вотумом довіри до уряду. Водночас восени 1993 року на підтримку Маастрихтського договору у Великій Британії висловилися всього 23% громадян, що стало найнижчим показником серед країн-членів ЄС⁵⁹⁹.

Вивчення стенограм парламентських дебатів дає змогу зробити висновок, що питання формування СЗППБ не були у списку найбільш суперечливих і популярних тем для обговорення, хоча євроскептики не оминули нагоди покритикувати уряд за підтримку створення цього сегмента об'єднання як загрози національному суверенітету. Лейбористська партія Великої Британії (далі – ЛПВБ) позитивно сприйняла розвиток СЗППБ як необхідність⁶⁰⁰. Останніх влаштовувала демократична процедура прийняття рішень в рамках цієї спільної політики об'єднання. Одноставне схвалення отримала політика розширення ЄС на країни ЄАВТ і в перспективі ЦСЄ⁶⁰¹. Найбільша

⁵⁹⁷ Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира. М.: Альпина Паблишер, 2003. С. 311.

⁵⁹⁸ Mr Major's Commons Statement on the European Communities Bill. Below is the text of Mr Major's Statement in the House of Commons on the European Communities Bill from the 4th November 1992 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1209.html>

⁵⁹⁹ Northcott J. Op. cit. p. 335.

⁶⁰⁰ Make Europe Work for You. Labour's Election Manifesto for the European Elections. London, 1994. p. 26.

⁶⁰¹ Commons Sitting of 4 November 1992. European Communities (Amendment) Bill // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 04 November 1992. Series 6. Vol 213. cc. 283-385.

увага в ході дискусії була очікувано зосереджена на проблемі формування оборонної політики ЄС. Уряд підтвердив головні позиції ДЄС щодо центральної ролі ЗЄС в розвитку європейських військових можливостей, його тісний зв'язок з НАТО, збереження першості Альянсу в системі європейської безпеки та оборони.

На думку Н. Яковенко, підписання Маастрихтського договору стало найважливішим і єдиним суттєвим кроком уряду Дж. Мейджора з поглиблення євроінтеграції⁶⁰². У партійних документах консерваторів зазначалося, що Маастрихтський договір став успіхом як для Британії, так і для решти Європи⁶⁰³. Однак по завершенні процесу ратифікації ДЄС у відносинах держави з ЄС розпочався новий період напруги, основною причиною якого стало відмінне розуміння сторонами реалізації завдань і методів інтеграції. Якщо британська сторона розглядала Маастрихтський договір як дороговказ для поступової і тривалої розбудови Європейського Союзу, то її континентальні партнери бачили в ньому необхідний старт для найскорішої реалізації поглибленої інтеграції на всіх напрямках. Концепція подальшої участі країни в розбудові СЗППБ відповідала загальному підходу до розвитку ЄС і не передбачала різкого прориву. У Лондона не було проекту поглиблення співробітництва держав-членів ЄС у сфері зовнішньої політики і безпеки, якого він власне і не прагнув. Головну увагу британська сторона пропонувала зосередити на посиленні співпраці в галузі планування та аналізу зовнішньої політики без формування європейської ідентичності на міжнародній арені, що пропонував французький уряд.

Такого плану, але з інших причин, не було і в його континентальних партнерів по Співтовариству, чимало з яких відстоювали посилення федералістського начала в процесі регіональної інтеграції. Про автономну від НАТО європейську оборону на той час не йшлося, і в цьому полягав головний консенсус між євроскептиками і єврооптимістами. Роль і потенціал ЗЄС у співпраці з Європейським об'єднанням фактично залишалися такими ж аморфними, якими були до укладення Маастрихтського договору. ДЄС відобразив з одного боку компроміс, а з іншого неготовність держав ЄС у першій половині 1990-х рр. взяти на себе відповідальність

⁶⁰² Яковенко Н.Л. Зазнач. твір. С. 109.

⁶⁰³ 1992 Conservative Party General Election Manifesto. The Best Future for Britain / Conservative Party Manifestos. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1992/1992-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 19.04.2016).

за самостійні військово-політичні дії, зберігши за Альянсом роль опори європейської системи безпеки.

Це засвідчив конфлікт у Перській затоці, що розпочався 2 серпня 1991 р. з нападу Іраку на Кувейт і тривав під час вирішального етапу розробки і прийняття ДЄС. Євроспільнота в рамках можливого (тоді ще механізму ЄПС) активно і нетрадиційно швидко відреагувала на зазначені події, але не мала змоги вийти за межі звичних спільних декларацій та заходів економічного впливу. В унісон США було оголошено про ембарго на імпорту нафти та зброї з Іраку і Кувейту, заморожування іракських активів, припинення дії системи торгових преференцій. Певні дипломатичні ініціативи в рамках роботи ЄПС не дали конкретних результатів через їх відхилення іракською стороною і вчергове засвідчили обмеженість впливу Європейських Співтовариств на міжнародній арені. Реальні можливості для військових дій мали окремі держави-члени Співтовариств, які не змогли виробити консолідованого рішення щодо спільного застосування сили проти Іраку і проявили самостійність у виборі зовнішньополітичних кроків. Велика Британія очікувано стала на підтримку позиції США і відкинула будь-які ініціативи партнерів по ЄС та його інституцій щодо переговорів з іракською владою. Франція за підтримки Італії та Іспанії робила ставку на ЗЄС. У підсумку перемогла проамериканська лінія⁶⁰⁴. По завершенні військових дій західних союзників за пропозицією Лондона на неформальному саміті Європейської Ради в Люксембурзі 8 квітня 1991 р. прийнято рішення про підтримку створення під егідою ООН “зон безпеки” курдів на півночі Іраку для захисту від репресій режиму Саддама Хусейна⁶⁰⁵. Нездатність Європейського Співтовариства до конкретних дій з врегулювання Кувейтського конфлікту 1990–1991 рр. призвела до більшого усвідомлення європейцями необхідності поглиблення політичної інтеграції. Соціологічні опитування в державах ЄЕС восени 1990 р. засвідчили, що 75% респондентів висловилися за розвиток спільної зовнішньої політики, а 61% підтримали формування спільної європейської армії⁶⁰⁶.

Найбільш показовим каталізатором стану готовності держав Співтовариства вийти на новий рівень розвитку політичного

⁶⁰⁴ Історія європейської інтеграції від Римської імперії до європейського Союзу: монографія / І.В. Яковюк, Т.М. Анакіна, О.Я. Трагнюк, Т.В. Комарова; за ред. І.В. Яковюка. К.: Ред. журн. “Право України”, 2012. С. 136.

⁶⁰⁵ Document 4b/39. Decision of the Informal Meeting of the European Council, Luxembourg, 8 April 1991 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 337.

⁶⁰⁶ Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Зазн. твір. С. 337.

співробітництва став Балканський конфлікт 1990–1995 рр., який припав на період юридичної фіксації і перших років формування СЗППБ ЄС. Намагання об'єднання долучитися до міжнародних зусиль з розв'язання конфлікту наштовхнулося на традиційні проблеми обмеженості відповідних механізмів впливу, відмінності інтересів держав-членів, відсутності політичної волі вирішувати проблеми безпеки Європи спільними зусиллями. Реакція Співтовариства на події в Югославії була запізнілою і безперспективною, адже не враховувала реальної глибини конфлікту. На початку 1991 року під впливом США, Великої Британії і Франції спільна позиція держав ЄЕС полягала у збереженні цілісності Югославії. Після початку війни у червні 1991 р. проявилися розбіжності у поглядах сторін. Як наслідок нічого крім висловлення “стурбованості” подіями в Югославії, закликів до миру і накладення економічних санкцій європейці запропонувати в плані врегулювання конфлікту не змогли⁶⁰⁷. Німеччина фактично знехтувала думкою партнерів по об'єднанню і проводила власну політику щодо визнання незалежності Словенії та Хорватії. Британський уряд попервах, зберігаючи ставку на владу в Белграді, не підтримав незалежність Хорватії⁶⁰⁸. Позиція Лондона істотно розходила навіть з позицією офіційного Вашингтона. Однак початок бойових дій і необхідність досягнення консолідації позицій держав ЄЕС в ході підписання Маастрихтського договору призвели до зміни ставлення держав-членів Співтовариства до збереження цілісності Югославії. Мирні ініціативи ЄЕС, оприлюднені під час міжнародної конференції у листопаді 1991 р. в Гаазі, на якій головував колишній глава Форін офісу лорд Карінгтон, не дали результату, констатувавши реальність розпаду Югославії. Хоча 27 листопада 1991 р. Дж. Мейджор під час європейського турне заявляв, що не варто визнавати державність Словенії і Хорватії, на засіданні Європейської Ради в грудні 1991 р. глави держав і урядів країн ЄС прийняли критерії визнання державної незалежності країн колишньої Югославії та СРСР.

Загалом в ході міжнародних зусиль з врегулювання конфлікту Лондон намагався проводити автономну політику відповідно до власних інтересів, тимчасово стаючи на підтримку позицій європейських партнерів, яка часто суперечила американським планам (наприклад, щодо збереження ембарго на поставки зброї боснійським

⁶⁰⁷ Document 4b/63. Declaration on the Situation in Yugoslavia, Extraordinary European Political Cooperation Ministerial Meeting, The Hague, 5 July 1991 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 363.

⁶⁰⁸ Sharp J.M. British policy in Bosnia 1991–1995 // Journal of European Integration History. 2004. Volume 10. Number 1. p. 118.

мусульманам, бомбардування боснійських сербів, проти якого виступало британське і французьке керівництво)⁶⁰⁹. Однак з початком повітряної операції наприкінці серпня 1995 р. Британія в коаліції з іншими державами НАТО взяла участь в бомбардуваннях. Фактично останньою реальною спробою ЄС спільно з ООН врегулювати ситуацію була Лондонська міжнародна конференція (серпень 1992 р.) і переговори в Женеві, на яких вироблено план мирного врегулювання конфлікту в Боснії. Однак небажання сторін конфлікту відступити від власних амбіцій, відсутність підтримки з боку США зумовили невдачу цього плану. Першість у врегулюванні конфлікту перейшла до США і військ НАТО. На завершальному етапі керівництво Форін офісу закликала американську сторону взяти участь в операціях ООН⁶¹⁰. Міжнародному авторитету Співтовариства було завдано чергового удару. Британський уряд підтримував миротворчі ініціативи США. За активної участі британських дипломатів реалізовувалися домовленості згідно планів Карінгтона-Кутілейро, Венса-Оуена, Дейтонська угода⁶¹¹.

Зазнавши невдачі у миротворчості на дипломатичному рівні, ЄС у боснійському конфлікті обмежився наданням гуманітарної допомоги. Надіслані окремими державами війська для захисту “зон безпеки” діяли згідно мандату ООН. Символічну роль виконав ЗЄС, сили якого переважно займалися забезпеченням дотримання ембарго. Події навколо врегулювання війни в колишній Югославії показали, що механізм досягнення погоджених позицій і спільних дій суб’єктів європейської інтеграції був дуже далеким від декларованих завдань. До створеної у квітні 1994 р. Контактної групи для контролю за ситуацією в Югославії увійшли Велика Британія, Німеччина, Франція, а згодом Італія. Однак їх представники забезпечували позицію національних урядів, а не ЄС загалом, який не мав окремого місця за столом переговорів.

ДЄС зафіксував такі дві форми здійснення СЗППБ, як спільні позиції і спільні дії. Остання стала абсолютно новою процедурою. Рішення про проведення спільних дій і їх координацію покладено на Раду ЄС. Не дочекавшись набуття юридичної сили ДЄС, держави-члени та інституції Співтовариств проводили роботу щодо

⁶⁰⁹ Bronitsky J. British foreign policy and Bosnia: The rise of Islamism in Britain, 1992-1995. London, November 2010. p.21.

⁶¹⁰ Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Першому заступнику міністра закордонних справ України Тарасюку Б.І. № 49/26-441 від 01.06.1995 // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 48. Арк. 22-23.

⁶¹¹ Володіна М.О. Трансатлантичне партнерство США та Великої Британії в 90-ті роки ХХ ст. // Історичні і політологічні дослідження. Збірник наукових праць. 2008. № 1-2. С. 450.

поступового наповнення майбутньої СЗППБ реальним змістом. Саміт Європейської Ради в Лісабоні 26-27 червня 1992 р. у підсумковому повідомленні на доповнення до розділу V ДЄС сформулював базові критерії визначення пріоритетних проблем і напрямів спільних дій: 1) географічна близькість конкретного регіону або країни; 2) вагомий інтерес до політичної та економічної стабільності певного регіону або країни; 3) наявність загроз інтересам безпеки Союзу. Передовими географічними зонами для можливих спільних дій ЄС були визначені Центральна і Східна Європа (зокрема, країни Співдружності Незалежних Держав і Балкан), Середземне море (зокрема, країни Магрибу) і Близький Схід. Задекларовано прагнення розвивати комплексні відносини з країнами Африки, Азії, Латинської Америки, Карибського басейну. Окремо відзначено пріоритетність відносин ЄС з США, Канадою та Японією. Рішенням Ради визначено головні тематичні області для проведення спільних дій в рамках майбутньої спільної політики безпеки ЄС: процес ОБСЄ; роззброєння і контроль над озброєннями; нерозповсюдження ядерної зброї, контроль над передачею технологій третім країнам; контроль над експортом зброї⁶¹².

Як видно із змісту документа, на відміну від спільних позицій, які передбачали комплексний план відносин ЄС з третіми країнами, спільні дії Союзу стосувалися насамперед питань безпеки. Рада ЄС виробила формулу, за якою спільні позиції застосовувалися для формулювання узгодженого підходу до конкретного питання, а спільні дії – для реалізації конкретних зобов'язань і висунення нових ініціатив. Серед прикладів досягнутих спільних позицій держав ЄС в рамках СЗППБ у листопаді 1993 – червні 1996 рр. виділимо питання врегулювання продажу зброї, підтримки розвитку демократії і захисту прав людини в ряді африканських країн (ПАР, Судан, Руанда, Нігерія, Бурунді, Гаїті, Україна та ін.), скорочення санкцій проти Сербії тощо. Усього упродовж зазначеного періоду було прийнято 27 спільних позицій і 29 спільних дій ЄС⁶¹³. Розширювалися контакти з регіональними організаціями Азії, Африки та Латинської Америки. ЄС підписав серію угод про асоціацію з країнами ЦСЄ і розпочав процес підготовки до їх вступу. У середині 1990-х рр. Союз і його держави-члени підписали угоди про партнерство і співробітництво з державами пострадянського простору. Барселонська конференція 15 держав ЄС і

⁶¹² Document 2/21. Report to the European Council on the Likely Development of the Common Foreign and Security Policy (CFSP) with a View to Identifying Areas Open to Joint Action vis-a-vis Particular Countries or Groups of Countries, Lisbon, 26–27 June 1992 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 162-168.

⁶¹³ Smit M.E. Op. cit. p. 195.

12 держав Середземномор'я започаткувала “Барселонський процес” – програму комплексної співпраці, основним завданням якої стало зміцнення політичного, безпекового та економічного діалогу. Євросоюз зберіг спільну позицію щодо арабо-ізраїльського конфлікту, започатковану Венеційською декларацією 1980 року.

У листопаді 1993 р. Радою ЄС прийняті перші рішення щодо проведення спільних зовнішніх дій спільноти – надання гуманітарної допомоги Боснії і Герцеговині та відправки групи спостерігачів на парламентські вибори в Росію. Серед наступних спільних дій ЄС виділимо: підтримку ініціативи уряду Франції щодо укладення Пакту про стабільність в Європі (20 квітня 1995 р.) в рамках ОБСЄ, який стосувався попередження конфліктів в регіоні ЦСЄ; здійснення нагляду за проведенням виборів в країнах СНД, ряді країн Африки, Азії і Латинської Америки; заходи з відбудови і миротворча діяльність (поліцейські функції) в боснійському Мостарі (1994–1996 рр.). Останній приклад був єдиним випадком в історії відносин ЄС і ЗЄС, коли згідно норм ДЄС Євросоюз реалізував своє право звернення до Західноєвропейського Союзу за практичною допомогою. Держави ЄС здійснювали спільні дії щодо нерозповсюдження ядерної зброї, заборони протипіхотних мін, заборони або обмеженого використання окремих видів класичної зброї⁶¹⁴. В рамках близькосхідної політики ЄС розроблено програму економічного розвитку, спрямовану на відновлення інфраструктури і формування підрозділів поліції в Палестині. У 1993–1995 рр. щорічно здійснювалося близько 4-5 спільний дій. Надалі їх кількість зростала. У 1996 р. їх уже було 20⁶¹⁵. Загалом, незважаючи на досить скромні здобутки дипломатичної і незначні результати військово-політичної діяльності ЄС у першій половині десятиліття, об'єднання в новій формі стало на тривалий шлях утвердження як впливовий учасник трансформованої системи міжнародних відносин.

Фактор розпаду СРСР і Східного блоку створив якісно нові умови для розвитку відносин Співтовариств з Сполученими Штатами Америки. Упродовж першої половини 1990-х рр. сторонами вперше в історії підписано два стратегічних документи – Спільну декларацію про відносини ЄС-США (22 листопада 1990 р.) і Новий Трансатлантичний Порядок денний (3 грудня 1995 р.), які стали продовженням гімніхських домовленостей 1974 року на якісно новому

⁶¹⁴ Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Знач. тір. С. 410-411.

⁶¹⁵ Журкин В.В. Военная политика Евросоюза. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. с.50.

рівні. Спільна декларація, розроблена за пропозицією президентства Ради ЄС і підписана у Вашингтоні, визначила основні завдання співпраці сторін, серед яких – “збереження миру і забезпечення міжнародної безпеки”, передбачала налагодження механізму регулярних політичних консультацій на різних рівнях⁶¹⁶. Другий документ, підписаний від час саміту ЄС-США в Мадриді, містив твердження про неподільність трансатлантичної безпеки і першість НАТО в системі безпеки Європи⁶¹⁷. Трансатлантичний Порядок денний унікальний тим, що вперше містив досить детальну комплексну програму спільних дій (політичних, економічних і гуманітарних) суб’єктів домовленостей на міжнародній арені в ключових регіонах їх спільних інтересів (в Центрально-Східній Європі, у відносинах з пострадянськими новими незалежними державами, насамперед Росією та Україною, на Близькому Сході тощо). Вашингтон підписанням цих актів визнав реальність формування ЄС як впливового партнера на міжнародній арені. Вихід відносин з Сполученими Штатами на новий рівень можна вважати одним з найуспішніших зовнішньополітичних кроків ЄС.

Велика Британія з огляду на свою роль у трансатлантичних відносинах була особливо зацікавлена у збереженні і зміцненні системи співробітництва ЄС-США, фіксації традиційної системи взаємодії атлантичних партнерів насамперед у сфері безпеки, збереженні впливу США в Європі. Тому її керівництво сприяло укладенню згаданих актів. Однак між ЄС і США залишалось чимало суперечностей. Компромісний характер норм ДЄС щодо СЗППБ став результатом прямого та опосередкованого (зокрема, через позицію Великої Британії) тиску США на Співтовариство і керівництво ряду його провідних держав-членів. Водночас складність формування і загальна неефективність СЗППБ у 1990-х рр. не сприяли утвердженню ставлення американської сторони до ЄС як рівноправного партнера⁶¹⁸. Далося взнаки негативне ставлення американської адміністрації до формування автономної військової складової ЄС.

Фактично ще до юридичного створення ЄС віддав ініціативу у військовій сфері структурам ЗЄС, який за підтримки НАТО розпочав впровадження нової концепції діяльності на основі Петерберзької декларації, прийнятої на саміті Ради ЗЄС у передмісті Бонна у червні

⁶¹⁶ Document 4a/24. Joint Declaration on EC-US Relations, 22 November 1990 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 291-293.

⁶¹⁷ Document 4a/25. The New Transatlantic Agenda, Signed at the EU-US Summit, Madrid, 3 December 1995 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 294-297.

⁶¹⁸ Дайнен Д. Знач. твір. С. 655.

1992 року⁶¹⁹. Міжнародні сили ЗЄС, які формувалися на основі виділення державами-членами контингентів для здійснення військових операцій, могли застосовуватися для здійснення трьох видів завдань – проведення гуманітарних і рятувальних операцій, операцій з підтримання миру, управління кризами, включно з миротворчістю (т. зв. “петерберзькі завдання”). Ексклюзивну функцію гарантування безпеки і колективної оборони зберіг за собою Північноатлантичний Альянс, який на середину 1990-х рр. активізував роботу з розвитку Європейської оборонної ідентичності (ЄОІ). Так було закладено основи процесу надання ЄС через посередництво ЗЄС другорядних військово-політичних функцій при формуванні нової системи європейської безпеки. ЗЄС виконував лише ті завдання, які передавав йому НАТО. Зазначені історичні рішення мали на меті розширити сфери глобального впливу Євросоюзу як “цивільної потуги” у напрямі його перетворення на повноцінного суб’єкта міжнародних відносин з глобальними можливостями політичного впливу за межами географічної зони зосередження. Це у різній мірі приваблювало держави ЄС, насамперед Німеччину і Францію, які уже давно не могли самотужки досягнути впливу США на міжнародній арені. Цього не можна сказати про Велику Британію, керівництво якої теж підтримало формальне посилення можливостей ЗЄС, але його мотиви щодо цього були іншими. Лондон був схильний більше підтримувати розвиток європейських оборонних можливостей в рамках ЄОІ, ніж СПБО. Теоретично ЗЄС було надано можливість стати ефективною військовою організацією, яка змогла б виконувати “петерберзькі завдання”. Однак збереження домінування НАТО (США) над діяльністю ЗЄС та опосередкована залежність ЄС у сфері безпеки та оборони від Вашингтона на середину 1990-х рр. не задовольняли самих європейців.

На початку 1990-х рр. здійснено реальні кроки щодо посилення інституцій ЗЄС, їх зближення з структурами ЄС, формування оперативних військових підрозділів для можливого застосування в діях ЗЄС. Створено постійну Раду Союзу з послів держав-членів та орган військового планування. У 1992 році на основі франко-німецької бригади засновано армійське з’єднання “Єврокорпус”, до якого у наступні роки приєдналися Бельгія, Іспанія і Люксембург. Створено ряд інших спільних європейських військових сил: “Єврофор” (Іспанія,

⁶¹⁹ Document 3/6. Declaration by the Western European Union Council of Ministers’ Extraordinary Meeting with the States of Central Europe, Bonn, 19 June 1992 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 211-212.

Італія, Португалія, Франція), “Євромарфом” (Бельгія, Велика Британія, Нідерланди, Німеччина), франко-британська Авіаційна єврогрупа (Franco-British Euro Air Group) тощо. Однак рівень їх координації та активність застосування з боку ЗЄС залишалися на низькому рівні. Ускладнювало співпрацю ЄС і ЗЄС неспівпадіння складу держав-членів. Членом ЄС була нейтральна Ірландія, а в першій половині 1990-х рр. до нього вступили також нейтральні Австрія, Швеція і Фінляндія. До складу ЗЄС не входили країни ЄС Греція і Данія. В тому числі завдяки ініціативам і підтримці Британії до середини десятиліття ця проблема вирішувалася шляхом надання відповідним країнам статусу спостерігачів або асоційованих членів Західноєвропейського Союзу.

Як не парадоксально, найменш зацікавленим у посиленні ЗЄС виявився сам Євросоюз. У першій половині 1990-х рр. об’єднання загалом проявляло незначний інтерес до проблем безпеки, зосередившись на економічних питаннях. Відсутність досвіду комунітарної співпраці у сфері безпеки, відмінності у поглядах серед країн ЄС зумовили переважну декларативність та обмежені результати СЗППБ у зазначений період. ЄС не зумів одразу заявити себе як потужний гравець на міжнародній політичній арені. Слабкість ЗЄС робили його непопулярним і неперспективним в ролі військово-політичної опори Євросоюзу, який до того ж уникав застосування військових засобів у своїй зовнішній політиці. Статус ЗЄС, а для крайніх “європеїстів” сам факт його існування, уявлялися тимчасовими. Як наслідок до 1993 року (звернення Ради міністрів закордонних справ ЄС щодо організації поліцейської місії в Мостарі) ЄС жодного разу не звертався до ЗЄС з офіційними запитами.

Узагальнений і декларативний характер більшості статей Маастрихтського договору в розділі про СЗППБ зумовили усвідомлення сторонами загальноєвропейської дискусії необхідності доопрацювання ДЄС у найближчій перспективі. Зрештою сам текст документа (ч. 2 ст. N) передбачав скликання у 1996 році нової Міжурядової конференції представників держав-членів ЄС для перегляду застарілих положень. В європейському політикумі панував дух очікування нового витка дискусій з питань розвитку СЗППБ.

Отже, у період правління Дж. Мейджора Велика Британія намагалася відшукати своє місце в новоствореному Європейському Союзі. На уряд чинили значний тиск ззовні – обставини розвитку міжнародних відносин і європейської політики, партнери по Співтовариству, в середині країни – опозиційні лейбористи та

ліберальні демократи, які підтримували курс на євроінтеграцію, а також однопартійці-консерватори, переважно спектично налаштовані до регіональної інтеграції. Кабінету Дж. Мейджора при розробці і реалізації європейської стратегії довелося лавірувати між зазначеними групами тиску, намагаючись віднайти і відстояти інтереси держави і водночас зберегти єдність уряду.

Намагаючись не допустити ізоляції Британії від загальноєвропейських процесів, уряд консерваторів традиційно виступав проти ініціатив щодо прискорення інтеграції країни в ЄС. Саме з посиленням європейського напрямку зовнішньої політики Сполученого Королівства на початку 1990-х рр розпочався період її активного балансування (дихотомії) між відносинами з США (атлантизмом) та ЄС (європеїзмом). Накладання цієї дихотомії на примат державного суверенітету стало причиною неоднозначної європейської політики уряду Дж. Мейджора, в тому числі під час формування СЗППБ ЄС.

Велика Британія намагалася загальмувати процеси європейської політичної інтеграції, звести її до міжурядової системи співпраці. Ставка британського керівництва на ЗЄС як військову опору ЄС дозволила тимчасово відкласти складне питання про надання об'єднанню безпекових та оборонних можливостей. Компромісний і неконкретний характер Маастрихтського договору в частині СЗППБ та її невизначені перспективи загалом задовольняли британське керівництво. Водночас міжурядовий рівень розвитку “другої опори” ЄС зумовлювався об'єктивними обставинами: 1) неготовністю суб'єктів інтеграції ділитися державним суверенітетом у питаннях зовнішньої політики і безпеки та проводити єдину політику на міжнародній арені; 2) відсутністю необхідних ресурсів для забезпечення реалізації СЗППБ. Тому договір мав рамковий характер, проголосивши нову сферу комунітарної співпраці і надавши можливість об'єднанню розробляти спільні позиції та реалізовувати спільні дії на міжнародній арені, без конкретизації ефективних механізмів їх здійснення. На концептуальному рівні в умовах обмеженої участі в соціально-економічній інтеграції результати політико-правової фіксації СЗППБ ЄС вписувалися в загальну британську стратегію вибірково-секторальної інтеграції та міждержавної кооперації за інтересами, яку започаткувала М. Тетчер у 1980-х рр. і яка була продовжена її політичним наступником Дж. Мейджором. Однак політика уряду щодо обмеження політичної інтеграції підштовхнула керівництво інших держав регіону до

започаткування практики реалізації конкретних проектів зовнішньополітичної і військової співпраці, формування авангарду Співтовариства, що послаблювало позиції самої Британії.

Велика Британія виступала за сильну Європу, але без надміру впливових структур управління Євросоюзом. Її уряд прагнув зберегти традиційні підходи до зовнішньої політики і системи європейської безпеки часів “холодної війни”, намагаючись вписати їх у нову європейську систему координат, чим поглиблював свою “особливу” позицію в Співтоваристві. У результаті підписання Договору про Європейський Союз 1992 р. у вимірі політичної інтеграції британське керівництво реалізувало максимум поставлених завдань. Водночас успіх британської концепції СЗПБ став однією з причин незавершеності розбудови цього сегмента функціонування Європейського Союзу.

3.2. Амстердамський і Ніццький договори та британський вплив на структурні зміни в Європейському Союзі

Зростання економічної потуги Європейського Союзу на глобальному рівні на фоні інтенсифікації міжнародних відносин першої половини 90-х років ХХ ст., виникнення нових загроз європейській безпеці зумовили необхідність повернення Євроспільноти до проблем побудови Спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Рамковий характер Маастрихтського договору не міг задовольнити учасників євроінтеграції, адже не відповідав вимогам часу. ЄС не отримав належних інституційних, дипломатичних і військових засобі для повноцінного становлення як впливовий учасник міжнародних відносин, що засвідчили події в Югославії. Тому зафіксований в прикінцевих положеннях договору хронологічний вимір чергової Міжурядової конференції (далі – МУК) з підготовки подальших нормативних змін, а саме 1996 рік, став умовною точкою відліку нового етапу європейської інтеграції.

Уряд Великої Британії підійшов до чергового етапу конституювання ЄС у непростих умовах. Джон Мейджор, не витримавши кількарічного балансування між партійними угрупованнями, по мірі наближення до чергових виборів у своїй риториці і відносинах з європейськими партнерами перейшов на позиції класичного євроскептицизму. Традиційно в основі британської

стратегії щодо євроінтеграції перебував принцип примату державного суверенітету, що дорівнював антифедералізму. На конференції Консервативної партії Великої Британії в Блекпулі 13 жовтня 1995 р. її лідер заявив: “Ми не входили до федеральної Європи. ... Якщо інші підуть до федералізму, консервативна Британія не зробить цього”⁶²⁰. У передвиборчому маніфесті партії 1997 р. зазначено, що уряд розглядає ЄС як партнерство націй. “Ми хочемо бути в Європі, а не управлятися Європою. ... Британський уряд консерваторів не дозволить Великій Британії бути частиною федеративної Європейської держави”, – зазначено в документі⁶²¹. Про місце Британії “в серці Європи” уже не йшлося. КПВБ виступала проти подальшої централізації влади Брюсселя і поширення голосування в Раді ЄС кваліфікованою більшістю, що напряму стосувалося перспектив СЗППБ. У 1994 році Лондон погрожував блокувати вступ до ЄС Австрії, Фінляндії і Швеції, вимагаючи жорстких правил голосування в Раді. Британський уряд наклав вето на кандидатуру бельгійця Ж.-Л. Дехена на посаду президента Єврокомісії⁶²². У сфері безпеки та оборони Лондон залишався на позиції першості НАТО і підтримки ЗЄС як основи оборони Європи⁶²³. Однак в самій партії не було єдності щодо участі в євроінтеграції.

У першій половині 1990-х рр. визначилася тенденція диференціації підходів до європейської інтеграції її учасників. Уряди Німеччини і Франції як адепти федералізації ініціювали інституціоналізацію СЗППБ і виділення окремої сфери Спільної політики безпеки з перспективою формування європейської оборони. Велика Британія і Данія традиційно наполягали на втіленні концепції кооперації замість класичної інтеграції зі збереженням права держав діяти на міжнародній арені відповідно до національних інтересів. Маастрихтський договір в загальному закріпив можливість нерівномірної інтеграції. Зокрема, в п. 5 ст. 4 передбачено, що Договір не повинен перешкоджати “розвитку більш тісного співробітництва між двома чи більше державами-членами на двосторонньому рівні, в структурах ЗЄС та Атлантичного

⁶²⁰ Mr Major’s Speech to 1995 Conservative Party Conference // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. <http://www.johnmajor.co.uk/page1269.html> (дата звернення: 17.07.2016).

⁶²¹ You can only be sure with the Conservatives. The Conservative Manifesto 1997. London, 1997. p. 45.

⁶²² Морозов А.М. Факторы формирования политики Великобритании в отношении ЕС: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008. С. 43.

⁶²³ Mr Major’s Speech in Leiden. 7th September 1994 / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1123.html> (дата звернення: 14.07.2016).

Альянсу...”⁶²⁴. Практика диференційованої інтеграції була зафіксована при формуванні монетарного союзу, у сфері соціальної політики ЄС і навіть СЗППБ (Данія не приєдналася до політики безпеки та оборони).

Міжурядова конференція з розробки нового договору ЄС розпочалася під час засідання Європейської Ради в Турині 29 березня 1996 р., продовжила роботу в Амстердамі і завершилася його схваленням на сесії Європейської Ради 17 червня 1997 року. 2 жовтня 1997 р. Амстердамський договір підписали міністри закордонних справ п'ятнадцяти держав-членів Європейського Союзу. Стартові позиції Великої Британії на переговорах зафіксували два урядових документи, які склали основу “Білої книги на Міжурядову конференцію 1996” – “Меморандум Уряду Сполученого Королівства від 2 березня 1995 р. щодо розгляду питання Європейської оборони на Міжурядовій конференції 1996” та власне “Біла книга Сполученого Королівства від 12 березня 1996 р. на Міжурядову конференцію: “Союз націй”⁶²⁵. Перший документ містив констатацію необхідності встановлення Європейської політики оборони. Визначено головні чинники формування позиції держави: 1) розгляд ЄС як “мирної і благодійної сили у світі”, яка передбачає гнучкість підходів і різноманітність інтересів держав-членів, замість уніфікації; 2) підтримка зобов'язань НАТО і ООН в Європі як основ Європейської політики безпеки та оборони; 3) визнання необхідності європейців взяти на себе частку обов'язків з гарантування безпеки і стабільності в Європі та на її периферії; 4) майбутні домовленості повинні поважати права та обов'язки європейських держав і зберігати можливість їх необмежених дій відповідно до національних інтересів; 5) діяльність ЄС у сфері безпеки та оборони повинна ґрунтуватися на співпраці між державами. Лондон закликав здійснити реалістичну оцінку завдань європейців у даній сфері. Водночас вони не повинні були включати територіальної оборони як прерогативи НАТО, поглинання ЗЄС Євросоюзом, передачу функції прийняття рішень інституціям ЄС.

Другий документ “Білої книги...” містив інформацію про підходи британського уряду до завдань ЄС та пріоритетів британського членства, пропозиції до нового договору. Фактично він став маніфестом традиційного британського державного (парламентського) суверенітету. Як заявив в парламенті міністр закордонних справ

⁶²⁴ Treaty on European Union // Official Journal. C 191.29 July 1992. pp. 0001–0110.

⁶²⁵ White Paper on the 1996 Intergovernmental Conference. Volume II. United Kingdom // European Parliament. 18 September 1996. URL: http://www.europarl.europa.eu/igc1996/pos-en_en.htm#top (дата звернення: 26.07.2016).

М. Ріфкінд, “уряд категорично проти монолітної, централізованої федеральної Європи⁶²⁶. Керівництво Британії відкинуло будь-які дії щодо формування політичної спільноти, які б передбачали передачу повноважень від національних органів влади наднаціональним. В Лондоні допускали диференційовану інтеграцію, наголошуючи на неприйнятності моделі “двошвидкісної” Європи з формуванням “ядра” з окремих держав чи політик ЄС. Окрему підтримку отримало розширення ЄС. Щодо розвитку СЗППБ пропонувалося: запровадити практику президенства Ради ЄС за участі одразу трьох-чотирьох держав одночасно упродовж річного терміну з метою більш вагомого представництва об’єднання на міжнародній арені; активізувати діяльність організаційно-технічних органів СЗППБ (Політичного комітету, секретаріату). Висловлено готовність розглянути можливість запровадження посади представника ЄС із зовнішньої політики, відповідального перед Радою⁶²⁷. Більшість пропозицій увійшли до порядку денного МУК⁶²⁸. Лондон заперечував поширення процедури голосування більшістю в Раді ЄС на питання зовнішньої політики і безпеки, що, на думку британських урядовців, могло свідчити про відсутність єдності в Спільноті. Функціонування СЗППБ розглядалося виключно на міждержавній основі. Британський уряд виступив принциповим прихильником формули спільних позицій і спільних дій, а не єдиної зовнішньої політики ЄС. Зміст тексту “Білої книги...” засвідчив, що уряд Дж. Мейджора не ставив питання про вдосконалення функціонування СЗППБ ЄС, прагнучи обмежитися констатацією поточного стану⁶²⁹. Однак політика уряду Дж. Мейджора не відповідала реаліям міжнародних відносин і потребам регіональної інтеграції⁶³⁰.

Як і в процесі підготовки Маастрихтського договору, при підготовці Амстердамського уряд королівства не виступав в ролі ініціатора реформ, а швидше їх опонентом. Перегляд форм співробітництва в рамках “другої опори” ЄС ініціювала Бельгія, а на доопрацюванні норм ДЄС в частині СПБО наполягали Франція і ФРН. Лондон обрав позицію антагоніста і загалом перебував на більш

⁶²⁶ White Paper on the 1996 Intergovernmental Conference. Volume II. United Kingdom // European Parliament. 18 September 1996. URL: http://www.europarl.europa.eu/igc1996/pos-en_en.htm#top (дата звернення: 26.07.2016). с.785.

⁶²⁷ A Partnership of Nations: British Approach to the European Union Intergovernmental Conference (Command Paper). Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth affairs by Command of Her Majesty. March 1996. London, 1996. p. 14.

⁶²⁸ European Parliament. International Conference Task-force. White Paper on the 1996 Intergovernmental Conference // Official Texts of the European Union Institutions. Luxembourg, 1996. Vol. I (Annex). p. 69.

⁶²⁹ Intergovernmental Conference (White Paper). Op. cit. p. 791.

⁶³⁰ Beloff M. Britain and European Union. Dialogue of the deaf. London, 1996. p. 141.

крайніх євроскептичних позиціях, ніж у 1990–1991 роках. Перед МУК Єврокомісія і провідні держави-члени ставили завдання посилити міжнародні позиції ЄС, забезпечити послідовність його зовнішньої політики. Програму активізації СЗППБ в грудні 1996 р. представили лідери ФРН і Франції Г. Коль і Ж. Ширак. Ними запропоновано лібералізацію механізмів співпраці між членами ЄС, залучення Єврокомісії до розробки і реалізації СЗППБ, спрощення процедури прийняття рішень у сфері зовнішньої політики і безпеки через відхід від принципу однаковості, поступове включення ЗЄС до ЄС⁶³¹. Програма мала на меті розширити сфери глобального впливу Євросоюзу як “цивільної потуги” у напрямі його перетворення на повноцінного суб’єкта міжнародних відносин з глобальним впливом за межами географічної зони зосередження, тобто досягнення статусу “стратегічної потуги”⁶³². Це не могло не приваблювати держав Співтовариства, насамперед Німеччину і Францію. Фактично пропозиції передбачали реалізацію принципу “гнучкості” у функціонуванні Союзу, що попередньо підтримувала британська сторона. Представниками франко-німецького “ядра”, не в останню чергу через прагнення обійти безкомпромісну позицію Великої Британії, було запропоновано юридично закріпити механізм “тіснішого співробітництва” (closer cooperation) для усіх трьох “опор”. Передбачалася можливість залучення до співпраці в конкретній сфері мінімальної кількості держав-членів ЄС за бажанням, якщо інші держави не були до нього готові (у сферах спільних компетенцій ЄС і держав-членів). Найбільше суперечок викликала можливість запровадження даного принципу в “другій опорі” ЄС. Однак ідею відхилила Велика Британія. Міністр закордонних справ М. Ріфкінд заявив, що уряд застосує накладе вето на спроби включити такий механізм в інституційні рамки ЄС⁶³³. Британська сторона мотивувала відмову тим, що внаслідок його використання країна втратить контроль над розвитком ЄС⁶³⁴.

⁶³¹ Harnisch S., Lautz A. The Intergovernmental Conference in 1997 – Coalition-Building and Institutional Reform in the European Union. Tier, 17th April 1997. p. 7.

⁶³² Garden T. Europe a Strategic Power? Lille, 1 April 1999. URL: <http://www.ukdf.org.uk/assets/downloads/assets/writings/articles/older/Europe.html> (дата звернення: 24.04.2016).

⁶³³ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Начальнику Управління Європи та Америки МЗС України А.Г. Пономаренку. № 49/26-780 від 18.12.1996 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 68. Арк. 129.

⁶³⁴ Тихова В.В. Формирование Общей внешней политики и политики безопасности Европейского союза (1992–2004 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М.: МГИМО(У)МИД России. 2006. С. 48.

Розглядаючи можливості закріпити домінування найбільших держав об'єднання та утвердити британські підходи до європейської кооперації у сфері зовнішньої політики, Дж. Мейджор запропонував відновити історичні традиції світових сфер впливу провідних держав Європи, які б представляли Євросоюз за кордоном (в Африці, на Близькому Сході і в Азії – Велика Британія і Франція, в Латинській Америці – Іспанія)⁶³⁵. Така пропозиція могла бути більше неформальною і не знайшла широкої підтримки в ЄС.

У сфері оборони британський уряд, не відмовляючись від співпраці в рамках ЄС, виступав проти інтеграції і за збереження національної незалежності, зокрема, відстоював права на вільні дії у проведенні військових операцій. В ході МУК об'єктивно постало питання про майбутнє ЗЄС, адже термін дії модифікованого Брюссельського договору 1954 р. закінчувався у 1998 році. Сам ЗЄС зайняв активну позицію в роботі МУК з наголосом на своєму статусі як невід'ємної частини розвитку ЄС. Інтерес організації, одним з провідних членів якої була Велика Британія, полягав у фактичному збереженні “status quo”, за якого ЗЄС залишалася військовим сегментом ЄС, основою його формально існуючої СПБО і водночас базовим елементом т. зв. “європейської опори” НАТО в рамках ЄОІ. При цьому основний акцент планувалося зробити на подальше посилення оперативного потенціалу ЗЄС для виконання “петерберзьких завдань” з метою більшої узгодженості у відносинах з Євросоюзом, а не в нормативно-інституційній базі. Британський слід проявився у запереченні міждержавними органами ЗЄС участі у прийнятті рішень про співпрацю обох організацій Єврокомісії і Європарламенту. Планувалося зберегти повну незалежність органів управління ЗЄС. Значна увага приділялася проблемі неспівпадіння складу держав-членів обох організацій. Водночас не виключалася можливість за результатами МУК входження ЗЄС до структури Європейського Союзу. При такому сценарії передбачена Брюссельським договором функція територіальної оборони мала повністю перейти до НАТО⁶³⁶.

Інтерес британської сторони у збереженні ЗЄС полягав у намаганні втримати США в орбіті європейської політики безпеки. Тим більше, що у червні 1996 р. Альянс прийняв рішення про створення Багатонаціональних об'єднаних оперативних сил (Combined Joint Task

⁶³⁵ Великобританія: епоха реформ / под ред. Ал. А. Громыко. М.: Весь Мир, 2007. С. 373.

⁶³⁶ Western European Union. WEU Contribution to the European Union Intergovernmental Conference of 1996, WEU Council of Ministers. Madrid, 14 November 1995. Brussels, 1995. pp. 1, 25-28.

Force) в рамках ЄОІ, які планувалося надавати ЗЄС. Лондон намагався довести ефективність ЗЄС, висунувши пропозицію про активізацію роботи організації. Зокрема, у 1996 році висунуто британо-італійську ініціативу щодо надання ЄС можливості використовувати гуманітарні можливості ЗЄС для виконання невійськових завдань⁶³⁷. Такі пропозиції не знайшли підтримки в інших держав Євросоюзу⁶³⁸.

У процесі МУК набула резонансу франко-німецька пропозиція щодо ліквідації ЗЄС і передачі його функцій ЄС, відома в історії як “проект шести”. 25 березня 1997 р. представники шести країн Євросоюзу (Бельгія, Іспанія, Італія, Люксембург, Франція і Німеччина) в Римі представили спільний план поетапної інтеграції ЗЄС до ЄС, який включав три стадії: 1) зближення структур і механізмів організацій; 2) збереження за ЗЄС функцій проведення антикризових операцій при передачі функції прийняття рішень Раді ЄС; 3) повне завершення приєднання ЗЄС до ЄС⁶³⁹. Однак цей проект відхилило британське кривництво, позицію якого підтримав уряд нейтральної Швеції. Навіть проатлантичні Нідерланди підтримали франко-німецькі ініціативи. Велика Британія по суті опинилася в ізоляції⁶⁴⁰. На той час проект розглядався як послаблення оборонного союзу Європи і США. Однак історичні обставини внесли свої корективи. Зростання впливу ЄС і реформування СЗППБ при збереженні провідних позицій НАТО в системі європейської безпеки робило ЗЄС зайвою структурою.

Жорстка і непоступлива стратегія консервативного уряду Великої Британії під час МУК не давала можливості досягнути значних результатів у вдосконаленні СЗППБ ЄС. Європейські лідери і громадськість загалом були розчаровані мінімальними досягненнями процесу. Лондон наклав вето на пропозиції партнерів щодо поглиблення співпраці, окрім запровадження посади Верховного представника з питань зовнішньої політики і безпеки, інтенсифікації роботи Політичного комітету і секретаріату СЗППБ, інтеграції ЗЄС в Європейський Союз. Запровадження оборонних можливостей ЄС на даному етапі переговорів не мало шансів на реалізацію.

⁶³⁷ Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. К., 2004. С. 310.

⁶³⁸ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Начальнику Управління політичного аналізу і планування МЗС України І.Ю. Харченку. № 49/26-575 від 13.09.1996 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 68. Арк. 113.

⁶³⁹ Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. С. 144.

⁶⁴⁰ Журкин В.В. Военная политика Евросоюза. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. С.54.

Проведення МУК співпало із завершенням правління консерваторів, яке позначилося скандалом навколо постачання до країн ЄС британської яловичини. У відповідь на заборону її імпорту з боку Євросоюзу Дж. Мейджор у травні 1996 р. оголосив політику блокування роботи його інституцій. Цей торговельний конфлікт в умовах перебування ЄС на етапі роботи МУК та конфронтаційної тактики Лондона набув політичного характеру і символічно охарактеризував напружену атмосферу відносин Сполученого Королівства з європейськими партнерами. За оцінками критично налаштованої британської історіографії уряд Дж. Мейджора через слабкість і відсутність чіткої стратегії європейської політики своїми діями викликав більше розчарування, ніж уряд М. Тетчер, а тривале правління консерваторів негативно позначилося на іміджі Британії в Європі⁶⁴¹.

Посилення європейського напрямку зовнішньої політики Британії з приходом до влади лейбористів у травні 1997 р. сприяло позитивному завершенню Амстердамського процесу. Уряд Т. Блера, який виявив прагнення виправити негативний імідж Британії в Європі, завершив розпочату попередниками справу, підписавши у червні 1997 р. текст нового договору. Гасло “майбутнє Британії в серці Європи” знову набуло актуальності⁶⁴². Прем’єр-міністр в одній з програмних промов проголосив п’ять головних принципів зовнішньої політики уряду, серед яких два перших – активна європейська політика під гаслом “Британія – частина Європи” і трансатлантичний альянс за принципом “сильний в Європі і сильний із США” та “ми – міст між США і Європою”⁶⁴³. Прагнення зайняти провідні позиції в Європі стали складовою загального курсу уряду, спрямованого на комплексне використання глобалізаційних процесів з метою повернення Британії провідних позицій у світі. Лондон прагнув активно впливати на становлення СЗППБ з метою налагодити співпрацю ЄС з НАТО і США. Такі новели британської європейської політики, як передачу Євросоюзу функції виконання “петерберзьких завдань”, засвідчили зміни у ставленні керівництва Великої Британії до розбудови європейської інтеграції і спричинили позитивні очікування в Європі від урядування Т. Блера. Водночас лейбористи не відступили від ключових позицій європейської політики королівства в частині

⁶⁴¹ Grant Ch. Can Britain lead in Europe? London, 2002. p. 1.

⁶⁴² Blair T. New Britain. My Vision of a Young Country. London, 2004. 354 p.

⁶⁴³ Speech by the Prime Minister Tony Blair at Lord Mayor’s banquet. Friday 10th November 1997 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page1070.asp> (дата звернення: 22.12.2015).

неприєднання до Шенгенських угод і зони Євро, заперечуючи федералізацію об'єднання. Тоні Блер виступив проти приєднання ЗЄС до ЄС, відхиливши навіть помірковану пропозицію уряду Нідерландів про перегляд відносин між організаціями через 5 років після набрання чинності новим договором⁶⁴⁴. Така подвійність підходів Лондона отримала оцінку в історіографії як продовження курсу консерваторів⁶⁴⁵.

Амстердамський договір у сфері СЗППБ вніс ряд змін до Договору про Європейський Союз. Насамперед конкретизовано і розширено завдання ЄС, які включали: визначення принципів і загальних директив для СЗППБ; розробку спільних стратегій об'єднання у сферах спільного інтересу держав-членів; ухвалення спільних рішень і спільних позицій; зміцнення системного співробітництва між державами-членами щодо здійснення політики (ст. J 2). Питання оборони були включені до компетенції Європейської Ради. Передбачено можливість інтеграції ЗЄС в ЄС. За наполяганням Великої Британії підкреслено положення, за яким політика об'єднання у сфері безпеки та оборони повинна поважати зобов'язання держав-членів НАТО. В рамках "зближення" організацій ЗЄС зобов'язувався виконувати рішення і проводити дії ЄС у галузі оборони. Основою спільної політики оборони визначено міждержавну кооперацію у сфері озброєнь. До сфери відповідальності спільної політики безпеки віднесено повний перелік "петерберзьких завдань", гуманітарні і рятувальні операції, операції з підтримання миру і кризового управління (ст. J 7, п. 2). Так було знято юридичні перепони для розвитку СПБО. Запроваджено посаду Верховного представника ЄС із зовнішньої політики і політики безпеки, який одночасно займав посаду Генерального секретаря Ради. На нього покладено повноваження надавати допомогу Раді у сфері СЗППБ, представляти інтереси ЄС на міжнародній арені, здійснювати політичний діалог з третіми сторонами від імені Ради і за дорученням президентства (головуючої держави). До його розпорядження надано окрему аналітичну групу планування політики і швидкого реагування в рамках секретаріату Ради. Договір посилив повноваження Єврокомісії щодо СЗППБ, яка, зокрема, вирішувала бюджетні питання фінансування діяльності ЄС. Процедура голосування в Раді ЄС стала більш ліберальною. При збереженні принципу одноголосності у процесі прийняття спільної

⁶⁴⁴ Крушинський В. Амстердамський договір, що змінює Договір про Європейський Союз, і Велика Британія // Науковий вісник Дипломатичної академії України. К., 2003. Вип. 9. С. 92.

⁶⁴⁵ Peters D. Constrained Balancing: The EU's Security Policy. Basingstoke, 2010. p. 179.

стратегії дозволялося утримання держав-членів. Запроваджено новий порядок формальних консультацій в Європарламенті з питань вибору напрямів і основних аспектів СЗППБ⁶⁴⁶. Поширення механізму тіснішого співробітництва для зовнішньої політики і безпеки прямо не передбачалося, але не виключалося.

Незважаючи на прогресивні нововведення, текст договору не містив радикальних зрушень у сфері СЗППБ і загалом вчергове відобразив компроміс між “європеїстами” та “атлантистами”. Зберігалася двоїстість позиції ЗЄС як структури розвитку ЄОІ в межах НАТО і складової політики безпеки ЄС, а перспективи злиття ЗЄС і ЄС були невизначеними. Декларація, прийнята Радою ЗЄС 22 червня 1997 р. як додаток до Амстердамського договору визначала ЗЄС складовою частиною Європейського Союзу. Водночас ЗЄС визнано суттєвим елементом ЄОІ. Це залишалося однією з принципових вимог Британії, позиція якої не дозволила сторонам досягнути більш радикальних рішень⁶⁴⁷. Створення повноцінної оборонної складової ЄС все ще було питанням перспективи. СЗППБ залишилася на міждержавному рівні за мінімального впливу інтеграційних структур. Верховний представник ЄС фактично виконував допоміжні функції при президентстві Ради і був залежним від рішень урядів держав-членів. Наслідком договору стала неузгодженість дій і бюрократична конкуренція між Єврокомісією і Європейською Радою⁶⁴⁸. Показовим для дослідження ролі СЗППБ в структурі ЄС в контексті певної недооцінки значення даного сегмента його функціонування став факт, що згідно міжінституційної угоди, затвердженої Європарламентом 16 липня 1997 р., поточні видатки на СЗППБ були включені до бюджету об’єднання як “необов’язкові”⁶⁴⁹. Новий договір конкретизував механізми діяльності і перспективи розвитку “другої опори” ЄС, але, як і попередній, залишив більше запитань, ніж відповідей. Євросоюз так і не отримав статусу юридичної особи, що знижувало його міжнародний статус і ефективність зовнішньої політики. Дипломатичні можливості об’єднання залишилися на попередньому рівні розвитку, адже воно як і раніше було представлене

⁶⁴⁶ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts (97/c 340/01) // Official Journal of the European Union. C 340. 10/11/1997. pp. 0001–0144.

⁶⁴⁷ EU fails to decide how best to decide // The Guardian. 1997. 17 June.

⁶⁴⁸ Брункевич Д.В. Консервативная партия Великобритании и Европейский Союз в 1990-2004 гг.: дис... канд. ист. наук: 07.00.03. Ярославль, 2005. 304 с.

⁶⁴⁹ Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июль-сентябрь 1997 г. Вып. 10. URL http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_10 (дата звернення: 28.01.2017).

за кордоном на рівні представництв Єврокомісії. Бракувало єдиного дипломатичного центру розробки і виконання зовнішньополітичних рішень на рівні європейських інституцій.

Уряду Т. Блера, який пішов на певні мінімальні поступки партнерам, через схвалення Амстердамського договору вдалося у певній мірі покращити імідж Великої Британії як “особливого партнера” в Євросоюзі і, як заявив сам глава Кабінету міністрів, “принести свіжий і конструктивний підхід до Європи і до переговорів”⁶⁵⁰. Реакція британського політикуму на зміст нового договору була неоднозначною, хоча загалом стримано позитивною. Якщо правлячі лейбористи прогнозовано представили підписання договору як урядову перемогу, то опозиційна КПВБ висловила критику поступок уряду і сам договір як такий, що веде до утворення європейської унітарної держави. В частині питань безпеки та оборони консерваторів найбільше турбували перспективи об’єднання ЗЄС і ЄС⁶⁵¹. Натомість положення договору щодо СЗППБ повністю підтримали проєвропейськи налаштовані ліберальні демократи. Водночас вони виступали за збереження міждержавного характеру розвитку ЄС у питаннях зовнішньої політики і безпеки, збереження першості НАТО в системі європейської безпеки⁶⁵². Констатуємо, що в Сполученому Королівстві склався міжпартійний консенсус щодо рівня розвитку і завдань СЗППБ.

Під час головування в Раді ЄС у першому півріччі 1998 року уряд лейбористів намагався представити нову якість європейської політики Сполученого Королівства з метою формування його реноме конструктивного європейського партнера. Зокрема, Лондон істотно посприяв налагодженню діалогу ЄС з Китаєм з проблеми дотримання прав людини, проявив активність у врегулюванні ізраїльсько-палестинського конфлікту, ситуації в Косово, дієво підтримав подальшу інтеграцію до ЄС країн регіону ЦСЄ. У сфері СЗППБ Британія надала особливої уваги формуванню Групи планування політики і швидкого реагування секретаріату Верховного представника ЄС, спільно з Францією розробила “Кодекс поведінки у сфері експорту озброєнь”. Проект, схвалений державами ЄС на саміті

⁶⁵⁰ Commons Sitting of 18 June 1997. European Council (Amsterdam) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 18 June 1997. Series 6. Vol. 296. c. 313.

⁶⁵¹ Lords Sitting of 16 February 1998. European Communities (Amendment) Bill // Hansard – House of Lords debates. House of Lords Historic Hansard for debates from 1803-2005. HL Deb 16 February 1998. Series 5. Vol. 586. cc. 12-118.

⁶⁵² Make the difference. The Liberal Democrat Manifesto 1997. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/e97/man/ld97man.htm> (дата звернення: 24.10.2016).

в Кардіфі 16 червня 1998 р., містив звід правил щодо експорту зброї до третіх країн. Він насамперед стосувався обмежень щодо поставок зброї військовим диктатурам, держав з міжетнічними конфліктами і системними порушеннями прав людини. 4 березня 1998 р. Рада ЄС схвалила спільну позицію щодо доповнення Конвенції про біологічну і токсичну зброю⁶⁵³. Загалом європейська політика британського уряду щодо СЗППБ потребувала певної еволюції. Опублікований у липні 1998 р. “Стратегічний огляд оборони” констатував наявний стан європейської політики безпеки, зокрема, відносин ЄС і ЗЄС, зафіксований в Амстердамі⁶⁵⁴. Однак восени 1998 року Лондон виявив готовність піти значно далше у європейській політиці безпеки та оборони.

На неформальному саміті Європейського Союзу в Портшаху 24-25 жовтня 1998 р. Т. Блер виступив з ініціативою про активізацію дискусії з питань розвитку СЗППБ, що стало провісником змін у британській позиції. Прем’єр-міністр висловив занепокоєння слабкістю механізмів спільної зовнішньої політики ЄС і закликав визначитися з оборонною складовою об’єднання, допустивши можливість інтеграції ЗЄС в ЄС⁶⁵⁵. Ним запропоновано для обговорення чотири проекти: 1) зміцнення європейської ідентичності у сфері безпеки в межах НАТО; 2) перегляд статусу і ролі ЗЄС; 3) створення “четвертого стовпа” в рамках системи спільних політик ЄС за рахунок ЗЄС; 4) створення Європейської Ради Безпеки⁶⁵⁶. Прем’єр-міністр підтримав ідею розбудови сучасних європейських військових структур для операцій ЄС в рамках “петерберзьких завдань”. Хоча Т. Блер не запропонував одного конкретного плану розвитку європейської безпеки і відносин ЗЄС–ЄС, відкритість до дебатів з усіх можливих варіантів засвідчила поступове зближення позицій Великої Британії і європейських партнерів⁶⁵⁷. Уряд Франції висунув пропозицію, за якою ЗЄС мав стати агенцією безпеки ЄС. Ініціативи Т. Блера відкрили нову сторінку дебатів про військово-політичний вимір Євросоюзу і свідчили про прагнення керівництва

⁶⁵³ Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Январь-март 1998 г. Вып. 12. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_12 (дата звернення: 03.11.2016).

⁶⁵⁴ Strategic Defence Review. Presented to Parliament by the Secretary of State for Defence by Command of Her Majesty. July 1998. London, 1998. Cm. 3999. p. 16.

⁶⁵⁵ Whitman R.G. Amsterdam’s unfinished business? The Blair government’s initiative and the future of the Western European Union. Paris, January 1999. p. 7.

⁶⁵⁶ Jazwinski K. The Role of Britain in the Development of the ESDI and the Transatlantic Link. Warsaw, 2000. p. 15.

⁶⁵⁷ Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань майбутнього Західноєвропейського Союзу (90-ті роки ХХ ст.) // Університет. 2009. №5 (31). С. 53.

країни зайняли провідні позиції у процесі творення нової системи європейської безпеки. Це засвідчила перша в історії зустріч міністрів оборони держав Євросоюзу у Відні 4 листопада 1998 р., де міністр оборони Дж. Робертсон підтвердив ініціативи прем'єр-міністра⁶⁵⁸. Посадовець конкретизував питання для дискусії: 1) поглинання ЗЄС Європейським Союзом; 2) часткове поглинання елементів ЗЄС структурами ЄС і НАТО; 3) створення чіткішого європейського виміру в межах НАТО; 4) зміцнення ЗЄС. Лондон вперше окремо підтвердив згоду щодо можливості інтеграції ЗЄС та ЄС. Однак головна позиція залишалася непохитною: розвиток європейської оборонної складової покликаний доповнювати і посилювати НАТО⁶⁵⁹.

Ключовою подією, яка задала тон реалізації проекту СПБО/ЄПБО, став франко-британський саміт в Сен-Мало 3-4 грудня 1998 року. У Спільній Декларації з європейської безпеки сторони висловили необхідність надати ЄС можливість відігравати вагомий роль на міжнародній арені. Документ передбачав надання можливості Союзу діяти військовими засобами для врегулювання міжнародних криз у тих ситуаціях, коли НАТО не бере в них участі. Такими засобами мали стати європейські збройні сили, забезпечені європейською військовою промисловістю⁶⁶⁰. Передбачалося надати ЄС відповідні структури для проведення оперативного аналізу ситуації з доступом до розвідувальних даних і здатністю стратегічного планування. На вимогу британської сторони в декларації відзначено непорушність зобов'язань членів Альянсу щодо гарантування колективної безпеки, можливість використання ЄС військових засобів Альянсу.

За оцінками європейських дослідників, декларація Сен-Мало стала точкою відліку, першим кроком реального розвитку європейських безпекових можливостей в рамках ЄС⁶⁶¹. Формування ЄПБО/СПБО, фактичним провісником якого стала зустріч в Сен-Мало, у прихильній до євроінтеграції західній історіографії знайшло відображення в терміні "європейська військова революція"⁶⁶². Наступне закріплення і розвиток провідних позицій декларації визначили як "процес Сен-

⁶⁵⁸ Oakes M. European Defence: From Pörschach to Helsinki. London, 21 February 2000. Research Papers 00/20. p. 12.

⁶⁵⁹ From St-Malo to Nice. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Paris, 2001. Chaillot Papers 47. p.3.

⁶⁶⁰ I bid. p. 8.

⁶⁶¹ Howorth J. Saint-Malo plus five: an interim assessment of ESDP // Notre Europe. Policy papers №7. November 2003. p. 1; Mathiopoulos M., Gyarmati I. Saint Malo and Beyond: Toward European Defense // The Washington Quarterly. 1999. Vol. 22. No 4. p. 76.; Jazwinski K. The Role of Britain in the Development of the ESDI and the Transatlantic Link. Warsaw, 2002. p. 25.

⁶⁶² Andreani G. Europe's military revolution / Andreani G., Bertram Ch., Grant Ch. – London: Centre for European Reform, 2001. 86 p.

Мало”. Символічно, що він відбувався у період ратифікації Амстердамського договору в державах ЄС. Британо-французькі домовленості мали такі основні наслідки: закріпили довгоочікуване примирення інтересів країн “європеїстів” та “атлантистів” з проблем європейської безпеки; засвідчили початок реального розвитку ЄПБО; заспокоїли США, які висловлювали серйозні побоювання щодо майбутнього євроатлантичної співпраці; передбачили пряму кооперацію ЄС і НАТО, підтвердивши необхідність завершення ролі “сполучної ланки” ЗЄС як третього-зайвого. Значний резонанс від франко-британської зустрічі та її результати в політичних і експертних колах Європи мав об’єктивне підґрунтя, адже його декларація стала першим документом, в якому відображено основні принципи і напрями формування військового виміру ЄС.

Лідерські амбіції двох держав у сфері розбудови європейської політики безпеки знайшли вияв у другому, менш афішованому документі, підписаному також 3-4 грудня 1998 р. у Сен-Мало – Протоколі намірів про співпрацю в кризовому управлінні і діях. Документ передбачав поглиблення взаємодії збройних сил Великої Британії і Франції з врегулювання криз. Їх співпраця спрямовувалася на дії за межами території НАТО, тобто там, де не були задіяні підрозділи Альянсу. Виходячи із змісту протоколу, англо-французькі домовленості відповідали “петерберзьким завданням”, що переходили до сфери відповідальності СПБО/ЄПБО. Так в документах зустрічі в Сен-Мало закладено принцип “розподілу ролей” між ЄС і НАТО як втілення відповідно т.зв. “м’якої” (soft security) і “жорсткої” (hard security) безпеки⁶⁶³.

Згадані домовленості одразу знайшли схвальний відгук інших держав Євросоюзу, що засвідчила Європейська Рада у Відні 11-12 грудня 1998 року. Важливу роль у подальшому затвердженні франко-британських пропозицій відіграло їх схвалення на Вашингтонському Саміті НАТО 24 квітня 1999 року. Фінальне комюніке саміту містило підтримку розвитку можливостей ЄС у сфері безпеки та оборони, зокрема, здатності проводити автономні військові операції, в яких не задіяний Альянс, а також налагодженню двосторонніх консультацій та співпраці між ЄС і НАТО. Першим її прикладом стала взаємодія обох організацій в рамках стабілізації ситуації в Македонії і Боснії та Герцеговині на початку 2000-х років. Рішенням саміту надано підтримку Альянсу на передання

⁶⁶³ Валуев А.В. Европейское направление внешней политики Великобритании при новых лейбористах: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. СПб., 2007. С. 52.

повноважень ЗЄС до Євросоюзу. Ініціативу у закріпленні на загальноєвропейському рівні ініціатив Сен-Мало взяла Німеччина, яка головувала в Раді ЄС у першому півріччі 1999 року. Саміт Європейської Ради в Кельні у червні 1999 р. затвердив положення Спільної декларації Сен-Мало на рівні Співтовариства, посилення на яку містилося у Звіті Президентства⁶⁶⁴. Історична роль саміту в Кельні визначається тим, що вперше на найвищому рівні йшлося про розвиток автономних можливостей безпеки ЄС, які отримали офіційне визначення як “Спільна європейська політика безпеки і оборони” (СЄПБО). Декларація саміту зафіксувала необхідність створення європейських збройних сил, розвитку європейської військової промисловості, передачу до кінця 2000 року основних функцій ЗЄС у компетенцію ЄС. Передбачено створення постійних політичних і військових органів СЄПБО – Комітету політики і безпеки, Військового комітету ЄС, Військового штабу з Ситуаційним центром та передачу від ЗЄС Інституту досліджень проблем безпеки. Зазначені органи почали працювати на тимчасовій основі у 2000 році. Євросоюз отримував можливість проводити власні операції з використанням ресурсів НАТО і самостійно. В ході саміту в Кельні узгоджено кандидатуру на посаду Верховного представника ЄС з питань СЗППБ, яку 18 жовтня 1999 р. обійняв колишній Генеральний секретар НАТО Х. Солана. Таке призначення можна трактувати як своєрідний “реверанс” європейців у бік США у відповідь на схвалення Вашингтоном СЄПБО на саміті НАТО у Вашингтоні.

Після рішень Кельнського саміту загальноєвропейська дискусія з проблем безпеки ще більше активізувалася. Цьому сприяли події в Косово і військові дії НАТО проти Сербії у 1999 році. Її провідним учасником залишалася Велика Британія. Британо-італійський саміт на найвищому рівні 19-20 липня 1999 р. в Лондоні висунув спільні ініціативи щодо огляду і формування можливостей ЄС у сфері проведення миротворчих операцій, їх військових і невійськових аспектів, гармонізації миротворчої діяльності об’єднання з діями НАТО⁶⁶⁵. Важливу роль у подальшому розвитку ЄПБО знову відіграла британо-французька зустріч 25 листопада 1999 р, головним підсумком якої стало звернення до Європейської Ради з пропозиціями створити бойові Сили швидкого реагування (далі – СШР) ЄС на рівні корпусу чисельністю 50-60 тис. чоловік з відповідними матеріально-технічними ресурсами, засобами розвідки, а за необхідності й

⁶⁶⁴ From St-Malo to Nice. Op. cit. pp. 42-45.

⁶⁶⁵ Ibid. pp. 46-47.

військово-повітряними і військово-морськими частинами, можливістю їх розгортання в зоні операції до 60 днів. Країни висловили готовність надати свої штабні оперативні центри для багатонаціональних командних структур ЄС, а Британія прийняла історичне рішення – виділити представників до об'єднаного штабу Єврокорпусу. Наголошено на необхідності тісної співпраці Євросоюзу і НАТО. Пропозиції зустрічі відображені в підсумкових документах саміту Європейської Ради в Гельсінкі 10-11 грудня 1999 року. Так звана “Головна мета” передбачала створення до 2003 р. Європейських СШР для здійснення антикризових і миротворчих операцій в рамках виконання “петерберзьких завдань”. ЄСШР планувалося формувати як колективні збройні сили, надані державами Співтовариства, а не європейську армію, на чому категорично наполягала британська сторона. Лондон відкинув ініціативу зі створення постійного командного центру ЄСШР, надавши перевагу системі координації національних військових підрозділів. Водночас британці погодилися із створенням відповідної інфраструктури, засобів розвідки, зв'язку та управління спільними силами, надання ЄСШР військово-повітряних і військово-морських підрозділів⁶⁶⁶. 20 листопада 2000 р. міністри закордонних справ і оборони держав ЄС взяли участь у конференції щодо зобов'язань і виділення військових ресурсів. Рада ЄС розробила детальний каталог ЄСШР, за яким передбачалося надання державами-членами у розпорядження об'єднання понад 100 тис. солдат, 400 бойових літаків і 100 кораблів. Формування штабних структур ЄС планувалося розпочати у 2001 році. Британії планувалося надати посаду заступника першого командувача контингентом. До участі в ЄСШР запросили усі держави НАТО і країни-кандидати на членство в Європейському Союзі. У листопаді 2000 р. ЄС приступив до формування 60-тисячного контингенту, який на 2005 рік планувалося розширити до 150 тис. чоловік.

Отже, як видно з вельми результативної динаміки процесу формування політики безпеки і оборони ЄС наприкінці 1990-х років, Велика Британія, переглянувши усталені євроскептичні підходи, стала в авангарді розбудови політичної складової об'єднання, що дозволило британській історіографії стверджувати про “європеїзацію” її зовнішньої політики⁶⁶⁷. Повному розумінню сутності стратегії Британії

⁶⁶⁶ Крушинский В.Ю. Формирование позиции Великобритании по вопросу европейского военного сотрудничества // Англия на постимперском пространстве: уроки для России и Европы Материалы “круглого стола” (Москва, Институт Европы РАН, 23 мая 2003 г.). Доклады Института Европы / отв. ред. Ал.А. Громько. М., 2003. № 126. С. 35.

⁶⁶⁷ Blair's Britain, 1997–2007 / ed. by A. Seldon. Cambridge, 2007. p. 529.

щодо розвитку СЗППБ сприятиме виділення головних причин зміни позиції країни у цій сфері європейської політики.

Насамперед врахуємо відчутне посилення європейського напрямку зовнішньої політики Британії після приходу до влади уряду Т. Блера. Висунуте гасло модернізації і концепція “третього шляху” лягли в основу бачення майбутнього Європейського Союзу і дозволили керівництву Британії ширше розглядати проблеми інтеграції, зайнявши провідні позиції у процесі європейського реформування. Під час головування в Раді ЄС і подальшою політикою британське керівництво довело наміри трансформувати імідж здійснюваної ним зовнішньої політики в Європі з позиції “незручного” у надійного європейського партнера. Мета вийти на провідні позиції в об’єднаній Європі, яка досягла успіху інтеграційного процесу і посилювала міжнародний вплив, стала стимулом для амбітного британського керівництва⁶⁶⁸. Для цього навіть відбулося розширення секретаріату помічників (офісу) прем’єр-міністра, в якому один з головних радників відповідав за європейський напрям⁶⁶⁹. В структурі Форін офісу створено нову посаду міністра з питань Європи. Посилено інші урядові структури, відповідальні за європейську політику, зокрема, департамент з питань СЗППБ ЄС у складі Міністерства закордонних справ. Сам Т. Блер очолив міжпартійний рух “За Британію в Європі”, серед очільників якого були міністр фінансів Г. Браун, лідер ліберальних демократів Ч. Кеннеді, колишні члени урядів консерваторів М. Хезелтайн і К. Кларк. Метою розгорнутої пропагандистської кампанії стало переконання широких суспільних мас у перевагах тіснішої інтеграції Британії до Євросоюзу⁶⁷⁰.

Роль рушія політичної інтеграції для Лондона підходила найкраще, адже невизначеність з інтеграцією в зону євро і неприєднання до шенгенського процесу не давали йому практично жодної реальної можливості проявити лідерські устремління у процесах євроінтеграції. На думку М. Тетчер, саме прагнення відновити позиції в Європі після відмови від приєднання до валютного союзу, а не питання безпеки, стали причиною зміни позиції Т. Блера щодо створення самостійної

⁶⁶⁸ Грубінко А.В. Велика Британія біля витоків європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наук. праць. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2009. Вип. 87. Ч. II. С. 24.

⁶⁶⁹ Блер Т. Шлях / пер. з англ. К.: Темпора, 2011. 848 с.

⁶⁷⁰ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північній Ірландії В. Василенка Першому заступнику міністра закордонних справ України У.Є. Бершеді. № 49/26-951*ін від 14.10.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 142. Арк. 135.

європейської системи оборони⁶⁷¹. При цьому сфера політики безпеки була вибрана не випадково, адже Британія володіла відповідними військово-політичними можливостями. Трансформації стратегії британського уряду щодо європейської політичної інтеграції у напрямку її позитивної активізації дали можливість Н. Яковенко стверджувати про урівноваження американського і європейського напрямів зовнішньої політики Сполученого Королівства в часи урядування лейбористів. Прагнення досягнути лідерства в регіональній політиці, на думку дослідника, було тактичним засобом в реалізації стратегічної мети зовнішньої політики уряду – відновити провідну роль Великої Британії у світі⁶⁷²

Прихильність більшості держав ЄС на чолі з Францією і Німеччиною до ідеї ЄПБО на середину 90-х років ХХ ст. поставила Британію через її консервативну позицію перед імовірністю ізоляції. Тому її урядом також керувало прагнення уникнути другорядних ролей на фоні зростання впливу Франції і Німеччини в інтеграційних процесах, що вимагало неординарних рішень та активних дій. На такі дії була здатна лише сучасна політична сила європейського зразка на чолі з лідером-реформатором. Тому не варто ігнорувати й особистісний фактор, а саме – харизматичність енергійного молодого політика Т. Блера і його бажання здобути особистий міжнародний авторитет за рахунок активного залучення у європейські справи, що різко посилювало роль особи прем'єр-міністра в реалізації зовнішньої політики держави. Блер, очоливши партію у 1994 році, домігся відміни ряду застарілих ідеологем партійного статуту, насамперед зміни статті IV статуту партії, яка проголошувала суспільну власність на засоби виробництва, розподілу і обміну. Новаторські настрої нового керівництва ЛПВБ поширилися і на трактування стосунків Британії з Євросоюзом. Лейбористи помінялися місцями з консерваторами з питань європейської політики⁶⁷³. Партія прийшла до влади на фоні втоми суспільства від правління консерваторів і не менших очікувань від нової урядової команди. Як зазначає Ч. Грант, на момент приходу до влади і перших років правління лейбористів, в умовах ослаблення традиційних політичних сил, Євросоюз переживав “вакуум лідерства”. Тому стратегія його розвитку могла бути сформована під проводом

⁶⁷¹ Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / пер. с англ. М.: Альпина Паблишер, 2003. 504 с.

⁶⁷² Яковенко Н. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. К.: Науковий світ, 2003. С. 177.

⁶⁷³ Громыко Ал.А. Политическая модернизация Великобритании: от вестминстерской к плюральной модели демократии. М.: Институт Европы РАН, 2005. С. 41.

країни, здатної проявити його⁶⁷⁴. Одним з таких лідерів наприкінці 1990-х рр. могла стати Велика Британія, а процес формування ЄПБО в політичних і експертних колах отримав неофіційну назву “ініціатива Блера”⁶⁷⁵.

Сам Т. Блер активною участю в європейських справах прагнув здобути авторитет проєвропейського прогресивного лідера і подолати усталене сприйняття Британії на континенті як “незручного” партнера, або, як зазначає С. Волл, “незнайомця в Європі”⁶⁷⁶. Уряд намагався посилити вплив держави в об’єднанні і спрямувати його реформування у потрібне русло. Гасла “Бути пробританським не означає бути антиєвропейським” і “Сильна та успішна Європа є життєво важливою для Британії” стали лейтмотивом його регіональної політики і свідчили про оновлення філософії європейської політики держави⁶⁷⁷.

Не варто забувати про традиційні прагматизм і виваженість зовнішньої політики Великої Британії. З розвитком євроінтеграції все реальнішою ставала невідворотність формування оборонної складової політики ЄС. Більшої привабливості набирали перспективи розширення участі держави у військово-технічній співпраці, в якій Велика Британія займає провідні позиції. СЗППБ, особливо ЄПБО/СПБО, первинно формувалася на основі принципу міжурядовості прийняття рішень, що не могло не імпонувати британському керівництву і стало головним аргументом на користь участі у цій сфері європейської політики під час дебатів в середині країни. Впевненості зовнішньополітичним крокам лейбористів додавали їх міцні позиції на внутрішньополітичній арені – відчутна більшість в Палаті громад. При визначенні пріоритетних сфер співпраці з ЄС варто врахувати внутрішньопартійну ситуацію, зокрема, ставлення членів Кабінету міністрів до проблем євроінтеграції, яке було далеко не однозначним. Саме міністерство оборони стало єдиним державним інститутом, який одразу відгукнувся на заклик Т. Блера до пошуків сфер, в яких Велика Британія могла максимально долучитися до процесів євроінтеграції⁶⁷⁸. За свідченнями

⁶⁷⁴ Grant Ch. Can Britain lead in Europe? London, 2002. p. 2.

⁶⁷⁵ Garden A. British Perspective on the European Union. Indiana University, 7 March 2001. URL: <http://www.ukdf.org.uk/assets/downloads/assets/writings/articles/2001/010307ind.html> (дата звернення: 25.03.2015).

⁶⁷⁶ Wall S. A Stranger in Europe: Britain and the EU from Thatcher to Blair. Oxford, 2008. 246 p.

⁶⁷⁷ Lunn J., Miller V., Smith B. British foreign policy since 1997 // House of Commons Library, Research Paper 09/56, 23 June 2008. 123 p.; Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику II Територіального управління МЗС України К. Тимошенку. 4244/424-110-1281 від 27.11.2001 р. Інформація про виступ Прем’єр-міністра Великобританії Т. Блера в Інституті європейських досліджень у м. Бірмінгем // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 171-174.

⁶⁷⁸ Dover R. The Prime Minister and the Core Executive: A Liberal Intergovernmentalist Reading of UK

одного з членів уряду лейбористів після їх приходу до влади у травні 1997 р., лише чотири члени Кабінету мали певний інтерес до ЄС і знання Євросоюзу⁶⁷⁹. Такі факти підтверджують відсутність системної розробки певної стратегії навколо проблем СЗППБ в британському Кабінеті міністрів, особливу роль прем'єр-міністра та його найближчого оточення в реалізації проєвропейського курсу держави, який, сповідуючи президентський стиль управління, інколи приймав рішення в обхід позиції Форін офісу.

Вагомим фактором, який підштовхнув європейські країни до практичних рішень у сфері безпеки, став косовський конфлікт. Один з його наслідків – підтвердження відсутності в європейців стратегічного бачення шляхів протистояння новим загрозам безпеки і неспроможності конкурувати із Сполученими Штатами у військовій сфері. Це дало підстави оцінювати СЗППБ ЄС як неефективну і декларативну⁶⁸⁰. Вплив балканського конфлікту не оминув британську урядову позицію з питань безпеки, що засвідчили згадані двосторонні домовленості з Італією і Францією у 1999 році. Як зазначає у своїх мемуарах Т. Блер, Європа “блискуча в гучних заявах про наміри, які потім випаровуються, як тільки ясно проглядаються їх наслідки”. Тому конфлікт в Косово переконав його у необхідності розробки оборонної стратегії для Європи⁶⁸¹. Вакуум безпеки, який виник після “холодної війни” внаслідок поступового скорочення американської присутності в Європі, проявом якого стала балканська трагедія, призвів до формування ЄПБО. Водночас події навколо Югославії вкотре виявили дієвість дихотомії ЄС–США у зовнішній політиці Британії. Лондон проявив надзвичайну активність (навіть більшу, ніж Вашингтон) у пропагуванні військової кампанії проти режиму сербського лідера Слободана Мілошевича⁶⁸². Британські війська були на передових позиціях у бомбардуванні Союзної Республіки Югославія у березні–червні 1999 року. Внаслідок косовського конфлікту остаточно виявилася неспроможність ЗЄС виконувати покладені на нього функції.

Традиційно одним з головних чинників трансформацій у зовнішній політиці Сполученого Королівства стали зміни у міжнародних пріоритетах США. Коригування підходів британського уряду до

Defence Policy. Formulation 1997-2000 // *British Journal of Politics and International Relations*. 2005. No 7(4). p. 522.

⁶⁷⁹ Grant Ch. Grant Ch. *Can Britain lead in Europe?* London, 2002. p. 4.

⁶⁸⁰ Мартинов А. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу: проблеми формування та перспективи реалізації (90-ті роки XX століття) // *Людина і політика*. 2001. № 5. С. 35-48.

⁶⁸¹ Блер Т. Зазнач. твір. С. 241.

⁶⁸² Blair T. *Our responsibilities do not end at the Channel* // *Independent*. 1999. 14 February.

проблем розбудови політики безпеки та оборони ЄС відбувалися за відома Вашингтона і проходили в унісон з лібералізацією позиції адміністрації Б. Клінтона щодо розвитку європейської оборонної ідентичності⁶⁸³. Не маючи можливості призупинити процес посилення ЄС, США були зацікавлені у його контрольованості. Рішення, прийняті за ініціативи та активної участі Великої Британії в рамках “процесу Сен-Мало” не давали підстав її “особливому” партнеру для надмірних хвилювань. Участь в ЄПБО ЄС у пропонованому Британією форматі не завдавала шкоди її “особливим відносинам” з США і членству в НАТО. По завершенні Саміту ЄС в Гельсінкі в грудні 1999 р., де було прийнято рішення про створення ЄСШР, Т. Блер заявив, що це рішення не передбачатиме створення європейської армії, яка б конкурувала з НАТО⁶⁸⁴. Вірність атлантичному курсу була достойно відзначена на рівні Альянсу. 11 жовтня 1999 р. генеральним секретарем НАТО став міністр оборони Великої Британії лорд Джордж Робертсон.

Інтенсивний розвиток СПБО/СЄПБО ЄС швидко перетнув нормативний рівень фіксації СЗППБ в Амстердамському договорі, який набрав чинності після ратифікації парламентами усіх держав-членів ЄС 1 травня 1999 року. На той час його положення щодо “другої опори” Євросоюзу, зокрема, питань безпеки і оборони, уже значною мірою застаріли. Окрім того ряд питань договору були сформульовані суперечливо, недостатньо врегульовані і потребували конкретизації. Тому процес нормативного вдосконалення євроінтеграції тривав. На саміті Європейської Ради в Санта Марія да Фейра 19-20 червня 2000 р., одним з історичних рішень якого стало запровадження невійськового потенціалу ЄС з врегулювання криз (поліцейських сил), заявлено про необхідність внесення поправок до ДЄС щодо СПБО/СЄПБО. Очікувані зміни планувалося внести під час саміту в Ніцці у грудні 2000 року.

Чергова Міжурядова конференція щодо змін до ДЄС, яка проходила у формі приватних та офіційних зустрічей представників національних делегацій держав-членів об’єднання упродовж лютого-грудня 2000 р., була зосереджена насамперед на питаннях інституційного реформування в умовах очікуваного масштабного розширення. Головні дебати відбувалися навколо структурних і

⁶⁸³ Грубінко А.В. Участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції: між атлантизмом та європеїзмом // Європейські історичні студії. 2015. № 1. С. 11.

⁶⁸⁴ Oakes M. European Defence: From Pöritschach to Helsinki. London, 21 February 2000. Research Papers 00/20. p. 36.

процедурних питань: поширення принципу кваліфікованої більшості і зміни співвідношення голосів держав при прийнятті рішень в Раді; кількісний склад та організація Єврокомісії; вдосконалення механізму поглибленого співробітництва держав ЄС. Якщо питання складу Єврокомісії напряду не стосувалося функціонування міждержавної СЗППБ, то два інших проблемних аспекти реформування Євросоюзу безпосередньо впливали на забезпечення умов функціонування зовнішньополітичної складової євроінтеграції. Водночас флагманом початку системної дискусії щодо розвитку СЗППБ стала саме Єврокомісія. Комісар з питань зовнішніх справ представник Великої Британії К. Паттен на початку червня 2000 р. оприлюднив для обговорення офіційну записку “Зовнішні зв’язки: вимоги, протиріччя і пріоритети”, в якій розкритикував інституційну систему і механізм функціонування СЗППБ як невідповідну задекларованим завданням. Документ закликав поширити компетенцію Єврокомісії на питання зовнішньої політики, безпеки та оборони поряд з міжурядовими структурами⁶⁸⁵. Однак Комісія під політичним тиском національних урядів і заради уникнення конкуренції з Верховним представником ЄС з питань СЗППБ не пішла на радикальне розширення своїх повноважень, обмежившись запровадженням практики щоквартальних зустрічей для розгляду реалізації зовнішньої політики ЄС. Проти поширення повноважень Комісії ЄС на питання оборони уже традиційно послідовно виступала Велика Британія.

На етапі розробки Ніщського договору попередня ініціативність і прогресивна налаштованість уряду Великої Британії щодо розвитку СЗППБ була істотно зменшена. Лондон знову пригадав тактику стримування амбіцій партнерів. Таку тактику уряду можна пояснити підготовкою до чергових парламентських виборів, які мали відбутися у червні 2001 року. На зовнішньому рівні основним фактором стримано-критичної тактики уряду Т. Блера в ході МУК стала традиційна орієнтація на атлантизм. Як зазначив глава уряду, Велика Британія повинна використати своє лідерство для внесення змін у потрібному напрямі⁶⁸⁶. Основна ініціатива традиційно належала

⁶⁸⁵ Данилов Д. Формирование механизма общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июнь-август 2000. Вып. 21. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_21 (дата звернення: 24.10.2016).

⁶⁸⁶ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику II Територіального управління МЗС України К. Тимошенку. 4244/424-110-1281 від 27.11.2001 р. Інформація про виступ Прем’єр-міністра Великобританії Т. Блера в Інституті європейських досліджень у м. Бірмінгем // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 172.

Франції і ФРН, які через партнерів по ЄС прагнули зафіксувати відповідні зміни в СПБО/СЄПБО у нормативній базі Спільноти.

Найдовший в історії ЄС саміт Європейської Ради в Ніцці 7-9 грудня 2000 р. у сфері СЗППБ загалом не вніс істотних змін. Збережено головну роль Європейської Ради і Ради ЄС у прийнятті рішень. Оперативними керівними органами Союзу залишалася т. зв. “трійка” ЄС – Генеральний секретар Ради / Верховний представник, головуєча держава і представник Єврокомісії. Посилено функцію Комітету політики і безпеки, який з органу збору інформації став центральним аналітичним та оперативним органом Ради (ст. 25)⁶⁸⁷.

Відбувалося розширення мережі представництв Комісії ЄС за кордоном. При цьому була відсутня єдина вертикаль управління зовнішньою політикою ЄС, адже представництва Єврокомісії фактично не підпорядковувалися Верховному представнику ЄС. У його віданні перебував лише аналітичний апарат в структурі Секретаріату Ради Євросоюзу, який здійснював підготовчо-дорадчі функції. При такій несформованій до кінця системі європейської дипломатії домінуючий вплив на зовнішню політику Союзу зберігали національні уряди держав-членів.

Найбільше інституційно-процедурних змін за Ніццьким договором внесено до функціонування СПБО/СЄПБО ЄС. Природно, що з огляду на гіперактивність суб’єктів інтеграційного процесу у цій сфері упродовж попередніх років, основна увага в оновленому договорі приділялася саме проблемам розвитку Співтовариства у цій сфері, яка знову змінила офіційну назву на варіант “Європейська політика безпеки та оборони” (ЄПБО). До нормативної бази ЄС включено Комітет політики і безпеки, Військовий комітет і Військовий штаб ЄС як постійно діючі інституції ЄПБО, які повинні були забезпечувати синергію цивільних і військових засобів кризового реагування Євросоюзу. Так фактично оформлено перехід більшості функцій ЗЄС до Євросоюзу. Важливим здобутком саміту стало схвалення пропозиції щодо створення постійних механізмів співпраці ЄС з НАТО, а також з третіми країнами та іншими міжнародними організаціями (ООН, ОБСЄ, Рада Європи) у сфері управління кризами⁶⁸⁸.

⁶⁸⁷ Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, signed at Nice, 26 February 2001 – Contents // Official Journal of the European Union. C 080. 10/03/2001. pp. 0001–0087.

⁶⁸⁸ From St-Malo to Nice. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Paris, May 2001. Chaillot Papers 47. p. 204-206.

З подачі Верховного представника Х. Солани і єврокомісара К. Паттена оновлено концепцію діяльності Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони, в якій основний акцент зміщено з “культури реагування” на “культуру превентивних дій”⁶⁸⁹. Рада ЄС за допомогою інших інституцій зобов’язувалася розглядати питання запобігання конфліктів і вживати заходи для розробки спільних позицій щодо країн, які мають високий ступінь ризику виникнення конфлікту. Дану ініціативу керівництва зовнішньої політики Союзу, серед іншого, можна розглядати як намагання примирити “європеїстів” та “атлантистів”, адже вона сприяла процесу нормативної фіксації “розподілу ролей” між ЄС і НАТО у сфері оборони, за якою Альянс залишався основною “ударною силою” у здійсненні військових операцій, а ЄС – “м’якою силою” (превентивна дипломатія і виконання гуманітарно-поліцейських місій в зонах конфліктів). Така роль ЄС як фактичної “європейської опори” Альянсу цілком влаштувала британський політиком, який вважав недоцільним надавати європейським структурам надмірні військово-політичні функції.

На саміті в Ніщі проявилися давні протиріччя між Великою Британією і Францією щодо статусу європейських військ. До тексту документа не включили пропоновані Парижем положення про автономний потенціал ЄС у сфері прийняття рішень, ініціювання і проведення антикризових операцій, в яких НАТО не бере участі. Скориставшись правом вето у питання оборонної політики, Лондон не дозволив створити незалежну від НАТО європейську армію⁶⁹⁰. За наполяганням британської делегації у підсумковому рішенні закріплено положення про обов’язкове погодження з Альянсом діяльності європейських ЄСШР, що мали бути створені до 2003 року, та їх застосування у випадку невторчання НАТО. Тобто ЄС в оперативному плані залишався залежним від Альянсу. Така залежність була завуальована в концепті “автономності” можливостей ЄС у сфері безпеки та оборони. Компетенція ЄСШР передбачала виконання виключно “петерсберзьких завдань”, перелік яких залишався незмінним (п. 2 ст. 17). Сфера реалізації спільної оборонної політики звужувалася до співпраці держав-членів у сфері озброєнь (пп. 3 п. 1 ст. 17). До нормативної бази ЄС включено рішення саміту Європейської Ради в да Фейра 2000 року щодо створення поліцейських сил цивільного кризового реагування.

⁶⁸⁹ Ibid. p. 212.

⁶⁹⁰ Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях: навчальний посібник. К.: Київський університет, 2011. С. 176.

Якщо в Амстердамському договорі не було передбачено конкретизації сфер застосування “тіснішого співробітництва” (closer cooperation), то перед новим договором ставилося завдання нормативно врегулювати поширення механізму “поглибленого співробітництва” (enhance cooperation) на рівні “опор” Співтовариства, ініціаторами якого стали Німеччина і Франція. У даному випадку заміна англomовного терміну не вплинула на сутність поняття. Уряди цих країн розглядали поширення поглибленого співробітництва як необхідну умову розвитку політичної інтеграції. Більшістю держав-членів ЄС його “друга опора” була визнана як першочергово можлива для застосування даного механізму. Однак Велика Британія та ряд інших держав об’єднання висловили сумнів щодо цього⁶⁹¹. Головними дискусійними проблемами стали питання усунення права вето, яке могли застосовувати окремі держави при голосуванні в Раді, і визначення допустимої мінімальної кількості учасників співпраці. Специфіка сфери ЄПБО і неоднакове ставлення держав-членів ЄС до участі в ній зумовили появу зафіксованої в історіографії ідеї формування “четвертої опори” Співтовариства, яка втім не знайшла практичної підтримки⁶⁹².

У Ніццькому договорі проблемі врегулювання поглибленого співробітництва присвячено велику увагу. У порівнянні з попереднім договором знято ряд вимог щодо запровадження даного механізму. Поглиблене співробітництво повинно було спрямовуватися на охорону цінностей і служити інтересам Союзу (ст. 27а). Договір доповнив ДЄС статтями, в яких вперше прямо передбачалося поглиблене співробітництво між державами-членами у сфері СЗППБ, які бажають розвивати співпрацю з певних питань цієї політики більш інтенсивно, “...за виключенням сфер військового чи оборонного характеру” (ст. 27 б). Воно стосувалося реалізації спільних дій і спільних позицій. Дозвіл на поглиблене співробітництво надавався Радою ЄС після консультацій з Європарламентом і за поданням Комісії. У договорі уряди погодились скасувати національне вето на застосування поглибленого співробітництва і запровадили виключне голосування кваліфікованою більшістю.

Такі норми Ніццького договору дали можливість юридично зафіксувати елементи гнучкої (диференційованої) інтеграції у сфері

⁶⁹¹ Стрежнева М. Межправительственная конференция по институциональной реформе (МПК-2) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июнь-август 2000. Вып. 21. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_21 (дата звернення: 13.03.2017).

⁶⁹² Grant Ch. Can Britain lead in Europe? London, 2002. pp. 46-48.; Тюшка А. “Четверта опора” Європейського Союзу: мілітаризація розпочинається // Юридичний журнал. 2007. № 1. С. 21-27.

СЗППБ, а згода Британії засвідчила чергові поступки її уряду внаслідок лібералізації європейської політики королівства. Водночас Т. Блер в традиціях британської дипломатії формально заперечував можливість “різношвидкісної” інтеграції, яка вважалася “французькою ідеєю”, не допустивши поширення механізму поглибленого співробітництва на принципову сферу безпеки та оборони⁶⁹³. *Більшість держав ЄС спершу вважали можливим обмежити поглиблене співробітництво трьома-чотирма учасниками, які повинні були звернутися за відповідним рішенням до Ради, врахувати думку Комісії і поінформувати Європарламент. Однак в договорі (п. 2 ст. 40а) мінімальну кількість держав-ініціаторів поглибленого співробітництва збільшили до восьми, що, вочевидь, мало надати більшої легітимності функціонуванню такої кооперації. Поглиблене співробітництво знову трактувалося як “крайній засіб” співпраці, коли її завдання не могли бути досягнуті шляхом застосування звичайних механізмів.*

Одним з пріоритетних питань для Великої Британії на саміті в Ніцці було розширення ЄС. Заради цього її уряд підтримав структурні реформи системи управління – переформатування кількості місць в керівних органах об’єднання. Саміт в Ніцці приніс новий розподіл голосів в Раді ЄС, який мав набрати чинності після розширення Співтовариства. За ним Велика Британія на рівні з ФРН, Францією та Італією отримала 29 голосів. Для отримання більшої кількості голосів в Раді британці були ладні пожертвувати одним з двох комісарів у складі Комісії. Такий розподіл голосів планувалося запровадити з 1 січня 2005 року. “Великі” держави насамперед прагнули гарантувати свої інтереси. За оцінками А. Дейтон, саміт продемонстрував розходження між позитивними висловлюваннями на користь прийняття нових держав і таємним небажанням поточних членів ЄС поділитися місцями чи змінити “status quo”, створити реальні умови для розширення ЄС⁶⁹⁴. Водночас надання значної кількості голосів новим державам членам з регіону ЦСЄ (лише Польща за принципом кількості населення отримала 27 голосів), для яких характерні державоцентристські настрої і проатлантична орієнтація, було вигідно для Великої Британії, адже вона отримала союзників у прийнятті рішень в Раді насамперед у сфері політичної інтеграції.

⁶⁹³ Капитонова Н.К. Великобритания в конце XX – начале XXI века: от консерваторов к лейбористам. М.: МГИМО(У) МИД России, 2003. С. 90-91.

⁶⁹⁴ Дейтон А. Единая Европа как предмет политики // Вестник Европы. 2002. №4. URL: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2002/4/dei.html> (дата звернення: 27.10.2016).

Уряду Т. Блера довелося піти на поступки щодо подальшого спрощення процедури голосування в Раді, зокрема, поширення голосування кваліфікованою більшістю голосів для здійснення спільних дій чи спільних позицій при прийнятті рішення щодо укладання угод з третіми країнами та міжнародними організаціями (п. 3 ст. 24). Складна структура такого голосування передбачала, що законодавча ініціатива ухвалювалася за умови отримання підтримки 2/3 голосів більшості держав-членів, які на вимогу будь-якої з них мали представляти 62% населення Європейського Союзу. Водночас таке розширення не стосувалося питань оборони, де збережено одностатус. У цій сфері британський уряд наполягав на збереженні права вето за державами-членами, побоюючись опинитися за межами центру прийняття рішень в Союзі.

Ніцський договір підписаний міністрами закордонних справ держав ЄС 26 лютого 2001 р. і після тривалої процедури ратифікації національними парламентами набув чинності 1 лютого 2003 р. в розпал нових дебатів про подальше вдосконалення інституційно-функціональної системи ЄС. Як зазначено в Декларації про майбутнє Союзу, завершення МУК відкрило шлях до розширення Співтовариства, а ратифікація Ніцського договору завершила інституційні зміни в Євросоюзі, необхідні для вступу нових держав-членів⁶⁹⁵. Однак робота по вдосконаленню структури ЄС не припинилася. Положення Ніцського договору засвідчили його проміжний характер і неготовність держав-членів до термінового запровадження значних юридичних нововведень у сфері СЗППБ. Як і попередні договори ЄС, договір Ніцци залишив двоякі враження, вчергове засвідчивши реальність, що до завершення процесу побудови ефективної системи політичної інтеграції Європі було достатньо далеко.

Результат саміту в Ніцці лейбористи трактували як перемогу британської дипломатії. Під час дебатів у Палаті громад за підсумками саміту в Ніцці міністр закордонних справ Р. Кук, опонуючи критиці опозиційних консерваторів, заявив, що “Велика Британія на даний час більш сильна в Європі”, і це той результат, якого не вдалося досягнути попереднім урядам⁶⁹⁶. Тоні Блер наголошував, що уряд відстояв основні позиції, зокрема, зберіг міждержавний характер співпраці. Під

⁶⁹⁵ Treaty of Nice. Op. cit. pp. 0001-0087.

⁶⁹⁶ Commons Sitting of 11 December 2000. Foreign Affairs and Defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 11 Decemder 2000. Series 6. Vol. 359. c. 372.

час виступу у Варшаві 6 жовтня 2000 р. глава уряду, підтримавши зміцнення колективного голосу ЄС в світі, заявив, що об'єднання як унікальна комбінація міжурядового і наднаціонального може стати "супервладою, але не супердержавою"⁶⁹⁷. Особливу занепокоєність британського політикуму традиційно викликали питання розвитку європейської оборони, зокрема, збройних формувань Євросоюзу, загрози дублювання функцій НАТО і обмеження державного суверенітету. Консерватори погрожували не ратифікувати договір після імовірної перемоги на виборах і винести це питання на національний референдум. При цьому вони не ставили питання виходу з ЄС, віддаючи данину його досягненням і виступаючи за зміни в об'єднанні щодо його децентралізації. КПВБ вимагала більш гнучкої Європи націй, припинення посилення влади Брюсселя і недопущення європейської армії за рамками НАТО⁶⁹⁸.

Консерватори звинуватили лейбористів у здачі суверенітету держави владі Брюсселя. Їх лідер У. Хейг у запалі передвиборчого популізму під час конференції партії в березні 2001 р. заявив, що за умови перемоги лейбористи перетворять Британію в "іноземну територію"⁶⁹⁹. Ревізіоністські позиції керівництва КПВБ зумовили поглиблення розколу в її рядах. Передвиборчий маніфест лейбористів прогнозовано містив більш помірковані оцінки і плани щодо розвитку євроінтеграції, але концептуально не набагато відмінні від поглядів консерваторів⁷⁰⁰. Лейбористів також не влаштовувала федеральна європейська наддержава. Наголос на необхідності збільшення ролі національних парламентів і невіддільності військових можливостей ЄС від структур НАТО засвідчили загалом незначну відмінність у поглядах обох провідних партій на форму і завдання євроінтеграції. Цей факт поряд із надмірним популізмом консерваторів і розколом партії став одним з головних причин їх поразки на виборах 7 червня 2001 року. Велика Британія не могла собі дозволити залишитися за межами інтеграційного процесу. Тому перемога ЛПВБ вирішила суперечку на користь ратифікації Ніццького договору в Британському

⁶⁹⁷ British Prime Minister Tony Blair's speech to the Polish Stock Exchange in Warsaw. 6 October 2000 // EU Observer. 29 May 2001. URL: <https://euobserver.com/news/2450> (дата звернення: 13.03.2016).

⁶⁹⁸ 2001 Conservative Party General Election Manifesto. Time for Common Sense. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/2001/2001-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 06.12.2016).

⁶⁹⁹ Лист Тимчасового повіреного у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Є. Кириленка Начальнику II Територіального управління МЗС України К. Тимошенку "Щодо консервативної партії. № 4244/424-110-222 від 06.03.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф.8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 39.

⁷⁰⁰ Ambitions for Britain. Labour's manifesto 2001. Sutton, 2001. 45 p.

парламенті і засвідчила підтримку суспільством проєвропейського курсу.

Отже, у середині – другій половині 1990-х рр. Євроспільнота переживала якісно новий етап поступу інтеграційних процесів, формалізація якого знайшла вираження у складному процесі змін до її нормативної бази у формі Амстердамського і Ніццького договорів. В ході цього процесу відбувалася еволюція європейської політики Великої Британії. Уряд Т. Блера виявив політичну волю до зміни історичної ролі країни в європейській інтеграції, змінивши політику крайнього євроскептицизму останніх років правління уряду Дж. Мейджора, наслідком реалізації якої стала загальна деградація відносин держави з ЄС, на політику прагматичного єврооптимізму, що мала мету посісти провідні позиції в регіональній інтеграції, діючи за принципом “якщо процес не можна зупинити, його потрібно очолити”. Прикладом такої еволюції стало коригування підходів Лондона до питання розбудови СЗППБ ЄС. Варто врахувати, що на відміну від євроскептично налаштованих консерваторів, в середовищі лейбористів у першій половині 1990-х рр. відбулася переорієнтація позиції щодо євроінтеграції з негативного на помірковано позитивний (єврооптимістичний) лад із збереженням традиційних пріоритетів і підходів у зовнішній політиці. Підтримка партії “розв’язувала руки” прем’єр-міністру в його діях на зовнішній арені, чого фактично ніколи не мав Дж. Мейджор. Уряду Т. Блера у позитивній динаміці його політики щодо ЄС сприяли також зовнішні обставини, насамперед більш позитивне ставлення адміністрації США до європейської інтеграції. Тому Т. Блеру як найбільш проєвропейському прем’єр-міністру Великої Британії другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. вдалося максимально використати сприятливу політичну ситуацію для збереження Британії на провідних ролях в ЄС. Прихід до влади ЛПВБ 1 травня 1997 р., підписання Амстердамського договору 2 жовтня 1997 р., укладення франко-британської Спільної декларації з європейської безпеки в Сен-Мало 3-4 грудня 1998 р. стали ключовими подіями в історії не лише Великої Британії, але й усієї Європи. Вони ознаменували завершення формально-юридичного і за змістом традиціоналістського періоду в історії участі держави у СЗППБ ЄС (1990–1997 рр.) та початок її еволюційно-прогресивного періоду (1998–2003 рр.).

Під час складної міжнародної дискусії другої половини 1990-х рр., що характеризувала перший етап практичного формування військово-політичного виміру ЄС, лейбористський уряд Великої Британії, маючи

завдання посилити регіональні і глобальні міжнародні позиції держави, виконав роль провідника новітньої американської (ширше – атлантичної чи неоатлантичної) стратегії безпеки за допомогою активного використання проєвропейської риторики. Це відповідало ідеологічно оновленій стратегії “сполучного моста” між Європою і США, узгоджувалося з концепцією “третього шляху” у зовнішній політиці і забезпечило контрольованість процесів євроінтеграції у сфері безпеки відповідно до інтересів атлантизму та американо-британських “особливих відносин”. Можемо трактувати активізацію європейського напрямку зовнішньої політики Великої Британії часів першого уряду Т. Блера (1997–2001 рр.) як швидше тактичний крок, а не концептуальну зміну її стратегії. Ініціативи Лондона, які переважно стосувалися військово-політичної інтеграції/кооперації, і прийняті спільно з європейськими партнерами рішення не були пов’язані з концептуальною переоцінкою місця королівства в євроатлантичній системі безпеки, адже основним гарантом безпеки держави і регіону залишився НАТО. Водночас такі ініціативи дозволили частково реалізувати прагнення лейбористів відновити лідерські позиції держави на регіональному рівні, в системі євроатлантичного співробітництва, вплив на світовій арені через одночасне посилення американського і європейського векторів її зовнішньої політики. Як зазначав Т. Блер на початку 2000-х рр., “мої мотиви привести Британію в центр Європи не мали нічого спільного з наївним ідеалізмом, ... мої мотиви були продиктовані виключним національним егоїстичним інтересом”⁷⁰¹.

Завдяки трансформаціям європейської політики Великої Британії і за сприяння Лондона наприкінці ХХ ст. відбулися такі історичні реформи в системі політичного устрою об’єднаної Європи, як юридичне закріплення формування оборонної складової ЄС, передача Євросоюзу оперативних функцій (“петерберзьких завдань”) і механізмів ЗЄС, створення збройних формувань Євроспільноти у формі сил швидкого реагування і поліцейських сил цивільного кризового реагування, заснування спеціальних інституцій політичного і безпекового прогнозування, аналізу та оперативних дій, започаткування системи міжінституційного співробітництва Євросоюзу і НАТО, створення нового центрального органу управління СЗППБ ЄС – Генерального секретаря / Верховного представника ЄС з питань СЗППБ з відповідним апаратом. Уряд Т. Блера зняв вето

⁷⁰¹ Блер Т. Зазнач. твір. С. 532.

Британії на застосування процедури голосування кваліфікованою більшістю голосів в Раді ЄС з питань зовнішньої політики (щодо спільних позицій і спільних дій), схвалив застосування механізму поглибленого співробітництва держав-членів Співтовариства у сфері зовнішньої політики і безпеки, зайняв конструктивну позицію щодо змін кількісного формату національного представництва в європейських інституціях в умовах розширення ЄС за рахунок країн ЦСЄ. Ці зміни засвідчили прорив політики лейбористів у порівнянні з позицією консерваторів, відкрили шлях для формування автономного оборонного виміру європейської інтеграції і ефективнішої зовнішньої політики ЄС. Прагнення посісти провідні позиції у процесі військово-політичної євроінтеграції мало компенсувати країні обмежену участь в реалізації інших актуальних проектів розвитку ЄС, покращити її імідж і посилити вплив в Європі за умов збереження першості атлантичного напрямку зовнішньої політики.

3.3. Роль Великої Британії у процесі політичної інтеграції на етапі розробки і відхилення Конституційного договору ЄС

Початок ХХІ ст. поставив якісно нові вимоги до розвитку європейських інтеграційних процесів. Доповнення до Договору про Європейський Союз в частині його зовнішньополітичних і військово-політичних можливостей, зафіксовані в Амстердамському і Ніццькому договорах, розроблені амбітні плани розвитку оборонної складової об'єднання потребували практичної реалізації. Відбулися істотні зміни зовнішнього середовища функціонування ЄС. Поширення міжнародного тероризму, збереження значного конфліктного потенціалу в нестабільних регіонах близької периферії, виклики найбільшого розширення Співтовариства, зростання кількісних параметрів нелегальної міграції сформувавши непрості умови розвитку Євроспільноти, яка повинна була скласти іспит на готовність виступати єдиним потужним учасником глобальних міжнародних процесів. Незавершеність процесу становлення відносин Євросоюзу і НАТО в умовах загальної невизначеності майбутнього Альянсу створювала додаткову непевність щодо втілення проекту ЄПБО. Зберігалось розмежування учасників інтеграції на прихильників і противників федералізації. Ці та інші фактори стали причинами

продовження пошуків оптимальної моделі Євросоюзу, вдосконалення політичного виміру європейської інтеграції.

Після підписання Ніццького договору ЄС робота з планування і запровадження нововведень в системі СЗППБ не припинялася. Як і раніше основні зміни стосувалися ЄПБО. Велика увага приділялася питанням створення поліцейських ресурсів для проведення миротворчих операцій і врегулювання криз. На саміті ЄС в Гетеборзі 15-16 червня 2001 р. підтверджено наміри створити ЄСШР до 2003 року. За наполяганням Лондона передбачено перспективи співпраці з європейськими членами НАТО і водночас не членами ЄС, кандидатами на вступ, пріоритетними партнерами, як-от Канада і Росія⁷⁰². Саміт в Гетеборзі відбувався на фоні активного розвитку атлантичного співробітництва. Напередодні відбулася перша історична спільна зустріч представників ЄС і НАТО на рівні засідання спільного військового комітету, а 14 червня 2001 р. в Гетеборзі пройшла зустріч ЄС–США на найвищому рівні за участю президента Дж. Буша-молодшого. Одним з її результатів стало затвердження використання штаб-квартири НАТО для виконання миротворчих завдань Євросоюзу, що втілювало позицію “атлантистів” (насамперед Великої Британії) про недоцільність формування окремого військового штабу Євросоюзу.

Перемога ЛПВБ на парламентських виборах у Великій Британії 7 червня 2001 р. засвідчила збереження основних установок зовнішньої політики країни на європейському напрямі. Самі лейбористи оцінювали результати виборів як перемогу стратегії співпраці з Європою і поразку британського ізоляціонізму⁷⁰³. Головним завданням уряду стало стимулювання процесу зближення ЄС і НАТО, узгодження діяльності створюваних ЄСШР з інтересами атлантичної взаємодії. Форін офіс очолив Дж. Стро, який характеризував себе як “практичний європеець” і наголошував на значних можливостях для Великої Британії за умови конструктивної співпраці з Євросоюзом. Результативність участі країни в європейській інтеграції залежала від інтересів і тенденцій розвитку американо-британських відносин, які з 2001 року після зміни адміністрації США набули нової якості. Під час першого виступу в Палаті громад 22

⁷⁰² European Council Goteborg, 15-16 June 2001. Presidency report to the Goteborg European Council on European Security and Defence Policy // From Nice to Laeken. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Chaillot Papers No 51. Volume II. Paris, April 2002. pp. 38-39

⁷⁰³ Commons Sitting of 22 June 2001. Foreign affairs and defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 22 June 2001. Series 6. Vol. 370. c. 281.

червня 2001 р. новий міністр заявив, що США залишаються найважливішим партнером Великої Британії, а національні інтереси обох держав співпадають “як ніколи у минулому”⁷⁰⁴. Джек Стро засвідчив залежність впливу Британії у відносинах з США від позицій країни в Європейському Союзі.

Гасло “Майбутнє Британії в Європі” стало відображенням змісту стратегії регіональної політики лейбористів. Британський суверенітет, на думку прем’єра, повинен працювати на збільшення національного впливу за кордоном і бути частиною не європейської федеральної супердержави, яка поглинає національну ідентичність, а союзу націй Європи, під яким британські еліти завжди розуміли сутність і покликання Європейського Союзу⁷⁰⁵. Хоча політична кон’юнктура стимулювала прем’єр-міністра робити періодичні заяви “Ми – частина Європи”, а міністр закордонних справ Дж. Стро заявляв, що “Британія – європейська нація і завжди буде такою”, в політичній лексиці британського керівництва термін “Європа” домінував, залишаючись традиційним синонімом терміну “Європейська Спільнота”, “Європейський Союз”, що свідчило про неподоланий історичний комплекс британської самоідентифікації як “ми та інші”, ментальної відокремленості мешканців Туманного Альбіону від континенту. У британському політикумі панував зневажливий термін “Брюссель” як синонім бюрократії і надмірної централізації політичної влади за межами Британії, що загрожували британському суверенітету.

Терористичні атаки на Вашингтон і Нью-Йорк 11 вересня 2001 р. підтвердили актуальність розвитку співпраці ЄС і США, необхідність формування військово-політичних можливостей Об’єднаної Європи в умовах якісно нових загроз безпеці. У Євросоюзі проявили виняткову єдність реакції на трагічні події в США. В Брюсселі різко засудили терористичні напади проти Сполучених Штатів і солідаризувалися з американцями⁷⁰⁶. Розпочато реалізацію антитерористичної стратегії ЄС. Саміт Європейської Ради 21 вересня 2001 р. прийняв “План дій”, в якому серед заходів передбачав координацію зовнішньополітичних зусиль Співтовариства. В документі побіжно згадано про ЄПБО, що

⁷⁰⁴ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику II Територіального управління МЗС України К.В. Тимошенко. № 4244/424-115-687 від 27.06.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 97-98.

⁷⁰⁵ Britain’s role in Europe. Prime Minister’s speech to the European Research Institute. 23 November 2001 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page1673.asp> (дата звернення: 24.12.2015).

⁷⁰⁶ Special meeting of the General Affairs Council. Brussels, 12 September 2001. Declaration by the European Union and Council Conclusions // From Nice to Laeken. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Chaillot Papers No 51. Volume II. Paris, April 2002. p. 143.

свідчило про недооцінку її ролі самими учасниками інтеграції в боротьбі проти тероризму.

Реальну здатність європейців до активних зовнішніх дій військовими засобами виявила перша масштабна антитерористична операція США та їх союзників, яка розпочалася в Афганістані за участі американських і британських військ 7 жовтня 2001 року. На зустрічі керівництва ЄС і глав держав-членів в Генті 19 жовтня 2001 р. висловлено підтримку військових дій в Афганістані та оголошено про надання гуманітарної допомоги місцевому населенню. Лише після завершення першої активної фази американо-британської військової кампанії (операція “Нескорена свобода”) і рішення Ради Безпеки ООН (грудень 2001 р.) про формування Міжнародних сил сприяння безпеці чисельністю майже 5 тис. солдат 12 держав ЄС з початку 2002 року взяли участь у відповідних діях з підтримання миру на території Афганістану. Усі дії союзників відбувалися під проводом НАТО. Велика Британія стала другим за значенням і військовим вкладом провідним учасником війни після США, засвідчивши вірність “особливим відносинам”. ЄС зі своєю ЄПБО офіційно не брав участі в кампанії, що засвідчило неготовність ЄСШР до участі у військових операціях. Проявилися суперечки між членами ЄС, зокрема, ФРН і Британією, щодо командування міжнародним контингентом. Лише у серпні 2004 р. – лютому 2005 р. керівництво міжнародними силами в Афганістані здійснював Єврокорпус.

Загалом розвиток військових можливостей ЄС супроводжувався декларуванням численних планів, що в світлі наближення граничного терміну виконання “Головної цілі”, тобто 2003 року, ставило на порядок денний необхідність критичного аналізу напрацювань. Насамперед це стосувалося формування ЄСШР. Під час конференції Євросоюзу з питань розвитку військового потенціалу, що відбулася в Брюсселі 19 листопада 2001 р., підтверджено плани досягнення контингенту ЄС на рівні 100 тис. солдат з наявністю 400 літаків і 100 кораблів до 2003 року. План дій з покращення потенціалу ЄС. Документ передбачав збільшення ефективності і дієвості зусиль держав-членів, які стали основними фінансовими і ресурсними донорами ЄПБО. Зазначалося, що їх зобов’язання здійснюються на добровільній основі, а необхідні можливості могли бути часткового створені за рахунок реалізації національних і багатонаціональних проектів⁷⁰⁷. Фактично вперше непрямо передбачався механізм

⁷⁰⁷ Monaco A. The Rapid Reaction Force: The EU takes stock // European Security Review. December 2001. No 9. p. 98.

“поглибленого співробітництва” для ЄПБО. Зміст Плану дій свідчить про трансформацію позиції Лондона щодо ЄПБО.

Проміжний підсумок розвитку ЄПБО ЄС передбачалося зробити під час саміту Європейської Ради в бельгійському Лаакені 14-15 грудня 2001 р., який відіграв непересічну роль в історії Європейського Союзу. Йому передувала зустріч лідерів Великої Британії і Франції в рамках чергового міждержавного саміту, який відбувся в Лондоні 29 листопада 2001 року. Керівництво держав підтвердило прагнення розвивати можливості ЄПБО та співпрацю ЄС з ООН, НАТО і США у сфері безпеки, в тому числі на основі поглибленого співробітництва окремих держав⁷⁰⁸. Саміт в Лаакені відзначився двома головними історичними рішеннями – затвердив здобутки ЄС у сфері безпеки і фактично дав старт практичній миротворчій діяльності Співтовариства. Учасники зустрічі визнали наявні досягнення “Головної цілі” у сфері ЄПБО, насамперед здатність ЄС проводити окремі операції з кризового регулювання. Водночас такий стримано-оптимістичний висновок став наслідком більше дипломатичного стилю формулювань єврочиновників, ніж реального стану справ. Усім сторонам переговорів та експертам було очевидно, що амбітні завдання з розбудови військово-політичного сегмента ЄС за більшістю параметрів залишилися існувати у вигляді численних планів і декларацій. Тому учасники процесу вирішили надалі вдосконалювати проведення спільних військових і цивільних операцій по мірі розвитку реальних ресурсів. На вимогу британської сторони декларація містила положення, за яким “розвиток військових можливостей не передбачає створення європейської армії”⁷⁰⁹. У цьому пункті Лондон знайшов союзників насамперед серед урядів нейтральних держав-членів ЄС, зокрема, Ірландії, яка лише на основі результатів повторного референдуму 7 червня 2001 р. ратифікувала Ніццький договір. У травні 2003 р. ЄС проголосив про початок діяльності ЄСШР. Однак, незважаючи на певні досягнення з формування командних структур, військово-цивільних підрозділів і матеріально-технічної бази, про головне завдання (створення об’єднаних ЄСШР оперативною чисельністю 60 тис. чоловік) невдовзі було забуто. Причинами недостатнього розвитку ЄПБО стали: відсутність політичної волі у керівництва держав ЄС; неналежне

⁷⁰⁸ Ibid. pp. 108-109.

⁷⁰⁹ Presidency Conclusions of the Laeken European Council (14 and 15 December 2001). Laeken Declaration on the future of the European Union (15 December 2001) // Bulletin of the European Union. 2001. No 12. pp. 21-22.

фінансування національних зобов'язань; хронічне відставання у кадровому і військово-технічному забезпеченні; відмінності в інтересах та зовнішньополітичних доктринах держав-членів, ряд яких мали нейтральний статус, а інші, як Велика Британія, надавали першість участі в структурах НАТО; слабка сумісність збройних сил держав. Сили ЄС не могли приступити до виконання миротворчих функцій без домовленостей з НАТО. Інше історичне рішення саміту полягало у скликанні Конвенту за майбутнє Європи для розробки нового договору ЄС, заплановане на березень 2002 року.

Прем'єр-міністр Т. Блер, виступаючи в Палаті громад 17 грудня 2001 р., позитивно оцінив рішення Лаакенського саміту та визнав їх успішними для Великої Британії⁷¹⁰. Натомість лідер консерваторів І. Данкан Сміт в ході парламентських дебатів розкритикував рішення по ЄПБО, характеризуючи його як елемент побудови європейської держави і непотрібне формування, що послаблює НАТО. Його головним аргументом була об'єктивна оцінка нездатності ЄС ефективно реагувати на терористичні загрози в світі. Однак надійна більшість лейбористів у Палаті громад дозволяла уряду нейтралізувати вплив опозиції і впевнено проводити свою лінію у відносинах з ЄС. Тоні Блер в ході саміту в Лаакені не заперечував можливості формування Конституції ЄС⁷¹¹. Позитивна налаштованість британського уряду до розвитку Євросоюзу створювала сприятливі обставини для початку чергового етапу вдосконалення його устрою.

Період підготовки нового договору Євросоюзу став визначальним для перспектив СЗППБ. Історичні досягнення ЄС межували з невдачами і визначали суперечливий характер розвитку СЗППБ. При цьому зовнішня політика уряду Сполученого Королівства мала прямий стосунок як до одних, так і до інших.

28 лютого 2002 р. розпочав роботу Європейський Конвент, що приступив до підготовки Конституційного договору. Лондон одним з перших висловив свою офіційну позицію щодо реформування ЄС. Велика Британія належала до групи держав-членів ЄС, які підтримували посилення СЗППБ при збереженні її міждержавного характеру і принципу консенсусу у прийнятті рішень. Пропозиції Лондона передбачали насамперед збільшення ролі національних парламентів і повноважень Ради ЄС, уникнення надмірної

⁷¹⁰ Commons Sitting of 17 December 2001. Foreign affairs and defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 17 December 2001. Series 6. Vol. 377. c. 20.

⁷¹¹ Black I. Goodies up for grabs // The Guardian. 2001. 17 December.

централізації влади Брюсселя⁷¹². Британський уряд підтримав запровадження посади постійного голови (Президента) Європейської Ради і ліквідації системи піврічного президентства, що послаблювало позиції Союзу на міжнародному рівні⁷¹³. Британська сторона наполягала на більш прозорій і відкритій діяльності Ради ЄС та врахуванні позицій національних урядів, підтримала розширення практики голосування кваліфікованою більшістю (окрім питань оборони), посилення ролі Комісії у підготовці пропозицій і виконанні політичних рішень Європейської Ради. В контексті проголошеного прагнення розвивати “сильну Європу” у сфері СЗППБ підтримано збільшення ефективності “колективного голосу” у спільних рішеннях і діях, розвиток рівноправних партнерських відносин із США і цілісність трансатлантичного союзу на основі ролі ЄПБО як ефективного доповнення до можливостей НАТО. Хоча основна відповідальність за проведення СЗППБ покладалася на Раду міністрів закордонних справ, британський уряд підтримав посилення повноважень Верховного представника ЄС із зовнішньої політики і політики безпеки⁷¹⁴. Однак британська сторона скептично поставилася до можливості об’єднання посад Верховного представника ЄС і Єврокомісара із зовнішніх відносин. Офіційний Лондон закликав розвивати можливості Союзу у сфері безпеки, підтримавши створення Європейського оборонного агентства.

У період роботи Конвенту відбулися зміни в стратегічних оборонних документах Великої Британії, в який було значно підвищено роль Європейського Союзу. У Стратегічному огляді оборони 2002 року ЄС розглядався як одна з пріоритетних для держави організацій по боротьбі з тероризмом, поряд з ООН і НАТО⁷¹⁵. Рішенням саміту ЄС в Севільї 21-22 червня 2002 р. функцію боротьби з тероризмом включено до переліку завдань і можливостей ЄПБО.

⁷¹² Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-209 від 25.03.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 21.

⁷¹³ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-93 від 31.01.2002 р. / Відділ державного архіву МЗС України. – Ф. 8. – Оп. – 107. – Спр. № 230. – Арк. 8.

⁷¹⁴ PM: A clear course for Europe. 28 November 2002 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page1739.asp> (дата звернення: 25.12.2015).

⁷¹⁵ Ministry of defence. The Strategic Defence Review: A new chapter. Presented to Parliament by The Secretary of State for Defence By Command of Her Majesty, July 2002. London, 2002. pp. 21-23.

Британська влада напередодні і в процесі роботи Конвенту постійно наголошувала на необхідності наблизити Європейський Союз до пересічних громадян. Міністр закордонних справ Дж. Стро під час лекції в Королівському інституті міжнародних відносин 27 липня 2001 р. заявив, що дискусія про майбутнє Європи повинна стати не лише справою еліт, але й широкої громадськості⁷¹⁶. Однак, як видно з показників опитувань “Євробарометра” у березні-травні 2002 р., уряд не мав значних здобутків у справі донесення до громадян ідеї функціонування СЗППБ ЄС. Зокрема, якщо серед громадян 15 держав-членів ЄС загалом 64% респондентів підтримували СЗППБ (проти 20%), ЄПБО підтримували 71% опитаних (не підтримували 16%), то у Сполученому Королівстві спостерігалася найнижча популярність цієї сфери діяльності ЄС. Спільну зовнішню політику ЄС підтримували лише 38% громадян (37% не підтримували). При цьому утримувалися від конкретної відповіді 25% респондентів, що насамперед могло стати наслідком їх непоінформованості. Дещо кращими, але все ж найнижчими серед держав ЄС були показники Британії щодо підтримки ЄПБО, в якій країна була одним з лідерів: “за” – 49%; “проти” – 29%; “не знаю” – 22%⁷¹⁷. Найбільшу підтримку СЗППБ мала в Італії, Німеччині, Іспанії і державах Бенілюксу. Такі дані можуть свідчити про недостатню кореляцію політики уряду лейбористів з суспільними настроями і про надмірну частку популізму в заявах членів Кабінету міністрів.

В ході підготовки нового договору ЄС в частині СЗППБ ініціативу одразу захопили провідні держави об’єднання. Зокрема, уряд головуючої у першому півріччі 2002 року Іспанії запропонував створити постійно діючу Раду міністрів оборони ЄС. Велика Британія спільно з Францією висунула ініціативу щодо створення посади Президента ЄС. Франція і ФРН (за підтримки Єврокомісії) також пропонували створити посаду секретаря Союзу/віце-президента Комісії, який мав поєднати посади Верховного представника ЄС з питань СЗППБ і єврокомісара із зовнішніх відносин, та отримати значно більше повноважень, ніж два зазначених посадовці. Таку пропозицію підтримала група із зовнішніх зв’язків Конвенту в грудні 2002 р.⁷¹⁸. Париж і Берлін виступили за повний перехід на прийняття

⁷¹⁶ “A Europe for its citizens” – lecture by the Foreign Secretary, Jack Straw, Royal Institute of international affairs, Chatham House, London, Friday 27 July 2001 / European Commission Official Website. URL: http://ec.europa.eu/dorie/fileDownload.do;jsessionid=zKMGxconOVC_d-eYdmq55qd6ua7EbZN7cV9I_AKghC1hhCOALhUD!-898031139?docId=183791&cardId=183791 (дата звернення: 24.02.2015).

⁷¹⁷ Eurobarometer 57. First results 2002 // From Laeken to Copenhagen. European defence: core documents / compiled by J.-Y. Haine. Paris: olume III. pp. 54-55.

⁷¹⁸ Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и

рішень в Раді ЄС з питань СЗППБ кваліфікованою більшістю голосів, окрім питань оборони. Британія і Німеччина звернулися з листом до головуєчого в Європейській Раді керівництва Іспанії з пропозиціями по реформуванню Ради ЄС⁷¹⁹. Комісія виступила проти посади міністра закордонних справ ЄС, який фактично міг стати незалежною фігурою. Проти виступив і британський уряд. Форін офіс через заяви Дж. Стро не оминув нагоди висловити позицію щодо необхідності збереження зовнішньої політики як прерогативи національного уряду і закликав до посилення повноважень Верховного представника ЄС⁷²⁰. За вказаними схемами, на думку Р. Лобанова, ініціативи керівництва Франції, Великої Британії і Німеччини фактично передбачали виведення питань зовнішньої політики і безпеки зі сфери пливу Єврокомісії та зосередження відповідних повноважень в руках міністра закордонних справ чи Президента ЄС, залежного від Європейської Ради, тобто глав держав та урядів членів Союзу⁷²¹. Найбільш одіозний проект зі створення Ради Безпеки Євросоюзу за участі Великої Британії, Франції і ФРН запропонував Т. Блер. Новий союзний орган мав стати постійно діючим і приймати ключові рішення у періоди між самітами Європейської Ради⁷²². Однак таку ідею відхилила Єврокомісія і держави ЄС. Зазначені проекти сформували початковий етап дебатів навколо майбутньої моделі політичного виміру ЄС.

Необхідність об'єднання зусиль для організації боротьби з міжнародним тероризмом після терактів 11 вересня 2001 р. тимчасово згладила суперечності всередині ЄС і виправдовувала необхідність тісної кооперації з НАТО. Однак іракська кампанія, ініційована США й активно підтримана керівництвом Великої Британії, поглибила розкол європейських держав на два традиційних угруповання – “європеїстів” та “атлантистів”, викликала першу глибоку кризу у

коментарии. Декабрь 2002 г. – февраль 2003 г. Вып. 31. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_31 (дата звернення: 05.10.2016).

⁷¹⁹ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-224 від 28.02.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 33.

⁷²⁰ Лист Тимчасового повіреного України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчук Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-1272 від 23.10.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 208-209.

⁷²¹ Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского Союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. С. 98.

⁷²² Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях: навчальний посібник. К.: Київський університет, 2011. С. 121-122.

відносинах учасників СЗППБ ЄС та розробки Конституційного договору.

Напруга серед провідних держав Євросоюзу, а також між Францією і Німеччиною з одного боку та США і Великою Британією з іншого почала наростати з початку 2002 року. В лютому міністр закордонних справ Франції Ю. Ведрін розкритикував оприлюднену президентом Дж. Бушем-молодшим американську позицію щодо “вісі зла” з країн, які загрожують міжнародній безпеці (Північна Корея, Іран, Ірак) як надто спрощену, а Канцлер ФРН Г. Шредер у вересні 2002 р. заявив, що його партія не підтримає плани Вашингтона щодо війни проти Іраку⁷²³. Британська позиція поступово еволюціонувала від наполягання на військових діях після доведення причетності режиму С. Хусейна до “Аль-Каїди” і терактів 11 вересня 2001 р. до безумовного визнання загрози від керівництва Іраку⁷²⁴. Тимчасова згода між трансатлантичними союзниками була досягнута у жовтні-листопаді 2002 р. і завершилася 8 листопада одностайною підтримкою резолюції Ради Безпеки ООН № 1441. Резолюція передбачала проведення міжнародних інспекцій комісії ООН щодо наявності зброї масового знищення на території Іраку. На вимогу Франції, Росії і КНР з первинного американо-британського проекту вилучено норму, яка давала підстави для військових дій. Уряд Великої Британії сприйняв резолюцію як чергову дипломатичну перемогу. Надалі позиції атлантичних союзників з проблеми Іраку остаточно розійшлися. У Вашингтоні і Лондоні з осені 2002 року розпочалася активна робота з підготовки до військових дій. Як засвідчують оприлюднені матеріали розмов в середовищі найближчих до Т. Блера посадовців, військова кампанія проти режиму С. Хусейна планувалася американо-британською коаліцією незалежно від факту прийняття резолюції РБ ООН, яка мала санкціонувати військові дії⁷²⁵. Хоча Т. Блер, проявляючи політичну обережність, переживаючи кризу розколу у власній партії і громадські протести, тривалий час робив ставку на резолюцію ООН і висновки інспекторів спеціальної комісії, сподіваючись на виявлені докази наявності ядерної зброї в Іраку⁷²⁶.

⁷²³ Riddell P. *Europe* / P. Riddell // *The Blair's Effect* / ed. by A. Seldon, D. Kavanagh. New York, 2005. p. 369.

⁷²⁴ Талайко Т. Война в Ираке и трансатлантические отношения / Т. Талайко // Журнал международного права и международных отношений. 2005. № 2. URL: <http://evolutio.info/content/view/756/113/> (дата звернення: 19.10.2016).

⁷²⁵ Ames Ch. Blair and Bush planned Iraq war without second UN vote, letter shows // *The Guardian*. 2011. 29 August.

⁷²⁶ Commons Sitting of 18 March 2003. Iraq // *Hansard – House of Commons debates*. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 18 March 2003. Series 6. Vol. 401. c. 761.

Нагнітання міжнародної напруги і конфлікту в середині НАТО і ЄС сприяла американська адміністрація. Недипломатична заява міністра оборони США Д. Рамсфельда 22 січня 2003 р. про “стару” і “нову” Європи сприяла поглибленню суперечностей в середині обох організацій. Того ж дня, в день 40-річчя підписання Єлисейського договору 1963 року, президенти Франції Ж. Ширак і канцлер ФРН Г. Шредер закликали до участі ООН у врегулюванні іракської проблеми і висловили незгоду з можливими військовими діями⁷²⁷. Тристороння заява лідерів Франції, ФРН і Росії від 10 лютого 2003 р. засвідчила надання переваги мирному врегулюванню проблеми розброєння Іраку. Однак США відкинули пропозиції розширити інспекції ООН. Остаточний розкол в рядах ЄС проявився на позачерговому саміті Європейської Ради в Брюсселі 17 лютого 2003 року. На думку В. Крушинського, досягнутий в ході саміту компроміс свідчив більше про слабкість позицій ЄС загалом, ніж про здатність сторін узгоджувати позиції з важливих питань⁷²⁸. Жак Ширак різко засудив проамериканську позицію керівництва держав-кандидатів на вступ до ЄС. Упродовж саміту Т. Блер намагався не допустити рішення європейських лідерів щодо уповільнення підготовки до військових дій⁷²⁹. Напередодні в ряді європейських столиць, які підтримали війну, пройшли масштабні акції протесту проти війни. Згідно соціологічних даних, у Сполученому Королівстві 67% опитаних не підтримували застосування військової сили проти Іраку без санкції ООН⁷³⁰. На початку березня 2003 р. керівництво Франції заявило, що накладе вето на підготовлену США другу резолюцію. 20 березня 2003 р. американське і британське керівництво розпочало військові дії без другої резолюції.

Одностороннє рішення уряду Великої Британії (насамперед Т. Блера, який часто діяв всупереч застереженням Форін офісу) про участь у війні з Іраком як наслідок традиційного слідування у фарватері міжнародних амбіцій США фактично паралізувало СЗППБ ЄС, який не зміг сформулювати єдину чітку позицію щодо конфлікту, і поставило під сумнів лідерство країни в Європі. Хоча інтервенція в Ірак безпосередньо не стосувалася СЗППБ, вона стала кульмінацією

⁷²⁷ Franco-German summit – Declaration by the Franco-German Defence and Security Council. Paris. 22 January 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Chaillot Papers No 67. Volume IV Paris, December 2003. pp. 340-341.

⁷²⁸ Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. К.: КНУ ім. Т.Г. Шевченка. 2004. С. 349.

⁷²⁹ Jones G., Evans-Pritchard A. Blair pushes EU leaders towards war // The Telegraph. 2003. 18 February.

⁷³⁰ Evans G. The Responsibility to protect: An Idea Whose Time Has Come ... and Gone? // International Relations. 2008. Vol. 22, № 3, p. 291.

латентного політичного розколу в Європейському Союзі. ЄПБО взагалі вивели за межі гострих міжнародних дебатів⁷³¹. Питання направлення до Іраку військового контингенту ЄС не розглядалося. З держав-членів розширеного ЄС 12 направили свої війська в Ірак, а 13 відмовилися підтримати дії міжнародної коаліції⁷³². Франко-німецьке “ядро” не підтримали держави ЦСЄ, які виступили на боці США. В середовищі провідних представників громадськості країн Західної Європи заговорили про необхідність формування незалежної від США європейської зовнішньої політики⁷³³. Наприкінці переможної для коаліції активної фази війни в Іраку для ЄС не залишалося нічого іншого, як задекларувати готовність об’єднання “відігравати важливу роль в політичному та економічному відновленні країни”⁷³⁴. В силу неможливості досягти спільної позиції жодних офіційних політичних оцінок дій США і Великої Британії від ЄС годі було чекати.

Розкол в рядах європейців став наслідком боротьби за лідерство Франції і Великої Британії на основі протистояння двох відмінних парадигм – “європеїзму” та “атлантизму”, що відображали концепції поліцентричного і моноцентричного політичного світоустрою. Це протистояння варто розглядати в контексті підготовки нового договору ЄС. Блер прагнув консолідувати навколо Британії групу держав-кандидатів на членство в ЄС і використати їх проамериканську позицію для посилення впливу королівства. Тому не випадково Ж. Ширак під час саміту Європейської Ради в лютому 2003 р. погрожував переглядом рішення про їх вступ до Союзу⁷³⁵. Окрім політичних варто врахувати економічні інтереси, які мала кожна держава в Іраку.

В західній історіографії поширилося визначення політики Великої Британії щодо Іраку у 2002-2003 рр. як “війна Блера”⁷³⁶. Під натиском керівництва США і на угоду кон’юнктури “особливих відносин” британський прем’єр-міністр надав явну перевагу американському

⁷³¹ Журкин В.В. Указ. соч. С. 93.

⁷³² Гончар Б. Іракське питання і трансатлантичні відносини на початку XXI століття / Б. Гончар, Ю. Гончар // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2006. – Вип. 85-86. – С. 4.

⁷³³ Bache I. Politics in the European Union / I. Bache, S. George, S. Bulmer, O. Parker; [fourth edition]. – Oxford: OUP Oxford, 2015. – 656 p.

⁷³⁴ European Council – Presidency statement on Iraq. Athens, 16 April 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Chaillot Papers No 67. Volume IV. Paris, December 2003. p. 353.

⁷³⁵ O’Sullivan J. Blair vs. Chirac // National Review. 2003. 24 March. URL: <http://www.nationalreview.com/article/206299/blair-vs-chirac-john-osullivan> (дата звернення: 14.07.2015).

⁷³⁶ Kampfner J. Blair’s Wars / J. Kampfner. – London: Simon & Schuster UK, 2004. – 416 p.; Wallace W. The Collapse of British Foreign Policy // International Affairs. 2005. Vol. 81. No. 1. pp. 53-68; Dyson S.B. Personality and Foreign Policy: Tony Blair’s Iraq Decisions / S.B. Dyson // Foreign Policy Analysis. – 2006. – № 2. – С. 289-306.

напряму зовнішньої політики перед європейським, чим завадив намірам керівництва Франції об'єднати ЄС і в перспективі зміцнити його позиції як протизвагу США. За оцінками британської історіографії, Т. Блер своїми діями знищив будь-яку надію на забезпечення моста між Європою і Америкою⁷³⁷. Назріла наприкінці 2002 – на початку 2003 рр. необхідність досягти єдиної європейської позиції щодо іракської кампанії показала, що держави ЄС схильні проявляти вірність інтересам національної зовнішньої політики і відкладають на другий план спільні інтереси, які вони самі ж донедавна пропагували. Активне включення британського керівництва в ініційовану США війну з терором і кампанію в Іраку підтвердили відродження традиційних глобальних амбіцій політичної еліти країни і другорядність регіональної (європейської) “зони зосередження”. Дії лейбористського уряду повністю підтримали опозиційні консерватори⁷³⁸. Натомість представники Партії ліберальних демократів виступили проти введення військ в Ірак без резолюції ООН. На думку А. Валуєва, політика уряду Т. Блера засвідчила, що поглиблення участі країни в інтеграційних процесах мало значною мірою декларативний характер⁷³⁹. Тоні Блер і британське керівництво загалом так і не зуміли досягнути ефективного і стабільного балансу між європейським та атлантичним напрямками зовнішньої політики. Чарльз Грант констатував втрату Т. Блером статусу “європейського лідера”, здобутого попередньою п'ятирічною політикою⁷⁴⁰.

В умовах загострення політичного протистояння щодо Іраку відбулася спроба зміцнілого франко-німецького “тандему” ЄС радикально змінити проект ЄПБО без залучення Британії. Франція, Німеччина, Бельгія та Люксембург на неформальному саміті на найвищому рівні в передмісті Брюсселя Тервурені 29 квітня 2003 р., з метою тиску на США і колег по ЄС (насамперед Велику Британію), звернулися до усіх членів об'єднання з комплексом радикальних ініціатив щодо посилення ЄПБО. Пропонувалося прийняти концепцію “Європейського союзу безпеки і оборони” на основі механізму поглибленого співробітництва, розширити “петерсберзькі завдання”, створити об'єднане стратегічне транспортне командування, заснувати Європейську Агенцію розвитку військових можливостей, створити

⁷³⁷ Bache I. Op. cit. p. 540; Riddell P. Op. cit. p. 369.

⁷³⁸ Commons Sitting of 18 March 2003. Iraq. Op. cit. c. 775.

⁷³⁹ Валуєв А.В. Европейское направление внешней политики Великобритании при новых лейбористах: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. СПб., 2007. С. 143.

⁷⁴⁰ Grant Ch. Blair's five wars // Prospect Magazine. 2003. 20 October. URL: <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/blairsfivewars> (дата звернення: 24.09.2016).

європейську систему надання першої гуманітарної допомоги під час катастроф, відкрити Європейський коледж безпеки та оборони і два навчальних центри для забезпечення військової авіації⁷⁴¹. Найбільш резонансними і певною мірою несподіваними для інших членів Співтовариства стали пропозиції зі створення незалежного від НАТО Об'єданого штабу європейських багатонаціональних сил ЄС для планування і проведення цивільних та військових операцій, формування “ядра” ЄСШР на основі контингентів чотирьох згаданих держав. Такими ініціативами керівництво згаданих держав підняло змістовний рівень дискусії з питань СЗППБ та ЄПБО в ході роботи Конвенту і МУК, домоглося швидкого повернення уваги США і Великої Британії до проблем атлантичної системи співпраці.

Негативна реакція на ініціативи Тервурена від адміністрації США та європейських “атлантистів”, які вчергове побачили загрозу для НАТО, не заставила себе довго чекати. Вашингтон засудив спроби створити “суперника НАТО” в Європі⁷⁴². Пропозиції фактично поглибили розкол в рядах ЄС і водночас сприяли усвідомленню усіма сторонами необхідності домовлятися. Британський уряд загалом виступив проти пропозицій “четвірки”⁷⁴³. Лондон повернувся до ролі посередника між ЄС і США та надалі намагався контролювати процеси розвитку СЗППБ. Зокрема, уряд Т. Блера підтримав окремі пропозиції саміту в Тервурені: модернізацію “петерсберзьких завдань”; можливість розвитку поглибленого співробітництва держав Євросоюзу у сфері оборони. Щодо створення оперативного штабу ЄС в Лондона була своя компромісна пропозиція – заснувати європейський командний центр не в Тервурені, окремо від штабних структур НАТО, а в Монсі при штабі Верховного головнокомандувача об'єднаними збройними силами Альянсу в Європі. Однак вона була відхилена опонентами. Неочікувано для франко-німецького “тандему” його позиції з ЄПБО послабили нейтральні країни (Австрія, Ірландія, Швеція) та Фінляндія, які виступили проти ініціатив Тервурена.

Варто зазначити, що політична криза у відносинах між європейськими партнерами хоча й виявила неподолані розбіжності в позиціях щодо можливостей ЄС на зовнішній арені, не виключала

⁷⁴¹ European defence meeting – “Tervuren”. Brussels, 29 April 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Paris, December 2003. Chaillot Papers No 67. Volume IV. pp. 77-79.

⁷⁴² Grant Ch. Resolving the rows over ESDP. Opinion. London: Centre for European Reform, October 2003. p. 2.

⁷⁴³ Commons Sitting of 12 May 2003. European Rapid Reaction Force // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 12 May 2003. Series 6. Vol. 405. c. 10.

продовження діалогу у сфері СЗППБ і ЄПБО, практично не вплинувши на його динаміку, стимулювала усі сторони до пошуків нових рішень. Свідченням цьому стало продовження традиції регулярних двосторонніх франко-британських міждержавних самітів, які поряд з франко-німецькими зустрічами схожого формату залишалися майданчиком для розробки нових ініціатив. Навіть в умовах наростання міжнародних політичних суперечностей щодо можливої війни проти Іраку у франко-німецькій декларації від 22 січня 2003 р. було передбачено прагнення розвивати відносини трьох держав (Франції, Німеччини і Великої Британії) на рівні міжнародних інституцій, на двосторонньому рівні та узгоджувати їх спільні позиції в рамках СЗППБ⁷⁴⁴. “Декларація про зміцнення європейського співробітництва з безпеки та оборони” франко-британського саміту на найвищому рівні в Ле-Туке 4 лютого 2003 р. зафіксувала необхідність розвитку співпраці між державами у сфері безпеки та оборони на дво- і багатосторонньому рівні. Сторони домовилися докладати зусилля для розвитку можливостей ЄС в частині кризового менеджменту, проведення миротворчих операцій на Балканах і вивчення потенціалу миротворчої діяльності об’єднання в Африці, підтримали активно обговорювану в Конвенті пропозицію щодо створення об’єднаного агентства з розвитку оборонних можливостей держав Союзу. В традиціях британської дипломатії підкреслено узгодженість співпраці між державами в рамках ЄПБО щодо їх співробітництва в НАТО. Прагнення посилити позиції в ЄС привели уряд Т. Блера до чергового британо-італійського саміту в Римі 21 лютого 2003 р. та іспано-британського саміту на найвищому рівні в Мадриді 27 лютого того ж року, які мали особливе значення для Лондона з огляду на формування антиіракської коаліції в Європі і погодження позицій під час формування проекту Конституції ЄС. Окрім того, що Італія виступила учасником війни в Іраку, Рим не підтримав франко-німецькі ініціативи саміту в Тервурені. Водночас Іспанія по більшості позицій розвитку ЄПБО виступила на боці “четвірки”.

На розв’язання назрілих суперечностей європейських партнерів з питань ЄПБО спрямовувалися подальші численні зустрічі представників держав-членів ЄС. Саміт Європейської Ради в Салоніках 19-20 червня 2003 р. розглянув доповіді Верховного представника ЄС щодо розвитку СЗППБ, запровадження програми

⁷⁴⁴ Franco-German summit – Declaration by the Franco-German Defence and Security Council. Paris. 22 January 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Paris, December 2003. Chaillot Papers No 67. Volume IV. pp. 22-26.

попередження гострих конфліктів і боротьби з тероризмом. Головним рішенням саміту стало запровадження роботи міжурядової агенції з розвитку військових засобів, розробки, створення і забезпечення озброєннями (майбутнє Європейське оборонне агентство (ЄОА), заплановане на 2004 рік⁷⁴⁵. В ході неофіційного саміту лідерів Франції, Німеччини і Великої Британії в Берліні 20 вересня 2003 р. Т. Блеру вдалося переконати своїх колег про необхідність створення Центру оперативного планування операцій ЄС при Штабі Об'єднаних Збройних Сил НАТО в Європі. Таке рішення водночас підкреслило автономність ЄПБО від Альянсу і залежність від його стратегічних рішень, дій і ресурсів. Британське керівництво вчергове відстояло атлантичну позицію в розбудові оборонної складової Євросоюзу. Пропозиції провідних держав ЄС без жодних змін затвердили члени Європейської Ради на саміті в грудні 2003 р. в Брюсселі.

На черговому двосторонньому саміті Великої Британії і Франції, що відбувся в Лондоні 24 листопада 2003 р., лідери держав, на фоні невдачі зі створенням ЄСШР за програмою “Головна ціль” від 1999 року, запропонували для ЄС якісно нову і більш конкретну ініціативу – створити систему належно забезпечених оперативних бойових груп кризового реагування чисельністю близько 1,5 тис. чол. кожна зі здатністю їх оперативного розгортання у регіонах призначення упродовж 15 днів для проведення автономних операцій терміном від 1 до 3 місяців⁷⁴⁶. Британська сторона наполягала на збереженні процедури залучення цих підрозділів до проведення тих операцій, в яких не задіяні сили НАТО. Їх могли формувати як окремі держави ЄС, так і їх групи. Ініціатива, підтримана керівництвом ФРН, фактично закріплювала застосування механізму поглибленого співробітництва в системі безпеки та оборони Співтовариства і зустріла загальне схвалення. Завдання формування бойових груп як авангарду майбутніх СШР, які мали діяти за мандатом ООН, включено до комплексної програми Євросоюзу в сфері ЄПБО “Головна мета – 2010”, затвердженої на саміті ЄС в Брюсселі 17-18 червня 2004 року. “Процес Сен-Мало” теоретично набув якісно нового виміру. Перші групи до січня 2005 р. створили Велика Британія, Франція та Італія. Учасники саміту підтвердили об'єднання зусиль для досягнення стабільності в Африці, що стимулювало початок проведення місій ЄС. На думку А. Менона, іракська криза змусила держави-члени

⁷⁴⁵ Ibid. p. 143.

⁷⁴⁶ Franco-British summit. London, 24 November 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Chaillot Papers No 67. Volume IV. Paris, December 2003. p. 281.

приступити до вирішення основних проблем оборонної політики ЄС, що дало можливість упродовж декількох місяців закласти основу для більш поміркованої, але ефективної ЄПБО⁷⁴⁷.

Вирішальна роль у домовленостях з французами і німцями належала саме Т. Блеру, адже міністерство оборони і частина чиновників міністерства закордонних справ з пересторогою ставилися до таких компромісів, які могли викликати негативну реакцію Вашингтона⁷⁴⁸. Прем'єр-міністру, який вчергове взяв на себе персональну відповідальність за зовнішньополітичні рішення, вдалося спрямувати урядові рішення і дії у потрібне русло, переконати американську сторону у необхідності розвитку кооперації з європейськими партнерами. Символічно, що у виданій в грудні 2003 р. Стратегії Міністерства закордонних справ та у справах Співдружності "Міжнародні пріоритети Сполученого Королівства" серед головних міжнародних партнерів держави ЄС поставлено перед Сполученими Штатами⁷⁴⁹. Особливий наголос зроблено на необхідності розвитку відносин ЄС з США у сфері безпеки, які визначено як головну запоруку реалізації стратегічних пріоритетів Великої Британії у міжнародних відносинах. Про розвиток СЗППБ згадано дуже узагальнено, неконкретно і фрагментарно.

У значній мірі спонтанний початок розвитку ЄПБО як напряму функціонування Євросоюзу наприкінці 1990-х рр. визначив історичну реальність, за якою практичні аспекти даного процесу випереджали теоретичні. Євросоюз в умовах активізації своєї міжнародної діяльності, виникнення нових загроз безпеці потребував концептуального документа, який би фіксував його довгострокові пріоритети у сфері безпеки та оборони. Таким документом стала Європейська стратегія безпеки, прийнята в розпал дискусій навколо розробки Конституційного договору ЄС 12 грудня 2003 р. під час саміту Європейської Ради в Брюсселі. У тексті документа насамперед помітна прихована критика міжнародної політики США як реакція на події в Іраку. Іде мова про визнання багатополлярності ("багатосторонності") сучасного світу і констатація неможливості жодної держави наодинці вирішувати складні проблеми сучасності. Європейський Союз трактується як "глобальний гравець", який повинен розділити відповідальність за світову безпеку. До її основних

⁷⁴⁷ Menon A. From crisis to catharsis: ESDP after Iraq // International Affairs. July 2004. Volume 80. Issue 4. p. 631.

⁷⁴⁸ Grant Ch. EU defence takes a step forward. Briefing note. London, December 2003. p. 3.

⁷⁴⁹ UK International Priorities. A Strategy for the FCO. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty. December 2003. London, 2003. p. 25.

загроз віднесено тероризм, поширення ЗМЗ, регіональні конфлікти, розпад держав (приклади – Сомалі, Ліберія, Афганістан) та організовану злочинність⁷⁵⁰. В документі окрему увагу приділено розширенню ЄС. Для розв'язання і попередження конфліктів передбачалося застосування комплексу усіх наявних засобів (політичних, дипломатичних, військових, торгових тощо). Велику увагу приділено значенню міжнародних організацій, особливо ООН. Виділено стратегічне партнерство ЄС з НАТО. Європейська стратегія безпеки стала першим документом ЄС, в якій чітко і комплексно сформульовано основні засади формування окремої стратегічної культури об'єднання, або, як зазначено в її тексті, “культури стратегічного мислення”. Привертають увагу ряд конкретних пропозиції щодо розвитку ЄПБО: забезпечення можливості проведення декількох операцій ЄС одночасно; створення оборонного агентства; збільшення видатків на оборону тощо. В Стратегії передбачено збільшення спектру місій військових і цивільних сил Союзу, що непрямо означало можливість розширення “петерберзьких завдань”. Про розвиток об'єднаних збройних сил для територіальної оборони не йшлося.

Загалом усі пункти Європейської стратегії безпеки переважно відповідали зовнішньополітичній концепції Великої Британії, зокрема, визнання основних загроз безпеці Європи⁷⁵¹. Британська сторона не проявила значного інтересу до прийняття документа. Стратегія не мала широкого публічного представлення. Уряд навіть не виніс його в парламент для окремих дебатів⁷⁵². Тим більше, що Основні зусилля Лондона були зосереджені на фіксації традиційних постулатів його зовнішньої політики, насамперед стратегічної ролі НАТО в системі європейської безпеки та особливому значенні співпраці Європи з США. У виступі в Палаті громад 15 грудня 2003 р. Т. Блер запевнив депутатів, що європейська оборона обмежиться лише миротворчими та гуманітарними питаннями⁷⁵³. Сам документ не ніс новаторських ідей, які б могли суперечити міжнародним пріоритетам королівства. Тому його затвердження не викликало застережень.

⁷⁵⁰ A Secure Europe in a better world. European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003. 14 p.

⁷⁵¹ Лист Тимчасового повіреного України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчук Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-1272 від 23.10.2002 р. / Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 195.

⁷⁵² Lords Sitting of 16 September 2003. European Security Strategy // Hansard – House of Lords debates. House of Lords Historic Hansard for debates from 1803-2005. HL Deb 16 September 2003. Series 5. Vol. 652. c. 763.

⁷⁵³ Commons Sitting of 15 December 2003. European Council // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 15 December 2003. Series 6. Vol. 415. c. 1320.

Основна частина роботи з розробки і затвердження нового договору Європейського Союзу, відомого як конституційний, відбувалася в ході МУК, яка розпочалася у жовтні 2003 року. До цього, в червні на саміті ЄС в Салоніках Конвент за майбутнє Європи представив базовий проект Конституційного договору, схвалений Європейською Радою, зокрема, британською стороною. Серед головних змін, які безпосередньо стосувалися СЗППБ, передбачено: відмову від структури “трьох опор” Союзу; набуття ЄС статусу юридичної особи, що відкривало можливості для об’єднання стати повноправним суб’єктом міжнародних відносин; запровадження посади глави (Президента) Європейської Ради; ліквідацію практики піврічного ротаційного головування країн-членів в Раді ЄС; запровадження посади міністра закордонних справ ЄС; створення дипломатичної служби Союзу – Європейської служби зовнішніх дій (European External Action Service); збереження практики виключного голосування більшістю голосів членів Ради з проблем безпеки та оборони; перейменування Європейської політики безпеки та оборони (ЄПБО) у Спільну політику безпеки та оборони (СПБО) і включення до її сфери зобов’язання Союзу та його держав-членів діяти “в дусі солідарності” у протистоянні тероризму; поширення механізму поглибленого співробітництва на сферу СПБО; фіксацію прагнення Союзу розвивати “особливі відносини” з країнами-сусідами⁷⁵⁴. Найбільш дискусійними та водночас недостатньо розробленими залишилися такі інституційні питання: розширення сфери застосування поглибленого співробітництва, зокрема, у сфері СЗППБ; структура і повноваження президентства ЄС; збільшення тематики проблем, які вирішувалися голосуванням кваліфікованою більшістю.

Початок МУК з підготовки договору, яка відкрилася в Римі 4 жовтня 2003 р., засвідчив складність досягнення консенсусу між суб’єктами процесу. Однією з центральних тем дискусії стала оборона. Внаслідок опозиції Великої Британії, яка солідаризувалася з нейтральним державами, не вдалося затвердити включення до проекту договору статті про колективну оборону у випадку зовнішньої агресії. Лондон очікувано наклав вето на пропозиції Парижа і Берліна щодо створення постійного об’єднаного командування Союзу⁷⁵⁵. Водночас у Лондоні позитивно сприйняли франко-німецьку ініціативу щодо

⁷⁵⁴ European Convention. Brussels, 18 July 2003. Draft Treaty establishing a Constitution for Europe // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Paris, December 2003. Chaillot Papers No 67. Volume IV. pp. 397-422.

⁷⁵⁵ Blair A. The United Kingdom and Constitutional Treaty. Leading from withing // The Rise and Fall of the EU’s Constitutional / ed. by F. Laursen. Leiden, 2008. p. 343.

запровадження “структурного співробітництва” в ЄПБО, яке передбачало можливість для країн авангарду військової кооперації розвивати її на основі взаємних ініціатив.

Уряд Великої Британії зайняв помірковано-конструктивну позицію, відмовившись від значної кількості поправок і доповнень до тексту проекту. Однак це не означало, що лейбористи відійшли від традиційно непоступливої тактики на дебатах. Із загалом 80 прийнятих поправок до проекту договору, 39 внесла британська сторона⁷⁵⁶. Як зазначав П. Хейн, проект договору задовольняв британську сторону на 80-90 %⁷⁵⁷. Британська сторона цього разу уникла політичної ізоляції, завбачливо віддавши “роль” основних опонентів інтеграції Іспанії і Польщі. Участь в іракській кампанії поряд з рядом європейських держав-партнерів додала Лондону додаткової політичної ваги в конституційних переговорах. Уряд Т. Блера вибрав тактику спорадичного блокування щодо різних питань з ключовими партнерами по ЄС (Іспанією, Італією, Францією і Німеччиною), з нейтральними Австрією, Швецією, а також Данією (з питань оборони), кандидатами на членство з регіону ЦСЄ. Останні поділяли проатлантичні позиції Лондона і бачили в ньому союзника у захисті національних інтересів перед європейськими інституціями.

На думку британської сторони, новий договір у пропонованому Конвентом вигляді принципово не змінював схеми відносин між державами-членами ЄС та Союзом в цілому, адже основним джерелом легітимності для європейських інституцій залишалися саме держави об'єднання. Лондон задовольняло збереження повноважень національних парламентів з абсолютної більшості питань інтеграції і посилення міжурядової Ради ЄС. Попри це уряд Т. Блера був вчергове підданий нищівній критиці з боку насамперед опозиційної КПВБ. Керівництво консерваторів ставило питання про необхідність проведення референдуму про набуття чинності Конституційного договору ЄС для Британії. Однак на той час Т. Блеру вистачило політичного розуміння недоцільності гри у референдум. В офіційному урядовому документі напередодні початку МУК містився заклик до політичних опонентів відмовитися від ілюзій, адже “вихід з ЄС стане катастрофою для країни”⁷⁵⁸. Тоні Блер зазначав, що уряд міг би й

⁷⁵⁶ Straw J. By invitation // *The Economist*. 2004. 8 July.

⁷⁵⁷ Menon A. Britain and the Convention on the Future of Europe // *International Affairs*. October 2003. Volume 79. Issue 5. p. 977.

⁷⁵⁸ A Constitutional Treaty for the EU. The British Approach to the European Union Intergovernmental Conference 2003. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty. September 2003. Norwich, 2003. p. 9.

відмовитися від участі в європейській оборонній політиці, але “це б не означало, що європейська оборона не відбудеться. Це буде означати лише те, що вона відбудеться без нас, а це не в інтересах Великої Британії, Європи і НАТО”⁷⁵⁹. Серед спектру політичних сил королівства найбільшими прихильниками євроінтеграції і Конституційного договору ЄС були ліберальні демократи.

Після тривалої перерви у березні 2004 р. МУК відновила свою роботу з підготовки Конституційного договору. Тоні Блер, підтвердивши головні постулати європейської політики королівства у тексті договору, виявив готовність підписати його без додаткових застережень і назвав успіхом для Великої Британії⁷⁶⁰. На черговому саміті Європейської Ради 18 червня 2004 р. в Брюсселі глави держав та урядів країн ЄС схвалили проект документу “Договір, що встановлює Конституцію для Європи” (Treaty establishing a Constitution for Europe), а 29 жовтня цього ж року в Римі урочисто його підписали. Акт містив переважну більшість норм, передбачених у проекті Конвенту з певними поправками. Конституція замінювала попередні договори Європейського Співтовариства. Визначальним для посилення СЗППБ стали такі новели: набуття Європейським Союзом статусу єдиної юридичної особи; запровадження посади міністра закордонних справ на правах заступника президента Комісії та голови Ради закордонних справ, покликаною координувати зовнішню і оборонну політику ЄС (ст. I-28, III-296); створення підзвітної йому Європейської служби зовнішніх дій (ЄСЗД); запровадження посади Президента Європейської Ради, який отримав право зовнішнього представництва Союзу з питань СЗППБ “без шкоди для повноважень міністра закордонних справ” (ч. 2 ст. I-22); розширення практики голосування кваліфікованою більшістю голосів та запровадження ускладненої процедури голосування “подвійною кваліфікованою більшістю” в Європейській Раді з найважливіших питань. Вперше передбачено процедуру виходу держави-члена з об’єднання. Прописано перелік доповнених у процесі розвитку СПБО, створення ЄОА. У статті III-312 визначено механізм “структурного співробітництва” в рамках СПБО⁷⁶¹.

На думку П. Мартиненка, надання правосуб’єктності Євросоюзу дозволяло об’єднанню стати повноцінним самостійним суб’єктом

⁷⁵⁹ Commons Sitting of 15 December 2003. European Council. Op. cit. c. 1329.

⁷⁶⁰ Commons Sitting of 21 June 2004. European Council // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 21 June 2004. Series 6. Vol. 422. c. 1081.

⁷⁶¹ European Union Treaty establishing a Constitution for Europe. Luxembourg, 2005. p. 146.

міжнародного права у якості високоінтегрованої конфедерації союзних держав⁷⁶². Стаття I-6 безапеляційно визначала, що “Конституція і закони, прийняті інститутами Союзу при реалізації компетенцій, покладених на нього, мають примат над правом держав-членів”. Визначення прапора, гімну, девізу, валюти і офіційного свята Союзу (День Європи) засвідчив претензії об’єднання на рівень квазідержавної організації. Виражені ознаки наддержавного характеру документа помітні у певній централізації і посиленні інституційного управління СЗППБ. Передбачено запровадження дипломатичного корпусу ЄС. Пункт 7 статті I-41 договору містив принципово важливий та історичний компромісний модифікований варіант ст. V Брюссельського договору ЗЄС і ст. 5 Північноатлантичного договору про колективну оборону держав Європи, в якому зазначалося, що у випадку збройного нападу на територію держави-члена, інші держави-члени повинні усіма можливими засобами допомагати і сприяти відповідно до статті 51 Статуту ООН. Про взаємну військову допомогу не йшлося. При цьому не зачіпався особливий характер політики безпеки та оборони деяких держав-членів. Хоча питання повноважень ЄС у сфері СЗППБ не були визначальними для громадськості його держав-членів у процесі ратифікації Конституційного договору, вони стали потужним аргументом для підживлення євроскептичних настроїв популістськими силами, наприклад в стані КПВБ.

Керівництво Великої Британії пішло на ряд поступок європейським партнерам та інституціям ЄС, але загалом відстояло власну модель інтеграційних процесів. Лондон натомість запропонував кандидатуру прем’єр-міністра Португалії і переконаного атлантиста М. Баррозу⁷⁶³. Британська сторона виступила проти заміни терміну “Спільна” на “Єдина” зовнішня політика і політика безпеки, що було оцінено як замах на суверенне право держави реалізувати власну зовнішню політику. СЗППБ винесено в окрему компетенцію Союзу (ст. I-16). Хоча де-факто ця сфера надалі залишалася на рівні спільної компетенції Союзу і держав-членів. Керівництву Сполученого Королівства шляхом поступок вдалося нівелювати французьку ідею про надання Євросоюзу місця постійного члена Ради Безпеки ООН. Збережено визначальну роль парламентів у зовнішній і оборонній

⁷⁶² Мартиненко П.Ф. Європейський Союз: реформування через Конституцію // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 10. Частина II / за заг. ред. М.А. Кулінича, Л.С. Тупчієнка, В.Г. Ціватого. К., 2004. С. 70-91.

⁷⁶³ Блер Т. Шлях / пер. з англ. К.: Темпора, 2011. С. 570.

політиці. Європейський Парламент у сфері СЗППБ дещо розширив свої компетенції до функцій загального політичного контролю, бюджетної (частково) і консультативної. Міністра закордонних справ призначала міжурядова Європейська Рада кваліфікованою більшістю голосів. Хоча на етапі роботи Конвенту Лондон виступав проти формулювання назви цієї посади у такому варіанті, наполягаючи на варіанті “європейський представник з питань зовнішньої політики” та покладенні відповідальності за проведення зовнішньої політики Союзу на Президента Європейської Ради. Британія спільно з Францією відхилила пропозицію ФРН про об’єднання посад президентів Європейської Ради і Єврокомісії⁷⁶⁴. За активної підтримки Лондона до Конституційного договору включили окрему статтю, присвячену відносинам об’єднання з державами-“сусідами” (ст. I-57). Найбільш суттєвими поступками британської сторони можна вважати згоду на запровадження посади міністра закордонних справ ЄС, поширення механізму поглибленої співпраці у формі “структурного співробітництва” і голосування кваліфікованою більшістю голосів Ради на сферу безпеки та оборони, створення єдиного дипломатичного корпусу Союзу на чолі з ЄСЗД. Одним з трьох співавторів ідеї створення ЄСЗД став британський депутат Європарламенту Е. Дафф⁷⁶⁵. Глава договору, присвячена СЗППБ, була поміщена в одному розділі з такими напрямками діяльності ЄС, як спільна торгова політика, співпраця з третіми країнами і гуманітарна допомога, що, на думку британського уряду, повинно було сприяти узгодженій міжнародній діяльності ЄС.

За оптимістичними прогнозами ратифікацію договору в усіх державах ЄС планували завершити до кінця 2006 року. Додаткову інтригу у процес на національному рівні вніс Т. Блер, який 19 квітня 2004 р. під час виступу в Палаті громад під тиском внутрішньополітичної кон’юнктури несподівано оголосив про намір провести в королівстві консультативний референдум щодо запровадження Конституційного договору ЄС. Причинами такої різкої зміни позиції стали тиск консерваторів, зростання популярності радикально антиєвропейської Партії незалежності Сполученого Королівства (UKIP), наближення місцевих виборів і виборів до Європарламенту, запланованих на 22 травня 2004 р., непопулярність ідеї поглиблення євроінтеграції серед місцевої громадськості. Навіть

⁷⁶⁴ Великобританія: епоха реформ / под. ред. Ал.А. Громько. М.: Весь Мир, 2007. С. 381.

⁷⁶⁵ Ladzik J. A European diplomatic service? // European Policy Brief. The Federal Trust. Jan 2006. Issue 20. URL: http://fedtrust.co.uk/wp-content/uploads/2014/12/Policy_Brief20.pdf (дата звернення: 26.04.2017).

міністр закордонних справ Дж. Стро ініціював кампанію в британській пресі проти європейської конституції⁷⁶⁶. Відверто проти Конституційного договору був налаштований міністр фінансів Г. Браун. Значний тиск на уряд чинила переважно євроскептична місцева преса. Тому Т. Блер прагнув відкласти ратифікацію до більш стабільної суспільної ситуації. Як згадував сам прем'єр-міністр, він мав сумніви щодо успішного ратифікаційного голосування в обох палатах парламенту без проведення референдуму⁷⁶⁷. Можна припустити, що глава уряду прагнув дочекатися позиції Франції та інших провідних держав Євросоюзу. Рішення Т. Блера про оголошення референдуму, яке стало несподіванкою для його партії, викликало чергові ознаки розколу в рядах лейбористів, адже серед його опонентів виявилися провідні єврооптимісти ЛПВБ Ч. Кларк і давній соратник прем'єр-міністра, єврокомісар з питань торгівлі (2004–2008 рр.) П. Мендельсон⁷⁶⁸. В історіографії наявна думка, що ініціюванням ратифікації Конституційного договору ЄС Т. Блер прагнув відвернути увагу суспільства від подій в Іраку⁷⁶⁹.

Британські консерватори виступили проти Конституційного договору ЄС і підтримали “гнучку” інтеграцію – об'єднання окремих держав за їх бажанням в окремих сферах співпраці. КПВБ дотримувалася традиційного для Британії трактування ЄС виключно як спільного ринку і виступала проти спільної зовнішньої політики, яка після подій в Іраку трактувалася як “ілюзорна”⁷⁷⁰. Гасло “повернути владу з Брюсселя до Британії” стало основою політичної філософії і практики британських консерваторів та інших крайніх євроспектиків.

Референдум мав відбутися не раніше, ніж через рік, тобто після парламентських виборів у травні 2005 року. Вперше в історії Великої Британії згода на ратифікацію договору ЄС ставилася в залежність від політичної кон'юнктури в самій країні. До того ж позитивний результат референдуму з огляду на динамку змін громадської думки в королівстві не був гарантований⁷⁷¹. Тому існувала велика імовірність, що саме Британія могла стати призвідницею провалу набуття чинності

⁷⁶⁶ Терентьев А. Торийская внешняя политика Тони Блэра // Мировая экономика и международные отношения. 2005. № 10. С. 45-53.

⁷⁶⁷ Блер Т. Значч. твір. С. 531.

⁷⁶⁸ Riddell P. Europe // The Blair's Effect / ed. by A. Seldon, D. Kavanagh. New York, 2005. p. 375.

⁷⁶⁹ Кучерук Д. Британские маневры // День. 2004. № 72. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/den-planetu/britanskie-manevry> (дата звернення: 28.02.2016).

⁷⁷⁰ Putting Britain First. The Conservative European Manifesto. European Elections 10th June 2004. London, 2004. pp. 5-6, 21.

⁷⁷¹ Clements B., Nanou K. What underlies public attitudes towards the constitutionalization of the EU? Evidence from Britain // Journal of Contemporary European Research. 2012. Volume 8. Issue 4. pp. 429-450.

Конституційного договору ЄС. Однак історія пішла іншим, малоочікуваним шляхом. Громадяни Франції та Нідерландів 29 травня і 1 червня 2005 р. відповідно проголосували проти ратифікації Конституційного договору. Недостатня поінформованість населення держав ЄС про зміст документа, його слабка соціальна спрямованість і загроза міграції з нових держав-членів, втрата популярності багатьох національних політиків і провладних політичних сил, які визначили певний процент протестного голосування, та головне – відсутність відповідного рівня європейської ідентичності, стали головними причинами провалу історичної ідеї конституювання Європи. Об'єднання увійшло в період “конституційної кризи”, плану щодо подолання якої не мали ні держави-члени, ні євроінституції.

На саміті Європейської Ради 16-17 червня 2005 р. прийнято рішення взяти паузу у процесі ратифікації Конституційного договору і продовжити її після проведення інформаційних кампаній в державах-членах ЄС. Однак, як показав час, до втілення ідеї прийняття європейського конституційного акту більше не поверталися. За два дні до саміту британський уряд оголосив про призупинення процесу ратифікації документа і підготовки референдуму до з'ясування ситуації у Франції⁷⁷². Уряд королівства отримав зручний привід відкласти референдум, запланований на весну 2006 року.

В умовах повної невизначеності щодо майбутнього розвитку ЄС керівництво Великої Британії отримало можливість запропонувати своє бачення розвитку інтеграційних процесів, яке полягало у необхідності пріоритетного розвитку економічного простору, а не політичного об'єднання⁷⁷³. Третя поспіль перемога на парламентських виборах 5 травня 2005 р. дала можливість лейбористам продовжити реалізацію власної програми європейської політики. Для цього виникла сприятлива нагода, адже Сполучене Королівство з 1 липня 2005 р. головувало в ЄС. У програмі пріоритетів уряду на час президентства в Євросоюзі помітна явна перевага економічних завдань над політичними. Про розвиток механізмів СЗППБ (окрім вчергове декларованого розвитку СПБО “в гармонії з НАТО” і створення “бойових груп”) не йшлося⁷⁷⁴. У сфері зовнішньої політики основний

⁷⁷² Кавешников Н. Актуальный комментарий: Конституционный кризис в ЕС // Европейский Союз: факты и комментарии. Март-май 2005 г. Вып. 40. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_40 (дата звернення: 09.04.2017).

⁷⁷³ Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Конституційного договору (2001–2005 рр. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: Гілея, 2017. Вип. 118 (3). С. 149.

⁷⁷⁴ UK Presidency of the Council July-December 2005. Presidency priorities [Електронний ресурс] / The T.M.C. Asser Institute. – Режим доступу: <http://www.asser.nl/upload/eel->

акцент зроблено на відносинах ЄС з США і підтримці подальшого розширення, зокрема, за рахунок Болгарії, Румунії, Туреччини і Хорватії. Делікатність питання європейської інтеграції, яке традиційно є потужним подразником суспільних настроїв в країні, на фоні послаблення позицій лейбористів та особисто Т. Блера, змусили правлячу партію дещо змістити акценти з європейської тематики на глобальні проблеми розвитку (зміни клімату, допомога Африці, захист прав людини тощо).

Під знаком фінансових суперечностей пройшло усе головування Британії в Євросоюзі, яке внесло напругу у її відносини з новими членами об'єднання. На європейську політику уряду Т. Блера все більший вплив мала внутрішньополітична ситуація в державі, яка складалася не на користь прем'єр-міністра. Внутрішній тиск партії, опозиційне крило якої очолював міністр фінансів і перший претендент на крісло глави уряду Г. Браун, втрата популярності Т. Блером в суспільстві через дії в Іраку та інші претензії до уряду, тиск євроскептиків в британському політикумі зумовили програмування зміни складу Кабінету міністрів після парламентських виборів 2005 року. Опозиційна КПВБ наполягала на проведенні референдуму щодо Конституційного договору ЄС упродовж пів року після виборів, агітуючи проти її прийняття, і підтримала розвиток європейської співпраці у сфері безпеки "в рамках НАТО"⁷⁷⁵. Від ідеї проведення референдуму не відмовлялися і лейбористи⁷⁷⁶. Головними завданнями Британії у сфері СЗППБ ставилися підтримка розширення Євросоюзу і розвиток його військових можливостей у попередньо передбачених рамках. Терористичні акти в Лондоні 7 липня 2005 р. стали трагічним відлунням іракської кампанії і виявили прорахунки уряду у сфері безпеки. З огляду на непевні позиції і кризи в ЄС європейська політика уряду Т. Блера останніх років його каденції була більш поміркована, ніж у попередні періоди. Символічним став розпуск в липні 2005 р. міжпартійної групи "Британія в Європі", яку тривалий час очолював сам Т. Блер. Лейбористи відійшли від тактики революційних ініціатив у сфері СЗППБ, яка опинилася на другому плані перед соціально-економічними аспектами інтеграції.

Доводиться констатувати, що "конституційна" та фінансово-економічна кризи практично не мали значного негативного впливу на

webroot/www/documents/UKUEUPresidency 2005.pdf

⁷⁷⁵ Are you thinking what we're thinking? It's time for action. Conservative election manifesto 2005. London, 2005. p. 26.

⁷⁷⁶ Britain forward not back. The Labour Party manifesto 2005. London, 2005. p. 84.

розвиток СПБО, більшість новаторських змін в якій була закріплена автономно від Конституційного договору. Головним фактором у розвитку політики безпеки та оборони була політична воля держав-членів об'єднання, яка не була цілком втрачена. З 2004 року почало працювати ЄОА. У листопаді 2004 р. на засіданні Ради ЄС прийнято рішення про створення 13 оперативних тактичних груп як частини ЄСШР, у кожному з яких повинні були увійти підрозділи від однієї до п'яти держав-членів. Згідно плану Велика Британія зобов'язалася сформувати окрему бойову групу у першому півріччі 2005 р. і британо-голландську групу у 2008 році⁷⁷⁷. Обидві групи були сформовані до 2010 року. На Брюссельському саміті ЄС у червні 2004 р. затверджено програму “Цивільна Основна Мета 2008”, яка передбачала можливість розгортання цивільних підрозділів Союзу упродовж 30 діб під час проведення місій. В грудні 2004 р. прийнято Концепцію військового виміру у боротьбі проти тероризму. 27 червня 2005 р. Рада ЄС затвердила створення Європейського коледжу безпеки та оборони, а в липні розпочато формування спільних цивільних груп реагування в рамках стратегії “Основна мета – 2008”. Неформальний саміт ЄС в англійському Хемптон-Корті 27 жовтня 2005 р. відіграв важливу роль у погодженні позицій держав-членів у сфері СПБО після провалу Конституційного договору. Союз проводив планові миротворчі місії на Балканах і в Африці, навчання з управління кризами, заходи з розвитку цивільних механізмів кризового реагування. У листопаді 2005 р. прийнято рішення про проведення поліцейської місії на Палестинських територіях з 1 січня 2006 року.

Продовження позитивної динаміки розвитку СПБО не компенсувало загальної тенденції політико-інституційного застою в розвитку СЗППБ. Динаміка розвитку безпекової складової СЗППБ явно випереджала зовнішньополітичну. За умов відхилення Конституційного договору остання складова ЄС була вимушена функціонувати за інерцією, на основі усталеної практики, яка багато в чому не відповідала змінюваним умовам міжнародного середовища і новим завданням Співтовариства. Тому завершення періоду чергових і невдалих трансформацій Європейського Союзу внаслідок провалу Конституційного договору залишило відкритим головне питання, від відповіді на яке безпосередньо залежали перспективи СЗППБ – чи здатне об'єднання до подальшого реформування і розвитку в нових

⁷⁷⁷ Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Март-май 2005 г. Вып. 40. URL http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_40 (дата звернення: 21.01.2017).

умовах та в якій формі, від чого напряду залежав його міжнародний статус. Для Великої Британії це питання мало не менш екзистенційне значення, яке лежало в площині подальших пошуків прийнятної моделі європейського об'єднання та участі в ньому.

Отже, упродовж періоду підготовки Конституційного договору ЄС роль Великої Британії в розвитку європейської політичної інтеграції була неоднозначною. Уряд лейбористів продовжив активну європейську політику у напрямі формування зовнішньополітичних і військово-цивільних механізмів ЄС, скеровуючи їх в русло тісного партнерства з США і НАТО. Традиційно головними факторами європейської політики уряду були американо-британські відносини, інтереси атлантичної системи співпраці і примат парламентського суверенітету. Війна в Іраку та надактивна участь в ній Великої Британії засвідчили глибинний стратегічний розкол в інтересах і поглядах провідних держав Євросоюзу, можливість британського політикуму пожертвувати інтересами держави на європейському напрямі на угоду збереженню союзницьких відносин з США. Політика балансування уряду Т. Блера між Америкою і Європою зазнала найбільш відчутного удару. Розкол в рядах держав ЄС і НАТО через війну в Іраку, формування планів військово-політичної коаліції держав Західної Європи без королівства засвідчили кризовий період (2003 р.) в історії участі Великої Британії у СЗППБ ЄС.

Наступний розвиток подій показав, що іракська криза не спричинила системного конфлікту між провідними державами Європи і не мала тривалого негативного впливу на динаміку інституційно-функціонального розвитку СЗППБ. Однак вона засвідчила слабкість міжнародного впливу ЄС. Проявилися неподолані стратегічні суперечності між франко-німецьким “тандемом” і Сполученим Королівством. Водночас виявлено нереальність ефективного розвитку ЄПБО без участі британської сторони. Такі обставини змусили провідні держави Співтовариства шукати нові точки дотику і йти на поступки. Франко-німецькі ініціативи не підтримали держави-члени НАТО з регіону ЦСЄ і ряд нейтральних членів ЄС, що дозволило Лондону за підтримки Вашингтона перевести дискусію у більш помірковане русло. Британське керівництво використало політичний розкол в ЄС для послаблення політичних опонентів і нав'язування власної позиції щодо розбудови СЗППБ.

Активна роль Великої Британії в європейській політиці після іракської інтервенції 2003 року ознаменувала початок нового періоду в історії участі країни у СЗППБ ЄС, який можна охарактеризувати як

реалістичний або прагматично-функціональний (2004–2009 рр.). Керівництво держави в ході “конституційного процесу” обрало помірковано-конструктивну тактику, погоджуючись прийняти окремі зміни до договірної бази ЄС, спрямовані на незначну централізацію управління СЗППБ. Позиціонування уряду як активного учасника інтеграційних процесів дало можливість лейбористам посісти центральні позиції в ході МУК і дієво впливати на формування проекту Конституційного договору ЄС відповідно до своїх інтересів. Уряд Т. Блера відстояв принципові позиції щодо неможливості створення постійного об’єднаного командування сил Союзу, передачі надмірних повноважень у сфері СЗППБ європейським інституціям, збереження вирішальної ролі національних парламентів у питаннях зовнішньої та оборонної політики. Лондон підтримав посилення ЄПБО, став одним з ініціаторів програми “Головна ціль – 2010” і реалізації проекту “бойових груп”.

Надання європейському інтеграційному проекту конституційного виміру мало мету утвердити якісно новий інтегрований суверенітет у формі протофедералістського об’єднання. Пропоновані інституційні зміни в частині СЗППБ відображали зростання амбіцій Європейського Союзу на міжнародній арені як глобального актора. Однак учасники проекту на рівні політичних еліт і широкої громадськості держав Європи виявили інерційний ментальний потяг до збереження національних суверенітетів. Не стала винятком Велика Британія. Уряд лейбористів внаслідок провалу референдумів у Франції і Нідерландах вдало уникнув очікуваної для країни ролі найбільш проблемного учасника ратифікаційного процесу. Час революційних ініціатив і прагнення до лідерства британського уряду у сфері СЗППБ залишився у минулому. Хоча політична криза ЄС не мала значного впливу на рівень реалізації амбітних проектів ЄПБО, відмова від вдосконалення інституційно-функціональної структури СЗППБ, поряд із традиційними проблемами (хронічне недофінансування, складність формування спільних позицій держав, відсутність політичної волі до спільних дій) виявила обмеженість і невизначеність подальшого розвитку цього сегмента європейської інтеграції, який залишався на попередньому, значною мірою застарілому рівні функціонування і потребував посилення.

3.4. Вплив Великої Британії на інституційно-правові зміни СЗППБ ЄС в контексті прийняття Лісабонського договору

Назріла політико-правова криза в Європейському Союзі, викликана провалом ратифікації Конституційного договору у 2005 році, зумовила продовження пошуків суб'єктами інтеграційного процесу оптимального шляху реформування нормативно-інституційної бази об'єднання і виходу з політичної кризи. Об'єднана Європа не могла собі дозволити тривалий час перебувати на роздоріжжі в умовах змін в системі міжнародних відносин, а тому в другій половині 2000-х рр. увійшла в нову фазу свого розвитку – пошуку шляхів реформування ЄС без Конституції. Політичні і громадські кола європейських держав у 2005–2007 рр. пропонували різні варіанти врегулювання проблеми договірних змін в Євросоюзі – від повної відмови від новел до відродження ідеї схвалення Конституційного договору повторно. Однак влада Франції і Нідерландів не наважувалася пропонувати місцевим громадянам повторний референдум. Остерігалася референдуму і британська влада. Позиції Т. Блера, який втрачав рейтинг суспільної довіри і політичний вплив у завершальний період правління, були непевними.

Після провалу Конституційного договору спершу ініціативу в обговоренні подальшої долі Союзу взяли його інституції. Під час слухань Європарламенту у 2006 р. депутати неодноразово наголошували на необхідності збільшення фінансування міжнародної діяльності об'єднання. Єврокомісар із зовнішніх зв'язків і політики сусідства Б. Ферреро-Вальднер пропонувала доповнити СЗППБ комунітарними механізмами і об'єднати її в єдину систему із зовнішньою торгівлею, політикою розвитку і гуманітарної допомоги ЄС⁷⁷⁸. Єврокомісія на брюссельському саміті ЄС 15-16 червня 2006 р. запропонувала програму дій ЄС у сфері СЗППБ, що передбачала вдосконалення стратегічного планування, підвищення ефективності роботи системи дипломатичних представництв, покращення взаємодії інституцій Союзу і держав-членів. Комісія і Європарламент уклали угоду про фінансування діяльності Союзу у сфері зовнішньої політики на 2007–2013 рр. обсягом 50 млрд. євро. Однак ця сума явно не відповідала задекларованим амбітним завданням об'єднання на міжнародній арені. Для порівняння лише Польща упродовж семи років

⁷⁷⁸ Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Декабрь 2005 г. – февраль 2006 г. Вып. 43. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_43 (дата звернення: 25.09.2016).

повинна була отримати 59,6 млрд. євро за “структурними фондами”, а видатки на Спільну сільськогосподарську політику ЄС за вказаний період склали 293 млрд. євро⁷⁷⁹.

Надалі основні ролі у процесі розв’язання політико-правової кризи ЄС і модифікації договірної бази відігравали провідні держави Співтовариства. Основними adeptами розробки і прийняття нового акту стали Франція і Німеччина. Обраний у травні 2007 р. президент Франції Н. Саркозі (2007–2012 рр.) наполягав на збереженні основних положень Конституційного договору в рамках прийняття “спрощеного” акту.⁷⁸⁰ Він наголошував на необхідності взаємодоповнення ЄС і НАТО під час врегулювання криз та реагування на нові виклики безпеці, акцентуючи увагу на розбудові постійних автономних європейських засобів планування і командування, створення спільного оборонного бюджету і ринку озброєнь. Однак плани щодо формування автономної європейської системи безпеки та оборони не знайшли повного розуміння в керівництва ФРН, Великої Британії, Італії, інших держав ЄС і НАТО, які вважали, що реалізація таких амбітних проектів може підірвати Альянс.

Упродовж завершальної каденції прем’єр-міністра Т. Блера (травень 2005 – червень 2007 рр.) уряд лейбористів не висував нових ініціатив у сфері СЗППБ. Це підтверджує зміст Білої книги із зовнішньої політики 2006 р.⁷⁸¹ Конкретно про розвиток СЗППБ та участь в ній Британії в документі не йшлося. Політика Лондона надалі відзначалася більшою стриманістю і поступово скочувалася до рівня поміркованого євроскептицизму, що засвідчив процес підготовки нового договору ЄС. Тоні Блер підтримав французькі ініціативи щодо укладення нового договору про поправки, який би не мав конституційного характеру⁷⁸².

Саміт Європейської Ради 21-22 червня 2007 р. в Брюсселі зафіксував остаточну відмову суб’єктів інтеграції від ратифікації Конституційного договору і затвердив початок процесу розробки нового акту – Договору про реформи, який мав зафіксувати

⁷⁷⁹ Посельський В. Бюджет консолідації // ZN, UA. 2005. 23 грудня. URL: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/byudzhet_konsolidatsiyi.html (дата звернення: 14.05.2017).

⁷⁸⁰ Зверева Т.В. Внешняя политика современной Франции: монография. М.: Канон+, 2014. С. 29.

⁷⁸¹ Active Diplomacy for a Changing World. The UK’s International Priorities. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty. March 2006. London, 2006. p. 25.

⁷⁸² Press conference with Dutch PM. 16 April 2016 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page11479.asp> (дата звернення: 3.01.2016).

доповнення і зміни до базових договорів ЄС. Британська сторона одразу визначила гранично прийнятний рівень можливих поступок на користь наднаціонального управління. Заручившись підтримкою насамперед керівництва Польщі, Чехії і Нідерландів, уряду Т. Блера вдалося відстояти ряд принципових позицій в частині СЗППБ. На пропозицію Т. Блера учасники саміту відмовилися від запровадження посади міністра закордонних справ Євросоюзу. Велика Британія підтримала позицію Польщі щодо продовження застосування практики одностайного голосування в Раді ЄС і відтермінування практики голосування подвійною більшістю до 1 січня 2014 року. Прийнято рішення запровадити посаду Президента ЄС. Збережено практику піврічного ротаційного головування держав-членів в Раді. Учасники інтеграції фактично досягли принципової згоди щодо відмови від ідеї створення єдиної централізованої наддержави, символом чого стало виключення пунктів Конституційного договору про герби і гімн Євросоюзу, та в частині СЗППБ повернулися до рівня союзу держав, що відповідало інтересам британської сторони. У результаті переговорів досягнуто компромісу, який повернув СЗППБ до попереднього етапу інтеграції⁷⁸³. Суперечність окремих положень домовленостей викликали їх критику на рівні держав ЄС і Європарламенту з боку євроскептиків та єврооптимістів. Британська делегація зайняла помірковану позицію, віддавши роль основних опонентів представникам Польщі, Чехії і ряду інших держав ЄС. Прагнучи уникнути референдуму, уряд лейбористів проводив активну роз'яснювальну кампанію серед громадськості країни, в якій наголошувалося, що реформи ЄС є незначними і не потребують опитування загальної думки.

Червневий саміт ЄС в Брюсселі 2007 р. став заключним для Т. Блера на посаді прем'єр-міністра. В історіографії не склалося єдиної думки щодо ролі урядів лейбористів та їх лідера у розвитку євроінтеграції. Немає однозначної відповіді на питання про значення "ініціатив Блера" для самої Британії. Дослідники Я. Бейч і Н. Нагент, позитивно оцінюючи європейську політику лейбористів, зазначають, що в основу відносин Великої Британії з ЄС було покладено тактику конструктивної взаємодії. Однак для уряду Т. Блера залишилося нереалізованим завдання поєднати одночасне поглиблення відносин з США і Євросоюзом⁷⁸⁴. На думку П. Ріддла, Т. Блеру в силу

⁷⁸³ Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / за ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2012. С. 564.

⁷⁸⁴ Bache I., Nugent N. Europe // Blair's Britain, 1997-2007 / ed. by A. Seldon. New York, 2007. p. 550.

об'єктивних причин не вдалося реалізувати європейські завдання, а Велика Британія залишилася в ролі “незграбного партнера” Співтовариства⁷⁸⁵. Як зазначає Н. Капітонова, європейська політика Т. Блера стала “найбільш дружньою” у відносинах з ЄС серед усіх інших британських урядів після вступу держави до Співтовариства. Однак при всьому бажанні йому не вдалося зробити Велику Британію лідером об'єднання⁷⁸⁶. На думку А. Валуєва, Т. Блер зрушив діалог країни з Євросоюзом із застою, але при цьому не наповнив його новим змістом⁷⁸⁷. За оцінками Т. Кандуби, всупереч завданню зближення позицій американців і європейців єдність між ними не лише не зросла, а й зазнала нових випробувань⁷⁸⁸. Терентьев А. визначав зовнішню політику уряду лейбористів як продовження політики консерваторів (торі)⁷⁸⁹. Наявність історичного континуїтету базових підходів політики попередніх урядів щодо євроінтеграції у період правління ЛПВБ констатує Н. Яковенко⁷⁹⁰. Висновки про такий континуїтет зробили також британські дослідники⁷⁹¹.

Завдяки активній європейській політиці урядів Т. Блера та особисто прем'єр-міністра Велика Британія посіла провідні позиції в ЄС, а її імідж учасника євроінтеграційних процесів набув більш позитивної характеристики. Особливу активність лейбористи проявили на рівні СЗППБ. Певною мірою підвищилася популярність європейських ідей всередині країни. Принаймні європейські проблеми стали активніше обговорюватися. У цьому безумовна заслуга лейбористів і їх лідера. Уряд намагався послідовно реалізувати власні підходи до розбудови зовнішньополітичних та військових можливостей ЄС у відповідності з державними інтересами, нав'язати їх регіональним партнерам, водночас стимулюючи і стримуючи інтеграційні процеси. Однак з огляду на вірність проамериканським орієнтирам, позитивні здобутки Британії на європейському напрямі були поставлені під сумнів. Поглиблення розвитку ЄПБО/СПБО великою мірою стало жертвою британського атлантизму. Активізація участі країни в Євросоюзі засвідчила тактичні, а не стратегічні зміни в

⁷⁸⁵ Riddell P. *Europe // The Blair's Effect* / ed. by A. Seldon, D. Kavanagh. New York, 2005. p. 383.

⁷⁸⁶ Дилеммы Британии: поиск путей развития: монография / под ред. Ал.А. Громько (отв. ред.), Е.В. Ананьевой. М.: Весь Мир, 2014. С. 297.

⁷⁸⁷ Валуев А.В. Европейское направление внешней политики Великобритании при “новых лейбористах”: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. С.-Пб., 2007. С. 139.

⁷⁸⁸ Кандуба Т.Ю. Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера: дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2010. С. 160.

⁷⁸⁹ Див.: Терентьев А.А. Торийская внешняя политика Т. Блера // *Мировая экономика и международные отношения*. 2005. №10. С. 45-53.

⁷⁹⁰ Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. С. 184.

⁷⁹¹ Lunn J., Miller V., Smith B. *British foreign policy since 1997* // House of Commons Library, Research Paper 09/56, 23 June 2008. p. 43.

її зовнішній політиці. Лейбористи не зуміли і не захотіли відійти від традиційних британських скептичних і виключно прагматичних підходів до євроінтеграції, що почало особливо проявлятися у період правління другого і третього урядів Т. Блера. Завдання здобуття лідерства в євроінтеграційних процесах після відставки Т. Блера 26 червня 2007 р. залишилося невиконаним, хоча країна підтвердила місце в когорті провідних учасників функціонування ЄС, насамперед на рівні СЗППБ.

Європейська політика урядів Т. Блера не сприяла популяризації участі королівства в об'єднанні серед широкої громадськості⁷⁹². Цей висновок підтверджує статистика. Згідно даних Єврокомісії, рівень підтримки членства Великої Британії в ЄС серед її громадян у показниках 1997 і 2006 рр. практично не змінився і залишився на позначці 36%, що становило найнижчий показник серед держав об'єднання⁷⁹³. За оцінками С. Балмера, уряд лейбористів спробував вийти за рамки традиційного сприйняття мешканцями країни ЄС як загрози⁷⁹⁴. Однак, як підтверджують дані, реалії подальшого політичного розвитку Сполученого Королівства і сучасний процес "Brexit", йому це не вдалося. Лейбористи у своїй політиці щодо ЄС не вийшли за рамки традиційного сприйняття британцями політичних процесів на континенті. Британське суспільство завдяки політиці правлячих урядів і стійкому нав'язуванню євроскептицизму пресою не стало більш проєвропейським.

До укладення нового договору Європейського Союзу уряд британських лейбористів повів прем'єр-міністр Г. Браун (2007–2010 рр.). Погодження Договору по реформу ЄС відбувалося в ході МУК, що розпочала роботу 23 липня 2007 р. і протривала рекордно швидко до жовтня цього ж року. Основні позиції Лондона в частині СЗППБ були детально прописані в урядовій Білій книзі і засвідчили посилення євроскептичних настроїв в оновленому уряді. Вони полягали насамперед у суворому дотриманні незалежності зовнішньої та оборонної політики держави, підтвердженні міждержавного характеру СЗППБ і збереженні практики одностайності голосування з найважливіших питань. Британський уряд залишав за собою право вибірково брати участь у спільному вирішенні і розробці позицій з тих

⁷⁹² Daddow O. Euroscepticism and the culture of the discipline of history // *Review of International Studies*. April 2006. Volume 32. Issue. 2. p. 315.

⁷⁹³ Eurobarometer. Public opinion in the European Union. October 1997. Report number 47. Brussels, 1997. p. 6; Eurobarometer 66. Public opinion in the European Union. Autumn 2006. National Report. United Kingdom. Brussels, 2006. p. 6.

⁷⁹⁴ Bulmer S. *Britain and European Integration* / ed. by B. Jones, D. Kavanagh, M. Moran, Ph. Norton. Politics UK. 6th edn. London, 2006. p. 810.

питань, які не входили до виключної компетенції національної влади. Сформульовано завдання сприяти розвитку “гнучкої, надійної у воєнному плані і дружньої НАТО” СПБО⁷⁹⁵. Британська сторона підтвердила можливість надання державами-членами взаємної допомоги у випадку збройної агресії на їх території в рамках Статуту ООН та водночас традиційно наголошувала на збереженні першості НАТО в гарантуванні колективної оборони. Лондон підтримав пропозицію партнерів щодо запровадження принципу “солідарності” в діях держав-членів на випадок теракту чи стихійних лих, фіксацію механізму “постійної структурної співпраці” для проектів СПБО і схвалив створення бойових груп ЄС.

Урочисте підписання нового договору ЄС главами держав та урядів, відомого у скороченому варіанті як Лісабонський договір, відбулося в столиці Португалії 13 грудня 2007 року. Лісабонський договір зняв суперечливі пункти про “європейську конституцію”, міністра закордонних справ, символи Союзу. Європейський Союз, набувши правосуб’єктності (ст. 47 ДЄС), став юридично цілісною структурою без поділу на “опори” (pillars), що відкрило нові можливості для міжнародної діяльності, спростило відносини з третіми країнами і міжнародними організаціями, дозволило створювати повноцінні дипломатичні представництва за кордоном, укладати угоди від імені Союзу, а не Співтовариств. Визначено головні завданнями ЄС на міжнародній арені (ч. 2. ст. 10А ДЄС). Договір уточнив перелік механізмів здійснення СЗППБ (ст. 12 ДЄС)⁷⁹⁶. Стаття 7а передбачила “особливі відносини” з країнами-сусідами.

Одним з досягнень Лісабонського договору стала спроба оптимізації інституційної структури управління СЗППБ. З Конституційного договору перенесено статтю про запровадження посади постійного голови Європейської Ради – Президента ЄС, який отримав повноваження представляти Союз на міжнародній арені. Головною дійовою особою у розробці, координації та впровадженні СЗППБ став Верховний представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки, який одночасно обійняв посади віце-президента Єврокомісії і голови Ради з питань зовнішньої політики. Йому підпорядковано дипломатичну інституцію – Європейську службу

⁷⁹⁵ The Reform Treaty. The British Approach to the European Union. Intergovernmental Conference, July 2007. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs. By Command of Her Majesty July 2007. London, 2007. p. 8-9.

⁷⁹⁶ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 // Official Journal of the European Union. Volume 50. 17 December 2007. p. 26.

зовнішніх дій (ЄСЗД). Змінено конфігурацію взаємин між ключовими органами Союзу у сфері СЗППБ, зокрема, збільшено роль Європейської Ради, робота якої переведена на постійну основу, і незначного зростання повноважень Європарламенту. Верховному представнику підпорядковано закордонні представництва ЄС (колишні представництва Комісії).

Головні нововведення для розвитку СПБО передбачали: запровадження механізму “постійної структурної співпраці” держав-членів (не менше трьох); фіксація принципу “солідарності” дій держав-членів Євросоюзу у відповідь на терористичні, природні чи антропогенні катастрофи; включення статті про “взаємну допомогу” як зобов’язання членів ЄС допомагати іншим державам (державі) у випадку збройної агресії; остаточне юридичне оформлення функціонування ЄОА. Держави ЄС могли співпрацювати у сферах, які не належать до виключних повноважень Союзу, тобто й СЗППБ, укладати акти, що не є частиною його права (ст. 20 ДЄС). Завдання СПБО залишилися незмінними.

Інституційні новації, передбачені договором, створили правові умови для більш послідовної і впливової зовнішньої політики ЄС, адже на зовнішній арені Союз фактично представлений однією особою – Верховним представником з потужною виконавчо-дипломатичною службою. Це автономізувало зовнішню діяльність об’єднання. Певні представницькі функції також надано голові Європейської Ради. Прописано нові можливості для розвитку співпраці держав ЄС у сфері безпеки і оборони. Однак концептуально цей напрям політики Союзу залишився на міждержавному рівні з більш чітким окресленням тенденції до наднаціональної інституціалізації, що задовольняло британську сторону⁷⁹⁷. За наполяганням уряду Великої Британії до тексту договору увійшли Декларації 13-14 щодо СЗППБ, які окремо передбачили непорушність повноважень держав з формування і здійснення зовнішньої політики, безпеки та оборони, представництва в третіх країнах і міжнародних організаціях у зв’язку із запровадженням секретаріату Верховного представника та ЄСЗД. Так Лондон прагнув попередити можливість виділення місця постійного члена РБ ООН для Європейського Союзу. Зазначено, що положення договору щодо СПБО не зачіпають повноважень держав у сфері безпеки та оборони, виключають надання нових повноважень Комісії щодо ініціювання

⁷⁹⁷ Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на реформування зовнішньої політики й політики безпеки ЄС на етапі прийняття Лісабонського договору (2006-2009 рр.)// Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2017. № 4 (353). С. 110.

рішень і посилення ролі Європарламенту⁷⁹⁸. Зрештою стаття 50 передбачила право виходу держави-члена з ЄС. Водночас в дусі класичного федералізму та інституційного функціоналізму включено ряд усталених і нових положень ДЄС, що мають на меті посилити дієвість зовнішньої політики Союзу. Саме ЄС як суб'єкт міжнародного права, а не держави-члени, “визначає та реалізує спільну зовнішню і безпекову політику” (ст. 24 ДЄС). Обов'язок держав-членів – “активно та беззастережно” підтримувати СЗППБ “в дусі лояльності та взаємної солідарності”. Звідси впливає імперативний характер рішень інституційних органів ЄС (ст. 28 ДЄС). Хоча держави можуть заблокувати прийняття спільного рішення. Передбачено зобов'язання держав представляти інтереси об'єднання на міжнародній арені та узгоджувати власні інтереси через механізми консультування, погодження і попередження про можливі дії.

Загалом можемо констатувати, що Лісабонський договір став результатом чергового компромісу між євроскептиками і єврооптимістами. В історіографії наявна думка про регресивний зміст договору, насамперед через вимушеність його прийняття, у порівнянні з Конституційним договором⁷⁹⁹. Однак в умовах безпрецедентного розширення Союзу, економічних труднощів і необхідності якнайшвидшого виходу з інституційної кризи цей документ створив юридичні можливості для більш ефективного функціонування ЄС. Інституційно-правові новації створили умови для більш узгодженої і впливової спільної зовнішньої політики, передбачили нові можливості для розвитку співпраці (більше кооперації, а не інтеграції) держав-членів у сфері безпеки і оборони. Фіксація базових положень щодо СЗППБ в дусі реалістичної інтерговернменталістської парадигми дала підстави тодішній правлячій більшості британського політикуму, зокрема, Комітету закордонних справ Палати громад, схвально оцінити Лісабонський договір ЄС⁸⁰⁰. Разом з тим в середовищі парламентарів висловлювалося стурбування щодо недооцінки урядом ризиків і применшення потенціалу нових зовнішньополітичних органів

⁷⁹⁸ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union – Consolidated version of the Treaty on European Union – Protocols – Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 – Tables of equivalences // Official Journal. С 326. 26/10/2012. p. 343.

⁷⁹⁹ Кавешников Н. Лиссабонский договор: как меняется Европейский Союз // Перспективы. 22.12.2009. URL: http://www.perspectivy.info/oykumena/politika/lissabonskij_dogovor_kak_menajetsa_jevropejskij_sojuz_2009-12-22.htm (дата звернення: 12.03.2016).

⁸⁰⁰ Foreign Policy Aspects of the Lisbon Treaty Third Report of Session 2007–08. House of Commons Foreign Affairs Committee. 20 January 2008. London, 2008. p. 3.

управління Союзу⁸⁰¹. Поміркована позиція Британії контрастувала з його прагматичним використанням можливостей ЄС у відстоюванні інтересів держави на міжнародній арені⁸⁰².

В контексті оцінки участі Великої Британії в СЗППБ ЄС на етапі прийняття Лісабонського договору важливо проаналізувати особливості європейської політики уряду Г. Брауна та впливу на неї особи прем'єр-міністра. В історіографії сформувався імідж Г. Брауна як поміркованого євроскептика, який в силу свого традиціоналізму і конкуренції за посаду лідера партії часто не поділяв погляди свого давнього соратника та водночас головного суперника Т. Блера. Його погляди на ЄС були більш консервативними, як і стиль мислення загалом. Економіст Г. Браун не мав великого досвіду у зовнішньополітичних питаннях, тому очікувано не робив різких кроків на міжнародній арені. Як переконаний атлантист Г. Браун особливу увагу приділяв підтриманню тісних відносин з Вашингтоном, що вдавалося йому робити з перемінним успіхом і гірше, ніж Т. Блеру. Висловлюючи захоплення Америкою, прем'єр-міністр ратував за тісні відносини Європи з США для підтримки міжнародної стабільності⁸⁰³. Водночас новий уряд відійшов від концепції “сполучного моста” між США і ЄС.

На європейському напрямі підписання і ратифікація Лісабонського договору стали чи не єдиним вагомим здобутком уряду Г. Брауна. Прем'єр-міністру вдалося зберегти для Британії особливий статус, зокрема, право вето у питаннях зовнішньої політики і безпеки. Водночас він розглядав ЄС у традиційно британському ракурсі насамперед як торговий блок держав. Разом з тим Г. Брауну вдалося витримати натиск опозиційних консерваторів і частини лейбористів, які виступили з вимогами проведення референдуму, і завершити ратифікацію Лісабонського договору на рівні парламенту 19 червня 2008 року. Основним аргументом проти проведення референдуму став неконституційний характер договору⁸⁰⁴. Уряду Г. Брауна вдалося проявити наступність політичного курсу лейбористів. Однак подальше пропагування традиційних гасел лідерства Британії в Європі на фоні вираженого антифедералізму і євроскептицизму в урядовій політиці,

⁸⁰¹ Government Response to the Foreign Affairs Committee Report on “Foreign Policy Aspects of the Lisbon Treaty” (Third Report of Session 2007-08) Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty February 2008. p. 6.

⁸⁰² Lehne S. The Big Three in EU Foreign Policy // The Carnegie Papers. Washington, July 2012. p. 17.

⁸⁰³ Lord Mayor's Banquet Speech – 12 November 2007 // National Archives. 10 Downing Street. Gordon Brown archive. URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.number10.gov.uk/Page13736> (дата звернення: 25.12.2015).

⁸⁰⁴ Elliott F., Charter D. Battle of the EU treaty to last for months // The Times. 2008. 19 October.

що проявилися в ході МУК, не додали взаємної довіри до відносин Лондона з європейськими партнерами.

Регіональна (європейська) політика уряду стала більш прагматичною і поступалася глобальним (позаєвропейським) напрямом зовнішньої політики. Тому СЗППБ ЄС не надавалося великої уваги. Міністр закордонних справ Д. Мілібенд зазначав, що ЄС ніколи не стане “ні супердержавою, ні суперсилою” і розкритикував прагнення Н. Саркозі розвивати європейську оборонну інтеграцію⁸⁰⁵. Головний акцент у розвитку Євросоюзу було переведено з інституційних питань на економічні. Згідно концепції “практичного інтернаціоналізму” декларовано прихильність до відкритості, свободи, демократії і справедливості як запоруки прогресу та миру у світі. Однак ідеалізація і розмитість завдань міжнародної політики не сприяли зростанню впливу королівства та у підсумку стимулювали процес її відсторонення на другорядні ролі в європейській інтеграції. Упродовж нетривалого правління уряду Г. Брауна визріли передумови для істотних змін у британській зовнішній політиці, пов’язані з приходом до влади у 2010 році КПВБ.

Як зазначає І. Яньшина, набрання чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 р. формально мало що змінило для Сполученого Королівства та його відносин з Євросоюзом⁸⁰⁶. Керівництво Великої Британії знову уникло ролі призвідника можливого провалу нового договору, досягнуло базових завдань в ході реформування ЄС і відстояло власні інтереси. Відносини з ЄС періодично згадувалися переважно у критичних виступах представників опозиційної КПВБ і крайніх євроскептичних політичних сил в контексті наближення парламентських виборів. Разом з тим саме укладення Лісабонського договору, який вніс найбільш істотні зміни у сферу СЗППБ, визначило тематику внутрішньополітичного дискурсу і відносин з ЄС після повернення до влади консерваторів, стало формальною підставою і відправною точкою для найбільш радикального в історії Великої Британії перегляду відносин з Європейським Союзом.

Укладення Лісабонського договору і реформування інституційної системи СЗППБ активізувало структурно-функціональну та змістовну

⁸⁰⁵ Андреева Т.Н. Британская стратегическая культура между европеизмом и атлантизмом на рубеже XX – XXI веков // Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза / отв. ред. Н.К. Арбатова. М.: ИММО РАН, 2009. С. С. 45-65.

⁸⁰⁶ Яньшина И.В. Политика Великобритании в вопросе европейской интеграции в свете Лиссабонских соглашений (2007–2011): автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. М., 2013. С. 97.

діяльність ЄС на зовнішньополітичному напрямі, незважаючи на затягування процесу його ратифікації через повторний референдум в Ірландії і труднощі погодження документу в Польщі і Чехії. У 2007–2008 рр. проведено комплексний аналіз поточного стану і перспектив розвитку військово-цивільних можливостей Союзу з огляду на виконання програми “Головна мета – 2010”. Саміт Європейської Ради в Брюсселі 11-12 грудня 2008 р. засвідчив перше після підписання нового договору комплексне обговорення на найвищому рівні питань СПБО⁸⁰⁷. Стверджувалося про прогрес діяльності Євросоюзу у виконанні стратегії, зокрема, у боротьбі з тероризмом і поширенням зброї масового знищення. В документі прозвучав заклик до формування єдиної Європейської енергетичної політики, що у значній мірі стало наслідком російсько-українського газового конфлікту 2006 року. Основним завданням подальшої реалізації стратегії стало попередження конфліктів шляхом покращення узгодженості дій та інституційної координації у сфері безпеки. Більше конкретики містила Декларація про зміцнення потенціалів як додаток до висновків засідання Європейської Ради. Її відмітною рисою стало прагнення гармонізувати і пов’язати розвиток військового і цивільного сегментів СПБО⁸⁰⁸. Затверджені надзвичайно масштабні завдання нової програми розвитку військово-цивільного кризового потенціалу ЄС, які одразу викликали сумніви у можливості їх реалізації з огляду на збереження традиційних проблем СПБО, посилені економічною кризою.

Паралельно відбувався реальний процес поступового розвитку структури та механізмів СПБО. З 1 січня 2007 р. розпочав роботу Центр проведення операцій, що не зняло завдання формування повноцінного Оперативного центру ЄС. Оголошено про готовність системи багатонаціональних бойових груп, які розпочали піврічне бойове чергування у порядку ротації. Із провідних учасників програми Британія найменше разів брала участь у такому чергуванні – всього три, надавши перевагу участі в силах НАТО, у той час як Франція – вісім, Італія та Іспанія – шість, Німеччина – п’ят разів⁸⁰⁹. Жодна з бойових груп так і не була задіяна в операціях ЄС, а їх практична

⁸⁰⁷ Яньшина І.В. Політика Великобританії в вопросу європейської інтеграції в світє Лиссабонських уголошень (2007–2011): автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. М., 2013. р. 1.

⁸⁰⁸ Council of the European Union. Brussels, 11 December 2008. Declaration on strengthening capabilities // Council of the European Union. Official Web-site, 2008. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/esdp/104676.pdf (дата звернення: 27.10.2016).

⁸⁰⁹ Журкин В.В. Военная политика Евросоюза. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. С. 155.

діяльність обмежувалася участю у спільних навчаннях. У січні 2008 р. французькі військові експерти, за підтримки влади, запропонували створити групу посиленої інтеграції в рамках структурного співробітництва з шести держав ЄС (Франція, Німеччина, Велика Британія, Італія, Іспанія, Польща) з найбільшими оборонними ресурсами для формування 60-тисячного контингенту⁸¹⁰. Однак ініціатива не знайшла широкого схвалення у партнерів. Проти виступила британська сторона. У листопаді 2008 р. дев'ять держав ЄС (в т. ч. Велика Британія) підписали угоду про започаткування програми створення спільних авіаносних груп з метою зміцнення ВМС Євросоюзу. Розпочало роботу ЄОА. У 2006–2007 рр. створено перші цивільні групи кризового реагування. У 2007 р. п'ять держав ЄС уклали угоду про створення Європейських сил жандармерії, від участі в якій відмовилася Британія. Для гармонізації військових і цивільних елементів СПБО в грудні 2007 р. прийнято програму “Цивільна Головна мета–2010”. У 2008 році провідні держави ЄС ініціювали створення Директорату кризового реагування і планування⁸¹¹.

Початок економічної кризи негативно позначився на і без того не надто задовільних витратах європейців на оборону. Парадоксальним виглядає факт, що поряд з активним декларуванням створення європейських структур безпеки у період 2001–2010 рр. фінансування оборонного бюджету ЄС знизилося з 251 млрд. до 194 млрд. євро⁸¹². Насамперед це було відчутно в галузі науково-технічного співробітництва. Як зазначав Х. Солана у 2009 році, хоча амбіції ЄС зростають, існує розрив між ними і реальністю можливостей об'єднання та його учасників⁸¹³. Скорочення видатків європейських держав на оборону і їх відмінні міжнародні інтереси стали головними причинами хронічного відставання реалізації проектів європейської військово-політичної інтеграції/кооперації.

Для СЗППБ у другій половині 2000-х рр. знову наступили непрості часи. Зокрема, ЄС не зумів досягнути єдності позицій держав-членів щодо визнання незалежності самопроголошеної 17 лютого 2008 р. Республіки Косово. Велика Британія і ряд інших провідних держав Союзу в унісон позиції США та без резолюції РБ ООН однозначно підтримали нове державне утворення. Незважаючи на намагання

⁸¹⁰ Toje A. *The European Union as a Small Power. After the Post-Cold War*. London, 2010. p. 70.

⁸¹¹ Simon L. *Command and control? Planning for EU military operations*. Paris:, January 2010. Occasional Paper No 81. p.25.

⁸¹² Menon A. *Europe's Last Chance Saloon* // *E-International Relations*. 2013. 28 July. URL: <http://www.e-ir.info/2013/07/28/europes-last-chance-saloon/> (дата звернення: 11.10.2016).

⁸¹³ Giegerich B. *Military and Civilian Capabilities for EU-led Crisis-Management Operations* // *Europe and Global Security* / ed. B. Giegerich. London, 2010. p. 47.

Верховного представника ЄС Х. Солани забезпечити одночасне схвалення цього факту усіма державами-членами, визнання державності Косово підтримали 21 із 27 держав об'єднання⁸¹⁴. Союз став повноцінним учасником кількарічних міжнародних переговорів на рівні із США та Росією. Основним зовнішнім засобом впливу Брюсселя залишалася дипломатія розширення, що, зокрема, спрацювала по відношенню до Чорногорії, з якою у жовтні 2007 р. підписано угоду про асоціацію. В грудні 2008 р. Європейський Союз розпочав роботу цивільної місії в Косово.

Черговим підтвердженням неспроможності досягти спільної позиції ЄС в рамках СЗППБ став російсько-грузинський конфлікт у серпні 2008 р., за результатами якого дієва реакція Співтовариства стала можлива лише завдяки активній позиції головуючого в Європейській Раді президента Франції Н. Саркозі. Однак посередницька місія ЄС не пішла далі вимог виведення російських військ з Грузії. Держави об'єднання не досягнули єдності позиції щодо дій Росії на Кавказі, змирилися з існуванням проросійських самопроголошених республік Абхазії і Південної Осетії. Позиція Великої Британії була достатньо жорсткою щодо дій Росії аж до пропозицій перегляду відносин і застосування санкцій, але переважно декларативною і не знайшла підтримки у більшості партнерів по ЄС.

У період підготовки та ратифікації Лісабонського договору Євросоюз, переживши найбільшу “хвилю” розширення, прийняв рішення призупинити активну фазу цього процесу. На реальні перспективи вступу до ЄС у найближчій перспективі могла розраховувати лише Хорватія, з урядом якої тривали переговори. Разом з тим за ініціативою керівництва ФРН і Польщі у 2008 році Євросоюз розпочав реалізацію програм “Союз для Середземномор'я” та “Східне партнерство”. Лондон не проявив активності щодо розвитку даних програм, розпочав скорочення своєї гуманітарної присутності в регіоні Східної Європи, чим підтвердивши пріоритетність своїх позаєвропейських інтересів.

Загалом у період правління уряду Г. Брауна Велика Британія не виступала в ролі генератора ідей у процесі розвитку СЗППБ, дотримуючись тактики вибіркової участі у спільних проектах і послідовної проатлантичної позиції. Основну роль ініціаторів процесу відіграло французьке керівництво. Знаковими подіями в історії

⁸¹⁴ Мартинов А. Еволюція Балканської політики Європейського Союзу (1989–2009 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 18. С. 117-118.

Європейського Союзу та європейської інтеграції загалом стали призначення на посади першого президента ЄС прем'єр-міністра Бельгії Х. ван Ромпея і Верховного представника Союзу із закордонних справ і політики безпеки єврокомісара з питань торгівлі баронеси К. Ештон (з 1 грудня 2009 р.), початок роботи ЄСЗД з 1 січня 2011 року. У процесі обговорення кандидатур на посаду президента ЄС спершу одним з фаворитів був Т. Блер. Його прихильники вважали, що міжнародний авторитет колишнього прем'єр-міністра дозволить збільшити вплив ЄС на глобальному рівні, покращити ставлення до євроінтеграції в самій Британії⁸¹⁵. Однак європейські федералісти не могли допустити, щоб на чолі об'єднання став представник держави-євроскептика з традиційно "особливою позицією" в ЄС. В ході дебатів змінила свою думку і виступила проти Т. Блера канцлер ФРН А. Меркель, яка докоряла йому у непослідовній політиці щодо європейської інтеграції в часи прем'єрства. В Європі Т. Блеру часто пригадували війну в Іраку. Ряд лідерів країн Євросоюзу не хотіли бачити на чолі Європейської Ради сильну фігуру, яка б посягала на їх вплив. До того ж британські консерватори, які вважалися фаворитами на найближчих парламентських виборах, виступили категорично проти Т. Блера і провели відповідну кампанію в європейських країнах. Тому верхівка об'єднання досягла компромісу і віддала Британії керівництво СЗПБ як данину вкладу лейбористського уряду в розвиток цієї сфери функціонування Союзу, а Т. Блеру надали "втішну" посаду спеціального представника "близькосхідного квартету" (США, ЄС, ООН, Росія) з врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. Лейбористи домоглися затвердження на посаді Верховного представника ЄС із зовнішньої політики одного з своїх провідних функціонерів К. Ештон (2009–2014 рр.), баронеси, лідера парламентської фракції лейбористів (2007 р.), яка у 2008 р. замінила П. Мендельсона на посаді єврокомісара з питань торгівлі. Її досвід роботи у сфері зовнішньої торгівлі та одночасне обіймання посади Верховного представника і віце-президента Єврокомісії мали сприяти зведенню зовнішньоекономічного і зовнішньополітичного напрямів функціонування Союзу в єдину сферу зовнішньої політики. До К. Ештон серед представників Британії на провідних посадах в дипломатії ЄС працювали комісар із зовнішніх відносин і віце-президент Єврокомісії Л. Бріттен (1995–1999 рр.), комісар із зовнішніх відносин К. Паттен (1999–2004 рр.). Одним з творців ЄСЗД був

⁸¹⁵ Grant Ch., Porter H. Is Tony Blair the right man to be President of Europe? 25 October 2009. URL: <http://www.cer.org.uk/in-the-press/tony-blair-right-man-be-president-europe> (дата звернення: 06.02.2016).

відомий британський дипломат, колишній радник Т. Блера і генеральний директор із зовнішніх і військово-політичних питань Генерального директорату Ради ЄС Р. Купер. Тому можемо стверджувати, що дипломатія ЄС та його військові ресурси значною мірою завдячують своєму формуванню британській участі.

Результати чергових парламентських виборів у Сполученому Королівстві 6 травня 2010 р. стали наслідком глибоких змін в суспільно-політичному житті країни і мали значний трансформаційний потенціал. Після 13-річного правління лейбористів до влади повернулася КПВБ, яка отримала більшість у Палаті громад, а її лідер Д. Кемерон став прем'єр-міністром. Однак перемога не дозволила консерваторам сформувати однопартійний уряд. Це змусило їх шукати політичного союзника, яким стала Партія ліберальних демократів. Велика Британія вперше з 1945 р. отримала коаліційний уряд.

Історично з часів правління М. Тетчер за КПВБ закріпився стійкий імідж євроскептичної політичної сили. Нищівна поразка партії на парламентських виборах у 1997 році викликала деморалізацію в її рядах. З 1997 по 2005 рр. КПВБ змінила чотирьох лідерів. Продовження внутрішньопартійного протистояння з європейських питань уповільнило процеси ідеологічного оновлення. Торі, перейшовши у статус Опозиції Її Величності, радикалізували свої позиції з питань євроінтеграції, виступили за перегляд умов членства країни в ЄС. Частина проєвропейськи налаштованих депутатів консервативної фракції (М. Хезлтайн, К. Кларк, Дж. Хау та ін.) пішла на співпрацю з лейбористами і ліберальними демократами, але більшість належала поміркованим євроскептикам⁸¹⁶. В грудні 2005 р. лідером КПВБ обрано молодого політика Д. Кемерона, з яким пов'язували ідейне оновлення партії і підвищення її популярності. Його головним досягненням стало припинення тривалого протистояння угруповань в середині КПВБ з питання євроінтеграції.

Партія ліберальних демократів – третя за чисельністю політична сила парламенту Великої Британії, яка стала наступницею історичної Ліберальної партії Англії (вігі), що у міжвоєнний період поступилася позиціями лейбористам. У 1980-х рр., створивши спершу передвиборчий Альянс, ліберали об'єдналися з Соціал-демократичною партією (продукт розколу ЛПВБ початку десятиліття). До другої половини 1990-х рр. ПЛД зберігала політичну рівновіддаленість від обох провідних партій. Перед виборами 1997 р. лейбористи

⁸¹⁶ Капитонова Н.К. Великобритания в конце XX – начале XXI века: от консерваторов к лейбористам: учебное пособие. М.: МГИМО (У) МИД России, 2003. С. 114.

запропонували ПЛД співпрацю з перспективою формування об'єднаного центристського блоку в парламенті. Існувала таємна домовленість про формування коаліційного уряду, але впевнена перемога лейбористів нівелювала ці плани. ПЛД вважала ЄС головним джерелом безпеки і процвітання на континенті, гарантом міжнародного впливу Британії. Партія підтримала прийняття Конституційного, а згодом Лісабонського договору ЄС. Ліберали критикувала антиєвропейські позиції консерваторів і недостатню європейську активність лейбористів⁸¹⁷.

Прихід до влади коаліції консерваторів і ліберальних демократів як неординарного сплаву євроскептичної і проєвропейської політичної сил породив в політичних та експертних колах певну інтригу і очікування змін в європейській політиці країни. Однак саме консерватори отримали вирішальні важелі впливу на зовнішню політику держави – Міністерство закордонних справ очолив колишній лідер КПВБ У. Хейг. Ліберальним демократам виділено переважно посади нижчого міністерського рангу⁸¹⁸.

Повернення до влади консерваторів у 2010 р. викликало переважно стримано-негативні прогнози щодо участі Великої Британії в Євросоюзі, які зрештою справдилися. В основу передвиборчої програми КПВБ 2010 р. було покладено т. зв. “ліберальний консерватизм”. Лібералізм у зовнішній політиці новітні ідеологи КПВБ трактували як відкритість і активну позицію Британії у мультиполярному світі, дотримання прав людини, принципу законності у міжнародних відносинах. Консервативна складова передбачала практичність і прагматизм, участь у тих міжнародних проектах, що відповідали національним інтересам. Позиції консерваторів з європейських питань відзначалися усталеним євроскептицизмом з елементами тетчерівського ревізйонізму і прагматично-великодержавного підходу. Передвиборчий маніфест 2010 р. консерваторів містив такі позиції: неможливість подальшої передачі повноважень інститутам ЄС без референдуму; необхідність повернути державі повноваження в ряді галузей інтеграції, що не стосувалося СЗППБ; трактування Євросоюзу як об'єднання держав і

⁸¹⁷ Liberal Democrats back plans for strong Europe to defend British interests. Tuesday, 16th Sep 2008. URL: http://www.libdems.org.uk/news_detail.aspx?title=Liberal_Democrat_back_plans_for_strong_Europe_to_defend_British_interests&pPK=3e147181-0602-4df7-8cba-cb9357fbf28f (дата звернення: 05.06.2016).

⁸¹⁸ Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії у партійно-політичному вимірі: консервативні традиції з ліберальним відтінком // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць (Серія: Історія, міжнародні відносини). Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2010. Вип. 5. Ч. 1. С. 160.

заперечення федералізації; оцінка ратифікації Лісабонського договору як зради демократичних традицій країни⁸¹⁹.

Лідеру консерваторів Д. Кемерону успішніше від попередників вдавалося маневрувати між партійними групами⁸²⁰. Вже на ранньому етапі передвиборчої кампанії 2010 року керівництво партії відкинуло можливість одностороннього виходу Британії з Лісабонського договору, на чому наполягали крайні євроскептики. Згодом Д. Кемерон заперечив можливість референдуму з цього питання, формально пославшись на економічну кризу в країні⁸²¹. Лібералізація передвиборчої риторики КПВБ була пов'язана насамперед із зовнішнім чинником, адже ЄС і США неодноразово висловлювали стурбованість щодо антиєвропейських настроїв партії. Разом з тим Д. Кемерон не оминув увагою традиційної проблеми перегляду "британського чека" в бюджеті ЄС. Окремим пунктом програми КПВБ стояла участь в СПБО. Сам Д. Кемерон в передвиборчих виступах намагався уникати цієї теми. В основі стратегії консерваторів перебували традиційні погляди щодо першості НАТО і недоцільності дублювання його функцій Євросоюзом. У Маніфесті для Збройних Сил КПВБ 2010 р. сказано про недоцільність витрат держави на бюрократичні ініціативи ЄС з оборони і плани перегляду участі Британії в ЄОА⁸²².

Передвиборча програма ПЛД опонувала скептицизму консерваторів і відзначалася прагматичним єврооптимізмом. Партія розкритикувала ізоляціонізм КПВБ. Водночас лідер лібералів Н. Клег, маючи десятилітній досвід роботи в євроструктурах, закликав до лідерства Великої Британії в СПБО як фактора зміцнення безпеки ЄС і одночасного посилення НАТО⁸²³.

Певну відповідь на питання про пріоритети європейської політики коаліційного уряду Великої Британії (2010–2015 рр.) може дати аналіз його програми. Коаліція проголосила бачення активної і позитивної ролі Британії в ЄС з метою розвитку співпраці в умовах таких головних викликів, як проблеми конкурентоспроможності на світових ринках, глобального потепління і бідності. Програма містила

⁸¹⁹ The Conservative Manifesto 2010. London, 2010. pp. 113-114.

⁸²⁰ Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії в контексті проблем та перспектив розвитку СЗППБ ЄС (2010-2014 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 41. С. 177.

⁸²¹ Grant Ch. What to do about the Lisbon treaty? Four options for the Conservatives. London, Center for European Reform, Policy brief, November 2009. p. 4.

⁸²² A new covenant for our armed forces and their families. The Conservative Armed Forces Manifesto 2010. London, 2010. p. 15.

⁸²³ The Liberal Democrats View of Defence and Security Policy // Royal United Services Institute (RUSI). 21 April 2010. URL: <https://rusi.org/commentary/liberal-democrats-view-defence-and-security-policy>

застереження в дусі класичного консерватизму: підтверджено неможливість подальшої передачі повноважень від Лондона до Брюсселя без референдуму; декларовано необхідність захисту національних інтересів в переговорах про майбутній бюджет ЄС; засвідчено підтримку розширення Євросоюзу тощо⁸²⁴. Еклектизм програми свідчив про неготовність уряду запропонувати комплексну стратегію співпраці з ЄС та її компромісний характер. Про перспективи участі в СЗППБ взагалі не йшлося, що засвідчило продовження традиції стратегічної вибірковості і тактичної ситуативності європейської політики Лондона⁸²⁵. В коаліційному уряді консерваторів-ліберальних демократів не було єдності ні щодо стратегічного курсу євроінтеграції загалом, ні щодо розвитку СЗППБ. Наприклад, на відміну від консерваторів, лідер ліберальних демократів і заступник прем'єр-міністра Н. Клег закликав до лідерства Великої Британії в СПБО. Однак консерватори, які згідно коаліційної угоди отримали повне управління зовнішньою політикою, стали на шлях відновлення давніх поглядів британської еліти на участь в європейській інтеграції, розглядаючи в її основі не політичну, а торговельно-економічну сутність.

Хоча в переліку пріоритетів не було СЗППБ, його механізми, як і за часів попередників, давали можливість Д. Кемерону і Форін офісу тримати руку на пульсі подій у світі, активно відстоювати інтереси країни на міжнародній арені. При цьому відповідальні за проведення зовнішньої політики очільники уряду від КПВБ декларували необхідність скорочення видатків королівської скарбниці на фінансування СЗППБ ЄС, ставили під сумнів доцільність створення ЄСЗД і діяльності ЄОА. Водночас Лондон не збирався відмовлятися від традиційної практики активного використання механізмів Спільноти для гарантування власних закордонних інтересів⁸²⁶. Керівництво Британії долучилося до обговорення в євроструктурах проблеми іранського ядерного потенціалу, ініціювало детальний розгляд ситуації в регіоні Західних Балкан та активізацію переговорів з Туреччиною. Лондон підтримав відновлення міжнародних переговорів щодо Кіпру.

⁸²⁴ The Coalition: Our programme for government. London, 2010. p. 20.

⁸²⁵ Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії після приходу до влади коаліції консерваторів і ліберальних демократів // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність "Історія". Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 15. С. 129.

⁸²⁶ Commons Sitting of 03 June 2010. European Affairs / Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 2010-2017. HC Deb 03 June 2010. Series 6. Vol. 510. c. 600.

У сфері безпеки та оборони британська позиція була незмінна – ресурси ЄС повинні доповнювати НАТО і не замінити національні оборонні можливості⁸²⁷. В оприлюдненому у жовтні 2010 р. Стратегічному огляді безпеки та оборони серед п'яти пріоритетів міжнародного зобов'язання держави останнім (п'ятим) пунктом зазначено зовнішній вимір Євросоюзу⁸²⁸. Британське членство в ЄС визнано “ключовою частиною” міжнародного зобов'язання держави. Акцентовано увагу на зобов'язанні підтримувати розширення ЄС, військові і цивільні місії Союзу, які перебувають в національному інтересі королівства. Передбачено зобов'язання заохочувати інші держави спрямовувати їх ресурси і дії на вдосконалення національних військових і цивільних можливостей, “замість розбудови установ та бюрократії”⁸²⁹. Прем'єр-міністр в контексті анонсованого скорочення військового бюджету закликав ЄС застосувати тиск на держави-члени для належного виконання ними своєї частки витрат на безпеку та оборону.

Уряд проголосив прагнення розширити британську присутність в інституціях ЄС через збільшення кадрового представництва. Керівництво Форін офісу піддало критиці кадрову політику попереднього уряду як результат недостатньої уваги до питань впливу держави в Євросоюзі⁸³⁰. Зокрема, у 2007 р. кількість британських посадовців на рівні директорату Європейської Комісії зменшилася на третину. Велику Британію, на яку припадало 12% населення ЄС, представляло 1,8% чисельності штатних працівників Єврокомісії, що значно менше від інших найбільших держав Союзу⁸³¹. В системі Кабінету міністрів посилено міжвідомчу координацію європейської політики шляхом створення у 2010 році Комітету з європейських справ і Ради національної безпеки.

У сфері європейської безпеки консерватори надавали пріоритет розвитку міждержавної співпраці з провідними регіональними партнерами, яка не завжди мала прямий вплив на розвиток військово-

⁸²⁷ Fox L. The EU should only act when NATO cannot. London, 11 February 2010. URL: http://www.conservatives.com/news/speeches/2010/02/liam_fox_eu_should_only_act_when_nato_cannot.aspx

⁸²⁸ Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review. London, 2010 p. 59.

⁸²⁹ Fitzgerald Sh. Coalition in Britain – Coalitions in Europe? An Analysis of the UK's European Policy. Dublin, 2010. p. 18.

⁸³⁰ Government Response to the House of Commons. Foreign Affairs Committee Report HC 87 of Session 2013-2014. The future of the European Union: UK Government policy Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty September 2013. London, 2013. p. 19.

⁸³¹ Britain's Foreign Policy in a Networked World. The Foreign Secretary, William Hague, gave the following speech outlining the Government's vision for UK foreign policy on 1 July 2010 / Government of the United Kingdom. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/britain-s-foreign-policy-in-a-networked-world--2> (дата звернення: 29.04.2016).

політичних можливостей ЄС. Найбільш масштабно проходила співпраця Великої Британії з Францією, адже на дві провідні держави у сфері безпеки і оборони Західної Європи припадало близько 50% видатків СПБО⁸³². В Лондоні 2 листопада 2010 р. відбувся британо-французький саміт на найвищому рівні, підсумком якого стало підписання Декларації про співпрацю у сфері безпеки і оборони та відповідних угод. Започатковано новий етап комплексної військово-політичної співпраці. Вражала масштабність домовленостей, які передбачали: спільне використання і створення нових військових ресурсів і устаткування; взаємний доступ до оборонних ринків; промислова і технологічна співпраця; кооперація у галузі ядерної зброї; розвиток Об'єднаних експедиційних сил – спільних оперативних бойових загонів для реалізації функцій широкого діапазону (сухопутний, морський і повітряний компоненти з об'єднаним штабом); спільне протистояння кібер-загрозам; розвиток взаємодії у сфері протидії тероризму. Зафіксовано збереження позиції НАТО як фундаментального гаранта європейської безпеки⁸³³. Широта представлених проблем британо-французької взаємодії прямо не передбачала зосередження сторін на проблемах європейської безпеки. Безпосередньо про СПБО не йшлося. Зафіксовано лише зобов'язання сторін заохочувати членів Євросоюзу до розвитку їх військових і цивільних засобів з метою ефективної відповіді на кризи. Водночас угоди передбачали можливість передання Штаб-квартири об'єднаних франко-британських підрозділів для виконання операцій НАТО, ЄС і ООН. Хоча угоди не були напряду пов'язані з СПБО, їх реалізація розглядалася як “дорожня карта” і стандарт європейської оборонної співпраці⁸³⁴.

Незважаючи на двосторонній характер домовленостей, вони об'єктивно дали змогу підвести певні підсумки розвитку європейської військово-політичної кооперації. Головним стимулом до зближення позицій провідних регіональних держав став незадовільний стан фінансово-організаційного забезпечення європейських оборонних можливостей, викликаний постійним скороченням військових бюджетів держав ЄС. На основі Стратегічного огляду безпеки та оборони Сполученого Королівства 2010 року уряд розпочав

⁸³² Biscop S. The UK and European defence: leading or leaving // International Affairs. 2012. No 88:6. p. 1312.

⁸³³ UK–France Summit 2010 Declaration on Defence and Security Co-operation. Tuesday 2 November 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-france-summit-2010-declaration-on-defence-and-security-co-operation> (дата звернення: 09.10.2016).

⁸³⁴ Ben J. Franco-British military cooperation: a new engine for European defence? Paris, 2011. p. 5.

скорочення військового бюджету на 8% упродовж 4 років⁸³⁵. Необхідність економії державних коштів змусила уряди Британії і Франції розпочати поглиблення співпраці, що стало необхідною умовою забезпечення їх лідерства в Європі і підтримки глобальних можливостей. Домовленості були спрямовані на поглиблення двостороннього співробітництва, а через нього – на розширення європейських можливостей у сфері безпеки та оборони. Однак вони не передбачали вирішення головних проблем європейської військово-політичної інтеграції і відповідали стратегічному прагненню сторін зберегти суверенну зовнішню та оборонну політику. Їх квінтесенцією стали спільні дії сторін у складі міжнародної коаліції з повалення режиму Каддафі в Лівії у 2011 році.

Британські прагнення розвивати двосторонню співпрацю у сфері безпеки та оборони з європейським партнерами відповідали сутності механізму “постійної структурної співпраці” і знайшли вияв також у пропозиціях міністра оборони Л. Фокса 2010 р. колегам з Скандинавії щодо налагодження кооперації з кібер- та енергетичної безпеки, спільної підтримки діяльності ЄС з допомоги Афганістану, створення Нордичної і британо-шведської оперативних бойових груп⁸³⁶.

Подальша криза у відносинах Великої Британії з ЄС мала безпосередній вплив на участь держави у СЗППБ. Вона зумовлювалася поглиблення євроскептичних ревізійністських настроїв в КПВБ та уряді. Поміркована антиєвропейська риторика консерваторів початкового періоду урядування фактично обмежилася поданням до парламенту і прийняттям 19 липня 2011 р. змін до Акту про Європейський Союз, який унеможлилював подальшу передачу повноважень органів влади королівства до інституцій ЄС без референдуму. Під дію закону підпала зовнішня політика і безпека. Прем'єр-міністр і керівна партійна більшість перейшли на позиції крайнього євроскептицизму. Консерватори висловлювали незадоволення станом справ в об'єднанні і здійснювали планомірну політику спроб ревізувати умови членства країни в ЄС. Як зазначив Д. Кемерон на саміті Європейської Ради в листопаді 2012 р., “я підтримую наше членство в Євросоюзі, але я не підтримую “status quo”⁸³⁷. Консерватори підняли тези про необхідність повернення ЄС до

⁸³⁵ O'Donnell C.M. Britain's Defence Review: good news for European defence // Centre for European reform, October 28, 2010. URL: <http://centreforeuropeanreform.blogspot.com/2010/10/britains-defence-review-good-news-for.html> (дата звернення: 22.02.2017).

⁸³⁶ Ben J. Op. cit. pp. 39-40.

⁸³⁷ Prime Minister press conference at end of European Council. Friday 23 November 2012 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/prime-minister-press-conference-at-end-of-european-council> (дата звернення: 02.05.2016).

рівня Спільного ринку і децентралізацію прийняття рішень, шантажуючи партнерів референдумом про членство в об'єднанні. Останній планувалося провести після парламентських виборів 2015 р. і не пізніше 2017 р.

Криза євросони поглибила британський євроскептицизм. Хоча країна не є членом євросони, на ЄС припадає 50% її експорту, що забезпечує 3,5 млн. робочих місць⁸³⁸. Відмова Д. Кемерона на саміті Європейської Ради в грудні 2011 р. підписати “Євро-Плюс Пакт” щодо стабілізації фінансової ситуації шляхом контролю за рівнем державного боргу і дефіциту державного бюджету поставила країну в становище ізоляції, викликала першу публічну урядову кризу. Ліберальні демократи виступили проти політики консерваторів, які відмовилися підтримати франко-німецьку ідею про укладення нового договору ЄС⁸³⁹. Серед 27 держав ЄС угоду не підписали лише Велика Британія і Чехія. Абсолютна більшість держав ЄС показали, що можуть ефективно обійти вето Сполученого Королівства. Ситуація повторилася під час підписання в травні 2012 р. “Бюджетного пакту”. Тоді Лондон анонсував початок комплексного відомчого огляду здобутків і втрат держави від членства в Союзі, який планувалося завершити до кінця 2014 року.

Крайній євроскептицизм, демонстрований Д. Кемероном і верхівкою КПВБ, перевершив політику тетчеризму. Для радикалізації антиєвропейського курсу консерваторів визріло ряд причин. Насамперед уряду необхідно було відволікти увагу суспільства від гострих соціально-економічних проблем і знизити суспільну напругу через проведення непопулярних реформ, хоча б частково переклавши вину за кризові явища в економіці на надмірні внески країни до бюджету ЄС. Кемерона переслідувала традиційна проблема партійного розколу з питань євроінтеграції. Радикальні євроскептики, маючи перевагу в партії і парламентських рядах, чинили надзвичайний тиск на прем'єр-міністра і Форін офіс, вимагаючи радикалізації відносин з ЄС. Тому Д. Кемерону довелося пообіцяти референдум⁸⁴⁰. Вагомою причиною радикалізації відносин Британії з Євросоюзом став політичний розрахунок консерваторів, адже різке зростання популярності націоналістичної єврофобської партії UKIP (United

⁸³⁸ Дилеммы Британии. Указ. соч. С. 317.

⁸³⁹ Андреева Т.Н. Европейская политика кабинета Д. Кэмерона – Н. Клефта (май 2010 – июль 2013 гг.). М.: ИМЭМО РАН, 2014. С. 48, 80.

⁸⁴⁰ Grant Ch. Cameron's optimistic, risky and ambiguous strategy // Centre for European Reform, 24 January 2013. URL: <http://www.cer.org.uk/insights/camerons-optimistic-risky-and-ambiguous-strategy> (дата звернення: 09.09.2016).

Kingdom Independence Party) напряду загрозувало збереженню цілісності традиційного електорального поля КПВБ. ЛПВБ, яка на фоні труднощів коаліції набирала електоральні симпатії як головна опозиційна сила, дотримувалася поміркованих позицій, вважаючи проведення референдуму щодо членства в ЄС не на часі. Опоненти євроінтеграції посилалися на зниження її суспільної підтримки. Агентство соціальних досліджень “Opinium” наприкінці 2013 р. надало статистику, за якою лише 26% британських виборців думали позитивно про ЄС, негативно – 42%. В Німеччині аналогічні показники склали 55% і 17%⁸⁴¹.

Антиєвропейська політика консервативної більшості в уряді, спрямована у значній мірі на короткострокові перспективи вузькопартійної вигоди під гаслом відстоювання державних інтересів, призвела до поглиблення суспільної напруги і розколу з питань євроінтеграції. Згідно даних американського соціологічного інституту “Gallup” за червень 2013 р., 56 % населення Великої Британії не погоджувалося з політикою ЄС. Приблизно стільки ж висловили готовність проголосувати за вихід з об’єднання⁸⁴². У наступні роки, згідно показників різних джерел, дані громадської думки щодо виходу/членства з ЄС варіювалися на рівні близько 50% в одну та іншу сторону. Однак такі показники ніколи не були надто відмінними у попередні періоди та й загалом в Європі у період кризи популярність євроінтеграції традиційно знижувалася. Статистика свідчить не лише про хронічне несприйняття британським суспільством членства країни в ЄС, але й про відданість історичним стереотипам, неефективну роботу уряду з підвищення впливу країни в європейських процесах і належного інформування населення.

Намагання відгородитися від вирішення загальноєвропейських проблем в умовах кризи, вимоги привілейованого статусу для країни і тактика шантажу у відносинах з Брюсселем поставили Лондон на шлях конфлікту з європейськими партнерами, регіонального ізоляціонізму. В країні ніхто не міг сформулювати точних прогнозів наслідків імовірного виходу з ЄС. Зрештою ішла мова навіть про збереження цілісності держави, адже одним з актуальних питань у процесі підготовки референдуму про незалежність Шотландії (відбувся 18 вересня 2014 р. і завершився збереженням єдності Сполученого

⁸⁴¹ Helm T. Shock four-country poll reveals widening gulf between Britain and EU // The Guardian. 2013. 1 December.

⁸⁴² Британці хочуть вийти з ЄС, Меркель є найбільш популярним політиком Європи, – соціологи / i-Press.ua. 05.06.2013. URL: http://ipress.ua/news/brytantsi_hochut_viyty_z_yes_a_merkel_ie_naybilsh_populyarnym_politykom_eyvropy_sotsiologiy_21178.html (дата звернення: 14.03.2015).

Королівства) стало її приєднання до євроінтеграції на правах незалежної держави.

Прагнучи кардинального перегляду умов членства в ЄС, уряд Д. Кемерона сподівався отримати можливість самостійно визначати пріоритети участі держави в об'єднанні, серед яких залишалася СЗППБ. Упродовж 2010–2016 рр. позиція Великої Британії активно звучала при виробленні рішень Спільноти з таких питань: обмеження ядерного потенціалу Ірану; відновлення міжнародних переговорів з об'єднання Кіпру; підписання угод про вільну торгівлю з країнами Азії (Південня Корея, Індія, Пакистан); арабо-ізраїльського конфлікту; підготовки до членства в ЄС держав Західних Балкан; російсько-грузинського конфлікту; розвитку співпраці ЄС з Китаєм; підтримки демократії в М'янмі (Бірма) і країнах “Арабської весни”; проведення операцій в Лівії і Малі; відносин з США; вирішення глобальних проблем у зв'язку з кліматичними змінами; боротьби з піратством в Сомалі; врегулювання конфлікту в Сирії; запровадження санкцій ЄС проти урядів Бірми, Зімбабве і Куби; розвитку економічних відносин уряду Д. Кемерона з урядами держав АТР.

Консерватори, прагнучи відновити глобальний вплив королівства, намагалися посилити зв'язки з державами Співдружності націй, використовуючи механізми ЄС. Окрім економічних питань, значна частина співпраці Британії із вказаними державами припадала на сектор військово-технічного співробітництва, підготовки військ і організації боротьби з міжнародним тероризмом⁸⁴³. В рамках політики ЄС з поширення і зміцнення демократичних цінностей, допомоги державам “третього світу” Велика Британія надала допомогу і сприяння багатьом державам Співдружності націй, відстоюючи свої інтереси в різних регіонах світу.

Серед інших акцій Лондона в контексті СЗППБ ЄС варто відзначити однозначну підтримку британським урядом надання статусу асоційованих членів Грузії, Молдові та Україні, стримування агресії Росії проти України. Водночас Лондону не вдалося переконати партнерів у необхідності членства Туреччини в Євросоюзі. Британське керівництво зайняло відмінну від ЄС позицію по Сирії, непрямо підтримавши фактичне озброєння опозиції президента цієї держави

⁸⁴³ Авдєєнко О.О. Еволюція відносин Великої Британії зі Співдружністю націй (1991–2013 рр.)// Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 126-127.

Б. аль Асада шляхом ініціативи щодо зняття ембарго Союзу на поставки зброї⁸⁴⁴.

З розвитком СЗППБ на початку ХХІ ст. Євроспільнота намагалася вийти на провідні позиції у процесі міжнародного врегулювання давнього конфлікту між Ізраїлем і Палестиною, участь в якому стала каталізатором готовності і здатності об'єднання проявити дієвий вплив на вищому рівні світової політики. Здобутки ЄС у цій справі мали суперечливий характер і повною мірою виявили слабкі сторони СЗППБ, Європейської політики сусідства та її середземноморського напрямку, що не в останню чергу мало британський слід. З огляду на міжнародний вплив та історичну причетність до даного регіону Велика Британія апріорі була покликана відіграти непересічну роль у розвитку арабо-ізраїльського діалогу. Однак домінування США у міжнародних відносинах на Близькому Сході визначало можливість збереження впливу Британії в регіоні лише за наявності “особливих відносин”. Не став винятком і Європейський Союз. Його очільники намагалися проводити свою лінію у врегулюванні конфлікту. ЄС хоча й увійшов до “близькосхідного квартету” провідних учасників процесу (США, ЄС, Росія, ООН), без підтримки США не міг реалізувати власні ініціативи. У стратегічних питаннях Співтовариство переважно підтримувало ініціативи і рішення інших провідних міжнародних переговорників, декларуючи необхідність продовження діалогу⁸⁴⁵. Головну роль у близькосхідній політиці відігравали все ж не інституції ЄС, а уряди держав “великої трійки” (Великої Британії, Франції і ФРН). Спроби Брюсселя досягти спільної політики щодо Близького Сходу часто наштовхувалися на активні дії Лондона і Парижа⁸⁴⁶. Союз, на відміну від США, надавав більшу увагу Палестині, виділяючи кошти на гуманітарну допомогу, роботу неурядових організацій на її території. Водночас Брюссель уникав гострої критики дій Ізраїля, з яким його пов'язала угода про асоціацію, в чому проявилася його двоїста позиція. Лише у 2013 році ЄС запровадив економічні санкції проти самовільних ізраїльських поселень на Західному березі ріки Йордан. Обмеженість впливу ЄС проявилася у роботі двох невеликих поліцейських місій на палестинсько-ізраїльському кордоні, участь Британії в яких була мінімальною (див. парагр. 6.3.).

⁸⁴⁴ Syria crisis: France and Britain move a step closer to arming rebels // The Guardian. 2013. 14 March.

⁸⁴⁵ Гудалов Н.Н. Политика Европейского союза по разрешению палестино-израильского конфликта на современном этапе: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. С.-Пб., 2015. С. 292.

⁸⁴⁶ Годованюк К.А. Общая внешняя политика ЕС и дилеммы британской дипломатии // Современная Европа. 2012. № 2. С. 71-81.

Британським урядам довелося маневрувати між політикою ЄС, який має свої торговельно-економічні (насамперед нафтові) інтереси у відносинах з державами регіону, і США. Загалом Лондон діяв в фарватері близькосхідної політики Вашингтона⁸⁴⁷. Британське керівництво більше уваги надавало відносинам з Ізраїлем, хоча й традиційно підтримувало відносно спільну лінію ЄС на підтримку миру між сторонами конфлікту. Союз, як і Велика Британія, підтримав створення Палестинської держави і виділяв значні кошти на гуманітарні програми в регіоні, проявивши себе насамперед як “м’яка сила”. Водночас під час голосування в РБ ООН 30 грудня 2014 р. щодо визнання державності Палестини Британія на догоду США утрималася, що засвідчило відсутність єдності серед членів ЄС з цього питання⁸⁴⁸. Розв’язання арабо-ізраїльського конфлікту і встановлення палестинської державності залишається заручником геополітичних інтересів провідних суб’єктів міжнародної політики, серед яких намагається утвердитися Європейський Союз. З виходом Великої Британії з його складу позиція Брюсселя щодо врегулювання конфлікту може стати більш згуртованою.

Незважаючи на радикалізацію політики Лондона щодо євроінтеграції з 2010 року у сфері СПБО британський уряд продовжив виконувати свої зобов’язання. Загальноновизнана висока компетенція британських фахівців, насамперед дипломатичного корпусу, військових спеціалістів. Однак спостерігався функціональний парадокс. Уряд Її Величності залишався активним учасником процесу формування спільної позиції ЄС на міжнародній арені і часто виступав від його імені, але однією із сфер скорочення бюджету об’єднання на 2014–2020 рр. вважав СЗППБ, насамперед СПБО⁸⁴⁹. Офіційний Лондон поставив питання про доцільність фінансування ЄОА і постійного Військового Штабу ЄС. У відповідь на пропозицію К. Ештон збільшити фінансування ЄСЗД, глава Форін офісу У. Хейг у травні 2011 р. заявив, що його установа планує інвестувати насамперед в британську дипломатію⁸⁵⁰. Більшість держав Євросоюзу відверто надавали перевагу національній зовнішній політиці і власним

⁸⁴⁷ О’Делл М.А. Внешняя политика Великобритании на Ближнем Востоке (XVIII-XXI вв.) дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М., 2016. С. 114-115.

⁸⁴⁸ Palestinian resolution fails at UN Security Council // The Daily Mail. 2014. December 31.

⁸⁴⁹ David Cameron’s European Council statement. 26 November 2012 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/david-camersons-european-council-statement> (дата звернення: 15.03.2016).

⁸⁵⁰ Rettman A. UK champions own diplomacy over EU “action service” // EU observer. 5 May 2011. URL: <https://euobserver.com/foreign/32271> (дата звернення: 17.03.2015).

дипломатичним службам⁸⁵¹. Лондон відмовився виділяти військові підрозділи до складу Єврокорпусу, долучитися до ряду інфраструктурних проектів ЄС. Натомість уряд в рамках активізації азійського напряму зовнішньої політики у 2015 році розпочав будівництво постійної військової бази в Бахрейні, що стала першим подібним британським об'єктом на Близькому Сході з 1971 року⁸⁵².

Упродовж 2013 року, т. зв. “Року європейської оборони”, комплекс ініціатив з активізації СПБО розробили держави “Веймарського трикутника”, до яких приєдналися Італія й Іспанія, країни Вишеградської групи, ряд інших держав ЄС. Основною ініціативою стала давня ідея створення єдиної штаб-квартири Союзу. Німеччина ініціювала поширення впливу об'єднання в Африці і на Близькому Сході. До обговорення проблем безпеки та оборони долучилася широка громадськість, зокрема, колишні дипломати, військові та експерти. Зазначені ініціативи зафіксовані у показовій для становлення ЄС як глобального міжнародного актора доповіді “У напрямі Європейської глобальної стратегії. Гарантуючи європейський вплив у змінюваному світі”, підготовленій понад двома десятками провідних європейських дослідницьких центрів на замовлення ряду держав ЄС, поданій на розгляд керівництву об'єднання у травні 2013 року (див. додаток 3)⁸⁵³. Британська сторона не мала відношення до його розробки. Лондон на різних рівнях чинив спротив усім ініціативам. Депутати Європарламенту від Великої Британії виступили проти створення оперативного центру ЄС, пославшись на можливість зменшення ролі НАТО. Британська організація панєвропейської мережі “Єврооборона” відмовилася підтримати комплекс пропозицій європейських колег із дванадцяти держав, які стосувалися комплексного розвитку військових структур ЄС⁸⁵⁴. Зрештою у відповідь на розроблені Єврокомісією пропозиції щодо розвитку СПБО, затверджені Європейською Радою 20 грудня 2013 р., Д. Кемерон однозначно заявив, що Лондон заблокує будь-які ініціативи зі створення європейської армії і військових ресурсів ЄС, назвавши їх “фантазіями”⁸⁵⁵. Він дав зрозуміти, що розраховувати на

⁸⁵¹ Горобець І., Мартинов А. Дипломатична служба Європейського Союзу // Зовнішні справи. 2013. № 1. С. 19.

⁸⁵² UK naval base in Bahrain “will improve security” / BBC News. 2015. 1 November. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-34691912> (дата звернення: 17.05.2017).

⁸⁵³ Towards a European Global Strategy. Securing European influence in a Changing World. 28 May 2013. URL: http://www.iai.it/sites/default/files/egs_report.pdf (дата звернення: 15.12.2016).

⁸⁵⁴ Журкин В.В. Указ. соч. С. 223.

⁸⁵⁵ European Council December 2013: David Cameron’s press conference. Prime Minister’s Office, 10 Downing Street and The Rt Hon David Cameron MP. 20 December 2013. Brussels. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/european-council-december-2013-david-camerons-press-conference>

активну позицію Великої Британії у питаннях розвитку європейських оборонних структур не доводилося. Сполучене Королівство вчергове опинилося в ролі головного опонента поглиблення євроінтеграції.

Участь Великої Британії в розбудові СЗППБ ЄС стала частиною складного процесу становлення європейського інтеграційного об'єднання як суб'єкта міжнародних відносин. За час існування СЗППБ ЄС пройшла період інституційного оформлення і становлення як сукупність механізмів впливу об'єднання на міжнародній арені. ЄС створив структури, процедури прийняття рішень і набув оперативного досвіду різнопланової діяльності, розгорнувши 139 дипломатичних представництв, провівши майже 30 місій та операцій різного характеру на трьох континентах⁸⁵⁶. Створено розгалужену систему інституційного управління з розробки політики і забезпечення зовнішніх дій ЄС. Співтовариство отримало окреме представництво в провідних світових і регіональних міжнародних інституціях, як-от ООН, "Група восьми/семи", НАТО, АСЕАН тощо. Сформовано мережу угод про торгівлю, партнерство та асоціацію, врегулювання проблем безпеки і боротьби з тероризмом з великою кількістю держав Європи, Азії, Африки та обох Америк, Тихоокеанського басейну⁸⁵⁷. Водночас СЗППБ завжди була проблемною сферою функціонування ЄС, що зумовлювалося рядом факторів.

1. Об'єктивна складність поєднання інтересів держав. Гасло ЄС "Єдність в різноманітті" залишалося як ніколи актуальним. Далася взнаки відсутність єдиного стратегічного бачення розвитку СЗППБ на довгострокову перспективу, складність механізмів прийняття рішень. Учасники інтеграції періодично нехтували можливостями, наданими їм правом ЄС. Амбітні норми Лісабонського договору щодо "постійної структурної співпраці" у сфері безпеки залишилися нереалізованими. Учасники об'єднання надавали перевагу традиційним методам дво- і багатосторонньої співпраці за рамками структур ЄС (ряд спільних міждержавних військових підрозділів, франко-британські військові програми, "Веймарська ініціатива", NORDEFSCO (Nordic Defence Cooperation), Вишеградська група, інші багатосторонні військово-технічні і цивільні проекти). Якщо на зовнішньополітичному рівні переважно вдавалося досягти спільності позицій і дій, то сфера безпеки та оборони залишалася конгломератом міждержавних

(дата звернення: 4.04.2016).

⁸⁵⁶ Preparing the December 2013 European Council on Security and Defence. Final Report by the High Representative/Head of the EDA on the Common Security and Defence Policy. Brussels, 15 October 2013. p. 3.

⁸⁵⁷ Тэвдой-Бурмули А., Абрамова М. ЕС и внешний мир // Европейский Союз: факт и комментарии. 2013. Вып. 74. Октябрь-декабрь. С. 47-52.

угруповань. Як зазначає Й. Голслах, “єдиний спосіб для Європи кинути виклик інтенсифікації політики з позиції сили за кордоном – це кинути виклик спрямованій на розкол політиці з позиції сили всередині”⁸⁵⁸.

2. Перманентне посилення відцентрових тенденцій, що стало особливо помітно на фоні політичної та економічної кризи в ЄС. Фактичне нехтування можливостями і проблемами розвитку СЗППБ, зокрема, СПБО учасниками євроінтеграції призвело до того, що з 2008 до 2013 рр. проблеми політики безпеки не були спеціальним предметом обговорень Європейської Ради.

3. Дефіцит стратегічних ресурсів внаслідок неготовності і небажання держав ЄС вкладати ресурси у спільні проекти, що посилюється на фоні скорочення фінансування дипломатичних і військових видатків на національному рівні. Як наслідок Союз у своїх міжнародних діях завжди був дуже залежним від політичної волі і ресурсів провідних держав-членів. За оцінками Є. Макаренка, в Брюсселі не займаються визначенням загальноєвропейських цілей та інтересів, як і аналізом слабких та сильних сторін ЄС у світі, що змінюється. Це зумовило відсутність єдиної зовнішньої політики Євросоюзу⁸⁵⁹. Прикладом цьому стала різна реакція держав ЄС на події “Арабської весни” 2010–2011 років.

4. Значне відставання ЄС від США по усьому комплексу військових ресурсів зумовило його підпорядковане становище і залежність від НАТО. Для порівняння, у 2012 році військові видатки США склали 682 млрд. дол., 26 держав СЗППБ ЄС (крім Данії) – 189,6 млрд. дол., з них Великої Британії – 60,8 млрд.⁸⁶⁰.

5. США традиційно намагаються контролювати і стримувати європейські амбіції у сфері зовнішньої політики і безпеки. Об’єднана Європа є одним з головних конкурентів Сполучених Штатів на глобальному ринку⁸⁶¹. Тому вони не зацікавлені у надмірному посиленні політичного впливу ЄС, тим більше у формуванні конкурента НАТО.

⁸⁵⁸ Голслах Й. Сила раю. Як Європа може бути попереду в азійському сторіччі. К.: Темпора, 2016. С. 275.

⁸⁵⁹ Макаренко Є.А. Проблеми, здобутки і перспективи спільної зовнішньої політики ЄС: погляд на сучасність і майбутнє // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Вип. 108. Ч. I. С. 19.

⁸⁶⁰ Trends in world military expenditure, 2012. SIPRI, April 2013. p. 2; Defence Data 2012 / edited by E. Platteau. Brussels: European Defence Agency, 2013. p. 4.

⁸⁶¹ Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії в контексті проблем та перспектив розвитку СЗППБ ЄС (2010-2014 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 41. С. 177.

6. Внаслідок глобальних змін світової рівноваги сил після появи нових центрів впливу і змін у міжнародних інтересах США Європа змушена все більше переймати на себе відповідальність за свою безпеку і безпеку найближчої периферії. Однак знакові міжнародні конфлікти початку XXI ст., зокрема, війни в Афганістані та Іраку 2002–2003 рр., російсько-грузинський конфлікт 2008 р., події “Арабської весни” і військова кампанія в Лівії 2011 р., громадянська війна в Сирії, російсько-український конфлікт, як і попередні прояви кризи світової системи міжнародних відносин кінця XX ст., показали нездатність ЄС без втручання США виступати єдиним впливовим політичним центром сили і гарантувати безпеку навіть в зоні своєї найближчої периферії. Як зазначає А. Мартинов, “ЄС становить конгломерат держав, у яких відсутня спільна політична воля”⁸⁶². Неможливість дійти консенсусу серед держав Спільноти щодо здійснення операції проти режиму Каддафі 2011 р. і нездатність більшості держав ЄС внести дієвий вклад у забезпечення затратної автономної системи європейської безпеки вчергове показали неспроможність сучасної СПБО стати дієвим механізмом гарантування безпеки Співтовариства та його найближчої периферії. Не стала винятком ситуація навколо російсько-українського конфлікту, коли ряд членів ЄС, маючи національні економічні та геополітичні інтереси у співпраці з Росією, де-юре засудивши дії агресора через інституції Союзу, де-факто проводять політику розвитку двосторонньої співпраці з ним. При цьому головним чинником політичного і превентивного військового тиску на Москву залишається позиція Вашингтона і дії НАТО з посилення оборони Європи.

З огляду на сучасні тенденції у міжнародних відносинах і процесах європейської інтеграції для розвитку СЗППБ існують такі головні виклики – послаблення економічних позицій ЄС і посилення відцентрових тенденцій у зовнішній політиці держав-членів. Третім викликом СЗППБ став процес виходу Великої Британії зі складу Європейського Союзу (т. зв. “Brexit”). Оприлюднене після переможних для консерваторів парламентських виборів у травні 2015 р. рішення уряду щодо проведення референдум про стосунки Британії з ЄС стало однією з центральних подій політичного життя Європи (і не тільки)⁸⁶³. У той час, коли лідери ЄС на саміті

⁸⁶² Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. XX ст. – 10-ті р.р. XXI ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. С. 38.

⁸⁶³ Грубінко А. Участь Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС як прояви

Європейської Ради 28 червня 2015 р. в Брюсселі обговорювали перспективи СЗППБ, Д. Кемерон переймався проблемами організації референдуму. Як наслідок в “Національній стратегії безпеки та оборони” Сполученого Королівства 2015 р. не передбачено подальшої участі Королівських Збройних Сил у військових операціях Євросоюзу⁸⁶⁴. У передвиборчому маніфесті консерваторів 2015 р. ішлося про необхідність радикального реформування ЄС і класичне британське прагнення “повернути владу” з Брюсселя. КПВБ заперечувала поглиблення євроінтеграції, приєднання до євро і створення європейської армії⁸⁶⁵. Останній пункт вочевидь був включений до програми консерваторів у відповідь на заклик президента Єврокомісії Ж.-К. Юнкера до створення європейської армії, висловлений в німецьких ЗМІ весною 2015 року⁸⁶⁶. У Д. Кемерона зберігалася віра в можливість реформування ЄС відповідно до британської моделі “Спільного ринку”, поштовх до якого міг дати референдум про членство держави в Євросоюзі. Лондон фактично вимагав заміни Лісабонського договору. В документі участь королівства в розвитку СЗППБ окремо не визначалася.

Лейбористи в своєму маніфесті виступили із застереженнями щодо референдуму, акцентуючи увагу переважно на економічних втратах від можливого виходу з ЄС. Лише після виборів вони відкрито підтримали необхідність референдуму. ЛПВБ розглядала членство в НАТО і ЄС як головні механізми захисту національних інтересів країни на міжнародному рівні⁸⁶⁷. Однак про участь Великої Британії в СЗППБ ЄС також не йшлося. Ліберальні демократи декларували найбільш активну підтримку СПБО ЄС, ставлячи її за важливістю попереду двосторонніх відносин Британії з ключовими регіональними партнерами з питань безпеки⁸⁶⁸. Водночас вони також не відмовлялися від планів проведення референдуму у випадку передачі Брюсселю значних повноважень. Порівняння передвиборчих програм провідних політичних партій засвідчило відсутність належної уваги і нехтування можливостями участі країни в СЗППБ.

глобалізації в контексті процесу “Brexit” // *Globalizacja droga ku przyszłości* / red. M. Kolecka, J. Zimny. Stalowa Wola, 2017. С. 94.

⁸⁶⁴ National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. A Secure and Prosperous United Kingdom. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. November 2015. London, 2015. p. 53.

⁸⁶⁵ The Conservative party Manifesto 2015. London, 2015. p. 72-73.

⁸⁶⁶ Balzli von B., Jungholt Th., Schiltz Ch., Tauber A. Kommissionschef Juncker fordert eine EU-Armee // *Welt*. 08.03.2015. URL: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article138169533/Kommissionschef-Juncker-fordert-eine-EU-Armee.html>

⁸⁶⁷ Britain can be better. The Labour Party Manifesto 2015. London, 2015. p. 74.

⁸⁶⁸ **Liberal Democrats. Manifesto 2015. Stronger Economy, Fairer Society. Opportunity for Everyone.** London, 2015. p. 145.

Хоча питання зовнішньої політики і безпеки завжди були актуальними для Великої Британії, проблеми СЗППБ не стояли в центрі уваги дискусії. Усім в Європі було очевидно, що вихід Сполученого Королівства послабить ЄС. Водночас висловлювалися прогнози, що без Британії ЄС зміг би стати у перспективі більш згуртованим і впливовим⁸⁶⁹. При цьому, як зазначає Д. Фіотт, для Франції і Німеччини питання зовнішньої політики і безпеки не були “червоною лінією”, за яку вони не могли б перейти в ході дебатів про перегляд умов членства Британії в ЄС⁸⁷⁰. Тим більше, що європейська оборона де-факто розвивалася як міждержавна сфера кооперації/інтеграції. Під час переговорів з керівництвом інституцій ЄС і провідних держав-членів упродовж листопада 2015 – лютого 2016 рр. Д. Кемерон не вимагав перегляду умов участі держави у СЗППБ, але наполягав на неможливості участі у політичній інтеграції загалом⁸⁷¹. Британська сторона прагнула як мінімум законсервувати поточний стан участі держави в Спільноті і закріпити можливість диференційованої інтеграції в умовах її подальшого поглиблення. Поступки Великій Британії, надані договором з ЄС від 20 лютого 2016 р., які закріплювали особливий статус держави, зокрема, відмову від участі у подальшій політичній інтеграції, і передбачали внесення відповідних змін до установчих договорів ЄС, здавалося задовольнили як її уряд, так і європейських партнерів. Однак, як показали результати референдуму 23 червня 2016 р., домовленості не дали ефекту. Хоча прем'єр-міністр напередодні закликав громадян проголосувати за членство Британії в Європейському Союзі, незначна більшість учасників (майже 52%) не підтримала позиції прем'єр-міністра. Девід Кемерон увійшов в історію Великої Британії як прем'єр-міністр, який зруйнував баланс взаємин держави з Євроспільнотою, який існував від 1973 року.

Результати референдуму і відставка Д. Кемерона 13 липня 2016 р. відкрили перед Великою Британією і ЄС новий період в історії їх непростих відносин. Триває перехідний період визначення плану виходу королівства зі складу Співтовариства. Практика діяльності його вищих органів управління, зокрема, Європейської Ради у 2016–2017 рр. засвідчила, що держави Союзу набувають досвіду

⁸⁶⁹ Oliver T. A European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU // LSE Ideas. Strategic update 16.1. February 2016. p. 2.

⁸⁷⁰ Fiott D. Britain's EU referendum and European defence // European Geostrategy. 10th May 2015. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2015/05/britains-eu-referendum-and-european-defence/> (дата звернення: 15.04.2017).

⁸⁷¹ EU deal gives UK special status, says PM // BBC. News. 20.03.2017. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-35616768> (дата звернення: 17.03.2017).

обговорення і прийняття рішень без участі британської сторони. Прем'єр-міністр Т. Мей у виступі в Ланкастер Хаус 17 січня 2017 р. заявила, що Сполучене Королівство покидає ряди ЄС і не розглядає варіанти збереження членства. Однак уряд до завершення процесу виходу планує брати участь в засіданнях керівних органів Союзу⁸⁷². У планах Лондона продовження співпраці з європейськими партнерами у питаннях зовнішньої політики і безпеки. Однак при декларованому прагненні побудови “глобальної Британії” за межами ЄС перспективи співпраці з об'єднанням залишаються невизначеними.

До виходу з ЄС Лондон продовжує свою попередню лінію на захист власних інтересів, намагаючись блокувати не вигідні для себе політичні процеси. Це засвідчила реакція британської сторони на заклик європейських колег (керівництва інституцій ЄС і ФРН) до розробки спільної стратегії подальших відносин з США після доволі несподіваної перемоги на президентських виборах 2016 р. Д. Трампа, який відверто підтримував крайні євроскептичні сили, насамперед у Великій Британії. Глава Форін офісу Б. Джонсон спільно з французьким колегою відмовився взяти участь в екстремному засіданні міністрів закордонних справ держав Союзу з питань відносин з США, що відбулося 14 листопада 2016 р. в Брюсселі⁸⁷³. Такий крок засвідчив черговий розкол з проблем зовнішньої політики в рядах ЄС. Очікувано інертно-негативною стала реакція уряду Великої Британії на заклики Верховного представника ЄС Ф. Могеріні до посилення європейської безпеки і розвитку кооперації у сфері СПБО. В таких умовах аргументи на користь виходу Британії з ЄС набувають усе більшої актуальності. Вихід держави з ЄС може посилити ЄСЗД, діяльність якої щодо консульського захисту громадян Спільноти блокувалася Лондоном⁸⁷⁴. Водночас ЄСЗД та система СЗППБ загалом втратять британських спеціалістів, які відіграли важливу роль у розвитку дипломатичних можливостей Євросоюзу.

Отже, процес виходу Європейського Союзу з “конституційної кризи”, пов'язаний з прийняттям нового договору, припав на завершальний період правління Т. Блера. Характер участі британської сторони в розробці проекту “спрощеного” договору ЄС підтвердив

⁸⁷² The government's negotiating objectives for exiting the EU: PM speech. 17 January 2017. Lancaster House, London // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/the-governments-negotiating-objectives-for-exiting-the-eu-pm> (дата звернення: 17.06.2016).

⁸⁷³ Британія і Франція зірвали зустріч Євросоюзу щодо обрання Трампа –Financial Times // Новое время. 2016. 14 ноября. URL: <http://nv.ua/ukr/world/countries/britanija-i-frantsija-zirvali-zustrich-jevrosojuzu-shchodo-obrannja-trampa-financial-times-271596.html> (дата звернення: 16.09.2016).

⁸⁷⁴ Bond I., Besch S., Gostyńska-Jakubowska A., Korteweg R., Mortera-Martinez C., Tilford S. Europe after Brexit Unleashed or undone? London, April 2016. p. 6.

неоднозначність оцінок ролі самого прем'єр-міністра та уряду лейбористів в європейській політиці. Прем'єр-міністру Г. Брауну вдалося зберегти для Британії особливий статус в ЄС. Однак динамізм участі держави у СЗППБ був остаточно втрачений. З набранням чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 р. і завершенням правління ЛПВБ у травні 2010 р. констатуємо завершення прагматично-функціонального періоду участі Великої Британії у СЗППБ ЄС (2004–2010 рр.)⁸⁷⁵.

Рівень нормативної фіксації інституційно-функціональної структури СЗППБ став відображенням компромісу інтересів суб'єктів інтеграції в умовах необхідності його політичної стабілізації, що визначило більш поміркований у порівнянні з Конституційним договором зміст, та загалом відповідав британській стратегії євроінтеграції. Однак ряд суперечливих позицій договору, відсутність визначення єдиного центру здійснення СЗППБ свідчили про незавершеність проекту.

Правління урядів консерватора Д. Кемерона (2010–2016 рр.) можна охарактеризувати як скептично-інерційний період для участі Великої Британії у СЗППБ ЄС і загалом членства держави в об'єднанні. Хоча британське керівництво використовувало механізми ЄС для просування державних інтересів у світі, рівень залучення королівства до СЗППБ було істотно знижено. Лондон нехтував можливостями на рівні ЄС і поставив під сумнів доцільність його військово-політичних структур, намагався протиставити інтереси Британії позиції Спільноти. Уряд Д. Кемерона порушив усталену дихотомію “європеїзм-атлантизм” у зовнішній політиці держави, послабивши її перший сегмент. Королівство завдяки перемозі євроскептичного популізму втратило черговий шанс на лідерство в об'єднаній Європі в умовах загальної кризи розвитку ЄС.

Зміст Лісабонського договору ЄС став формальною підставою для радикалізації позиції політикуму королівства щодо євроінтеграції. Вихід держави з ЄС стане неминучою платою за збереження цілісності його інституційно-функціональної системи, передбаченої договором. Водночас одним з його наслідків може стати посилення відцентрових тенденцій в Союзі і послаблення впливу об'єднання у світовій політиці. Результати референдуму 23 червня 2016 р. матимуть далекосяжні і недостатньо прогнозовані наслідки для розвитку Великої

⁸⁷⁵ Grybinko A. The historical periods of participating Great Britain in Common Security and Defense Policy of EU // British Journal of Science, Education and Culture. London, 2015. No. 1 (7) (January-June). Volume III. pp. 654.

Британії, значний вплив на перспективи функціонування Євросоюзу. Прогнозуємо, що всупереч сподіванням британського керівництва, вихід з ЄС, процес якого офіційно стартував 29 березня 2017 р., не призведе до розширення можливостей і впливу королівства на міжнародній арені. Політикум країни втратить значну частку впливу на регіональні процеси та не зможе напряду використовувати дипломатичний майданчик ЄС. Велика Британія втратить право вето на розробку політики з питань, які суперечитимуть її інтересам. В умовах сучасних трансформацій системи міжнародних відносин Велика Британія за межами об'єднаної Європи може стати більш вразливою до зовнішніх впливів і загроз. Вихід з ЄС може коштувати країні стабільності як на внутрішньому (невирішена проблема спроб здобуття незалежності проєвропейської Шотландії), так і на зовнішньому рівні (наприклад, проблема врегулювання статусу Гібралтару та британо-іспанська суперечка), що обійдеться значно дорожче для збереження її територіальної цілісності, безпеки і статусу на міжнародній арені, ніж економія на внеску до союзного бюджету.

РОЗДІЛ 4

УЧАСТЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ І БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄС В СИСТЕМІ ВІДНОСИН З СТРАТЕГІЧНИМИ ПАРТНЕРАМИ

4.1. Компаративний аналіз політики Великої Британії, Франції і ФРН щодо реалізації зовнішньої політики ЄС

Кожна держава у процесі творення своєї зовнішньої політики під впливом конкретних обставин формує систему пріоритетних партнерів, які в сучасній дипломатії, науковій та політико-прикладній лексичі часто прийнято називати терміном “стратегічні партнери”. Система таких партнерів у кожної з них зазвичай формується під впливом об’єктивних географічних, історичних, культурних та політико-економічних обставин і є реально необхідною для реалізації життєвих інтересів розвитку держави. При цьому їх перелік не завжди залежить від обов’язкової нормативної фіксації, а радше визначається практичним історичним досвідом міжнародної взаємодії. Такий досвід наявний у Великої Британії. Упродовж віків країна формувала когорту своїх стратегічних партнерів, у тісній взаємодії з якими утверджувалася на зовнішній арені як впливова держава. До таких історичних партнерів Британії варто віднести держави Західної Європи (Францію і Німеччину) та США. Ці держави, з огляду на їх непересічну роль і значення в історії Великої Британії, формування і здійснення новітньої зовнішньої політики, є її стратегічними партнерами у процесі участі в євроінтеграції, формуванні та реалізації СЗППБ ЄС.

Функціонування Європейського Союзу за своєю природою і структурою відобразило спробу узгодити і поєднати складний конгломерат інтересів його суб’єктів (держав-членів, спільних інституцій, політичних та економічних груп впливу). Головною особливістю і проблемою розвитку політичної інтеграції Євроспільноти завжди була надмірна залежність від різних інтересів держав-членів, що детермінує ефективність дій об’єднання на міжнародній арені. Це особливо помітно у такій надчутливій до державного суверенітету сфері, як зовнішня політика, безпека та оборона. Тому важливо дослідити особливості участі Великої Британії

у СЗППБ ЄС в контексті співпраці з двома іншими історично провідними учасниками Співтовариства – Францією і Німеччиною. Усі три держави з огляду на геополітичні характеристики, своєрідні традиції зовнішньої політики, міжнародний вплив, дипломатичні і військові можливості утвердилися як визнані головні суб'єкти європейської регіональної політики, авторитетні учасники міжнародних відносин, лідери Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики і безпеки. Вони єдині в об'єднанні сприймаються як глобальні гравці⁸⁷⁶. Їх позиція і рівень взаємодії історично є визначальними чинниками політичної інтеграції і міжнародного впливу ЄС.

Під час характеристики ролі означених держав у процесі розвитку СЗППБ ЄС використано неофіційний термін “велика трійка”, який став широко вживаним у зарубіжній і вітчизняній науково-аналітичній літературі (зустрічаються варіанти “європейська трійка”, “трійка” ЄС) і несе відповідне смислове навантаження⁸⁷⁷. При цьому варто врахувати позиції інших держав Співтовариства щодо розбудови СЗППБ, насамперед Італії, яка стала однією з його засновниць, за своїми об'єктивними показниками розвитку посідає чільне місце в об'єднанні, а її уряди традиційно займають активну позицію в європейських інтеграційних процесах.

Сучасний статус, місце і роль згаданих держав в системі міжнародних відносин, особливості їх політики щодо європейської інтеграції мають витоки у повоєнній геополітичній конфігурації. Після Другої світової війни спільною рисою для усіх трьох стала втрата першорядних позицій у світовій політиці і скочування до рівня провідних держав другого рангу. В основі їх зовнішньої політики перебувало прагнення віднайти своє місце в нових геополітичних умовах з амбіціями досягнення лідерських позицій в регіональній політиці. На ендегенному рівні ці пошуки супроводжувалися системою взаємодії за схемою суперництво-кооперація за інтересами. При цьому, якщо в економічній сфері така кооперація була більш тісна

⁸⁷⁶ Lehne S. The Big Three in EU Foreign Policy // The Carnegie Papers. Washington, July 2012. p. 6.

⁸⁷⁷ Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції; пер. з англ. К.: К.І.С., 2006. С. 644; Hughes K. Britain and the EU – a sorry tale of collapsing influence and dishonest debate // Friends of Europe. 21 Nov 2014. URL: <http://www.friendsofeurope.org/future-europe/britain-eu-sorry-tale-collapsing-influence-dishonest-debate/> (дата звернення: 24.04.2017); Журкин В.В. Военная политика Евросоюза: монография. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. С. 116; Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957 – 1974 гг.). СПб: Алетейя, 2009. С. 190; Кондратюк С.В. Європейська політика об'єднаної Німеччини: монографія. К.: Профі, 2008. С. 134; Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Одеса, 2008. С. 106; Belkin P. German Foreign and Security Policy: Trends and Transatlantic Implications. Washington, May 20, 2009. p. 21. та ін.

і стабільна між Францією та Західною Німеччиною, то у сфері політики безпеки – між Францією і Великою Британією, основними стратегічними ресурсами яких стали наявність ядерної зброї, збережена система впливу в колишніх колоніях, значні дипломатичні і військово-політичні ресурси, членство в РБ ООН і НАТО. Водночас у питаннях збереження стратегічного впливу НАТО і США в Європі, з економічних і загальнополітичних питань євроінтеграції часто більш стійким і стабільним було британо-німецьке партнерство. Основним лейтмотивом налагодження співпраці у цих форматах стало посилення власних позицій і намагання стримати зростання міжнародного впливу один одного.

Моральний тягар призвідника світової війни, втрата державної єдності, обмеження зовнішньої політики і оборони внутрішнім законодавством та контролем західних союзників, передача командування збройними силами до штабу НАТО і перебування на території країни численних західних військ зумовили неможливість Західної Німеччини стати провідним політичним гравцем в Європі. Як зазначає С. Кондратюк, до 1990 року пріоритетом європейської політики ФРН було досягнення “національної єдності в умовах єдиної Європи”⁸⁷⁸. Водночас активне залучення до євроінтеграції стало логічним наслідком післявоєнного обмеження ФРН діяти на міжнародній арені лише через міжнародні організації та інститути⁸⁷⁹. Тому в основі зовнішньополітичної стратегії держави перебувала концепція багатостороннього “подвійного включення”, яка передбачала поєднання партнерства з США і членство в НАТО з максимальним залученням до процесів євроінтеграції. У тандемі з Францією, визнавши її першість в регіональній політиці, ФРН через провідні позиції в економічній інтеграції отримала можливість відновлювати міжнародний вплив.

За таких обставин основну роль у формуванні нової архітектури європейської політики та оборони у біполярний період відігравали Франція і Велика Британія. Хоча дві держави були природними партнерами у формуванні системи європейської безпеки, співмірні за своїми оборонним ресурсами і політичним впливом, їх стратегічні підходи до європейської інтеграції мали суттєві відмінності. Франко-британська Дюнкерська угода 1947 р. розпочала процес інтеграції західноєвропейських держав у сфері безпеки. Британія і Франція стали

⁸⁷⁸ Кондратюк С.В. Зазнач. твір. С. 7.

⁸⁷⁹ Спиридонов С.В. Роль “восточной политики” ФРГ в трансформации системы европейской безопасности (2000–2013 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М., 2014. С. 37.

ініціаторами формування європейських колективних військово-політичних форумів – Організації Брюссельського договору (1948 р.) і Європейського оборонного союзу (1952 р.) відповідно. Франція запропонувала створення політичного, економічного і військового об'єднання держав Західної Європи на основі самостійності від США. Однак Велика Британія, пов'язана із заокеанським партнером “особливими відносинами”, розвивала свої військові можливості в системі НАТО, знехтувавши пропозиціями Франції про розвиток ядерної співпраці. Тому небезпідставно в Парижі вважали, що британські сили ядерного стримування є продовженням американських⁸⁸⁰. Зазначені проекти не мали успіху через нездатність обох держав забезпечити лідерство у формуванні системи європейської безпеки. Події Суецької кризи 1956 року змусили британське керівництво шукати нові механізми утвердження на міжнародній арені. Єлисейський договір 1963 року заклав підвалини гегемонії франко-німецького тандему у сфері зовнішньої політики і безпеки на регіональному рівні. Це стало однією з причин активізації зусиль Лондона з набуття членства в ЄЕС, поява в якому Британії перекреслила сподівання на франко-німецьке домінування в Західній Європі⁸⁸¹.

Франція як апологет європейської інтеграції намагалася реалізувати амбіції національної величі через проект ЄЕС, в якому бачила механізм контролю за Німеччиною. Концепція голлізму лягла в основу особливої позиції держави щодо розбудови європейської безпеки, в основі якої перебувала мультилатералістська ідея “Європа – третя сила” в системі біполярного світоустрою. Політика Президента Ш. де Голля передбачала рівноправність американської і європейської складових НАТО. Накладення дворазового вето де Голлем на вступ Британії в ЄЕС, вихід Франції з військових структур НАТО у 1966 році стали прямим наслідком боротьби за стратегію автономізації європейських структур безпеки та оборони (концепція “Європи-потуги”), яка стала засобом утвердження лідерства країни в європейських інтеграційних процесах. При цьому Франція залишалася частиною західного світу, не відмовлялася від співробітництва з військовою організацією НАТО і зберігала автономію збройних сил⁸⁸².

⁸⁸⁰ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. М.: Междунар. отношения, 2009. С. 87.

⁸⁸¹ Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. ХХ ст. – 10-ті рр. ХХ ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. С. 21.

⁸⁸² Франция. В поисках новых путей / отв. ред. Ю.И. Рубинский. М.: Весь мир, 2007. С. 444-445.

Ініціатива Британії щодо створення єврогрупи НАТО у 1968 році, однією із завдань якої було нівелювати прагнення adeptів автономної європейської оборони, насамперед Франції, створити альтернативні структури безпеки в Європі, засвідчила спробу Британії втілити свої претензії на роль лідера Західної Європи⁸⁸³. Погляди Парижа і Лондона на структуру європейського об'єднання були близькими – заперечення федералізму і примат міждержавного співробітництва⁸⁸⁴. Це відрізняло їх від поглядів інших держав ЄЕС, зокрема Німеччини. Хоча в плані стратегії розбудови системи європейської безпеки та інших питань Велика Британія отримувала більше розуміння у співпраці з ФРН.

Політика “розрядки” 1980-х рр. сприяла активізації інтересу Великої Британії і Франції до проблем регіональної безпеки. У кожній з держав були свої інтереси. Велика Британія через обмежену реанімацію ЗЄС прагнула переконати США у можливості Західної Європи здійснювати дієвий вклад у гарантування власної безпеки. Франція розглядала відродження цієї організації як тимчасовий захід на шляху створення європейських оборонних ресурсів за рамками НАТО⁸⁸⁵. Під час саміту Європейської Ради в Мілані у червні 1985 р. канцлер ФРН Г. Коль і президент Франції Ф. Міттеран висунули спільний проект Договору про Європейський Союз, який передбачав проведення погодженої зовнішньої та оборонної політики. Спротив британського уряду став одним з факторів компромісу держав ЄЕС, які зійшлися на прийнятті змін до базового Римського договору у формі Єдиного європейського акта.

Вагоме значення для прогресу ідей автономної європейської політики безпеки і оборони відіграло налагодження франко-німецької військово-політичної співпраці, останні перепони для якої були зняті у 1984 році з припиненням обмежень ФРН на виробництво звичайних видів озброєнь. У 1986 році розпочато міждержавну військово-стратегічну співпрацю. Керівництво Франції дало безпрецедентну обіцянку партнерам з ФРН консультуватися на випадок потреби у застосуванні стратегічної зброї⁸⁸⁶. У 1988 році засновано міждержавну Раду безпеки і оборони, спільну бригаду (з 1992 року – армійський корпус). Згодом його доповнили підрозділи інших держав (Бельгія, Іспанія, Люксембург) і розширили до Єврокорпусу (1995 р.).

⁸⁸³ Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях: навч. посіб. К.: Київський університет, 2011. С.185.

⁸⁸⁴ Липкин М.А. Указ. соч. С. 67.

⁸⁸⁵ Андреева Т.Н. Англо-французское сотрудничество в политических интеграционных процессах Западной Европы (1980-е – 1990-е гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2001. С. 51-52.

⁸⁸⁶ Франция. Указ. соч. С. 451.

Кардинальні зміни в системі міжнародних відносин на рубежі 1980–1990-х рр. змусили кожна з держав шукати шляхи адаптації до нових міжнародних реалій. Зросло значення їх співпраці. Найбільш знаковою проблемою було об'єднання Німеччини, що спричинило серйозне перегрупування політичного впливу в Європі. Стримано-негативна реакція Франції і Великої Британії на об'єднаних прагнення ФРН виявила збереження першості державних інтересів у міжнародних відносинах в дусі “Realpolitik”. Лідери обох держав остерігалися значного посилення Німеччини, яка після об'єднання за усіма параметрами стала найбільшою і найсильнішою державою в Європейському Союзі⁸⁸⁷. Президент Франції Ф. Міттеран наголошував на необхідності відтермінування об'єднання. Для Великої Британії існувала загроза послаблення “особливих відносин” з США. Однак підтримка процесу Вашингтоном і згода СРСР визначили його швидкі результати.

Єдиним механізмом подальшого стримування німецького впливу став розвиток європейської інтеграції. В ході підготовки Договору про Європейський Союз Ф. Міттеран і Г. Коль пішли на компроміс – німці підтримали французьку ідею про монетарний союз і спільну валюту, а французи – німецьку пропозицію про політичний союз⁸⁸⁸. Статті розділу V, де передбачено можливість розвитку спільної політики безпеки, надання ЗЄС статусу центральної структури з розробки та реалізації рішень і дій ЄС щодо питань безпеки та оборони стали ініціативою керівництва Франції і Німеччини. За наполяганням Британії в договорі вказано, що політика ЄС не повинна перешкоджати виконанню зобов'язань членами НАТО. Так знайдено компроміс між позиціями “європеїстів” на чолі з франко-німецьким “ядром” і “атлантистів” на чолі з Великою Британією.

Помірковано-консервативні позиції Британії щодо євроінтеграції посилили претензії Франції на лідерство в Європі за умови тісного партнерства з Німеччиною. ФРН могла запропонувати дієву участь в політичній та економічній інтеграції. З огляду на історико-ментальні стереотипи та обмежений територіально-оборонний характер військ ця держава претендувала насамперед на роль “цивільної потуги”⁸⁸⁹. В часи “холодної війни” ФРН мала найбільшу армію серед держав

⁸⁸⁷ German unification: No. 10 memorandum of conversation (MT & President Mitterrand). Letter from Mr. Powell (no. 10) to Mr. Wall [WRL 020/1] Secret and Personal. 10 Downing Street, 20 January 1990 // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive (Cabinet Office). URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/113883> (дата звернення: 12.01.2016).

⁸⁸⁸ Обичкина Е.О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире: монография. М.: МГИМО, 2003. С. 90-91.

⁸⁸⁹ Кондратьюк С.В. Знач. твір. С. 64.

НАТО, але Основний закон дозволяв використовувати її лише для оборони⁸⁹⁰. Після об'єднання Німеччина позбулася зовнішньополітичних обмежень в рамках політики “нормалізації”. Бундесверу надано можливість діяти за кордоном. Вперше це відбулося піз час миротворчої місії в Боснії, а першу після Другої світової війни повноцінну бойову операцію німецькій війська провели у складі міжнародної коаліції держав НАТО в Югославії у 1999 році.

ФРН зайняла своєрідну проміжну позицію щодо побудови європейської системи безпеки⁸⁹¹. Вона впливає із згаданої подвійності зовнішньополітичних пріоритетів і мультилатералізму, передбачає активну участь в розбудові ЄПБО/СПБО як військово-політичної складової ЄС і європейського “стовпа” НАТО, акцентуючи увагу на першості атлантичних гарантій європейської оборони. Керівництво Німеччини прихильне до створення нової європейської системи безпеки з партнерською участю США і за більшої відповідальності ЄС на глобальному рівні. ФРН розглядає ЄС як геополітичну силу світового масштабу і вбачає в СПБО інструмент для зміцнення європейської єдності⁸⁹². Берлін влаштовує наявний своєрідний “status quo” в регіоні, за якого СПБО покликане доповнити Альянс. На території країни зберігаються американські і британські війська. Берлін зазвичай показово намагався займати позицію “в тіні” франко-британських політичних і безпекових ініціатив, що частково пояснюється своєрідною франко-німецькою неформальною угодою, за якою Франція визнає німецьку перевагу в економічних питаннях інтеграції при визнанні німецькою стороною її формального лідерства в політичній сфері. С. Лен охарактеризував Німеччину як “неохочого лідера ЄС” у сфері зовнішньої політики і безпеки⁸⁹³. Це пояснюється практикою післявоєнного обмеження зовнішньої політики ФРН. Однак такий умовний розподіл ролей в сучасних умовах втрачає сенс. Послаблення міжнародного впливу Франції, відхід Великої Британії в ізоляцію у Співтоваристві, активізація зовнішньої політики Німеччини у період правління А. Меркель вивели ФРН на лідерські позиції в ЄС.

Традиційно низький рівень німецьких зовнішньополітичних амбіцій мав відносний характер та від часу об'єднання держави усе

⁸⁹⁰ Каракуц А.М. Зовнішня політика Німеччини наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Історія. 2010. Т. 129. Вип. 116. С. 87.

⁸⁹¹ Семенюк О.Л. Спільна політика Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони в умовах його розширення: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку”. К., 2007. С. 11.

⁸⁹² Романова О.В. Указ. соч. С. 53.

⁸⁹³ Lehne S. Op. cit. p. 13.

більше ставав умовним. Це підтвердив міжнародний резонанс навколо одностороннього визнання ФРН наприкінці 1991 року незалежності Хорватії і Словенії як суб'єктів колишньої СФРЮ всупереч позиції США і європейських партнерів. Черговим знаковим проявом німецьких міжнародних амбіцій стала різка антивоєнна позиція щодо Іраку у 2003 році (у зв'язці з Францією). Динамізму ЄПБО ЄС надав берлінський неформальний саміт лідерів держав “великої трійки” (вересень 2003 р.), на якому досягнуто принципових домовленостей щодо надання можливостей ЄС планувати і проводити військові операції без підтримки НАТО. Проєвропейська позиція Німеччини здійснила значний вплив на формування прийнятої у 2003 році Європейської стратегії безпеки, угод ЄС–НАТО (т. зв. “Берлін-плюс”), домовленостей в рамках “великої трійки” від лютого 2004 р. щодо формування європейських бойових груп. У 2010 році Берлін став ініціатором створення системи антикризових заходів в рамках СПБО (т. зв. “Гентський процес”)⁸⁹⁴.

Незгода із стратегічними планами Вашингтона в Іраку призвела до фіксації пріоритету франко-німецького альянсу у сфері безпеки і переваги європейського вектора над трансатлантичним. Основні міжнародні інтереси держави в Європі реалізувалися насамперед під прикриттям політики ЄС⁸⁹⁵. Це стосувалося посилення німецького впливу в Центрально-Східній Європі, на Балканах і пострадянському просторі через Європейську політику сусідства і програму Східноєвропейського партнерства. Доволі успішна комплексна система неофіційного міждержавного співробітництва Німеччини, Франції і Польщі під назвою “Веймарський трикутник”, започаткована у 1991 році, що мала на меті поширити вплив двох провідних держав ЄС на Схід Європи, після певного застою була актуалізована в частині військової співпраці між державами в грудні 2010 р. (“Веймарська ініціатива”)⁸⁹⁶. До неї прагнуть долучитися інші держави ЄС, зокрема, Італія. Доводиться констатувати, що Велика Британія не спромоглася створити жодної схожої багатосторонньої системи міждержавної кооперації, яка б працювала в тому числі на зміцнення її позицій у Співтоваристві. Як прихильник розширення ЄС уряд ФРН позиціонував себе основним партнером держав Балкан у справі

⁸⁹⁴ Журкин В.В. Указ. соч. С. 169.

⁸⁹⁵ Семке Ю.В. Роль Германии в становлении европейских структур безопасности и обороны Европейского Союза: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 – “Политические проблемы международных отношений глобального и регионального развития”. М., 2010. С. 13.

⁸⁹⁶ Grozdanova H. Towards a More Secure Europe: A New Focus on Defence // e-International Relations. 2012. URL <http://www.e-ir.info/2012/04/02/towards-a-more-secure-europe-a-new-focus-on-defence> (дата звернення: 15.04.2017).

набуття членства, посилюючи свій економічний і політичний вплив, намагаючись обмежити британський вплив в регіоні⁸⁹⁷. Німеччина відігравала провідну роль у політиці ЄС щодо Росії. Берлін займав активну позицію у співпраці з Москвою, а з 2014 року у зв'язку з російсько-українським конфліктом став прихильником запровадження антиросійських санкцій.

У порівнянні з Німеччиною для Франції розпад системи біполярного протистояння мав швидше негативні наслідки, адже державі довелося переорієнтувати зовнішню політику від усталеної системи відносно незалежного функціонування в рамках біполярної системи координат і лідерства в євроінтеграційних процесах до пошуків нового статусу в нових геополітичних умовах. В основі зовнішньополітичної стратегії Франції збережено концепцію “Європи-потуги”, невід’ємним елементом якої є створення автономних від НАТО військово-політичних ресурсів і зменшення впливу США в Європі. Для Франції Європа є способом повернути колишню велич. Як зазначає В. Кравченко, “глобальне мислення та всеохоплююча стратегія загалом відображають історичне прагнення французів до лідерства”⁸⁹⁸. Наявність ядерних та інших видів озброєнь за умови різко вираженої проатлантичної позиції Британії і військово-політичних обмежень ФРН зробили Францію природним лідером європейської інтеграції у сфері безпеки та оборони. “Біла книга з питань оборони” 1994 року в системі пріоритетних механізмів гарантування національної безпеки Франції показово відводила НАТО третє місце після двосторонньої співпраці з іншими державами і ЗЄС. Однак її керівництву довелося примиритися з продовженням домінування Альянсу в системі європейської безпеки і неухильним зменшенням власного впливу на міжнародні процеси. Розпочата у 1980-ті рр. реінтеграція держави до воєнної системи НАТО продовжилася у першій половині 1990-х рр., коли відновлено участь Франції у Військовому комітеті Альянсу. В грудні 1995 р. на саміті Північноатлантичної ради Франція оголосила про часткове повернення до військової структури НАТО, що не підміняло головного завдання – розбудови автономної європейської системи безпеки. О. Шаповалова вважає, що здобутком офіційного Парижа стало збереження за ЄПБО формальної відокремленості від атлантичної системи безпеки⁸⁹⁹.

⁸⁹⁷ Латков А.С. Стратегические интересы Германии на Балканах на рубеже XX – XXI веков // Вестник МГИМО Университета. 2014. № 4 (37). С. 101-107.

⁸⁹⁸ Кравченко В.В. Політика Франції в галузі безпеки та оборони (1994 – 2008 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2011. С. 184.

⁸⁹⁹ Шаповалова О.І. Європейська політика Франції за президентства Жака Ширака: автореф. дис. на

Після зміни уряду у 1997 році Велика Британія, стурбована консолідацією франко-німецького тандему, прагнула уникнути другорядних ролей при розробці політики ЄС у сфері безпеки, пішовши на певні поступки. Франко-британська декларація, підписана в Сен-Мало 3-4 грудня 1998 р. зафіксувала довгоочікуване примирення інтересів “європеїстів” і “атлантистів” з проблем європейської безпеки. Обидві держави в умовах посилення Німеччини і зацікавлення США у передачі частини неосновних функцій з гарантування безпеки Європи самим європейцям пішли на прагматичний компроміс, причому в обхід інституцій ЄС. Державний міністр Форін офісу у справах Європи К. Ваз 20 жовтня 1999 р. під час візиту до Парижа назвала Францію найважливішим союзником Британії в Європі⁹⁰⁰. Домовленість дозволила Парижу частково реалізувати політичні амбіції і закласти основи реалізації проекту військової автономії ЄС.

Черговим виявом незгоди французів щодо політики США і розподілу впливу в системі євроатлантичної співпраці став протест проти війни в Іраку. Виступивши проти американської односторонньої політики, Франція прагнула утвердитися як європейський лідер і стимулювати регіональну оборонну ідентичність⁹⁰¹. Підтвердженням цьому стали ініціативи розвитку ЄПБО, висунуті Парижем на саміті держав-“європеїстів” в Тюрверені 29 квітня 2003 року. Хоча нездійсненність більшості пропозицій була очевидною, їх оприлюднення дало очікуваний ефект – Велика Британія швидко повернулася до діалогу.

Надалі Франція намагалася узгоджувати власну лінію щодо посилення СЗППБ ЄС з позиціями регіональних партнерів. Двосторонній саміт в Лондоні (листопад 2003 р.) засвідчив постіракське зближення позицій сторін у питаннях безпеки. Велика Британія і Франція були головними фінансовими донорами ЄПБО, адже разом забезпечували близько 2/3 оборонного бюджету ЄС⁹⁰². Жак Ширак ще у 1995 році зазначав, що франко-німецькі відносини є необхідними для будівництва Європи, але недостатніми без участі Великої Британії⁹⁰³. Тристороннє зближення проявилось у спільній

здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку”. К., 2009. С. 15.

⁹⁰⁰ Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику 2-го Територіального управління Міністерства закордонних справ України К. Тимошенку № 49/26-971 від 20.10.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 142. Арк. 140.

⁹⁰¹ Зверева Т.В. Внешняя политика современной Франции. М.: Канон+, 2014. С. 166.

⁹⁰² Keohane D. Europe’s new defence agency. London: Centre for European Reform. Policy briefing, 2004. 6 p.

⁹⁰³ Mr Major’s Joint Press Conference with President Chirac. Below is the transcript of Mr Major’s joint press conference with President Jacques Chirac, held in Paris on Saturday 10th June 1995 / The Rt Hon Sir John Major

розробці програми розвитку ЄПБО “Головна ціль–2010”, формуванні механізму “структурного співробітництва”. Головні напрацювання тристоронньої співпраці були включені у текст Конституційного договору 2004 року. В Європі заговорили про формування “політичної директорії”⁹⁰⁴. Однак несподіваний провал його ратифікації у Франції 29 травня 2005 р. дещо охолодив амбіції Парижа.

Коригування зовнішньополітичних підходів Франції відбулося за президенства Н. Саркозі (2007–2012 рр.). В основі його зовнішньої політики перебувала модифікована голлістська модель, спрямована на тактичне зближення з США і НАТО, що мало мету посилити вплив європейської складової євроатлантичної системи співпраці. В ході візиту до Вашингтона у листопаді 2007 р. президент наголосив на необхідності взаємодоповнення ЄС і НАТО під час врегулювання криз, акцентувавши увагу на розбудові постійних автономних європейських засобів планування і командування, створення спільного оборонного бюджету і ринку озброєнь. У 2008 р. Париж висунув ініціативу щодо формування групи посиленої інтеграції країн ЄС за участі Франції, Великої Британії, Німеччини, Іспанії, Італії і Польщі. Повернення Франції до командних структур НАТО у 2009 році відобразило неминучу корекцію її зовнішньої політики у постбіполярний період розвитку міжнародних відносин і прагнення “європеїзувати Альянс” в умовах слабкості СЗППБ ЄС.

Черговий амбітний французький проект з поглиблення СПБО, висунутий на рівні Євросоюзу під час дебатів по новому договору у 2007 році, залишився на рівні декларації Ради ЄС від 9 грудня 2008 року. Керівництво Франції запропонувало перерозподілити обов’язки з фінансування оборонної діяльності ЄС від виключно провідних держав на усіх членів об’єднання. Європейський Союз повинен був поступово утвердитися в ролі глобального гаранта безпеки у співпраці з ООН, НАТО і Африканським Союзом. Ініціативи Н. Саркозі можна розглядати як продовження давньої ідеї Франції про перетворення ЄС у самостійний “полнос сили”, становлення “Європи-держави”⁹⁰⁵. Зміни у євроатлантичній політиці Франції значною мірою нівелювали

KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page945.html> (дата звернення: 15.06.2016).

⁹⁰⁴ Стрежнева М. Межправительственная конференция по институциональной реформе // Европейский Союз: факты и комментарии. Декабрь 2003 г. – февраль 2004 г. Вып. 34. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_34 (дата звернення: 17.03.2017).

⁹⁰⁵ Фёдоров С. Внешнеполитическая стратегия Саркози: начало эры постголлизма ? / С. Федоров // Перспективы. 10.10.2007. URL: http://www.perspectivy.info/oikumena/europe/vneshnepoliticheskaja_strategija_sarkozi_nachalo_ery_postgollizma_2007-10-10.htm

традиційні підстави для критики з боку керівництва Британії, що створило умови для виходу військової співпраці країн на новий рівень.

У порівнянні з Францією і ФРН зовнішньополітична стратегія Великої Британії у постбіполярний період зазнала найменших змін. В європейській політиці королівства можемо стверджувати лише про зміну тактичних підходів, а не стратегії. Сполучене Королівство ніколи не розглядало участь в євроінтеграції як пріоритет зовнішньої політики і головну можливість гарантування свого міжнародного впливу. Британську стратегію участі в євроінтеграції можна охарактеризувати фразою М. Тетчер: "... Європейський Союз потребує нас більше, ніж ми потребуємо його"⁹⁰⁶. Такий підхід став продовженням одного з головних історичних підходів зовнішньої політики держави, відомого як намагання "вдарити сильніше своїх можливостей". Керівництво країни, віддавши ініціативу у формуванні механізмів євроінтеграції франко-німецькому тандему, обрало стратегію стримування амбіцій партнерів по ЄС, діючи на випередження. Упродовж першої половини 1990-х рр. Лондон проводив переважно традиційну політику щодо євроінтеграції, намагаючись стримати франко-німецькі ініціативи. Каталізатором такої політики стала позиція щодо статусу ЗЄС. За наполяганням Британії, підтриманої США, ця організація перебувала у подвійному підпорядкуванні НАТО і ЄС. В ході Міжурядової конференції з підготовки змін до Договору про ЄС у 1996–1997 рр. Лондон відхилив франко-німецькі пропозиції, спрямовані на посилення СЗППБ. Дослідник А. Мартинов охарактеризував Велику Британію як "євроатлантичну дисидентку" серед держав Євросоюзу⁹⁰⁷. Однак об'єктивна необхідність компромісу з партнерами і зміна правлячої партії на більш прихильних до євроінтеграції лейбористів призвели до пом'якшення британської позиції. Головною поступкою нового уряду стала згода на передачу до сфери відповідальності ЄС повного переліку "петерберзьких завдань". Водночас Лондон проводив активну політику зміцнення позицій НАТО як первинної військово-політичної організації в Європі. Зокрема, британський уряд проявив зацікавлення у поверненні Франції до військових структур Альянсу як гарантії збереження цілісності євроатлантичної співпраці. Домовленості в Сен-Мало 1998 року свідчили про зближення позицій Великої Британії і Франції – лідерів Європи у військовій сфері,

⁹⁰⁶ Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / пер. с англ. М.: Альпина Паблишер, 2003. С. 428.

⁹⁰⁷ Мартинов А.Ю. Знач. твір. С. 51.

ядерних держав, які єдині серед європейських держав володіли здатністю здійснювати військові операції за межами континенту⁹⁰⁸. Їх двостороння військова співпраця на час зустрічі в Сен-Мало досягла значних результатів. Для прикладу, у 1992 р. створено спільну постійну Комісію з ядерної доктрини і політики, яка займалася розробкою спільних концепцій ядерного стримування⁹⁰⁹. Під час боснійського конфлікту на початку 1990-х років країни тісно співпрацювали як учасники Контактної групи з колишньої Югославії. В Боснії діяли англо-французькі об'єднані сили швидкого реагування. У 1994 році прийнято рішення про створення спільного військово-повітряного командування з метою покращення взаємодії ВПС в гуманітарних і миротворчих операціях⁹¹⁰. У 1998 р. після приєднання Німеччини й Італії воно отримало назву “Європейська повітряна група”. Звернення керівництва обох держав до Європейської Ради в листопаді 1999 р. щодо необхідності створення СШР ЄС і рішення британського уряду виділити представників до командних структур Єврокорпусу стали квінтесенцією даного етапу франко-британських ініціатив з розвитку ЄПБО. Однак представлені революційні пропозиції мали неоднозначний характер, повинні були пройти погодження на рівні інших партнерів по ЄС і НАТО, передбачали необхідність розробки механізму їх втілення, що виявилось надскладним завданням.

Успіх британо-французьких починань на загальноєвропейському рівні не передбачав кардинальних змін в усталених стратегічних підходах обох держав до розвитку євроінтеграції. Насамперед ідеться про Велику Британію, керівництво якої своїми діями на міжнародній арені постійно підтверджувало стратегічну першорядність коаліції з США. Тоні Блер заперечив можливість створення повноцінної європейської армії під час підготовки Ніццького договору ЄС у 2000 році. Як зазначає у своїх мемуарах колишній британський прем'єр-міністр, “... Британія потребує Європи щоб здійснювати вплив і сприяти своїм інтересам. ... Це було практичне питання *Realpolitik*”⁹¹¹. В Лондоні розглядали США в ролі незмінного гаранта європейської безпеки, а ЄПБО – як додатковий елемент в системі трансатлантичної співпраці. На думку О. Романової, намагання уряду лейбористів

⁹⁰⁸ Grant Ch. *Can Britain lead in Europe?* London, 2002. p. 44.

⁹⁰⁹ Harries M. *Britain and France as Nuclear Partners* // *Survival*. February–March 2012. Vol. 54. No. 1. p. 12.

⁹¹⁰ Грубінко А.В. Вплив британо-французького військово-політичного співробітництва на формування і розвиток спільної політики безпеки і оборони ЄС // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. К.: ДЕМІД, 2010. Вип. 16. С. 145.

⁹¹¹ Блер Т. *Шлях / пер. з англ.* К.: Темпора, 2011. С. 566.

вивести відносини з США на новий рівень стало наслідком ослаблення позицій Великої Британії у боротьбі з Францією і Німеччиною за лідерство в Європі⁹¹². Зрештою в британських євроскептичних політичних колах зберігався погляд на євроінтеграцію як французьку ідею.

Іракська криза виявила неготовність і нездатність авангарду ЄС взяти відповідальність за втілення проекту європейської політичної та оборонної спільноти⁹¹³. Водночас вона продемонструвала необхідність постійної комунікації на рівні держав “великої трійки”. У процесі розробки Конституційного договору ЄС вони взяли курс на зближення позицій з метою посилення свого міжнародного впливу, реалізуючи концепцію “багатошвидкісної інтеграції”. До інтересів Британії входило закріплення позаінституційної співпраці в рамках СЗПБ і проантлантичної лояльності ЄПБО. Її уряд у 2002 році запропонував створити Раду Безпеки ЄС за участю трьох держав, яка мала стати керівним органом Союзу між засіданнями Європейської Ради та обмежити владу Єврокомісії. Запровадження посади Міністра закордонних справ і Президента ЄС, залежних від Ради, за задумом “великої трійки” повинно було вивести СЗПБ з-під її повноважень. Однак Єврокомісія та інші держави ЄС відкинули ці ідеї, які мали мету закріпити домінування “великих держав” після розширення Євросоюзу⁹¹⁴.

Поглиблення співпраці трьох держав було зумовлене об’єктивними обставинами провалу прийнятого у 1999 р. плану зі створення СШР ЄС. Головними фінансовими донорами СЗПБ були Велика Британія і Франція, які разом забезпечували більше половини бюджету ЄС⁹¹⁵. За ініціативи їх лідерів розпочато формування європейських оперативних бойових підрозділів кризового реагування і відповідних інституційних механізмів. Водночас Лондон традиційно виступав проти створення Європейського Союзу безпеки та оборони і європейської армії з окремим управлінням.

Розробка Конституційного договору ЄС проходила в атмосфері суперечок суб’єктів процесу. Такі новели, як запровадження процедури голосування кваліфікованою більшістю в Раді ЄС у сфері СЗПБ, створення механізмів поглибленої співпраці для ЄПБО

⁹¹² Романова О.В. Знач. твір. С. 67.

⁹¹³ Загорітня Г. Питання політичного лідерства в європейській безпековій та оборонній політиці // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. Чернівці: Рута, 2006. Т. 12-13. С. 179.

⁹¹⁴ Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. С. 89.

⁹¹⁵ Keohane D. Op. cit. p. 3.

засвідчили амбівалентність позиції “великих держав”, які під гаслами поглиблення інтеграції прагнули зберегти свій вплив на міжнародну політику. Лісабонський договір 2007 року містив традиційний пункт про необхідність узгодження співпраці країн ЄС із зобов’язаннями в рамках НАТО і фактичне відсторонення від СЗППБ Європейської Комісії та Суду ЄС. Це задовольнило інтереси насамперед Великої Британії і Франції.

Політика урядів Д. Кемерона щодо європейської інтеграції і стосунків з ЄС внесла додаткові проблеми у розвиток СЗППБ ЄС. Курс лейбористів на збереження балансу інтересів на американському і європейському напрямках зовнішньої політики відійшов у минуле. Прем’єр-міністр і очолювана ним Консервативна партія Великої Британії сповідували послідовний курс на ревізіонізм в нормативній базі і ролі держав-членів в структурі Євросоюзу. Лідери Франції, Німеччини і керівництво євроінституцій заявили про неможливість перегляду умов членства в ЄС на угоду однієї держави, що могло призвести до його розколу⁹¹⁶. Така політика Лондона в умовах труднощів європейської інтеграції створювала непевність у подальшій участі Британії в ЄС, несла загрозу зниження міжнародного впливу Співтовариства.

Незважаючи на традиційні для британської влади намагання використовувати майданчик ЄС для представлення позицій королівства на міжнародній арені, розвиток СЗППБ ЄС не входив до пріоритетів її зовнішньої політики, що засвідчили тексти програмних документів парламентсько-урядової коаліції. У “Стратегічному огляді безпеки та оборони” (жовтень 2010 р.) уперше в документах такого рівня окремо виділено розвиток оборонної співпраці з провідними європейськими країнами і членство країни в ЄС. У параграфі 5.7. передбачено посилення відносин з Францією у сфері безпеки та оборони і збереження їх стратегічного рівня⁹¹⁷.

Запуск безпрецедентно амбітної програми оборонної кооперації з Францією передбачала міждержавна Декларація про співпрацю у сфері безпеки і оборони та ряд договорів, підписаних лідерами країн в Лондоні 2 листопада 2010 року. Єврооптимісти покладали на британо-французькі домовленості надію як на потенційну основу для виведення автономної європейської військової кооперації на якісно

⁹¹⁶ Traynor I. David Cameron’s moves could make EU fall apart, says Herman Van Rompuy // The Guardian. 2012. 27 December.

⁹¹⁷ Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. October 2010. London, 2010. p. 59.

новий рівень, проводячи певні аналогії з декларацією Сен-Мало 1998 року. Однак широта представлених в декларації проблем британо-французької взаємодії не передбачала пріоритетного зосередження сторін на проблемах європейської безпеки. У документі не згадувалося про СПБО ЄС. Зафіксовано лише зобов'язання сторін-підписантів заохочувати членів об'єднання до розвитку їх військових і цивільних засобів з метою ефективної відповіді на кризи, сприяти “ближчій співпраці і взаємозалежності між НАТО та ЄС” (Ст. 24-25)⁹¹⁸.

Головним стимулом до зближення позицій обох провідних європейських держав у питаннях військово-політичної кооперації став незадовільний стан фінансово-організаційного забезпечення європейських можливостей у сфері безпеки⁹¹⁹. Однак причини активізації стратегічного партнерства були значно глибшими. В Лондоні ставили завдання через альянс з Парижем зберегти провідні позиції в системі європейської зовнішньої політики і безпеки. Антиєвропейська політика Д. Кемерона стимулювала пошуки американцями союзників в Європі за рамками американо-британських відносин. Таким союзником могла стати насамперед Франція часів лояльного до Вашингтона президента Н. Саркозі. Тому британський уряд прагнув зреагувати на випередження і попередити небажану для себе коаліцію. Серед прихованих мотивів договорів – прагнення сторін підтримати паритет в регіоні в умовах посилення зовнішньополітичної активності Німеччини, намагання британського керівництва стримати посилення впливу франко-німецького тандему на регіональні процеси. В умовах втрати позицій в інтеграційних процесах Лондон переключився на історично більш прийнятний рівень двосторонніх відносин. Безпрецедентність домовленостей викликала неоднозначні висновки експертів і вчених, зокрема щодо їх значення для СПБО ЄС⁹²⁰. Фактично франко-британська військова кооперація стала зразком “постійної структурної співпраці”. Найбільшими практичними її успіхами стали спільна військова операція в Лівії у 2011 році і міжнародні дії в Малі 2013 року.

⁹¹⁸ UK–France Summit 2010 Declaration on Defence and Security Co-operation. Tuesday 2 November 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-france-summit-2010-declaration-on-defence-and-security-co-operation> (дата звернення: 09.10.2016).

⁹¹⁹ Грубінко А.В. Військово-політична співпраця Великої Британії Франції як фактор розвитку Спільної політики безпеки й оборони ЄС // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: статті та матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 12-13 квітня 2011 р.). Луганськ: Віртуальна реальність, 2011. С. 359.

⁹²⁰ Европейский Союз в XXI веке: время испытаний / под ред. О.Ю. Потемкиной (отв. ред.), Н.Ю. Кавешникова, Н.Б. Кондратьевой. М.: Весь Мир, 2012. С. 105.

Історичний досвід функціонування Євросоюзу доводить, що жодне вагоме рішення у сфері СЗППБ не могло бути прийняте без врахування позиції держав “великої трійки”. Для цього були об’єктивні підстави, адже на них припадало 60% військових витрат, 40% дипломатичного корпусу, найбільші мережі дипломатичних представництв по всьому світу⁹²¹. Велика Британія, Франція і Німеччина були абсолютними лідерами за видатками на оборону в Євросоюзі⁹²². Від погодження їх стратегічних підходів, інтересів, розробки спільних ініціатив і матеріальної підтримки залежить рівень цієї співпраці/інтеграції. Така залежність об’єктивно зумовлена слабкістю військових можливостей більшості держав-членів ЄС та значними військово-політичними можливостями Великої Британії і Франції, що апріорі консервувало міждержавний характер СЗППБ ЄС. Зміст британо-французьких домовленостей 2010 року відобразив досягнутий компроміс двох визначальних концепцій розвитку системи європейської безпеки і оборони на основі їх часткової конвергенції. Уряд Великої Британії пішов на максимально можливі поступки, а Франція обрала прийнятний паритет між атлантичною та європоцентричною стратегіями. Однак між сторонами залишилися неподолані стратегічні розбіжності щодо моделі розвитку військово-політичної організації ЄС, її взаємин з НАТО і США. Як зазначає французький експерт Б. Гоміс, якщо керівництво Франції сподівалося на угоди в Ланкастер хаус як механізм зміцнення ЄС у довгостроковій перспективі, то у Великій Британії прагнули показати відсутність необхідності у подальшій інтеграції в рамках СПБО⁹²³. Французька “Біла книга з питань оборони” 2013 року передбачає, що НАТО і СПБО ЄС є двома головними опорами військової політики Франції⁹²⁴. Для Великої Британії таке формулювання було неприйнятним.

Відхід Великої Британії від політики лідерства у сфері СЗППБ у період урядування Д. Кемерона контрастував з політикою керівництва своїх провідних партнерів в регіоні, не лише Франції, але й Німеччини. Коаліційний договір уряду ФРН від 27 листопада 2013 р. передбачав зобов’язання розробити нові ініціативи з метою посилити і поглибити

⁹²¹ Lehne S. Op. cit. p. 4.

⁹²² Guzelyte S. National EDA Member States’ Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. p. 4.

⁹²³ Gomis B. The European implications of Franco-British defence cooperation // European Geostrategy. 2014. 11 February. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2014/02/european-implications-franco-british-defence-cooperation/> (дата звернення: 12.10.2016.).

⁹²⁴ Simon L. The 2013 French defence White Paper: do not write France off just yet // European Geostrategy. 1st May 2013. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2013/05/2013-french-defence-white-paper-write-france-just-yet/> (дата звернення: 12.11.2016).

СЗППБ ЄС. Берлін підтримав європейську інтеграцію у сфері безпеки і оборони та формування європейської армії у перспективі⁹²⁵. Судячи з активної міжнародної політики Німеччини і зміцнення свого впливу в рамках СЗППБ ЄС, зокрема, через курування Центрально-Східної Європи і Балкан, Берлін в умовах європейської самоізоляції Лондона був готовий посісти позиції лідера зовнішньої політики і політики безпеки ЄС. Підтвердженням став давно ініційований німецьким керівництвом процес активного розвитку військової кооперації ФРН з державами цих регіонів⁹²⁶. Таку тенденцію підтвердила конфліктна ситуація в середині Європейської Ради навколо призначення на посаду нового голови Європейської Комісії у червні 2014 року. Велика Британія серед держав ЄС вчергове опинився в ізоляції під час визначення її голови, виступивши проти франко-німецької кандидатури Ж.-К. Юнкера. Підтвердилося давнє твердження З. Бжезінського про те, що “Лондон значною мірою сам виключав себе з європейської гри”, де основними діючими силами є Берлін і Париж⁹²⁷.

Німецьке лідерство в СЗППБ логічно поєднане з провідними позиціями ФРН як економічного центру ЄС. В умовах поширення політичної нестабільності і непевності у світовому масштабі зростає роль німецької дипломатії. Поєднання економічної потужності з політичним впливом дає хороші шанси для посилення німецького впливу у сфері безпеки та оборони. Станом на 2016 рік Німеччина перебувала в десятці найсильніших армій світу (дев'ята позиція), поступившись серед європейських держав лише Франції і Великій Британії (п'ята і шоста позиції відповідно)⁹²⁸. ФРН докладає значні зусилля до розбудови власної армії, використовувати яку планує в коаліції з європейськими партнерами. Це особливо актуально на фоні відновлення російської агресії в Європі. Не випадково наприкінці 2016 року в умовах невизначеності зовнішньополітичного курсу новообраного президента США Д. Трампа в європейських дипломатичних колах з подачі керівництва ФРН євровичовники вкотре заговорили про необхідність посилення СЗППБ, створення Європейського союзу безпеки та оборони з об'єднаними

⁹²⁵ Ischinger W. Germany's foreign policy lacks big ideas // The Guardian. 2013. 29 November.

⁹²⁶ Семенов О.Ю. Эволюция деятельности ФРГ в области европейской безопасности (1990-2005 гг.): военно-политические аспекты: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. Нижний Новгород, 2006. С. 19.

⁹²⁷ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. М.: Междунар. Отношения, 2009. С. 62-63.

⁹²⁸ Countries Ranked by Military Strength (2017) // Global Forepower (GFP). URL: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (дата звернення: 15.04.2017).

європейськими збройними силами⁹²⁹. Вочевидь керівництво ФРН перебуває на етапі остаточного усвідомлення тісного зв'язку економічної і політичної інтеграції⁹³⁰.

Компаративний аналіз історичних позицій держав “великої трійки” ЄС щодо реалізації СЗППБ дає можливість зробити певні узагальнення.

Прагнення реалізувати власні міжнародні інтереси дозволили Великій Британії, Франції і Німеччині стати в авангарді розбудови системи зовнішньої політики і політики безпеки ЄС. Консенсус провідних держав об'єднання забезпечив можливість належної нормативної фіксації СЗППБ, запуску роботи ЄПБО, розширення дипломатичного впливу Співтовариства у світі, прийняття Європейської стратегії безпеки, укладення домовленостей ЄС і НАТО, подальшого розвитку СЗППБ на нормативному та інституційно-функціональному рівнях. Водночас “великі” держави ЄС при прийнятті ключових рішень надають перевагу міждержавним контактам. Невід'ємною особливістю їх взаємовідносин стало намагання зменшити вплив партнера/конкурента за рахунок періодичного посилення двосторонньої співпраці з іншим партнером/конкурентом на противагу третій стороні. Прикладом стала періодична активізація франко-британського і франко-німецького політичного та військового співробітництва. Для усіх трьох держав було притаманне прагнення утворити мережу двостороннього співробітництва з європейськими партнерами на такому рівні, який би дозволяв здійснювати політичний вплив за межами формальної інституційної структури ЄС. Далеко не всі спільні рішення мали пряме відношення до СЗППБ ЄС. Наприклад, британо-французькі договори 2010 року, які не містили згадки про ЄПБО, але розглядалися як такі, що передбачають вагомі перспективи для європейської військово-політичної інтеграції. Окремі дослідники, підкреслюючи значимість домовленостей, назвали їх “ною Антантою”⁹³¹.

Знаковими для розвитку системи європейської безпеки подіями британо-французької співпраці у 1990-х рр. стали створення спільних

⁹²⁹ Аросев Г. В Европе намерены выделять больше средств на безопасность и оборону // Deutsche Welle. 14.11.2016. URL: <http://www.dw.com/ru/v-Европе-намерены-выделять-больше-средств-на-безопасность-и-оборону/a-36379675> (дата звернення: 21.07.2016).

⁹³⁰ Techau J. Political Union Now! // Berlin Political Journal. July 13, 2015. URL: <http://berlinpolicyjournal.com/political-union-now/> (дата звернення: 11.12.2016).

⁹³¹ Фёдоров С.М. Новая франко-британская Антанта: “перезагрузка” ЕПОБ? // Коалиционное правительство Великобритании – год после выборов. Доклады Института Европы № 270 / под ред. Ал.А. Громько, Е.А. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН; Рус. сувенир, 2011. С. 148-154; Parker G., Blitz J. Cameron aims for pivotal European role // The Financial Times. 2010. November 1.

об'єднаних сил швидкого реагування в Боснії, спільної військово-повітряної групи для проведення гуманітарних і миротворчих операцій (1995 р.), військово-морської британо-французької бойової групи (1996 р.), підписання Декларації Сен-Мало (1998 р.). Відновлення Парижем ядерних випробувань у 1995 році, на відміну від протестів міжнародної громадськості, зокрема, стримано-негативної реакції Берліна, спричинило лояльну реакцію Лондона. Керівництво дипломатичних відомств обох держав від імені ЄС на рубежі 1990–2000-х рр. здійснювало спільні спроби посередницької діяльності у врегулювання конфліктів в країнах Африки⁹³². Лондонські домовленості 2010 року дозволили Великій Британії і Франції стати в авангарді міжнародної військової операції НАТО в Лівії у 2011 році. Однак, незважаючи на підтримку високого рівня стратегічної співпраці, між обома державами залишилися неподоланими розходження у поглядах на розвиток військово-політичної організації ЄС, її взаємин з НАТО і США. Під час тієї ж лівійської кампанії британський уряд наклав вето на французькі пропозиції про передачу силам ЄС можливості здійснювати оперативні дії, надавши перевагу НАТО. Військово-політична кооперація Великої Британії з Францією за своїм рівнем і стратегічним значенням не могла замінити її відносин з США.

Франко-німецька співпраця у вказаній сфері мала дещо інші акценти, адже, незважаючи на розвиток військово-політичної кооперації (наприклад, прийняття спільної Концепції безпеки та оборони у 1996 році і створення міждержавного агентства з виробництва зброї), була зорієнтована насамперед на формування інституційних механізмів ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки, розробки спільних рішень і дій Співтовариства на міжнародній арені. Саме цей “тандем” став ініціатором підготовки більшості нормативно-правових новацій у сфері СЗППБ, зокрема, укладення Лісабонського договору ЄС. Велика Британія зазвичай займала помірковано-стримуючу позицію, адже створення “Європи-потуги” для неї є неприйнятною і загрозливою для стійкості “особливих відносин” з США. Як зазначає О. Шаповалова, франко-німецькі і франко-британські відносини ґрунтувалися на відмінних засадах і мали різну функціональну спрямованість, адже усі троє дотримуються відмінних

⁹³² Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Заступнику державного секретаря Міністерства закордонних справ України В.Ю. Єльченку. Щодо спільного візиту міністрів закордонних справ Великої Британії та Франції до країн Центральної Африки № 6124/6-110-76 від 25.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 228. Арк. 15-16.

поглядів у питанні фінальних цілей і форм європейської інтеграції⁹³³. Наприклад, якщо у питанні розширення євроінтеграції позиції Лондона історично були більш близькі до позицій Берліна і відзначалися ще більшим рівнем прихильності до цього процесу (концепція “розширення замість поглиблення”), то у питанні її форми (устрою) були ближчими до поглядів Парижа (концепція “державного суверенітету”). Відмінності у поглядах на євроінтеграцію політичних еліт не дали можливості трьом державам сформуванати дієве “ядро” Європейського Союзу.

Відносини з Німеччиною Велика Британія традиційно використовувала для стримування надмірних французьких амбіцій. Особливо активними контакти Лондона і Берліна були в часи правління Т. Блера і Г. Шредера, які налагодили систему регулярних щоквартальних особистих приватних зустрічей⁹³⁴. Сторони розвинули тісні контакти у сфері військово-технічної кооперації, євроатлантичного співробітництва і відігравали активну роль у налагодженні відносин Західної Європи з США. Велика Британія і ФРН напружували схожі позиції з проблеми розширення ЄС та розвитку його політики сусідства, зокрема, програми “Східне партнерство”. Однак постійно давалися взнаки перманентне суперництво за першість в ЄС на фоні посилення позицій ФРН. Двосторонні суперечності наглядно проявилися у конфліктній ситуації навколо призначення першого в історії президента Європейської Ради. Амбіційні плани Т. Блера посісти цю посаду зустрілися із спротивом А. Меркель, яка мала особисті антипатії, звинувативши його у голослівності підтримки євроінтеграції в часи перебування на посаді прем’єр-міністра⁹³⁵. Як наслідок Г. Браун був змушений піти на компроміс і підтримати кандидатуру Г. Ван Ромпея в обмін на призначення баронеси К. Ештон на посаду Верховного представника ЄС із зовнішньої політики і політики безпеки. Водночас канцлер ФРН проводила послідовну лінію на утримання Великої Британії в складі Євросоюзу. Одним з мотивів цього був політичний та економічний розрахунок щодо збалансування впливу в об’єднанні держав Півдня Європи і посилення впливу на них Франції. Співпрацюючи з Великою Британією, яка не схвалює сильні європейські військові можливості,

⁹³³ Шаповалова О.І. Указ. соч. С. 11.

⁹³⁴ Лист третього секретаря Посольства України в ФРН В. В’юна Начальнику 2-го Територіального управління Міністерства закордонних справ України К. Тимошенку № 423/177-195 від 06.02.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 32.

⁹³⁵ Дилемми Британії: поиск путей развития / под ред. Ал.А. Громько, Е.В. Ананьевой. М.: Весь Мир, 2014. С. 346.

Німеччина зуміла підірвати зусилля Франції перетворити СПБО ЄС на належний військово-експедиційний механізм⁹³⁶. Загалом між А. Меркель і Д. Кемероном налагодився конструктивний діалог. Однак відмова Лондона приєднатися до “Європ-плюс Пакту” зі стабілізації фінансової ситуації в ЄС 2011 року, скандал з прослуховуванням американо-англійською системою розвідки телефонних розмов А. Меркель та інших європейських лідерів у 2013 році, затвердження Ж.-К. Юнкера головою Єврокомісії у 2014 р. всупереч позиції Лондона вносили напругу у міждержавні відносини. Після проведення референдуму про вихід Британії з ЄС 23 червня 2016р. А. Меркель заявила про необхідність якнайшвидше розпочати цей процес. Підтверджується висновок А. Тюшки про те, що німецько-французька співпраця залишається “необхідною умовою” розвитку СЗППБ ЄС, але вона не є абсолютно достатньою⁹³⁷.

Упродовж 1990–2000-х рр. основним стратегічним партнером Німеччини в Європі у військово-політичній сфері залишалася Французька Республіка. Співпраця двох держав заклала основи сучасної СЗППБ ЄС. Це можна сказати і про загальний рівень відносин між двома державами, які по праву називають “ядром” європейської інтеграції. Однак це не означає, що між партнерами не було концептуальних суперечностей⁹³⁸. Зокрема, спостерігалися відмінності у ставленні до розширення ЄС, політичної форми об’єднання і рівня повноважень європейських інституцій, в тому числі у напрямі СЗППБ. Якщо Париж відстоював конфедеративний устрій ЄС зі збереженням основних повноважень за державами, скептично ставиться до розширення Співтовариства і надмірного посилення наднаціональних інституцій, то Берлін більш схильний до федералізації, сильних інституцій Співтовариства і займав зважено позитивну позицію щодо розширення інтеграції, зокрема на Південний Схід Європи. А. Меркель відмовилася підписувати запропонований Ф. Олландом міждержавний договір про стратегічну співпрацю, аналог Єлисейської угоди 1963 року. Тому, як зазначає П. Тимофеев, не варто абсолютизувати єдність франко-німецького “мотора” інтеграції⁹³⁹. У

⁹³⁶ Rogers J., Simon L. Germany as European leader? // European Geostrategy. 1st May 2013. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2014/05/germany-european-leader/> (дата звернення: 18.01.2015).

⁹³⁷ Тюшка А.В. Режим німецько-французької співпраці у Європейській політиці безпеки та оборони: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку”. Львів, 2010. С. 12-13.

⁹³⁸ Грубінко А.В. Взаємодія держав “Великої трійки” в системі зовнішньої політики та політики безпеки ЄС // Зовнішні справи. 2015. № 4. С. 8.

⁹³⁹ Тимофеев П.П. Европейское направления внешней политики Франции после окончания “холодной войны”: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 “Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития”. М., 2011. С. 16.

результаті виходу Великої Британії з ЄС відносини між обома партнерами можуть ускладнитися внаслідок посилення боротьби за лідерство в об'єднанні. Одним з перших проявів такої тенденції став зрив міністрами закордонних справ Франції і Великої Британії екстрених зборів представників держав ЄС 14 листопада 2016 р., ініційованого керівництвом Німеччини та євроінституцій, з визначення офіційної позиції Співтовариства щодо перемоги Д. Трампа на президентських виборах у США. В Європі, зокрема, в британській пресі, заговорили про черговий розкол в рядах ЄС у спробі координації політики щодо США⁹⁴⁰.

Між державами “великої трійки” періодично проявлялася відмінність позицій щодо актуальних питань зовнішньої політики, не кажучи про бачення загальної структури і мети інтеграційних процесів. Наприклад, Німеччина відмовилася брати участь у військовій операції в Лівії 2011 року на противагу франко-британським ініціативам, спровокувавши чергову кризу у СЗППБ ЄС. Її позиції підтримали значна кількість країн ЦСЄ, зокрема, Польща, Чехія та Угорщина, що вчергове засвідчило нереалістичний характер очікувань формування “Європи, що говорить одним голосом”. Залишалося на низькому рівні залучення німецьких військових до проведення операцій ЄС. Ці факти засвідчують збереження особливої позиції ФРН щодо проблем застосування військової сили, навіть для захисту безпеки Європи на її найближчій периферії.

Окрім стабільних двосторонніх контактів на початку 2000-х рр. набули популярності тристоронні саміти лідерів Великої Британії, Франції і Німеччини, які дали старт основним починанням у сфері СЗППБ ЄС. Хоча такий усталений формат “закулісної дипломатії” в Євросоюзі викликав протести інших держав-членів і керівництва його інституцій. Наприклад, скандал навколо Лондонської зустрічі лідерів трьох держав восени 2001 року та ініціативи Т. Блера про створення Ради безпеки ЄС 2002 року. Загалом провідні держави-члени ЄС, насамперед Велика Британія, які переважно зацікавлені у збереженні “status quo” у міжнародній політиці, в силу недостатнього рівня взаємозалежності, різниці “стратегічних культур” у сфері міжнародної безпеки та слабкого усвідомлення можливостей і перспектив реалізації стратегічних інтересів у європейській політиці, нехтували новими можливостями для поглибленої кооперації та інтеграції, наданими їм для роботи в рамках інституційних механізмів. Зокрема,

⁹⁴⁰ Robinson D. Britain and France snub EU's emergency Trump meeting // Financial Times. 2016. November 13.

нереалізованим залишився потенціал механізму “постійної структурної співпраці” в рамках СПБО, сформованих оперативних бойових груп ЄС.

Між згаданими державами продовжувалася історична конкуренція за сфери впливу в Європі через намагання поширити свій вплив на т. зв. “малі” країни ЄС, нові держави-члени і країн-“сусідів”. Німеччина активно і цілеспрямовано намагалася розширити традиційний вплив на регіон ЦСЄ, пострадянський простір, а Франція історичною зоною свого стратегічного впливу завжди вважала Середземномор’я, формуючи там багатосторонні структури за власного лідерства під егідою Європейського Союзу. При цьому керівництво Британії втратило значну частку свого впливу в країнах ЦСЄ. Діючи суперечливо, Лондон змарнував лідерські можливості у сфері СЗППБ ЄС, сподіваючись на традиційні “особливі відносини” з США і залишки впливу за межами Європи.

Розглядаючи роль провідних держав ЄС в розвитку його зовнішньополітичної і оборонної складової варто врахувати позицію Італійської Республіки, непересічна роль якої в історії європейської інтеграції заслуговує на окрему увагу. Як зазначає В. Вдовиченко, “історичне значення Італії в Європі та значення Європи для італійської політики сприяло утвердженню прагнення до об’єднання континенту як складового італійської ідентичності”⁹⁴¹. Для цього в країні сформувався необхідний суспільно-політичний консенсус, чого не можна сказати про Велику Британію. Італія, з часу вступу до НАТО у 1949 р. і ЄЕС у 1957 р. визначила атлантизм та європеїзм як основні напрями зовнішньої політики⁹⁴². Завдяки ним Італія прагнула швидко подолати наслідки ганебного фашистського минулого і повернутися до когорти провідних демократичних держав. Амбівалентність зовнішньополітичних пріоритетів держави в часи “холодної війни” проявлялася в тому, що європейська інтеграція розглядалася як елемент системи атлантичної солідарності. У 1980-х рр. Італія розмістила на Сицилії американські ракети середнього радіусу дії, чим завоювала подяку Вашингтона. Адміністрація Р. Рейгана розглядала Італію як вірного і цінного союзника⁹⁴³. Водночас європейська інтеграція завжди була одним з основних напрямів зовнішньої

⁹⁴¹ Вдовиченко В. Європейський консенсус в італійському суспільстві: бути чи ні (досвід 1990-х рр.) // Зовнішні справи. 2013. № 9. С. 22-25.

⁹⁴² Арбатова Н.К. Еволюція європеїзму и атлантизму в епоху біполярності // Європеїзм и атлантизм в політике стран Европейского Союза / отв. ред. Н.К. Арбатова. М.: ИМЭМО РАН, 2009. С. 66.

⁹⁴³ Varsori A. The Andreotti Governments and the Maastricht Treaty: Between European Hopes and Domestic Constraints // Journal of European Integration History. 2013. No 1. Vol. 19. p. 24.

політики республіки. Німецько-італійський проект “Європейського акту” Геншера-Коломбо (листопад 1981 р.) про формування політичного союзу, проект угоди про Європейський Союз від групи депутатів Європарламенту на чолі з А. Спінеллі (лютий 1984 р.), Міланський саміт Європейської Ради 28-29 червня 1985 р. відіграли вагомому історичну роль у процесі творення Європейського Союзу. Поглиблення політичної інтеграції розглядалося в Італії як запорука послаблення франко-німецьких амбіцій зі створення “Європейського директорату”. У зв’язку з цим об’єднання Німеччини було сприйняте в Італії насторожено. Рим висловив готовність схвально сприйняти цей факт лише за двох умов – збереження американської присутності в Європі і посилення євроінтеграції. Італія не була запрошена до формату “2+4” щодо впорядкування об’єднання Німеччини. Слабші економічні і військові можливості, ніж у трійки провідних держав ЄЕС/ЄС, перманентна політична нестабільність визначали позицію держави в еліті другого ешелону світової політики.

Від часу розробки Договору про Європейський Союз італійське керівництво турбував розвиток військового співробітництва між Францією і Німеччиною. Тому не випадково Рим вирішив кооперуватися з Лондоном у висуненні власних проектів побудови СЗППБ. У жовтні 1991 р. міністри закордонних справ Дж. де Мікеліс і Д. Херд підписали спільну заяву, в якій підтвердили, що Італія і Велика Британія підтримують зміцнення ЗЄС та його тісний зв’язок з Атлантичним Альянсом. Уряд Дж. Андреотті намагався проводити свою політику в ході підготовки Маастрихтського договору і використав спільність позицій з урядом Дж. Мейджора для посилення своєї ваги на фінальних переговорах. Хоча загалом з більшості позицій, за винятком питань оборони, Італія переважно поділяла підходи ФРН і Франції, підтримуючи її федералістські начала. Маастрихтський процес закріпив за Італією імідж країни, яка у сфері СЗППБ займає позиції між “євроїстами” та “атлантистами”. На початку 1990-х рр. Італія приєдналася до формування корпусу Єврофор, спільно з Іспанією, Португалією і Францією, який перебував у розпорядженні ЗЄС. Водночас італійські війська не увійшли до Євросорпусу під франко-німецьким началом.

Четверта за економічними і військово-політичними можливостями держава ЄС, Італія перебувала в авангарді формування СЗППБ. У 1996 р. її керівництво підтримало франко-німецьку ініціативу щодо поетапного зближення та інтеграції ЗЄС і ЄС (т. зв. “проект шести”), яку категорично відкинув британський уряд. Водночас Рим всупереч

позиціям Берліна і Парижа виступив проти фіксації практики застосування принципу “поглибленого співробітництва” у сфері ЄПБО⁹⁴⁴. Італія підтримала поширення процедури голосування кваліфікованою більшістю в Раді ЄС на питання СЗППБ, проти чого виступили Франція і Велика Британія. Переорієнтація лейбористського уряду Британії на проєвропейський курс сприяла активізації британо-італійської політичної взаємодії, яка загалом в силу розходжень позицій сторін у поглядах на євроінтеграцію мала більше тактичний, ніж стратегічний характер. Італія підтримала франко-британські домовленості в Сен-Мало. Наслідком міждержавних консультацій став спільний документ від 30 листопада 1999 р. Великої Британії, Німеччини, Франції та Італії про створення під егідою ЄС єдиних збройних формувань.

На початку ХХІ ст. європейська політика Італії не зазнала кардинальних змін, в частині участі у СЗППБ ЄС була не завжди послідовною, що підтвердило традиційну амбівалентність її євроатлантичної політики. Уряди С. Берлусконі (2001–2006 рр., 2007–2008 рр.) підтримували більшу самостійність держави у проведенні зовнішньої політики і виступали за посилення міжурядового підходу у функціонуванні Євросоюзу. Італія продовжувала відігравати вагомую роль у розвитку Співтовариства. Одночасно уряди країни підтвердили першість атлантичних зобов’язань. На території Італії зберігалася тактична ядерна зброя і продовжували функціонувати військові бази США. Італія взяла участь у військовій операції Альянсу проти Сербії у 1999 році і миротворчих місіях обох організацій, долучилася до коаліційної акції країн НАТО в Афганістані з 2002 року, приєдналася до війни в Іраку 2003 року. Італія не була учасником саміту в Тюрверені (квітень 2003 р.) щодо розвитку ЄПБО. Показовою стала ситуація з реалізацією програм допомоги в Дарфурі у 2005 році, коли держави Європи мали можливість обрати механізм дії – через НАТО або ЄС. Італія разом з Британією і Нідерландами обрали Альянс. Рим дистанціювався від офіційної політики ЄС з врегулювання близькосхідного конфлікту і надав перевагу плану Вашингтона. Італійські уряди стояли на позиції взаємодоповнення ЄС і НАТО у сфері безпеки.

Під час підготовки Конституційного та Лісабонського договорів ЄС уряди країни продовжили політику активної участі у процесах розвитку механізмів СЗППБ. Італія підтримала запровадження посади

⁹⁴⁴ Лобанов Р.О. Указ. соч. С. 72.

Міністра закордонних справ ЄС, зміцнення СПБО, розширення “петерберзьких завдань”, створення ЄСШР та ЄОА. Італійські політики намагалися обмежити прагнення держав-євроскептиків, насамперед Польщі і Великої Британії, внести значні зміни до тексту Конституційного договору, який ліг в основу Лісабонського договору 2007 року⁹⁴⁵. Згідно конституційного принципу уникнення війни італійські уряди надають перевагу участі у цивільних і змішаних військово-цивільних операціях кризового реагування. У зв’язку з цим Італія сформувала окрему бойову групу швидкого реагування ЄС в рамках СПБО, приєдналася до двох інших багатонаціональних груп, стала співзасновницею Європейських сил жандармерії, створених у 2004 році (штаб-квартира в м. Віченца) – структурі, яка тісно співпрацює з СПБО. Водночас на саміті ЄС 19 грудня 2009 р. Рим запропонував створити європейську армію, що відповідає завданням Лісабонського договору⁹⁴⁶.

У питанні розширення ЄС офіційна позиція Італії була позитивно-помірковою і наближалася до позиції ФРН. Італія традиційно конкурує з Францією за вплив на країни Середземномор’я, а з Німеччиною в регіоні Західних Балкан. Підтримуючи розширення Євросоюзу загалом, Рим виступав за виважений підхід і ретельну підготовку держав-членів та структур об’єднання до цього процесу. Принципова підтримка Італії розширення ЄС на держави Західних Балкан і Туреччини фактично співпадає з позицією Великої Британії. Однак наростання проблеми нелегальної міграції до Італії з країн Південного Середземномор’я, що загострилася після подій “Арабської весни” 2011 року, і перетворення окремих територій півдня країни на відстійник для мігрантів, змусили її керівництво більш виважено підійти до проблеми відносин ЄС із сусідами. Міграційна проблема внесла напругу у відносини Італії з Німеччиною і Францією, які не бажають примати надмірну кількість мігрантів з її території⁹⁴⁷.

Італійська Республіка має хороший потенціал як мінімум для підтримки своєї ролі однієї з провідних держав ЄС. У сфері СЗППБ Рим на фоні послаблення позицій Великої Британії зміцнює свої шанси на входження до когорти провідних держав-лідерів. Це засвідчило обрання у 2014 році на посаду Верховного представника ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки та віце-президента Єврокомісії

⁹⁴⁵ Вдовиченко В. Конституція для Європи. Участь Італії в Європейському конституційному процесі // Зовнішні справи. 2014. № 2. С. 46.

⁹⁴⁶ Михайлов В. У Євросоюзу – призывной возраст // Независимое военное обозрение. 2.04.2010. URL: http://nvo.ng.ru/forces/2010-04-02/1_eurounion.html (дата звернення: 19.06.2016).

⁹⁴⁷ Европейский Союз в XXI веке: время испытаний. Указ. соч. С. 656.

колишнього міністра закордонних справ Італії Ф. Могеріні. Упродовж 2010–2016 рр. спостерігалось зростання військових можливостей держави, яка посідала четверту позицію за обсягами витрат на оборону в ЄС, а за обсягами наданого військового персоналу на операції і місії об'єднання зайняла третю позицію, випередивши Сполучене Королівство⁹⁴⁸ (див. дотатки 4-5). При збереженні високих позицій відбувалося скорочення видатків Італії на європейську оборону, що не завадило їй у 2016 році увійти до десятки провідних держав світу за військовими показниками⁹⁴⁹. Італія залишається в когорті Великої сімки та Великої двадцятки провідних економік світу. Збереження таких позицій дозволить країні за певних умов претендувати на провідні позиції в СЗППБ і посилити свій голос у зовнішній політиці ЄС.

Отже, упродовж усієї історії європейської інтеграції другої половини ХХ – початку ХХ століття кожна з трьох провідних держав Західної Європи своїм унікальним шляхом намагалася реалізувати лідерські амбіції в регіональній політиці, компенсувавши втрату глобального статусу. Саме у сфері політичної інтеграції знайшли максимальний вияв концептуальні підходи зовнішньої політики Великої Британії, Франції і Німеччини, які представляють відмінні концепції зовнішньої політики – атлантичну, європоцентричну і євроатлантичну (проміжну) відповідно. Сформовані у період “холодної війни”, дві концепції отримали можливість для максимальної реалізації у постбіполярний період під час формування Європейського Союзу. Усі три держави прийшли до того, що їх міжнародний статус і відновлення впливу в світі стали залежними від успіху європейської інтеграції. Втрата провідних позицій на міжнародній арені змусила три держави і три концепції зовнішньої політики шукати спільні точки дотику і будувати якісно новий формат взаємовідносин. Упродовж усього шляху становлення СЗППБ ЄС Франція і Німеччина виступали в ролі апологетів та ініціаторів реформ, а Велика Британія – переважно в ролі антагоніста інтеграційних процесів, насамперед ЄПБО/СПБО, що не виключало періодичної активізації співпраці трьох держав. Як наслідок процес інституційно-функціонального забезпечення СЗППБ зводився до пошуку компромісу, що зумовило його незавершеність, складність

⁹⁴⁸ Guzelyte S. Op. cit. p. 69.

⁹⁴⁹ Countries Ranked by Military Strength (2017) // Global Forepower (GFP). URL: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (дата звернення: 15.04.2017).

прийняття рішень, залежність від інтересів окремих держав і недостатню ефективність.

Упродовж історії розвитку СЗППБ Німеччина дотримувалася стратегії “конструктивної пасивності”, а Франція та особливо Велика Британія, залишаючись провідними суб’єктами зовнішньої політики ЄС, були надто залежними від свого національного суверенітету. При цьому їх глобальний вплив неухильно зменшувався. Кожна з держав мала свої мотиви як до обмеження, так і до розвитку зовнішньої політики і політики безпеки ЄС. З огляду на історичні реалії, позитивних мотивів більше у ФРН і Франції. Водночас усі троє могли досягнути зростання впливу на міжнародні процеси лише у складі ширшого Союзу. Розвиток СЗППБ ЄС надалі залежатиме від здатності Німеччини досягнути лідерства у цій сфері, можливості Франції проявити більш інтегрований підхід у зовнішній політиці і прагнення Великої Британії зберегти зв’язки з об’єднанням. Як зазначає С. Біскоп, проблема європейської оборони полягає в тому, що вона не може функціонувати з Сполученим Королівством, але не зможе повноцінно функціонувати і без нього⁹⁵⁰. Тому подолання проблем розвитку СЗППБ ЄС без Великої Британії як одного з її лідерів є проблематичним.

В умовах агресії Росії проти України при досягненні єдності позиції щодо дій Москви на рівні західних об’єднань, держави “великої трійки” проявляють різну мотивацію. Франція і Німеччина, суспільство та еліта яких не досягли єдності у ставленні до російської політики, зайняли провідні позиції у дипломатичному врегулюванні конфлікту на рівні “Нормандської четвірки”. Цей факт зумовлений особливим політико-економічним інтересом цих держав у співпраці з Росією і засвідчує їх лідерство у східноєвропейській політиці ЄС. Насамперед ідеться про ФРН, яка вважає регіон сферою своїх інтересів. Велика Британія традиційно зробила ставку на роль головного союзника США в Європі і провідні позиції в НАТО, що обмежує її вплив і поле для політичних маневрів. По завершенні процесу виходу королівства з ЄС і за умови подальшої єдності у відносинах ФРН і Франції відбудеться імовірна заміна у складі “великої трійки”, до якої замість Великої Британії має шанси увійти Італія. “Brexit” трансформує формат розвитку СЗППБ ЄС. Зміна балансу сил всередині ЄС внаслідок “Brexit” по-новому ставить

⁹⁵⁰ Biscop S. The UK and European defence: leading or leaving // International Affairs. 2012. No 88:6. p. 1297.

питання щодо роль Іспанії, держав “Вишеградської четвірки” і нейтральних держав-членів Європейського Союзу.

Ні Європейський Союз, ні його провідні держави-члени (Німеччина і Франція), ні зрештою сама Велика Британія не зацікавлені у повному розриві її зв'язків з об'єднанням. Вихід королівства з ЄС ліквідує усталений баланс сил в об'єднанні, що не задовольняє насамперед Францію, яка опиниться перед реальністю посилення ФРН. Здатність сучасної Італії гарантувати такий баланс викликає сумніви. Внаслідок запуску процесу виходу з Співтовариства Велика Британія буде змушена покинути якщо не всі, то більшість механізмів СЗППБ, втратить голос як одним з провідних суб'єктів творення сучасної зовнішньої політики ЄС. Лондон позбавить себе одного зі своїх основних міжнародних політичних майданчиків для висловлення позиції з актуальних регіональних і глобальних проблем. Це загрожує підвести підсумок під історичними амбіціями Сполученого Королівства як світової держави, звівши його до рангу острівної держави регіонального рівня, оскільки його перспективи стати повністю самостійним гравцем в міжнародній політиці є нереалістичними.

4.2. Американсько-британські стратегічні відносини і СЗППБ ЄС

Глобальні зміни в системі міжнародних відносин, які розпочалися наприкінці 80-х років ХХ ст. у процесі розпаду системи біполярного світопорядку, протягом останніх двох десятиліть пройшли декілька етапів, що характеризувалися поступовою переоцінкою пріоритетів та підходів до реалізації власних інтересів і розбудови взаємодії усталеними провідними суб'єктами міжнародної політики, формуванням нових регіональних центрів міжнародного впливу (ЄС, Китай, Росія та ін.). На сучасному етапі розвитку системи міжнародних відносин такі зміни пов'язані з подальшою трансформацією зовнішньополітичних пріоритетів провідної світової держави США і виходом Європейського Союзу на арену глобальної політики як впливового актора. Вказані процеси поставили на порядок денний провідних держав Європи питання про необхідність адекватної реакції на комплекс змін в регіональному і глобальному полі безпеки. Серед них виділяється Велика Британія, перед якою за наявності ряду соціокультурних, політико-економічних і військово-політичних

факторів тривалий час особливо гостро стояла проблема дихотомії основних напрямів зовнішньої політики – американського і європейського. Ці напрями від часу ліквідації Британської імперії стали визначальними для міжнародного статусу країни, активними чинниками внутрішньополітичного дискурсу, а на початку ХХІ ст. формують імперативи поведінки держави на міжнародній арені.

Феномен англо-американських “особливих відносин” є актуальною проблемою сучасної європейської безпеки⁹⁵¹. Дослідження їх впливу на відносини Великої Британії з ЄС в історичній ретроспективі дозволяє зробити висновки про місце і роль цієї держави в системі європейських інтеграційних процесів у сфері зовнішньої політики і безпеки на рубежі ХХ–ХХІ ст., виявити причини і прогнозувати наслідки зовнішньої політики британського уряду на європейському та американському напрямках в контексті розвитку відносин Європейського Союзу і Сполучених Штатів Америки.

Новітню історію пливу американо-британських відносин на зовнішню політику Великої Британії доцільно розглядати за трьома періодами, що відповідають періодам післявоєнного розвитку системи міжнародних відносин: 1) період біполярного протистояння часів “холодної війни” (кін. 40-х – 80-ті роки ХХ ст.); 2) постбіполярний період (монополярний світоустрій, 90-ті роки ХХ ст.); 3) період поліполярного світоустрою (поч. ХХІ ст.).

З часу Другої світової війни історично тісні американо-британські відносини отримали якісно новий політичний і військовий вимір. Союз США і Великої Британії, який символізував атлантичну солідарність у боротьбі з фашистською Німеччиною, а по її завершенні – у протистоянні західних держав з прорадянським блоком на чолі з СРСР, понад чотири десятиліття ніс тягар організації і забезпечення системи безпеки в Західній Європі. Британія історично виконала центральну роль в трансатлантичних відносинах, сприяючи комунікації Північної Америки і Західної Європи⁹⁵². З подачі британських політиків (насамперед У. Черчилля) американо-британські відносини отримали стійкий штамп “особливих”, що в сучасних політичних та експертних колах отримав досить широкі і не завжди однозначні трактування. За визначенням С. Пик, “особливі відносини” – це взаємовигідний зв’язок між державами, який простежується в усіх важливих сферах

⁹⁵¹ Каринцев О. Англо-американские “особые отношения”: позиции американских и британских экспертов // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. 2013. Выпуск 30 (46). С. 13.

⁹⁵² Cyr I. Arthur. Britain, Europe and the United States: change and continuity // International Affairs. Oxford, 2012. No 88:6. p. 1325.

життєдіяльності їх суспільних систем, виявляється у вигляді узгоджених дій на міжнародній арені в результаті реалізації спільних інтересів⁹⁵³. Р. Реймонд виділяє три стовпи доктрини “особливих відносин”: 1) “загальне право”; 2) взаємні інвестиції; 3) дипломатична співпраця і співробітництво у сфері безпеки, названа “унікальною”⁹⁵⁴. Дж. Дамбрелл стверджує передусім про тісне військово-співробітництво і співпрацю розвідувальних служб, що ґрунтуються на спільній культурі, історії і звичаях⁹⁵⁵. М. Мінаєв визначає американсько-британські відносини як унікальну модель двостороннього міждержавного партнерства, ключовими сегментами якого є військово-політична та економічна сфери, а в її основі лежить комплекс ідеологічних, політичних економічних, військових і культурних факторів⁹⁵⁶. Натомість А. Шамгунова вважає, що “особливі відносини” були швидше словесним міфом, створеним з ідеологічних міркувань, а не характеристикою партнерства між державами⁹⁵⁷. Дослідник певною мірою правий, адже ці відносини є неписаними, не зафіксовані у міждержавних угодах, що й насамперед зумовлює їх унікальність.

В основі військово-політичного альянсу держав перебуває співробітництво в галузі ядерних озброєнь, аналогів якому у світі немає. Британія при формальному збереженні окремого ядерного потенціалу реально залежна від США у цій галузі. До 1950 року на території Сполученого Королівства були розміщені американські ядерні бомбардувальники⁹⁵⁸. Після спроб паралельної розробки ядерних потужностей у 1958 році країни підписали двосторонній Договір про безпеку, який дозволив Сполученим Штатам розмістити ядерні ресурси і відповідні технічні засоби на території Великої Британії⁹⁵⁹. Він дав можливість Лондону провести підземні атомні випробування в Сполучених Штатах, які розпочалися у 1962 році в штаті Невада. У 1960–1980-х рр. британським збройним силам надано

⁹⁵³ Пик С. США – Велика Британія: “особливі відносини”: монографія. К.: Знання, 2006. С. 14.

⁹⁵⁴ Raymond R. The U.S. – U.K. special relationship in historical context: lessons of the past // U.S.-U.K. relations at the start of the 21st century / ed. by J.D. McCausland, D.T. Stuart. January 2006. Chapter 1. pp. 5-8.

⁹⁵⁵ Dumbrell J. A Special Relationship Anglo-American Relations from the Cold War to Iraq. 2nd edition. Basingstoke, 2006. p. 272.

⁹⁵⁶ Мінаєв М.В. Американсько-британські відносини в початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних відносин і глобального розвитку”. М., 2008. С. 1.

⁹⁵⁷ Шамгунова А.Н. Політичні відносини Великої Британії і США на рубежі ХХ-ХХІ вв.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.15 – “Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики”. С-Пб., 2006. С. 5.

⁹⁵⁸ Бриггс Е., Клэвин П. Европа нового и новейшего времени. С 1789 года и до наших дней / пер. с англ. АА. Исэрова, В.С. Нестерова. М: Весь Мир, 2006. С. 454.

⁹⁵⁹ Peters D. Constrained Balancing: The EU's Security Policy. Basingstoke, 2010. Peters D. Constrained Balancing: The EU's Security Policy. Basingstoke, 2010. p. 79.

американські балістичні ракети “Поларіс” і “Трайдент” для установки на підводних човнах та ядерне паливо. Ядерні ресурси Великої Британії стали невід’ємною частиною “ядерного щита” Європи під патронатом США і НАТО.

Міждержавне співробітництво у галузі розвідки є не менш унікальним, адже здійснюється на основі принципів тісної кооперації і взаємодоповнення. У 1947 році двосторонній договір формально пов’язав розвідувальні організації Великої Британії і США, зафіксувавши тісну співпрацю британської служби королівської розвідки МІ6 і ЦРУ. На базі договору створена скандально відома американська система електронно-супутникової розвідки “Ешелон”, яка в Британії працює під егідою Центру урядового зв’язку (Government Communications Headquarters)⁹⁶⁰. На території країни під егідою Пентагону розміщено 12 наземних станцій стеження для отримання інформації у глобальному масштабі. Велика Британія не володіє власною системою супутникової розвідки і повністю залежна від американських супутників. Система покриває території далеко за межами Європи, забезпечує американцям доступ до секретної інформації військового і цивільного характеру з території ЄС. Це не може не викликати періодичного обурення в європейських партнерів (останній гучний скандал 2013 року з прослуховуванням розмов лідерів європейських держав) і до певної міри підтверджувати вислів Ш. Де Голля про Британію як “троянського коня” США в Європі.

Тісну американо-британську співпрацю у галузях розвідки і військового співробітництва загалом детально описав британський дослідник А. Свендсен⁹⁶¹. Співпраця збройних сил включала повний комплекс заходів, зокрема, перебування кількох тисяч чоловік американського військового і цивільного персоналу на військових базах у Великій Британії, торгівлю і розробку бойових технологій, проведення спільних навчань і участь у військових місіях. Велика Британія продовжує підтримувати і брати участь у Балістичній програмі Протиракетної оборони США, залишилася їх найближчим військовим союзником в Європі і світі загалом.

Вагомим чинником активізації американо-британських відносин завжди був характер двосторонніх контактів і рівень довіри між лідерами обох держав, що, втім, не були позбавлені суперечностей.

⁹⁶⁰ Aldrich R.J. British intelligence and the Anglo-American “Special Relationship” during the Cold War // *Review of International Studies*. 1998. №24. p. 340.

⁹⁶¹ Див.: Svendsen A.D.M. *Intelligence Cooperation and the War on Terror. Anglo-American security relations after 9/11*. London and New York, 2010. 236 p.

Загалом американо-британські “особливі відносини” стали взаємовигідним союзом, в якому кожна із сторін має свої інтереси. Характер “особливості” цих відносин протягом всієї історії їх розвитку піддавався сумнівам як практичним досвідом, так і в концепціях насамперед американських політичних стратегів та аналітиків. Основною проблемою є їх первинна асиметричність, в основі якої лежить різниця стратегічного охоплення проблем безпеки⁹⁶². Для Сполучених Штатів від середини ХХ ст. це охоплення має глобальний характер, а для Великої Британії – переважно регіональний (європейський), що зазвичай недовподобі визнавати самим британцям з огляду на їх історичне минуле. Тому апріорі стратегічний характер цих міждержавних відносин завжди мав більше значення для Великої Британії.

Одним з проблемних питань, на яке погляди обох партнерів завжди були і залишаються неоднозначними, є доцільність поглиблення євроінтеграції, участь в ній Великої Британії. В історіографії є визнаним факт, що Вашингтон, зацікавлений в об’єднанні зусиль Західної Європи у післявоєнний період заради економічної стабілізації і розвитку за умови контрольованості цього процесу, завжди був прихильником британського членства в ЄЕС⁹⁶³. Британські дипломатичні можливості і політичний вплив у різних частинах світу, в тому числі на величезних територіях колишніх британських колоній, були неоціненним активом для американської політики. Тому Вашингтон сподівався, що Британія могла стати впливовим членом, можливо навіть лідером об’єднаної Європи. Для самої Британії політика європейської інтеграції у перші післявоєнні десятиліття не була пріоритетом зовнішньої політики. Опорою державної безпеки і компенсацією за втрачений імперський статус вважалися саме відносини із США. Навіть після вступу Великої Британії до ЄЕС у 1973 році концептуальні підходи до зовнішньої політики держави не зазнали суттєвих змін. Однак британське небажання здійснювати повноцінну й активну участь у процесах євроінтеграції було розглянуте у Вашингтоні як атавізм. Британський ізоляціонізм в Європі не входив у стратегічні плани Америки.

Початок ери постбіполярного протистояння вніс корективи у європейську політику США. Вони отримали унікальну можливість реалізувати геополітичні амбіції як єдина наддержава, що

⁹⁶² Childs N. Past, present, and future foreign policy: the British perspective // U.S.-U.K. relations at the start of the 21st century / ed. by Jeffrey D. McCausland, D.T. Stuart. January 2006. Chapter 9. p. 123.

⁹⁶³ Cooper R. Britain and Europe // International Affairs. 2012. No 88. Vol. 6. p. 1203.

ознаменувало період т. зв. “монополярного світоустрою” (гегемонії) в системі міжнародних відносин. В умовах ліквідації східної загрози в Європі і початку реалізації повноцінної міжнародної політики ЄС виникло питання про доцільність, а для самих Сполучених Штатів і вартість подальшої тотальної залежності Європи у сфері безпеки та оборони. США розпочали зміщувати увагу на розв’язання та попередження викликів безпеки в регіонах Центральної і Південно-Східної Азії, Близького Сходу. Про це йшлося вже в Стратегії національної безпеки США 1994 року, де зазначалося, що регіон Східної Азії набуває все більшого значення для безпеки та процвітання Сполучених Штатів⁹⁶⁴. Військова присутність американців в Європі скоротилася з 330 тис. чол. у період “холодної війни” до 80 тис. чол. на початку 2000-х років⁹⁶⁵.

Загроза, що постала перед європейцями з подальшим скороченням американських військ в Європі і невизначеним майбутнім НАТО в умовах розгортання одразу декількох конфліктів на близькій периферії ЄС спричинили необхідність переосмислення регіональної стратегії безпеки і реанімації ідеї створення об’єднаних військових ресурсів. Однак фіксація “де-юре” в установчих актах ЄС цієї сфери співпраці/інтеграції була надто аморфною, а процес її реалізації виявив з одного боку відвертий спротив проатлантично і євроскептично налаштованих держав-членів (насамперед Великої Британії), що діяли за історичною інерцією і на догоду власним інтересам, а з іншого – неспроможність і неготовність проєвропейськи налаштованої групи країн до консолідації зусиль і реального інвестування у справу набуття Співтовариством військових ресурсів. В Європі достатніми військовими ресурсами для власного захисту та імовірного розгортання сил за межами континенту володіли лише Велика Британія і Франція, які перебували на різному рівні лояльності до американських союзників. Тому балканські конфлікти 1990-х рр. змусили США пригадати роль опікуна європейської безпеки, а європейців зрозуміти, що економічна могутність не обов’язково переходить у стратегічну і геополітичну.

Необхідність налагодити конструктивний діалог з новоствореним Європейським Союзом для збереження системи атлантичної солідарності і співпраці змусили американську адміністрацію

⁹⁶⁴ A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. The White House. June 1994. Washington, 1994. p. 23.

⁹⁶⁵ Margaret Thatcher. Speech to European Parliament. 1986 Dec 9 // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/106534> (дата звернення: 16.01.2016); Sytas A. Insight – Ukraine crisis will be “game changer” for NATO. Gaiziunai, Lithuania russels, 2014. May 18.

поглиблювати стосунки з Німеччиною і Францією, “локомотивами” європейської інтеграції. Тому природньо для США відносини з Великою Британією, яка набула стійкого іміджу “незручного партнера” в ЄЕС за правління М. Тетчер, дещо відійшли на другий план. Це дало підстави окремим представникам західної історіографії стверджувати про кінець “особливих відносин”⁹⁶⁶. Їх цінність для США, а отже й перспективи збереження на високому стратегічному рівні, залежали від здатності британських політичних еліт швидко адаптуватися до нових реалій міжнародних відносин і трансформувати ставлення до європейської інтеграції. Основним завданням Лондона стало утримання контролю за процесами континентальної інтеграції через збереження провідних позицій НАТО в системі європейської безпеки. За умов переорієнтації міжнародних пріоритетів США і завершення періоду виконання Сполученим Королівством ролі посередника між СРСР і США, уряд Дж. Мейджора на початку 1990-х рр. був змушений активізувати дипломатичну роботу на європейському напрямі. На етапі прийняття Договору про Європейський Союз Британія проявила себе як найенергійніший захисник атлантизму. В Маастрихті британська сторона домоглася переведення дискусії про розвиток інтеграції у сфері безпеки в русло НАТО-центричної концепції, яка передбачала доповнення американської військової присутності в Європі⁹⁶⁷.

Загалом британська політична еліта завжди сприймала поглиблену участь в євроінтеграції як потенційний фактор розколу у відносинах із США. У Великій Британії традиційно скептично ставляться до ідеї “багатополюсного світу”, в якому Європі відводиться роль протипаги Америці. Наприклад, М. Тетчер у 1990-х рр. публічно дорікала Дж. Мейджору за те, що він “вибрав Європу замість Америки” і своїми кроками на європейському напрямі зробив “особливі відносини” другорядними⁹⁶⁸. У 1990-ті рр. висловлювалися певні застереження британців щодо зменшення ролі їх країни для США після завершення “холодної війни”, особливо на фоні посилення інтересу Вашингтона до відносин з об’єднаною Німеччиною як потенційним лідером ЄС. Нагнітання істерії щодо загрози національній безпеці і суверенітету Британії у зв’язку з залученням країни до інтеграційних процесів

⁹⁶⁶ Dempsey J. Is the UK-U.S. Special Relationship Over? // Carnegie Europe. 2015. April 22. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59867> (дата звернення: 08.11.2016).

⁹⁶⁷ Commons Sitting of 11 December 1991. European Council (Maastricht) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 11 December 1991. Series 6. Vol 200. с. 860.

⁹⁶⁸ Dumbrell J. A Special Relationship Anglo-American Relations from the Cold War to Iraq. 2nd edition. Basingstoke, 2006. pp. 5-6.

традиційно сприяла переважно євроскептична британська преса, орієнтована на атлантизм. Насамперед згадаємо медіа-імперію мільярдера Р. Мердока. Однак зазначена позиція значної частини британського політикуму не є монопольною. Інша частина британської політичної та експертної еліти підтримує помірковано-критичний підхід до залежності Великої Британії у військово-політичних питаннях від США. Наприклад, міністр оборони в урядах М. Тетчер і Дж. Мейджора А. Кларк у січні 1991 р. записав у своєму щоденнику щодо модернізації ядерних сил країни, що небажано, аби США володіли правом вето на функціонування британських балістичних систем в рамках подальшої концентрації влади у Вашингтона⁹⁶⁹. У 1995 році міністр фінансів і закордонних справ в урядах М. Тетчер лорд Хау розкритикував євроскептицизм Дж. Мейджора, зазначивши, що для країни виключення з процесу вирішення європейських проблем є “трагедію національного масштабу”⁹⁷⁰.

Зазвичай помірковані прихильники американо-британських “особливих відносин” формують ряди проєвропейськи налаштованої частини британського суспільства, що підтверджує тісну кореляцію стратегічних американського і європейського напрямів зовнішньої політики Великої Британії. Причому партійна приналежність не має істотного значення. Гострі суперечки з питань євроінтеграції у 80-90-х роках ХХ ст. призвели до глибокої кризи в рядах Консервативної партії, наслідками якої стали втрата прем’єрського портфеля М. Тетчер у 1990 році і нищівна поразка партії на загальних виборах 1997 року.

На фоні невиразної і суперечливої європейської політики британських консерваторів перемога британських лейбористів з їх проєвропейськими гаслами на виборах у 1997 р. була зустрінута у Вашингтоні із неприхованим задоволенням⁹⁷¹. “Третій шлях” лейбористів у зовнішній політиці і стратегія “сполучного моста” між США і ЄС за змістом стали модерною вівіскою для традиційного прагнення британських урядів втілити ідею глобальної ролі країни через її вихід на провідні позиції в євроінтеграційних процесах за допомогою “особливих відносин” із США. Зняття британського вето на формування військових можливостей ЄС відрило шлях до повноцінної реалізації проекту СЗПБ. Хоча британський уряд

⁹⁶⁹ I bid. p. 39.

⁹⁷⁰ Уткин А.И. Американская стратегия для XXI века. М.: Логос, 2000. С 114.

⁹⁷¹ Володіна М.О., Крапівін О.В. Розвиток “особливого партнерства” США та Великої Британії після закінчення “холодної війни” // Історичні і політологічні дослідження. 2012. № 2 (50). С. 232.

погодився передати повноваження ЗЄС майбутнім СШР Євросоюзу, це не означало зміни головного принципу новітньої зовнішньої політики Сполученого Королівства – збереження атлантичної солідарності. У принципових питаннях Лондон завжди виступав на боці Вашингтона. Прикладами стали підтримка британським урядом рішення керівництва США про бомбардування Афганістану і Судану (1997–1998 рр.), застосування сили проти Іраку (1998 р.), участь в операції НАТО проти Югославії (1999 р.), бомбардуванні Іраку (2001 р.), війна в Афганістані та Іраку (2002–2003 рр.), підтримка американських планів ПРО в Європі. Як зазначає А. Громико, “ніколи до Блера британські прем’єри, чи то лейбористи чи консерватори, так послідовно не слідували у фарватері військових пригод Вашингтона”⁹⁷².

Зовнішня політика Т. Блера стала підсумком тривалих пошуків британською політичною елітою шляхів підвищення значимості Великої Британії для США як гарантії відродження її глобального впливу через механізми “особливих відносин” в умовах монополярного світоустрою, поступової втрати інтересу Америки до проблем безпеки в Європі і поглиблення процесів європейської інтеграції. Лондон намагався зберегти роль медіатора між Європою і США, що могло додати йому політичної ваги на міжнародній арені. Лейтмотивом діяльності на позиціях “між Америкою та Європою” стала заява Т. Блера наприкінці 1998 р.: “Слід розуміти раз і назавжди, що Велика Британія не має вибирати між США і Європою... Ми сильніші зі США завдяки нашій силі в Європі, ми сильніші в Європі завдяки нашій силі зі США”⁹⁷³. Під час виступу в Чикаго 22 квітня 1999 р. Т. Блер закликав Сполучені Штати і ЄС перейти від суперництва до якісно нового рівня партнерства і посилити співпрацю. Прем’єр-міністр засвідчив необхідність посилення трансатлантичної солідарності в умовах визрівання поліполярного світоустрою⁹⁷⁴. Як показав подальший хід історії, прогресивні ідеї Т. Блера виявилися для нього ж нездійсненними.

Політика лейбористського уряду на європейському напрямі підтвердила збереження непорушності стратегічний пріоритетів

⁹⁷² Громько А.А. Англия перед выбором / А.А. Громько // Независимая газета, Дипкурьер. 2003. 3 марта. С.3.

⁹⁷³ Tony Blair – 1998 speech on foreign affairs. The below speech was made by the then Prime Minister, Tony Blair, on foreign affairs on Tuesday 15th December 1998 // UKPOL. 2015. September 7. URL: <http://www.ukpol.co.uk/2015/09/07/tony-blair-1998-speech-on-foreign-affairs/> (дата звернення: 21.06.2016).

⁹⁷⁴ The Blair Doctrine. Blair T. Prime Minister’s speech: Doctrine of the International Community at the Economic Club, Chicago. 24 April 1999 // PBS Newshour. URL: http://www.pbs.org/newshour/bb/international-jan-june99-blair_doctrine4-23 (дата звернення: 17.05.2016).

зовнішньої політики Великої Британії. Уміло представлена у перші роки його роботи проєвропейська риторика, підкріплена кількома ефективними дипломатичними рішеннями, спрямованими на зближення позицій з європейськими партнерами, свідчила про збільшення гнучкості позиції британського істеблішменту в прийнятті тактичних рішень. Серед цих рішень підписання Амстердамського договору, історична франко-британська декларація Сен-Мало 1998 року про розвиток автономних від НАТО військових структур і підрозділів в рамках СПБО, згода на передачу від ЗЄС до ЄС ключових функцій, активна підтримка розширення ЄС. Однак участь Британії в кампанії проти Іраку в грудні 1998 р. зіпсувала враження від досягнутих домовленостей в Сен-Мало у країнах Європи⁹⁷⁵. Наступним показовим кроком стала активна участь Лондона у військовій операції НАТО проти Югославії 1999 року. На думку С. Пик, лідерство у формуванні повноцінної європейської системи безпеки та оборони стало для Великої Британії суттєвим чинником підтримки “особливих відносин” з США⁹⁷⁶. Не випадково зміна ставлення Лондона до ЄПБО ЄС відбулася після зміни у відношенні Вашингтона до європейської оборонної ідентичності наприкінці 1990-х років.

Політика другого і третього складу урядів Т. Блера (2001–2007 рр.) показала, що поглиблення участі країни в інтеграційних процесах мало переважно декларативний і кон’юнктурний характер. Одночасно з активізацією проєвропейської політики керівництво Великої Британії своїми діями на міжнародній арені підтверджувало стратегічну першорядність військово-політичної коаліції зі США. Саме британський уряд, на відміну від позиції інших країн Західної Європи, у 2004 році погодився розмістити на території країни (база королівських ВВС Файлінгдейлз в графстві Норт-Йоркшир) радар раннього виявлення і ракети-перехоплювачі ВС США в рамках створення американської системи ПРО⁹⁷⁷. Зовнішня політика лейбористів засвідчила зростання ціни однозначного вибору на користь США або ЄС. Одностороннє рішення про беззаперечну участь Британії у війні з Іраком у 2003 році поставило під сумнів лідерські

⁹⁷⁵ Яковенко Н. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. К.: Науковий світ, 2003. С. 134; Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північній Ірландії В. Василенка Міністру закордонних справ України Б. Тарасюку. № 49/26-793 від 17.12.1998 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 121. Арк. 188.

⁹⁷⁶ Пик С. Зазнач. твір. С. 204.

⁹⁷⁷ Рубцов Ю. Быть ли и далее “особым отношениям” двух англосаксонских членов НАТО? // Международная жизнь. 2010. 25 октября. URL: <http://interaffairs.ru/print.php?item=419> (дата звернення: 24.11.2016).

амбіції країни в євроінтеграційних процесах, стало початком кінця правління Т. Блера і Лейбористської партії.

В основі позиції Сполучених Штатів щодо формування автономних військових потужностей в Європі також перебувала серйозна суперечність. З одного боку США були зацікавлені у збереженні “status quo” в системі колективної безпеки Європи та непорушності трансатлантичних зв’язків, що десятиліттями не піддавалися сумніву самими європейцями (за винятком хіба що амбіцій Франції). Стратегічний союз з Європою став природним і життєво важливим для Америки в усіх сферах взаємодії, адже гарантував її глобальний статус наддержави. Водночас формування військової і навіть політичної компоненти ЄС розглядалося Вашингтоном як потенційна загроза розколу Північноатлантичного Альянсу та імовірність народження нового стратегічного суперника. В американських політичних та експертних колах наявна думка, що СЗППБ ЄС “проектувалася як противага американській “супервладі”⁹⁷⁸. Свідченням цьому стала “телеграма Бартоломео” (лютий 1991 р.), через яку адміністрація США фактично застерігала європейців від створення нового незалежного центру сили у світовій системі безпеки⁹⁷⁹. Вашингтон з стурбованістю відреагував на франко-німецьку ініціативу зі створення у 1992 р. спільного армійського корпусу як основи майбутніх європейських збройних сил. З іншого боку США, як і НАТО в цілому, після завершення “холодної війни” зустрілися з необхідністю зміни акцентів у політиці безпеки, яка полягала у посиленні відповідальності європейських держав за регіональну безпеку. Це мало наслідком неминуче скорочення чисельності американських військ в Європі, передачу частини повноважень і відповідальності структурам ЄС, що апріорі створило принаймні психологічний дискомфорт у значної частини американської еліти. Британія у ролі надійного союзника і потенційного лідера європейської військово-політичної інтеграції підходила якнайкраще, що засвідчило важливість “особливих відносин” для самих Сполучених Штатів.

Зазначена суперечність американських інтересів проявилася, наприклад, в реакції на домовленості Сен-Мало у вигляді одночасної стурбованості та поміркованого схвалення. Державний Секретар США М. Олбрайт в грудні 1998 р., привітавши ініціативи Британії щодо

⁹⁷⁸ McNamara S. Is the Special Relationship Still Special? // Journal of International Security Affairs. 2008. No 14. p. 23.

⁹⁷⁹ Van Eekelen W.F. Debating European security, 1948-1998. Brussels, 1998. p. 227.

посилення європейських військових можливостей, зазначила, що будь-які зміни мають проходити відповідно до принципів атлантичної співпраці і застерегла європейців від трьох “d”: decoupling (роз’єднання прийняття рішень на рівні ЄС і НАТО); duplication (дублювання функцій структурами НАТО та ЄС); discrimination (дискримінація прав країн, що на той час не входили до ЄС, але стали членами НАТО)⁹⁸⁰. Адміністрація США чітко дала зрозуміти, що бачить європейські структури безпеки в рамках НАТО, а ініціативи британського уряду узгоджуються з їх інтересами. Реакція американських політичних кіл, зокрема, в Сенаті, та неурядових фахівців на формування ЄПБО була неоднозначна – від схвально-позитивної до різко негативної⁹⁸¹. Хоча загалом Вашингтон був зацікавлений у посиленні військової спроможності Європи, політична еліта США усвідомлювала слабкість можливостей європейських партнерів у військово-політичній сфері. Особливо турбував і дивував американців феномен проголошення амбітних планів створення європейського війська в умовах скорочення усіма державами ЄС військових бюджетів. При такому їх підході до фінансування безпеки стало зрозумілим, що завдання створення до 2003 р. численних СШР є нереальними. Проявилось значне технічне відставання європейських армій від армії США.

Імовірно з огляду на комплекс зазначених причин в текстах стратегічних документів США у сфері зовнішньої політики і безпеки, зокрема, регулярних “Стратегіях національної безпеки”, питання розвитку автономних від НАТО військових ресурсів ЄС не згадувалися. Це свідчить, що Євросоюз не розглядався американськими адміністраціями як впливовий суб’єкт системи світової безпеки. При цьому Вашингтон підтримував процеси європейської інтеграції загалом. Також в цих документах помітне відокремлення розгляду співпраці США з Великою Британією від співробітництва з ЄС⁹⁸².

В історіографії наявна думка про те, що пріоритети Т. Блера були спрямовані на підтримку Америки з метою спрямування Вашингтона від панівного серед наближених радикальних кіл президента Дж. Буша-молодшого унілатералізму через донесення до керівництва США позиції Великої Британії і Західної Європи⁹⁸³. Т. Бордачов

⁹⁸⁰ From St-Malo to Nice. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Paris, May 2001. Chaillot Papers 47. pp. 110-111.

⁹⁸¹ Sloan S.R. The United States and European Defence. Paris, April 2000. Chaillot Paper 39. pp. 34-36.

⁹⁸² Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense. Washington, 2012. 8 p.

⁹⁸³ Cronin J.E. Britain and America Beyond Empire: Neoliberalism, the “Special Relationship” and the Search

вважає, що дії уряду Сполученого Королівства в рамках іракської кампанії 2002–2003 рр. були спробою утримати Сполучені Штати в європейській орбіті.⁹⁸⁴ Так чи інакше в умовах початку переходу міжнародної системи до поліполярного світоустрою чітко проявилися межі впливу Великої Британії як на зовнішню політику США, так і на об'єднавчі політичні процеси в Європі, а дихотомія США – ЄС у зовнішній політиці країни набула особливої актуальності.

Фундаментальне значення відіграє аналіз американо-європейської взаємодії у сфері безпеки крізь призму характерного для неї співставлення двох ключових стратегічних культур чи філософій безпеки, втілених у запропонованих західними вченими концепціях “hard power” (“твердої сили”) і “soft power” (“м'якої сили”), що в міжнародних відносинах асоціюються із політикою безпеки та оборони відповідно США і Європейського Союзу. Західні аналітики, порівнюючи характер політичної влади Сполучених Штатів і західноєвропейських держав з часів “холодної війни”, стверджують про наявність глибокого трансатлантичного розколу у їх поглядах на формування і здійснення зовнішньої та оборонної політики, відсутність єдиної стратегічної культури, відмінність поглядів на проблеми безпеки⁹⁸⁵. Для Сполучених Штатів з остаточним відходом від ізоляціонізму в міжнародних відносинах після Другої світової війни традиційно характерна схильність до силового (військового) і переважно одноосібного розв'язання міжнародних конфліктів, які зачіпають сфери їх пріоритетних інтересів, що є наслідком уніполярного бачення світового порядку. Акцентований глобалізм США і не менш пропагований регіоналізм ЄС ставлять два західних центри сили на різні позиції в ієрархії міжнародних відносин. Для європейських держав основними методами вирішення міжнародних конфліктів і ліквідації загроз безпеці у повоєнний період стали дипломатія, багатосторонній підхід, міжнародне право, торгово-економічний вплив, гуманітарна допомога і політика співпраці з найближчою периферією (традиційні методи “м'якої сили”). На думку Е. Моравчика, Європа (тобто ЄС) є “тихою наддержавою”, що спеціалізується на невійськових формах сили – цивільних, “м'яких” та військових без ведення тотальної війни. Хоча вона не єдина в

for Global Order. Paper presented to the Conference of Europeanists, Chicago, IL. April 1st, 2006. Boston, 2006. 31p.

⁹⁸⁴ Бордачев Т. Европейский мир после 1989 года // Россия в глобальной политике. 2007. № 3. Май-июнь. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_8813 (дата звернення: 18.10.2016).

⁹⁸⁵ Kagan R. *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York, 2004. 176 p.; Купер Р. Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке / пер. с англ. М.: Московская школа политический исследований, 2010. 240 с.

класичному розумінні (іде мова про відсутність централізованої зовнішньої та оборонної політики), вона є більш ефективною у проекції влади в усьому світі, ніж інші світові центри сили⁹⁸⁶. Як зазначає Дж. Най, “Європа виступає найбільш серйозним конкурентом США з точки зору “м’якої сили”⁹⁸⁷.

Історичною причиною таких відмінностей в характері політичної влади США і Західної Європи стали руйнівні наслідки світових воєн для Європи і посилення Сполучених Штатів, які взяли на себе функцію гарантування європейської безпеки. Європа стала залежною від заокеанського партнера у сфері власної і глобальної безпеки. Водночас не варто абсолютизувати відмінності в стратегічній культурі США і держави Європи. Така градація була відносною у різні історичні періоди і не може розглядатися як універсальна причина усіх суперечностей між американцями і європейцями. Америку і Європу традиційно об’єднують спільні ліберально-демократичні цінності, культурні традиції, система економічних відносин, тісний зв’язок у сфері безпеки. Цього більш ніж достатньо для підтримки партнерських відносин, що довів період правління президента Б. Обама (2009–2016 рр.), курс якого на пропагування багатосторонньої дипломатії і посилення застосування ресурсів “м’якої сили” у міжнародних відносинах дозволив нівелювати кардинальні розходження у взаєминах США і ЄС, перевести співпрацю між сторонами у більш конструктивне русло⁹⁸⁸.

Незважаючи на численні декларації і переважно інституційно-юридичну роботу щодо розвитку європейських військово-політичних можливостей, упродовж понад двох десятиліть функціонування СЗППБ ЄС має не так багато здобутків. Згідно пакету домовленостей “Берлін-плюс” 2002–2003 рр. ЄС і НАТО узгодили принцип “розподілу ролей” у здійсненні військових заходів. НАТО зберегло функцію ударної сили при розв’язанні військових конфліктів, а на ЄС покладено проведення поліцейсько-миротворчих місій і надання гуманітарної допомоги постраждалим регіонам. При цьому структури ЄС зобов’язалися узгоджувати дії з керівництвом НАТО і США, не розгортати військову діяльність у зонах зосередження військ Альянсу. Так було досягнуто компромісу між США і ЄС в умовах небажання

⁹⁸⁶ Moravcsik A. U.S.-EU Relations: Putting the Bush Years in Perspective // *The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe’s Role in the World* / ed. F. Bindi. Washington, 2010. p. 207.

⁹⁸⁷ Най Дж. “Мягкая сила” и американо-европейские отношения // *Smart Power Journal*. 2013. 7 апреля. URL: <http://smartpowerjournal.ru/soft-power/> (дата звернення: 27.11.2016).

⁹⁸⁸ Hamilton D., Forster F. The Obama administration and Europe // *The Obama Moment European and American perspectives* / ed. by A. de Vasconcelos, M. Zaborowski. Paris, 2009. p. 57.

європейців вкладати належні ресурси у розбудову СШР та їх військово-технічне забезпечення. Середні витрати на оборону в країнах ЄС у 2000 році перебували на рівні 2 %, тоді як у США – 4%, і це відставання постійно зростало⁹⁸⁹. Неформальна нова “Трансатлантична угода”, за оцінкою А. Моравчика, фактично означала згоду Сполучених Штатів на посилення європейського впливу і повноважень в Альянсі та можливість перекласти частину відповідальності з врегулювання криз на Євросоюз⁹⁹⁰. Однак досягнення такого “status quo” не гарантувало подальшого розходження поглядів союзників на ключові загрози міжнародної безпеки. Реалізація американського унілатералізму і сповідувана адміністрацією Дж. Буша-молодшого доктрина ліберального інтервенціоналізму показали реальні можливості США і ЄС у світовій політиці. Критичний момент вирішення питання автономізації європейських військово-політичних ресурсів став каталізатором геополітичного самовизначення держав Західної Європи, виявивши відсутність політичної єдності у сфері безпеки не лише між США і Європою, але й між самими європейцями. Європа різноманітна і далеко не єдина ні економічно, ні політично, ні у військовому вимірі, що у стратегічному плані міжнародного конкурентного середовища не може не задовольняти американців. Принаймні так було до розв’язання російської військової агресії на Сході Європи.

Загалом в Сполучених Штатах слабка політика ЄС у сфері безпеки сприймалася неоднозначно. З одного боку американці завжди наполягали на збільшенні витрат європейців на власну безпеку і не проти автономізації європейських збройних формувань під загальним патронатом НАТО з метою розвантаження своєї зовнішньої політики і оборони від проблем Європи. Така позиція узгоджувалася з новими домовленостями США і ЄС на рівні Спільної декларації 1990 р. і Нового Трансатлантичного Порядку денного 1995 року. Зрештою це відповідало логіці розвитку міжнародних відносин постбіполярного періоду. Водночас представники американської адміністрації постійно висловлювали застереження щодо самостійного характеру дій Європи у сфері безпеки. Особливу занепокоєність амбітними планами європейців щодо створення самостійної військово-політичної системи американська адміністрація висловлювала в ході загострення протиріч

⁹⁸⁹ Уткин А.И. “Два берега Атлантики” // США-Канада: экономика, политика, культура. 1999. № 2. С. 3-18. С. 3-18.

⁹⁹⁰ Moravcsik A. Striking a New Transatlantic Bargain Andrew // Foreign Affairs. July-August 2003. Vol. 42. No 4. p. 85.

партнерів під час іракської кампанії 2003 року. Зокрема, представник США в Альянсі Н. Бернс на засіданні Ради НАТО цього ж року заявив про суттєву загрозу для майбутнього організації від розвитку ЄПБО ЄС⁹⁹¹. Однак негативна реакція американського керівництва на розвиток військової компоненти ЄС не мала стійкого характеру, поступово еволюціонувала і була характерна насамперед для періоду правління Дж. Буша-молодшого, наприкінці якого намітилися зміни у ставленні Вашингтона до ЄС як партнера у сфері безпеки. Представник США в НАТО В. Нуланд, перебуваючи в Лондоні 25 лютого 2008 р. зробила безпрецедентну заяву, в якій зазначила, що США, НАТО, Велика Британія і весь “демократичний світ” потребують більш сильну і дієву європейську оборонну структуру та закликала розвивати компоненту “жорсткої сили” ЄПБО⁹⁹². Представники Держдепартаменту наголошували на необхідності посилення стратегічного бачення ЄС розв’язання глобальних проблем безпеки, централізації його системи політичного управління і відходу від надмірної ідеалізації в зовнішній політиці об’єднання⁹⁹³. Головні надії в ініціюванні реформ ЄПБО американці покладали саме на британську сторону.

Загалом історично за приналежністю до стратегічної культури у сфері безпеки погляди британців ближчі до поглядів американців, ніж європейців. Доказів цьому є достатньо – численні конфлікти від війни у Перській затоці 1991 року до війни в Іраку 2003 року. Це також підтверджує консенсус щодо необхідності розширення ЄС на країни ЦСЄ, адептом якого завжди були США і Велика Британія. Якщо більшість держав Європи (насамперед Франція і Німеччина) надавали перевагу “м’якій силі” і не хотіли брати участь у військових конфліктах, то у Великій Британії силовий сегмент зовнішньої політики до недавнього часу не зустрічав істотних заперечень серед правлячих еліт, що створювало умови для формування спільних позицій з США. Британії ніколи не давали спокою її історична пам’ять про імперське минуле і потяг до глобального впливу. Тому підкреслений глобалізм Сполучених Штатів і регіоналізм ЄС є

⁹⁹¹ Михайлов С.А. Изменения в подходах США к Европейской политике в сфере безопасности и обороны // Проблемы национальной стратегии. 2010. № 4(5). С. 8.

⁹⁹² Ambassador Victoria Nuland: United States Permanent Representative to the North Atlantic Treaty Organization (NATO). Speech at the London School of Economics, London, United Kingdom, February 25, 2008 // United State Mission to NATO. URL: http://www.nato.usmission.gov/ambassador/2008/Amb_Nuland_022508.htm.

⁹⁹³ Armitage D., Moisan A. Constabulary Forces and Postconflict Transition: The Euro-Atlantic Dimension // Strategic Forum. November 2015. No218. 8 p.

визначальними для британської політичної еліти на користь першого шляху⁹⁹⁴.

Лондон був корисний Вашингтону в якості традиційного союзника у його відносинах з ЄС. Британські уряди завжди опонували поглибленню інтеграції, насамперед у сфері зовнішньої політики і безпеки, залишалися вірними атлантичним зобов'язанням. Вплив Великої Британії на розвиток СЗППБ ЄС став козиром Лондона у відносинах з Вашингтоном. Однак якщо говорити про обсяги військових витрат Великої Британії, то вони загалом неспівмірні з аналогічними витратами США. Наприклад, за підсумками 2007 року річний оборонний бюджет Сполученого Королівства становив 63,3 млрд. дол., а США – 545,3 млрд. дол.⁹⁹⁵ Тому не дивно, що історія усіх ключових військових кампаній кінця ХХ – початку ХХІ ст. за спільної участі американських і британських військ засвідчила другорядність британських військових можливостей. Наприклад, під час військової кампанії в Косово у 1999 році Велика Британія, яка завжди пишалася своїми військовими силами, змогла надати лише 4% повітряної техніки і 4% бойових снарядів, що виглядало ненабагато краще за вклад інших європейських учасників⁹⁹⁶. Дещо краще виглядала ситуація у війні в Афганістані та Іраку, хоча і там американські війська утримували першість на всіх рівнях. Такі факти дозволяють зробити висновок, що американській адміністрації була необхідна участь британських союзників у спільних військових операціях з метою не стільки отримати критично важливу військову допомогу, скільки легітимізувати на міжнародному рівні власне військове втручання у конкретні регіони і держави – зони стратегічних інтересів. “Особливі відносини” на рубежі ХХ – ХХІ століть були більш необхідними для міжнародного самоствердження Великої Британії, ніж для американських зовнішньополітичних інтересів. Звідси випливає очевидна асиметрія стратегічного партнерства між країнами, яке з історичних англо-американських відносин від середини ХХ ст. трансформувалося на американо-британську взаємодію з домінуванням саме першої (американської) складової. Роль “молодшого партнера” влаштовувала британські еліти як необхідна ціна за підтримання статусу Великої Британії як світової держави.

В ході процесу підготовки вторгнення в Ірак у 2002–2003 рр. адміністрації Дж. Буша-молодшого і Т. Блера активно шукали підстави

⁹⁹⁴ Уткин А.И. Указ. соч. С. 109.

⁹⁹⁵ Dumbrell J. Op. cit. p. 69.

⁹⁹⁶ Kagan R. Op. cit. p. 24.

початку кампанії, пов'язуючи її з гіпотетичною наявністю в Іраку зброї масового знищення⁹⁹⁷. При цьому на відміну від американців, які пропонували не чекати на міжнародну легітимацію військових дій і діяти односторонньо, Т. Блер, з метою уникнення розколу в рядах своєї партії і суспільства, наполягав на необхідності одержання підтримки ООН⁹⁹⁸. Зрештою друга резолюція ООН на військові дії в Іраку була надана вже після їх початку. Більшої дипломатичності від дій британського керівництва вимагала напружена внутрішньополітична ситуація, адже в самій правлячій Лейбористській партії назріла ситуація розколу. Частина провідних діячів партії, зокрема, Міністр з міжнародного розвитку К. Шорт, колишній Міністр закордонних справ Р. Кук, виступили проти війни з Іраком. Початок політичної кризи змусив главу Форін офісу Дж. Стро заявити у липні 2002 р. про те, що зміна режиму в Багдаді не є головною метою зовнішньої політики Британії⁹⁹⁹. Зрештою під натиском адміністрації Дж. Буша-молодшого Т. Блер під час візиту до США 7-8 вересня 2002 р. підтвердив готовність Великої Британії взяти участь у самостійних військових діях коаліції проти Іраку без резолюції ООН¹⁰⁰⁰. Під час спеціального засідання Британського парламенту 24 вересня 2002 р. Т. Блер заявив, що “сучасна політика щодо Іраку себе вичерпала”¹⁰⁰¹. Так британська сторона фактично запустила процес безпосередньої підготовки до війни проти Іраку. Зазначені факти засвідчили наявність у британській стратегічній культурі елементів європейського та американського підходів до розв'язання проблем безпеки¹⁰⁰². У тактичному плані, з огляду на інтереси на континенті, британське керівництво змушене схилитися до європейської

⁹⁹⁷ Лист Тимчасового повіреного у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчука Державному секретареві Міністерства закордонних справ України Ю.А. Сергееву. № 6124/2-110-1076 від 24.09.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 229. Арк. 88.

⁹⁹⁸ Буш Дж.В. Ключові рішення / пер. з англ. Н. Гербіш. К.: Брайт Стар Паблішинг, 2012. 512 с.

⁹⁹⁹ Лист Генерального консула України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Ю. Лазарева Директору Департаменту з питань політики та безпеки Міністерства закордонних справ України С.Р. Реві “Позиція Великої Британії щодо можливої військової операції США в Іраку”. № 6124/41-110-359 від 28.08.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 229. Арк. 70-71.

¹⁰⁰⁰ Лист Тимчасового повіреного у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчука В.о. начальника VI Територіального управління Міністерства закордонних справ України О.Д. Шевченку “Про позицію Великої Британії щодо Іраку”. № 6124/41-110-1007 від 9.09.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 229. Арк. 72-73.

¹⁰⁰¹ Лист Тимчасового повіреного у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчука Директору Департаменту з питань політики та безпеки Міністерства закордонних справ України С.Р. Реві “Щодо скликання надзвичайної сесії Парламенту Великої Британії для розгляду питання Іраку”. № 6124/41-110-1086 від 24.09.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 229. Арк. 94-95.

¹⁰⁰² Грубинко А.В. Последствия войны в Ираке 2003 года для участия Великобритании в европейской военно-политической интеграции // International Scientific and Practical Congress “Scientific Achievements 2015”, 20 February 2015 in Vienna (Austria). Prague, 2015. Volume 2. pp. 195.

легітимаційної культури, у стратегічному – до американської, більш орієнтованої на силове вирішення конфлікту.

Міжнародне військове втручання в Афганістан та Ірак у 2002–2003 рр. під проводом США за стратегічними наслідками ознаменувало початок нового періоду в історії міжнародних відносин – поліполярного світоустрою. Посилення антиамериканських настроїв в світі, поглиблення кризи довіри в системі євроатлантичної співпраці і послаблення НАТО, зростання економічного і політичного впливу ЄС, Китаю і Росії на глобальному рівні, економічна рецесія означали початок серйозних змін в структурі світового розподілу влади¹⁰⁰³. Західні вчені заговорили про “кінець атлантизму”¹⁰⁰⁴. Хоча констатувати втрату США ролі “супердержави” зарано, нові тенденції міжнародних відносин поставили питання про більшу відповідальність регіональних центрів впливу за власну безпеку.

Прихід до влади у 2009 році президента Б. Обама завершив період ліберального інтервенціонізму та унілатералізму у зовнішній політиці Сполучених Штатів і надав сподівання на відновлення трансатлантичного взаєморозуміння в умовах проведення курсу на багатосторонність підходів у міжнародній політиці. США і ЄС продовжили тісну співпрацю з широкого кола проблем зовнішньої політики і міжнародної безпеки, зокрема, щодо близькосхідного врегулювання, стримування ядерної програми Ірану, боротьби з тероризмом у різних його проявах, стабілізації ситуації в країнах т. зв. “Арабської весни”, врегулювання конфлікту в Сирії, передачі уповноваження місцевій адміністрації і виведення військових контингентів з Афганістану, реформування НАТО тощо. Сподівання на інтенсифікацію трансатлантичних відносин дав початок переговорів про Трансатлантичну зону вільної торгівлі між США і ЄС. Однак прориву не відбулося. Відчувався брак уваги Вашингтона до ЄС, про що свідчили нечасті зустрічі офіційних осіб найвищого рівня. Європейці з більшим скепсисом стали відноситися до міжнародних ініціатив Вашингтона. Свідченням цьому стала ситуація навколо операції в Афганістані і сирійського конфлікту.

Зближення американо-європейських інтересів на міжнародній арені не передбачало скорочення і без того не надто масштабних європейських ресурсів. В сучасних умовах міжнародної політики Європейському Союзу не доводиться абсолютно покладатися на

¹⁰⁰³ Див.: Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади пер. з англ. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2012. 168 с.

¹⁰⁰⁴ Див.: Daalder I.H. The End of Atlanticism // Survival. 2003. Vol. 45. No. 2. pp. 147-166.

допомогу США, для яких політично стабільна Європа вже не є винятковою зоною зосередження стратегічних інтересів. За умови істотного скорочення бюджетних видатків, американські громадяни навряд чи матимуть бажання оплачувати безпеку європейців на звичному рівні, коли НАТО на 2/3 фінансується за рахунок США¹⁰⁰⁵. Зрештою сам Вашингтон за часів Б. Обама розпочав скорочення бюджетних асигнувань на армію і чисельності особового складу збройних сил. Тому в американських експертних колах лунали заклики до уряду зробити ставку не на співпрацю з кризовим, проблемним і непередбачуваним у своєму майбутньому ЄС, а звернути увагу на позиції Великої Британії як традиційно надійного і корисного для Америки союзника в Європі¹⁰⁰⁶.

Завершення правління лейбористів у Великій Британії, що співпало з правлінням наступника Т. Блера на посаді прем'єр-міністра Г. Брауна (червень 2007 – травень 2010 рр.), не позначилося істотними змінами у зовнішній політиці Великої Британії. Г. Браун продовжив політику попередника, намагаючись уникати теми вибору між двома головними векторами і дотримуючись більш поміркованої проамериканської політики. Єдиним помітним досягненням Кабінету міністрів в Європі стало підписання в грудні 2007 р. Лісабонського договору ЄС при незмінності декларування цінності “особливих відносин” із США, які прем'єр-міністр назвав “найбільш важливими двосторонніми стосунками”. Лондон залишався найнадійнішим союзником Вашингтона у зовнішній політиці, підтримуючи його позицію у головних питаннях міжнародних відносин, зокрема, щодо майбутнього Іраку і визнання незалежності Косово, ядерної програми Ірану ситуації в Афганістані¹⁰⁰⁷. “Стратегія національної безпеки Сполученого Королівства” 2008 року передбачала, що партнерство з США є “найважливішими двосторонніми відносинами” для національної безпеки Британії в тому числі через взаємодію в рамках НАТО. Щодо ЄС передбачено єдине загальне формулювання, за яким він “відіграє життєво важливу роль у гарантуванні більш безпечного світу, як в межах, так і за кордонами Європи”¹⁰⁰⁸. Про СЗППБ не

¹⁰⁰⁵ The Security and Defense Agenda (Future of NATO). Secretary of Defense Robert M. Gates Speech. Brussels. 10 June 2011 // U.S. Department of Defence. 2011. URL: <http://archive.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1581> (дата звернення: 03.11.2016).

¹⁰⁰⁶ Harris R., Phil D. Britain and Europe: Where America's Interests Really Lie // The Heritage Foundation. Special Report No 131 on Europe. 2013. April 29. URL: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/04/britain-and-europe-where-americas-interests-really-lie>

¹⁰⁰⁷ Капитонова Н.К. Некоторые аспекты внешней политики правительства Г. Брауна // Великобритания перед всеобщими выборами 2010 г. Доклады Института Европы № 250 / под ред. Ал.А. Громыко. М.: Ин-т Европы РАН; Рус. сувенир, 2010. С. 61.

¹⁰⁰⁸ National Security Strategy of the United Kingdom: Security in an Interdependent World. Presented to

йшлося. Водночас в американо-британських відносинах наступив період виключного прагматизму. Часи дружніх відносин, ґрунтованих на взаємній довірі і тісних особистих стосунках між лідерами держав, відійшли у минуле. Промовистим став факт ігнорування адміністрацією Б. Обама спроб Г. Брауна зустрітися з ним під час засідань Генеральної Асамблеї ООН 2009 року¹⁰⁰⁹.

Сучасний період в новітній історії зовнішньої політики Великої Британії на американському і європейському напрямках відзначається намаганнями як політичної еліти, так і суспільства переосмислити традиційні підходи. Упродовж останнього десятиліття відбулася еволюція ставлення британського суспільства до американо-британських відносин. Протестні настрої, що проявилися у масових антивійськових демонстраціях під час іракської війни 2003 року, сумніви в доцільності цієї кампанії навіть в рядах правлячої тоді Лейбористської партії, проєвропейські настрої значної частини британського бізнесу спричинили ментальну рефлексію місцевого політикуму і посилення антиамериканізму. Н. Фергюсон під впливом іракської кампанії і антивоєнних настроїв в самій Британії висунув припущення про можливий кінець “особливих відносин”¹⁰¹⁰. У вересні 2005 р. до річниці терористичних актів у США 2001 року тоді ще лідер опозиційних консерваторів Д. Кемерон піддав критиці “нереалістичні” і “спрощені” підходи Вашингтона до міжнародних відносин. Лідер ліберальних демократів Н. Клег засудив виключну орієнтацію зовнішньої політики Британії на “особливі відносини”, охарактеризувавши політику лейбористів як “збанкрутілий атлантизм”, який не відповідає вимогам мультиполярного світу¹⁰¹¹. У березні 2010 р. Комітет закордонних справ Палати громад рекомендував уряду відмовитися від використання терміну “особливі відносини” як неадекватного сучасному етапу співпраці країн¹⁰¹². Д. Кемерон під час візиту до Вашингтона у липні 2010 р. заперечив “сліпу лояльність” у відносинах між країнами, які повинні будуватися на прагматичних інтересах¹⁰¹³. Колишній прем’єр-міністр

Parliament by Prime Minister. March, 2008. London, 2008. p. 8.

¹⁰⁰⁹ Ромадова М. Лондон и Вашингтон: особые отношения? // BBC. Russian. 2009. 12 октября. URL: http://www.bbc.co.uk/russian/uk/2009/10/091012_british_press.shtml

¹⁰¹⁰ Ferguson N. The Iraq war is isolating the U.S. and killing the American-British “special relationship” // Los Angeles Times. 2004. October 10.

¹⁰¹¹ The Liberal Democrats View of Defence and Security Policy // Royal United Services Institute (RUSI). 21 April 2010. URL: <https://rusi.org/commentary/liberal-democrats-view-defence-and-security-policy>

¹⁰¹² Global Security: UK-US Relations. Sixth Report of Session 2009–10. House of Commons Foreign Affairs Committee. London: The Stationery Office Limited, 16 February 2010. 86 p.

¹⁰¹³ Prime Minister article in Wall St. Journal: UK-US relations. Published 20 July 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/pm-article-in-wall-st-journal-uk-us-relations> (дата звернення: 17.08.2016).

Дж. Мейджор закликав відмовитися від терміну “особливі відносини” як такого, що більше не відповідає реаліям¹⁰¹⁴. Далось взнаки традиційне прагнення консерваторів проводити самостійну зовнішню політику.

Перші роки правління коаліційного кабінету міністрів консерваторів і ліберальних демократів відзначалися намаганнями певною мірою дистанціюватися від обох головних векторів зовнішньої політики з метою переосмислення перспектив країни на міжнародній арені. При цьому варто врахувати проголошену урядом політику “глобального залучення”, за якою відбувалося посилення уваги до розвитку відносин з іншими новими центрами сили – Китаєм, Індією, Бразилією, Росією, торговельної взаємодії з провідними країнами Південно-Східної Азії, а також відродження значення зв’язків в рамках Співдружності націй. На усіх зазначених напрямках зовнішньої політики інтереси Сполученого Королівства неодноразово перетиналися з американськими. Водночас, незважаючи на прагматизацію відносин між союзниками, значення партнерства з США для Великої Британії залишалось безпрецедентним. Міністр закордонних справ У. Хейг під час офіційного візиту до Вашингтона у травні 2010 р. підкреслив, що Сполучені Штати є найголовнішим союзником Великої Британії, а в “Національній стратегії безпеки” 2010 року США визначені як основа політики проєкції сили Великої Британії на міжнародній арені¹⁰¹⁵.

Прагматизація американо-британських стосунків була характерна насамперед для сучасної американської еліти. Достатнього розголосу набув такий символічний факт, що президент Б. Обама наказав забрати з Овального кабінету Білого Дому погруддя У. Черчілля, яке до того традиційно стояло там понад півстоліття. Негативний резонанс мала неявка на похорон М. Тетчер у квітні 2013 р. жодного представника адміністрації президента і уряду США найвищого рангу. Адміністрація Б. Обама відійшла від нейтралітету щодо питання статусу Фолклендських островів і підтримала ініціативи Аргентини з відновлення переговорів. Вашингтон не визнав результатів принципового для британської сторони референдуму на Фолклендах 2013 року, на якому абсолютна більшість населення цих спірних територій підтримала подальше їх перебування у складі Великої

¹⁰¹⁴ America, Britain and Europe: An Evolving Relationship. The John C. Whitehead Lecture Transcript, delivered by Sir John Major, UK Prime Minister (1990-97) on 10 November at Chatham House. London, 2011. 10 p.

¹⁰¹⁵ Див.: A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. October 2010. London, 2010. 38 p.

Британії¹⁰¹⁶. Представники американської адміністрації періодично виголошують заяви, які недвозначно зачіпають британські інтереси і засвідчують прагнення керівництва США не обмежувати себе історичними відносинами з традиційним союзником у міжнародних справах. Наприклад, держсекретар Дж. Керрі у 2013 році заявив, що США прагнуть встановити з КНР такі ж “особливі відносини”, які є з Великою Британією¹⁰¹⁷. При цьому в американських експертних колах поширюється думка, що для США більш реальними і перспективними є “особливі” відносини з ФРН як лідером євроінтеграційних процесів, а “особливі відносини” з Британією є даниною історії і не більше¹⁰¹⁸.

Кульмінацією британського постірацького синдрому і поглиблення сучасної кризи у відносинах Великої Британії з Сполученими Штатами стало негативне голосування британського парламенту 30 серпня 2013 р. щодо проекту урядового рішення про участь збройних сил країни у бомбардуванні Сирії¹⁰¹⁹. Вперше за понад три десятиліття (з часу американського втручання на Гренаду і Фолклендської війни 1982 р.) виникли значні розходження між союзниками щодо військових дій. Девід Кемерон після голосування дав зрозуміти, що уряд не буде підтримувати силових дій проти режиму Башара аль-Асада, а зосередиться на дипломатичній роботі в рамках міжнародних організацій, насамперед ООН. Таке рішення парламенту відповідало суспільним настроям, адже, згідно опитувань, три чверті британців не підтримували американської політики військового втручання в Сирію, а дві третини взагалі не переймалися можливим погіршенням американо-британських відносин¹⁰²⁰. Особливе занепокоєння британського уряду і військового керівництва викликала заява держсекретаря США Дж. Керрі про відновлення військово-політичного альянсу з Францією як найдавнішим союзником Америки¹⁰²¹. Такий розвиток подій може реалізувати на практиці давні

¹⁰¹⁶ Falklands referendum: voters choose to remain UK territory // BBC News. 2013. March 12. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-21750909> (дата звернення: 14.10.2016).

¹⁰¹⁷ Gardiner N., Coffey L. Bromund T.R. In Meeting with Cameron, Obama Should Advance the U.S.–U.K. Special Relationship // The Heritage Foundation. 2013. March 10. URL: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/05/in-meeting-with-cameron-obama-should-advance-the-us-uk-special-relationship>

¹⁰¹⁸ Berghahn Volker R. The US’s “Special Relationship” Is with Germany, Not with Britain // Business Review. 2016. June 29. URL: <https://hbr.org/2016/06/the-u-s-special-relationship-is-with-germany-not-britain> (дата звернення: 15.8.2016).

¹⁰¹⁹ Грубинко А.В. Влияние американского фактора на участие Великобритании во внешней политике и политике безопасности ЕС: история и современность // Гуманитарные научные исследования. 2015. № 2. URL: <http://human.snauka.ru/2015/02/9067>

¹⁰²⁰ Chorley M. “The British aren’t coming !”: US media mock Cameron’s failure to deliver on promise to back Obama in strikes against Syria // Daily Mail. 2013. 30 August. p. 2.; Gareth P. Syria: Why Cameron should kill off UK-US “Special Relationship” // Times. 2013. 06 September. p. 3.

¹⁰²¹ Watt N. UK-US special relationship in danger, warns Philip Hammond // The Guardian. 2013. 30 August. p. 3.

тенденції пошуків американцями союзників в Європі за рамками американо-британських відносин і завдати відчутного удару Британії на міжнародній арені. Водночас події навколо Сирії показують, що британський політиком усвідомив ціну односторонніх силових дій для репутації країни, навіть в коаліції з США.

Іншою проблемою, яка вносила розкол в американо-британські союзницькі відносини, стала жорстка антиєвропейська політика Д. Кемерона і правлячої Консервативної партії, що не відповідала американським інтересам. Послаблення позицій і непрогнозованість подальшої участі Великої Британії в європейській політиці вела до зниження привабливості і надійності країни в очах американського політикуму, які так ревно намагалися зберігати усі попередні уряди¹⁰²². Змінився період, змінилися пріоритети. Якщо у попередні періоди, в часи “холодної війни” і особливо постбіполярного світоустрою, США були зацікавлені насамперед в контролі і стримуванні європейських союзників, що успішно здійснювала Велика Британія, то в сучасних умовах пріоритети Америки змінилися на користь збільшення відповідальності європейських союзників за власну безпеку, яка неможлива без поглиблення інтеграції. Відхід Лондона по суті в ізоляцію внаслідок можливого виходу з ЄС позбавить Вашингтон зручного інструмента впливу в Європі. На думку А. Мартинова, “в стратегічному сенсі Велика Британія допомагає США не стільки контролювати Євросоюз, скільки підтримувати з ним рівновагу сил”¹⁰²³. Тому керівництво США систематично висловлювало занепокоєння і чинило дипломатичний тиск на британський уряд у зв’язку із загостренням відносин Великої Британії з ЄС, наполягало на відмові від планів референдуму щодо виходу країни з об’єднання. Як заявив Б. Обама у 2013 році, Америка як ніколи зацікавлена у “сильній Британії в сильному Європейському Союзі”¹⁰²⁴. Американська адміністрація до останнього прагнула переконати британців залишитися в ЄС. Підтримку членства країни лідер США висловив на саміті Великої сімки в Німеччині 7 червня 2015 року. Цьому питанню

¹⁰²² Грубінко А.В. Quo vadis Cameron: участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції (2010 – 2015 рр.) // Тези доповідей та наукових есе Міжнародної науково-практичної конференції Європейська інтеграція. Історія, сьогодення, перспективи (м. Львів, 15-16 квітня 2015 року). Львів: Інститут суспільних ініціатив, 2015. С. 42.

¹⁰²³ Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. XX ст. – 10-ті рр. XX ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. С. 52.

¹⁰²⁴ Harris R., Phil D. Britain and Europe: Where America’s Interests Really Lie // The Heritage Foundation. Special Report No 131 on Europe. 2013. April 29. URL: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/04/britain-and-europe-where-americas-interests-really-lie> (дата звернення: 15.09.2016).

був присвячений візит Б. Обама до Лондона наприкінці квітня 2016 року¹⁰²⁵.

Вашингтон особливо турбувало комплексне скорочення військового бюджету Великої Британії. США з поступовою втратою статусу глобального гегемона і переходу до стратегії глобального лідерства за часів Б. Обама прагнули передати більше повноважень по захисту рубежів Європи самим європейцям. Державний секретар Х. Клінтон, виступаючи у Вашингтоні 22 лютого 2010 р., заявила, що США не бачать в ЄС конкурента і розглядають Європу як важливого партнера. У стратегічних документах з питань національної безпеки адміністрація США поголосила Європу “головним партнером в гарантуванні глобальної та економічної безпеки”¹⁰²⁶. Водночас таке формулювання супроводжувалося фіксацією пріоритету американських національних інтересів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Тому Вашингтон все більше підтримував ініціативи європейських держав щодо розвитку автономних військово-політичних можливостей в рамках цілісності Атлантичного Альянсу. Однак адміністрація США зустрілася з стратегічною інертністю і зосередженістю держав Європи на власних короткострокових інтересах. Не стала винятком Велика Британія. Вашингтон змушений пожинати плоди тривалої суперечливої політики щодо розвитку автономних можливостей європейської політики безпеки, перебуваючи у перманентній ролі “швидкої допомоги” для врегулювання проблем в центрі і найближчій периферії Європи (конфлікти на Балканах, в Сомалі, Лівії, Сирії, події “Арабської весни”, в Україні). Як наслідок збройні сили європейських держав-членів НАТО і ЄС повністю залежать від США в частині засобів військового забезпечення (розвідки, управління, транспортного авіаційного сполучення тощо). Також вони володіють обмеженими можливостями комплексного застосування високоточної зброї, практично повністю залежачи від американських партнерів¹⁰²⁷. Це засвідчила, зокрема, коаліційна військова операція в Лівії 2011 року, яка не могла відбутися без технічного забезпечення, наданого Вашингтоном¹⁰²⁸. Навіть спільних зусиль двох провідних військових

¹⁰²⁵ Обама: вихід Британії з ЄС ускладнить торгівлю з США // ВВС Україна. 2016. 22 квітня. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/04/160423_obama_uk_visit_dk (дата звернення: 10.08.2016).

¹⁰²⁶ Sustaining U.S. Op. cit. pp. 2-3.

¹⁰²⁷ Европейский Союз в XXI веке: время испытаний / под ред. О.Ю. Потемкиной (отв. ред.), Н.Ю. Кавешникова, Н.Б. Кондратьевой. М.: Весь Мир, 2012. С. 106.

¹⁰²⁸ Грубінко А.В. Общая внешняя политика и политика безопасности Европейского Союза в европейской стратегии Великобритании: проблема лидерства // Сборник материалов VI Международной научно-практ. конф. “Современные аспекты общественно-политического развития России и стран мира”

держав ЄС Великої Британії і Франції виявилось недостатньо. Водночас така залежність не поширюється на зовнішню політику загалом, адже Євросоюз дедалі частіше виступає з своїми окремими позиціям щодо міжнародних питань, відмінними від американських, наприклад щодо санкцій проти окремих неугодних Вашингтону режимів, проблеми кліматичних змін, близькосхідного конфлікту та ситуації в арабському світі. При цьому британські інтереси і погляди на проблеми міжнародної безпеки не завжди співпадають з американськими. Наприклад, у питанні створення Міжнародного кримінального суду, контролю за озброєннями і підтримки Кіотського протоколу Лондон підтримував європейську позицію¹⁰²⁹. У цьому також проявилася суперечність сили ЄС – зростаючий дипломатичний вплив, непідкріплений належними військовим ресурсами.

Європейська реорієнтація НАТО і частково США внаслідок відновлення російської військової загрози атлантичній спільноті, що спостерігалася у 2014–2016 рр., вигідна самим європейцям, які так і не знайшли можливості досягнути значних результатів у справі гарантування власної колективної безпеки та оборони упродовж періоду відносної відсутності прямих військових загроз. Однак відбулася зміна характеру і рівня лідерства Америки. У 2015 році Пентагон підтвердив раніше озвучені плани щодо подальшого скорочення американської військової присутності в Європі, зокрема, ліквідації 14 воєнних баз і виведення двох з чотирьох бригад постійного перебування армії США в рамках загального скорочення чисельності збройних сил. Станом на 2015 рік в Європі дислокувалося близько 67 тис. американських військових¹⁰³⁰. Йшлося про переформатування американської військової присутності, яка полягає в заміні постійно дислокованих частин на підрозділи оперативного реагування на кризові ситуації. Водночас в самому керівництві США уже не перший рік ведуться дискусії про можливість припинення скорочення військових підрозділів в Європі, насамперед у зв'язку з російською військовою агресією, яка зумовлює повернення Вашингтона до дещо призабутої політики стримування. Американський інтерес змістився до держав ЦСЄ, де створюються нові об'єкти передового базування американських військ під егідою НАТО. Під час саміту ЄС–США 26 березня 2014 р. в ході обговорення

(Краснодар, РФ, 25 января 2013 г.). Краснодар: Пресс-Имидж, 2013. С. 40.

¹⁰²⁹ Global Security: UK-US Relations. Op. cit. p. 15.

¹⁰³⁰ Хэйгел: США закроют 14 военных баз в Европе // Русская служба “BBC”. 2015. 8 января. URL: http://www.bbc.co.uk/russian/rolling_news/2015/01/150108_rn_pentagon_bases_closure

кризи в Україні представники Вашингтона пообіцяли кардинально не скорочувати американської військової присутності, при цьому вкотре закликавши Брюссель та всі держави ЄС “розділити тягар видатків на безпеку”. Однак тенденції фінансування оборони в державах Західної Європи за кілька років до початку російсько-українського конфлікту не давали підстав для позитивних очікувань. Згідно даних Стокгольмського інституту дослідження проблем миру з 2008 по 2012 рік Велика Британія і Франція скоротили військові видатки на 5,2% і 3,8% відповідно. Загалом цей показник по державах Західної і Центральної Європи скоротився на 1,6%. При цьому держави Східної Європи (насамперед Росія) збільшили свої військові витрати на 15%¹⁰³¹.

Для Великої Британії постання міжнародної кризи у зв'язку з російсько-українським конфліктом вчергове актуалізувало розв'язання її традиційних геополітичних дилем – надалі орієнтуватися у зовнішній політиці на США чи проводити більш автономну політику, намагатися стати лідером європейської політичної інтеграції за підтримки Вашингтона чи спробувати реалізувати міжнародні амбіції за інституційними межами об'єднаної Європи. Результати референдуму 2016 року свідчать про поточну перевагу сценарію відходу від регіональної інтеграційної системи при збереженні традиційної атлантичної орієнтації. Керівництво держави різних періодів причетне до стратегічної військово-політичної слабкості Об'єднаної Європи і залежності від Сполучених Штатів. Плекаючи ідею атлантизму і підтримуючи реноме глобального гравця, Лондон понад півстоліття не розглядав ЄЕС/ЄС як дієвий механізм вирішення проблем безпеки, гальмував створення європейської армії і розширення компетенції Євросоюзу у сфері безпеки та оборони. Криза системи європейської безпеки в результаті російсько-українського конфлікту і зміни в системі міжнародних відносин вигідні Великій Британії з огляду на її головні зовнішньополітичні інтереси: 1) відбувається часткова європейська реорієнтація НАТО і США; 2) увага європейців зміщена з проблем розвитку військово-політичних можливостей ЄС у формі СПБО до традиційних атлантичних структур безпеки; 3) виникла нагода для відновлення зовнішньополітичного впливу держави в регіоні ЦСЄ¹⁰³². У зв'язку з цим Лондон отримав

¹⁰³¹ Trends in World Military Expenditure, 2012 // SIPRI Fact Sheet. April 2013. p.3.

¹⁰³² Грубінко А.В. Зовнішньополітична стратегія чинного уряду Великої Британії на європейському напрямі: український контекст // Матеріали наукової конференції “Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах” (15 жовтня 2015 року, м. Київ). С. 109.

новий шанс на зміцнення своїх міжнародних позицій і повернення розвитку міжнародних відносин та системи безпеки в регіоні у вигідне для себе русло. Серед іншого це підтверджує заява Міністра закордонних справ Великої Британії Ф. Хеммонда (2015–2016 рр.), який у червні 2015 р. в інтерв'ю “BBC” заявив, що країна на фоні підвищення напруги у відносинах з Росією при потребі може розмістити на своїй території американські ядерні ракети¹⁰³³. В “Національній стратегії безпеки та оборони” 2015 року Сполучені Штати названі головним партнером Британії з безпеки, оборони, зовнішньої політики і політики розвитку¹⁰³⁴.

США і Велика Британія залишаються один для одного головними і найбільш відданими військово-політичними та економічними союзниками. Традиційно британська сторона надає особливого значення операційній сумісності британських та американських військових підрозділів, насамперед здатності британських спецпідрозділів з першого дня ефективно брати участь у великих військових операціях під керівництвом США¹⁰³⁵. Це особливо важливо в процесі планування і здійснення операцій в рамках боротьби з міжнародним тероризмом. Тому реакція Вашингтона на питання, по яких позиція керівництва обох держав розходилася, зокрема, європейську політику Лондона періоду Д. Кемерона, не виходила за дипломатичні рамки і була стримано-критичною.

Міжнародна криза, спричинена військовою агресією РФ проти України, поставила на порядок денний відносин між Великою Британією і США нові завдання, які вимагають спільних зусиль з проведення відповідної дипломатичної і військово-політичної діяльності із залученням широкого кола європейських партнерів. Американсько-британська коаліція знову виконує історичну місію гарантування безпеки Європи в умовах відновлення східної загрози. Американські і британські війська складають основу формування нових багатонаціональних оперативних військових підрозділів НАТО, дислокованих в Польщі і державах Прибалтики. При цьому ефективність заходів ЄС залишається на низькому рівні. У цьому контексті американська адміністрація усвідомлює негативне значення

¹⁰³³ Hope Ch. Nuclear missiles could be sited again on British soil in new “Cold War” with Russia // The Telegraph. 2015. 07 Jun. p. 4.

¹⁰³⁴ National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. A Secure and Prosperous United Kingdom. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. November 2015. London, 2015. 95 p.

¹⁰³⁵ Андреева Т.Н. Британская стратегическая культура между европеизмом и атлантизмом на рубеже XX – XXI веков // Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза / отв. ред. Н.К. Арбатова. М.: ИММО РАН, 2009. С. 45-65.

результатів британського референдуму 2016 року для стабільності в регіональній і світовій політиці та економіці, перспектив трансатлантичного співробітництва. Президент Б. Обама після референдуму формально підтвердив збереження “особливих відносин” Вашингтона і Лондона, водночас охарактеризувавши його результати як “найбільший удар по європейському проекту єднання після Другої світової війни”¹⁰³⁶. В американських експертних колах побутувала думка, що у випадку виходу Великої Британії з ЄС її роль як союзника США втратить сенс¹⁰³⁷. США втратять найвірнішого партнера в ЄС, що пришвидшить зменшення американського впливу в Європі.

Хоча США через механізми НАТО залишаються гарантом функціонування атлантичної системи колективної безпеки, її дієвість усе більше залежить від реального вкладу європейської складової. Зовнішня політика адміністрації Б. Обама засвідчила, що часи, коли США мали бажання відігравати роль “світового жандарма”, на що неодноразово нарікали європейці, але регулярно користувалися цим, залишилися в минулому. Така оцінка не втратила своєї актуальності і в середині другого десятиліття ХХІ ст. У “Стратегії національної безпеки США” 2010 року вперше керівництво держави фактично визнало невідворотність формування багатопольярного світоустрою з пріоритетом колективних дій світового співтовариства, в якому Вашингтону буде усе складніше реалізовувати політику одностороннього домінування¹⁰³⁸. Результати опитування “New York Times/CBS” (червень 2013 р.) засвідчили, що 6 з 10 американців виступають проти провідної ролі США у вирішенні міжнародних конфліктів¹⁰³⁹. У зв’язку з цим, на думку Я. Техау, військово-політична слабкість Європи є не лише європейською проблемою, і навіть не проблемою трансатлантичних відносин. Вона може стати проблемою глобального рівня¹⁰⁴⁰. За таких умов об’єднаній Європі і Великій Британії давно пора переглянути ставлення до регіональної безпеки, все менше озираючись на заокеанського партнера. Цьому опосередковано може посприяти нова зовнішня політика адміністрації президента США Д. Трампа, який дав зрозуміти, що проводитиме політику відходу від домінування американських зобов’язань в Європі

¹⁰³⁶ Rampton R. Obama tries to limit fallout from British EU exit vote // Reuters. 2016. Jun 25. URL: <http://www.reuters.com/article/us-britain-eu-usa-biden-idUSKCN0Z> (дата звернення: 08.11.2016).

¹⁰³⁷ Dempsey J. Is the UK-U.S. Special Relationship Over? // Carnegie Europe. 2015. April 22. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59867> (дата звернення: 08.11.2016).

¹⁰³⁸ National Security Strategy. May 2010. Washington, 2010. 52 p.

¹⁰³⁹ Menon A. Europe’s Last Chance Saloon // E-International Relations. 2013. 28 July. URL: <http://www.e-ir.info/2013/07/28/europes-last-chance-saloon/> (дата звернення: 11.10.2016).

¹⁰⁴⁰ Техау Я. Великая трансатлантическая сделка // Pro et Contra. 2012. Январь-апрель. С. 33-42.

за умови подальшої інтегрованості європейських партнерів у фінансуванні військової сфери.

Отже, історична дихотомія у зовнішній політиці Великої Британії змушувала всі її уряди з другої половини ХХ ст. менш чи більш успішно балансувати між її європейським та американським напрямками. Америко-британські відносини стали одним з визначальних чинників європейської політики держави, проблемою і суперечністю, адже вони її завжди водночас стимулювали і стримували. Зміна екзогенного контексту американо-британських відносин на рубежі ХХ–ХХІ ст. призвела до коригування їх завдань, серед яких головними стали збереження єдності Заходу в умовах трансформацій системи міжнародних відносин, розвитку міжнародного політичного впливу ЄС, російської агресії в Європі і світі. Логіка розвитку міжнародних відносин диктувала необхідність поступового, але рішучого перегляду стереотипів зовнішньої політики королівства на європейському напрямі, наслідком якого мали б стати не ситуативно-тактичні популістські кроки в стилі Т. Блера, а здатність реально очолити об'єднавчі процеси європейських держав та інституцій через стратегічні пропозиції комплексного розвитку СЗПБ. Тим більше, що саме Велика Британія має для цього необхідні ресурси. Однак зовнішня політика уряду Д. Кемерона довела протилежне – нездатність чи небажання британського уряду взяти на себе відповідальність за розвиток регіональної інтеграції в умовах кризи на догоду вузькопартійним короткостроковим інтересам. Уряд Д. Кемерона намагався нестандартно для історичного досвіду Британії розв'язати проблему дихотомії основних напрямів її зовнішньої політики шляхом проявів ізоляціонізму у відносинах і з ЄС, і з США. Вихід королівства з ЄС формально нівелює її.

Аналіз історичного досвіду зовнішньої політики Сполученого Королівства упродовж останніх чверть століття довів, що проблема пріоритетності головних векторів міжнародної взаємодії цієї держави може бути вирішена не стільки в площині перспективи вибору між ними, скільки у зміні акцентів на користь посилення регіонального зосередження її політичних, економічних і військових зусиль в Європі при збереженні тісних зв'язків з США. Упродовж останнього десятиліття спостерігалось об'єктивне зменшення ролі американо-британських стратегічних відносин для Вашингтона. Відбувалося певне зменшення значення США для Великої Британії як союзника, який має власні численні внутрішні і зовнішні проблеми та інтереси, часто далекі від європейських. Міжнародні умови підвищують рівень

готовності Вашингтона надати безпрецедентне сприяння автономному розвитку європейських військово-політичних ресурсів. Американо-британські відносини могли б стати стимулом до поглиблення євроінтеграції Великої Британії, яка як найбільш вірогідний лідер ЄС у сфері зовнішньої політики, безпеки та оборони мала можливість перебувати в епіцентрі оновленого трансатлантичного поля безпеки. Однак її керівництво продемонструвало нехтування інтересами держави в регіоні на догоду політичній кон'юнктурі, що призвело до відставки Д. Кемерона 13 липня 2016 р. і початку процесу виходу з Співтовариства. Політичні ігри прем'єр-міністра та антиєвропейської більшості в уряді та парламенті можуть дорого коштувати країні. Така політика призвела до негативних наслідків для міжнародного статусу королівства.

Невизначеність щодо європейської політики адміністрації президента Д. Трампа, який підтримав вихід Британії з ЄС, і готовності США далі нести тягар фінансування НАТО роблять зовнішньополітичні позиції Сполученого Королівства вразливими і непевними. У зв'язку з процесом "Brexit" історичні "особливі відносини" втрачають своє історичне значення для Лондона у його політиці щодо євроінтеграції і безумовно для Вашингтона. Подальший процес скорочення американської присутності в Європі і непевність перспектив НАТО, за умови неможливості Великої Британії перебрати на себе роль одного з лідерів європейської політичної інтеграції і гаранта регіональної безпеки, може призвести американо-британські відносини до рівня простих партнерських. Це змусить британське керівництво повернутися до пошуків шляхів зближення з європейськими партнерами. Не виключено, що одним з них стане подальший розвиток СЗППБ ЄС, провідні позиції в якому остаточно посяде Німеччина. Вона замінює Велику Британією в ролі провідного партнера США в Європейському Союзі. Королівство намагатиметься залишити за собою право на торгові преференції, обрати стратегію здобуття провідної позиції в процесі розбудови мережі різних географічних зон вільної торгівлі – з ЄС, з США і державами Співдружності націй.

Вихід Сполученого Королівства з ЄС може або поглибити асиметричний характер відносин об'єднання з США у сфері зовнішньої політики, безпеки та оборони, або надати нового імпульсу співпраці держав Євросоюзу. У цьому виборі криється одна з головних проблем завершення процесу формування сучасної системи європейської безпеки, який триває від кінця "холодної війни".

Реалізація одного з сценаріїв залежатиме від бажання і спроможності самих європейців розвивати кооперацію/інтеграцію у цій сфері, а позиція Великої Британії уже не буде вирішальною. Американсько-британські “особливі відносини” за умови їх збереження матимуть визначальний вплив на міжнародні позиції країни лише у випадку реалізації першого сценарію, за якого “Brexit” може розглядатися як складова процесу збереження ключової ролі НАТО в забезпеченні європейської безпеки, особливо у випадку загострення проблем єдності і солідарності держав-членів ЄС внаслідок ризиків приходу до влади популістських євроскептичних політичних сил та посилення зовнішніх дезінтегрційних факторів, наприклад, російського впливу в окремих державах Співтовариства.

РОЗДІЛ 5

ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА ПОЛІТИКУ СУСІДСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

5.1. Британська стратегія розширення ЄС на схід

Європейське об'єднання розпочинало своє формування у 50-х роках ХХ ст. як спільнота провідних держав Західної Європи. Римський договір про створення ЄЕС від 25 березня 1957 р. у ст. 237 передбачав, що кожна європейська держава може заявити про своє бажання стати членом Співтовариства. Там же було визначено відповідну процедуру розгляду і затвердження рішення про прийом до об'єднання¹⁰⁴¹. Відтоді процес розширення Співтовариства за рахунок набуття членства в ньому новими учасниками засвідчив прагнення держав Європи долучитися до успішного інтеграційного проекту, став дієвим засобом поширення принципів функціонування і цінностей спільноти на нові регіональні простори.

Стратегічна мета вступу до ЄС як механізм гарантування суспільного добробуту, високих стандартів розвитку правової держави і утвердження принципів демократії наприкінці ХХ ст. стала центральним елементом зовнішньої політики більшості європейських держав, незалежно від рівня їх готовності і форм поточних відносин з об'єднанням. Процес розширення євроспільноти набув особливої актуальності і масштабу внаслідок завершення періоду блокового протистояння, коли він став елементом геополітичних трансформацій в Європі, насамперед на її Східних і Південно-Східних теренах, механізмом цивілізаційного самовизначення колишніх сателітів СРСР і пострадянських держав.

Історія євроінтеграції нараховує шість “хвиль” розширення Європейського Співтовариства / Європейського Союзу, остання з яких відбулася з приєднанням Хорватії до ЄС 1 липня 2013 року. Символічно, що перше розширення було пов'язане з тривалим і складним процесом вступу Великої Британії у 1960–1970-х рр. (разом з нею до першої “хвилі” розширення потрапили Данія та Ірландія), упродовж якого Євроспільнота уперше мала можливість отримати

¹⁰⁴¹ Treaty establishing the European Economic Community (Rome, 25 March 1957) // Treaty establishing the European Economic Community and connected documents. Luxembourg, 2015. p. 69.

досвід розробки певних уніфікованих практичних принципів і підходів до процесу переговорів, вимог до держави-апліканта. Сполучене Королівство стало одним з найбільших прихильників подальшого розширення ЄЕС/ЄС як перманентного явища в його історії, сформувавши власні специфічні концептуальні підходи і стратегію цього сегмента функціонування Співтовариства.

Статус розширення ЄС в структурі його функціонування, зокрема, роль у СЗППБ, потребує окремого аналізу. У широкому трактуванні розширення ЄС є комплексним процесом, адже на всіх етапах вступу держави до об'єднання обговорюється і узгоджується широке коло економічних, соціальних, політичних, правових, гуманітарних аспектів членства, звіряються відповідні параметри рівня готовності кожної держави-претендента по усіх головних позиціях. Як зазначає В. Копійка, розширення є “відносно самостійним, самогенеруючим явищем європейського інтеграційного процесу”¹⁰⁴². Водночас процес розширення є елементом зовнішніх відносин інституцій і держав ЄС з іншими державами-не членами об'єднання як третіми сторонами, які формують політично неоднорідне середовище його найближчого оточення. Розширення передбачає насамперед налагодження системного політичного співробітництва між сторонами із подальшим залученням широкого кола фахівців різних галузей кооперації. Тому розширення Євросоюзу є практичною складовою його зовнішньої політики. Такий його статус почав формуватися ще до створення механізму ЄПС у 1970 році, коли зовнішні контакти Співтовариств були обмежені торгово-економічними питаннями. Як показує практика розширення євроінтеграції на Велику Британію і держави ЦСЄ, його наслідки можуть безпосередньо впливати на характер і результативність зовнішньої політики і політики безпеки ЄС, змушують суб'єктів інтеграції вдосконалювати чинні і впроваджувати нові елементи функціональної структури об'єднання.

У базових договорах ЄС регламентації розширення практично не приділено уваги. В Єдиному Європейському акті 1986 року і Договорі про Європейський Союз 1992 року визначені лише загальні принципи і критерії, яким повинні відповідати і за якими діяти держави-члени Співтовариства. Такими є побудова демократичної і правової держави, повага до прав людини, дотримання принципів відкритої ринкової економіки і вільної конкуренції, верховенства права ЄС. Розширення

¹⁰⁴² Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення європейського союзу: автореф. дис. ... докт. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем і сучасного розвитку”. К., 2004. С. 5.

не включене до переліку завдань СЗППБ, а його механізми розробляються окремо інституціями Євросоюзу, насамперед Європейською Радою. Тому розширення є швидше прикладом політичної практики об'єднання, а не нормативно-правових конструкцій. При цьому варто відрізнити “процес розширення” як такий і “політику розширення”. Якщо під першим поняттям розуміємо конкретний факт приєднання однієї держави чи групи держав до Європейського об'єднання, який розтягнений в часі і має логічне завершення з юридичним набуттям членства, то під другим – комплексну стратегію надання членства певним державам як майбутній і зазвичай хронологічно недостатньо визначений процес, що вимагає проведення комплексу процедур. Процес розширення є частиною політики розширення ЄС як геополітичного явища.

Держава, яка бажає стати повноправним членом Співтовариства погоджується на наявні правила і норми участі у політичному співробітництві в рамках Євросоюзу, реалізації його спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Насамперед її зовнішня політика не повинна суперечити спільній зовнішній політиці ЄС, її принципам, підходам та інтересам на міжнародній арені. Рішення про вступ конкретної держави до спільноти приймає Європейська Рада, яка є вищим органом політичного співробітництва. За оцінками О. Романової, розширення Європейського Союзу є одним з напрямків його зовнішньої політики, метою якого є залучення країн-кандидатів до проведення СЗППБ вже не як партнерів, а як членів ЄС, що мають відповідну демографічну вагу, військово-політичний та економічний потенціал¹⁰⁴³. Як зазначає А. Міссіролі, розширення Європейського Союзу само по собі є політикою безпеки¹⁰⁴⁴. Зрештою головні завдання СЗППБ ЄС, визначені в ДЄС, цілком відповідають практичним завданням його розширення. Тому політика розширення Євроспільноти є невід'ємною частиною системи політичного співробітництва, СЗППБ, одним з практичних напрямів і механізмів її функціонування.

Під час другої і третьої “хвиль” розширення Європейського Співтовариства у 1970–1980-х рр. Велика Британія сформувала власну позицію, яка дозволила закріпити за державою імідж адепта цього процесу. Британські лейбористи і консерватори активно підтримували

¹⁰⁴³ Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Одеса, 2008. С. 124.

¹⁰⁴⁴ Bigger EU, Wider CFSP, Stronger ESDP: The View from Central Europe / ed. by A. Missiroli // Institute for Security Studies. Occasional Paper. 2002. No. 34. p. 2.

вступ до ЄС Греції у 1981 році, Іспанії і Португалії у 1986 році. Британська сторона завжди активно підтримувала долучення до Співтовариства держав ЄАВТ, що давало сподівання на збільшення кількості її прихильників в когорті держав Європейського Союзу. Під час розширення ЄС першої половини 1990-х рр. уряд Дж. Мейджора підтримав вступ до об'єднання колишніх держав ЄАВТ Австрії, Фінляндії і Швеції.

Саме під час головування Великої Британії в Раді ЄС у другому півріччі 1992 року досягнуто значного прогресу щодо наступних раундів розширення. На саміті Європейської Ради в Единбурзі 12 грудня 1992 р. узгоджено календарний план переговорів щодо вступу Австрії, Фінляндії і Швеції до ЄС. Британію цілком влаштовував нейтральний статус Австрії, Фінляндії і Швеції, яка за умови їх вступу мала б відповідний дезінтегруючий вплив на гомогенність СЗППБ, особливо політики безпеки¹⁰⁴⁵. Вступ нейтральних держав передбачав їх неприєднання до ЗЄС як формальної оборонної опори ЄС. Коли три з п'ятнадцяти держав нейтральні, це спричиняло перешкоди формуванню воєнної ідентичності Європи¹⁰⁴⁶. Така ситуація зберігала домінування НАТО в системі європейської безпеки і забезпечувала присутність США в Європі як її основного захисника.

Виключно позитивна та водночас прагматична стратегія Великої Британії щодо розширення ЄС сформувалася під впливом таких головних чинників:

1) прагнення британських політичних еліт скерувати ЄС у напрямі розвитку міждержавного об'єднання і протистояння його федералізації, адже нові держави-члени Союзу мають свої культурно-історичні, ментальні, політичні, економічні і зовнішньополітичні відмінності, здатні ускладнити процес прийняття рішень і реалізації інтеграції через посилення фактора національного суверенітету;

2) намагання відволікти увагу інституцій ЄС і держав-федералістів від процесів поглиблення інтеграції та їх ускладнення завдяки процесу кількісного розширення (згідно концепції т. зв. “розширення замість поглиблення”)¹⁰⁴⁷;

¹⁰⁴⁵ Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії НАН України, 2009. С. 72.

¹⁰⁴⁶ Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Х., 2003. С. 169.

¹⁰⁴⁷ Черінько І.П. Розширення замість поглиблення: політика уряду нових лейбористів Великої Британії щод Європейського Союзу // Сучасна українська політика. 2009. Вип. 16. С. 400.

3) прагнення посилити власні позиції на рівні ЄС та за його межами як активного учасника політичних процесів в Співтоваристві та його потенційного лідера у сфері політичного співробітництва за рахунок збільшення кількості прихильних до британської позиції держав-членів;

4) поширення простору демократії і безпеки на нові терени Європи, подолання штучного розподілу держав континенту на окремі політичні та економічні об'єднання, що стало особливо актуально з початком налагодження процесу вступу до ЄС держав Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ);

5) зацікавленість США в об'єднанні Європи під егідою Європейського Союзу як запоруки стабільності регіону, забезпечення швидкого досягнення демократичних стандартів його новими державами-членами, єдності євроатлантичної системи безпеки та водночас попередження відновлення гегемонії однієї з європейських держав чи створення європейської наддержави. Погляди Вашингтона і Лондона на структуру і рівень інтеграційних процесів в Європі загалом співпадали;

6) розширення торговельно-економічних можливостей завдяки виходу на ринки нових держав-членів Співтовариства британського експорту за рахунок їх приєднання до зони вільної торгівлі і збільшення інвестиційних потоків¹⁰⁴⁸.

Зазначені чинники остаточно сформувалися в систему британських концептуальних підходів до розширення ЄС під час процесу вступу до його рядів держав ЦСЄ, який став найбільш масштабною і радикальною “хвилею” розширення спільноти за всю її історію.

Держави ЦСЄ, які після Другої світової війни опинилися відділеними т. зв. “залізною завісою” (за висловом У. Черчілля 1946 року з виступу в Фултоні) від решти Європи, близько сорока років перебували у фактичному статусі сателіта СРСР, а більшість з них входила до складу ОВД і РЕВ. Виняток становила Югославія, розпад якої, розпочавшись де-юре на початку 1990-х рр., призвів до створення ряду нових держав. Відносини з країнами соціалістичного табору перебували під пильною увагою західноєвропейських організацій і провідних держав. Британське керівництво намагалося не відставати від ФРН у справі налагодження конструктивних відносин з державами Східної Європи з метою економічної і політичної стабілізації на континенті. Урядом Е. Хіта підписано угоди про торгово-економічне і

¹⁰⁴⁸ Грубінко А.В. Політика Великої Британії щодо східного розширення Європейського Союзу: історичні аспекти // Європейські історичні студії. 2016. № 5. С. 24.

науково-технічне співробітництво з Польщею (1971 і 1973 рр.), Угорщиною, Чехословаччиною, Румунією (1972 р.)¹⁰⁴⁹. Водночас налагодження контактів між Європейським Співтовариством і РЕВ відбувалося дуже мляво. Переговори про можливе налагодження відносин між організаціями розпочалися лише в другій половині 1970-х рр. та обмежилися певними галузевими торговими домовленостями, але були припинені у зв'язку з вторгненням радянських військ в Афганістан у 1979 році. Лише у травні 1985 р генеральний секретар РЕВ В. Сичов звернувся із пропозицією до Комісії ЄЕС про встановлення офіційних контактів між організаціями. У тому ж році керівництво РЕВ запропонувало укласти договір про співробітництво, що було неприйнятним для Співтовариства, члени якого надавали перевагу міждержавним контактам з країнами Східної Європи¹⁰⁵⁰. Головною причиною фактичного небажання ЄЕС налагоджувати офіційні відносини з РЕВ стало домінування в ній СРСР. Лише після кількарічних переговорів 25 червня 1988 р. підписано спільну Декларацію про встановлення офіційних відносин, яка відкрила шлях до повноцінного співробітництва ЄЕС з окремими державами східного блоку. У тому ж році підписано першу Угоду про торгівлю та співробітництво ЄЕС з Угорщиною, що стало можливим завдяки лібералізації зовнішньої політики СРСР. Розробка згаданої декларації, як і уся дискусія навколо питання запровадження офіційних відносин ЄЕС з РЕВ, відбувалася в рамках ЄПС.

Політичні події в країнах ЦСЄ у 1980-х рр. перебували під пильною увагою британського уряду. Керівництво держави підтримало демократичні революції і наступні політичні зміни в державах регіону. У відомій промові в Коледжі Європи м. Брюгге 20 вересня 1988 р. М. Тетчер наголосила на необхідності пам'ятати про людей по іншу сторону “залізної завіси”, які “були відірвані від їх коренів” і “завжди спостерігати за Варшавою, Прагою і Будапештом як великим Європейськими містами”¹⁰⁵¹. Такий посил британського прем'єр-міністра став провісником якісно нових тенденцій у східноєвропейській політиці Європейського об'єднання. В ході міжнародної дискусії щодо можливості надання новим демократичним державам статусу асоційованих членів ЄЕС, у листопаді 1989 р.

¹⁰⁴⁹ Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.). СПб.: Алетейя, 2009. С. 208.

¹⁰⁵⁰ Арах М. Европейский союз: видения политического объединения / пер. со словенского. М.: Экономика, 1998. С. 266.

¹⁰⁵¹ Margaret Thatcher. Speech to the College of Europe (“The Bruges Speech”). 1988 September, 20 Tuesday // Margaret Thatcher Foundation. 1979-90: Prime Minister Speeches. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/107332> (дата звернення: 23.01.2016).

М. Тетчер виступила з ініціативою запровадження турецької моделі асоціації, що діяла з 1963 року, як можливий механізм відносин Співтовариства з державами ЦСЄ¹⁰⁵². Згідно даних “Євробарометра” у 1990 році 66 % британців підтримували надання допомоги країнам ЦСЄ за програмами ЄЕС, а 62 % мешканців Сполученого Королівства – їх приєднання до Співтовариств. Лондон ще до ліквідації РЕВ у 1991 році проявив активну позицію у справі підписання торговельних угод ЄЕС з Угорщиною і Польщею, сприяв створенню фонду допомоги Співтовариства для проведення реформ у цих країнах (програма PHARE), який згодом був поширений на інші країни, а також створив власний фонд для допомоги розвитку демократичних інститутів і підприємництва у згаданих державах. Для Польщі, наприклад, розмір такого британського фонду на п’ятирічний тер. За ініціативи Європейського Співтовариства 15 квітня 1991 р. засновано Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) – міжнародну фінансово-кредитну організацію з штаб-квартирою у Лондоні, функцією якої стала допомога країнам ЦСЄ і пострадянського простору. Міністерство міжнародного розвитку королівства на початку 1990-х рр. запустило програму “Know How Found”, що передбачала надання технічної допомоги на реалізацію проектів з політичного та економічного реформування, просування британських бізнес-інтересів у цих країнах¹⁰⁵³.

Становлення відносин постсоціалістичних держав з європейським інтеграційним об’єднанням відбувалося в умовах якісних трансформацій останнього, що зумовило попервах загальну невизначеність їх перспектив. Країни ЦСЄ сподівалися на швидке визначення їх майбутнього в ЄС, яке на їх погляд полягало у набутті повноправного членства в ЄЕС. Однак більшість його держав, як і самі євроінституції, які переживали етап трансформацій і визначення нових функціональних завдань, не мали однозначної відповіді на запити цих країн. Ряд держав ЄЕС, насамперед Франція, Італія, Ірландія, Греція, держави Бенілюксу, відкрито виступили проти надання повноправного членства державам ЦСЄ, адже це могло загальмувати темпи поглиблення інтеграції в Співтоваристві. До того ж Франція мала пересторогу щодо можливого різкого зміщення балансу сил всередині об’єднання на користь Німеччини як найважливішого економічного партнера країн

¹⁰⁵² Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. К.: Знання, 2012. С. 456.

¹⁰⁵³ Richardson L. British State Strategies after the Cold War // After the Cold War. International Institutions and State Strategies in Europe, 1989–1991 / ed. by R.O. Keohane, J.S. Nye, Jr.S. Hoffmann. Cambridge, 1993. pp. 148-169.

Східної Європи¹⁰⁵⁴. Самі держави ЦСЄ перебували на різному рівні реформування економічної та політичної систем. Більшість з них з різним успіхом долали спадщину режимів “народної демократії” і потребували допомоги від заходу, зокрема ЄС, масштаби якої спершу були явно недооцінені¹⁰⁵⁵. Такі обставини визначили непростий, суперечливий і тривалий шлях понад десятка держав ЦСЄ, а також регіону Середземномор’я до повноправного членства в ЄС. Тим більше, що короткі строки, в рамках яких лідерам західноєвропейських держав довелося приймати рішення про зближення з новими демократичними державами, виявило їх реальну неготовність до цього процесу¹⁰⁵⁶. Східне розширення ЄС, яке фактично тривало від 1991 до 2007 рр. (хоча можна його продовжити і до вступу Хорватії у 2013 році), стало знаковим процесом і явищем для формування європейського інтеграційного об’єднання нового типу.

Успішність міжнародної дискусії навколо розробки ДЄС у 1990–1991 рр., паралельно з якою відбувалися такі визначні історичні процеси кінця ХХ ст., як об’єднання Німеччини, завершення революційних процесів в країнах ЦСЄ, розпад СРСР і ліквідація “соціалістичного табору” (РЕВ та ОВД), диктували логіку розвитку стосунків оновленого інтеграційного об’єднання з постсоціалістичними державами. У Спільній декларації ЄС-США від 9 листопада 1991 р. висловлено підтримку громадянам країн ЦСЄ, СРСР і його республік у їх зусиллях щодо розвитку суспільства та економіки на демократичних засадах¹⁰⁵⁷. В ЄС, який на той час знову переживав процес чергового розширення за рахунок держав ЄАВТ, перемогла позиція прихильників поступового поглиблення відносин з постсоціалістичними країнами, одним з головних лобістів якого була Велика Британія. В інтерв’ю, даному під час візиту в Париж 12 вересня 1991 р., прем’єр-міністр Дж. Мейджор закликав колег по ЄС відкрити для держав ЦСЄ можливість вступу до об’єднання у відповідний час, не створюючи нездоланних бар’єрів перед ними¹⁰⁵⁸. В грудні 1991 р. з Польщею, Чехословаччиною і Угорщиною були

¹⁰⁵⁴ Grabbe H., Hughes K. Enlarging the EU Eastward. London, 1998. p. 5.

¹⁰⁵⁵ Palmer J. Eastern bloc in search of a third way // The Guardian. 1989. November 22. p. 23.

¹⁰⁵⁶ Вишеградская Европа: откуда и куда? Два десятилетия по пути реформ в Венгрии, Польше, Словакии и Чехии: монография / под ред. Л.Н. Шишелиной. М.: Весь Мир, 2010. С. 108.

¹⁰⁵⁷ Déclaration commune Communauté européenne-États-Unis, sur les transformations pacifiques et démocratiques à l’Est (Bruxelles-La Haye, 9 novembre 1991) // Documents d’actualité internationale. dir. de publ. Ministère des Affaires étrangères. Paris. 1992. No 2. p. 39.

¹⁰⁵⁸ Mr Major’s Speech to European Democratic Union Conference. Below is the transcript of Mr Major’s speech to the European Democratic Union Conservative Party Leaders’ Conference, given on Thursday 12th September 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page950> (дата звернення: 16.04.2016).

підписані перші угоди про асоційоване членство в Євросоюзі, що передбачали встановлення зони вільної торгівлі, гармонізацію законодавства з нормами Співтовариства і політичного діалогу щодо питань зовнішньої політики. Під час головування Британії в Раді ЄС у другій половині 1992 р. Лондон провів активну дипломатичну роботу щодо визнання за країнами ЦСЄ, насамперед учасниками Вишеградської групи, права на повноправний вступ, що формально було зафіксовано у рішенні саміту Європейської Ради в Единбурзі в грудні 1992 року. Значною мірою завдяки старанням британської сторони прихильникам політики ппуподальшого розширення ЄС вдалося домогтися формалізації пришвидшення старту цього процесу. На саміті була представлена доповідь Єврокомісії “На шляху до більш тісного асоційованого співробітництва з країнами Центральної і Східної Європи”, яка містила рекомендації щодо одночасного процесу поглиблення і розширення ЄС, активізації політичного діалогу між об’єднанням і асоційованими членами, яке могло у перспективі призвести до формування Європейського політичного простору (European Political Area). Це безумовно виходило за рамки положень угод про асоціацію¹⁰⁵⁹. Водночас британське керівництво усвідомлювало довгостроковість перспектив завершення процесу розширення Євросоюзу на схід¹⁰⁶⁰.

Європейська політика розширення за рахунок держав ЦСЄ визначалася комплексом фундаментальних факторів:

1) геополітичний, породжений необхідністю подолання розколу Європи на Західну і Східну частини, до якої насамперед апелювали самі держави колишнього східного табору, а також їх прихильники серед держав ЄС. Як заявив Дж. Мейджор на конференції Консервативної партії в жовтні 1991 р., “у нас є шанс залікувати шрам, який розділив і понівечив Європу упродовж двох поколінь”, підтримавши вступ до Співтовариства Польщі, Чехословаччини, Угорщини і прибалтійських держав, коли їх економіка буде готова до цього¹⁰⁶¹.

¹⁰⁵⁹ Mayhew A. *Recreating Europe. The European Union Policy towards Central and Eastern Europe.* Cambridge, 1998. p. 26.

¹⁰⁶⁰ Mr Major’s 1991 Conservative Party Conference Speech. Below is the text of Mr Major’s 1991 Conservative Party Conference Speech, made on the 11th October 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page863.html> (дата звернення: 17.05.2016).

¹⁰⁶¹ Mr Major’s 1991 Conservative Party Conference Speech. Below is the text of Mr Major’s 1991 Conservative Party Conference Speech, made on the 11th October 1991 / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page863.html> (дата звертання: 23.08.2016).

2) безпеки. Виключення держав ЦСЄ за межі євроінтеграції могло призвести до утворення зони нестабільності на східних і південно-східних кордонах об'єднання, особливо на фоні подій на Балканах, зберегти надмірний вплив Росії в регіоні, викликати внутрішньополітичну нестабільність, економічну стагнацію, соціальну кризу і навіть локальні конфлікти. Тому чергове розширення Співтовариства сприймалося в Європі насамперед як важливий політичний засіб збільшення середовища безпеки і стабільності на схід шляхом демократизації і європеїзації місцевих суспільств. Формальна невизначеність східних меж Європи давала додаткові аргументи прихильникам цієї політики;

3) самоідентифікації, який передбачав потребу збереження панєвропейської колективної ідентичності як співтовариства європейських ліберально-демократичних держав і визнання країн ЦСЄ її невід'ємними носіями. При цьому держави-апліканти і адепти розширення ЄС використовували тактику морального тиску на партнерів, апелюючи до сумісної з європейською ідентичністю поведінки і засуджуючи її противників, пов'язавши проблему спільної ідентичності, дотримання цінності і сутності Спільноти з вимогами щодо приєднання до неї¹⁰⁶². На думку М. Тетчер, висловлену нею в одній зі статей в жовтні 1991 р., не можна одночасно визнавати ці країни частиною Європи і стверджувати, що Європейське Співтовариство є настільки ексклюзивним, що ми їх до нього не допустимо¹⁰⁶³. Ніхто в ЄС так і не наважився поставити під сумнів чи штучно уповільнювати процес розширення як такий;

4) геоекономічний. Східне розширення забезпечувало збільшення на третину території і населення ЄС, перетворюючи його на світовий ринок.

Водночас кризовий стан економіки, застарілість виробничих потужностей та інфраструктури в країнах ЦСЄ, домінування спрямованості експортного руху товарів, капіталів і послуг із Заходу на Схід зумовили перевагу політичних мотивів прийняття рішення про розширення ЄС на схід над економічними. Радник із зовнішньої політики Єврокомісії британець Ф. Кемерон зазначав, що розширення стало політичним імперативом для Євросоюзу, який може сприяти миру, безпеці, стабільності і прогресу в Європі. Як і для Греції, Іспанії

¹⁰⁶² Європейська інтеграція / уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох / пер. з нім. М. Яковлева. К.: Києво-Могилянська Академія, 2013. 394 с.

¹⁰⁶³ Margaret Thatcher. Article for Inside the New Europe. 1990 Oct 19 Fr / Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margarethatcher.org/document/108225> (дата звернення: 24.01.2016).

і Португалії, розширення на регіон ЦСЄ мало основну мету зміцнити демократію і стабільність в країнах, які покінчили з тоталітарними режимами¹⁰⁶⁴. Такий висновок підтвердив головний радник Європейської Комісії Г. Ейвері під час виступу в Королівському інституті міжнародних відносин у січні 2002 року¹⁰⁶⁵. Підтримка розширення від держав ЄС стала можливою за умови гарантування паралельного перебігу процесів розширення і поглиблення інтеграції. Станом на 1996 рік заявки на членство в ЄС подали 10 держав ЦСЄ. Ще раніше це зробили Туреччина (квітень 1987 р.), Мальта і Кіпр (липень 1991 р.).

Для держав ЦСЄ загрозу втрати у перспективі частини суверенітету внаслідок необхідності приєднання до наднаціонального співробітництва в рамках ЄС переважили реальні вигоди від повноправної участі в євроінтеграції та непевні перспективи залишитися у вакуумі безпеки, який утворювався після розпадку Східного блоку і зміщення стратегічного балансу на континенті до Західної Європи. Формування ЄС як економічного і перспективного політичного центру сили визначило його як фактично єдиний центр тяжіння для держав ЦСЄ. Інтеграція до ЄС і НАТО, налагодження тісних відносин з провідними державами Європи і США давала їм можливість розраховувати на гарантування цілісного пакету безпеки в умовах нових реалій міжнародної політики. При цьому Велика Британія в традиційній ролі “сполучного моста” між двома берегами Атлантики набула привабливості для неофітів євроспільноти як головний союзник США в Європі і партнер в Євросоюзі, в якого завжди можна було знайти підтримку у справі відстоювання національних інтересів та який забезпечував необхідний баланс сил в об’єднанні на фоні неформального домінування франко-німецького ядра.

Одночасний процес масштабного розширення і поглиблення інтеграції створював додаткові проблеми для розвитку ЄС і змушував застосовувати диференційований підхід як до держав-кандидатів, так і до функціонування окремих напрямів діяльності Співтовариства за принципом “карткової Європи”, що було вигідно Великій Британії і відповідало стратегії її урядів 80–90-х років ХХ ст. з огляду на

¹⁰⁶⁴ Cameron F. The European Union and the Challenge of Enlargement // The Enlarging the European Union: relations between the EU and Central and Eastern Europe / ed. by M. Maresceau. London and New York, 1997. p. 251.

¹⁰⁶⁵ Лист Радника-посланника Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Державному секретарю Міністерства закордонних справ України з питань євроінтеграції О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-57 від 17.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп.107. Спр. № 230. Арк. 1.

вірогідність підриву єдності інституційної системи об'єднання. На той час це практично не стосувалося СЗППБ ЄС, адже диференціація, в силу неоднорідності соціально-економічного розвитку держав-аплікантів, могла стосуватися насамперед сфери фінансово-економічної інтеграції. Серед претендентів на членство п'ятої хвилі розширення не було нейтральних держав, які б могли відмовитися від участі у військово-політичній кооперації на рівні СПБО. Хоча усі вони ще на початку 1990-х рр. визнали першість Північноатлантичного Альянсу в системі своїх інтересів у сфері безпеки.

Ще будучи асоційованими партнерами ЄС, держави ЦСЄ виявляли інтерес до даного напряму його діяльності, намагаючись узгоджувати свої зовнішньополітичні доктрини із загальними документами Співтовариства. Однак на практиці збільшення кількості держав-членів Євросоюзу більш ніж удвічі значно підвищувало рівень його різноманітності і послаблювало можливості подальшого досягнення єдності, а отже й знижувало потенціал поглиблення інтеграції. Постала проблема ускладнення прийняття рішень в Раді ЄС, що знижувало ефективність міжурядового підходу, який ґрунтувався на принципі одностайності. Від цього найперше постраждала ефективність прийняття рішень на рівні СЗППБ. Велика Британія заблокувала розширення практики голосування кваліфікованою більшістю голосів при підготовці чергових змін до базового Договору про Європейський Союз під час роботи міжурядової конференції у 1996–1997 рр., так само, як і спроби федералістів поширити механізми диференційованої інтеграції на “другу опору” ЄС, насамперед на співробітництво з безпеки та оборони. Складність досягнення одностайності з принципових політичних питань призводила до посилення значення двосторонніх і багатосторонніх міждержавних консультацій за рамками інституцій Співтовариства, до яких регулярно вдавалася британська сторона.

Сполученому Королівству було вигідно залучити до інтеграції якомога більшу кількість “малих” держав з рівними повноваженнями порівняно з давніми членами Співтовариства з метою створення противаги надмірному впливу останніх (насамперед Франції і Німеччини) і спрощення завдання відстоювання своєї позиції в об'єднанні. Водночас політика сприяння розширенню на схід робила Німеччину, яка мала історично сильний вплив на багатьох держав ЦСЄ, ситуативним союзником Британії і послаблювала позиції Франції.

Саме прагматичний політичний розрахунок став домінуючим фактором британської урядової політики щодо східного розширення ЄС. Незважаючи на активну підтримку цього процесу, британські економічні інтереси викликали великі сумніви. Станом на 1996 рік частка Великої Британії в експорті ЄС до країн ЦСЄ складала всього 13,9 %. У той час, як Німеччина забезпечувала понад 40 %¹⁰⁶⁶. Сполучене Королівство перебувало далеко не на провідних позиціях і за обсягами загального вкладу у розвиток трьох провідних держав ЦСЄ – Польщі, Угорщини і Чехії. Упродовж 1990–1995 рр. сума британських інвестицій склала понад 700 млн. дол. (4,5 % від загальної суми), що передбачало її сьому позицію після США, Німеччини, Нідерландів, Швейцарії, Франції та Австрії¹⁰⁶⁷. За оцінками Дж. Хейварда, британські преференції щодо розширення на Схід залишаються неясними. Адже держави ЦСЄ не є для Великої Британії стратегічно важливими ні в географічному, ні в економічному сенсі. Тому сильну британську підтримку процесу східного розширення ЄС дослідник пояснює переважно “єврофобією” урядів М. Тетчер і Дж. Мейджора. Очевидно вони розраховували на те, що подальше розширення Співтовариства стане перешкодою процесам поглиблення або й матиме наслідком розмивання досягнутого рівня інтеграції¹⁰⁶⁸. Геополітичний фактор і специфічна британська стратегія участі в євроінтеграційних процесах стали визначальними для підтримки політики і процесу розширення Європейського Союзу на держави регіону ЦСЄ.

Британський уряд в першій половині 1990-х рр. виступив з рядом ініціатив щодо залучення держав-аплікантів до механізму СЗППБ ЄС у різних форматах. Під час головування в Раді ЄС у другій половині 1992р. він окрім двосторонніх міждержавних контактів сприяв налагодженню багатостороннього політичного діалогу на рівні ЄС – Вишеградська група. У жовтні 1992 р. на організованому в Лондоні саміті керівництва ЄС і лідерів держав цього центральноєвропейського об’єднання відбулося погодження загальних підходів щодо актуальних питань багатосторонньої співпраці, залучення країн-кандидатів до політичних заходів на рівні Співтовариства¹⁰⁶⁹. За ініціативи Лондона

¹⁰⁶⁶ Європейська інтеграція. Значч. твір. С. 361.

¹⁰⁶⁷ Grabbe H., Hughes K. Enlarging the EU Eastward. London, 1998. p. 23.

¹⁰⁶⁸ Hayward J. Britain and the EU Enlargement // East-Central Europe and the EU: Problems and Integration / ed. by K. Kaiser, M. Bruning. Bonn, 1996. p. 148.

¹⁰⁶⁹ Mr Major’s Joint Statement with President Jacques Delors. Below is the text of Mr Major’s joint statement with President Jacques Delors, following a summit meeting with European Community and Visegrad Group leaders. 1992 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1436.html> (дата звернення: 15.06.2016).

у березні 1994 р. міністри закордонних справ держав ЄС розглянули і схвалили план поглибленого співробітництва з державами ЦСЄ, який передбачав регулярні щорічні зустрічі на рівні інституцій об'єднання. Під час саміту Європейської Ради в Корфу 24-25 червня 1994 р. Велика Британія разом з Італією висунула спільну ініціативу про системне залучення центрально-східноєвропейських країн до зовнішньої політики ЄС¹⁰⁷⁰. Глави держав і урядів, міністри держав ЦСЄ спершу як спостерігачі стали регулярними учасниками зустрічей представників держав-членів Євросоюзу і керівництва європейських інституцій на найвищому рівні, зокрема, на засіданнях робочих груп Ради ЄС. Урядам цих держав надано право долучатися до зовнішньополітичних рішень і спільних дій ЄС. Згідно рішення саміту Корфу і за активної підтримки уряду Дж. Мейджора до когорти офіційних претендентів на вступ до Співтовариства включено середземноморські держави Кіпр і Мальта.

З приходом до влади у 1997 році лейбористів позиція і стратегія Великої Британії щодо політики розширення ЄС залишилася незмінною. Лейбористи як і консерватори у питання розширення ЄС на схід виходили з того, що цей процес відповідає не лише меті стримування інтеграційних процесів, але й геополітичним інтересам країни. Активізація проєвропейського курсу новим британським урядом надала додаткового імпульсу участі Великої Британії в процесі підготовки до п'ятої хвилі розширення Союзу. За оцінками І. Черінька, розширення ЄС у 2004–2007 рр. відбулося значною мірою завдяки активній підтримці Великої Британії¹⁰⁷¹. Сприяння політиці розширення ЄС стало невід'ємною складовою новолейбористської стратегії здобуття лідерства Сполученим Королівством в об'єднанні, що насамперед реалізовувалася у сфері СЗППБ. Основним завданням уряду залишалось залучення нових держав-членів Співтовариства до британської орбіти впливу на протиположному франко-німецькому тандему. При цьому членство держав ЦСЄ і Середземномор'я обґрунтовувалося як важлива складова боротьби з міжнародним тероризмом, екстремізмом, транскордонною злочинністю, торгівлею людьми і наркотиками, бідністю, конфліктами, забрудненням навколишнього середовища, зміною клімату, іншими глобальними викликами, які

¹⁰⁷⁰ Mr Major's Commons Statement on the 1994 European Council at Corfu. Below is the text of Mr Major's Commons statement on the 1994 European Council at Corfu, made on 27th June 1994 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1141.html> (дата звернення: 14.07.2016).

¹⁰⁷¹ Черінько І.П. Розширення Європейського Союзу в першому десятиріччі XXI століття. Політика Великої Британії // Зовнішні справи. 2013. № 10. С. 24.

неможливо подолати без міжнародної кооперації, і одним з механізмів якої стало розширення Євросоюзу. Зрештою неприйняття зазначених країн “молодої демократії” до ЄС могло змусити їх переорієнтуватися на інші сфери впливу з іншими системами цінностей, що несло потенційні загрози нестабільності на його кордонах та суперечило проголошеній лейбористами “етичній” зовнішній політиці”. Водночас уряд Т. Блера прагматично підходив до самого процесу та умов розширення, відстоюючи власні інтереси на рівні комунітарних інституцій і розподілу бюджетних фондів Євросоюзу. Зокрема, необхідність поглиблення економічних і політичних зв’язків з державами ЦСЄ в урядових колах трактувалася як потенційна можливість заощадити витрати на підтримку європейської безпеки, що виключалося внаслідок можливого протилежного процесу віддалення цього регіону від ЄС¹⁰⁷².

Під час свого чергового головування в ЄС у першому півріччі 1998 р. Велика Британія стала епіцентром процесу східного розширення, який вступив в активну фазу. Значну дипломатичну роботу проводив Форін офіс, зокрема, його очільник Р. Кук, який напередодні головування Британії в Раді ЄС відвідав кілька східноєвропейських столиць із запевненням підтримки розширення. 12 березня 1998 р. в Лондоні під головуванням Т. Блера відбулася перша Європейська конференція глав держав та урядів ЄС і країн-кандидатів – багатосторонній форум в рамках політичного співробітництва для вирішення широкого кола спільних питань, насамперед погодження зовнішньої політики і політики безпеки. Учасники конференції засудили сербські репресії в Косово і прийняли рішення про участь країн-кандидатів у Плані дій 15-ти по боротьбі із злочинністю¹⁰⁷³. Символічним є історичний факт, що формальною датою початку процесу східного розширення стало 30 березня 1998 р. – Лондонська конференція міністрів закордонних справ країн ЄС і одинадцяти країн-кандидатів на вступ. Розпочалися предметні переговори із першою чергою кандидатів, якими стали Польща, Угорщина, Чехія, Словенія, Естонія і Кіпр. Паралельно стартували підготовчі переговори з Румунією, Словаччиною, Латвією, Литвою і Болгарією, які офіційно розпочалися в лютому 2000 року. Британська сторона наполягала на рівності вимог до усіх кандидатів та можливість

¹⁰⁷² Ломакин В.Л. Внешнеэкономическая политика Британии: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004.С. 186-187.

¹⁰⁷³ The fifth enlargement / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/3fb50eae-9f19-4d5b-abb3-1a3216bbb485> (дата звернення: 27.08.2016).

для країн другої групи долучитися до передових претендентів за умови досягнення ними відповідних критеріїв. “Європа двох половин – заможних і незаможних, – зазначав Т. Блер, – недопустима, економічно і політично небезпечна”¹⁰⁷⁴.

Значний вплив на зміну критичної позиції ряду країн-членів ЄС щодо розширення за рахунок окремих держав, насамперед Греції, Франції, Іспанії, мав Косовський конфлікт 1999 року. Він актуалізував проблеми стабільності і безпеки на Балканах, що значно покращило перспективи вступу насамперед Болгарії і Румунії, які помітно відставали за рівнем розвитку від інших держав-кандидатів. Таким чином перемогу отримала лінія прихильників широкого розширення, одним з основних adeptів якої був уряд Сполученого Королівства. Остаточна перемога британської стратегії розширення відбулася за підсумками Гельсінського саміту ЄС 10-11 грудня 1999 р., за рішенням якого усі дванадцять кандидатів мали однакові можливості на вступ. ЄС запропонував державам Південно-Східної Європи угоди про стабілізацію і асоціацію, перша з яких була підписана 2001 року з Македонією і Хорватією.

Окреме питання становили європейські перспективи Туреччини. У квітні 1987 р. країна подала офіційну заявку на членство в ЄЕС. У 1996 році договір про асоціацію Туреччини з ЄЕС від 1963 року було замінено на угоду про митний союз. Упродовж головування в Раді ЄС британські урядовці домагалися укладення угоди про вільну торгівлю Туреччини з об'єднанням. Незважаючи на багаторічні прагнення розпочати переговори про вступ, на Люксембурзькому саміті ЄС в грудні 1997 р. було прийнято рішення про відтермінування можливості переговорів про членство Туреччини. Причинами відмови стали нерегульованість кіпрського конфлікту, недостатній рівень захисту прав людини, ряд економічних і культурних чинників¹⁰⁷⁵. Як наслідок турецький уряд відмовився брати участь у Європейській конференції за участі кандидатів на членство¹⁰⁷⁶. На відміну від більшості європейських партнерів, Лондон завжди підтримував членство Туреччини в ЄС, від середини 1990-х рр. вимагаючи долучення цієї держави до політичного діалогу в Європі¹⁰⁷⁷. Британська сторона не

¹⁰⁷⁴ Speech by the Prime Minister – Change: A Modern Britain in a Modern Europe. Tuesday 20 January 1998. URL: http://www.number-10.gov.uk/output/Page_1150.asp (дата звернення: 12 December 2013).

¹⁰⁷⁵ The fifth enlargement. Op. cit.

¹⁰⁷⁶ Дейтон А. Единая Европа как предмет политики // Вестник Европы. 2002. №4. URL: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2002/4/dei.html> (дата звернення: 27.10.2016).

¹⁰⁷⁷ Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Начальнику управління Європи та Америки Ю.В. Богасвському. № 49/26-196 від 17.02.1995 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 40. Арк. 34.

вважала перешкодою те, що ця країна є мусульманською, має значні культурні відмінності і велику чисельність населення, яка у разі її вступу в Євросоюз могла поступатися лише Німеччині. Головним аргументом для британських урядів на користь вступу Туреччини до ЄС було її стратегічне значення для НАТО і підтримка цього процесу Вашингтоном. За наполяганням британського уряду рішенням саміту Європейської Ради в Гельсінкі в грудні 1999 р. Туреччині надано статус країни-кандидата і певні преференції без відкриття переговорів про приєднання. За рішенням саміту ЄС в Копенгагені (грудень 2002 р.) початок переговорів про вступ Туреччини був запланований на грудень 2004 року¹⁰⁷⁸.

Важливим чинником подальшої підтримки урядом Т. Блера розширення ЄС було прийняття трьох провідних держав ЦСЄ Польщі, Чехії та Угорщини до НАТО. Інші держави регіону отримали перспективи членства в Альянсі. Велика Британія підтримувала американську стратегію паралельного вступу східноєвропейських країн до НАТО і ЄС як запоруку політичної та економічної стабільності і безпеки в Європі постбіполярного періоду. Збільшення ЄС удвічі внаслідок прийняття до його лав держав-союзників і потенційних членів НАТО було вигідне Сполученому Королівству. Британія отримувала групу союзників в складі ЄС, особливо в контексті розвитку європейських оборонних можливостей. У цій справі Лондон намагався перехопити ініціативу у Парижа і Берліна та перевести процес формування СПБО у потрібному руслі. Тому підтримка проамериканських союзників в Європі, які поділяли британські погляди щодо необхідності максимального збереження національного суверенітету у процесі розвитку євроінтеграції в умовах форсування федералізації в ЄС, була як ніколи доречною. Не випадково у 2000 році урядом прийнято рішення для інформування широкої громадськості про переваги розширення Європейського Союзу щорічно виділяти 160 млн. ф.ст.¹⁰⁷⁹. Урядовці розгорнули безпрецедентну для Британії широку агітаційну кампанію за розширення ЄС в країні і за кордоном, регулярні контакти з урядами держав-аплікантів. За ініціативи Форін офісу створено двосторонні плани дій співпраці Великої Британії із кожною з цих держав¹⁰⁸⁰.

¹⁰⁷⁸ EU embraces 10 new members – and opens the door to Turkey // The Guardian. 2002. December 14.

¹⁰⁷⁹ Черінько І.П. Позиція лейбористського уряду Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу 2004 року // Гілея: (науковий вісник): Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2009. Вип. 23. С. 435.

¹⁰⁸⁰ Update on third Foreign and Commonwealth Committee report, on EU enlargement. Annex A. Examples on government activity to promote the benefits of EU membership and enlargement. Prepared 10 April 2001 / UK Parliament Web Site. Houses of Commons. Publications on the internet. Select Committee on Foreign

У своїй промові у Варшаві 6 жовтня 2000 р. Т. Блер зазначив, що Велика Британія завжди буде вірним союзником усіх тих демократичних держав, які мають прагнення приєднатися до Європейського Союзу. На його думку без розширення Західна Європа буде завжди відчувати загрозу нестабільності, конфлікту і масового переміщення на його кордонах¹⁰⁸¹. Без розширення політична згода як основа для політичних та економічних реформ “у більш слабких країнах” може зазнати краху. Особлива увага британського політикуму до Польщі була не випадкова, адже місцеві політичні еліти відзначалися високим рівнем націоналізму і навіть на етапі вступу до Євросоюзу висловлювали незгоду з федералізацією, в чому солідаризувалися з британською позицією¹⁰⁸².

На саміті Європейської Ради в Ніцці 7-11 грудня 2000 р. прийнято рішення прискорити переговори про вступ 12 держав-кандидатів. Поряд з невпевненістю більшості держав-членів ЄС (насамперед Франції і Німеччини) щодо встановлення конкретних дат прийняття нових членів, британська сторона підтримала вимоги кандидатів щодо якнайшвидшого реформування об’єднання з метою невідкладного визначення конкретних перспектив розширення. Тоні Блер на під час саміту підкреслив, що неможливо перебільшувати важливість зустрічі, на якій вперше за півстоліття після закінчення Другої світової війни країни Європи зібралися разом¹⁰⁸³. Водночас в ході саміту чи не вперше на найвищому рівні виникли серйозні суперечності між 15-ма державами-членами і кандидатами, предметом яких було структурне реформування інституцій ЄС як необхідна передумова розширення. При усіх політичних вигодах для Британії від вступу до ЄС групи нових держав-членів її керівництво у питанні розподілу місць в Раді стало на бік “великих” держав (Франції, ФРН та Італії), отримавши з ними найбільше представництво. Також чинні держави-члени неохоче погодилися на зменшення кількості своїх представників в Європейському парламенті після розширення¹⁰⁸⁴. Суперечності “великих” і “малих” держав ЄС також стосувалися необхідності

Affairs Minutes of Evidence. URK.: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm20001/cmselect/cmcaff/318/1030705.htm>; Minutes of evidence taken before the Foreign Affairs Committee. Wednesday, 7 March 2001 // UK Parliament Web Site. Houses of Commons. Session 2000-01. Publications on the internet. Foreign Affairs Committee Publications. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200001/cmselect/cmcaff/318/1030701.htm> (дата звернення: 24.03.2015).

¹⁰⁸¹ Blair speech in Warsaw. British Prime Minister Tony Blair’s speech to the Polish Stock Exchange in Warsaw 6 October 2000 // EU observer. May 2001. URL: <https://euobserver.com/news/2450> (дата звернення: 17.11.2016).

¹⁰⁸² Transcript of door step interview: Prime Minister Tony Blair and Prime Minister Leszek Miller of Poland. 2 November 2001. URL: <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1641.asp> (дата звернення: 13.04.2015).

¹⁰⁸³ East grows tired of waiting game // The Guardian. 2000. December 8.

¹⁰⁸⁴ Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / пер. з англ. К.: К.І.С., 2006. С. 191.

посилення централізованого управління об'єднанням, яке б здійснювало розробку зовнішньої політики та уніфіковане представництво на міжнародному рівні. “Малі” держави, насамперед більшість нових членів Євросоюзу, за підтримки Єврокомісії наполягали на концентрації основної влади в Брюсселі. Натомість насамперед Велика Британія, Франція та Іспанія підтримували запровадження посади президента ЄС, який мав обиратися з лідерів “великих” держав Європейською Радою. Ці інші розбіжності стали провісниками “конституційної” кризи в ЄС. За оцінками А. Дейтон, саміт в Ніщі показав наявне провалля між позитивними словами на користь розширення і таємним небажанням чинних членів змінити “status quo”¹⁰⁸⁵.

Копенгагенський саміт ЄС 13 грудня 2002 р. остаточно відкрив шлях для приєднання 10 держав до ЄС. Упродовж останнього року до моменту офіційного набуття ними членства в Євросоюзі точилися запеклі суперечки між сторонами щодо розподілу бюджетних коштів для нових членів об'єднання, насамперед рівня дотацій на розвиток сільського господарства. Запропонований рівень витрат не задовольняв насамперед Польщу як найбільшого акцептора. Британський уряд в бюджетній суперечці з прагматичних міркувань підтримав позицію Єврокомісії щодо реформування попередніх домовленостей з новими державами-членами, не бажаючи брати на себе додаткові фінансові зобов'язання. Також Лондон відмовився пристати до європейської міграційної політики. Британська сторона все ще намагалася проводити політику “відкритих дверей” для мігрантів з країн ЦСЄ. Для ЄС було важливим не стільки розширення як таке, а його політичні наслідки¹⁰⁸⁶. Політична ціна зриву процесу розширення була надто висока, що й зумовило пошук компромісу. Заходи з врегулювання міграції передбачали семирічний перехідний період для 15-ти держав-членів ЄС з правом самостійно вирішувати питання відкриття ринків праці для робітників з нових держав-членів. З 1 січня 2004 р. 10 держав-кандидатів стали повноправними членами Співтовариства. Питання про вступ Болгарії і Румунії перенесли, а щодо ряду інших балканських держав воно залишилося відкритим.

Певні економічні та інституційні суперечності, що існували у стосунках Великої Британії з кандидатами на членство в ЄС були цілком компенсовані політичними вигодами від розширення. Держави

¹⁰⁸⁵ Дейтон А. Единая Европа как предмет политики // Вестник Европы. 2002. №4. URL: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2002/4/dei.html> (дата звернення: 27.10.2016).

¹⁰⁸⁶ Копійка В.В. Зазнач. твір. С. 566.

ЦСЄ ще до офіційного вступу в Євросоюз відкрито підтримали американо-британську інтервенцію в Ірак у березні 2003 р., що спричинило розкол в рядах ЄС і НАТО. У спільному листі від 30 січня 2003 р. глави держав та урядів Великої Британії, Данії, Іспанії, Польщі, Португалії, Чехії та Угорщини підтримали американський план військового втручання в Ірак¹⁰⁸⁷. Незадовго по тому, міністри закордонних справ Албанії, Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Македонії, Румунії, Словаччини, Словенії і Хорватії (т. зв. “Вільнюська група”) виступили зі схожою заявою¹⁰⁸⁸. Провокативна ідея поділу Європи на “нову” і “стару”, запущена в міжнародний інформаційний простір з подачі американської адміністрації, стала відображенням реальних суперечностей і відмінності міжнародних пріоритетів франко-німецького ядра та нових держав-членів Європейського Союзу. Перемога європейської стратегії Великої Британії полягала у тому, що завдяки східному розширенню Лондону руками держав ЦСЄ вдалося послабити франко-німецький вплив в Євросоюзі і НАТО, відвернути зниження ролі Альянсу в Європі внаслідок можливого розвитку проекту незалежних європейських оборонних можливостей через ініціативу “структурного співробітництва” в галузі СПБО, водночас поставивши їх у ситуацію екзистенційного вибору між Європою і США. Свідченням цьому стала різка недипломатична реакція президента Франції Ж. Ширака під час надзвичайного саміту ЄС в Брюсселі 17 лютого 2003 р., в ході якого він назвав демарш держав ЦСЄ “дитячістю” і пригрозив їм “зменшенням можливостей для членства в Євросоюзі”¹⁰⁸⁹. США і Великій Британії вдалося переконати держави ЦСЄ у неможливості розвивати європейську інтеграцію без атлантичного фактора. Фактично антиєвропейська позиція кандидатів на вступ до ЄС засвідчила проблемність формування Об’єднаної Європи як нового центру сили в міжнародній політиці. Нові держави ЄС та найближчі претенденти на вступ надали перевагу ЄС як “м’якій силі”, гаранту соціально-економічної стабільності, і НАТО та американо-британській коаліції як “жорсткій силі”, гаранту військово-політичної безпеки. Радник міністра закордонних справ Польщі В. Цімошевіча Б. Горалжік підкреслював, що лише Америка і НАТО

¹⁰⁸⁷ Europe and America must stand united // The Times. 2003. 30 January.

¹⁰⁸⁸ Statement of the Vilnius Group Countries // Novinite.com. Sofia News Agency. 2003. February 5. URL: <http://www.novinite.com/articles/19022/Statement+of+the+Vilnius+Group+Countries> (дата звернення: 11.10.2016).

¹⁰⁸⁹ Türkeş M. “New vs. old Europe”: contested hegemonies and the dual-guarantee strategy of the East European Countries // Izvorni naučni rad. Avgust 2005. Vol. LVII. Br. 3. pp. 229-244.

можуть дати зовнішню безпеку Польщі. Однак не менш актуальною є внутрішня безпека, модернізація, яку країні може дати лише ЄС¹⁰⁹⁰.

Ситуація навколо іракської кризи показала неготовність держав ЦСЄ, тісно пов'язаних з американською допомогою у сфері безпеки та оборони, брати участь в розвитку повноцінного СЗППБ ЄС на умовах федералістського начала. Нові члени Євросоюзу у меншій мірі налаштовані на обмеження суверенності національної зовнішньої політики на користь дипломатії ЄС¹⁰⁹¹. Однозначний вибір нових держав-членів ЄС на користь дій США і НАТО показав пріоритет реальних військових можливостей Альянсу над віртуальними спроможностями СЗППБ ЄС. Тому непевний стан справ щодо розбудови спільної безпеки та оборони держав Євросоюзу зумовив її незначний вплив на мотивацію держав ЦСЄ щодо вступу¹⁰⁹². У питаннях збереження впливу США в Європі і запобігання дублюванню функцій НАТО новосформованому СПБО ЄС інтереси Великої Британії і нових членів Співтовариства повністю співпадали. Держави ЦСЄ не відмовлялися від СЗППБ, а розглядали її як свого роду альтернативу для реалізації нового простору безпеки в Європі. Водночас американо-британська військова кампанія в Іраку показала, наскільки кризовим і невизначеним був стан трансатлантичної системи безпеки на початку ХХІ століття. Входження до Євросоюзу держав ЦСЄ, попри сподівання його adeptів, не додало стабільності у відносини США і ЄС, як і внутрішньої стабільності самому Європейському об'єднанню, послабило новостворювану СЗППБ ЄС, від чого британська сторона намагалася отримати свої дивіденди. Як показав подальший хід історії, ці дивіденди виявилися дуже сумнівними.

Лондон прагнув використовувати тісні політичні контакти і проатлантичну позицію держав ЦСЄ в своїх інтересах під час розробки проекту Конституційного договору ЄС у 2002–2003 рр.. При цьому британська сторона застосовувала тактику блокування з різними партнерами з конкретних питань¹⁰⁹³. Наприклад, уряд Британії скористався підтримкою уряду Польщі в просуванні запровадження посади постійного президента Європейської Ради, що дозволило

¹⁰⁹⁰ Ford P. "New Europe's" Iraq squeeze // The Christian Science Monitor. 2003. March 11. URL: <http://www.csmonitor.com/2003/0311/p01s04-woiq.html> (дата звернення: 09.04.2016).

¹⁰⁹¹ Горобець І., Мартинов А. Дипломатична служба Європейського Союзу // Зовнішні справи. 2013. № 1. С. 19-21.

¹⁰⁹² Драч Ю.С., Олянич І.М., Циганок Г. Інтеграція країн ЦСЄ до спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2011. Випуск 46. С. 705.

¹⁰⁹³ Великобритания: эпоха реформ / под. ред. Ал.А. Громько. М.: Весь Мир, 2007. С. 382.

посилити координацію прийняття зовнішньополітичних рішень. Держави ЦСЄ спільно з Британією та іншими проатлантично налаштованими державами в ЄС наполягли на включенні до остаточної редакції договору пункту, за яким основна роль у забезпеченні європейської безпеки мала належати НАТО.

Під час головування в Раді ЄС у другому півріччі 2005 року уряд Т. Блера використав надані можливості для стимулювання переговорів про вступ з Туреччиною, які розпочалися в жовтні того ж року. Головною проблемою залишалися відносини турків з греками-кіпріотами. Додатковим негативним фактором для вступу Туреччини стала зміна позиції Франції після приходу до влади президента Н. Саркозі. Франція підтримувала лише надання Туреччині статусу привілейованого партнера Євросоюзу, але не повноправного члена. Однак переговорний процес щодо вступу був продовжений. Хорватія перебувала у значно вигіднішому становищі. Основною проблемою цієї країни на шляху вступу стала співпраця з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії.

Окрім цих держав постало питання про імовірність членства інших балканських держав – Македонії, Албанії, Боснії та Герцеговини, Сербії і Чорногорії, які мали підписані з ЄС угоди про стабілізацію та асоціацію. 16 грудня 2005 р. офіційний статус кандидата на членство в Європейському Союзі отримала Македонія. На черговому саміті об'єднання в грудні 2006 р. уряди Великої Британії, Польщі і Швеції запропонували план подальшого розширення, за яким першою мала вступити до Євросоюзу Хорватія, а далі могли претендувати на членство усі вказані держави. Однак у зв'язку з труднощами з ратифікацією Лісабонського договору переговори відклали.

Уряд Т. Блера залишився вірним своїй стратегії щодо розширення ЄС у випадку вступу Болгарії і Румунії, що відбулося 1 січня 2007 року. Велика Британія як і раніше не висувала жодних додаткових вимог до країн-кандидатів. Сполучене Королівство прагнуло налагодити партнерські відносини з ними і заручитися підтримкою у процесі чергового реформування Євросоюзу. Налагоджено регулярні політичні консультації на рівні МЗС та інших відомств, розширено торгово-економічне співробітництво, що відбувалося в рамках двосторонніх планів дій – традиційної схеми відносин Великої Британії з претендентами на членство в ЄС з Східної Європи. Активно розвивалася антитерористична співпраця між правоохоронними органами. Велика Британія надавала технічну допомогу в рамках реформ державної служби, судів, правоохоронних органів, аграрного

менеджменту, розвитку освіти тощо¹⁰⁹⁴. Водночас британський уряд, шукаючи політичних вигод від продовження розширення ЄС, не забував про свої внутрішньодержавні інтереси. З 2006 року розпочато зміну міграційної політики “відкритих дверей” у напрямі квотування в’їзду на територію держави некваліфікованої робочої сили, в тому числі з території нових членів ЄС. За даними МВС Сполученого Королівства на серпень 2006 р. звідти лише через офіційні канали подали заявку про прийом на роботу 447 тис. чол.¹⁰⁹⁵. Тому напередодні вступу цих двох держав до ЄС уряд Великої Британії заявив, що у 2007 році готовий прийняти лише 20 тис. некваліфікованих працівників з Болгарії і Румунії на термін до шести місяців, без виплати допомоги і у певних галузях виробництва¹⁰⁹⁶. Для нелегалів запроваджено великі штрафи. Ряд держав ЄС взагалі запровадили обмеження на трудову міграцію на трирічний період. Уряди Болгарії і Румунії висловили свій протест проти рішення британського керівництва.

Позиція Великої Британії щодо розширення ЄС залишалася незмінною у період нетривалого правління уряду Г. Брауна. Сам прем’єр-міністр неодноразово заявляв, що захоплюється Союзом за його політику розширення, яка є запорукою успіху у справі зміцнення миру і безпеки в Європі¹⁰⁹⁷. Однак значних подій в історії розширення ЄС у цей період не відбулося. Основним завданням британського керівництва було відстояти традиційні позиції під час підготовки Лісабонського договору. Не в останню чергу завдяки підтримці нових країн-членів ЄС Велика Британія домоглася прийняття спеціальної декларації, де передбачено, що СЗППБ не може впливати на реалізацію національної зовнішньої політики держави-члена ЄС¹⁰⁹⁸. Об’єднання, поглинуте інституційно-правовими проблемами і наслідками світової економічної кризи, традиційними суперечками в рядах держав-членів щодо майбутнього шляху євроінтеграції, відклало питання подальшого розширення на другий план.

¹⁰⁹⁴ Черінко І.П. Політика Великої Британії щодо кандидатів на членство в ЄС (на прикладі розширення Європейського Союзу – 2007) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Вип. 15. С. 183.

¹⁰⁹⁵ Миклашевская А. Новых европейцев не ждуг на островах // Коммерсант.ru. 26 октября 2006. URL: <http://kommersant.ru/doc/716484> (дата звернення: 07.08.2016).

¹⁰⁹⁶ Европейский Союз в XXI веке: время испытаний / под ред. О.Ю. Потемкиной (отв. ред.), Н.Ю. Кавешникова, Н.Б. Кондратьевой. М.: Весь Мир, 2012. С. 77.

¹⁰⁹⁷ O'Donnell C.M., Whitman R.G. European policy under Gordon Brown: perspectives on a future prime minister // International Affairs. 2007. No 2 (83). p. 271.

¹⁰⁹⁸ Декларація щодо спільної зовнішньої та безпекової політики. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу // Офіційний вісник Європейського Союзу. 2010. С 83/01. С. 343.

Черговий розкол в рядах ЄС, що засвідчив кризу СЗППБ, відбувся навколо визнання незалежності самопроголошеної в лютому 2008 р. державності Косово. Серед тих, хто відмовився підтримати рішення керівництва ЄС щодо визнання були Болгарія, Румунія і Словаччина, які аргументували свою позицію відсутністю відповідної резолюції Ради Безпеки ООН та згоди Сербії. Російсько-грузинська війна у серпні 2008 р. підтвердила складність вироблення державами Євросоюзу спільної зовнішньої політики, що негативно вплинуло на її дієвість, а подальше “перезавантаження” американо-російських відносин у 2009 році стало додатковим фактором призупинення подальшого просування європейської та євроатлантичної інтеграції на схід Європи.

Політика уряду Д. Кемерона щодо розширення ЄС загалом ґрунтувалася на усталених підходах і відзначалася більшою поміркованістю. Дався взнаки конфронтаційний характер взаємин Лондона з Брюсселем. Ізоляціоністський характер участі в євроспільноті негативно позначився на рівні впливу Великої Британії в регіоні ЦСЄ, ефективності співпраці з новими державами-членами ЄС та імовірними кандидатами. Коаліційний уряд був змушений реагувати на сучасні виклики європейській безпеці, пов’язані насамперед з проблемою масової міграції до Європи з країн найближчої периферії та Близького Сходу, нових держав-членів ЄС і країн-кандидатів. Проблема надмірної міграції з бідніших країн, яка загострилася в королівстві упродовж останнього десятиліття, поряд з проблемою економічної кризи визначилася як головний чинник стримування британської політики щодо розширення Співтовариства, яка стал більш поміркованою, як і загалом політика розширення ЄС.

Водночас сподівання британських консерваторів, що розширення ЄС призведе до його реформування в напрямі децентралізації до зони вільної торгівлі стало причиною підтримки подальшого розширення об’єднання за рахунок насамперед Хорватії, Ісландії та ряду західно-балканських країн. Британське керівництво задекларувало підтримку подальшого розширення ЄС після вступу Хорватії без паузи, на чому наполягали інші провідні держави об’єднання¹⁰⁹⁹. Міністр з питань Європи Д. Лідінгтон під час візиту до Австрії в лютому 2011 р. назвав Західні Балкани “ключовим тестом” СЗППБ ЄС¹¹⁰⁰. Лондон підтримав

¹⁰⁹⁹ David Lidington. Speech “Being ambitious: the EU and our Eastern neighbours”. 8 September 2010. Institute of International Relations and Political Science at the University of Vilnius, Lithuania // Foreign & Commonwealth Office. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/being-ambitious-the-eu-and-our-eastern-neighbours> (дата звернення: 28.03.2016).

¹¹⁰⁰ David Lidington. Speech “EU enlargement – a UK perspective”. 15 February 2011. Austria. Vienna //

надання Сербії статусу кандидата на вступ до ЄС у березні 2012 р., схвалив прогрес її відносин з Косово, підтримавши початок переговорів останнього з Брюсселем щодо угоди про стабілізацію та асоціацію¹¹⁰¹. Сполучене Королівство упродовж 2010–2015 рр. надавало фінансову і технічно-консультативну допомогу в реформуванні судових систем, державної служби, запобігання міжетнічних конфліктів¹¹⁰². Особливу роль уряд відводив питанню вступу Туреччини, що розглядалося як можливість збільшення економічного потенціалу, міжнародного впливу і посилення безпеки ЄС. При цьому британське керівництво замовчувало реальну загрозу значного зростання міграційних потоків робочої сили до Західної Європи внаслідок приєднання 75-мільйонної Туреччини до ЄС. Лондон не турбував мусульманський характер турецького суспільства¹¹⁰³. У 2011 році під час візиту Д. Кемерона до Туреччини між країнами підписано договір про стратегічне партнерство. Однак британському уряду так і не вдалося переконати партнерів щодо необхідності прийняття Туреччини до Європейського Союзу.

Як зазначають дослідники, підтримка Британією безупинного розширення Європейського Союзу призвела до глибокої кризи єврозони, що негативно відбилося на економіці самої країни, послабило її міжнародний вплив і відсунуло на периферію Європи¹¹⁰⁴. Внаслідок ізоляціоністської політики в ЄС британський уряд опинився фактично наодинці після підписання в грудні 2011 р. “Євро-плюс Пакту” щодо стабілізації фінансової ситуації в об’єднанні через контроль за рівнем державного боргу і дефіциту державного бюджету і Бюджетного пакту ЄС в березні 2012 року. Жодна з держав ЦСЄ, окрім Чехії, не підтримала позицію Сполученого Королівства. Як наслідок уряд Д. Кемерона оголосив необхідність скорочення видатків ЄС, що означало зменшення допомоги державам Східної Європи від Брюсселя. Не додала популярності Британії серед більшості держав-членів ЄС ідея про необхідність підписання нового договору про Європейський Союз. Свідченням падіння авторитету Великої Британії

Foreign & Commonwealth Office. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-enlargement-a-uk-perspective> (дата звернення: 24.06.2016).

¹¹⁰¹ Foreign Secretary welcomes Serbia and Kosovo’s EU Progress. Press release. 28 June 2013 // Foreign & Commonwealth Office. URL: <https://www.gov.uk/government/news/foreign-secretary-welcomes-serbia-and-kosovos-eu-progress> (дата звернення: 07.04.2016).

¹¹⁰² 2010 to 2015 government policy: stability in the Western Balkans. Policy paper. 8 May 2015 // Government of United Kingdom. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-enlargement-a-uk-perspectiv> (дата звернення: 24.10.2015).

¹¹⁰³ Dempsey J. Why Turkey Needs Britain Inside the EU // Carnegie Europe. 2012. April 5. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=47747> (дата звернення: 01.12.2016).

¹¹⁰⁴ Дилеммы Британии: поиск путей развития / ред. Ал.А. Громыко (отв. ред.), Е.В. Ананьевой. М.: Весь Мир, 2014. С. 316.

в ЄС і зменшення до мінімуму її впливу на євроінтеграцію стала процедура затвердження на посаді голови Єврокомісії Ж.-К. Юнкера, кандидатуру якого активно просувала Німеччина і загалом федералістські кола в Євросоюзу. Окрім Угорщини позицію Великої Британії під час голосування у червні 2014 р. не підтримала жодна держава Співтовариства.

Важливою проблемою залишалася загроза неконтрольованої міграції. Велика Британія стала найбільш популярною країною для еміграції в Євросоюзі. Консерватори після перемоги на виборах у травні 2010 р. дали обіцянку скоротити притік мігрантів до країни, що стало гострою суспільною проблемою, але так і не змогли її виконати. Британська влада пішла на обмеження в'їзду емігрантів з Болгарії і Румунії. За офіційними даними, за п'ять років членства обох країн в ЄС у Великій Британії працювали понад 250 тис. болгар і румун, які отримали відповідний дозвіл¹¹⁰⁵. Уряд Д. Кемерона підтримав позицію інших держав ЄС, насамперед Німеччини і Франції, щодо відмови цим країнам у їх входження до шенгенської зони. Водночас Лондон категорично відмовився виконувати європейські директиви з міграції. Перебування Британії в ЄС було поставлене у залежність від можливості самостійно приймати законодавство про обмеження для іммігрантів щедрої системи соціальних преференцій¹¹⁰⁶. Одностороннє обмеження міграції робочої сили всупереч позиції ЄС, що діяло з 2007 року, внесло напругу у відносини королівства з його традиційними союзниками – державами ЦСЄ. Однак зняття обмежень для мігрантів з Болгарії і Румунії 1 січня 2014 р. дало можливість нормалізувати відносини між сторонами.

Позиція уряду Д. Кемерона щодо ЄС відштовхувала від Британії її традиційних союзників з Центрально-Східної Європи і Балкан, давала негативний приклад участі в євроінтеграції, зменшувала можливості впливу СЗППБ на довкілля Євросоюзу. Знаковим стала міжнародна військова операція проти Лівії 2011 року, очолювана Францією і Великою Британією при допомозі США. Франко-британо-американські позиції не підтримали 16 із 27 членів ЄС, в тому числі усі країни-члени об'єднання, що приєдналися у 2004 році. Держави ЦСЄ (окрім Болгарії і Румунії) підтримали позицію невтручання в конфлікт, ініційовану Німеччиною, що вчергове розколело

¹¹⁰⁵ Beckfor M. Romanians and Bulgarians snap up 175,000 jobs in the UK already... and that's before the borders have even opened // The Daily Mail. 2013. 3 March.

¹¹⁰⁶ Кэмерон пригрозил выходом Британии из Евросоюза, если стране не разрешат ограничить мигрантов // Newsru.com. 2014. 28 ноября. URL: <http://txt.newsru.com/world/28nov2014/cameronsays.html> (дата звернення: 17.10.2016).

Європейський Союз і залишило без дії механізм СЗППБ. Вперше атлантична позиція зазначених країн дала серйозну тріщину. Центр політичного тяжіння в ЄС змістився до Німеччини, яка розширила свій вплив в регіоні ЦСЄ. У сфері СПБО відбулася переорієнтація держав цього регіону на розвиток співпраці з франко-німецьким угрупованням. Отримала новий імпульс діяльність “Веймарського трикутника” (Франція, Німеччина, Польща), до якого на початку 2010-х рр. приєдналися Італія та Іспанія. Ця неформальна група держав-членів ЄС на зустрічі міністрів закордонних справ і оборони в Парижі у листопаді 2012 р. висунула спільну ініціативу щодо активізації військово-політичної складової об’єднання, в основі якої мало стати створення центру оперативного планування і проведення військово-цивільних операцій Євросоюзу. Такі ініціативи підтримав Європарламент¹¹⁰⁷. Однак на саміті ЄС з питань СПБО в листопаді 2013 р. Д. Кемерон наклав вето на ці пропозиції.

Уряд Д. Кемерона наприкінці свого функціонування зіпсував відносини навіть з Туреччиною, яку завжди розглядав як стратегічного партнера. Ще до спроби липневого перевороту 2016 року у цій країні і звинувачення її президента Т. Р. Ердогана Заходу у підтримці спроби повалення чинної турецької влади, Д. Кемерон у розпал дебатів про доцільність виходу Британії з ЄС в інтерв’ю “Independent” заявив, що при теперішніх темпах руху Туреччини вона зможе стати членом ЄС не раніше, ніж в 3000 році¹¹⁰⁸. Така недипломатична заява викликала протест з боку турецького керівництва.

Конфронтаційна політика Сполученого Королівства щодо Євросоюзу мала наслідком втрату напрацювань попередніх урядів щодо розвитку співпраці і підтримки від держав ЦСЄ, різке зменшення давніх позицій Британії в цьому регіоні як одного з лідерів СЗППБ. Ізоляціоністська політика консерваторів на європейському напрямі призвела до порушення балансу сил в об’єднанні на користь франко-німецького “тандему”, що остаточно відбудеться після виходу Британії з Союзу. Це загалом не відповідає інтересам нових держав-членів і т. зв. “малих” країн, які завжди розглядали Велику Британію як гаранта такого балансу. Тим більше, що вихід Великої Британії з ЄС не підтримують Сполучені Штати. Вплив Лондона в Центрально-Східній

¹¹⁰⁷ EU’s military structures: state of play and future prospects // European Parliament Resolution of 12 September 2013 on EU’s military structures: state of play and future prospects (2012/2319(INI)). P7_TA (2013) 0381. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0381+0+DOC+XML+V0//EN>

¹¹⁰⁸ Withnall A. EU referendum: David Cameron questions Penny Mordaunt’s judgment over Turkey veto claim // The Independent. 2016. May 22.

Європі завжди ґрунтувався на його іміджі першого союзника Вашингтона. Нівелювання такого іміджу на рівні євроінтеграції, що пов'язано із критикою європейської політики консерваторів з боку адміністрації США, апріорі призвело до різкого зниження цінності тісних відносин з Великою Британією для країн регіону. Тому вже у період першого уряду Д. Кемерона ці країни у меншій мірі підтримували британські позиції в ЄС, які для багатьох з них на етапі вступу до об'єднання стали близькими, але в сучасних умовах з точки зору участі в євроінтеграції є непопулярними і безперспективними.

Отже, активна участь Великої Британії у формуванні і реалізації політики розширення ЄС зумовлена намаганням її керівництва використати процес вступу до об'єднання нових держав в своїх традиційних інтересах та узгоджувалася з міжнародними інтересами США. Діючи в руслі загальної зовнішньої політики ЄС, одним із завдань якої стало поширення демократії і безпеки на континентальні простори та сусідні регіони, участь у політиці розширення давала можливість Лондону впливати на формування і розвиток СЗППБ, підвищувати свій міжнародний вплив на рівні Євросоюзу і відносин з третіми сторонами. Насамперед це стосується держав ЦСЄ, інтеграція яких до ЄС стала одним з головних успіхів британських урядів у процесі розбудови СЗППБ Євросоюзу. Підтримка їх членства стала невід'ємною частиною загальної англо-американської європейської стратегії, спрямованої на посилення впливу США і Великої Британії в регіоні, стримування міжнародного впливу франко-німецького "ядра". Серед явних невдач Лондона у політиці розширення ЄС став провал процесу вступу Туреччини, який затягнувся на невизначену перспективу. Намагання британського керівництва залучити держави ЦСЄ в орбіту англо-американського впливу, використати партнерські стосунки з ними і схожість поглядів на розвиток євроінтеграції для посилення позицій Великої Британії в структурах ЄС породило конфлікт інтересів між державами об'єднання, загальмувало процеси федералізації і послабило СЗППБ, що загалом відповідало інтересам Лондона. Водночас уряд королівства солідаризувався з представниками інших "великих" держав у питаннях розподілу бюджетних коштів Євросоюзу, розподілу місць в його інституціях, а з другої половини 2000-х рр. розпочав системну політику обмеження міграційних потоків з територій нових держав-членів і кандидатів на членство в ЄС. Британську урядову політику щодо східного розширення ЄС визначав прагматичний політичний розрахунок.

Східне розширення виявило водночас сильні і слабкі сторони розвитку Європейського Союзу та його новітньої складової СЗППБ, стало основним механізмом включення держав найближчої периферії до регіональних інтеграційних процесів. Водночас для розвитку ефективної СЗППБ ЄС воно мало неоднозначні наслідки. Велика Британія як одна з провідних держав Європейського Союзу зайняла провідні позиції у цьому процесі. Розширення ЄС стало невід'ємним елементом реалізації її зовнішньополітичної стратегії лідерства в політичній інтеграції. Однак європейська ізоляціоністська політика урядів Д. Кемерона, погіршення відносин з регіональними партнерами, зменшення впливу США в Європі і продовження антимиграційної політики негативно позначилися на відносинах Британії з новими членами ЄС. Декларуючи підтримку розширення Співтовариства на Західні Балкани, Лондон визнав необхідність стратегічної паузи у цьому процесі на невизначену перспективу. Своєю європейською політикою консерватори зменшили привабливість відносин з Британією для держав ЦСЄ і Балкан, порушили баланс сил в ЄС на користь франко-німецького "тандему", що остаточно відбудеться після її виходу з об'єднання.

5.2. Східноєвропейська політика Великої Британії та її місце у СЗППБ ЄС

Формування Європейського Союзу на початку 1990-х рр., що співпало із завершальним етапом дезінтеграційних процесів на Сході Європи і розпадом СРСР, поставило на порядок денний євроспільноти та її держав-членів необхідність вироблення стратегії відносин з державами колишнього соціалістичного табору і країнами пострадянського простору, які здобули незалежність. Логіка геополітичних трансформацій, об'єктивні соціально-економічні чинники та зрештою комплекс історичних стереотипів міжнародної політики зумовили поділ географічно широкого регіону ЦСЄ як периферії ЄС на дві сфери: 1) держави ЦСЄ, до когорти яких увійшли десятки колишніх сателітів Радянського Союзу і яким було надано можливості розвивати вищий рівень відносин з Євроспільнотою з перспективою членства; 2) частина держав, які утворилися на уламках радянської імперії у 1991 році і географічно належать до Європи (Росія, Україна, Білорусь, держави Прибалтики, Молдова). З другої

когорта особливу групу становили прибалтійські держави, які ще на завершальному етапі існування СРСР знайшли підтримку в ЄЕС. Це досить швидко призвело до їх політичного зарахування у першу групу і логічно завершилося набуттям повноправного членства в Євроспільноті у 2004 році. З пострадянських країн завжди виділялася європейсько-азійська Росія, яка була визнана правонаступницею СРСР і зберегла вагомий геостратегічний вплив, що давало можливість дистанціюватися від колишніх “братніх республік” і розвивати відносини з Євросоюзом в якості регіонального лідера. Формування політики ЄС щодо східноєвропейських пострадянських країн і налагодження співробітництва з ними стало невід’ємною частиною його зовнішньої політики, особливо після надання перспективи членства державам Центральної Європи і Балтії.

Визнання і налагодження взаємин з країнами колишнього СРСР відбувалося у непростих міжнародних умовах, ускладнювалося невизначеністю міжнародних відносин на завершальному етапі розпаду Радянського Союзу, який держави Західної Європи сприйняли неоднозначно. Незважаючи на очікувану і апріорі бажану в умовах протистояння “холодної війни” перемогу, стрімка ліквідація Східного блоку та особливо розпад СРСР стали певною несподіванкою для західних політичних еліт. Втрата усталених міжнародних орієнтирів викликала непевність і тривогу. Згадаємо тісні контакти М. Тетчер з М. Горбачовим. Британський прем’єр-міністр була одним з головних пропагандистів “перебудови” на Заході і негативно сприймала дезінтеграційні процеси в СРСР. У вересні 1989 р. М. Тетчер здійснила візит до Москви, покликаний підтримати М. Горбачова в умовах наростання соціально-економічної кризи і широкої опозиції його владі в СРСР¹¹⁰⁹. Обидва лідери проявили єдність поглядів у питанні об’єднання Німеччини. Британський прем’єр наголошувала на необхідності підтримки Заходом реформаторських зусиль радянського керівництва. Вона вірила у можливість розвитку демократії і реформування радянської економіки на ринкових засадах. Однак її політичне чуття вкотре підвело. Згодом у своїх мемуарах М. Тетчер зазначала, що “як і всі інші” недооцінювала слабкість Радянського Союзу після початку реформ і хотіла бачити некоммуністичний СРСР. Єдина сила, яка утримувала республіки в одній державі, була, за її оцінкою, Комуністична партія¹¹¹⁰. Загроза формування неконтро-

¹¹⁰⁹ Braithwaite R. Gorbachev and Thatcher. Witness Remarks // Journal of European Integration History. 2010. No1. Volume 16. p. 40.

¹¹¹⁰ Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / пер. с англ. М.:

льованого вакууму безпеки на східних окраїнах Європи внаслідок розпаду СРСР поставила у складне становище невизначеності західні демократії і міжнародні інституції. Британський уряд до останнього підтримував центральну радянську владу. Така політика нового Кабінету Дж. Мейджора все більше входила в суперечність з суспільними настроями і думкою експертів в самій Британії, які все більшу увагу звертали на відцентрові тенденції в радянських республіках і невідворотне послаблення влади Москви. Після остаточного розпаду СРСР в грудні 1991 р. Захід більше не мав можливості закривати очі на нові міжнародні реалії.

Політика Європейського Співтовариства щодо території пострадянського простору почала формуватися в останні роки існування СРСР і здійснювалася в унісон з політикою його провідних держав-членів в рамках механізму Європейського політичного співробітництва. 18 грудня 1989 р. підписано перший договір ЄЕС з СРСР – “Угоду про торгівлю і економічне та комерційне співробітництво” терміном на десять років. В Декларації саміту Європейської Ради, підписаній у Страсбурзі від 9 грудня 1989 р. зазначалося, що без “політики відкритості та реформ” на чолі з М. Горбачовим не був би можливим швидкий рух країн Східної Європи до свободи і демократії¹¹¹¹. У 1991 році ЄЕС (в тому числі уряд Великої Британії) виділив продовольчу допомогу СРСР на загальну суму 750 млн. екю. Ще 400 млн. екю виділено на технічну допомогу. Саміт Європейської Ради в Люксембурзі 28-29 червня 1991 р. засвідчив повну підтримку від лідерів держав ЄЕС президенту і уряду Радянського Союзу “щодо прискорення реформ та інтеграції СРСР у світову економіку”. Водночас держави-члени Співтовариства висловили стурбованість актами залякування і насильства, які мали місце в Прибалтиці після січневих подій 1991 року¹¹¹². ЄЕС вимагав припинити застосування сили в Литві для придушення антивладних виступів із можливим припиненням співробітництва з СРСР¹¹¹³.

Альпина Паблішер, 2003. С. 87.

¹¹¹¹ Conclusions of the Strasbourg European Council: extract concerning the CEECs (8 and 9 December 1989) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_strasbourg_european_council_extract_concerning_the_ceecs_8_and_9_december_1989-en-d91888c0-2045-4f80-b7c5-a79e76740018.html (дата звернення: 18.05.2016).

¹¹¹² Luxembourg European Council Presidency Conclusions. Below is the text of the European Council Presidency Conclusions following the Luxembourg European Council held on the 28th and 29th June 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1446.html> (дата звернення: 17.12.2016).

¹¹¹³ Declaration sur les pays baltes (Reunion ministerielle extraordinaire de CPE, Bruxelles, 14 Janvier 1991) / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. 28.08.2013. URL: http://www.cvce.eu/obj/declaration_des_douze_sur_les_pays_baltes_bruelles_14_janvier_1991-fr-cfcc54f6-d695-4942-8375-162000251638.html (дата звернення: 09.02.2017).

Водночас європейською стороною було заплановано підписання великих угод з СРСР щодо політичного і культурного співробітництва. ЄЕС прагнув отримати стабільного партнера на східному кордоні. У середині 1991 року започатковано програму TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States), спрямовану на фінансування проектів для зміцнення демократії і переходу до ринкової економіки, поширену на пострадянський простір.

Співтовариство було готове розвивати співробітництво з СРСР. Однак розпад останнього в грудні 1991 р. визначив нові політичні реалії. На надзвичайному засіданні міністри закордонних справ держав ЄЕС 16 грудня 1991 р. у спільній декларації зафіксовано готовність визнати усі нові держави, утворені внаслідок розпаду Радянського Союзу і встановити дипломатичні відносини за умови визнання ними базових принципів міжнародного права, прийняття зобов'язань щодо роззброєння, ядерного нерозповсюдження і регіональної безпеки¹¹¹⁴. Особливий наголос зроблено на дотриманні цінностей, закладених у Паризькій Хартії для нової Європи 1990 року, зокрема, прав національних меншин і прав людини. Давалися взнаки події в колишній Югославії. Вимога щодо виконання зазначених в декларації зобов'язань новими державами, які впливали з договорів та угод, укладених СРСР, прозвучала на зустрічі глав держав і урядів країн ЄЕС 23 грудня 1991 року. Вона стала реакцією на проголошення два дні до того створення СНД. Лідери держав Співтовариства привітали створення об'єднання пострадянських країн і визнали правонаступність Російської Федерації за зобов'язаннями Радянського Союзу¹¹¹⁵. Наступним кроком ЄС стала Спільна заява від 31 грудня 1991 р., якою Спільнота та її держави визнали незалежність колишніх радянських республік¹¹¹⁶. У січні 1992 р. Європейська Комісія прийняла рішення переглянути свої відносини з колишніми радянськими республіками (“новими незалежними державами”, ННД) і вирішила замість адаптації договору 1989 року з СРСР до нових умов піти шляхом підписання нових окремих угод з кожною державою з

¹¹¹⁴ Document 4a/21. Declaration of the Extraordinary European Political Cooperation Ministerial Meeting on the “Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union”, Brussels, 16 December 1991 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 282.

¹¹¹⁵ Declaration des Douze sur le statut futur de la Russie et celui d'autres anciennes republicues sovietiques (23 Decembre 1991) /\ The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. 23.10.2012: http://www.cvce.eu/obj/declaration_des_douze_sur_le_statut_futur_de_la_russie_et_celui_d'autres_anciennes_republiques_sovietiques_23_decembre_1991-fr-12d_61f70-b6d1-402d-94fd-64a82d927c_3f.html (дата звернення: 18.08.2016).

¹¹¹⁶ Див.: Совместное заявление о признании бывших советских республик (опубликовано в Гааге и Брюсселе 31 декабря 1991 г.)// Россия и Европейский Союз: документы и материалы / редактор-составитель С.Ю. Кашкин, П.А. Калининченко, А.О. Четвериков, Е.А. Чегринец. М., 2003. С. 175-176.

метою налагодження торгово-економічної і фінансової співпраці, надання технічної допомоги і розвитку політичного діалогу¹¹¹⁷. Так було розпочато роботу з підготовки комплексних угод про партнерство і співробітництво з державами СНД.

Одним із стратегічних завдань зовнішньої політики Європейського Союзу в нових геополітичних умовах стало формування зони стабільності і безпеки на Сході Європи та просторах колишнього СРСР. Насамперед це стосувалося країн найближчої східної периферії – Росії, України, Білорусі і Молдови. Захід цікавило встановлення контрольованих і прогнозованих процесів розвитку демократії, формування ринкових відносин у цих державах, їх інтеграції до сучасної міжнародної політичної та економічної систем, адже вони після надання перспектив членства державам Центральної Європи і Балтії автоматично ставали найближчими сусідами ЄС. Тому Євросоюз ініціював ряд заходів міжнародної підтримки, надання матеріально-технічної допомоги згаданим та іншим пострадянським державам. Зокрема, у травні 1992 р. в Лісабоні за ініціативи ЄС відбулася чергова представницька міжнародна конференція з питань допомоги державам СНД, учасниками якої стали представники потенційних країн-донорів – держав ЄС, США і Японії, міжнародних організацій (МФВ, Світового банку), держав-акцепторів¹¹¹⁸. Форум хоча й обмежився переважно декларативними заявами, став майданчиком для обговорення широкого кола питань безпеки і одним з перших проявів функціонування новоствореної СЗППБ ЄС.

На відміну від держав ЦСЄ, з якими на початку 1990-х рр. укладено угоди про асоціацію, ЄС і його держави-члени, в тому числі Велика Британія, не поспішали виділяти значні кошти на допомогу пострадянським країнам. Їх відновлення цікавило об'єднану Європу у тій мірі, в якій вони були дружніми демократичному Заходу, не становили загрози європейській безпеці, служили буфером для стримування амбіцій Росії з відновлення імперської/радянської могутності. Інтереси Великої Британії у відновленні пострадянських держав узгоджувалися із загальною лінією євроатлантичного співтовариства. Специфічно британський інтерес лежав у геополітичній площині – недопущення надмірного посилення Росії на

¹¹¹⁷ Bulletin of the European Communities. 1992. No. 1-2. p. 79.

¹¹¹⁸ Conclusions of the Lisbon Conference on assistance to the new independent States of the former Soviet Union (Lisbon, 23 and 24 May 1992) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. 23.10.2012. URL: http://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_lisbon_conference_on_assistance_to_the_new_independent_states_of_the_former_soviet_union_23_and_24_may_1992-en-d30f482a-fb73-4448-bfaf-dc5e31493b5d.html (дата звернення: 08.11.2016).

фоні відродження об'єднаної Німеччини і створення у перспективі домінуючого в Європі альянсу Німеччина–Франція–Росія, який міг нівелювати англо-американський вплив на континенті. Водночас Велику Британію, як і Захід загалом, цікавило збереження Росії як єдиного, хоча й ослабленого, прогнозованого центру сили на теренах колишнього СРСР, чим можна пояснити наполягання на якнайшвидшому і фактично безумовному ядерному роззброєнні України та інших ядерних держав СНД.

Важливий етап для визначення загальної стратегії Європейського Союзу щодо держав пострадянського простору випав на головуванням Великої Британії в ЄС у другому півріччі 1992 року. Декларація щодо Росії та СНД, прийнята 12 грудня 1992 р. на саміті Європейської Ради в Единбурзі, узагальнювала принципи побудови відносин ЄС з пострадянськими державами. Аналіз тексту документа дає можливість виділити базові елементи довгострокової стратегії ЄС і держав Західної Європи щодо даного регіону:

1) пріоритет у відносинах з ННД надавався Росії, яка як основна регіональна потуга повинна була гарантувати безпеку у нестабільному пострадянському регіоні. На початку 1990-х рр. представники західних держав навіть давали непублічні обіцянки її керівництву не розширювати НАТО на Схід і не приймати до складу організації пострадянські держави¹¹¹⁹. На Заході були зацікавлені у тому, щоб хтось ніс відповідальність за виконання міжнародних зобов'язань колишнього Радянського Союзу, включно з угодами про роззброєння, забезпечував виплати величезних (понад 70 млрд. дол.) боргів СРСР. Це міг тоді здійснити лише уряд Росії, що зумовило визнання її як правонаступниці СРСР, надання основної частки фінансової допомоги;

2) для усіх пострадянських держав надано статус простих партнерів Європейського Союзу без диференціації і перспектив членства, навіть асоційованого, яке на той час вже було надане багатьом державам ЦСЄ. При цьому фактично урівнювалися у статусі Росія, яка ніколи не ставила завдання вступити до ЄС, країни європейської частини колишнього СРСР (Україна, Білорусь і Молдова), Закавказзя і Центральної Азії, що свідчило про нехтування інтересами, значенням і можливостями першої групи країн, фактичного проведення нової лінії поділу Європи;

¹¹¹⁹ Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Міністру закордонних справ України Б. Тарасюку. № 49/26-353 від 25.06.1998 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 117. Арк. 131-134.

3) передбачалося налагодження довгострокового торговельного, інвестиційного і технічного співробітництва. Водночас не йшлося про розвиток системної взаємодії у питаннях зовнішньої політики і безпеки, залучення ННД до міжнародних акцій ЄС і військово-політичної кооперації, що виявило невпевненість Євросоюзу у своїх можливостях на міжнародній арені, недооцінку ролі і значення відносин з державами пострадянського простору, які належали до його європейської частини.

Підтвердження таким висновкам стало обрання основним інструментом зовнішньої політики Євросоюзу щодо держав СНД укладення звичайних рамкових угод про партнерство і співробітництво (далі – УПС) терміном на десять років, які були підписані окремо з 11 країнами колишнього СРСР, мали загальний характер і реально мало до чого зобов'язували сторони. Порівняльний аналіз УПС Європейського Союзу з Росією, Україною, Молдовою (угода з Білоруссю від 1995 року не набула чинності), що були підписані у 1994 році і ратифіковані упродовж 1997–1998 рр., дає змогу констатувати, що зміст домовленостей насамперед в частині політичного співробітництва був ідентичним. Політичний діалог між сторонами мав на меті: зміцнення зв'язків держави з Співтовариством, інтенсифікацію політичних відносин через економічне зближення; наближення позицій з міжнародних питань, що становлять спільний інтерес; налагодження співпраці сторін з питань, які стосуються зміцнення стабільності і безпеки в Європі, дотримання принципів демократії, поваги і сприяння правам людини; “у необхідних випадках” проведення консультацій з відповідних питань¹¹²⁰. Максимально глибоку співпрацю Євросоюз пропонував Росії, для якої запропоновано перспективу запровадження зони вільної торгівлі. За оцінками В. Копійки, хоча система УПС стала “модернізованою формою стандартних торговельних угод”, які не передбачали встановлення будь-яких преференцій, у певний час вони стали важливим кроком вперед у відносинах з країнами ННД, “відкривали

¹¹²⁰ Agreement on partnership and cooperation establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of one part, and the Russian Federation, of the other part – Protocol 1 on the establishment of a coal and steel contact group – Protocol 2 on mutual administrative assistance for the correct application of customs legislation – Final Act – Exchanges of letters – Minutes of signing // Official Journal. L 327. 28/11/1997. pp. 0003–0069; Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and Ukraine – Protocol on mutual assistance between authorities in customs matters – Final Act – Joint Declarations – Exchange of Letters in relation to the establishment of companies – Declaration of the French Government // Official Journal of the European Communities. L 049. 19/02/1998. pp. 0003–0046; Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States and the Republic of Moldova – Protocol on mutual assistance between administrative authorities in customs matters – Final Act – Joint Declarations – Exchange of Letters // Official Journal of the European Communities. L 181. 24/06/1998. pp. 0003–0048.

нові формати для подальшого співробітництва”¹¹²¹. На думку дослідника, їх зміст свідчив про другорядне значення відносин з ННД для Європейського Союзу та його держав-членів, не передбачав подальших перспектив їх поглиблення. Фактично можемо констатувати, що відносини між сторонами були зведені до одностороннього впливу ЄС на країн-партнерів і визначення формальних рамок взаємодії.

У відносинах ННД з ЄС спостерігалися специфічні проблеми і розходження, що зумовили їх нерівномірний розвиток. У взаєминах з Росією основними проблемними періодами стали чеченські війни 1994–1996 рр. і 1999 – початку 2000-х рр., коли Захід засудив дії Москви в Чечні. Євросоюз двічі призупиняв фінансові програми технічної допомоги. У період першої війни в Чечні призупинялася ратифікація УПС державами-членами ЄС. Як зазначає А. Мартинов, на початку 1990-х рр. стратегічною метою Заходу щодо Росії було її витіснення на периферію світової політики, сприяння становленню як безпечної у військовому сенсі країни з відкритою економікою¹¹²². В російській історіографії побутує думка, що в 1990-х рр. європейські політики не сприймали Росію як серйозного партнера у міжнародних справах¹¹²³. Політична напруга між сторонами спостерігалася у 1997 році внаслідок розширення НАТО на схід Європи та у березні-червні 1999 р. упродовж бомбардування Югославії міжнародною коаліцією держав Альянсу. Наростання стратегічних політичних суперечностей стало результатом як традиційного відмінного сприйняття міжнародних реалій і структури системи європейської безпеки, так і поступового відродження міжнародного впливу Росії. Візит Т. Блера до Росії 10-11 березня 2000 р. викликав негативну реакцію значної частини британської громадськості¹¹²⁴. Після обрання В. Путіна президентом РФ 26 березня 2000 р. глава Форін офісу Р. Кук висловив глибоке занепокоєння ситуацією в Чечні і зазначив, що вона не дає

¹¹²¹ Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення європейського союзу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем і сучасного розвитку”. К., 2004. С. 15.

¹¹²² Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії НАН України, 2009. С. 84.

¹¹²³ Европейский Союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность: монографія / Л.О. Бабьнина и др.; под. общ. ред. Ал.А. Громько, М.Г. Носова. М.: Весь Мир, 2015. С. 75.

¹¹²⁴ Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Міністру закордонних справ України Б. Тарасюку. № 2.5.3./1-316□ОЗМІ від 13.03.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 167. Арк. 81-82. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Міністру закордонних справ України Б. Тарасюку. № 2.5.3./1-316□ОЗМІ від 13.03.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 167. Арк. 81.

можливості працювати з Росією як з партнером¹¹²⁵. Міжнародні політичні та економічні амбіції Кремля, які активно проявлялися в регіоні Східної Європи і Балкан, почали все більше входити у суперечність з розширенням геополітичного впливу Європейського Союзу, у тому числі і на пострадянському просторі.

На теренах пострадянської Східної Європи не було держави, яка б стала у певній мірі зразком демократичного реформування та антиподом Росії щодо прогресу у відносинах із Заходом. В Україні, Молдові та Білорусі, як і в Росії, в умовах економічної кризи та соціального зубожіння на середину 1990-х рр. закріпилися по своїй суті антидемократичні корумповані державні режими, очолювані представниками колишньої радянської політичної і господарської верхівки, зрощені з представниками нового капіталу (олігархату) специфічного місцевого зразка. При цьому політична верхівка України і Молдови декларувала європейський напрям зовнішньої політики, реально орієнтуючись на традиційні зв'язки з Росією. Керівництво Білорусі на чолі з О. Лукашенко проводило відкриту проросійську політику, нехтуючи можливостями відносин з ЄС.

Основною проблемою пострадянської Молдови, яка була найбільш бідною країною європейської частини колишнього СРСР, окрім економічних негараздів і несформованої демократичної політичної системи, стали проблеми з територіальною цілісністю через конфлікт в Придністров'ї. Наявність тісних культурних зв'язків з Румунією з одного боку схиляло населення країни до орієнтації на відносини з ЄС. Однак економічна, насамперед енергетична залежність від Росії і зв'язки в рамках СНД, відсутність зрілої проєвропейської політичної еліти створили дихотомію стратегічних напрямів зовнішньої політики держави, між якими вона намагалася тривалий час балансувати¹¹²⁶. Як наслідок до початку 2000-х рр. жодних суттєвих кроків у напрямі розвитку співпраці Молдови і ЄС не відбулося¹¹²⁷. Країна тривалий час не користувалася увагою Заходу. Промовистим став факт, що окремого посла Великої Британії до Молдови було призначено лише у 2002 році. До цього функції посла в Кишиневі за сумісництвом виконували британські послы в Росії, а згодом в Румунії.

¹¹²⁵ Лист Тимчасово повіреного України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Є. Кириленка II Територіальному управлінню міністерства закордонних справ України Б. Тарасюку. № 2.5.3./1-392 □ ОЗМІ від 28.03.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 167. Арк. 116.

¹¹²⁶ Гудым А. Республика Молдова и Европейский Союз как партнеры. Кишинев: Центр стратегических исследований и реформ, 2002. С. 23.

¹¹²⁷ Европейский Союз в поиске глобальной роли. Указ. соч. С. 123.

Відмова Євросоюзу продовжувати ратифікацію УПС з Білоруссю після наростання авторитарних тенденцій стала першою ознакою наростання напруги у непростих відносинах сторін. Нове керівництво держави ніколи не ставило питання про вступ до ЄС, намагаючись рішуче протистояти демократичним віянням з Європи. Безпосередньою причиною початку погіршення відносин між сторонами стало проведення референдуму 1996 року про внесення змін до Конституції, внаслідок яких республіка з парламентсько-президентської стала президентською. У жовтні того ж року послы Великої Британії, Франції, ФРН, Італії направили до МЗС Білорусі заяву, в якій від імені ЄС висловили стурбованість загрозою порушення конституційного ладу і зазначили, що шанси держави на активну роль в Європі і поглиблення відносин з Співтовариством виявилися під загрозою¹¹²⁸. Ситуація в Білорусі розглядалася на засіданні Ради міністрів закордонних справ ЄС 15 вересня 1997 р., підсумком якого стало рішення про запровадження обмеження на контакти з цією країною. Чітка політична лінія Євросоюзу і його держав-членів на засудження тоталітарних тенденцій в Білорусі втілювалася у запровадженні обмежень на офіційні контакти на найвищому та високому рівнях, візових обмежень для білоруських посадовців і секторальних економічних санкцій. Наявність практично в центрі Європи зменшеного модернізованого релікту радянського тоталітарного режиму турбувало Євроспільноту. Однак відсутність стратегічної зброї, наявність стабільного і безпечного (хоча й замкненого) внутрішнього суспільного середовища, яке гарантував режим О. Лукашенка, закритість кордонів для міжнародних нелегальних міграційних потоків і обмеженість зовнішньої політики держави регіоном СНД робило Білорусь загалом безпечною сусідкою для ЄС.

З огляду на нові виклики міжнародній безпеці та економічну кризу наприкінці 1990-х рр. в рамках реформованої СЗППБ ЄС відбулася розробка нових поглиблених механізмів реалізації політики щодо держав пострадянського простору, серед яких пріоритетними були Росія та Україна. Одним з таких механізмів стали спільні стратегії Євросоюзу – концептуальні документи довгострокового співробітництва з третіми країнами, перші з яких ухвалені Європейською Радою щодо Росії (4 червня) та України (11 грудня)

¹¹²⁸ Шадурский В. Отношения Республики Беларусь и Европейского Союза: внутренний и внешний контекст // Белорусский журнал международного права и международных отношений. 2003. № 1. URL: <http://evolutio.info/content/view/611/232/> (дата звернення: 04.08.2016).

1999 року. Активна участь Росії у міжнародних зусиллях з врегулювання конфлікту на Балканах у 1999 році, де її керівництво намагалося розігрувати власну карту, розглядаючи регіон як плацдарм для відновлення впливу в Європі, близька перспектива спільного кордону після чергового розширення ЄС, та головне – потреба в російських енергоресурсах змусила Брюссель піти на зближення з Москвою і задекларувати побудову стратегічного партнерства. У Спільній стратегії щодо Росії держави ЄС вперше висловили бажання спільно розвивати “стратегічне партнерство”, застосовуючи двосторонні інструменти і механізми Співтовариства. В частині політичного співробітництва держави ЄС наголосили на необхідності тіснішої кооперації сторін щодо зміцнення стабільності та безпеки в Європі і світі¹¹²⁹. Особливий акцент зроблено на співпраці в енергетичному секторі, адже наявність значних енергоресурсів ставала одним з головних аргументів зовнішньої політики Кремля на її європейському напрямі. Стратегія на зближення з ЄС відповідала інтересам Росії, нове керівництво якої на чолі з президентом В. Путіним почало політику активної дипломатичної і економічної експансії на європейський ринок. Восени 2000 року на саміті ЄС–Росія в Парижі прийнято Спільну декларацію про зміцнення діалогу і співробітництва з політичних питань і питань безпеки.

Подібні завдання були визначені у Спільній стратегії ЄС щодо України, яка з огляду на унікальне геополітичне розташування, значний вплив на міжнародну стабільність і безпеку в регіоні ЦСЄ, наявність стратегічних і життєво важливих для Західної Європи транзитних можливостей поставки російських енергоносіїв також була визнана стратегічним партнером об’єднання¹¹³⁰.

Загалом підходи британського керівництва до політики щодо Росії у 1990-х рр. співпадали з партнерами по ЄС. У відносинах з пострадянськими державами Східної Європи уряди Великої Британії надавали пріоритет Росії, визнавши її регіональним лідером. Про це свідчив інтенсивний політичний діалог, проведена робота щодо підписання двосторонніх договорів, зокрема, першого в історії двох країн Договору про співробітництво у військовій сфері (1994 р.). За оцінками Н. Капітонової, Дж. Мейджор більш ніж інші західні лідери

¹¹²⁹ Common Strategy of the European Union of 4 June 1999 on Russia / European Commission. Trade. URL: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/november/tradoc_114137.pdf

¹¹³⁰ Declaration by the Presidency of the European Union on Ukraine (27.12.04.) / EU 2004. European Union. URL: http://www.eu2004.nl/default.asp?CMS_ITEM=999F299D7E974EAAB6FFDF3C6577EBF2X1X63657X17 (дата звернення: 28.07.2016).

демонстрував підтримку російського керівництва у драматичний період загострення внутрішньополітичної ситуації в Росії¹¹³¹. У питанні розширення НАТО на Схід Європи Лондон намагався виважено підходити до діалогу з Москвою, щоб не викликати ворожу реакцію з її сторони. Британське керівництво підтримувало розвиток тіснішого співробітництва Росії з Альянсом, її включення до складу учасників “Великої сімки”, налагодження співробітництва з ЄС. Однак політична нестабільність та економічні проблеми в Росії, посилення шовіністичних настроїв викликали певне розчарування і побоювання щодо можливості відновлення державного утворення імперського типу у Східній Європі під проводом Москви. В таких умовах сподівання на Росію як на одноосібного гаранта безпеки для країн СНД викликало застереження. Тому від середини десятиліття Лондон намагався налагодити контакти з іншими пострадянським державами, насамперед Україною, намагаючись відділяти відносини з ними від російського фактора.

Політику сприяння розвитку стосунків з Росією продовжив уряд Т. Блера. У червні 1998 року президент Росії Б. Єльцин вперше взяв участь у саміті країн “Великої вісімки” в англійському Бірмінгемі. На нетривалий період бомбардувань сил НАТО Югославії у 1999 році двосторонні міждержавні контакти на високому рівні було припинено. Початок другої війни в Чечні суттєво не вплинув на відносини Росії як з Великою Британією, так і з ЄС загалом. Форін офіс публічно обмежився висловлюванням стурбованості. Після обрання президентом В. Путіна у березні 2000 р. Т. Блер пішов на встановлення тісних особистих контактів з новим російським лідером. Британський політичний істеблішмент був ладний навіть виправдати політику російських партнерів в Чечні заради посилення власного впливу в міжнародній політиці, зокрема, в системі взаємин провідних держав Європи, намагаючись посилити свої позиції у взаєминах з франко-німецьким “ядром” Євросоюзу. Спостерігалось суперництво Великої Британії і Німеччини за інвестиційні контракти щодо транспортування російських енергоносіїв до Європи. Символічним став факт, що перший закордонний візит новий президент Росії здійснив у квітні 2000 р. саме до Великої Британії. Зближенню позицій сторін щодо проблем міжнародної безпеки сприяли теракти в США 11 вересня 2001 року. Наприкінці 2001 року Т. Блер охарактеризував відносини між

¹¹³¹ Капитонова Н.К. Великобритания в конце XX – начале XXI века: от консерваторов к лейбористам: учеб. пособие. М.: МГИМО(У), 2003. С. 27.

державами як “найтісніші за багато років”¹¹³². Сформувалися умови для позиціонування Сполученого Королівства як головного європейського партнера Росії на євроатлантичному напрямі. Лондон став популярним місцем для притоку російських капіталів і проживання олігархів. Хоча між сторонами залишалися стратегічні розходження щодо політики безпеки, насамперед ролі НАТО в Європі, покращенню відносин Росії з Великою Британією не завадили навіть протилежні позиції щодо війни в Іраку.

Євросоюз та його СЗПБ розглядалися керівництвом Росії як можлива і прийнятна альтернатива НАТО, один з механізмів протистояння однополярному світоустрою на чолі з США. Водночас спроби Москви реалізувати спільні з ЄС інституційні проекти у сфері безпеки закінчилися на рівні декларацій. Зокрема, за рішенням Римського саміту ЄС–Росія 6 лютого 2003 р. схвалено ідею формування спільного економічного, безпекового і гуманітарного простору, яка так і не була реалізована. У подальший стосунках росіяни вважали, що ЄС намагається нав’язати свій порядок денний співпраці і не бажали йти на компроміси¹¹³³. Європейський Союз все більше розглядався російським керівництвом як геополітичний суперник, насамперед на пострадянському просторі, який традиційно розглядався в Москві як сфера пріоритетних російських інтересів і домінуючого впливу. Міжнародним інтересам Кремля суперечило поглиблення відносин ЄС з Україною, підходи її керівництва до участі у спільних економічних проектах з Росією як до механізмів просування у напрямі євроінтеграції. Посилення економічного і політичного впливу Росії в країнах ЄС, в тому числі налагодження тісного політичного діалогу з британським керівництвом, сприяло активізації її комплексної експансії на політично неблагонадійному і надто проблемному з точки зору Заходу пострадянському просторі. Прикладом стала Україна початку 2000-х років. Європа зайняла пасивно-лояльну позицію до формування в Росії системи керованої демократії і посилення впливу Москви в системі європейської безпеки, що стало одним з чинників її наступної глибокої кризи. У першій половині 2000-х рр. цей вплив ще не передбачав застосування військових засобів.

¹¹³² Transcript of the press conference with Prime Minister Tony Blair and President Vladimir Putin. 22 December 2001. URL: <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1679.asp> (дата звернення: 12.06.2015).

¹¹³³ The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine // House of Lords European Union Committee. 6th Report of Session 2014–15. London, 2015. HL Paper 115. p. 27.

Початок безпосереднього процесу найбільшого розширення ЄС за всю його історію змусив його інституції і держави-члени більш чітко визначитися із досі аморфним та відмінним статусом численних держав, які ставали найближчою периферією об'єднання. Більшість з них отримали спільний кордон з розширеним Євросоюзом. У цьому напрямі діяльності ЄС провідну роль логічно відіграла СЗППБ. До основних завдань Спільноти у відносинах з сусідніми країнами входило гарантування безпеки у її широкому значенні, насамперед формування периметру політично стабільних та економічно розвинених держав, які б дотримувалися схожих з Європейським Союзом цінностей і були дружніми Заходу. Водночас було важливо “згладити ефект” від паузи у подальшому розширенні Співтовариства, щоб не втратити привабливості для держав, які прагнули до нього вступити (насамперед Україна і Молдова)¹¹³⁴. Як не парадоксально, на відміну від держав Середземномор'я, які з 1995 року розвивали свої стосунки з ЄС в системі т. зв. “Барселонського процесу”, саме ці дві держави, а також обкладена санкціями Білорусь, не були включені у жоден з регіональних вимірів зовнішньої політики європейського об'єднання.

Головну роль у розробці і реалізації нових ініціатив щодо відносин з державами периметру ЄС відігравали його окремі держави-члени. В авангарді формування нового зовнішньополітичного механізму євроспільноти не випадково стояли Велика Британія, уряди якої традиційно підтримували максимальне розширення зони впливу Співтовариства і бачили у цьому процесі свої інтереси, та Швеція, керівництво якої дотримувалося схожих позицій і традиційно надавало великого значення східноєвропейській політиці. На початку 2002 року міністр закордонних справ Великої Британії Дж. Стро направив листа міністру закордонних справ Іспанії, яка головувала в Раді ЄС, Й. Піке. Звернення містило пропозицію розглянути на засіданні Ради Співтовариства стан і перспективи відносин з Молдовою, Білоруссю та Україною, а також запропонувати їм статус “особливих сусідів” Європейського Союзу¹¹³⁵. Такий статус, на думку міністра, повинен був передбачати перспективи вільної торгівлі, розвиток відносин з питань прикордонного контролю, безпеки і внутрішніх справ. Про перспективи членства в ЄС для них не йшлося. Прагматичний план

¹¹³⁴ Трещенков Е.Ю. От восточных соседей к восточным партнерам. Республика Беларусь, Республика Молдова и Украина в фокусе политики соседства Европейского Союза (2002-2012). СПб: Своё издательство, 2013. С. 49.

¹¹³⁵ Castle S. Straw looks to EU's future frontiers // The Independent. 2002. 16 April.

взаємин Спільноти з новими сусідами ліг в основу нового східного напрямку регіональної зовнішньої політики Євросоюзу. Іншими трьома напрямками були згаданий Середземноморський, Північний виміри і Західні Балкани. Міністр закордонних справ Швеції А. Ліндт пропонувала включити Росію до східного виміру європейського сусідства, але проти виступила Польща. Принципова позиція Варшави полягала у необхідності надання перспектив членства в ЄС для східних сусідів, серед яких Росія не була таким претендентом¹¹³⁶.

Британська ініціатива була розглянута 15 квітня 2002 р. на засіданні Ради із зовнішніх відносин ЄС у Люксембурзі. Прийнято рішення доручити Високому представнику з питань зовнішньої політики і політики безпеки Х. Солані і Комісару із зовнішніх відносин К. Паттену (представнику Великої Британії) розробити відповідні пропозиції для розгляду Європейської Ради. При цьому Рада ЄС запропонувала високим розробникам врахувати різний рівень політичних та економічних відносин об'єднання з східними сусідами¹¹³⁷. Останнє побажання стало найбільш проблемним в контексті ефективності майбутньої політики сусідства, адже східний вимір зовнішньої політики ЄС на початку 2000-х рр. в умовах розгортання міжнародної боротьби з тероризмом, нестабільності на Близькому Сході і наростання напруги навколо Іраку явно поступався пріоритетністю інтересам Британії в Середземномор'ї. Як наслідок Європейська політика сусідства як новий універсальний механізм зовнішньої політики ЄС охопив 16 держав. Лобістами їх включення до програми стали Франція, Італія та Іспанія. Окрім трьох східноєвропейських держав до неї включили держави Південного (окрім Лівії) і Східного Середземномор'я, Південного Кавказу.

Ініціатива британського уряду лягла в основу офіційної позиції Комісії ЄС, оприлюдненої 11 березня 2003 р. у Посланні до Ради ЄС та Європарламенту під назвою "Ширша Європа – Сусідні країни: Нова структура взаємовідносин з нашими східними та південними сусідами". Цей документ ґрунтується на висновках, погоджених главами держав та урядів країн ЄС під час засідання Ради Євросоюзу у Копенгагені в грудні 2002 року. Як зазначено у Посланні, Європейський Союз заявляє про рішучість не допустити проведення в Європі нових розмежувальних ліній, сприяти стабільності та

¹¹³⁶ Див.: Non-paper with Polish proposals concerning policy towards new Eastern neighbours after EU enlargement. January, 2003 // EU Enlargement and Neighbourhood Policy. Proceedings of the conference held by the Stefan Batory Foundation in co-operation with the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland on 20-21 February 2003 in Warsaw. Warsaw, 2003. pp. 85-98.

¹¹³⁷ 2421st Council meeting. General Affairs. Luxembourg, 15 April 2002. 7705/02 (Presse 91). 21 p.

процвітання як в межах об'єднання, так і за його межами¹¹³⁸. На переконання ЄС, процес розширення має сприяти зміцненню його відносин з країнами-сусідами на основі довгострокового підходу, що передбачає необхідність спільного визначення пріоритетних завдань, виконання яких наблизить ці країни до Співтовариства. Документ містив пропозицію країнам-сусідам щодо отримання частки внутрішнього ринку ЄС, поступової інтеграції і лібералізації, спрямованої на забезпечення вільного руху осіб, товарів, послуг і капіталів (“чотирьох свобод”).

Як зазначали європейські чиновники, пріоритет у відносинах з державами-сусідами зі Східної Європи (т. зв. “Західні нові незалежні держави”) надавався Україні, яка висловила прагнення стати членом ЄС у перспективі. Об'єктивно Україна не мала конкурентів, адже Росія відмовилася приєднатися до політики сусідства, акцентуючи увагу на своєму особливому статусі у міжнародних відносинах, відносини з Білоруссю були формальними через критику політики режиму О. Лукашенка, а Молдова становила загрозу безпеці в регіоні через Придністровський конфлікт¹¹³⁹. Водночас згідно документа статус усіх об'єктів політики ЄС був рівним. Країни, які бажали стати членами об'єднання (наприклад, Україна) були в однаковому становищі з учасниками програми, які апіорі не мали шансів на членство через географічний чинник (наприклад, з Ізраїлем). Така зрівнялівка об'єктивно змусила країн-партнерів ЄС сприймати політику сусідства як альтернативу членства, що зрештою було офіційно підтверджено Єврокомісією у травні 2004 р.¹¹⁴⁰. Водночас представники ЄС підкреслювали, що нова політика повинна здійснюватися диференційовано, враховувати різні “стартові можливості”, етапи здійснення реформ, рівні економічного розвитку країн-сусідів. Таку індивідуалізацію планувалося реалізовувати на основі окремих Планів дій¹¹⁴¹.

На практиці Європейська політика сусідства, особливо в її східному вимірі, виявилася недостатньо ефективним зовнішньополітичним механізмом. У сфері безпеки Євросоюз,

¹¹³⁸ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament “Wider Europe–Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours”. Brussels, 11.3.2003. COM(2003) 104 final. 26 p.

¹¹³⁹ Patten Ch. Cousins and strangers. America, Britain and Europe in a New Century. Toronto, 2006. pp. 188-189.

¹¹⁴⁰ Minutes of the 1657th meeting of the Commission held in Brussels (Breydel) on Wednesday, 12 May 2004 (morning). PV(2004)1657 final. Brussels, 19 May 2004. 23 p.

¹¹⁴¹ Communication from the European Commission “European Neighbourhood Policy. Strategy Paper”. Brussels, 12.5.2004. COM(2004) 373 final. 34 p.

обмежений у військовому плані, так і не зміг істотно вплинути на вирішення жодного з тривалих конфліктів на своїй периферії, наприклад, у Придністров'ї, Західній Сахарі та Палестині. Як заявляла єврокомісар із зовнішніх відносин і питань європейської політики сусідства Б. Ферреро-Вальднер, ця політика ЄС не є механізмом для запобігання чи врегулювання конфліктів. Шляхом поширення демократії, регіонального співробітництва, розробки національної програми реформ і покращення соціально-економічного розвитку вона може сприяти створенню більш сприятливого клімату для їх врегулюванню¹¹⁴². Проявилася обмеженість виділеної допомоги для численних країн-сусідів. Уся політика сусідства ЄС щодо пострадянських держав Східної Європи була зведена до надання обмеженого фінансування за програмами технічної допомоги, визначення необхідних односторонніх “домашніх завдань” для кожної з них щодо приведення у відповідність внутрішнього законодавства, політичної та економічної систем до норм і правил Євросоюзу. Основний акцент зроблено на розвиток програм транскордонного співробітництва і облаштування безпеки східних кордонів. Знаковою для виявлення основної мети політики сусідства ЄС на східному напрямі стала ініціатива уряду Великої Британії щодо створення міграційних зон безпеки на території сусідніх держав. Такі зони як території тимчасового утримання нелегальних мігрантів з Афганістану, Іраку та інших країн “третього світу”, які усілякими способами намагалися дістатися Європи, пропонувалося створити в Марокко, Сомалі, Росії та Україні. Через пів року Велика Британія і Євросоюз мали прийняти рішення про допуск цих мігрантів на свою територію згідно визначених квот¹¹⁴³. Прогнозуючи негативну реакцію вказаних країн на такого роду пропозиції, Європейська Рада в Салоніках у червні 2003 р. відхилила британську ініціативу. Зазначена пропозиція відобразила істинне значення країн-сусідів для провідних держав-членів Євросоюзу як бар'єру і відстійника для нової хвилі нелегальної міграції.

Отже, Євросоюз та його держави-члени вирішили запровадити механізм СЗППБ – Європейську політику сусідства, яка стала вимушеною реакцією на зміну зовнішнього середовища об'єднання

¹¹⁴² Ferrero-Waldner B. Political reform and sustainable development in the South Caucasus: the EU's approach // Caspian Outlook 2008. Bled Strategic Forum. Bled, Slovenia, 28 August 2006. Speech/06/477. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-06-477_en.pdf (дата звернення: 12.09.2016).

¹¹⁴³ Рукмеда Р. Европейский Союз на рубеже структурных преобразований // ZN,UA. 4 июля 2003. URL: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/evropeyskiy_soyuz_na_rubezhe_strukturnyh_preobrazovaniy.html (дата звернення: 03.11.2016).

після його чергового розширення, узагальненою стратегією розбудови відносин з країнами найближчої периферії, яка втім спершу не включала неодмінну чітку регіоналізацію і збереження перспективи членства для окремих об'єктів впливу як універсального та найбільш успішного засобу поширення міжнародного впливу ЄС. При цьому Велика Британія, виступивши формальним ініціатором новели, проявила єдність позиції з європейськими партнерами щодо неможливості подальшого розширення Євросоюзу у найближчій перспективі на країни Східної Європи. На британську позицію вплинули такі головні фактори: ситуативність та варіативність стратегічних державних інтересів у цьому регіоні; небажання загострювати відносини з європейськими партнерами, насамперед з Францією і ФРН, які уже були напруженими через події навколо Іраку та відносини з США; покращення відносин з Російською Федерацією. Низький інтерес британського уряду до країн Східної Європи варто розглядати в контексті загальних тенденцій у зовнішній політиці Євросоюзу. Промовистим став факт, що у презентований в грудні 2003 р. головним дипломатом ЄС Х. Соланою Європейській стратегії безпеки східні сусіди згадуються дуже побіжно. Натомість значну увагу приділено необхідності врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту, розвитку співробітництва в рамках “Барселонського процесу” і необхідності зміцнення відносин з арабським світом¹¹⁴⁴. Зрештою високий рівень проблемності розвитку держав пострадянської Східної Європи не надавав оптимізму західним урядам. Підтвердженням цьому стали драматичні президентські вибори в Україні 2004 року. Сам Євросоюз перебував на етапі незавершеної найбільшої “хвилі” розширення і непевності щодо інституційного-правового реформування через складний процес прийняття Конституційного договору. Навіть демократичні “кольорові революції” в Грузії і Україні у 2003–2004 рр. не спричинили кардинального перегляду його політики в регіоні. Одна новою тенденцією зовнішньої політики ЄС стало посилення інтересу до Південного Кавказу.

Реальна практична робота по втіленню програм в рамках політики сусідства щодо країн Східної Європи, зокрема старт проектів транскордонного співробітництва, розпочалася напередодні приєднання до ЄС Болгарії і Румунії, коли Єврокомісія оприлюднила чергове повідомлення “Про посилення Європейської політики

¹¹⁴⁴ A Secure Europe in a better world. European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003. pp. 4-8.

сусідства” від 4 грудня 2006 року. Документ робив наголос на необхідності інтенсифікації співробітництва з країнами-сусідами і надання їм “привабливих пропозицій”. Зокрема, передбачалося часткове спрощення візового режиму, розширення грантової допомоги для неурядових організацій і науковців, у тому числі надання доступу до програм ЄС. Закритість кордонів Великої Британії від шенгенської зони робило такі новели для співпраці цієї країни з сусідами ЄС практично неактуальним. В частині політичного співробітництва державам-сусідам надано право приєднуватися до заяв ЄС в рамках СЗППБ. Передбачено загальну можливість координації зусиль на рівні міжнародних організацій і форумів, участь у врегулюванні конфліктів¹¹⁴⁵. Не вражала новаторством висунута керівництвом Німеччини під час головування в Раді ЄС у першому півріччі 2007 р. ініціатива під умовною назвою “Європейська політика сусідства Плюс”. Основною новелою стало допущення можливості переходу до відносин асоціації з країнами, які демонструють прогрес у зближенні з Євросоюзом. Нові реалії міжнародних відносин, зокрема на Сході Європи та пострадянського простору, і розвитку ЄС спричинили чергові випробування на дієвість СЗППБ та ефективність Європейської політики сусідства.

У другій половині 2000-х рр. міжнародна ситуація на Сході Європи зазнала відчутних змін. Насамперед це було пов’язано з активізацією прозахідних політичних сил в країнах пострадянського простору внаслідок посилення російської агресії в регіоні і загальним погіршенням відносин Росії із Заходом, в тому числі з Великою Британією. У процесі реалізації конкретних програм співробітництва ЄС із східноєвропейськими країнами відбувалося реальне формування окремого виміру політики сусідства. Вступ у 2007 році до ЄС Болгарії і Румунії безпосередньо наблизив об’єднання до чорноморського регіону. Ініціатива ЄС “Чорноморська синергія” щодо співробітництва з країнами акваторії Чорного моря, включаючи Росію, була активізована Єврокомісією у 2007 році і стала провісником “Східного партнерства”¹¹⁴⁶. Російська сторона відмовилася від участі в ініціативі. Формальною підставою такої позиції стала наявність власної окремої програми співпраці з ЄС на основі погодженого на саміті Росія – Європейський Союз у Санкт-Петербурзі 6 листопада 2003 р. плану чотирьох спільних просторів – економічного, зовнішньої безпеки,

¹¹⁴⁵ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on strengthening the European Neighbourhood Policy. Brussels, 4.12.2006. COM(2006)726 final. pp. 3-4.

¹¹⁴⁶ Трещенков Е.Ю. Указ. соч. С. 65.

правосуддя, науки та освіти. Після “кольорових революцій” ЄС і Росія остаточно стали суперниками за вплив на Східну Європу. Експансія європейської політики на схід розглядалася Москвою як посягання на територію її впливу¹¹⁴⁷. Розпочалася активна фаза комплексного протистояння Москви і Брюсселя за вплив на пострадянському просторі, яке відбувається в контексті загального погіршення відносин Росії із Заходом.

З другої половини 2003 року спостерігалось стійке наростання напруги у відносинах Великої Британії і Росії. На відміну від ряду держав Західної Європи, насамперед ФРН, Франції та Італії, уряди яких переважно лояльно ставилися до політики керівництва Росії через значну залежність від російських поставок газу і тісні енергетичні бізнес-інтереси промислових структур з російськими партнерами, Велика Британія з огляду на мінімальну залежність від російських енергоресурсів і союзницькі відносини зі США зазнавала значно меншого впливу цього східного фактора на свою зовнішню політику. У британських політичних колах утвердилося переконання, що Росія є залежною від ЄС як від найбільшого і безальтернативного ринку збуту своїх енергоресурсів. Тому країни Європи повинні проводити спільну чітку енергетичну політику, подолавши розбіжності інтересів, які послаблюють Євросоюз, з метою попередження енергетичної кризи і погіршення політичних відносин. У рішенні спеціального засідання Комітету закордонних справ Британського парламенту по Росії від 25 листопада 2007 р. уряду було рекомендовано визначити проблеми розробки єдиної стратегії ЄС у відносинах з Росією пріоритетом на найближчу перспективу¹¹⁴⁸. Енергетична залежність від Москви і підтримка Вашингтона дозволила Лондону зайняти критичну позицію щодо Росії, яка розпочала формуватися через війну в Іраку, справи переслідуваних в Росії бізнесмена Б. Березовського і одного з лідерів чеченської опозиції Кремлю А. Закаєва тощо.

Новий виток напруги в російсько-британських відносинах зумовлений, серед іншого, посиленням на пострадянському просторі прозахідних настроїв, насамперед в Грузії та Україні. Справа про вбивство в Лондоні колишнього агента ФСБ О. Литвиненка у листопаді 2006 р. і відмова Росії екстрадувати в Британію

¹¹⁴⁷ Корзун П.А. Восточное направление “политики соседства” европейского союза: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки). М., 2010. С. 21.

¹¹⁴⁸ Second Report from The Foreign Affairs Committee Session 2007–08 “Global Security: Russia response of The Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs”. URL: www.parliament.uk/parliamentary_committees/foreign_affairs_committee/fac_global_security_russia.cfm (дата звернення: 27.03.2015).

підозрюваного А. Лугового, взаємна висилка дипломатів і фактичне призупинення контактів МЗС обох держав, обмеження видачі британських віз, шпигунські скандали і закриття відділів Британської Ради в регіонах Росії сформували картину міждержавних взаємин другої половини 2000-х років. Лондон активно використовував можливості багатосторонньої дипломатії для привернення уваги європейських партнерів до проблем наростання авторитаризму у політичному режимі Росії, невиконання її керівництвом міжнародних зобов'язань щодо розвитку демократії і дотримання прав людини. Погіршення російсько-британських відносин відображало загальну тенденцію ускладнення стосунків Росії із Заходом, проявами якого стали призупинення участі Росії у Договорі про звичайні збройні сили в Європі у відповідь на відродження планів США щодо програми Стратегічних наступальних озброєнь, посилення російської військової активності, до яких у 2008 р. додалися проблеми визнання державності Косово та російсько-грузинський конфлікт. Посол Великої Британії в Росії Т. Brenton у вересні 2008 р. зазначав, що між Росією і Заходом існує непорозуміння і недовіра¹¹⁴⁹.

Апогеєм напруги між сторонами в другій половині десятиліття стала “п’ятиденна війна” у серпні 2008 р., внаслідок якої Москва законсервувала порушення територіальної цілісності суверенної держави шляхом відділення від Грузії територій самопроголошених маріонеткових республік Абхазія і Південна Осетія. Так путінський режим відповів Заходу на визнання незалежності Республіки Косово і розпочав давно сплановану кампанію військово-політичного наступу на пострадянські держави з метою їх повернення в орбіту Москви. ЄС здійснив не надто успішну спробу застосувати механізми СЗППБ ЄС. Британське керівництво взяло активну участь у надзвичайному саміті Європейської Ради 1 вересня 2008 р., на якому було прийнято т.зв. “план Саркозі” з врегулювання конфлікту. Основну миротворчу переговорну функцію від ЄС взяла на себе головуюча в Раді Франція. Євросоюз засудив російське рішення визнати незалежність самопроголошених республік. Під час його обговорення проявилися традиційні розбіжності між країнами-членами Союзу: Велика Британія, Швеція, Польща і Прибалтійські держави поставили вимогу фундаментального перегляду стосунків з Росією та застосування санкцій. Натомість Німеччина і Франція зайняли помірковану позицію, а прем’єр-міністр Італії С. Берлусконі взагалі заперечив необхідність

¹¹⁴⁹ “Россия уже не в том положении, в каком был Советский Союз”. Интервью с послом Великобритании в России Тони Brenton (17/09/2008) // Коммерсантъ. 2008. № 164. 19 сентября. С. 9.

будь-яких дій і засудив діяльність Президента Грузії М. Саакашвілі¹¹⁵⁰. Британія вкотре поставила питання диверсифікації джерел енергопостачання до Європи, подвоєння колективних зусиль зі створення єдиного європейського ринку газу та електроенергетики як відповідь на монополію Росії. Рада ЄС вирішила тимчасово призупинити переговори з Росією щодо нової угоди про співробітництво, доки російські війська не відійдуть на позиції, на яких вони перебували напередодні війни. Результатом зусиль ЄС стала поміркована угода, підписана 8 серпня 2008 р. в Москві керівництвом Євросоюзу як посередником і Президентом Росії Д. Медведєвим (згодом передана М. Саакашвілі), що містила положення про відхід російських військ з Грузії, за винятком території Абхазії і Південної Осетії. Фактично ЄС цією угодою змирився з відділенням самопроголошених територій від Грузії і замороженням конфлікту.

На відміну від традиційно дипломатичного стилю висловлення думок офіційними колами, британські експерти оцінювали ситуацію досить критично. Зокрема, у пресі помітні думки про те, що події в Грузії виявили нерішучість Євросоюзу, а прийняті рішення не справили враження на російське керівництво¹¹⁵¹. Прем'єр-міністра Г. Брауна звинувачували у нездатності вести рішучу зовнішню політику¹¹⁵². Британський прем'єр, на відміну від А. Меркель та Н. Саркозі, не відвідав Грузію, відправивши туди міністра закордонних справ Д. Мілібенда. Натомість надиво активну позицію проявив лідер опозиційних консерваторів Д. Кемерон, який здійснив короткочасний візит до Тбілісі і вже тоді припустив, що Росію буде виключено з Великої вісімки, закликавши надати членство Грузії в НАТО¹¹⁵³. Загалом міжнародна ситуація навколо російсько-грузинського конфлікту виявила неготовність європейських лідерів адекватно і своєчасно реагувати на зміни в системі міжнародних відносин початку ХХ ст. та породжені ними виклики. Як саркастично зазначила британська преса, заяви американців про направлення власних ВПС та ВМС в зону конфлікту для гуманітарної допомоги справили більше враження на росіян, які почали відступати, ніж угода з ЄС¹¹⁵⁴. Напружені російсько-британські стосунки робили неможливим виконання Лондоном посередницьких функцій з

¹¹⁵⁰ Poland, Ukraine and the Baltics. Nervous neighbours // *The Economist*. 2008. Aug 21.

¹¹⁵¹ Ukraine. Near-abroad blues // *The Economist*. 2008. Sep 11.

¹¹⁵² Vagehot. Lost in the Caucasus // *The Economist*. 2008. Aug 21.

¹¹⁵³ Судак І.І. Особливості реалізації зовнішньополітичного курсу Великобританії // *Проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 6. С. 202-214. С. 209.

¹¹⁵⁴ Russia and Georgia. A scripted war // *The Economist*. 2008. Aug 14.

розв'язання конфлікту. Події навколо даного конфлікту зафіксували тенденцію зменшення впливу Сполученого Королівства на регіон Східної Європи, де набирала впливу ФРН. Наслідком цього стали не лише напружені відносини Великої Британії з Росією, але й пасивна європейська політика її уряду, недооцінка ролі і значення регіону Східної Європи і Південного Кавказу у зовнішній політиці Лондона.

Зважаючи на загальну неефективність політики сусідства у попередньому форматі, у 2008 році Європейський Союз запровадив дві окремі ініціативи – “Союз для Середземномор'я” і “Східне партнерство”. Окрема політика ЄС для шести пострадянських держав (Білорусь, Молдова, Україна, Азербайджан, Вірменія і Грузія) стала відповіддю прихильників регіону, насамперед Польщі і Швеції, на ініціативу президента Франції Н. Саркозі щодо поглиблення співпраці Євросоюзу з державами Південного Середземномор'я, висунута в травні 2008 року. “Східне партнерство” як напрям зовнішньої політики ЄС набув особливої актуальності після російсько-грузинської війни. Європейська Рада на саміті 19-20 червня 2008 р. звернулася до Європейської Комісії з проханням підготувати пропозицію щодо “Східного партнерства”. Надзвичайний саміт Європейської Ради 1 вересня 2008 р. закликав прискорити роботу над “Східним партнерством”, а 3 грудня 2008 р. оприлюднено офіційне повідомлення Європейської Комісії до Європейського Парламенту і Європейської Ради під тією ж назвою. За визначенням Європейської Комісії, “більш амбітне партнерство” мало включати перспективу підписання угод про асоціацію, лібералізацію візового режиму і створення комплексної зон вільної торгівлі з кожною державою, енергетичне співробітництво, підтримку реформ. Реалізація “Східного партнерства” мала здійснюватися паралельно з стратегічним партнерством з Росією. Застереження щодо Білорусі передбачало, що рівень участі цієї країни в “Східному партнерстві” залежатиме від розвитку її відносин з Євросоюзом. В пункті 3.1. Повідомлення відзначено, що майбутні Угоди про асоціацію, які будуть диференційованими відповідно до цілей і можливостей країн-партнерів, “повинні посилити співпрацю в рамках СЗППБ та СПБО¹¹⁵⁵. Передбачено участь держав-партнерів у місіях і операціях ЄПБО. По суті така ініціатива значною мірою співпадала із запропонованим Німеччиною у 2007 році планом “Європейська політика сусідства

¹¹⁵⁵ Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “Eastern Partnership”. Brussels, 3.12.2008. COM(2008) 823 final (SEC(2008) 2974). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52008D C0823> (дата звернення: 12.08.2016).

Плюс”. Відбувся логічний розподіл середземноморського і східноєвропейського напрямів зовнішньої політики ЄС. Однак такий рівень поглиблених відносин з ЄС як і раніше не передбачав для згаданих країн перспектив членства. “Східне партнерство” формально введене в дію 7 травня 2009 р. під час саміту ЄС в Празі.

В процесі реалізації згаданих ініціатив в рамках політики сусідства спостерігалася пріоритетність середземноморського напрямку зовнішньої політики Євросоюзу над східноєвропейським, що засвідчили обсяги фінансування. У 2007–2013 рр. в рамках Інструменту європейського сусідства і партнерства на співробітництво у басейні Середземномор’я було виділено 16 млрд. євро. У той час, як на “Східне партнерство” у 2008–2013 рр. асигновано менше 1 млрд. євро¹¹⁵⁶. Для реалізації першого напрямку створено окремий виконавчий орган – секретаріат. Для східного напрямку було передбачено лише посилення штату представництв ЄС у відповідних державах-партнерах. Така диспропорція була явно не виправдана. Давалася взнаки цивілізаційна відмінність. Переважно арабське населення Південного Середземномор’я характеризується підвищеною чутливістю до своєї культурної та релігійної ідентифікації, підкреслюючи свою відмінність від європейців. Багато хто в регіоні сприймає запропонований формат відносин з ЄС як нав’язування штучної ідентичності¹¹⁵⁷. Відчувалася наявність сильного французького лобі для розвитку “Союзу для Середземномор’я”, якого не було у “Східного партнерства”. Зусиль фактично однієї Польщі було недостатньо для забезпечення прориву у співпраці з східноєвропейськими партнерами ЄС. Події арабської весни 2010–2011 рр., невирішеність палестинсько-ізраїльського конфлікту, громадянська війна в Сирії, труднощі з реалізацією демократичних реформ у більшості країн Південного Середземномор’я засвідчили загальну невдачу політики ЄС у цьому регіоні. Водночас регіон пострадянської Східної Європи і Південного Кавказу цікавив Євросоюз і багатьох його держав-членів насамперед як територія транзиту енергоресурсів і буфер для проникнення в Європу нелегальних мігрантів з Азії. Утиски політичної опозиції в Україні і Білорусі стримували Євросоюз у поглибленні співпраці з їх керівництвом. Тому пріоритетними східними партнерами на підписання угоди про асоціацію стали Грузія і Молдова, де при владі

¹¹⁵⁶ I bib.

¹¹⁵⁷ Халаджі В.В., Яковенко Н. Європейська політика сусідства: роль та місце України: монографія. К.: Наук. світ, 2012. С. 111.

утвердилися проєвропейські політичні сили. Російсько-український військово-політичний конфлікт, що розпочався весною 2014 року і став переконливим свідченням глибокої кризи систем європейської безпеки, засвідчив невдачу політики “Східного партнерства” як наслідок загального політичного прорахунку ЄС і його провідних держав в результаті недооцінки конфліктного потенціалу міжнародних відносин на Сході Європи і агресивних намірів Росії.

Велика Британія не була в когорті ініціаторів “Східного партнерства”. Східна Європа не перебувала в центрі уваги першого уряду Д. Кемерона, який проголосив політику відновлення сфери британських інтересів за межами Європи. Основна увага офіційного Лондона на найближчій периферії Європи у 2010–2012 рр. була зосереджена на регіонах Півночі Африки і Близького Сходу в контексті розгортання революційних подій “Арабської весни”. Міжнародна військова операція в Лівії у 2011 році, в якій активну роль відіграли збройні сили королівства, засвідчила пріоритет атлантичних зобов’язань над європейськими. СПБО ЄС вчергове не спрацювала. Керівництво Британії відстоювало збереження за СЗППБ ЄС функцій “м’якої сили” у міжнародних відносинах. Про безпеку Східної Європи та її значимість для Європи офіційний Лондон був змушений згадати лише у зв’язку з революційними подіями в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 року, російською агресією в Криму і на Донбасі.

Британський уряд, незважаючи на традиційну активну підтримку розширення зовнішньополітичного впливу ЄС і розвитку співробітництва з державами Східної Європи, зайняв помірковану позицію щодо надання перспектив членства країнам “Східного партнерства”. У Великій Британії зменшувався ентузіазм щодо розширення Євросоюзу. Причинами цьому стали внутрішні наслідки великомасштабної міграції до країни з інших держав-членів ЄС і побоювання, що приєднання до Співтовариства великих і бідніших держав призведе до негативних соціальних наслідків для Великої Британії. Як і більшість інших держав Європейського Союзу, Сполучене Королівство виступило за надання перспектив членства східноєвропейських держав, в тому числі України, у довгостроковій перспективі¹¹⁵⁸. При цьому британська сторона обмежилася традиційним визнанням Молдови, Білорусі і України європейськими націями, “майбутнє яких в Європі”¹¹⁵⁹. Девід Кемерон на саміті

¹¹⁵⁸ Bond I., Besch S., Gostyńska-Jakubowska A., Korteweg R., Mortera-Martinez C., Tilford S. Europe after Brexit Unleashed or undone? London, April 2016. p. 8.

¹¹⁵⁹ Europe at a crossroads: what kind of Europe do we want? Speech The Rt Hon William Hague MP. Körber

Європейської Ради в грудні 2013 р. в Брюсселі підтримав укладення Угод про асоціацію ЄС з Грузією, Молдовою, Вірменією і Україною, незважаючи на відмову керівництва двох останніх держав підписувати документи¹¹⁶⁰. 27 червня 2014 р. в Брюсселі відбулося підписання асоціації з Грузією, Молдовою та Україною.

З огляду на тісні союзницькі відносини з США і перманентну кризу в англо-російських відносинах, Сполучене Королівство не виступило в ролі посередника між конфліктуючими сторонами російсько-українського конфлікту, віддавши ініціативу Німеччині і Франції. Цей факт засвідчив тенденцію до зменшення впливу Великої Британії на східну політику ЄС, де першість отримала ФРН. Упродовж 2010–2013 рр. уряд Д. Кемерона, підтримуючи загальну лінію ЄС, спрямовану на розвиток відносин з Москвою, активізував політичний, економічний та гуманітарний діалог з російською стороною¹¹⁶¹. Однак негативний резонанс від “справи Литвиненка”, судове розслідування якої продовжується, інформація про проблеми з дотриманням прав людини в Росії періодично актуалізуються в британських ЗМІ. Агресія Росії проти України у 2014 році розпочала черговий етап напруги в англо-російських відносинах. Зміна влади в Києві наприкінці лютого 2014 р., яку в Кремлі назвали “державним переворотом”, і наступне зближення України з ЄС та США було сприйняте керівництвом Росії як “геополітична катастрофа”¹¹⁶². Захоплення Криму і введення російських військ на Донбас під прикриттям маріонеткових прокремлівських самопроголошених республік ДНР і ЛНР засвідчило повне нехтування російським керівництвом нормами базових договорів про безпеку в Європі, зокрема, Договору про безпеку і співробітництво в Європі 1975 року і Паризької Хартії для нової Європи 1990 року. Росія з важливого гаранта глобальної і європейської безпеки перетворилася на вагомий фактор небезпеки в Європі і світі. Ідея створення “Великої Європи” від Атлантики до Уралу, яку у свій час проголошував Ш. де Голль, а на рубежі ХХ–ХХІ ст. її адептами були провідні західні аналітики (наприклад, З. Бжезінський), зазнала

Foundation Conference, Berlin. 23 October 2012 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/europe-at-a-crossroads-what-kind-of-europe-do-we-want> (дата звернення: 11.04.2016).

¹¹⁶⁰ European Council December 2013: David Cameron’s press conference. Prime Minister’s Office, 10 Downing Street and The Rt Hon David Cameron MP. 20 December 2013. Brussels. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/european-council-december-2013-david-camerons-press-conference> (дата звернення: 4.04.2016).

¹¹⁶¹ Дилеммы Британии: поиск путей развития / под ред. Ал.А. Громько, Е.В. Ананьевой. М.: Весь Мир, 2014. С. 382-383.

¹¹⁶² Гринберг Р. Украинский кризис как следствие противоборства пагубного триумфализма и синдрома “старшего брата” // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. 2014. Выпуск 33 (49). С. 2.

краху. Після анексії Криму Д. Кемерон вирішив, що Росія повинна заплатити ціну за порушення міжнародного права. Він підтримав санкції ЄС проти Росії, навіть при втратах Лондонського Сіті. У питаннях політики безпеки і оборони перевагу було надано НАТО. Британський уряд відіграв важливу роль у переконуванні інших держав-членів ЄС, зокрема, Німеччини, щодо необхідності прийняття заходів економічного тиску на Росію¹¹⁶³.

Однією з причин слабкості “Східного партнерства” Євросоюзу стала відсутність дієвої військово-політичної компоненти. Як Д. Кадієр, природа проблем в регіоні вимагає, щоб Європейська політика сусідства не обмежувалася лише технічними програмами і була пов’язана з перспективами розширення¹¹⁶⁴. Заходи економічного заохочення та гуманітарного сприяння розвитку стабільного суспільства і демократії в пострадянських державах Східної Європи в сучасних умовах системної кризи європейської безпеки є важливими, але недостатніми. Вони повинні бути забезпечені реальними елементами стратегічної кооперації у сфері безпеки та оборони, включення систем безпеки, зокрема, військово-промислових комплексів тих країн, які бажають стати членами ЄС, до єдиної мережі європейського військового забезпечення, чого не зроблено навіть після трьох років російської агресії в Україні. На думку В. Копійки, статус “сусіда” не став кроком вперед у східній політиці Євросоюзу, а спробою спростити характер відносин з його новими сусідами, звів спільні інтереси сторін до питань міграції, торгівлі і протидії міжнародній злочинності¹¹⁶⁵. Як зазначив у січні 2016 р. під час виступу в Сеймі міністр закордонних справ Польщі В. Вашиковський, “програма “Східне партнерство” зазнала фіаско, оскільки не давала Україні та іншим країнам перспективи членства в Євросоюзі”¹¹⁶⁶. В західних аналітичних колах побутує думка, що слабкість “Східного партнерства” ЄС веде до послаблення його позицій як глобального міжнародного актора. Тому в період внутрішньої кризи в самому об’єднанні і взаємної необхідності для обох сторін (як ЄС, так і сусідів) у збереженні механізму “Східного партнерства” Євросоюз

¹¹⁶³ Bond I., Besch S., Gostyńska-Jakubowska A., Korteweg R., Mortera-Martinez C., Tilford S. Europe after Brexit Unleashed or undone? London, April 2016. p. 7.

¹¹⁶⁴ Cadier D. Is the European Neighbourhood Policy a substitute for enlargement? // The Crisis of EU Enlargement. IDEAS Special Report SR018. London, Nov. 2013. p. 58.

¹¹⁶⁵ Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення європейського союзу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем і сучасного розвитку”. К., 2004. С. 16.

¹¹⁶⁶ Вашиковський: Восточное партнерство закончилось катастрофой // Радио Польша. 29.01.2016. URL: <http://www.radiopolsha.pl/6/137/Artykul/238603> (дата звернення: 21.10.2015).

може отримати вигоду від асоціації з деякими його східними партнерами¹¹⁶⁷.

Такий стан справ серед іншого став наслідком небажання керівництва Великої Британії посісти провідні позиції в СЗППБ ЄС та ізоляціоністської політики консерваторів в Європі упродовж 2010–2016 років. Східна політика ЄС продовжує формуватися через призму стосунків окремих його держав-членів з Росією і залишається периферійною складовою СЗППБ ЄС. Бездіяльність різнопланових структур і механізмів СПБО ЄС на сході Європи є наслідком відсутності політичної волі у керівництва держав-членів об'єднання. Євросоюз міг би запропонувати посередницькі функції і миротворчі послуги наявних поліцейських сил в зоні АТО. Варто розширити програму формування спільних багатосторонніх військових і поліцейських підрозділів за участі України, Молдови та країн-членів ЄС і НАТО, а не обмежуватися створенням оперативних військових формувань країн НАТО, одним з учасників яких є підрозділи Великої Британії, на кордонах Східної Європи. Це б пришвидшило інтеграцію оборонних структур України у відповідні системи Північноатлантичного Альянсу і Європейського Союзу. Однак лідери Об'єднаної Європи, в тому числі Великої Британії, воліють відмежуватися від безпосереднього врегулювання конфлікту із застосуванням силових засобів та сподіватися на підтримку США. Застосування виключно дипломатичних засобів поки що залишається неефективним і призвело до заморожування конфлікту. ЄС підтверджує свою неготовність виступати в ролі повноцінного центру сили у світовій політиці, традиційно надаючи перевагу міждержавному рівню зовнішньої політики.

Вихід з ЄС в умовах посилення напруги по всій контактній дузі Європейської політики сусідства ускладнить можливості співробітництва Великої Британії з державами Східної Європи на багатосторонньому регіональному рівні, звузивши їх до рівня відносин з НАТО. Незважаючи на не завжди однозначну політику Лондона щодо розвитку відносин ЄС з державами пострадянської Східної Європи, ті з них, які прагнуть стати повноправними членами Європейського Союзу (Грузія, Молдова і Україна) внаслідок завершення процесу “Brexit” втратять одного з головних прихильників розширення Співтовариства і свого членства в ньому. Без Великої

¹¹⁶⁷ Hardt A. Brexit, Germany, the EU and the Eastern Partnership // Regional Dialogue. Analytical Portal of Caucasian House. 26.07.2016. URL: <http://regional-dialogue.com/en/brexit-germanythe-eu-and-the-eastern-partnership/> (дата звернення: 08.19.2016).

Британії такі держави, як Угорщина, Словаччина, Італія, Австрія, які відкрито прагнуть повернутися до звичайних відносин з Росією, будуть мати більше впливу на прийняття відповідних рішень в ЄС. Саме тому прем'єр-міністр Молдови П. Філіп закликав співгромадян, які мешкають на території Великої Британії, проголосувати на референдумі 23 червня 2016 р. проти її виходу зі складу Євросоюзу¹¹⁶⁸. ЄС без Британії вигідний лише Росії. Прихильники збереження членства країни в спільноті зазначають, що Москва, “підбадьорена послабленням ЄС”, розширить свій дестабілізуючий вплив на східних кордонах Європи¹¹⁶⁹. Вихід Британії з ЄС негативно позначиться на євроінтеграційних перспективах цих країн і значно зменшить їх шанси на членство навіть у довгостроковій перспективі.

Отже, східноєвропейська політика Великої Британії формувалася у загальному контексті розвитку відносин держав Західної Європи і США з державами пострадянського простору. Стратегічним завданням зовнішньої політики ЄС в нових геополітичних умовах стало забезпечення стабільності і безпеки на Сході Європи та просторах колишнього СРСР, насамперед в країнах найближчої периферії – Росії, Україні, Білорусі і Молдові. Першість було надано Росії як правонаступниці СРСР, на яку покладалася роль гаранта стабільності у непередбачуваному регіоні. Інші вказані держави розглядалися як “буфер” проти російського експансіонізму на захід. Тому їм відводили вагому роль за мінімуму підтримки і без серйозних перспектив поглиблення співпраці. Однак нестабільна політична та економічна ситуація в самій Росії, поступове посилення неогегемоністських настроїв зумовили активізацію політики Великої Британії та загалом ЄС щодо інших пострадянських країн. Оскільки головну увагу ЄС зосередив на питанні розширення за рахунок держав ЦСЄ, нові незалежні держави опинилися на другому плані його східноєвропейської політики. Лондон підтримав укладення УПС із зазначеними державами (окрім Білорусі) як основний механізм розвитку співпраці Євросоюзу із східними сусідами у 1990-х рр. без перспективи членства чи хоча б асоціації.

На початку 2000-х рр. британський уряд Т. Блера продовжив орієнтуватися на Росію як провідного партнера в регіоні пострадянської Східної Європи¹¹⁷⁰. Співпраця з іншими державами

¹¹⁶⁸ Молдова бачить Британію у складі ЄС // Укрінформ. 21.06.2016. URL: <http://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2037498-moldova-bacit-britaniu-u-skladi-es.html> (дата звернення: 08.08.2016).

¹¹⁶⁹ Cole T. The UK must stand tall in EU neighbourhood // British influence. 2015. July 10. URL: http://www.britishinfluence.org/the_uk_must_stand_tall_in_eu_neighbourhood (дата звернення: 17.08.2016).

¹¹⁷⁰ Грубінко А. Участь Великої Британії у Східноєвропейській політиці Європейського Союзу (1990-

регіону переживала застій у зв'язку з проблемами розвитку демократії та економіки. Європа зайняла пасивну позицію щодо розширення новітньої російської експансії на пострадянському просторі. На цьому фоні, з огляду на активну фазу чергового розширення ЄС, британсько-шведська урядова ініціатива про запровадження Європейської політики сусідства, висунута у 2002 році і затверджена Євросоюзом у 2003 році, мала суперечливий характер – вперше сприяла включенню означених країн (окрім Росії) до окремого регіонального виміру зовнішньої політики ЄС і передбачала перспективи поглиблених відносин, виключаючи можливість набуття членства. Охоплення політикою сусідства країн Південного Середземномор'я, Близького Сходу і Східної Європи засвідчило другорядність відносин ЄС і провідних держав Західної Європи з пострадянськими країнами. Виняток становила Росія, яка стала для Європи джерелом енергетичних ресурсів. Інтерес Британії та інших держав Західної Європи у відносинах з ННД зводився до контрольованості міграційних потоків з країн Азії і неконфліктного середовища на кордонах об'єднання. Позиція Британії щодо країн Східної Європи варіювалася відповідно до потреб досягнення компромісу з іншими членами ЄС, насамперед ФРН і Францією.

Демократичні революції в Грузії і Україні 2003–2004 рр. не спричинили кардинального перегляду відносин ЄС з цими країнами. Водночас посилення напруги у стосунках Євросоюзу і окремих західних держав, зокрема, Великої Британії, з Росією у другій половині 2000-х рр. сприяло активізації їх політики щодо держав пострадянського простору. Запроваджена у 2008–2009 рр. програма ЄС “Східне партнерство” передбачала перспективи лібералізації візового режиму, створення зони вільної торгівлі і підписання угод про асоціацію з пострадянськими східноєвропейськими країнами, до когорти яких долучили держави Закавказзя. Британський уряд підтримував програму, але не був ініціатором новел у політиці Євросоюзу щодо зазначеного регіону, віддавши ініціативу ФРН. Лондон надав перевагу позиції визнання можливості членства держав Східної Європи в ЄС у довгостроковій перспективі. Загалом східна політика ЄС продовжувала формуватися через призму стосунків його держав-членів з Росією і залишалася периферійною складовою СЗППБ ЄС. Історично східноєвропейська політика ЄС ґрунтувалася на приматі гарантування власної безпеки і стабільності, а тому відзначалася

низькою ефективністю ініціатив щодо розвитку реального партнерства з країнами пострадянської Східної Європи.

Спостерігалася недооцінка ролі і значення цього регіону у зовнішній політиці Британії, яка у другій половині 2000-х рр. втрачала вплив на східну політику ЄС. Лише політична криза в Україні і військова агресія Росії повернули увагу уряду Д. Кемерона до проблем Східної Європи. Лондон виступив активним прихильником запровадження санкцій Євросоюзу проти Москви і підтримав підписання угод про асоціацію з Україною, Молдовою і Грузією. Однак непрості відносини Лондона і Москви, провідні позиції ФРН у східній політиці ЄС вилучили британський уряд з кола переговорників щодо врегулювання російсько-українського конфлікту. В умовах виходу Великої Британії з ЄС і СЗППБ єдиним реальним каналом її впливу на міжнародну ситуацію на Сході Європи стануть механізми Атлантичного Альянсу за підтримки США. Зрештою це є вибір британського істеблішменту, який знехтував можливостями очолити СЗППБ і наповнити його дієвими військово-політичними ресурсами. Брак останніх, а також відмова від надання чітких перспектив членства окремим пострадянським державам стали однією з головних причин слабкості політики “Східного партнерства”, яка не змогла забезпечити належний вплив ЄС в регіоні. Завершення “Brexit” призведе до послаблення позицій держав Східної Європи у їх прагненні стати повноправними членами Європейського Союзу.

5.3. Політика Великої Британії щодо України в контексті розвитку зовнішньої політики і політики безпеки Євросоюзу

Після розпаду СРСР у східноєвропейській зовнішній політиці Великої Британії та Європейського Союзу чільне місце посіли відносини з Україною, яка, отримавши незалежність, завдяки насамперед своїй території, великій кількості населення, багатим природним ресурсам, геополітичним характеристикам і значним запасам різних видів озброєнь стала предметом пильної уваги Заходу. Українські і закордонні вчені сходяться на тому, що незалежність України стала не лише головним чинником розпаду СРСР, але змінила розклад політичних та військових сил в Європі і світі¹¹⁷¹.

¹¹⁷¹ Див.: Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич-

Американський дипломат С. Телбот охарактеризував незалежну Україну як ключовий елемент у новій Європі¹¹⁷².

Однак ставлення до України як держави, яка розпочала формуватися на завершальному етапі розпаду Радянського Союзу, з боку західних лідерів та інституцій на початку 1990-х рр. було неоднозначним і переважно упередженим. Прем'єр-міністр Великої Британії М. Тетчер, відвідавши одного разу Україну у червні 1990 р., під час виступу у Верховній Раді УРСР на заклик депутатів розвивати відносини між обома країнами саркастично заявила, що посольства передбачені лише для країн, які мають державну незалежність і відкриваються при національному центральному уряді. У Великій Британії немає посольства в Каліфорнії, Квебеку або штатах Австралії¹¹⁷³. Підтримуючи до останнього цілісність СРСР, британське керівництво не розглядало можливість співробітництва з незалежною Україною, проголошення якої трактувалося як виникнення імовірної загрози міжнародній безпеці внаслідок наявності ядерної зброї. Саме тому Сполучене Королівство визнало незалежність України лише 31 грудня 1991 р., після офіційного припинення існування СРСР. Водночас Британія стала першою державою ЄС, яка визнала незалежність України. Того дня її визнав Євросоюз.

У першій половині 1990-х рр. спостерігалось стримане ставлення британського керівництва до України як імовірного партнера, що було характерно загалом для відносин Заходу до пострадянських держав. Політика Великої Британії щодо України мала швидше реактивний характер, у значній мірі залежала від позицій США і Росії¹¹⁷⁴. Британське керівництво надало перевагу відносинам з Росією, яку бачили в ролі правонаступниці СРСР, лідера і гаранта стабільності в рамках СНД. У Великій Британії окрім політичної еліти мало хто знав про існування України як незалежної європейської держави. Проблема ядерного роззброєння, російсько-українські територіальні суперечності, неготовність британської еліти сприймати Україну і відносини з нею поза контекстом російського чинника, незначна поінформованість британської громадськості, яка стереотипно

Київ: Відродження, 2004. 488 с.; Wolczuk R. *Ukraine's Foreign and Security Policy 1991–2000*. London and New York, 2003. 216 p.

¹¹⁷² Україна в міжнародних відносинах ХХ століття / за ред. Я.Й. Малика. Львів: Світ, 2004. С. 5.

¹¹⁷³ Margaret Thatcher. *Speech to Ukrainian Supreme Soviet*. Kiev. 1990 Jun 19 / Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/108116> (дата звернення: 21.01.2016).

¹¹⁷⁴ Про політику Великої Британії щодо України та з основних міжнародних питань (політичний лист). Грудень 1993 року // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. № 3У. Спр. № 110. Арк. 3.

розглядала колишні радянські республіки як частину Росії, визначали характер політики королівства щодо України.

Водночас поінформовані урядові кола усвідомлювали вагому роль України та її демократичного розвитку для європейської безпеки, підтримавши якнайшвидше залучення нашої держави до процесів європейського регіонального співробітництва у сфері безпеки¹¹⁷⁵. За активної участі Великої Британії відбувалося формування стратегії відносин Європейського Союзу з Україною. У період головування країни в Раді Союзу у вересні 1992 р. відбулася перша зустріч Україна–ЄС на найвищому рівні за участю Президента України і Голови Європейської Комісії, результатом якої стало підписання Спільного комюніке про початок переговорів з підготовки УПС. Під час політичних консультацій української делегації з представництвом ЄС в Лондоні у жовтні-листопаді 1992 р. оприлюднено заяву про визнання України частиною Центральноєвропейського регіону, висловлено прагнення якнайшвидше укласти спільну угоду¹¹⁷⁶. У базовому “Договорі про принципи відносин і співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії” від 10 лютого 1993 р. (ст. 10, п. 2) передбачено, що розвиток відносин між сторонами буде доповнювати і розширювати відносини між Україною і Європейським Союзом¹¹⁷⁷.

Аналіз архівних матеріалів двосторонніх міждержавних дипломатичних контактів засвідчує, що британська сторона висловлювала готовність розвивати співробітництво з Україною за умови її безумовної відмови від ядерної зброї і приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї¹¹⁷⁸. Лондон погодився надати гарантії безпеки українській стороні (згідно Меморандуму про гарантії безпеки у зв’язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, 5 грудня 1994 р.), хоча вони мали суто формальне значення, а реальна допомога Україні від Великої Британії як компенсація за добровільну відмову від ядерного статусу була символічною. Саме керівництво Форін офісу відкрито заявляло, що гарантії безпеки, які Британія може надати Україні, є досить

¹¹⁷⁵ Talk to be given by the Rt Hon Malcolm Rifkind OCMG Secretary of State for Defence. 4.10.1993 // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 7039. Арк. 110.

¹¹⁷⁶ Ладивір О. Україна і Європа. Повернення чи входження? // Віче. 1993. № 9. С. 140.

¹¹⁷⁷ Договір про принципи відносин і співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії від 10.02.1993 р. // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/826_040 (дата звернення: 14.04.2014).

¹¹⁷⁸ З щоденника Б.І. Тарасюка. Запис бесіди з Надзвичайним і Повноважним послом Великої Британії в Україні Саймоном Хімансом. 3.12.1993 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 031. Арк. 127-128.

умовними, адже Британія не може піти на військовий конфлікт або пряму конфронтацію для забезпечення їх виконання¹¹⁷⁹. Лондон ставив перспективи політики ЄС щодо України у залежність від реалізації економічних реформ і визначення пріоритетного напрямку її зовнішньої політики – на євроінтеграцію чи відносини в рамках СНД.

Хоча британська політична еліта підтримувала входження України до європейських міжнародних структур, насамперед Ради Європи, вона постійно звиряла свою позицію з перспективами європейської співпраці з Росією¹¹⁸⁰. Таку оцінку контексту політики Великої Британії щодо України підтверджувало її посольство. У повідомленні для МЗС України в грудні 1993 р. зазначалося, що “за історичною інерцією в Лондоні продовжують розглядати Росію як свого основного партнера на Сході”¹¹⁸¹. Як приклад у повідомленні приведено негативну оцінку британської сторони української пропозиції щодо створення Зони стабільності і безпеки в Центрально-Східній Європі як нереалістичну і таку, що не має підтримки в державах регіону. На думку українських дипломатів, така позиція офіційного Лондона стала наслідком перестороги щодо імовірної ізоляції Росії і погіршення її відносин із Заходом внаслідок реалізації таких ініціатив. Це ж стосувалося і перспектив відносин України з Європейським Союзом. Уряд Великої Британії наполягав на розвитку відносин Україна–ЄС на рівні Угоди про партнерство і співробітництво (1 червня 1994 р.), типової для пострадянських країн. При цьому британська сторона підтримала формально рівний статус держав колишнього СРСР у відносинах з ЄС, без диференціації умов і перспектив співробітництва. Відсутність в договорі перспектив членства чи хоча б асоціації України з ЄС не в останню чергу було зумовлене стереотипним сприйняттям нашої держав в Європі через призму інтересів Росії. Водночас юридичне завершення процесу ядерного роззброєння України, яке значною мірою дало можливість підписати зазначену угоду з ЄС, а також політичні проблеми розвитку Росії, зокрема, посилення неогегемоністських настроїв в місцевому політикумі, мали наслідком поступове посилення інтересу Сполученого Королівства і ЄС загалом до відносин з Україною, її диференціації як певного контрбалансу російського впливу у Східній Європі та гарантії безпеки

¹¹⁷⁹ З щоденника С.В. Комісаренка. Про семінар на тему: “Центральна Європа – нова система безпеки”. 19 травня 1994 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 7318. Арк. 55-56.

¹¹⁸⁰ З щоденника С.В. Комісаренка. Запис бесід з главою британської парламентської делегації до Ради Європи лордом Фінсбергом. 17.03.1995 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 7682. Арк. 96-97.

¹¹⁸¹ Про політику Великої Британії щодо України та з основних міжнародних питань (політичний лист). Грудень 1993 року / Відділ державного архіву МЗС України. Ф. № 3У. Спр. № 110. Арк. 3.

в регіоні¹¹⁸². Тому Лондон підтримав державну цілісність України в російсько-українській суперечці навколо статусу Криму у першій половині 1990-х років. Британський парламент одним з перший серед законодавчих органів держав ЄС 29 червня 1995 р. ратифікував УПС України з Євросоюзом. Британія вперше практично підтримала курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію. На думку Р. Волчука, саме внаслідок відмови від ядерної зброї, а також з огляду на ряд міжнародних обставин (початок процесу розширення НАТО, політична криза в Росії 1993 року, початок процесу політичного зближення Росії і Білорусі, апогей першої війни в Чечні) Україна увійшла до стратегічних планів Заходу¹¹⁸³. Уряд Великої Британії підтримав прийняту на саміті Європейської Ради в Дубліні (грудень 1996 р.) комплексну Програму співробітництва з Україною, яка передбачала такі стратегічні напрями співпраці: підтримка економічних реформ; сприяння у входженні України до європейської системи безпеки; зміцнення політичного діалогу; поглиблення партнерських відносин і допомога у реформуванні енергетичного сектора.

Після приходу до влади у травні 1997 р. проєвропейського уряду лейбористів, позиція Лондона щодо європейських перспектив України не зазнала радикальних змін. У відповідь на пропозицію МЗС України щодо можливості надання Україні асоційованого статусу, яка надійшла до Ради ЄС під час головування Великої Британії в першій половині 1998 року, глава Форін офісу Р. Кук у червні 1998 р. відповів, що бачення ЄС полягає у необхідності “зробити максимально дієвою Угоду про партнерство та співробітництво з Україною”, а асоційований статус на даному етапі був би “надто далекоглядним кроком”¹¹⁸⁴. При цьому українська сторона ставила питання про принципову згоду ЄС на надання статусу асоційованого члена для України у перспективі як заохочення для реформ без визначення конкретних строків. Однак британське керівництво в унісон з ЄС не підтримало таку ініціативу¹¹⁸⁵. Лондон заперечив можливість участі підрозділів Збройних Сил України у складі військ Євросоюзу¹¹⁸⁶. У

¹¹⁸² З щоденника О.В. Шамшура. Запис бесіди з першим секретарем делегації Великої Британії на Конференції з роззброєння Майклом Андерсоном. 17.03.1994 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 030. Арк. 1-2.

¹¹⁸³ Wolczuk R. *Ukraine's Foreign and Security Policy 1991–2000*. London and New York, 2003. p. 105.

¹¹⁸⁴ З щоденника Б.І. Тарасюка. Запис бесіди з Міністром закордонних справ Великої Британії Робіном Куком. 9 червня 1998 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 9559. Арк. 11.

¹¹⁸⁵ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Заступнику міністра закордонних справ України О. Майданику. № 49/26-16 □ ІД від 12.01.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 143. Арк. 4.

¹¹⁸⁶ Лист Тимчасового повіреного України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної

березні 1998 р. набула чинності УПС, тому можна розглядати таку ініціативу офіційного Києва як перспективну, але передчасну. Серед актуальних питань відносин України з європейськими партнерами залишалось закриття ЧАЕС, на чому наполягала британська сторона, яка стала одним з основних донорів проекту.

У середовищі Форін офісу визрівала позиція щодо необхідності надання Україні статусу спеціального партнера ЄС на зразок її відносин з НАТО¹¹⁸⁷. Вона була втілена у Спільній стратегії ЄС щодо України, схваленій Європейською Радою 11 грудня 1999 року. Уряд Сполученого Королівства зайняв активну позицію під час розробки документа, наполягаючи на його найскорішому прийнятті, аргументуючи це його виключною необхідністю для гарантування європейської безпеки і стабільного розвитку ЄС¹¹⁸⁸. В документі Україна була визнана “стратегічним партнером” Євросоюзу. Керівництво країни домоглося врахування свого бачення пріоритетних напрямів співпраці ЄС–Україна, зокрема, проблем безпеки, економічного, політичного та гуманітарного співробітництва, співпраці у галузях юстиції і внутрішніх справ. Британська сторона підтримала ідею створення зони вільної торгівлі між ЄС і Україною, її вступу до СОТ за умови відповідного реформування економіки та правової системи¹¹⁸⁹.

Активну підтримку поміркованого розвитку політичних відносин Євросоюзу з Україною можна розглядати в контексті загальної активізації європейської політики Лондона в частині СЗППБ ЄС, його прагнення формувати порядок денний політичного співробітництва держав об’єднання та їх відносин з країнами найближчої периферії у відповідності зі своїми традиційними інтересами і підходами до розширення зовнішнього впливу ЄС на протиположному поглибленню євроінтеграції. За підтримки Британії на саміті ЄС в Ніцці (грудень 2000 року) Україну включили до переліку країн, вступ яких до об’єднання у перспективі було визнано бажаним. Києву запропонували розпочати погодження умов участі у військових місіях в рамках

Ірландії Є. Кириленка Заступнику міністра закордонних справ України І. Харченку. № 2.5.3./1-1330 □ Ін від 28.11.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 167 (110/1). Арк. 23.

¹¹⁸⁷ З щоденника В.А. Василенка. Запис бесіди з Політичним директором Форін офісу Джереми Грінстоком. 7 травня 1997 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 036. Арк. 72.

¹¹⁸⁸ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Першому заступнику міністра закордонних справ України Є. Бершеді. № 49/26-190 □ ІАД від 19.03.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 143. Арк. 31.

¹¹⁸⁹ З щоденника В.А. Василенка. Запис бесіди з Начальником Управління Європейського Союзу Форін Офісу Річардом Стеггом (27 квітня 1998 р.) // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Оп. 036. Спр. 9562. Арк. 76.

ЄПБО¹¹⁹⁰. Згідно рішення Ради із закордонних справ ЄС Україна як партнер об'єднання з 2003 по 2012 рр. брала участь в поліцейській місії ЄС у Боснії і Герцеговині. В британських експертних колах на початку 2000-х рр. обговорювалася ідея укладення спеціальної угоди з Україною щодо її участі в ЄПБО. Як зазначав Дж. Гоу, Україна є великим ризиком і водночас великими можливостями для Європейського Союзу¹¹⁹¹.

Подальші трансформації політики Великої Британії щодо України підтвердили її тісний зв'язок із змінюваною динамікою відносин ЄС–Україна. Погіршення іміджу керівництва України на міжнародній арені внаслідок скандалів навколо убивства журналіста Г. Гонгадзе, продажу зброї до Іраку, утисків політичної опозиції на фоні традиційних проблем розвитку держави (високий рівень корупції, авторитарна влада президента Л. Кучми, згортання реформ і економічні проблеми) визначили контекст відносин нашої держави з Євросоюзом і Великою Британією на період 2001 – кінця 2004 років. Розвиток політичних взаємин між партнерами диктували розходження у баченні проблем розвитку України і змін її зовнішньої політики. Фактична ізоляція вищого керівництва України з боку західних країн, енергетична залежність економіки держави від російських енергоносіїв та посилення економічної і політичної експансії Росії зумовили зміщення “багатовекторності” зовнішньої політики України на східний напрям. Одним з наслідків напруги у її відносинах із Заходом стала зміна політики ЄС, яка відбулася за безпосередньої участі Великої Британії.

Британська ініціатива щодо політики сусідства 2002 року, яка не передбачала перспективи членства в Євросоюзі і навіть асоціації для України, засвідчила констатацію кризового стану її відносин з ЄС, знайшла виправдання у внутрішньо- і зовнішньополітичних проблемах України. Відтермінування на невизначений термін зазнали не лише перспективи вступу України до ЄС, які ніколи не розглядалися в Європі всерйоз, але й надання їй статусу країни з ринковою економікою і вступу до СОТ. На пропозиції президента Л. Кучми щодо визначення перспектив відносин України з ЄС у вересні 2002 р. британська сторона передала позицію членів об'єднання про “втому”

¹¹⁹⁰ EU – Ukraine Summit. Paris, 15 September 2000. Joint statement. Conseil/00/312 // European Commission. Press Release Database. URL: europa.eu/rapid/press-release_PRES-00-312_en.doc (дата звернення: 20.08.2016).

¹¹⁹¹ Лист Радника-посланника Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчука Державному секретареві Міністерства закордонних справ України з питань європейської інтеграції О. Чалому. № 6124/3-110/1-286 від 14.03.2002 р. / Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 38.

від процесу розширення і неготовність об'єднання прийняти рішення про асоціацію України¹¹⁹².

За оцінками В. Крушинського, певну зміну позиції керівництва Британії щодо євроінтеграції України можна водночас розглядати як зацікавлення у подальшому розвитку її відносин з Євросоюзом у спеціальному статусі сусіда та як частину політичної гри британського керівництва, спрямованої на збереження впливу на розвиток Європейського Союзу і внутрішньополітичних процесів у самій Британії¹¹⁹³. До цього варто додати фактор англо-російських відносин, які перебували на етапі підйому під час розробки і прийняття Європейської політики сусідства. Лондон частково пожертвував своїми інтересами у Східній Європі на угоду інтересам Москви та пішов на компроміс з партнерами по Євросоюзу (насамперед Парижем і Берліном), які в умовах найбільшої в історії об'єднання “хвилі” розширення не бажали обтяжувати себе додатковими зобов'язаннями щодо пострадянських держав і також прагнули розвивати дружні відносини з Російською Федерацією. Натомість тодішнє політичне керівництво України не придумало нічого продуктивнішого, ніж обрати позицію ображених і перекласти відповідальність за застій у відносинах з ЄС на європейських партнерів. Офіційний Київ, переконаний у власній геополітичній значущості (як “буфер проти Росії”, стратегічний транзитний пункт, країна, де “Схід зустрічається із Заходом”), не виправдав оцінки, за якою його демократичний розвиток та економічні перетворення мають більше значення для ЄС¹¹⁹⁴.

Незважаючи на період напруги у відносинах Україна–ЄС усім сторонам була очевидною необхідність продовжувати співпрацю. На думку В. Копійки, стратегія “сусідства” стала своєрідним компромісом між прагматичними інтересами ЄС та України¹¹⁹⁵. Певному покращенню відносин сприяла участь українських збройних сил у міжнародній коаліції в Іраку. Загалом британське керівництво зуміло розмежувати критичне ставлення до керівництва України і реальні інтереси міждержавного співробітництва, а уряд держави залишився на позиціях підтримки європейської та євроатлантичної інтеграції

¹¹⁹² Лист Радника-посланника Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північній Ірландії І.В. Прокопчука Державному секретареві Міністерства закордонних справ України з питань європейської інтеграції О. Чалому. № 6124/3-110/1-116 від 27.09.2002 р. / Відділ державного архіву МЗС України. – Ф. 8. – Оп. 107. – Спр. № 230. – Арк. 163.

¹¹⁹³ Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук. К., 2004. С. 396.

¹¹⁹⁴ Wolczuk R. Ukraine's Foreign and Security Policy 1991–2000 ... p. 113.

¹¹⁹⁵ Копійка В. Становлення нового формату відносин між Україною та ЄС // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Міжнар. відносини. 2005. Вип. 31-32. С. 9.

України. На основі аналізу змінюваної риторики про підтримку залучення України до розширення ЄС на початку 2000-х рр. В. Крушинський зробив висновок про ситуативність підтримки інтеграції України до ЄС з боку Великої Британії¹¹⁹⁶. Водночас після оприлюднення нової політики ЄС глава Форін офісу Дж. Стро зазначив, що Сполучене Королівство буде наполягати на диференціації політики ЄС щодо країн-сусідів після розширення, щоб врахувати інтереси України¹¹⁹⁷.

Свідченням посилення зацікавлення британської сторони у поглибленні відносин ЄС з Україною стало налагодження тристоронньої співпраці у форматі Велика Британія–Польща–Україна, яка передбачала військову компоненту з проведенням спільних навчань підрозділів збройних сил. У перспективі вона могла перерости у залучення українських військових підрозділів до виконання місій в рамках ЄПБО ЄС. Британська сторона надавала консультативну допомогу українсько-польському миротворчому батальйону, підтримку організації українсько-польського прикордонного контролю¹¹⁹⁸. Регулярними стали тристоронні політичні консультації з питань євроінтеграції на різних рівнях.

Британська ініціатива 2003 року щодо створення зони тимчасового утримання нелегальних мігрантів на території України як механізму стримування міграційного потоку до Європи засвідчила виключно прагматичне завдання підтримки європейських устремлінь нашої держави з боку Лондона, яким можна було знехтувати у випадку необхідності забезпечення більш пріоритетних інтересів. Ще раніше другорядність і кон'юнктурний характер співпраці з країнами Східної Європи для Британії в контексті розвитку європейських можливостей безпеки засвідчила ситуація навколо можливості використання державами ЄС українсько-російського проекту транспортного літака АН-70. У травні 2000 р. британський уряд з політичних причин відмовився від нього на користь західноєвропейського проекту “Aerbus”, який існував лише на папері.

¹¹⁹⁶ Крушинський В.Ю. Знач. твір. С. 401.

¹¹⁹⁷ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Заступнику міністра закордонних справ України І. Харченку. Щодо ставлення Великобританії до євроінтеграційного курсу України. № 4244/-110/1-3 від 04.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 195. Арк. 1.

¹¹⁹⁸ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Заступнику Глави Адміністрації Президента України, Керуючому Головним управлінням з питань зовнішньої політики А.К. Орлу. Щодо проведення тристороннього українсько-британсько-польського семінару (м. Львів, 22-24.11. ц.р.). № 2.5.3./3-1113 □ Ін від 04.10.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 117. Арк. 12.

Перспективи розвитку відносин України з країнами Заходу було фактично поставлено у залежність від рівня проведення і результатів президентських виборів 2004 р., які визначалися міжнародною спільнотою як випробування української демократії. Політична ситуація в Україні сприймалася на Заході одночасно як тест на спроможність передачі влади на основі демократичних принципів і незалежно від Росії, а з іншого, як важливий крок у напрямі гарантування безпеки і стабільності в регіоні. Напередодні першого туру виборів 31 жовтня 2004 р. “The Guardian” назвало відкриті намагання Росії вплинути на результат як продовження “холодної війни”¹¹⁹⁹. Шляхом невизнання результатів виборів у другому турі західні уряди і міжнародні структури підтримали прагнення громадськості України до зміни режиму. Керівництво Великої Британії в унісон позиції США і ЄС висловило критичне ставлення до дій тогочасної влади України, підтримавши висновки ОБСЄ. Джек Стро привітав дипломатичні зусилля високих представників ЄС і заявив про особисті постійні консультації з Х. Соланою щодо ситуації в Україні. Британська громадськість (політики, журналісти, вчені, експерти) активно коментувала українські події на сторінках провідних часописів. У випадку затвердження сфальсифікованих результатів, зазначалося у “Financial Times”, ЄС “мусить зайняти тверду позицію щодо України”, відмовитися від визнання незаконного уряду і навіть розглянути можливість припинення відносин з нею¹²⁰⁰. Професор Оксфордського університету Т.Г. Аш в інтерв’ю “BBC” зазначив, що європейці повинні підтримати мирне вирішення кризи в Україні, адже якщо вона знайде своє місце в Європі, у перспективі це призведе до того, що Росія буде мати майбутнє не як імперіалістична, а як демократична держава¹²⁰¹. За підсумками повторного другого туру виборів 26 грудня 2004 р. ЄС і держави-члени визнали вибори такими, що відбулися і наблизили Україну до демократичних стандартів. Європейська Рада наголосила на стратегічній важливості України як одного з головних партнерів Європейського Союзу, прагненні розвивати відносини на основі реалізації Плану дій і політики сусідства¹²⁰². Значна увага британської преси, позиція політичного

¹¹⁹⁹ Where the cold war never died // The Guardian. 2004. Oct. 28. p. 3.

¹²⁰⁰ Brussels keeps doors locked for Ukraine // The Financial Times. 2004. Nov. 25. p. 2.

¹²⁰¹ Хижняк Н. Професор Тімоті Аш: вирішується доля Євразії // BBC Ukrainian.com. 26.11.2004. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2004/11/041126_ash_interview.shtml (дата звернення: 10.05.2016).

¹²⁰² Declaration by the Presidency of the European Union on Ukraine (27.12.04.) / EU 2004. European Union. URL:

http://www.eu2004.nl/default.asp?CMS_ITEM=999F299D7E974EAAB6FFDF3C6577EBF2X1X63657X17 (дата звернення: 28.07.2016).

істеблішменту засвідчили, що події “Помаранчевої революції” 2004 р. підтвердили важливість геополітичної ролі України на пострадянському просторі та в усій Європі, її відмінність від Росії. Однак подальший розвиток України та її відносин із західними партнерами засвідчив, що сподівання українського народу на кардинальні зміни в державі і її відносинах із зовнішнім світом далекі від втілення, а її шлях до єднання з об’єднаною Європою буде складним і неоднозначним. Як зазначала “The Guardian” наприкінці 2004 року, проект під назвою “Україна” надалі перебуває у стадії побудови¹²⁰³.

Під впливом подій 2004 р. спостерігалися значні зміни у сприйнятті України серед британської громадськості. Як засвідчують соціологічні дослідження Єврокомісії у 2005 р., 45 % британців підтримували вступ України до ЄС (35 % – проти), що стало одним із найвищих показників серед країн Західної Європи і співпало із середнім показником по Євросоюзу. За цими даними Британія випередила Німеччину, Італію, Францію, Нідерланди і ряд інших держав Західної Європи¹²⁰⁴. Ці та інші фактори зумовили можливості для продовження і поглиблення політики британських урядів щодо євроінтеграції України.

Іншим позитивним фактором для України став консенсус британських політичних еліт щодо перспектив її євроатлантичної інтеграції. Це засвідчили заяви лідерів провідних політичних партій та аналіз стенограм дебатів у Британському парламенті. Зокрема, Міністр закордонних справ “тіньового Кабінету міністрів” У. Хейг у липні 2006 р. заявив, що Консервативна партія Великої Британії однозначно підтримує подальше розширення ЄС і хоче бачити в цій організації Україну. На думку політика, залучення України, так само як Туреччини і західно-балканських держав, “означало б незворотність демократії, панування влади закону, ринкової трансформації і сприйняття західних цінностей цими державами”¹²⁰⁵. У березні 2008 р. оприлюднено заяву Парламенту Великої Британії, в якій представники трьох основних політичних сил (лейбористів, консерваторів і ліберальних демократів) підтримали прагнення України до членства в ЄС, закликали до швидкого проведення переговорів щодо посиленої

¹²⁰³ Ukraine’s struggle for identity since split with Soviet Union // The Guardian. 2004. Nov. 25. p. 4.

¹²⁰⁴ Естонці і греки дуже хочуть бачити Україну в ЄС, французи й італійці – наполовину // Українська правда. 2005. 21 липня. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2005/07/21/3011867/> (дата звернення: 07.03.2016).

¹²⁰⁵ Британські консерватори висловлюються за вступ України в Євросоюз // Корреспондент.net. 2006. 9 червня. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/270586-britanski-konservatori-vislovyuyutsya-za-vstup-ukrayini-v-evrosoyuz> (дата звернення: 18.09.2016).

угоди про політичну асоціацію та економічну інтеграцію¹²⁰⁶. 1 грудня 2005 р., вперше з 1996 р., Україну відвідав Прем'єр-міністр Великої Британії Т. Блер як співголова ІХ саміту Україна–ЄС. Велика Британія здійснювала піврічне головування в Раді Євросоюзу, упродовж якого сторонам вдалося досягти вагомих результатів у розвитку відносин Україна–ЄС. Нашій державі надано статус країни з ринковою економікою. Відбувся прогрес у переговорах щодо її вступу в СОТ. Підписано Угоду про цивільну супутникову навігацію (ГАЛІЛЕО), Угоду про окремі аспекти повітряного транспорту, Меморандум про співпрацю у сфері енергетики. Започатковано переговори щодо укладення нової комплексної посиленої угоди між сторонами на заміну УПС, Угод про реадмісію і спрощення візового режиму, інтеграції енергетичного ринку України до європейського ринку. Сторони привітали тісніше співробітництво у сфері зовнішньої політики та політики безпеки, зокрема, в питаннях регіональної стабільності і врегулювання криз. Підтверджено виділення коштів Україні для управління міграцією. Україні надано можливість приєднатися до позиції ЄС з регіональних та міжнародних питань, прийнятих в рамках СЗППБ. Велика Британія підтримала надання такої можливості для України¹²⁰⁷. Упродовж 2005 року між сторонами підписано угоди про співпрацю в операціях ЄС з врегулювання криз і процедуру обміну таємною інформацією. Результатом залучення української сторони до функціонування СЗППБ ЄС стала активізація міжнародних переговорів щодо врегулювання придністровського конфлікту, відкриття наприкінці листопада 2005 р. прикордонної місії Європейського Союзу на українсько-молдовському кордоні. Лондон ініціював обговорення пропозиції введення на територію України Європейських сил швидкого реагування для обслуговування моніторингової місії на кордоні з Придністров'ям, яка могла стати першою в історії операцією ЄСШР в Східній Європі. Однак керівництво Франції і ФРН без інтузіазму поставилося до цієї пропозиції¹²⁰⁸. Згаданий саміт Т. Блер оцінив як найуспішніший з усіх попередніх самітів такого формату¹²⁰⁹.

¹²⁰⁶ Прес-реліз МЗС України. 11 березня 2008 року. URL: www.mfa.gov.ua/mfa/ua/news/detail/11392.htm (дата звернення: 08.12.2015).

¹²⁰⁷ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північній Ірландії В. Василенка Начальнику управління Європейського Союзу Міністерства закордонних справ України В.Я. Маштабею. № 2.5.3./1-526□Ін від 25.04.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 167 (110/1). Арк. 11.

¹²⁰⁸ Интересы и политика Великобритании в отношении Украины // Lragir.am. 20 Февраля 2014. URL: <http://www.lragir.am/index/rus/0/comments/view/34588>

¹²⁰⁹ EU – Ukraine Summit. Paris, 15 September 2000. Joint statement. Conseil/00/312 // European Commission. Press Release Database. URL: europa.eu/rapid/press-release_PRES-00-312_en.doc (дата звернення: 20.08.2016).

Проблеми розвитку України та українсько-британських відносин стали частими темами для дискусій, заяв політиків, аналітичних заміток та оглядів британської преси, переважна більшість яких мала позитивну налаштованість. Незмінні позиції британського уряду щодо необхідності розширення євроінтеграції, економічної співпраці, диференціації політики “сусідства” щодо країн з відмінним потенціалом і міжнародними завданнями формують стратегічну лінію Великої Британії у відносинах з Україною. Посилення уваги британського уряду до проблем міжнародної безпеки, диверсифікації джерел енергопостачання, глобальної економіки, дотримання прав людини, боротьби з організованою злочинністю, нелегальною міграцією, кліматичними змінами суттєво розширили спектр міждержавної взаємодії в рамках європейської політики.

Привертає увагу критичне ставлення британського політикуму до стану реалізації європейської політики “сусідства”, ініціатором якої у 2002 році була сама Британія, а також позиція офіційного Брюсселя щодо перспектив євроінтеграції України. На думку британських парламентарів, ЄС проводив недостатньо активну і нерішучу політику щодо України, а означена програма співпраці є суперечливою. Під час парламентських дебатів у квітні 2008 р., присвячених Україні, Міністр у справах Європи МЗС Великої Британії Дж. Мерфі заявив, що “в інших європейських столицях відчувається певна втома від розширення ЄС, але ми у Лондоні не відчуваємо її. В наших стратегічних інтересах, щоб Україна вчасно стала рівноправним членом ЄС”¹²¹⁰. Політика сусідства загалом не сприймається у Великій Британії як альтернатива членству України в Євроспільноті. Така позиція контрастує з позиціями інших держав Західної Європи, насамперед Франції і Німеччини, які дипломатично замовчують можливість приєднання України до Євросоюзу. У британській пресі, на фоні загострення перманентного російсько-українського газового конфлікту, збільшення напруги в російсько-британських відносинах і російсько-грузинської війни у серпні 2008 р. звучала критика надто обережної позиції ЄС щодо України після прийняття ініціативи “Східного партнерства”, яка не передбачає надання Україні перспективи членства. Таку політику Співтовариства в Британії назвали “зобов’язальною фобією”¹²¹¹. На думку місцевих експертів,

¹²¹⁰ Ukraine. 30 Apr 2008: Column 122WH–continued / UK Parliament Website. Publications and records. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmhansrd/cm080430/halltext/80430h0009.htm> (дата звернення: 18.08.2016).

¹²¹¹ A tentative embrace. Ukraine is promised closer ties with the EU // The Economist. 2008. Sep 11. p. 5.

небажання надати країні перспективи членства стало великою помилкою і значно послабило вплив Євроспільноти на розвиток України, підірвало позицію її реформаторських сил¹²¹². З огляду на події в Україні наступних років такий висновок став слухним і пророчим. Однією з причин стриманої позиції ряду європейських країн щодо перспектив вступу України в ЄС стали їх взаємини з Росією. Залежність від російських енергоресурсів, газові бізнес-інтереси промислових структур Німеччини і Франції, які мають частки в російських енергетичних проектах, зумовлюють лояльне ставлення їх урядів до політики керівництва Росії, у плани якого не входить членство України в західних структурах. Водночас, незважаючи на позитивну налаштованість британських експертних кіл щодо перспектив членства України в ЄС, офіційна позиція Сполученого Королівства на етапі прийняття “Східного партнерства” передбачала підтримку поглиблення відносин України з Євросоюзом без чіткої відповіді на питання про перспективи членства. У Лондоні вчергове прийняли рішення на догоду компромісу з партнерами по ЄС, які не розглядали практичну можливість членства України в об’єднанні.

Загострення відносин західних держав, насамперед США і Великої Британії, з Росією у 2007–2008 рр. вчергове привернуло більшу увагу останніх до стратегічного значення України в регіоні ЦСЄ як фактора стримування російських амбіцій. Виникли нові можливості для поглиблення інтеграції України в НАТО, а саме – приєднання до Плану дій щодо членства (ПДЧ). Однак, як у випадку з ЄС, щодо цього питання серед західноєвропейських членів Альянсу проявилася відсутність єдиності. Фактичним свідченням цього стали результати Бухарестського саміту Альянсу 2-4 квітня 2008 р., за наслідками якого учасники погодилися на членство України у перспективі, але за наполяганням Німеччини і Франції відклали питання надання ПДЧ на невизначену перспективу. Британія і США були змушені вкотре йти на компроміс з європейськими партнерами, які відкладають вирішення гострих політичних питань, озируючись на реакцію Кремля. У зв’язку з цим справдилися прогнози експертів, які ще у 2003 році в контексті протиборства англо-американських і франко-німецьких безпекових інтересів в Європі передбачали активізацію політики сприяння США і Великої Британії Україні, адже вони зацікавлені в існуванні незалежних демократичних держав між Німеччиною і Росією¹²¹³.

¹²¹² Wolczuk K. Ukraine after the Orange Revolution // Center for European Reform. Policy brief. 2005. February. 5p.

¹²¹³ Жеребецький С. Війна в Іраку та її геополітичні наслідки для України // Економічний часопис-XXI.

Додатковим аргументом на користь підтримки Британією євроатлантичної інтеграції України став російсько-грузинський збройний конфлікт у серпні 2008 р., який привернув увагу й до України. Від початку конфлікту представники Великої Британії брали участь у міжнародних переговорах на рівні ООН, ЄС, НАТО, Великої сімки та ОБСЄ. Здійснено ряд заяв британського керівництва, в яких дії Росії було засуджено і підтримано територіальну цілісність Грузії. Гордон Браун 11 серпня 2008 р. зазначив, що російській військовій інтервенції немає виправдання¹²¹⁴. Усю відповідальність за військові дії він поклав на Росію. Керівництво і британські аналітики були однастайними щодо значного впливу подій на Кавказі на увесь регіон Східної Європи і пострадянський простір, в якому важливі позиції посідає Україна. Наявність в Севастополі бази Російського Чорноморського флоту, частина кораблів якого була відправлена в зону конфлікту, 8 млн. росіян, які проживають в Україні, факти постачання військової техніки в Грузію напередодні конфлікту і тісні відносини тодішнього українського та грузинського керівництва поставили перед Україною реальні загрози територіальній безпеці. Вже тоді західні аналітики попереджали про те, що наступним об'єктом російської загарбницької політики може стати проросійський Крим¹²¹⁵. Як зазначав аналітик “Financial Times” Т. Барбер, для запобігання кризи в Україні ЄС гостро потребує розробки переконливої стратегії виведення країни з геополітичного статусу “нічийної землі”, у якому вона опинилася після розпаду СРСР¹²¹⁶. Не випадково 27 серпня 2008 р. після візиту в Тбілісі глава Форін офісу Д. Мілібенд здійснив офіційний візит до Києва, де виголосив досить радикальну стратегію міжнародної політики Великої Британії. В її основі перебував концепт “непохитної дії”, який структурно об'єднав чотири складові: підтримка союзників, серед яких Україна, яка має стати повноправним членом ЄС і НАТО; новий баланс в енергетичних стосунках між Росією і Європою через диверсифікацію джерел енергопостачання; перегляд стосунків з Росією в усіх міжнародних інституціях, зокрема, недопустимість можливості впливу Москви на перспективи розширення НАТО; неможливість ігнорування неврегульованих конфліктів на теренах колишнього СРСР. Міністр

2003. № 11-12. С. 4.

¹²¹⁴ Tarleton A. Georgia conflict: day-by-day timeline // Channel 4 News. 2008. August 19. URL: http://www.channel4.com/news/articles/politics/international_politics/

¹²¹⁵ Kuzio T. Strident, Ambiguous and Duplicitous Ukraine and the 2008 Russia-Georgia War // The Journal of Post-Soviet Democratization. 2009. No 17 (4). p. 367.

¹²¹⁶ Barber T. Ukraine strategy // The Financial Times. 2008. August 27. p. 2.

закликав Європу “діяти як одне ціле, коли має справу з третіми сторонами на кшталт Росії” і зазначив, що Україна по досягненні відповідних критеріїв повинна стати повноправним членом ЄС¹²¹⁷. Підтримку європейським і євроатлантичним прагненням України, непорушність зобов’язань Великої Британії щодо забезпечення її суверенітету і територіальної цілісності засвідчив Г. Браун у жовтні 2008 р. під час зустрічі в Лондоні з Президентом України В. Ющенком.

Однак Європейський Союз так і не спромігся надати Україні реальну стратегію поглибленого співробітництва. При цьому в самому об’єднанні виник розкол щодо фундаментального питання про її право на членство, який проявився зокрема, під час наради міністрів закордонних справ країн Співтовариства в липні 2008 року.¹²¹⁸ Попри міжнародну кон’юнктуру однією з підстав сумніватися у спроможності України бути повноправним членом ЄС і НАТО стала перманентна внутрішньополітична криза 2005–2008 рр., яку британський експерт Дж. Шерр назвав не інакше, як “цілковита безпомічність”¹²¹⁹. Політична нестабільність в Україні стала зручним приводом для рішення ЄС відкласти укладення Угоди про асоціацію за підсумками саміту в Евіані 9 вересня 2008 року. Вона ж стала формальною причиною негативного рішення Бухарестського саміту НАТО щодо ПДЧ у квітні 2008 року. Несприятлива політична кон’юнктура в ЄС, який переживав процес реформування у зв’язку з введенням в дію Лісабонського договору, послаблення впливу Британії в об’єднанні і переосмислення відносин з новою адміністрацією США за часів уряду Г. Брауна, неготовність самої України поглиблювати відносини з ЄС зумовили той факт, що Лондон так і не зміг забезпечити реалізацію мети зовнішньої політики Києва щодо зближення з Євросоюзом. Не виключаємо і значну частку декларативності у змісті згаданих заяв про підтримку членства України в ЄС і НАТО, які відбувалися в руслі боротьби за сфери впливу в цих організаціях та за активної підтримки США.

Коаліція консерваторів–ліберальних демократів, яка сформувала наступний уряд Великої Британії у травні 2010 р., продовжила політичну лінію лейбористів щодо України. Міністр з питань Європи Д. Лідінгтон під час візиту до Києва 13 жовтня 2010 р. заявив про

¹²¹⁷ Miliband D. Ukraine, Russia and European stability // The Guardian. 2008. August 29. p. 3.

¹²¹⁸ Barber T. Op. cit. p. 2.

¹²¹⁹ Пиркало С. Дж. Шерр: Україна справляє враження безпомічності // Європейський простір. Портал проєвропейського громадянського суспільства в Україні. 26 серпня 2008. URL: <http://eu.prostir.ua/library/21806.html> (дата звернення: 10.12.2015).

принципову готовність уряду підтримати укладення угод про вільну торгівлю та асоціацію між Україною і ЄС, що потребує від неї самої значного прогресу у проведенні реформ¹²²⁰. Однак антидемократичні тенденції у внутрішній політиці адміністрації В. Януковича, зокрема утиски та ув'язнення кількох лідерів опозиції упродовж 2011–2013 рр. мали негативний вплив на динаміку двосторонніх контактів, сприйняття України у Сполученому Королівстві і Європі загалом. Хоча критика внутрішньої політики керівництва України не виключала продовження з боку британської сторони підтримки процесу поглиблення відносин Києва і Брюсселя у процесі підготовки Угоди про асоціацію. Така політична лінія у відносинах Британії з Україною співпадала з політичною стратегією Європейського Союзу.

В умовах ескалації перманентного дипломатичного, культурно-ідеологічного, економічного і військово-політичного протистояння на Європейському континенті та на просторах євроатлантичного співробітництва, що безпосередньо пов'язане з початком у 2014 році сучасного російсько-українського конфлікту, європейська система безпеки, як і система міжнародних відносин загалом, увійшла у період різкого загострення латентної кризи. Протистояння потужних геополітичних гравців – ключових суб'єктів системи європейської безпеки (з одного боку США, НАТО, ЄС, з іншого – Росії) вже не вперше за період постбіполярного світоустрою виявило невирішені і часто замовчувані проблеми та прорахунки у політиці “західних демократій”. Серед них відзначимо невизначеність подальшого розвитку системи євроатлантичних відносин, можливостей ЄС в його перманентних потугах досягти консенсусу політик суб'єктів інтеграції і здатності виступати єдиним центром міжнародної політики. Тривалий час спостерігалася відсутність адекватної стратегії західних структур щодо неадекватного посилення монопольних енергетичних та військово-політичних ресурсів Росії, що має наслідком її неприховано агресивну зовнішню політику і нехтування базовими нормами міжнародного права. У результаті констатуємо наявність системної кризи європейської безпеки і нагальну потребу в її реформуванні в умовах наявного відновлення елементів блоково-цивілізаційного протистояння. У квітні 2014 р. Президент Естонії Т.Х. Ільвес у відповідь на анексію Криму і підготовку до повномасштабної військово-політичної агресії Росії проти України заявив, що фундаментальне розуміння безпеки в Європі в даний час зруйноване, а

¹²²⁰ Девід Лідінгтон: “Британія по-дружньому стурбована Україною” // BBC. Ukrainian. 12 жовтня 2010. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/news/2010/10/101012_uk_minister_ukr_oh (дата звернення: 23.10.2015).

політичні лідери повинні визнати, що старі правила більше не діють¹²²¹.

Західні держави у постбіполярний період зробили два основних стратегічних прорахунки¹²²². Перший з них полягає у тому, що з часу створення ЄС було загальмовано розвиток його оборонних ресурсів. Об'єднання залишилося у традиційному; у стані стратегічної і технологічної залежності від НАТО, чому значною мірою сприяла атлантична (проамериканська) політика Великої Британії. Європа де факто залишилася військовим протекторатом США¹²²³. Зазначені тенденції привели до стану, коли європейці не здатні себе захистити від зовнішньої агресії. Частково така ситуація пов'язана з унілатералістською політикою американського керівництва часів адміністрації Дж. Буша-молодшого. Військові дії Вашингтона в коаліції з європейськими союзниками в Іраку відкрили “ящик Пандори” для агресивних дій інших впливових міжнародних центрів сили, насамперед Москви, в регіонах їх пріоритетних геополітичних інтересів.

Другий прорахунок – західні союзники по НАТО знехтували важливими для континентальної геополітики просторами Східної Європи (державами колишнього СРСР). Колишні радянські республіки, насамперед держави між Росією і ЄС, зокрема Україна, отримали статус відносно благополучних буферних територій з перспективами демократичного розвитку. США і Західна Європа фактично віддали на відкуп Росії простори її традиційного геополітичного впливу (окрім Прибалтики) за умови впровадження ринкової економіки, демократизації суспільних відносин і форми держави. Західний світ дуже хотів повірити у те, що ослаблена Росія відмовилася від імперських устремлень. Після падіння Берлінського муру у 1989 році почала творитися неформальна, прихована, але досить чітка лінія поділу континенту на західноєвропейське осердя під захистом НАТО і США, до якого акцептували держави Центральної Європи, і периферійні держави пострадянського простору з домінуванням Росії, що не виключало поширення на них євроатлантичних цінностей і стандартів життя.

¹²²¹ Erlanger S. Eastern Europe Frets About NATO's Ability to Curb Russia // The New York Times. 2014. April 23. p. 5.

¹²²² Грубінко А.В. Система євроатлантичної безпеки в умовах сучасного загострення військово-політичного протистояння на Сході Європи // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. К.: КНУ імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2014. Випуск 122. Ч. I. С. 5.

¹²²³ Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті. К.: Києво-Могилянська Академія, 2006. С. 14.

У першому десятилітті ХХІ ст. відбулися зміни в системі міжнародних відносин, пов'язані з кризою американської гегемонії у світовій політиці і формуванням багатопольярної системи міжнародних відносин в умовах посилення регіональних центрів сили з глобальними амбіціями (ЄС, Китай, Росія). Виокремимо ряд факторів, які сприяли посиленню позицій Росії на міжнародній арені. Наповнення бюджету нафтодоларами в умовах сприятливих трендів на світовому ринку енергоресурсів створило можливості для мілітаризації економіки при загальному низькому рівні життя населення, що стало частиною міфу про міць держави. У 2012 році за військовими видатками Росія вийшла на третє місце у світі після США і Китаю¹²²⁴. Для порівняння, за період 2004–2013 рр. держави ЄС скоротили видатки на оборону на 6,5%. Російські військові видатки зросли удвічі¹²²⁵. Склалася сприятлива для Росії міжнародна політична кон'юнктура. Розкол в рядах НАТО внаслідок одностороннього ініціювання адміністрацією Дж. Буша іракської війни дав можливість В. Путіну зблизитися з лідерами Франції і Німеччини. Росія зміцнила політичні та економічні відносини з рядом держав ЄС шляхом вдалого енергетичного менеджменту через поставки російського газу і зрощення бізнесінтересів. Зосередження держав Західного світу на власних економічних проблемах, криза інституційно-політичного розвитку ЄС, застій в діяльності НАТО через невизначеність подальших стратегічних орієнтирів розвитку організації зумовили послаблення уваги і поблажливе ставлення демократичного світу до наростання авторитаризму й тотального наступу на демократичні цінності в путінській Росії на фоні зростання реваншистських настроїв на міжнародній арені¹²²⁶. Успіх “кольорових революцій” в Грузії, Україні і Киргизстані, заміна правлячої комуністичної партії проєвропейськими силами в Молдові, завершення процесу прийняття до НАТО і ЄС центральноєвропейських і прибалтійських держав, запуск програми “Євро ПРО” були сприйняті російським керівництвом як порушення “status quo” в постбіполярній системі балансу сили, наступ на російський вплив в регіоні¹²²⁷.

Процес розробки консолідованої політики держав та інституцій євроатлантичної спільноти ускладнюється неоднорідністю позицій її

¹²²⁴ Trends in world military expenditure, 2012. SIPRI, April 2013. p.2.

¹²²⁵ Sytas A. Insight – Ukraine crisis will be “game changer” for NATO. Gaiziunai, Lithuania russels, 2014. May 18.

¹²²⁶ Иноземцев В.Л. Потерянное десятилетие: монографія. М.: Московская школа политических исследований, 2013. 600 с.

¹²²⁷ Савін С.Л. Роль США у формуванні нової архітектури європейської безпеки // Стратегічні пріоритети. 2010. №4 (17). С. 149-153.

суб'єктів. Згідно даних Єврокомісії 2006 року, ЄС отримував від Росії близько чверті обсягу імпортованого природного газу і третину нафти. Важливість російських поставок енергоносіїв для Європи за сприяння тамтешніх бізнесструктур і частини політичних еліт зробила Росію одним з ключових геоекономічних гравців на континенті. Водночас економічні інтереси не заважають європейцям систематично, хоч і більш стримано, ніж американцям, критикувати російське керівництво за наступ на демократію. Неодноразово висувалися ініціативи виключити Росію з Ради Європи. Тому Росія більше робить ставку на двосторонню співпрацю з державами Співтовариства, ніж з інституціями. Загалом, як оцінюють російські експерти, упродовж останнього п'ятиріччя відносини Росія–ЄС пройшли шлях від застою до глибокої кризи, яка має системний характер¹²²⁸. Політичні еліти провідних держав ЄС, насамперед Франції і Німеччини, будучи прихильниками багатопольярної системи міжнародних відносин, через проросійську політику реалізують приховану мету збалансувати надмірний вплив США на європейські справи. Підтвердженням цьому стало франко-німецьке вето на американо-британські ініціативи щодо ПДЧ в НАТО для Грузії і України у квітні 2008 року. Наслідки такої політики відомі – військова інтервенція російських військ в Грузію у серпні 2008 року. Західні союзники так і не виробили спільного політичного курсу щодо Росії.

Ще задовго до інтервенції в Грузію, 10 лютого 2007 р., виступаючи на Мюнхенській конференції з питань безпеки, тодішній прем'єр-міністр Росії В. Путін заявив про невідповідність однополярної моделі світової політики реаліям сучасного світу і звинуватив Захід в односторонності дій на міжнародній арені¹²²⁹. Як зазначає Г. Перепелиця, в Європі почала формуватися “біполярна система безпеки регіонального рівня”, яку уособлюють з одного боку НАТО та ЄС, а з іншого – ОДКБ і СНД на чолі з Росією¹²³⁰. Послаблення міжнародного впливу США і трансатлантичних зв'язків, посилення геополітичних амбіцій ЄС і Росії зумовили виникнення напруги та кризових явищ в системі міжнародної безпеки.

Остаточний перехід від монополярного світоустрою до багатопольярного поставив перед непростим вибором Велику Британію,

¹²²⁸ Борко Ю. Россия – Евросоюз: от стратегического партнерства к холодному миру // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. 2013. Выпуск 30 (46). С. 4-10.

¹²²⁹ Асимметричный ответ. Стенограмма речи Владимира Путина на конференции в Мюнхене. 10 февраля 2007 // Lenta.ru. URL: <https://lenta.ru/articles/2007/02/10/asymmetry/> (дата звернення: 24.05.2015).

¹²³⁰ Перепелиця Г.М. Парадигма нової архітектури європейської безпеки // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Випуск 15. С. 100.

загостривши її традиційну зовнішньополітичну дихотомію “атлантизм-європеїзм”. Щодо України, то вона опинилася на перетині сфер впливу ЄС, США і Росії, у так званій “сірій” чи “буферній” зоні, що в умовах загальної перманентної слабкості вітчизняної влади поставило її у вкрай непевне, небезпечне і непрогнозоване геополітичне становище. Традиційна політика нейтралітету, яку намагалися проводити більшість керманів України, більше не виправдовувала себе.

Доводиться констатувати, що західні держави та інституції проявили політичну короткозорість, знехтувавши новітніми загрозами європейській і світовій безпеці, джерелом яких стала путінська Росія, на догоду політичній та економічній кон'юнктурі. Загроза світового мусульманського фундаменталізму і світова економічна криза переважили перестороги щодо розгортання новітнього російського імперського експансіонізму, створили ілюзію можливості союзницьких відносин Росії і Заходу у боротьбі з новітніми загрозами міжнародній безпеці. Проявом такої ілюзії стала проголошена у 2009 році Б. Обамою політика “перезавантаження” американо-російських стосунків. Між США і Росією 8 квітня 2010 р. у Празі підписано Договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО). Вашингтон відмовився встановлювати станції ПРО в Чехії і Польщі. Така політика засвідчила згоду Заходу на пріоритетне право російського контролю в регіоні Східної Європи, чим підіграла міжнародні амбіції Росії. У відповідь на зміну американської стратегії в Європі Д. Медведєв поспішив запропонувати ідею Договору про європейську безпеку, за яким вирішення ключових питань у цій сфері пропонувалося виносити на рівень Росія–НАТО–США–ЄС, тобто закріпити сфери впливу Москви і Вашингтона з Брюсселем. Хоча Захід не пішов на підписання явно агресивного і суперечливого з точки зору чинного міжнародного права договору, першим заручником такого ефемерного союзу природно ставали держави пострадянського простору, зокрема, регіону Східної Європи, який не входив до когорти пріоритетних інтересів держав Західної Європи і втрачав першорядне значення для США. Після повернення на президентський пост В. Путіна у 2012 році політика “перезавантаження” зазнала краху. Відносини Росії з ЄС увійшли у глибоку кризу і остаточно вийшли на рівень стратегічного суперництва, яке посилювалося у зв'язку з російсько-українським конфліктом. Реалізація програми ЄС “Східне партнерство” суперечила планам Москви щодо повного повернення пострадянського простору в орбіту свого контролю.

Європа і США виявились неготовими до конфлікту на Сході Європи, розпочавши реальне формування стратегії протидії в ході розгортання повномасштабної неофіційної російської інтервенції на український Донбас. Лише після трагедії з лайнером “Боїнг 777” в липні 2014 р. над Донеччиною, введення на територію регіону у День незалежності України 24 серпня регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації, Рада ЄС після тривалих надій на умиротворення агресора засобами дипломатії прийняла рішення про введення системних санкцій (т. зв. санкції “третьої хвилі”). Новопризначений Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки Ф. Могеріні 1 вересня 2014 р. заявила про припинення партнерських відносин з Росією¹²³¹. Про можливість застосування військових чи поліцейських ресурсів ЄС не йшлося. Об’єднання не може нічого запропонувати Україні у плані оборони, окрім традиційних методів “м’якої сили”, якими стали дипломатична підтримка, Угода про асоціацію, фінансово-економічна допомога і антиросійські санкції. Іронія “м’якої влади” полягає в тому, що вона часто потребує політики “твердої влади”, щоб стати ефективною¹²³². ЄС підтвердив неготовність виступати в ролі повноцінного центру сили у світовій політиці.

Напередодні саміту НАТО в Уельсі 4-5 вересня 2014 р. генеральний секретар Альянсу А.Ф. Расмуссен зробив історичну заяву про те, що НАТО і Росія більше не є партнерами, а стали противниками¹²³³. Реальність повернення до “холодної війни” стала як ніколи актуальна. Україна в силу геополітичних характеристик не є тією державою, на інтервенцію проти якої можна висловити чергове стурбування. Саме Альянс в сучасних умовах є єдиним можливим дієвим союзником України у справі оборони від агресії зі Сходу. Чітка позиція США, Великої Британії, Канади, країн Прибалтики і ряду інших держав з перших днів конфлікту, їх дипломатична, військово-технічна, розвідувальна і гуманітарна допомога стали вирішальним стимулом для поступового формування адекватної позиції і конкретних дій держав та інституцій континентальної Європи в умовах ескалації російсько-українського конфлікту. Водночас жоден з партнерів України не поспішав надавати наступальні озброєння в надії

¹²³¹ Могеріні: Россия больше не является стратегическим партнером ЕС / Радио Свобода. – 2014. – 01 сентября. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.svoboda.org/a/26561063.html>

¹²³² Nielsen K. L. EU Soft Power and the Capability-Expectations Gap / K.L. Nielsen // Journal of Contemporary European Research. 2013. Volume 9. Issue 5. pp. 723-739.

¹²³³ Росія і НАТО стали противниками – Расмуссен // Українська правда. 2014. 01 вересня. URL: <http://www.prawda.com.ua/news/2014/09/1/7036434/> (дата звернення: 17.04.2017).

на деескалацію конфлікту. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р., одним із сторін якого була Велика Британія, виявився не вартим паперу, на якому був написаний. До повномасштабної війни в Європі ніхто не готовий.

Події в Україні фактично призвели до чергового розколу держав ЄС, на цей раз за рівнем лояльності до політики Росії. На рівні інституцій, зокрема, прийняття рішень Європейської Ради як вищого органу СЗППБ, Євросоюз формально діяв одностайно, запровадивши санкції проти Росії, які поки що підтримали усі держави-члени. У червні 2015 р. Європарламент прийняв резолюцію, за якою Росія втратила статус стратегічного партнера Євросоюзу. Однак де-факто основну роль відіграють провідні держави Співтовариства, насамперед Франція і Німеччина. Участь їх лідерів у “Нормадському форматі” переговорів з врегулювання російсько-українського конфлікту засвідчив фактичну передачу ЄС своїх зовнішньополітичних функцій на міждержавний рівень і чергове визнання франко-німецького тандему рушієм СЗППБ. До антиросійської групи належать Велика Британія, Швеція, та насамперед держави Прибалтики, Польща і Румунія, які є потенційною мішенню російської агресії. Водночас як в ЄС, так і в НАТО не припиняє працювати проросійське лобі. За найскоріше знаття санкцій виступають Австрія, Фінляндія, Угорщина і Словаччина. Ледь не увесь демократичний світ упродовж 2014 року переконував президента Франції Ф. Олланда відмовитися від продажу Росії авіаносців “Містраль”. У вересні 2014 р. в розпал російської агресії на сході України Єврокомісія на догоду торгово-економічним інтересам Росії прийняла рішення про відтермінування набуття чинності Угоди про зону вільної торгівлі між ЄС та Україною. Європа надто повільно прозріває від полону проросійських ілюзій, побоюючись майбутнього без російських газових поставок. Слабкість позицій ЄС на міжнародній арені піддається різкій критиці в самих його інституціях, зокрема на рівні Європарламенту¹²³⁴. Навіть за наявних загроз євроатлантичній безпеці ЄС і НАТО не готові надати Україні чіткі перспективи членства, що значною мірою також зумовлено компромісом з геополітичними інтересами Москви, яка пов'язує можливий вступ України до ЄС як крок для її подальшого неминучого членства в НАТО¹²³⁵. Незважаючи на певні позитивні

¹²³⁴ В Україні ЄС схожий не на супервладу, а на гнома – Саріуш-Вольський // Європейська правда. 2015. 14 січня. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/01/14/7029663/> (дата звернення: 05.08.2016).

¹²³⁵ The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine // House of Lords European Union Committee.

очікування, Декларація саміту НАТО в Уельсі 2014 року містила загальне твердження про запровадження “додаткових зусиль з підтримки реформ і перетворень у секторі безпеки та оборони, розвитку більшої сумісності між збройними силами України і НАТО”¹²³⁶. Жодних новел не містило рішення Варшавського саміту НАТО 8-9 липня 2016 року. Передбачено лише надання Україні фінансової і військово-технічної допомоги. Водночас для Грузії можливість членства в Альянсі чітко визначена.

Ще у 2003 році Р. Купер зазначав: “Не маючи ні волі до влади, ні бажання повертатися до політики сили, Європа обмежується деклараціями, договорами і миротворчими операціями у фарватері американської армії”¹²³⁷. Через десятиліття змінилося небагато. Головна проблема Євросоюзу прослідковується у словах колишнього Президента Європейської Ради Германа ван Ромпея, який в травні 2014 р. заявив, що об’єднання не прагне розширювати свій вплив на Україну, бо “в ЄС немає геополітичних амбіцій і він діє зовсім по іншому, ніж російський лідер”¹²³⁸. Це твердження відображає політичну реальність, за якою ЄС до цього часу не дуже хотів вести діалог з Росією мовою геополітики і ніколи публічно не визнавав геополітичного суперництва з Москвою. Британський журналіст Е. Лукас у праці “Нова холодна війна” зазначає, що “...конфронтація однаково пропонує шанс новим відносинам з Росією, які спираються на реалізм, а не сентименти, тверезість мислення, а не видавання бажаного за дійсне. Згодом ціна буде вищою – можливо такою високою, що Захід уже не зможе її сплатити”¹²³⁹.

Ізоляціоністська політика уряду Д. Кемерона на європейському напрямі зовнішньої політики засвідчила втрату реальних можливостей Британії очолити інтеграційний процес у сфері зовнішньої політики і безпеки в умовах загальної кризи розвитку ЄС¹²⁴⁰. При цьому все більшого впливу в рамках СЗППБ набула Німеччина. Свідченням цьому стала відсутність представника Великої Британії за столом

6th Report of Session 2014–15. London, 2015. HL Paper 115. p. 39.

1236 Wales Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales. 05 Sep. 2014. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 17.07.2016).

1237Купер Р. Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке / пер. с англ. М.: Московская школа политический исследований, 2010. С. 186.

1238 EU-Ratspräsident Herman Van Rompuy: “Europa hat zu Recht auf das ukrainische Volk gehört” // Frankfurter Allgemeine. 2014. Mai 28.

1239 Лукас Е. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу. К.: Темпора, 2009. С. 367.

1240 Грубінко А.В. Криза системи європейської безпеки в умовах російсько-українського конфлікту: стратегічні підходи та інтереси Великої Британії // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С. 243-244.

переговорів в рамках багатостороннього “Нормандського формату” з врегулювання збройного конфлікту в Україні. Лондон розглядається в самій Росії як сателіт Вашингтона у міжнародній політиці, що апріорі робить слабким його потенціал як сторони у переговорах по врегулюванню конфлікту. Британія не настільки залежна від співпраці з Росією, як ФРН, що апріорі робить її більш принциповим учасником переговорів, а це не вигідно нв Москві, ні Берліну.

Відмова президента В. Януковича у листопаді 2013 р. підписати Угоду про асоціацію України з ЄС була негативно сприйнята у Великій Британії. Керівництво країни під час подій “Революції гідності” у листопаді 2013 – лютому 2014 р. підтримало європейський вибір українського народу і закликала тодішній уряд України відновити курс на європейську інтеграцію. З перших днів агресії російських військ в Криму Велика Британія рішуче засудила дії Росії і підтримала ініціативу про її виключення з ряду міжнародних організацій, зокрема, Великої вісімки. Як зазначається у 6-й доповіді сесії 2014–2015 рр. Комітету Європейського Союзу Палати лордів щодо відносин ЄС і Росії, “Євросоюз повинен ясно дати зрозуміти його прагнення не допустити, щоб нинішня криза переростала у щось, що нагадує часи холодної війни, і змусити Росію відповісти”¹²⁴¹. Незначна залежність від російських енергоносіїв, у порівнянні з іншими державами ЄС, непрості політичні відносини з Кремлем, нагода для подолання охолодження у відносинах з США на фоні формування ефекту чергового “спільного ворога”, прагнення посилити позиції в НАТО і ЄС дозволили керівництву країни стати на шлях відвертої критики дій керівництва Росії. Офіційний Лондон виступив одним з ініціаторів санкцій ЄС проти Росії, одним з перших висловив готовність надати фінансову і військово-технічну допомогу Україні¹²⁴². Зменшено інтенсивність урядових контактів керівництва міністерств оборони і закордонних справ Великої Британії і Росії. Лондон однозначно підтримав підписання Угоди про асоціацію України з ЄС, політична частина якої підписана в Брюсселі 21 березня 2014 р.

Угода передбачає основну мету політичного співробітництва – розвиток політичного діалогу між сторонами, що сприятиме “поступовій конвергенції із зовнішніх питань та питань безпеки для все більш глибокого залучення України до Європейської зони безпеки” (ст. 4). Одним із завдань політичного діалогу визначено поглиблення

¹²⁴¹ The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine. Op. cit. p. 7.

¹²⁴² Grubinko A. International Interests of Great Britain in the Conditions of Modern Crisis of the European Security System // Historia i Polityka. Torun. 2015. No 14 (21). p. 80.

співробітництва між Сторонами у сфері безпеки та оборони¹²⁴³. Пріоритетними питаннями діалогу передбачено: недопущення конфліктів та антикризове управління; регіональна стабільність; роззброєння; нерозповсюдження, контроль над озброєннями та експортом зброї; поліпшення взаємовигідного діалогу у космічній сфері. Передбачено розширення участі України в цивільних та військових операціях ЄС (п. 1 ст. 10). Водночас текст угоди містить загальні перспективи співпраці, наприклад, лише “вивчення потенціалу військового та технічного співробітництва” (п. 3 ст. 10), що робить її зміст в частині долучення України до механізмів СЗППБ ЄС абстрактним.

Серед практичних заходів британської допомоги Україні стало виділення близько 1 млн. ф. ст. для укомплектування нелетальних військових засобів (наметів, обладнання для обігріву, комплекти зимового одягу), броньованих бойових машин. Виділено сотню британських військових інструкторів для тренування українських підрозділів¹²⁴⁴. Британська сторона надала медичне устаткування, прилади нічного бачення, GPRS-навігатори і комп’ютерну техніку. Наприкінці 2015 року уряд королівства виділив 1,5 млн. ф. ст. на підтримку підприємництва переселенців з Донбасу і таку ж суму для Міжнародного комітету Червоного Хреста для надання гуманітарної допомоги жителям територій двох східних областей, частково невідконтрольованих Україні. Загалом Велика Британія від початку 2014 року до середини липня 2016 року допомогла Україні на суму майже 5 млн. дол., що становить 4-те місце з усіх країн-донорів після США, Канади і Польщі. Вважаємо, що такий обсяг реальної допомоги як для гаранта безпеки України є символічним і недостатнім. Для порівняння, США від початку 2014 року передали Україні майно на суму понад 117,5 млн. дол.¹²⁴⁵. Перспектива допомоги українській армії зброєю з боку Британії буде напряду залежати від розвитку України і позиції США.

В британській зовнішній політиці наявні певні елементи політики подвійних стандартів. Комітет з контролю за експортом зброї Палати

¹²⁴³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 22.05.2017).

¹²⁴⁴ Британія виділяє майже 1,4 млн євро на підтримку української армії // Європейська правда. 2015. 19 листопада. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/11/19/7041026/#> (дат звернення: 28.09.2016).

¹²⁴⁵ Попович Д., Кудрик В. Війна на Донбасі: які країни Заходу допомагали Україні // Апостроф. 3 серпня 2016. URL: <http://apostrophe.ua/ua/article/politics/2016-08-03/voyna-na-donbasse-kakie-stranyi-zapadaporotogali-ukraine/6566> (дата звернення: 12.08.2016).

громад у липні 2014 р. оприлюднив інформацію про дію контрактів на експорт британської зброї в Росію. У розпал війни на сході України продовжувала діяти 251 ліцензія на експорт в Росію відповідних товарів на загальну суму 225 млн. дол. і лише 31 ліцензія була призупинена¹²⁴⁶. Британські ЗМІ оприлюднили інформацію про факти фінансування виборчої кампанії Консервативної партії однією з британських фірм, керівництво якої пов'язане з російським капіталом і має зв'язки з Кремлем¹²⁴⁷. Незважаючи на напружені політичні відносини між країнами в останнє десятиліття, наявний значний вплив російського лобі в суспільно-політичних колах і серед бізнес-еліти Сполученого Королівства, яке може чинити певний негативний вплив на британську політику щодо України.

Російська військова агресія проти України засвідчила, що стратегія європейської безпеки останніх двох десятиліть вичерпала себе. Європейський Союз не зміг і не захотів формувати військові можливості для гарантування та оборони своїх міжнародних інтересів, провалив політику “Східного партнерства” внаслідок її стратегічної обмеженості і відсутності оборонної компоненти. Завершився період, коли європейці закривали очі на розвиток авторитарної диктатури в Росії, втішаючись пацифістськими демократичними цінностями в теплих домівках, зігрітих російським газом. Об'єднаній Європі давно пора переглянути ставлення до власної безпеки, що повинно включати розвиток економічної і військово-технічної співпраці з Україною. Від державної цілісності, стабільності і безпеки України у значній мірі залежить майбутнє проекту Європейського Союзу та системи європейської безпеки.

Велика Британія залишається одним з головних союзників України у справі проведення реформ, захисту суверенітету від зовнішніх загроз та інтеграції у західні міжнародні об'єднання. Вихід Британії з ЄС буде мати негативні наслідки для її впливу в Східній Європі, міжнародних позицій України в Європі, посилить проросійські сили в об'єднанні. Втратять значну частку привабливості відносини України з цією державою. Одним з таких негативних наслідків “Brexit” для нашої держави стала підтримка ЄС вимоги Нідерландів щодо укладення додаткової угоди до Угоди про асоціацію з Україною, в якій закладено норми про відсутність військової підтримки від

¹²⁴⁶ Парламент Британії: експорт озупия в Россию продолжается // BBC. Русская служба, 23 июля 2014 г. URL: http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2014/07/140722_rn_russia_arms_export_uk (дата звернення: 12.08.2016).

¹²⁴⁷ Wright O. Exclusive: Tories under fire for links to pro-Russia lobbyists // The Independent. 2014. 03 July. p. 5.

Співтовариства. Європейські еліти скористалися негативними для асоціації України результатами референдуму в Нідерландах від 6 квітня 2016 р. для чергового відтермінування розгляду питання про імовірність членства країни в об'єднанні.

Визначення перспектив нового статусу Великої Британії в Європі після завершення процесу “Brexit” на певний час відволікло увагу британського політикуму від проблем України. Водночас за умови збереження певного рівня участі Британії у співпраці в рамках СЗППБ ЄС, вона зможе здійснювати вплив на східну політику Союзу насамперед як провідний європейський учасник НАТО, передова військово-технологічна держава в Європі, стимулювати формування сприятливої позиції європейської спільноти щодо поглиблення інтеграції України і допомоги їй у протистоянні російському агресору. Тим більше, що зусилля Франції і ФРН з врегулювання конфлікту на Донбасі не дають суттєвих результатів. Водночас варто врахувати традиційну значну залежність зовнішньої політики Великої Британії від міжнародної політики США, регіональної і світової міжнародної кон'юнктури. Тому її політика щодо України буде залежати від багатьох факторів, насамперед від відносин Вашингтона і Москви, Лондона і Брюсселя, внутрішнього розвитку самої України.

Отже, політика Великої Британії і ЄС щодо України наприкінці ХХ ст. формувалася під впливом загальних тенденцій у міжнародних відносинах постбіполярного періоду, пройшла шлях від формалізації стосунків, упереджено-стриманого ставлення британського керівництва і громадськості до нової держави, залежності подальшого розвитку відносин від завершення процесу ядерного роззброєння України і домінуючого впливу російського фактора, до налагодження конструктивного співробітництва. Демократична і розвинена Україна розглядається в Європі і США як чинник стримування відновлення російського домінування в регіоні Східної Європи. Британія підтримувала євроінтеграційний курс українського керівництва. Водночас Захід не поспішав надавати нашій державі вагому допомогу та перспективи входження до європейських інтеграційних структур і НАТО, традиційно зважаючи на стосунки з Кремлем. Фактично Україна в когорті пострадянських держав Східної Європи опинилася на схід від неформальної нової лінії поділу Європи після п'ятої “хвилі” розширення ЄС, формуючи своєрідну “санітарну зону” між Росією і західними об'єднаннями. Таку реальність засвідчила Європейська політика сусідства, запроваджена з ініціативи уряду Великої Британії у 2003 році. Уряд Т. Блера і його наступники до подій 2014 року не

розглядали Україну як головну стратегічну державу для гарантування безпеки в регіоні ЦСЄ. Україна цікавила Британію як елемент зони стабільності на східних рубежах Євросоюзу і “буфер” для проникнення нелегальних мігрантів до Західної Європи. Водночас уряди королівства проводили більш віддалену політику від Росії, ніж ряд інших держав ЄС, що сприяло поступовому поглибленню її інтересу до України. Лондон декларував підтримку європейського курсу Києва, але переважно діяв в контексті загальної поміркованої лінії об’єднання у цьому питанні.

Велика Британія завжди була одним з найпослідовніших союзників України в реалізації її європейських прагнень. Уряд Д. Кемерона виступив активним прихильником прийняття політичного рішення Євросоюзу про запровадження антиросійських санкцій і виділення допомоги для України. Водночас конфліктна політика перегляду стосунків Британії з ЄС, яка стала лейтмотивом урядового курсу консерваторів, зменшила вплив країни на формування та реалізацію СЗППБ ЄС. В умовах послаблення впливу на зовнішню політику ЄС і виходу з об’єднання стратегічне значення Великої Британії для України зменшиться.

РОЗДІЛ 6

ТРАНСФОРМАЦІЇ БРИТАНСЬКИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

6.1. Реформування НАТО та його взаємини з ЄС: британські інтереси і підходи

Європейські інтеграційні процеси в силу об'єктивних історичних обставин лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. поширилися на сферу безпеки та оборони. Історія становлення СПБО ЄС де-юре триває з моменту набуття чинності Договору про Європейський Союз 1992 року, але де-факто веде свої витоки реального функціонування від франко-британської декларації Сен-Мало 1998 року, рішень Кельнського і Гельсінського самітів Європейської Ради 1999 року. Складність поєднання міжнародних інтересів і різних військових можливостей держав-членів, набуття управлінського та оперативного досвіду реагування на традиційні і новітні виклики регіональній безпеці в ході становлення інституційної системи Європейського Союзу, тривала відсутність належної матеріально-технічної бази і достатніх військових підрозділів для повноцінного самостійного виконання бойових та посткризових миротворчо-гуманітарних завдань, неврегульованість відносин з провідними міжнародними безпековими організаціями сформували історичний контекст складного процесу становлення ЄС як дієвого суб'єкта новітньої системи міжнародних відносин.

Зародження і розвиток Європейського Союзу як організації з наявною військово-політичною складовою, що об'єктивується у формі СПБО, тісно пов'язані з системою атлантичного співробітництва. Північноатлантичний Альянс на чолі з США як ключовий гарант безпеки та оборони Європи з часів "холодної війни" залишається однією з головних детермінант становлення військово-політичного виміру європейської інтеграції. Велика Британія, будучи одним з провідних учасників системи атлантичної взаємодії, відіграла непересічну роль у становленні союзу Північної Америки і Західної Європи після Другої світової війни, у період блокового протистояння і постбіполярний період.

В умовах “холодної війни” атлантизм став основою зовнішньополітичних стратегій європейських держав. Значні зміни в міжнародних відносинах на початку 1990-х рр. мали наслідком зміни в системі безпеки. Вони поставили на порядок денний міжнародної спільноти ряд питань: про подальшу роль НАТО у забезпеченні європейської безпеки в нових геополітичних умовах; роль ЄС в міжнародній політиці; здатність європейських держав взяти на себе відповідальність за побудову нової системи безпеки у відповідності з сучасними викликами і загрозами. Певною спробою дати відповідь на ці питання стала розбудова в рамках Євросоюзу СЗПБ та СПБО як її складової.

На кінець 1980-х – поч. 1990-х рр. припало запровадження в офіційний обіг термінів, які стануть у подальшому знаковими для формування нової системи європейської безпеки і визначать дві відмінні концепції розвитку регіональної військової взаємодії. Перший – “Європейська оборонна ідентичність” (ЄОІ), запроваджений у жовтні 1987 р. в прийнятій на зустрічі Ради міністрів ЗЄС в Гаазі “Платформі європейських інтересів у сфері безпеки”, що передбачала необхідність одночасного розвитку європейського виміру безпеки і зміцнення атлантичної солідарності¹²⁴⁸. Згодом ЄОІ отримала більш пронатівський зміст і, підхоплена американськими політиками та експертами, в розширеному вигляді набула популярності у формі “Європейська ідентичність у сфері безпеки та оборони” (ЄІБО) (European Security and Defence Identity, ESDI), що вперше зустрічається в Стратегічній концепції НАТО 1991 року. Інший термін – “Спільна зовнішня політика і політика безпеки”, вперше сформульований у квітні 1990 р. в спільному франко-німецькому листі до Ірландського президентства ЄС, відображав як логічну єдність цих двох сфер діяльності Союзу, так і небажання держав об’єднання окремо виділяти його військовий елемент¹²⁴⁹. У процесі підготовки Маастрихтського договору виділилася “Спільна політика безпеки та оборони”. Надалі обидва терміни визначали відмінності між атлантичною (ЄОІ/ЄІБО) і проєвропейською (СПБО/ЄПБО) концепціями системи європейської безпеки і вживалися в дебатах між їх прихильниками. У працях західних дослідників трапляється ототожнення цих понять. Однак їх чітке розмежування має фундаментальне значення для розгляду

¹²⁴⁸ Western European Union. Platform on European Security Interests. The Hague, 27 October 1987. URL: <http://www.weu.int/documents/871027en.pdf> (дата звернення: 15.04.2016).

¹²⁴⁹ Howorth J. Saint-Malo plus five: an interim assessment of ESDP // Notre Europe. Policy papers №7. November 2003. p.3.

європейської безпекової інтеграції. ЄОІ символізувала неподільність структур НАТО і збільшення європейського вкладу в Альянс, що підтримувало керівництво Великої Британії. Натомість прихильники СПБО наполягали на автономізації військових ресурсів Євросоюзу.

На фоні ліквідації системи блокового протистояння, диверсифікації загроз міжнародній безпеці та утворення ЄС як одного з лідерів глобальної економіки розпочалося зміщення акцентів зовнішньої політики США в рамках проголошеної Дж. Бушем-старшим концепції “нового світового порядку” (New World Order) від регіону Європи до АТР, першим виявом якого стала війна в Перській затоці (серпень 1990 – лютий 1991 рр.). Зазначена концепція американської зовнішньої політики передбачала новий розподіл ролей між партнерами по НАТО. Надії США на здатність європейців перебрати на себе більшу відповідальність за їх же безпеку отримали можливості для втілення внаслідок активізації ЗЄС, прийняття нової доктрини НАТО і запровадження СЗППБ ЄС. Водночас фіксація СПБО стала своєрідним викликом Альянсу. Євросоюз як військова організація міг стати його потенційним конкурентом.

Після розпаду СРСР НАТО втратило глобального ворога. Постало питання про визначення нового місця і завдань військово-політичного союзу в системі міжнародної безпеки. Війна в Перській затоці і розгортання конфлікту на Балканах свідчили, що в умовах розвитку постбіполярного світу основний акцент повинен бути зроблений не на протидії прямим зовнішнім загрозам, а попередженні і врегулюванні конфліктів, що виникають на релігійній, етнічній чи територіальній основі. Поширювалися нові (переважно невійськові) загрози безпеці, у тому числі різні прояви тероризму. В експертних колах побутувала думка про кризу ідентичності чи покликання Альянсу¹²⁵⁰. Однак розвиток конфліктів на Південному Сході Європи і просторах колишнього СРСР, поява нетрадиційних загроз безпеці, зародковий стан СЗППБ ЄС засвідчили актуальність збереження впливу НАТО.

Незважаючи на історичну відданість атлантизму, Велика Британія на початку 1990-х рр. де-факто опинилася в ситуації певного вибору між ЄС і НАТО. Будучи лідером європейських “атлантистів”, офіційний Лондон усвідомлював необхідність залучення до процесів європейської політичної інтеграції. Цим зумовлені поступки уряду Дж. Мейджора у процесі підготовки Маастрихтського договору. Водночас за наполяганням британської сторони в ДЄС закріплено, що

¹²⁵⁰ Иванов П. Трансформация НАТО: век нынешний и век минувший // Мировая экономика и международные отношения. 2003. №1. С. 15.

політика ЄС не повинна перешкоджати виконанню зобов'язань країнами-членами НАТО і має бути сумісною з політикою безпеки Альянсу (Ст. J 4), чим збережено його першість в системі колективної оборони. У Декларації про ЗЄС до Маастрихтського договору, прийняття якої ініціював Лондон, зафіксовано концепт європейської оборонної ідентичності. Глобальні амбіції та інтереси, провідні ролі серед європейських учасників НАТО, наявність найбільш ефективних збройних сил в Європі дали можливість Великій Британії надати перевагу національній оборонній політиці перед наднаціональною¹²⁵¹. Тим більше, що в рамках Альянсу рішення приймалися одностайно урядами держав-членів, а головна частина національних збройних сил не була підпорядкована його командуванню. За часів “холодної війни” понад 95% видатків британського оборонного бюджету були пов'язані з виконанням завдань НАТО¹²⁵². Тому Британія негативно відреагувала на створення франко-німецького підрозділу “Єврокорпус” за межами НАТО, який розглядався в Європі як можлива основа сил ЗЄС та у перспективі СПБО ЄС. Пріоритетами зовнішньої політики країни залишалися збереження “особливих відносин” із США і членство в Альянсі.

Однак перед Лондоном постали нові виклики, пов'язані із змінами акцентів у зовнішній політиці Вашингтона: 1) намір Пентагону скоротити військові підрозділи в Європі і пов'язана з цим нова стратегія НАТО, що акцентувала увагу на посиленні європейської відповідальності за безпеку регіону; 2) підтримка керівництвом США активізації військово-політичної співпраці в Європі; 3) об'єктивне зменшення стратегічної ролі Великої Британії для США в умовах ліквідації військової загрози Західній Європі. Як зазначає О. Неприцький, Велика Британія у 1990-х рр. цікавила США вже не як провідник у Європу, форпост біля берегів континенту, а як противага новій потужній об'єднаній Німеччині і Франції¹²⁵³. Тому головним пріоритетом британського уряду стало максимальне збереження “status quo” в системі Атлантичного союзу в умовах неминучого посилення ЄС і набуття нового сенсу системою євроатлантичного співробітництва. Участь в євроінтеграції стала як ніколи актуальною, а рівень впливу в ЄС набув значення каталізатора здатності Британії бути корисною для США в ролі провідника інтересів атлантизму.

¹²⁵¹ Великобританія: епоха реформ / под ред. Ал.А. Громько. М.: Весь Мир, 2007. С. 480.

¹²⁵² Peters D. Constrained Balancing: The EU's Security Policy. London: Palgrave, 2010. p. 95.

¹²⁵³ Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Вінниця, 2003. С. 179.

Війна в Перській затоці підтвердила відсутність більш ефективного військового механізму Заходу, ніж НАТО. ЄС на початку 1990-х рр. був далеким від можливості формувати власні військові ресурси, які перебували в абстрактних проектах федералістів.

У Сполученому Королівстві принципово не заперечували проти посилення європейського впливу в Альянсі, але вихід американських військ з Європи і послаблення впливу Вашингтона розглядали як негативний сценарій. Дуглас Херд в грудні 1990 р. заявив, що “європейська безпека без Сполучених Штатів не має сенсу”¹²⁵⁴. Дві аксіоми британської політики щодо євроінтеграції – першість НАТО і міждержавний підхід до розвитку ЄС – залишалися непорушними і становили основу міжпартійного консенсусу. Упевненості атлантичній політиці Лондона додала т. зв. “телеграма Бартоломео” (20 лютого 1991 р.), інструкція, надіслана Держдепартаментом США за підписом дипломата Реджинальда Бартоломео усім європейським партнерам по НАТО¹²⁵⁵. Керівництво Сполучених Штатів відверто застерігало останніх від створення альтернативної європейської оборони і маргіналізації тих членів Альянсу, які не входили до ЄС внаслідок можливого підпорядкування йому ЗЄС. Закликавши до збільшення вкладу європейців у власний захист, британська сторона розглядала регіональні можливості у сфері безпеки та оборони як опору НАТО¹²⁵⁶. В умовах стрімкого наростання конфлікту в Югославії і ряді інших регіонів найближчої периферії та відсутності військових ресурсів в ЄС подальша залежність європейців від американської військової допомоги була виправдана. Слушною є думка, що керівництво Британії, визнавши необхідність формування СЗППБ, наполягало на еволюційному, а не революційному її розвитку¹²⁵⁷.

Поміркована стратегія уряду Сполученого Королівства щодо безпекових можливостей ЄС узгоджувалася з активною позицією і намаганням посісти центральну роль у процесі реформування НАТО.

¹²⁵⁴ Richardson L. *British State Strategies after the Cold War // After the Cold War. International Institutions and State Strategies in Europe, 1989–1991 / ed. by R.O. Keohane, J.S. Nye, Jr.S. Hoffmann. Cambridge, 1993. pp. 148-169.*

¹²⁵⁵ Dover R. *The Prime Minister and the Core Executive: A Liberal Intergovernmentalist Reading of UK Defence Policy. Formulation 1997-2000 // British Journal of Politics and International Relations. 2005. No 7(4). pp. 508-525.*

¹²⁵⁶ Mr Major’s Speech to European Democratic Union Conference. Below is the transcript of Mr Major’s speech to the European Democratic Union Conservative Party Leaders’ Conference, given on Thursday 12th September 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page950> (дата звернення: 16.04.2016).

¹²⁵⁷ Крушинський В.Ю. *Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. К., 2004. С. 301; Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗПБ ЄС: дис. ... канд. іст. наук: 23.00.04. Одеса, 2008. С. 63.*

Першою знаковою подією у процесі реформування Альянсу стало прийняття Лондонської декларації Північноатлантичної Ради від 5-6 липня 1990 р., в якій йшлося про необхідність продовження Альянсом виконання своїх функцій в Європі. Визнаючи посилення невійськових викликів безпеці, учасники саміту висловили намір посилити політичну складову організації. Констатовано, що розвиток Європейського Співтовариства у напрямі створення політичного союзу, включно з “європейською ідентичністю в галузі безпеки”, сприятиме атлантичній солідарності¹²⁵⁸. Глави держав та урядів країн НАТО привітали демократичні зміни в державах ЦСЄ, офіційно проголосили скасування статусу держав ОВД як противників. Велика Британія стала однією з сторін Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСС), підписаного державами НАТО і ОВД 19 листопада 1990 р. в Парижі. Концептуальною новелою політики НАТО став наголос на необхідності розвивати “партнерські відносини” з країнами пострадянського простору, що підготувало основу для створення в грудні 1991 р. Ради Північноатлантичного співробітництва. Члени Альянсу підтримали зусилля НБСЄ з розвитку свободи і демократії в Європі. Водночас було відхилено пропозицію Лондона щодо надання можливості НАТО проводити операції за межами зони дії Північноатлантичного договору, що викликало побоювання в британських еліт про знищення впливу королівства в Альянсі¹²⁵⁹. Текст Лондонської декларації став основою нової програми діяльності НАТО.

Велика Британія відіграла важливу роль в розробці нової Стратегічної концепції НАТО, прийнятої на саміті організації в Римі 8 листопада 1991 року. Новаторський характер документа полягав в реалізації т. зв. “широкого підходу до питання безпеки”, який конкретизували комплексні завдання організації: традиційні колективна оборона (ст. 30) і співпраця між державами; реформування військових ресурсів; діалог і співробітництво з третіми країнами, насамперед з країнами Європи, на основі принципів Паризької Хартії для нової Європи ОБСЄ (ст. 29); запобігання конфліктам і кризове реагування. Якщо перші чотири завдання пов’язані насамперед із традиційною загрозою агресії проти території союзників, то доцільність фіксації останнього спричинена новими видами загроз

¹²⁵⁸ Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council (“The London Declaration”). 05 Jul. – 06 Jul. 1990. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23693.htm (дата звернення: 15.04.2017).

¹²⁵⁹ Deighton A. On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security. San Domenico, 1997. 22 p.

безпеці, поширенням менш прогнозованих соціально-економічних, політичних, етнічних і територіальних конфліктів в регіоні ЦСЄ. З цією метою розпочато роботу зі створення Сил швидкого реагування. Наголошено на відмові Альянсу від статусу противника з ліквідацією протистояння по лінії Захід-Схід, нівеляції загрози повномасштабної атаки на всіх фронтах НАТО. Альянс претендував на роль регіонального майданчика для політичного діалогу і комплексного вирішення проблем безпеки. Так зафіксовано поєднання політичного і військового підходів до питань безпеки як оновленої місії НАТО.

У Стратегічній концепції констатовано, що діяльність держав ЄС щодо розвитку європейської безпекової ідентичності, посилення ролі ЗЄС є “важливими чинниками європейської безпеки” (ст. 2)¹²⁶⁰. В декларації Римського саміту НАТО прямо вказано, що розвиток ЄІБО матиме значну роль для подальшого зміцнення “європейської опори” всередині Альянсу¹²⁶¹. Такий стан фіксації ролі Європейського Співтовариства (із залученням ЗЄС) як доповнення до НАТО відповідав поглядам керівництва і політикуму Великої Британії на організацію системи європейської безпеки, в якій місця для окремих регіональних структур безпеки не передбачалося. Лондон виступив проти підпорядкування ЄОІ/ЄІБО інституціям ЄС як загрози конкуренції Альянсу¹²⁶². Рішення Римського саміту НАТО 1991 року фіксували не обхідний компроміс для підписання Маастрихтського договору ЄС. США отримали можливість спрямувати політичну активність ЄС у потрібне русло і зберегти вплив в Європі, а європейці – розвивати автономну систему співпраці у сфері безпеки під захистом американців¹²⁶³.

На початку 1990-х рр. Велика Британія зайняла стримано-помірковану позицію щодо розширення Альянсу на країни ЦСЄ та розвитку програми “Партнерство заради миру”, остерігаючись “розмивання” структури і функцій НАТО та конфлікту з Росією¹²⁶⁴. Однак під тиском Вашингтона на середину десятиліття британська

¹²⁶⁰ The Alliance’s New Strategic Concept. Agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council. 7-8 Nov. 1991. URL: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_23847.htm?selectedLocale=uk (дата звернення: 27.04.2017).

¹²⁶¹ Declaration on Peace and Cooperation. Issued by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council (“The Rome Declaration”). 08 Nov. 1991. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23846.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 12.04.2017).

¹²⁶² Commons Sitting of 12 November 1991. NATO Summit // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 12 November 1991. Series 6. Vol. 198. c. 905.

¹²⁶³ Магда С.В., Павленко В.М. Розбудова системи європейської безпеки та роль Північноатлантичного альянсу: інтереси США та Російської Федерації // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2009. Випуск 20. С. 123.

¹²⁶⁴ Андреева Т.Н. Англо-французское сотрудничество в политических интеграционных процессах Западной Европы (1980-е – 1990-е гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2001. С. 146.

позиція зазнала трансформацій і надалі полягала у підтримці ідеї паралельного розширення НАТО і ЄС на Схід Європи, що розглядалися як взаємодоповнюючі і необхідні для поширення зони стабільності, безпеки і процвітання¹²⁶⁵. Зрештою Лондон розраховував зміцнити свій вплив в регіоні і зменшити вплив Берліна. В ході саміту НАТО в Мадриді 8-9 липня 1997 р. підтримка Великою Британією пріоритетних кандидатур на вступ до Альянсу (Польщі, Чехії та Угорщини) відбулася в унісон позиції США. Під час Вашингтонського саміту НАТО 24 квітня 1999 р. Т. Блер схвалив подальше розширення організації¹²⁶⁶.

Збереження життєво важливого значення гарантій США і НАТО для європейської безпеки підтвердили події на Балканах у першій половині 1990-х років. В умовах нездатності ЄС дієво вплинути на врегулювання конфлікту, НАТО у 1992–1995 рр. отримало можливість вперше проявити себе в новій ролі миротворця і на підтримку резолюцій ООН здійснило ряд операцій зі спостереження та примусу до миру в колишній Югославії. У серпні-вересні 1995 р. Альянс (за участі британських військ) провів повітряну кампанію в Боснії та Герцеговині, а з грудня розпочав першу миротворчу операцію в рамках виконання Дейтонських угод. За умови відсутності в ЄС і ЗЄС ресурсів для виконання відповідних місій вирішальну роль у врегулюванні конфлікту відіграли США і механізми атлантичного союзу. До провалу мирних ініціатив і дій Європейського Співтовариства в Югославії безпосередньо причетне керівництво Великої Британії. Воно на догоду американським інтересам виступило проти направлення в зону конфлікту європейських підрозділів миротворчих “блакитних касок” під егідою ООН, що не дозволило вжити своєчасних дій для локалізації конфлікту. Британія заблокувала французьку ініціативу про розгортання сил ЗЄС, діяльність якого обмежилася гарантуванням ембарго в Адріатичному морі.

Однією з ключових проблем розвитку європейської безпеки стало скорочення військових ресурсів держав-членів згаданих організацій, які більше не бачили реальної військової загрози для Європи. Початок стрімкої хвилі роззброєння на початку 1990-х рр. привів не лише до зменшення арсеналу ядерних і звичайних видів озброєнь, чисельності особового складу збройних сил, але й посилення тенденції хронічного

¹²⁶⁵ Lecture “Russia and Europe” by the Foreign Secretary, Mr. D. Hurd, to the London Business School, 19 January 1995 // Documents on British Foreign and Security Policy, Volume I. – London, 1995-1997. p. 291.

¹²⁶⁶ Tony Blair – 1999 Speech at NATO’s 50th Anniversary // UKPOL. Political Speech Archive. December 17, 2015. URL <http://www.ukpol.co.uk/tony-blair-1999-speech-at-natos-50th-anniversary/> (дата звернення: 22.07.2014).

відставання європейських держав від США у фінансуванні військових програм. Збереження домінування НАТО в системі безпеки Європи за умов скорочення військової підтримки США теоретично стимулювало, але фактично стримувало розвиток автономного європейського оборонного потенціалу. У липні 1990 р. міністр оборони Сполученого Королівства Т. Кінг заявив про скорочення на 20% усіх родів військ. Частка оборонних витрат країни зменшилася з 5,3% ВВП на середину 1980-х рр. до 3,5-4% ВВП на середину 1990-х років¹²⁶⁷. Навіть при такому скороченні оборонні видатки Британії перевищували відповідні показники інших європейських держав НАТО. Основні угруповання британських військ в рамках НАТО перебували у Східній Атлантиці, протоці Ла-Манш і Центральній Європі, де дислокувалася основна частина ударних сил Альянсу. Чисельність військ Великої Британії в Західній Німеччині (Британська Рейнська армія) у період “холодної війни” складала 55 тис. чоловік. У 1994 році її замінили на 25-тисячний контингент Британських сил в Німеччині¹²⁶⁸. Згідно програми реформування Королівських ЗС “Можливості для змін” (1990 р.) з 1991 по 2000 рр. відбулося їх скорочення на понад 50% за рахунок сухопутних сил, в тому числі більшості військ в ФРН. Зменшено кількість закупок зброї і військової техніки¹²⁶⁹. Основну ставку зроблено на зміну структури війська, модернізацію системи озброєнь і підготовки підрозділів для виконання оперативних завдань як в миротворчих операціях, так і в регіонах інтенсивних бойових дій, що дозволило збільшити бойовий потенціал армії. Британія стала засновником і провідним учасником одного з найбільших збройних формувань НАТО – Об’єднаного армійського корпусу (ОАК) швидкого реагування (водночас відмовилася від участі в “Єврокорпусі”), до складу якого виділила дві дивізії – 1-ша бронетанкова (в Німеччині) і 3-тя механізована (в Сполученому Королівстві), та аеромобільну бригаду¹²⁷⁰. Чисельність британських військ в складі ОАК сягала 55 тис. чол.¹²⁷¹. Сили корпусу брали участь у миротворчих операціях в Боснії та Герцеговині у 1995–1996 рр. і Косово у 1999 році. Британські ВМС залишалися найбільшими серед держав Європи і частиною військ Альянсу.

¹²⁶⁷ Markovic B. Britain and the Kosovo Crisis // Review of International Affairs. 1999. Vol. L. No 1085-86. October-November. p. 2.

¹²⁶⁸ Власов Н.А., Малыгина А.А., Павлов А.Ю. Мысль и меч: эволюция оборонной политики стран Западной Европы и развитие военных технологий во второй половине XX – начале XXI вв. М.: Издательство МБА, 2013. С. 65.

¹²⁶⁹ Великобритания: эпоха реформ. Указ. соч. С. 481.

¹²⁷⁰ The Strategic Defence Review. 23 October 1997. Research Paper 97/106. London. p. 9.

¹²⁷¹ UK 2002: The Official Yearbook of the UK. 53 edition. London, January 2002. p. 98.

Нові реалії безпеки потребували якісно нових підходів до структури збройних сил, які в умовах ліквідації загрози тотальної війни і поширення конфліктів дрібного і середнього рівня полягали насамперед в реорганізації наявних командно-штабних і тилових структур, формуванні високомобільних підрозділів кризового реагування для швидкого розгортання в зоні конфлікту з метою проведення локальних військових чи миротворчих операцій. Відповідне реформування розпочалося в арміях провідних західноєвропейських держав, в тому числі Великої Британії. На початку 1990-х рр. розпочалося формування перших багатонаціональних європейських підрозділів типу “Єврокорпус”, “Єврофор” та “Євромарфор”, які планувалося виділяти для розпорядження як ЗЄС, так і НАТО. Провідні держави ЄС, насамперед Франція і ФРН, розглядали їх як основу ЄІБО чи майбутнього СПБО. Однак ці та інші військові з’єднання на практиці не використовувалися ЗЄС. З перших років їх існування НАТО прагнуло поширити свій вплив на них. Британська сторона, долучившись до формування окремих із згаданих підрозділів, надала пріоритет Багатонаціональним оперативним силам Альянсу (в рамках концепції Спільної об’єднаної оперативнотактичної групи (СООТГ), які паралельно формувалися за рішенням саміту в Брюсселі 11 січня 1994 р.¹²⁷².

Після створення ЄС і СЗППБ центральним питанням в суперечках “атлантистів” і “європеїстів” був статус ЗЄС. На думку перших він мав стати опорою ЄІБО. Договір про Європейський Союз передбачав можливість звернення Євросоюзу до ЗЄС з метою розробки і реалізації рішень і дій оборонного характеру (п. 2 ст. J 4). ЗЄС розглядався як “європейська опора” Альянсу, певна альтернатива можливої нової оборонної структури в Європі. Заперечення Лондоном можливості інтеграції ЗЄС до складу ЄС свідчило, що уряд країни розглядав розвиток можливостей останнього у сфері безпеки як частину побудови ЄОІ, тобто складову НАТО¹²⁷³. Водночас, на думку Т. Андреєвої, ЗЄС якнайкраще підходив для недемонстративного прояву поступового відходу Великої Британії від опозиції до усіх спроб інтенсифікації західноєвропейської інтеграції у сфері безпеки в умовах посилення впливу об’єднаної Німеччини, змін у зовнішній політиці США і погіршення американо-британських “особливий

¹²⁷² Speech by the Defence Secretary, Mr M. Rifkind, at the Royal Institute of International Relation, Brussels, 30 January 1995 // Documents on British Foreign and Security Policy. London, Volume I: 1995-1997. p. 310.

¹²⁷³ Mr Major’s Press Conference in Florence. Below is the text of Mr Major’s press conference in Florence on Saturday 22nd June 1996 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page4347.html> (дата звернення: 11.08.2016).

відносин” після приходу адміністрації Б. Клінтона¹²⁷⁴. Хоча політичній еліті країни більше імпував міждержавний характер співпраці в рамках НАТО і ЗЄС, ніж поступ наднаціональної інституціоналізації Євросоюзу. У значній мірі завдяки позиції Британії Рада міністрів ЗЄС в жовтні 1990 р. виступила проти пропозиції Ради міністрів ЄС включити ст. 5 модифікованого Брюссельського договору ЗЄС 1954 р. до Римського договору 1957 р.¹²⁷⁵. В Римській декларації НАТО від 8 листопада 1991 р. йшлося про роль ЗЄС як основи його “європейської опори” і водночас оборонної компоненти Євроспільноти¹²⁷⁶. У зв’язку з посиленням ЗЄС у 1993 році ліквідовано Єврогрупу НАТО. Так було досягнуто компромісу між американською і французькою моделями європейської безпекової інтеграції.

В ході підготовки ДЄС Лондон наполягав на поділі сфер діяльності організацій, залишивши за НАТО забезпечення територіальної оборони, а за ЗЄС – врегулювання конфліктів, проведення миротворчих і гуманітарних операцій відповідно до Петербурзької декларації, прийнятої Радою ЗЄС в червні 1992 року. Водночас Британія виступила за зміцнення зв’язків між ЄС і ЗЄС¹²⁷⁷. Основою спільної політики безпеки ЄС, який юридично не мав жодних можливостей формувати власні військові структури, стали механізми ЗЄС, структури якого на середину 1990-х рр. розвивалися досить активно. Створено Супутниковий центр, Розвідувальний відділ, Військовий комітет начальників штабів тощо. Продовжувалася робота з формування багатонаціональних військових підрозділів. У другій половині десятиліття проведено кілька невеликих місій ЗЄС. Однак організація не мала власних збройних формувань, що скерувало ініціативи європейців в русло проатлантичної (проамериканської) концепції європейської опори НАТО і дозволило відкласти спірне питання про надання ЄС статусу військово-політичної організації, проти чого категорично виступала Велика Британія¹²⁷⁸. Згідно рішення берлінського саміту Північноатлантичної Ради 3 червня 1996 р., на якому офіційно проголошено мету створення ЄІБО, у розпорядження

¹²⁷⁴ Андреева Т.Н. Указ. соч. С. 58.

¹²⁷⁵ Арсланова Е.Б. Западноевропейский союз в системе европейской интеграции: 1904-1990 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук; спец. 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. Екатеринбург, 2002. С. 13.

¹²⁷⁶ Declaration on Peace and Cooperation. Issued by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council (“The Rome Declaration”). 08 Nov. 1991 ...

¹²⁷⁷ Романова О.В. Великобритания в процессе формирования “военно-политического измерения” ЕС в постбиполярный период / О.В. Романова // Вісник Одеського національного університету. 2010. Том. 15. Випуск 77. С. 143-144.

¹²⁷⁸ Speech at the Conservative Party Conference by the Defence Secretary, Mr. V. Portillo, 10 October 1995 // Documents on British Foreign and Security Policy. London, Volume I: 1995-1997. p. 339.

ЗЄС для проведення антикризових операцій мали виділятися Багатонаціональні оперативні сили НАТО¹²⁷⁹. На початку 1996 р. в британській пресі оприлюднили плани адміністрації США виділити для ЗЄС 70-тисячний контингент сил Альянсу, авіацію і право користуватися американською системою розвідки для застосування в миротворчих та інших операціях під командуванням європейських генералів в рамках ЄІБО¹²⁸⁰. Будь-яке їх використання відбувалося лише після консультацій з Альянсом і погодження з США. Між двома організаціями укладено угоду про обмін інформацією. Так “атлантисти” прагнули об’єднати країни Західної Європи навколо НАТО-центричної моделі європейської безпеки. ЗЄС, формально підпорядкований ЄС, в оперативно-ресурсному вимірі повністю залежний від НАТО, до кінця 1990-х рр. залишався своєрідною проміжною ланкою між ними. Офіційних відносин між ЄС і НАТО не було аж до січня 2001 року¹²⁸¹.

Проатлантична позиція Великої Британії вчергове проявилася в ході підготовки Амстердамського договору ЄС у 1996-1997 роках. В урядовій Білій книзі “Співпраця націй. Британський підхід. Міжурядова конференція Євросоюзу 1996” заперечувалася можливість поглибленого розвитку військових можливостей ЄС у порівнянні з Маастрихтським договором і підтверджувалася роль НАТО як основи безпеки країни. Оборонна співпраця мала розвиватися лише в рамках Альянсу, де європейська складова могла діяти “у невеликих акціях”, в яких не задіяні північноамериканські члени організації¹²⁸². Британська делегація відхилила проект поетапної інтеграції ЗЄС до структур Євросоюзу упродовж десятиліття. У розпорядженні Брюсселя залишалися функції кризового управління, накладення санкцій та ембарго, здійснення гуманітарних місій за рішенням ООН і ОБСЄ. Єдиною поступкою Лондона стала згода на включення до змісту договору можливості інтеграції ЗЄС до складу ЄС у майбутньому.

На зустрічі глав держав та урядів країн НАТО в Мадриді 8-9 липня 1997 р. наголошувалося на необхідності розвитку ЄІБО в рамках Альянсу та спільності стратегічних інтересів НАТО і ЄС¹²⁸³.

¹²⁷⁹ Final Communiqué. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council. 03 Jun. 1996. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25067.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 20.04.2017).

¹²⁸⁰ Троицкий М.А. Трансатлантический союз. 1991-2004. Трансформация системы американско-европейского партнерства после распада биполярности. М.: НОФМО, 2004. С. 180.

¹²⁸¹ Довідник читача. Стамбульський саміт НАТО. Brussels: NATO. Public Diplomacy Division, 2005. 140 с.

¹²⁸² White Paper on the 1996 Intergovernmental Conference. Volume II. United Kingdom// European Parliament. 18 September 1996. URL: http://www.europarl.europa.eu/igc1996/pos-en_en.htm#top (дата звернення: 26.07.2016).

¹²⁸³ Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation. Issued by the Heads of State and

Передбачалося розгортання інституційних контактів НАТО і ЗЄС. Однак проявила себе неефективність співпраці на рівні НАТО–ЗЄС–ЄС. Концепція Багатонаціональних оперативних сил через фактичне підпорядкування діяльності ЗЄС інтересам Альянсу не запрацювала¹²⁸⁴. Як показав подальший хід подій, навіть керівництво Великої Британії усвідомило необхідність змін у взаєминах учасників атлантичного партнерства.

Неординарність європейської політики лейбористських урядів (1997–2007 рр.) зумовлена намаганнями вирішити традиційну і надзвичайно актуальну у постбіполярний період проблему дихотомії США–ЄС у зовнішній політиці Сполученого Королівства шляхом активізації міжнародних зусиль на обох напрямках водночас. Британське керівництво намагалося досягнути позицій лідерства в Європі за наявності союзницьких відносин з США і збереження провідних позицій в НАТО¹²⁸⁵. Першому уряду Т. Блера належить історична роль трансформації усталених підходів Великої Британії до європейської інтеграції у сфері зовнішньої політики і безпеки. Франко-британська декларація Сен-Мало 3-4 грудня 1998 р. про розвиток автономних від НАТО військових структур і підрозділів (Сил швидкого реагування) в рамках ЄПБО, згода на передачу Євросоюзу функцій ЗЄС, традиційна для Лондона активна підтримка розширення ЄС на держави ЦСЄ, які паралельно проходили активний процес входження в НАТО, сприяли налагодженню прямого співробітництва ЄС і НАТО, зміцненню британського впливу в Європі. Однак саме атлантизм (“неоатлантизм”) проявив себе особливо яскраво як головний принцип зовнішньої політики Великої Британії. Як зазначалося у звіті Спеціального Комітету з питань безпеки Палати громад 1999 року, посиленню можливості Європи діяти без допомоги США у захисті власних інтересів може сприяти збереження Сполучених Штатів в організації та їх готовності надалі співпрацювати з європейськими партнерами¹²⁸⁶. В умовах суперечливої реакції Вашингтона на ініціативи щодо розвитку військових ресурсів ЄС, які на той час були досить радикальними,

Government at the Meeting of the North Atlantic Council. 08 Jul. 1997. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25460.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 10.04.2017).

¹²⁸⁴ Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского Союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. С. 143.

¹²⁸⁵ Кандуба Т.Ю. Атлантизм у зовнішній політиці урядів Тоні Блера: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Донецьк, 2010. С. 77.

¹²⁸⁶ House of Commons. The future of NATO – Government reply to Defence. Select Committee's. Third report of Session 1998-99. Annex A. HC 39. URL: <https://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmselect/cmdfence/459/45904.htm> (дата звернення: 21.09.2014).

позиції британського уряду щодо майбутнього взаємин ЄС і НАТО стали своєрідним пом'якшувачем для американського сприйняття інтеграційних устремлінь європейських федералістів у сфері безпеки. Уряд супроводжував свою європейську політику періодичними заявами про те, що стратегічне завдання Великої Британії у відносинах з ЄС – поглиблення його співпраці із США, а створення ЄПБО розглядалося як зміцнення європейської складової НАТО¹²⁸⁷. Британія послідовно відстоювала можливість діяльності сил ЄС в тих операціях, в яких не задіяні сили Альянсу. Таку тезу, за наполяганням Лондона, зафіксували в Декларації Сен-Мало, рішеннях Європейської Ради та Ніщському договорі.

Косовська криза 1999 року і бомбардування Сербії силами НАТО без консультацій з ЗЄС свідчили про завершення процесу невизначеності у формуванні політики безпеки ЄС і сприяли подальшим трансформаціям позиції Сполученого Королівства щодо інституційних змін у цій сфері інтеграції. Досвід участі у військовій операції проти Союзної Республіки Югославія продемонстрував надмірно високий рівень залежності контингентів західноєвропейських держав (в т.ч. британського) від участі військ США, їх неспівмірності насамперед у галузях розвідки, зв'язку і транспортного забезпечення. ЄС був виключений з розв'язання конфлікту. Слабкість регіональних ресурсів безпеки викликала занепокоєння навіть у Великій Британії, керівництво якої відзначало дисбаланс між військово-політичними можливостями НАТО і ЄС¹²⁸⁸. Розбудова ЄБОО в рамках Альянсу за відсутності можливостей в Євросоюзу здійснювати політику безпеки і оборони зазнала провалу.

Косовська кампанія свідчила про апогей могутності Альянсу (США) та відсутність конкуренції йому в Європі наприкінці ХХ ст. Втім реформування організації відповідно до нових реалій світової політики було далеке від завершення. Подальшого імпульсу реформам НАТО надали рішення ювілейного саміту Альянсу 24 квітня 1999 р. у Вашингтоні, на якому прийнято нову Стратегічну концепцію організації. Функції, сфери інтересів і відповідальності Альянсу зазнали подальшого розширення. Підхід організації до безпеки ХХІ ст., окрім оборонного виміру, передбачав включення політичних,

¹²⁸⁷ The Strategic Defence Review. 23 October 1997. Research Paper 97/106. London. p. 20; Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику Другого Територіального управління МЗС України К. Тимошенку. № 4244/424-110-108 від 07.02.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 33.

¹²⁸⁸ Haine J.-Y. An historical perspective // EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004) / ed. by N. Gnesotto. Paris, 2000. p. 43.

соціально-економічних, гуманітарних та екологічних проблем. Акцентовано увагу на розширенні сфери діяльності Альянсу від колективної оборони та боротьби з тероризмом до підтримання миру і здійснення операцій врегулювання криз. Помірковане схвалення розвитку автономних європейських військових можливостей в рамках СЄПБО, наявне в документах саміту, стимулювало посилення залучення Великої Британії до європейських інтеграційних процесів. Хоча принципових змін у трактуванні ЄІБО в новій Стратегічній концепції організації так і не відбулося. В документі підтверджено рішення самітів 1994 і 1996 років щодо розвитку європейської складової безпеки і оборони виключно в рамках НАТО¹²⁸⁹. Так вчергове зафіксовано прийняту на Берлінському саміті НАТО формулу “відокремлюваних, але не окремих сил”. По суті було визнано правонаступність Євросоюзу щодо ЗЄС у відносинах з Альянсом. В Комюніке Вашингтонського саміту вперше передбачено “гарантований доступ ЄС до засобів планування НАТО, здатних сприяти військовому плануванню операцій під керівництвом ЄС” (п. 10а)¹²⁹⁰.

На саміті Європейської Ради в Кельні у червні 1999 р. прийнято рішення про передачу мандата на виконання “петерберзьких завдань” від ЗЄС до ЄС. Європейська Рада в Гельсінкі 10-11 грудня 1999 р. прийняла рішення про початок перехідного етапу розвитку стратегії відносин ЄС–НАТО з метою заміни наявних відносин ЗЄС–НАТО. У листопаді 2000 р. Рада ЗЄС в Марселі прийняла остаточне рішення про передачу більшості функцій Євросоюзу. ЗЄС завершив діяльність як оперативна організація. За ним залишалося формальне забезпечення статей модифікованого Брюссельського договору 1954 року про колективну оборону до моменту закінчення його юридичної сили. Верховний представник ЄС з СЗПІБ Х. Солана 21 січня 2000 р. заявив, що ЄС не буде перебирати на себе обов’язки з колективної оборони, який перебуває в компетенції НАТО. У червні 2001 р. ліквідовано Військовий штаб ЗЄС. Процес інтеграції ЗЄС з Євросоюзом фактично завершено у 2002 році, коли до ЄС приєднано

¹²⁸⁹ The Alliance’s Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. 24 Apr. 1999 [Електронний ресурс] / North Atlantic Treaty Organisation. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm?selectedLocale=en The Alliance’s Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. 24 Apr. 1999. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 27.04.2017).

¹²⁹⁰ An Alliance for the 21st Century. Washington Summit Communiqué issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, D.C. on 24th April 1999. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27440.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 12.04.2017).

Інститут дослідження проблем безпеки і Супутниковий центр. ЗЄС офіційно припинив існування 30 червня 2011 року.

Центральним питанням функціонування СЗППБ залишалася юридична невизначеність стосунків з НАТО, від формалізації яких напряду залежали можливості переходу ЄПБО до стадії практичної реалізації оперативного потенціалу. Ішла мова насамперед про передачу від Альянсу до Європейського Союзу управління миротворчою операцією в Колишній Югославській Республіці Македонія. За наполяганням Британії і ряду інших проатлантично налаштованих держав виконання місій ЄС могло розпочатися після нормативної фіксації “розподілу ролей” між обома організаціями. Відбувалася адаптація системи оборонного планування Альянсу з метою виділення ресурсів для операцій під керівництвом ЄС. Прийнято рішення надати особливу увагу забезпеченню можливості участі європейських союзників по Альянсу, які не входили до ЄС, в антикризових операціях під егідою Союзу¹²⁹¹. Однак європейці не поспішали запроваджувати рішення Римського саміту НАТО 1999 року про взаємини ЄС і НАТО в частині проведення військових операцій та уникнення дублювання в нормативних актах ЄС, що викликало незадоволення Вашингтона. Переговори між сторонами щодо фіксації офіційних відносин Північноатлантичного Альянсу та Європейського Союзу проходили в умовах напруги і взаємної недовіри. Основні протиріччя між союзниками виникли з питань можливості структур Євросоюзу самостійно планувати проведення операцій, допуску до проведення місій ЄС європейських членів НАТО, які не входили до Союзу, та гарантованого допуску держав ЄС до сил і засобів Альянсу.

Остання проблема викликала негативну реакцію Туреччини, яка, будучи асоційованим членом ЄС, опротестувала таку дискримінацію з боку Союзу і погрожувала вето до домовленості між організаціями. Під неофіційним тиском Вашингтона Анкара поступилася і конфлікт залагодили, надавши Туреччині право брати обмежену участь в акціях ЄПБО. Офіційним ініціатором переговорів між НАТО, ЄС і владою Туреччини, які тривали у березні – грудні 2001 р., виступила британська сторона¹²⁹².

¹²⁹¹ Тихова В.В. Формирование Общей внешней политики и политики безопасности Европейского союза (1992–2004 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М.: МГИМО(У)МИД России, 2006. С. 130.

¹²⁹² Кудряшова Ю.С. Роль Турции в контексте отношений ЕС – НАТО // Мировая политика: взгляд из будущего. Материалы V Конвента РАМИ / под общей ред. А.В. Торкунова. М.: МГИМО-Университет, 2009. С. 57

Дисонанс у розвиток ЄПБО ЄС вносила позиція нових держав-членів з регіону ЦСЄ, які відкрито підтримали “атлантистів”. Традиційною проблемою у стосунках атлантичних союзників залишався різкий дисбаланс в обсягах фінансування оборони в США і державах Західної Європи. Пошук компромісу пришвидшили терористичні атаки на США у вересні 2001 р., початок військової операції НАТО в Афганістані і підготовка Вашингтона до інтервенції в Ірак. Коригування зовнішньополітичних пріоритетів і військової стратегії США, необхідність мобілізації сил для військових операцій в Азії призвели до прийняття рішення про передачу європейцям миротворчих операцій на Балканах.

Британське керівництво намагалося втілювати концепцію “сполучного моста” між Європою та Північною Америкою і зайняти провідні позиції на переговорах про майбутнє взаємин ЄС і НАТО. Втім Лондон у традиційно чутливих питаннях безпеки схилився до проамериканської позиції. Уряд Т. Блера виступив категорично проти формування європейської армії і окремих штабних структур Євросоюзу, що знайшло відображення під час узгодження Ніццького договору в грудні 2000 року. Євросоюзу відмовлено у володінні оперативними і оборонними можливостями планування. У висновках Європейської Ради передбачено далекоглядний пункт про те, що в операціях, в яких планувалося використовувати ресурси НАТО, оперативне планування мало здійснюватися в рамках Альянсу, а на випадок незалежної європейської операції – в структурах Європейського Союзу¹²⁹³. Однак об’єднання в оперативному плані залишалося залежним від Альянсу, що відповідало стратегічним пріоритетам британського керівництва. Ініціативи Лондона щодо розвитку європейських безпекових можливостей засвідчили, що позиція уряду лейбористів еволюціонувала від традиційно категоричного НАТО-центризму і заперечення інтеграції ЗЄС в Євросоюз до активної участі у творенні військового виміру євроінтеграції при збереженні атлантичних зобов’язань.

Теракти на території США 11 вересня 2001 р. відрили нову сторінку в історії Північноатлантичного Альянсу, члени якого уперше застосували норми ст. 5 Вашингтонського договору 1949 року про колективну оборону. Бойові дії в Афганістані восени 2001 року під проводом сил НАТО (фактично американських і британських військ) стали першою місією Альянсу за межами євроатлантичного простору і

¹²⁹³ European Council. Nice, 7, 8 and 9 December 2000. Presidency conclusions // From St-Malo to Nice. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Chaillot Papers 47. Paris, May 2001. p. 172.

показали реальність продовження політики домінування англо-американського тандему у політиці безпеки західних держав в нових умовах. Змінилася сутність трансатлантичних відносин. Якщо у період холодної війни” та 1990-х рр. головним предметом уваги американських і європейських партнерів були проблеми Європи, то у 2000-х рр. програма співпраці стала менш двосторонньою і більш зорієнтованою на глобальні питання та проблеми розвитку третіх регіонів¹²⁹⁴. Глобальне потепління, ядерне нерозповсюдження, боротьба з тероризмом і піратством, проблеми Африки і Близького Сходу, стабілізація в Афганістані визначали порядок денний світової спільноти на найвищому рівні. Британське керівництво для збереження провідних позицій у міжнародній політиці вибрало шлях неухильного слідування у фарватері американських інтересів. Участь в іракській війні 2003 року максимально підняла ставки для британської сторони у намаганні поєднати інтереси на атлантичному та європейському векторах зовнішньої політики. Війна в Іраку розколола Атлантичний Альянс і спричинила його маргіналізацію на міжнародній арені. На думку Н. Арбатової, іракська криза була не стільки провалом СПБО, скільки традиційного атлантизму¹²⁹⁵. Альянс вступив у період найбільшої кризи за усю історію свого функціонування, комплексними причинами якої стали розходження американської і європейської стратегічних оборонних культур, як наслідок – різниця у фінансуванні сфери безпеки, відсутність єдності у поглядах на методи ліквідації актуальних глобальних проблем і загроз¹²⁹⁶. Загроза політичного конфлікту в рядах західних союзників і відокремлення ЄС як самостійної військово-політичної організації (ініціатива Тюрверена) стимулювали пошук компромісу американської адміністрації з європейськими партнерами у питанні визнання автономії ЄС у сфері безпеки та оборони. На думку В. Тихової, Вашингтон переконався у неможливості використовувати НАТО як повноцінний військовий інструмент¹²⁹⁷. Його потенціал не був повною мірою використаний ні в Афганістані, ні тим більше в Іраку та інших акція боротьби з тероризмом.

Такий стан справ в системі Атлантичного союзу викликав поширення скептичних оцінок в західній історіографії щодо значення

¹²⁹⁴ Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях: монографія / Погорська І.І., Макаренко С.А., Рижков М.М. та ін. К.: Центр вільної преси, 2014. С. 154.

¹²⁹⁵ Арбатова Н. Новая стратегия безопасности ЕС (российский взгляд на “документ Соланы”) // Современная Европа. 2003. Вып. 4. С. 64.

¹²⁹⁶ Хам ван П. Новые устремления Европы в области обороны: последствия для НАТО, США и России // Публикация № 1 Центра им. Маршалла. 2000. С. 4.

¹²⁹⁷ Тихова В.В. Указ. соч. С. 156.

НАТО в зовнішній політиці США і для майбутнього атлантичної взаємодії. Зокрема, І. Даалдер у праці “Кінець Атлантизму”, розглядаючи трансатлантичні відносини на рівні США–Європа, акцентував увагу на НАТО як головному втіленні атлантизму, що втрачає свою центральну роль внаслідок зменшення інтересу США до європейських справ і потреби європейських держав в американських гарантіях безпеки. Завдання об’єднання Європи заради миру і безпеки в новітніх умовах покладається на самих європейців, а Сполучені Штати, на думку дослідника, повинні відігравати переважно роль підтримки¹²⁹⁸. Подібні погляди висловила М. Лінд, зазначивши, що ідея Атлантичного співтовариства зберігає значення лише на рівні військового альянсу. За її оцінками, Атлантична спільнота у формі НАТО розкладається в середовищі “неформальної англосфери” (тобто англо-американських відносин – авт.), де домінують Сполучені Штати, а Європа зосередилася на більш незалежній Німеччині¹²⁹⁹. Такі висновки підтверджуються в сучасних умовах зростання напруги і непевності у відносинах між США і ЄС від часу приходу до влади президента Д. Трампа.

Процес налагодження регулярних контактів ЄС і НАТО, активна фаза якого тривала у другій половині 1990-х – на початку 2000 рр., призвів до юридичного встановлення офіційних відносин між організаціями. Під тиском обставин Вашингтон погодився на запропоновану ЄС концепцію “Берлін плюс” про розподіл повноважень між організаціями, схваленою Північноатлантичною Радою в Празі 21-22 листопада 2002 р. і Європейською Радою в Копенгагені 12-13 грудня того ж року. 16 грудня 2002 р. в Брюсселі проголошено відкриту частину домовленостей у вигляді Декларації Європейського Союзу і НАТО. Документ зафіксував стратегічне партнерство між сторонами, підтримку Альянсом ЄПБО, надання ЄС гарантованого доступу до засобів планування і ресурсів НАТО, співпрацю між організаціями на основі принципу взаємодоповнення. Операції ЄС могли здійснюватися за двома схемами – спільно з силами Альянсу і самостійно (за погодженням з ним). Вищим керівником операцій ЄС з використанням ресурсів Альянсу мав бути перший заступник верховного головнокомандувача об’єднаними збройними силами НАТО в Європі. Євросоюз погодився забезпечувати максимально можливе залучення європейських членів НАТО, які не

¹²⁹⁸ Daalder I.H. The End of Atlanticism // Survival. 2003. Vol. 45. No. 2. pp. 154-155.

¹²⁹⁹ Lind M. The End of Atlanticism: America and Europe beyond the U.S. Election / M. Lind // Internationale Politik und Gesellschaft. 2005. № 1. pp. 35, 39.

входили до його складу, до реалізації ЄПБО¹³⁰⁰. Підсумкову Рамкову угоду остаточно затвердили 17 березня 2003 року. Тоді ж підписали угоду про обмін конфіденційною інформацією. Досягнення угод з Альянсом дозволило Євросоюзу 1 січня 2003 р. розпочати першу поліцейську місію в Боснії і Герцеговині.

За оцінками В. Журкіна, угоди формату “Берлін плюс” стали успіхом Євросоюзу, який остаточно домогся визнання своєї оборонної спроможності від основного партнера – Північноатлантичного Альянсу, очолюваного США¹³⁰¹. Однак “розподіл ролей” проведено зі збереженням “status quo” в системі європейської безпеки – НАТО зберегло функцію ударної сили при розв’язанні військових конфліктів і гаранта колективної оборони його членів, а на ЄС покладено функції проведення поліцейсько-миротворчих місій і надання гуманітарної допомоги постраждалим регіонам. Угоди зафіксували другорядність Європейського Співтовариства в сучасній системі європейської безпеки. За оцінками Н. Тузовскої, згадані угоди між НАТО і ЄС зберігали закладений раніше НАТО-центризм¹³⁰². Євросоюз законсервовано як допоміжну для НАТО організацію з обмеженими функціями попередження конфліктів, поліцейського регулювання на постконфліктних територіях і гуманітарної допомоги. Разом з тим відзначаємо різну природу організацій. ЄС ніколи не ставив завдання стати класичним військово-політичним союзом, яким є НАТО. Тому вони покликані насамперед взаємодоповнювати один одного. На цій ідеї побудовані розглянуті угоди. Самі європейські країни між собою намагалися знайти компроміс між прагненнями побудувати сильну і впливову в світі Об’єднану Європу та докладати мінімум затрат для цього, користаючись традиційними благами атлантичного союзу.

Велика Британія відіграла активну роль в укладенні угод “Берлін плюс”. За оцінками Т. Блера, їх зміст став перемогою британської позиції¹³⁰³. Незважаючи на британські ініціативи щодо розвитку ЄПБО, уряд лейбористів ніколи не відступав від примату атлантизму у зовнішній політиці, намагаючись пристосувати свої традиційні

¹³⁰⁰ EU-NATO. Brussels, 16 December 2002. European Union-NATO Declarations on ESDP // From Laeken to Copenhagen. European defence: core documents / compiled by J.-Y. Haine. Paris. February 2003. Chaillot Papers 57. Volume III. p. 178.

¹³⁰¹ Журкин В.В. Военная политика Евросоюза. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. С. 84.

¹³⁰² Тузовская Н.Ю. Отношения ЕС и НАТО в процессе трансформации европейской системы безопасности: автореф. дис. на соискание уч. степени к. полит. наук: спец. 23.00.02 – “Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки)”. М., 2009. С. 11.

¹³⁰³ Commons Sitting of 16 December 2002. European Council (Copenhagen) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 16 December 2002. Series 6. Vol. 396. c. c. 537.

пріоритети до нових міжнародних реалій. Це зумовило суперечливі і неоднозначні результати європейської політики урядів Т. Блера. У кризових міжнародних ситуаціях, де основний інтерес Британії стосувався підтвердження союзницьких відносин з США, Лондон виявляв готовність поступитися позиціями в Європі заради збереження інтересів атлантичної взаємодії. Як показали міжнародні події навколо розгортання іракської кампанії, така відданість партнерству Вашингтона реалізувалася навіть ціною єдності і дієвості НАТО, яке на той час переживало не кращі часи. Британський уряд, за погодженням з США, відкинув ініціативи про посилення ЄПБО, зокрема, розробку концепції Європейського союзу безпеки та оборони. Британська сторона відстояла формулу “розподілу ролей” між організаціями і погодження з НАТО діяльності ЄСШР. Внаслідок здобутого компромісу за ініціативи Великої Британії наприкінці 2003 року ЄС отримав дві оперативних складових – Цивільно-військовий осередок (Civil/military cell) для здійснення раннього попередження і стратегічного планування при Військовому штабі в Брюсселі та осередок оперативного планування при штабі Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі (м. Монс) для забезпечення підготовки військових операцій Союзу з використанням засобів НАТО. При штабі командування ОЗС НАТО для операцій на Балканах створено Командний підрозділ ЄС. Неоднозначним було ставлення Британії до заснування ЄОА. Правління лейбористів засвідчило, що британський уряд був готовий сприяти СЗППБ ЄС у тій мірі, в якій це було потрібно йому і США.

Незважаючи на вагоме історичне значення та практичний оперативний потенціал угод “Берлін плюс”, після їх підписання відносини між ЄС і НАТО не стали менш проблемними. Альянс та американські адміністрації традиційно скептично і з упередженням сприймали формування ресурсів Євросоюзу у сфері безпеки та оборони як потенційного конкурента. Адміністрація Дж. Буша-молодшого хоча й пішла на укладення угод НАТО з Євросоюзом, не вважала себе надмірно зобов’язаною перед європейськими партнерами і діяла згідно власних міжнародних амбіцій. Традиційно американці бачили розвиток європейських сил безпеки не у форматі “автономних” військово-політичних структур, а більших витрат країн Європи на розвиток Альянсу¹³⁰⁴. Саме так можна розцінити ініціативу американської адміністрації щодо створення Сил швидкого реагування

¹³⁰⁴ Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-т рр. XX ст. – 10-ті рр. XXI ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. С. 174.

НАТО, проголошеної міністром оборони Д. Рамсфельдом у вересні 2002 року. Хоча такі пропозиції Вашингтона не мали прямого відношення до ЄПБО, їх можна трактувати як спробу тиску на європейських партнерів напередодні укладення історичних домовленостей між організаціями. На основі ініціатив США на саміті НАТО в Празі 21 листопада 2002 р. прийнято рішення про формування Сил реагування (NATO Response Force) як технічно модернізованих сучасних оперативних сил усіх родів військ для відповіді на виклики міжнародній безпеці, які повинні були формуватися переважно за рахунок європейських підрозділів. Їх функції були ширшими за повноваження ЄСШР ЄС і передбачали участь у повномасштабних бойових діях в будь-якій точці світу. До їх функцій увійшло попередження і стабілізація в зоні конфлікту. Таким рішенням США і європейські “атлантисти” прагнули перехопити ініціативу в ЄС, засвідчити його неспроможність сформувати дієві військові підрозділи, змушуючи уряди європейських держав перерозподіляти фінансові, організаційні і кадрові ресурси на потреби розвитку атлантичної взаємодії, водночас стимулюючи європейців до розвитку власних військових формувань. Британська сторона надала пріоритет розвитку СШР НАТО перед ЄСШР. У жовтні 2004 р. НАТО оголосило про первинну оперативну готовність Сил реагування у складі 17 тис. чол. до виконання повного спектра завдань¹³⁰⁵. З 2004 року вони залучалися до виконання різних видів операцій, зокрема, гуманітарних і поліцейських. Така оперативність дисонувала з формуванням ЄСШР.

Актуальний аналіз можливих сценаріїв розвитку трансатлантичних відносин як системи відносин Америки (США) і Європи у постірацький період запропонував британський історик П. Кеннеді. Дослідник виділив три можливих альтернативних сценарії: 1) невідворотне погіршення відносин між США і Європою; 2) “реставрація”, тобто повернення до традиційного атлантичного партнерства; 3) Новий і Старий світи не намагаються приховати свої відмінності, але при цьому взаємно доповнюють один одного при вирішенні нагальних проблем (“розподіл праці”)¹³⁰⁶. Остання стратегія фактично розпочала реалізовуватися між сторонами згідно домовленостей “Берлін плюс”.

¹³⁰⁵ NATO Response Force. 17 Jan. 2017. URL: <http://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics49755.htm?selectedLocale=en> (дата звернення: 17.04.2017).

¹³⁰⁶ Кеннеді П. Трансатлантические отношения: три сценария развития // Россия в глобальной политике. 2004. №1. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_2453 (дата звернення: 15.02.2017).

При підготовці Договору про Конституцію для Об'єднаної Європи, а згодом Лісабонського договору ЄС уряди Т. Блера і Г. Брауна відстоювали традиційні позиції стримування інституціоналізації та автономізації СЗППБ, особливо ЄПБО, наполягали на збереженні норми про необхідність узгодження зобов'язань держав Євросоюзу із зобов'язаннями держав НАТО в рамках чинної системи колективної безпеки та оборони. На крайніх атлантичних позиціях перебували опозиційні консерватори. Єдиною парламентською політичною силою, яка беззастережно підтримувала розвиток ЄПБО була Партія ліберальних демократів.

Саме у період правління уряду Г. Брауна відбулися зміни у ставленні американської адміністрації до проблеми європейської політики безпеки. Зокрема, у 2008 році посол США в НАТО В. Нуланд заявила про необхідність підвищувати європейські можливості безпеки в рамках ЄПБО. Дипломат пропонувала створити Європейську оперативну штаб-квартиру для координації цивільно-військових місій ЄС¹³⁰⁷. Свою позицію щодо ЄПБО змінив навіть її давній критик З. Бжезінський, який зазначав, що США повинні сприяти глибшому об'єднанню Євросоюзу і “змушувати Європу до активних дій на політичній та військовій арені”¹³⁰⁸. Зміна тональності американського керівництва щодо розвитку європейських механізмів безпеки зумовлювалася об'єктивними наслідками. НАТО перебувало у стані стратегічної кризи. Незгуртованість членів Альянсу як відлуння іракської війни 2003 року спостерігалася упродовж другої половини 2000-х – початку 2010-х років. Послаблення міжнародних позицій США, відсутність спільного ворога по завершенні блокового протистояння і як наслідок зростання відмінностей у зовнішньополітичних інтересах учасників атлантичного союзу підтвердили значення американського впливу як чинника гуртування європейських союзників і попередження відцентрових тенденцій в європейській політиці. Організація ще у 1990-х рр. втратила глобальну стратегічну мету – протистояння радянському блоку, а намагання переорієнтувати діяльність на арену системного вирішення новітніх проблем безпеки за межами Європи натрапило на небажанням США ділитися з партнерами сферами впливу в регіоні Близького Сходу і Центральної Азії. Виключення становила лише Велика Британія як

¹³⁰⁷ Dumbrell J. The US–UK special relationship: taking the 21st-century temperature // *The British Journal of Politics and International Relations*. 2009. Vol. 11. p. 69.

¹³⁰⁸ Бжезінський З. Стратегічне бачення Америка і криза глобальної влади / пер. з англ. Г. Лелів. Львів, Літопис, 2012. С. 147.

найближчий союзник з відповідними ресурсами. Як наголошує А. Мартинов, “НАТО вийшло за межі своєї географічної відповідальності, але не перетворилося на глобальну систему безпеки”¹³⁰⁹.

Однією з головних проблем діяльності Альянсу стала недостатня участь держав Європи у забезпеченні його оборонних структур в умовах прагнення американців передати ініціативу по захисту рубежів Європи в руки самих європейців. Серед провідних членів організації лише США і Велика Британія забезпечували передбачений необхідний рівень військових видатків на рівні 2% ВВП¹³¹⁰. НАТО на 2/3 фінансувалося за рахунок США. Упродовж періоду 2007–2013 рр. вони збільшили свою загальну частку в обсязі військових витрат Альянсу з 68% до 73%. Натомість європейські держави-члени скоротили витрати з 30,2% до 25,5%. Частка Британії скоротилася з 7,3% до 6,6%¹³¹¹. Водночас її вклад в оборонний бюджет НАТО залишався на другій позиції, значно відстаючи від США. Європейці за останні чверть століття фактично втратили здатність захищати свої території на випадок загрози тотальної війни.

Послаблення міжнародних позицій Сполучених Штатів і криза політичного розвитку НАТО затребували більшої згуртованості, посилення відповідальності держав ЄС за безпеку регіону і ближньої периферії. Натомість спостерігалось посилення відмінностей у позиціях європейців щодо актуальних проблем розвитку міжнародних відносин в регіоні, зокрема, відносин з Росією. Явний програш стратегії США і керівництва НАТО щодо надання Україні і Грузії статусу кандидатів на вступ до Альянсу засвідчили результати Бухарестського саміту 2-4 квітня 2008 року. Лідери Франції і ФРН, остерігаючись погіршення відносин з Москвою та подальшого посилення впливу США, наклали вето на американо-британські ініціативи з надання згаданим країнам Плану дій щодо членства. Американському впливу в НАТО було завдано чергового удару. НАТО і ЄС не досягли взаємодії в ході російсько-грузинського конфлікту в серпні 2008 року. Альянс опинився за межами врегулювання конфлікту.

З приходом до влади в США адміністрації президента Б. Обами в НАТО розпочався процес активних пошуків виходу із застою.

¹³⁰⁹ Мартинов А.Ю. Зазнач. твір. С. 175.

¹³¹⁰ Always waiting for the US cavalry // *The Economist*. 2011. Jun 10. p. 3.

¹³¹¹ Кордесмен Е. НАТО та Україна: необхідність у реальній світовій стратегії та у європейських партнерах, аніж паразитах // *Євроатлантична Україна*. 17.06.2014. URL: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=11010&news_show_type=1&

Ювілейний саміт Альянсу 3-4 квітня 2009 р. в Страсбурзі і Кельні відзначився пошуками шляхів підвищення його ефективності в кризових ситуаціях. Основний акцент зроблено на реформуванні структур організації на засадах збільшення компактності та економічної ефективності¹³¹². Учасники саміту констатували потребу в оптимізації стратегічної співпраці між НАТО та ЄС, визнавши важливість посилення ЄПБО/СПБО.

Паралельно з дискусіями щодо майбутнього Північноатлантичного Альянсу відбувалася ратифікація Лісабонського договору Європейського Союзу, який став черговим компромісом між позиціями євроскептиків та єврооптимістів і не сприяв кардинальному посиленню СПБО¹³¹³. Слабкість регіональних структур безпеки підтвердила неспроможність замінити оборонні гарантії США. Європейський Союз значно відставав від США по усьому комплексу військових ресурсів, що зумовлювало його підпорядковане становище і залежність від Альянсу. Наприклад, витрати на оборону європейських членів Альянсу у 2011 році становили 1,6 % ВВП (282,9 млрд. дол.), тоді як США – 4,8 % ВВП (685,6 млрд. дол.)¹³¹⁴. При цьому на НАТО припадало 60% світових оборонних витрат¹³¹⁵. На відміну від американців, європейці не мали достатніх транспортних засобів, гвинтокрилів, високоточної зброї для здійснення відповідних військових операцій. На політичному рівні відставання ЄС від можливостей НАТО у сфері безпеки засвідчило довгоочікуване повернення Франції до військових структур Альянсу, офіційно проголошене на саміті організації в квітні 2009 року. Керівництво Великої Британії привітало такий крок французьких партнерів¹³¹⁶.

У цих обставинах Північноатлантична Рада на саміті в Лісабоні 20 листопада 2010 р. прийняла рішення розширити підхід до розв'язання кризових ситуацій і вдосконалити можливості НАТО у забезпеченні стабілізації та відновлення постконфліктних регіонів. Прийнята нова

¹³¹² Declaration on Alliance Security. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Strasbourg / Kehl on 4 April 2009 URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_52838.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 15.04.2017).

¹³¹³ Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на розвиток СПБО ЄС у контексті євроатлантичного співробітництва (1990-2015) // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2015. Випуск 36. Ч. 3. С. 95.

¹³¹⁴ Hallams E. A Transatlantic Bargain for the 21st century: the United States, Europe and the Transatlantic Alliance. Washington: Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, September 2013. p. 26.

¹³¹⁵ Коцюруба К.О. Концепція "smart defence" як вимушений тренд сучасного глобалізованого світу // Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б. та ін. К.: КиМУ, 2013. Вип. 6. С. 102.

¹³¹⁶ UK-France Summit press conference. Tuesday Wales Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales. 05 Sep. 2014. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 17.07.2016).

/speeches/uk-france-summit-press-conference—2

Стратегічна концепція НАТО одним з головних завдань організації визначила попередження і врегулювання конфліктів, стабілізацію ситуації, що фактично співпадало із завданнями Євросоюзу і свідчило про діяльність обох організацій на спільному територіально-функціональному просторі. Як певний докір ЄС звучала констатація факту наявності в Альянсу “унікальних можливостей управління конфліктами”, здійснення постконфліктних військово-цивільних заходів¹³¹⁷. Водночас НАТО визнало важливість більш сильної європейської оборони. В умовах проголошених намірів комплексного скорочення військових видатків та особового складу, інтерес НАТО до розвитку автономних європейських оборонних структур був стратегічно виправданим. Прем'єр-міністр Італії С. Берлусконі напередодні саміту запропонував створити сильну об'єднану армію країн Євросоюзу як засіб економії ресурсів держав ЄС і НАТО. Однак керівництво останнього попередило про можливість часткового об'єднання можливостей держав Альянсу виключно на його базі¹³¹⁸. Задекларований рівень співпраці між обома організаціями був не надто високим. Практична співпраця між силами та персоналом НАТО і ЄС відбувалася лише під час місій в Македонії, Боснії і Косово, у боротьбі з піратством в Сомалі, з окремих питань врегулювання ситуації в Афганістані. Водночас питання Іраку і Дарфура не входили до їх спільного порядку денного¹³¹⁹. Також на саміті НАТО в Лісабоні прийнято рішення створити систему протиракетної оборони (ПРО) Альянсу, покликану зміцнити присутність США в Європі.

Європейська політика нового британського уряду Д. Кемерона загалом не сприяла посиленню європейської оборонної ідентичності та поглибленню відносин СПБО ЄС і структур НАТО. Перші роки правління коаліційного Кабінету міністрів консерваторів і ліберальних демократів відзначалися намаганнями певною мірою дистанціюватися від обох головних векторів зовнішньої політики з метою переосмислення перспектив країни на міжнародній арені. Характерною особливістю британського атлантизму стала його прагматизація, що знайшло прояв у намаганні подолати “сліпу

¹³¹⁷ Active Engagement, Modern Defence Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon. 19 Nov. 2010. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_68580.htm (дата звернення: 18.03.2017).

¹³¹⁸ Берлусконі: армии стран Евросоюза – карлики и гномы против РФ, США и Китая // DP.ru. 29 октября 2010. URL: http://www.dp.ru/a/2010/10/29/Berlusconi_armii_stran_ (дата звернення: 13.02.2017).

¹³¹⁹ Keohane D. Unblocking EU-NATO Co-Operation // Bulletin of Centre for European Reform. June/July 2006. Issue 48. URL: <http://www.cer.org.uk/publications/archive/bulletin-article/2006/unblocking-eu-nato-co-operation> (дата звернення: 14.04.2017).

лояльність” у відносинах з США¹³²⁰. Однак коригування підходів керівництва Великої Британії до атлантичної політики не мало системного впливу на участь в європейській оборонній інтеграції, яка залишалася помірковано-негативною.

Принцип атлантизму залишався ідейно-політичною опорою зовнішньої політики Великої Британії. У Стратегічному огляді безпеки та оборони 2010 року серед п'яти пріоритетів зовнішньої політики держави у порядку значимості передбачено відносини з США, двосторонню військову співпрацю з партнерами, співпрацю з ООН, членство в НАТО як “наріжному камені” оборони Великої Британії і зрештою участь у зовнішній діяльності ЄС¹³²¹. Першість атлантичних зобов'язань підтверджена Д. Кемероном при підписанні угод про військову співпрацю з Францією у листопаді 2010 року. Сторони взяли зобов'язання “сприяти ближчій співпраці між НАТО і ЄС”¹³²². Під час міжнародної військової кампанії в Лівії у березні – жовтні 2011 р. британський уряд наклав вето на французькі пропозиції про передачу силам ЄС можливості здійснювати оперативні дії і створення Європейського командного центру операції, надавши перевагу штабу НАТО. Цей акт вчергове підтвердив визначення Британії як “європейського партнера з атлантичною сутністю”¹³²³. Водночас не лише пронатівська позиція королівства стала причиною відсторонення СПБО ЄС від проведення операції в Лівії. Неможливість дійти консенсусу серед держав-членів ЄС щодо здійснення операції проти режиму М. Каддафі через утримання Німеччини і ряду інших країн ЄС, військово-технічну залежність від ресурсів США і неспроможність більшості членів об'єднання вносити дієвий вклад у забезпечення затратної системи європейської безпеки вчергове показали політичну і військово-технічну неспроможність СПБО стати дієвим механізмом гарантування безпеки Європи. Хоча операція пройшла під командуванням НАТО згідно мандату ООН, розкол в рядах європейських краї-членів Альянсу, частина з яких утрималася проти військових дій (лише 9 з 28 членів надали війська), засвідчив кризу єдності в організації. Тому НАТО (США) насамперед надало

¹³²⁰ Prime Minister article in Wall St. Journal: UK-US relations. Published 20 July 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/pm-article-in-wall-st-journal-uk-us-relations> (дата звернення: 17.08.2016).

¹³²¹ Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review. London, 2010. 77 p.

¹³²² UK–France Summit 2010 Declaration on Defence and Security Co-operation. Tuesday 2 November 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-france-summit-2010-declaration-on-defence-and-security-co-operation> (дата звернення: 09.10.2016).

¹³²³ Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях: навч. посібн. К.: Київський університет, 2011. С. 254.

відповідні техніко-логістичні ресурси і високоточну зброю для проведення військової кампанії коаліції союзних держав на чолі з Францією і Великою Британією. На фоні лівійської кампанії навіть у Британському парламенті лунали заклики до перегляду надмірної залежності функціонування Альянсу від США¹³²⁴.

Скорочення кількості британських військ на 8% і видатків на оборону, яке розпочалося незадовго після приходу до влади коаліційного уряду у 2010 році, критичне ставлення консерваторів до розвитку СПБО, що дисонувало з тодішньою позицією Вашингтона, створили додаткові проблеми для розвитку НАТО і ЄС. Велика Британія традиційно посідала друге місце в Альянсі за військовими показниками і перше серед європейських членів організації. У Декларації Чиказького саміту держави-члени Альянсу члени організації визнали потребу ЄС у “більш потужних і боєздатних оборонних силах”¹³²⁵. Альянс висловив готовність співпрацювати з Євросоюзом з обміну ресурсами і взаємодоповнення під час реалізації високотехнологічної та водночас економної програми “Розумна оборона” (Smart defence), одним із завдань якої є збалансованість американського і європейського військового потенціалу, посилення кооперації і спеціалізації держав-членів у сфері військового будівництва і ВПК. Схвалено зусилля ЄС щодо формування ресурсів дозаправки у повітрі, розвитку медичного забезпечення, військово-морського спостереження і підготовки. Однак вето британської сторони на подальший розвиток збройних сил та командно-штабних структур Євросоюзу, оприлюднене під час саміту Європейської Ради в Брюсселі 19-29 грудня 2013 р., в якому брав участь Генеральний секретар НАТО А.Ф. Расмуссен, засвідчило, що керівництво держави більше не робило ставку на формування ЄС як одного з провідних суб’єктів політики безпеки в Європі і світі, рівноцінного партнера Альянсу. На першому після згаданого саміту ЄС засіданні міністрів оборони держав Союзу в Афінах 20 лютого 2014 р. королівство представляв лише статс-секретар Міністерства оборони.

Першість атлантизму у зовнішній політиці Великої Британії проявився під час кризи міжнародних відносин у зв’язку з початком збройної агресії Росії на території України, що розпочалася з анексії Криму в березні 2014 року. Події в Україні стимулювали активізацію

¹³²⁴ Operations in Libya. Ninth Report of Session 2010–12. House of Commons. Defence Committee. Volume I: Report, together with formal minutes, oral and written evidence. London, 2012. p. 8.

¹³²⁵ Chicago Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Chicago on 20 May 2012. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm?mode=pressrelease (дата звернення: 13.06.2016).

діяльності НАТО у період відносного застою організації від початку 2000-х років. Російська агресія засвідчила необхідність переформатування європейської політики США і НАТО, їх повернення до європейської зони зосередження у зв'язку з відновленням стратегічної загрози зі Сходу. Альянс знову отримав стратегічного суперника і фактично віднайшов сенс функціонування в Європі XXI століття. Це означало реорієнтацію його військової потуги на виконання комплексних завдань оборони і підвищення готовності до стратегічного протистояння при збереженні новітніх функцій. Відбулося зміщення акцентів в політиці НАТО на оборону регіону ЦСЄ.

Відповідно до рішень саміту НАТО в Ньюпорті (Уельс) 4-5 вересня 2014 р. британський уряд виступив одним з провідних учасників формування нових військових з'єднань НАТО. З метою стримування російської агресії заплановано передислокацію з Німеччини до Польщі і країн Прибалтики до 20 тис. британських військових як частин "постійної присутності"¹³²⁶. До кінця 2015 року на Схід Європи переведено 3,5 тис. чол. військового персоналу¹³²⁷. Британська авіація (винищувачі "Тайфун") з 2015 року здійснює патрулювання повітряного простору Балтії. Прийнято рішення створити "Високомобільні Об'єднані сили підвищеної готовності" (Very High Readiness Joint Task Force) у формі багатонаціональних бойових груп (кожна має складатися з сухопутної бригади чисельністю близько 5 тис. чол., частин повітряної і морської підтримки, сил спецназу) за участі британський військ, які могли б розгорнутися в зоні проведення операції упродовж 2-5 днів, а також проводити регулярні оперативні військові навчання. Окрім того під британським командуванням розпочато процес формування до 2018 року військових сил швидкого реагування "Об'єднані експедиційні сили" (Joint Expeditionary Force) за участю таких країн, як Данія, Естонія, Латвія, Литва, Нідерланди і Норвегія¹³²⁸. Ініціатива про створення цих сил вийшла з Генерального штабу Великої Британії ще в грудні 2012 року. Однак формування нових підрозділів розпочалося не так швидко, як планувалося, адже нашттовхнулося на проблеми фінансування і скорочення збройних підрозділів європейських держав-членів, які за

¹³²⁶ Hookham M. British troops to deter Russians / M. Hookham // The SUNDI Times. 2014. 3 August. p. 5.

¹³²⁷ NATO Summit 2014: PM end of summit press conference. Speech. 5 September 2014 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/nato-summit-2014-pm-end-of-summit-press-conference> (дата звернення: 14.08.2016).

¹³²⁸ International partners sign Joint Expeditionary Force agreement. 5 September 2014 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/international-partners-sign-joint-expeditionary-force-agreement> (дата звернення: 25.11.2015).

традицією насамперед розраховують на США. Про можливість виділення експедиційних сил Альянсу в розпорядження ЄС не йшлося. Усі вони стали частиною Сил реагування НАТО. В країнах Прибалтики і Польщі створено нові регіональні центри військового командування і контролю¹³²⁹. Висловлено готовність посилювати можливості союзників шляхом надання матеріально-технічної допомоги, розвитку інфраструктури аж до розташування конкретних баз. Для порівняння, про подібні плани в діяльності ЄС не могло бути й мови. НАТО затвердило заходи щодо підготовки до реагування на гібридні війни, на зразок російських дій в Україні. Задекларовано перегляд тенденції скорочення військових бюджетів, зобов'язання держав-членів відновити і підтримувати основні видатки на оборону на рівні 2% ВВП і 20% військового бюджету на нове устаткування упродовж десяти років. Альянс підтримав санкції Євросоюзу проти Росії, призупинив практичну цивільну і військову співпрацю з Москвою. Про надання Україні військових ресурсів не йшлося. Основні ініціативи матеріальної допомоги залишалися на рівні держав-членів НАТО і ЄС.

Міжнародна криза, спричинена російсько-українським конфліктом, загострила проблеми європейської політичної єдності, здатності ЄС і держав-членів проектувати наявні політико-дипломатичні та військово-політичні ресурси на захист власних інтересів і безпеки території. Недостатній рівень політичного впливу інституцій ЄС на міжнародній арені, відмінність міжнародних інтересів держав-членів, слабкість військових структур підтвердили неспроможність об'єднання виступати самостійним гравцем в міжнародній політиці, консервують залежність європейців від американських гарантій безпеки. Як зазначав З. Бжезінський, "Європа мусить визначити свій політичний статус і при цьому далі залежати від Америки заради власних інтересів"¹³³⁰.

В складних умовах невизначеності подальшого розвитку ЄС та взаємин Великої Британії з об'єднанням її керівництво, відновивши традиційну історичну роль королівства останнього півстоліття – найближчого союзника США, лідера НАТО в Європі і рупора американської позиції, фактично відкинувши політичні і безпекові можливості врегулювання російсько-українського конфлікту на рівні

¹³²⁹ Wales Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales. 05 Sep. 2014. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 17.07.2016).

¹³³⁰ Бжезінський З. Знач. твір. С. 67.

ЄС, де його вплив неухильно зменшувався, надало перевагу структурам Альянсу. Саме з НАТО британський уряд ототожнював реальний механізм збереження свого впливу на міжнародній арені, зокрема, в державах ЦСЄ. Головну ставку Лондон зробив на розвиток Сил реагування Альянсу як фактор протидії можливій російській агресії на території держав НАТО і ЄС. В Національній стратегії безпеки та оборони Сполученого Королівства 2015 року в системі ключових партнерів держави на євроатлантичному просторі ЄС показово згаданий останнім після НАТО, США, Франції, Німеччини та інших. Структури безпеки Союзу традиційно розглядаються як доповнення до ресурсів Альянсу¹³³¹.

Загострення відносин з Брюсселем, тривалі непрості відносини з Росією виключили британську сторону з найбільш імовірних учасників міжнародних переговорів в рамках “Нормандського формату”. Порухення балансу між атлантичним і європейським напрямками зовнішньої політики країни урядом Д. Кемерона через ізоляціоністський курс в європейських справах призвело до зниження ролі держави в ЄС, послабило його і поставило під сумнів можливість реалізації комплексного проекту Трансатлантичного партнерства, ґрунтованого на ідеї рівноцінної співпраці США і об’єднаної Європи, особливо на фоні поширення в Сполучених Штатах антиєвропейського популізму.

У згаданій п’ятирічній Національній стратегії безпеки та оборони від 2015 року британський уряд підтвердив зобов’язання підтримувати витрати на оборону на рівні 2% ВВП згідно стандартів НАТО і задекларував збереження статусу країни як провідної військової сили Альянсу в Європі. З 2014 року спостерігалось похвалення активності Великої Британії в діяльності сил і розвитку ресурсів Альянсу. Її керівництво виділяло техніку для Балтійського повітряного патрулювання союзних військ, кораблі і армійські підрозділи для навчань НАТО, спільно з США працювало над накопиченням військових ресурсів в Польщі. Сполучене Королівство розвивало інтенсивну військову співпрацю з Францією, Німеччиною, Італією, Іспанією, партнерами з Північної групи (зокрема, Польща, Швеція, Фінляндія), формувало спільні експедиційні сили в рамках НАТО за участі Нідерландів, Норвегії, Данії і країн Прибалтики, трансформувало власні збройні сили відповідно до потреб часу.

¹³³¹ National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. A Secure and Prosperous United Kingdom. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. November 2015. London, 2015. p. 53.

Водночас Велика Британія продовжувала брати участь у ряді місій ЄС і розвитку механізмів цивільного захисту. Лондон взяв активну участь в розробці рішень Варшавського саміту НАТО 8-9 липня 2016 р., учасники якого констатували наявність “дуги небезпеки та нестабільності” вздовж периферії Альянсу і за його межами на Сході Європи (загроза від Росії), Близькому Сході і Півночі Африки (функціонування терористичної організації “Ісламська держава Іраку і Леванту” (ІДІЛ))¹³³². Головними завданнями співпраці з ЄС визнано протидію гібридним загрозам, зміцнення оборонного потенціалу, безпека морського простору і проведення військових навчань. Такі завдання відповідали основним акцентам сучасної взаємодії обох організацій. З травня 2015 р. ЄС і НАТО вирішили об’єднати зусилля у сфері кібербезпеки і боротьби з “гібридними” конфліктами. Альянс підтримав зусилля Союзу в Егейському морі щодо стримування і контролю за нелегальними міграційними потоками з країн Африки і Близького Сходу¹³³³.

На фоні активізації діяльності Альянсу в Європі Євросоюз не оминув нагоди нагадати про себе як суб’єкта світової політики безпеки і партнера НАТО та нарешті представив сучасну комплексну стратегію викликів на назрілі світові проблеми безпеки. Напередодні зустрічі Північноатлантичної Ради у Варшаві, на своєму саміті в Брюсселі 28 червня 2016 р. Європейська Рада розглянула документ “Глобальна стратегія зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу”. В унісон НАТО в ЄС констатували загрози європейській безпеці зі Сходу, від поширення тероризму і насилля на Півночі Африки та на Близькому Сході. У порівнянні з Стратегією європейської безпеки 2003 року зафіксовано розширення переліку викликів для Співтовариства, головними з яких вказано проблеми енергетичної безпеки, міграцію, зміни клімату, насильницький екстремізм, гібридні війни. Пріоритетами зовнішньої політики ЄС визначено: зміцнення безпеки та оборони; інвестування у стійкість держав і суспільств на Сході і Півдні; розробка комплексного підходу до конфліктів і криз; заохочення і підтримка спільних регіональних дій; посилення глобального управління на основі міжнародного права¹³³⁴. ЄС нарешті офіційно визнав необхідність поєднання “м’якої” і “твердої” сили в

¹³³² Warsaw Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 20.04.2017).

¹³³³ Bond I., Besch S., Gostyńska-Jakubowska A., Korteweg R., Mortera-Martinez C., Tilford S. Europe after Brexit Unleashed or undone? London, April 2016. p. 10.

¹³³⁴ Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy. June 2016. Brussels, 2016. pp. 9-10.

своїй діяльності як забезпечення глобальної ролі. Заклики до посилення колективного голосу держав-членів Союзу на міжнародній арені та єдності Європи перед загрозами глобальній безпеці, які підкреслювали міжнародні амбіції Союзу, традиційно розходилися з реаліями розвитку об'єднання і його взаємин з ключовими партнерами. Зокрема, у висновках того ж Брюссельського саміту Європейська Рада акцентувала увагу на автономії Спільноти у прийнятті рішень і процедур, необхідності дотримання принципу відкритості у співпраці ЄС з НАТО¹³³⁵. Такий не дуже помітний, але промовистий змістовий дисонанс між робочим і стратегічним документами керівних органів Союзу загалом став звичним явищем і підтвердив спорадичне прагнення його керівництва підвищити статус і можливості об'єднання не реальними справами, а деклараціями. Серед іншого документ мав завдання переконати світову спільноту, насамперед США і НАТО, у згуртованості Євросоюзу, незважаючи на результати британського референдуму 23 червня 2016 року. Досягнення більшої єдності ЄС без Великої Британії не є гарантованою. У той час, коли НАТО здійснює практичні дії щодо європейської оборони, ЄС все ще формує плани посилення свого оборонного потенціалу, вдовольняючись “стратегічною автономією”¹³³⁶.

Євросоюзу та його державам-членам доведеться провести значну роботу, аби досягти статусу глобальної сили в контексті традиційного військово-політичного впливу, навіть в рамках розширених “петерберзьких завдань”. Військово-технічна і стратегічна залежність від НАТО надалі буде стримувати міжнародний вплив ЄС. Водночас відзначаємо достатньо реалістичний характер зазначеного документа, в якому йдеться про необхідність європейців самим подбати про власну безпеку, здатність захищатися від зовнішніх загроз¹³³⁷.

Гіпотетично Велика Британія у перспективі може вирішити повернутися до складу Європейського Союзу лише тоді, коли США у військовому плані відійдуть з Європи, а Співтовариство перейме на себе принаймні частину функцій колективної безпеки НАТО. В сучасних умовах така перспектива видається нереалістичною (принаймні, доки не буде нівельована загроза тотальної війни з боку

¹³³⁵ European Council meeting (28 June 2016). Conclusions. Cover note. Brussels, 28 June 2016 (OR. en) // European Council. EUCO 26/16. CO EUR 5, CONCL 3. p. 7.

¹³³⁶ Council conclusions on the Global Strategy on the European Union's Foreign and Security Policy – Council conclusions (17 October 2016). Outcome of proceedings. Luxembourg, 17 October 2016 (OR. en) // Council of the European Union. 13202/16. CFSP/PESC 814. CSDP/PSDC 572. 4 p.

¹³³⁷ Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. Op. cit. p. 19.

Росії), але в умовах недостатньо прогнозованого розвитку системи міжнародних відносин, посилення нетрадиційних загроз безпеки (тероризм, кібератаки, фінансові злочини, гібридні війни, транскордонна злочинність) теоретично можливою. Для ЄС важливо поглиблювати співпрацю з Альянсом як запорукою посилення свого глобального впливу і водночас активізувати розвиток СПБО на основі розширення власної мережі економічної і політичної співпраці по всьому світу. Зазначимо, що після виборів Президента США 8 листопада 2016 р. і перемоги критично налаштованого до Євросоюзу Д. Трампа, який в ході передвиборчої кампанії пообіцяв вивести американські війська з Європи у випадку незадовільного фінансування європейцями оборони, на екстреному засіданні міністри закордонних справ держав ЄС прийняли заяву про необхідність зміцнення власної безпеки і збільшення видатків на оборону¹³³⁸. Більше конкретики містили рішення саміту Європейської Ради в Брюсселі 15 грудня 2016 р., в яких основний акцент зроблено на збільшенні інвестицій в науково-технічні оборонні розробки та співпраці з НАТО¹³³⁹. Спільна декларація від 8 липня 2016 р. у Варшаві і заява керівництва обох організацій від 6 грудня 2016 р. в Брюсселі містили розширений перелік конкретних завдань співпраці (гібридні загрози, міграція, кібер-безпека, розвідка, розвиток ВПК тощо) в умовах спільних загроз безпеці, реалізація яких дасть можливість нарешті вивести відносини між сторонами на якісно новий рівень. В сучасних умовах різкого підвищення вимог керівництва США до вкладу європейців в систему атлантичного співробітництва одного підвищення обсягів фінансування оборони європейських держав для заспокоєння Вашингтона буде явно недостатньо, про що прямо заявив Генеральний секретар Альянсу Є. Столтенберг¹³⁴⁰. Європейські члени НАТО повинні продемонструвати єдність поглядів і завдань, спрямованих на створення повноцінної “європейської опори” як механізму посилення Альянсу і збереження присутності США в Європі. Зрештою це матиме сприятливий вплив для розвитку ЄС на внутрішньому рівні, на якому у нього не менше проблем, ніж на зовнішньому, надасть його функціонуванню нового політичного імпульсу та посилить

¹³³⁸ Аросев Г. В Европе намерены выделять больше средств на безопасность и оборону // Deutsche Welle. 14.11.2016. URL: <http://www.dw.com/ru/в-Европе-намерены-выделять-больше-средств-на-безопасность-и-оборону/a-36379675> (дата звернення: 21.07.2016).

¹³³⁹ European Council meeting (15 December 2016) Conclusions. Brussels, 15 December 2016 (OR. en) / European Council. EUCO 34/16. CO EUR 10, CONCL 5. p. 4.

¹³⁴⁰ Guéhenno J.-M. Why NATO needs a European pillar // Politico PRO. 2/11/17. URL: <http://www.politico.eu/article/why-nato-needs-a-european-pillar-defense-donald-trump-putin-russia/> (дата звернення: 03.04.2017).

міжнародний вплив. В іншому випадку Союз опиниться на периферії міжнародних інтересів керівництва США, втратить підтримку головного партнера, а відцентрові тенденції серед його держав посиляться.

З 1 січня 2017 р. Велика Британія очолила командування 3-тисячним контингентом Високомобільних Об'єднаних сил підвищеної готовності НАТО (загальна чисельність 20 тис. чол.), до яких задіяні 14 держав-членів організації¹³⁴¹. Велика Британія очолює новостворену багатонаціональну бойову групу оперативних сил в Естонії і бере участь в аналогічній групі на території Польщі. В обставинах недостатньо прогнозованої політики нового американського керівництва щодо збереження подальшого домінування США в системі європейської безпеки Велика Британія отримала теоретичну можливість реалізувати власні лідерські амбіції в Європі у військово-політичній сфері через атлантичні структури. Однак в умовах зменшення впливу країни на європейські політичні процеси і погіршення відносин з регіональними партнерами через вихід з ЄС, скорочення військових видатків і чисельності збройних сил упродовж останнього десятиліття, збереження залежності від США у головних параметрах безпеки реалізувати таку можливість буде дуже складно.

Отже, завершення “холодної війни” привело НАТО до необхідності реформування завдань, функцій і стратегії діяльності в нових геополітичних умовах. Зміщення інтересів США до інших регіонів світу і початок скорочення американської військової присутності в Європі поставили перед європейськими державами питання про необхідність більшого вкладу у власну безпеку. Ліквідація загрози тотального військового протистояння і поширення нових видів загроз безпеці Європи зумовили включення до Стратегічної концепції НАТО функцій попередження та управління конфліктами, постконфліктного врегулювання, розширення його сфери діяльності за межі традиційної зони.

Позиція Великої Британії як вірного прихильника атлантизму і першого союзника США стала одним з вирішальних і водночас суперечливих чинників становлення ЄПБО/СПБО ЄС, налагодження його відносин з НАТО. Велика Британія як другий після США провідний учасник НАТО прагнула посісти провідні позиції в його реформуванні, основним завданням якого вбачала збереження цілісності системи атлантичної співпраці, присутності військ США в

¹³⁴¹ British Force lead NATO spearhead force. 01 January 2017 // The British Army. Ministry of Defence. URL: <http://www.army.mod.uk/news/28881.aspx> (дата звернення: 19.04.2017).

Європі, уникнення формування конкурентних автономних європейських структур безпеки, що стало можливим внаслідок активізації роботи ЗЄС та особливо створення Європейського Союзу з його СЗППБ. Саме тому британські уряди до кінця 1990-х років виступали проти надання ЄС військово-політичних ресурсів і підтримували збереження ЗЄС як основи “європейської опори” НАТО в руслі концепції “Європейської ідентичності у сфері безпеки та оборони”. Лейбористи на чолі з Т. Блером, врахувавши вимоги часу, пішли на фактичну ліквідацію ЗЄС і передачу функцій безпеки та оборони Євросоюзу, що відкрило шлях для налагодження прямих відносин між ЄС і НАТО. При цьому розвиток ЄПБО/СПБО не виходив за рамки британської вірності атлантизму і примату збереження цілісності атлантичного союзу, в якому європейська складова надалі відігравала підпорядковану роль.

Підписання угод “Берлін плюс” з Європейським Союзом стало одним з головних елементів реформування Північноатлантичного Альянсу. Розкол в рядах європейських держав щодо підтримки війни США в Іраку у 2003 році засвідчив вразливість американо-британського варіанту плюралістичного співтовариства безпеки у формі Атлантичного Союзу. Політична і стратегічна криза НАТО на початку 2000-х рр. посилила актуальність створення європейських оборонних структур. Однак неспроможність держав ЄС сформувати належні військові ресурси у намічені строки, спротив “атлантистів”, насамперед Великої Британії, призвели до загальної невдачі автономізації СПБО. Формування нових функцій Альянсу, пов’язаних з управлінням кризами і миротворчою діяльністю, посилили конкуренцію і нерідко дублювання функцій між ЄС і НАТО, які діють на одному територіальному полі безпеки.

Чинний “розподіл ролей” між НАТО і ЄС знижує мотивацію держав-членів останнього для розвитку автономного військового потенціалу і призводить до перманентних проявів політичного безсилля Європи. Водночас змінився характер і рівень лідерства США. В сучасних умовах Сполучені Штати не готові повністю гарантувати європейську безпеку. Першим реальним свідченням небажання американців наодинці вирішувати європейські проблеми стала військова кампанія в Лівії 2011 року. Однак при реагуванні на міжнародні конфлікти первинна стратегічна ініціатива і готовність до практичних дій надалі належить НАТО (США), а механізми СПБО розглядаються самими державами ЄС як додаткові. Події навколо російсько-українського конфлікту довели проблемність поєднання

інтересів ЄС і НАТО без патронату Сполучених Штатів, які залишаються центральним елементом системи атлантичного взаємодії, гарантом єдності європейського сегмента Заходу.

Керівництво Великої Британії різних періодів, зокрема, уряд Д. Кемерона, завдяки своїй політиці прямолінійного атлантизму і нехтування власних інтересів та можливостей в Європі на пряму причетне до стратегічної і військово-технічної слабкості СПБО ЄС, нездатності Союзу бути гарантом безпеки своїх територій і дієво реагувати на відповідні проблеми в державах найближчої периферії. Лондон відверто надав перевагу участі у формуванні нових Сил реагування НАТО, відкинувши розвиток військових ресурсів ЄС як другорядний. Хоча в умовах російської агресивної зовнішньої політики увага європейців зміщена з проблем розвитку військово-політичних можливостей ЄС до традиційних атлантичних структур безпеки, гіпотетично не виключене зміцнення військових структур Європейського Союзу та їх активізації на міжнародній арені по завершенні процесу виходу Великої Британії з його складу. Однак для цього насамперед потрібна політична воля членів об'єднання. Союз нарешті матиме можливість створити власну штаб-квартиру. Водночас вихід з об'єднання такого потужного учасника, як Сполучене Королівство стане непростим випробуванням для ЄС, ускладнить завдання учасників інтеграції у сфері безпеки та оборони, послабить і до того непрості та не надто продуктивні стосунки ЄС з НАТО. Реалізація "Brexit" негативно вплине на реалізацію планів британських еліт забезпечити лідерство країни в європейській системі безпеки при подальшому формуванні "європейської опори" НАТО, навіть за умови збереження провідних позицій в Альянсі.

У Європейського Союзу в середньостроковій перспективі немає шансів подолати допоміжну роль у відносинах з НАТО. Більшість учасників інтеграції цього і не прагнуть, адже безпекова незалежність надто дорога і відповідальна справа. Зрештою 22 із 28 членів Альянсу (разом з Британією) є членами ЄС, які розподіляють свої військові можливості для обох організацій. Реалізація повноцінної СПБО Євросоюзу як гіпотетично самостійного суб'єкта світової системи безпеки неможлива без зміни глобального впливу США і завдань НАТО, що нереально в умовах збереження російської загрози. ЄС варто намагатися розвивати тіснішу співпрацю згідно заявлених спільних завдань на основі взаємодоповнення. В умовах міжнародної моделі часткової "холодної війни" ні для ЄС, ні для Великої Британії до кінця місце ще не визначене.

6.2. Місце військово-оборонного комплексу Великої Британії в системі кооперації ВПК держав Європейського Союзу

Розвиток військової компоненти Європейського Союзу, активні дискусії щодо якого розпочалися на початку 1990-х рр., поставили на порядок денний питання про створення автономної регіональної системи військово-промислового комплексу (далі – ВПК) держав об'єднання. Велика Британія як провідний учасник європейської безпекової кооперації в рамках НАТО, ЗЄС, ОБСЄ, на міждержавному дво- і багатосторонньому рівнях, володіючи значними військово-технічними ресурсами і досвідом розвитку новітнього ВПК, об'єктивно претендувала на лідерство у цій галузі інтеграції. З огляду на складність і тривалість формування СПБО ЄС, розвиток кооперації ВПК держав об'єднання став каталізатором здатності Союзу створити власну військово-технічну базу для виконання визначених військово-політичних завдань як одного з провідних учасників європейської та світової системи безпеки.

Розвиток військової кооперації між державами Західної Європи розпочався задовго до створення ЄС і не був пов'язаний з процесом формування Європейських Співтовариств, перед якими первинно ставилися лише економічні завдання. Період 1950–1980-х рр. можна вважати історично підготовчим етапом для переходу до розбудови європейської системи ВПК. Першою спробою на нормативно-інституційному рівні започаткувати багатосторонній формат такої системи став Договір про створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС) від 27 травня 1952 р., в якому країни регіону погоджувалися на підготовку і виконання спільних програм озброєння, оснащення, забезпечення і створення військових споруд Європейських оборонних сил, виробництва і торгівлі озброєннями (ст. 101)¹³⁴². Велика Британія не приєдналася до договору, надавши перевагу НАТО і ЗЄС. Основну ставку в Лондоні робили на розвиток “особливих відносин” з Вашингтоном, в основі яких перебувало військове співробітництво, зокрема, тісне поєднання ВПК Великої Британії і США. Однозначного схвалення розвитку незалежного від НАТО військового співробітництва в рамках ЄЕС уникали навіть британські євроінтузіасты¹³⁴³. Водночас Лондон, використовуючи свої провідні

¹³⁴² Договір, учреждающий Европейское оборонительное сообщество, от 27 мая 1952 г. // История европейской интеграции. Хрестоматия. В 3-х частях. Ч 1. История Европейских Сообществ / Браницкий А.Г., Леушкин Д.В. Н. Новгород, 2014. С. 71.

¹³⁴³ Keohane D. The approach of British Political Parties to a defense role for the European Community // Government and opposition. 1992. Vol. 27. № 3. p. 299.

позиції в ЗЄС і НАТО, намагаючись отримати дивіденди від співпраці з державами ЄЕС. Зокрема, наприкінці 1950-х рр. Форін офіс здійснював активну дипломатичну роботу щодо створення т. зв. “пулу озброєнь” по усіх видах зброї (включно з ядерною) – розподілу виробничих потужностей провідних держав Європи, завданнями якого було переозброєння Німеччини, стримування амбіцій Франції в отриманні нею статусу ядерної держави і закріплення за Британією переваги у виробництві сучасних ракет¹³⁴⁴. Створення Єврогрупи НАТО у 1968 році стало черговою ініціативою британського керівництва, спрямованою на активізацію європейської складової системи атлантичної співпраці, в тому числі у сфері військової промисловості. Однак великого ефекту проект не мав. Основні здобутки європейців на зазначеному напрямі були отримані від міждержавної співпраці за рамками наявних організацій.

Завершення періоду повоєнного відновлення держав Західної Європи та активний розвиток їх виробничих потужностей, період “розрядки” початку 1970-х рр. і коригування американської зовнішньополітичної стратегії (“доктрина Ніксона”), усвідомлення неефективності ЗЄС і слабкості європейських військових можливостей сприяли активізації зусиль країн регіону щодо модернізації збройних сил і розвитку військово-технічної співпраці (далі – ВТС) за рамками наявних організацій. В лютому 1976 р. для здійснення спільного виробництва озброєнь членами Єврогрупи НАТО створено Незалежну європейську групу програмування (НЄГП) (Independent European Programme Group), яка надовго стала основою співпраці ВПК держав Західної Європи. Відокремлений від НАТО статус НЄГП досягнуто на вимогу Франції. Структура не мала договірнього характеру, а її рішення були рекомендаційними.

Міністерство оборони Великої Британії активно підтримувало НЄГП¹³⁴⁵. В другій половині 1980-х рр. на фоні початку остаточної “розрядки” в американо-радянських відносинах відбулася активізація роботи цього форуму. У 1983 році Велика Британія разом з ФРН, Італією та Іспанією розпочала розробку європейського винищувача четвертого покоління EF-2000 “Typhoon” (“Eurofighter”). Британо-французьке протистояння на багатосторонньому рівні не завадило

¹³⁴⁴ Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.). СПб.: Алетей, 2009. С. 80.

¹³⁴⁵ Defence. Western European Union. Commons Sitting of 13 November 1984 // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 13 November 1984. Series 6. Vol. 67. c. 525.

державам розвивати двостороннє ВТС¹³⁴⁶. У 1987 році підписано британо-французьку угоду про створення ядерної ракети, яка запускається з літака. Проводилася робота у тристоронньому форматі (Британія–Франція–Німеччина) зі створення нової протитанкової ракети. Спільно з італійськими партнерами британська сторона розпочала виробництво гвинтокрила ЕН-101 “Merlin”. На нараді міністрів оборони держав-учасниць НЄГП в листопаді 1988 р. досягнуто домовленості щодо розширення залучення фірм третіх держав на конкурентній основі до поставок нової військової техніки¹³⁴⁷.

Співпраця держав Європи здійснювалася на двосторонній та багатосторонній основі і сприяла формуванню регіонального ринку озброєнь. Однак за відсутності інституційно-правового оформлення Групи, конкуренції між провідними державами (насамперед підприємствами Великої Британії і Франції) на її базі так і не вдалося створити єдиного центру координації спільної роботи з виробництва озброєнь в Західній Європі. Структури організації, які відповідали за військове виробництво, фактично залежали від НАТО, де домінувала американська і британська промисловість. Значна частина європейської військової промисловості, насамперед британської, була орієнтована на американські компанії. Велика Британія намагалася посідати проміжне становище між США та європейськими партнерами у галузі військового виробництва і отримувати вигоду на обох напрямках. Увага Британії до НЄГП пояснювалася тим, що надмірне посилення ЗЄС і надання організації можливості стати центром регіональної ВТС не входило в інтереси керівництва держави. З огляду на вказані причини створити єдину структуру кооперації ВПК держав Західної Європи у період “холодної війни” не вдалося.

Формування головних векторів зовнішньої політики Великої Британії у 1940–1980-х рр. і втрата колоніальної імперії змусили Лондон орієнтуватися на врівноваження інтересів двох глобальних лідерів – США і Європейського Співтовариства, що безпосередньо відобразилося на пріоритетах ВТС країни. При цьому традиційно пріоритет надавався відносинам з США, з якими Британія з повоєнних років мала тісну комплексну військово-технічну кооперацію, незрівнянну з співробітництвом із жодною іншою державою Європи і світу.

¹³⁴⁶ Великобританія: епоха реформ / под ред. Ал. А. Громько. М.: Весь Мир, 2007. С. 473.

¹³⁴⁷ Очканов С.А. Роль Великобританії в розвитку внешнеполитической и военно-политической интеграции в Западной Европе (1979 – 1990 гг.): дис. ... кандидата ист. наук: 07.00.03. Томск: 2011. С. 147.

На початку 1990-х рр. після припинення блокового протистояння, змін видів загроз безпеці і характеру збройних конфліктів, які виникали в різних регіонах Європи і сусідньої їй периферії, ліквідації загрози тотальної війни та внаслідок скорочення американських військ в регіоні для Британії набув більшої актуальності розвиток співпраці з європейськими партнерами. Виникла нагальна необхідність реформ у збройних силах, одним з головних завдань яких стало посилення технологічного забезпечення мобільних збройних підрозділів для виконання коротко- і середньострокових операцій високої інтенсивності, проведення небойових операцій місії. Провідні армії світу, насамперед армії держав НАТО, провели масштабні скорочення чисельності особового складу збройних сил і зробили ставку на впровадження новітніх військових технологій. Для держав Європи, які значно відставали у військово-технологічному компоненті від американських партнерів, посилилася потреба розвитку кооперації національних ВПК і формуванні автономного європейського ринку озброєнь.

Кардинальні зміни в системі міжнародних відносин на рубежі 80–90-х років ХХ ст., одним з наслідків яких стала активізація європейських інтеграційних процесів, змусили керівництво Великої Британії змінити підходи до ролі ЗЄС. На фоні досягнутого компромісу щодо формування СЗППБ з перспективою оборонної компоненти Лондон зробив ставку на ЗЄС як основу військового сегмента Євросоюзу і “європейської опори” НАТО. Розвиток самостійного ВПК Євросоюзу розглядався як неприйнятний і шкідливий для системи атлантичного співробітництва. В Маастрихтському договорі ЄС про ВТС держав-членів Євросоюзу не йшлося. На нараді в Бонні (грудень 1992 р.) міністри оборони 13 держав НЄГП прийняли історичне рішення про передачу функцій цього форуму до ЗЄС, чим розпочали процес його включення до структури організації. Узгоджено головні принципи цього процесу: усі держави зберігали право на участь в інших регіональних форумах в галузі озброєнь; рішення приймалися національними директорами з озброєнь усіх держав-членів, підзвітними міністрам оборони; збережено зв’язки НЄГП з НАТО¹³⁴⁸. На засіданні Ради Міністрів ЗЄС в Римі у травні 1993 р. міністри оборони держав-учасниць НЄГП підтвердили основні принципи європейської співпраці в галузі озброєнь. Насамперед рішення в рамках ЗЄС мали прийматися

¹³⁴⁸ History: from the IEPG to the WEAG. 30 March 2005. URL: <http://www.weu.int/weag/> (дата звернення: 07.05.2017).

одноставно. Незалежну європейську групу програмування (НЄГП) було перейменовано на Західноєвропейську групу з озброєнь (ЗЄГО) (Western European Armaments Group) як доповнення до ЗЄС, штаб-квартира якої знаходилася в Брюсселі. Офіційно ЗЄГО стала частиною ЗЄС у квітні 1997 року. На той час про розвиток військово-технічних структур ЄС не йшлося. Водночас уряд Великої Британії приділив особливу увагу міждержавній співпраці ВПК, насамперед кооперації з Францією і ФРН. У липні 1997 р. в рамках ЗЄГО підписано два перших контракти з міжнародним консорціумом у складі провідних радіоелектронних фірм Великої Британії, Франції і Німеччини, пов'язані з розробкою передових радіолокаційних технологій¹³⁴⁹. Уряди зазначених держав підтримали ініціативу Єврокомісії щодо реструктуризації військової промисловості, розпочавши її з авіаційної галузі.

Сполучене Королівство посідало провідні позиції в європейській військовій промисловості. На середину 1990-х рр. серед десяти найбільших оборонних компаній Євросоюзу дві перших позиції посідали британські “British Aerospace” і “General Electric”. В десятку також увійшли “Rolls-Royce” і “GKN”¹³⁵⁰. У 2000 році позиції королівства в системі європейського ВПК ще більше зміцніли. П'ять з шести провідних оборонних компаній ЄС були британськими. Провідні позиції посіла наступниця “British Aerospace” “BAE System”, яка випереджала основного конкурента в Європі мультинаціональну компанію “EADS” і посідала четверту позицію в світовому рейтингу виробників зброї та військової техніки. До того ж британські виробники мали свої частки в інших європейських компаніях.

НЄГП/ЗЄГО працювала в рамках трьох тематичних панелей (груп). Мета панелі I – реалізація економічно ефективних програм спільного виробництва обладнання на виконання військових вимог ООН, покращення Європейського оборонно-промислового потенціалу та підвищення конкурентоспроможності європейського ВПК¹³⁵¹. Створена робоча група в своїй роботі враховувала потреби новосформованого ЄПБО ЄС та ініціативи НАТО. Наголос робився на уникненні дублювання в діяльності обох організацій, на чому особливо наполягала британська сторона. До завдань панелі II входило

¹³⁴⁹ Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июль-сентябрь 1997 г. Вып. 10. URL http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_10 (дата звернення: 28.01.2017).

¹³⁵⁰ Guay T., Callum R. The transformation and future prospects of Europe's defence industry // International Affairs. 2002. No 78. Vol. 4. p. 758.

¹³⁵¹ Principles, Procedures and Methods for the Harmonisation of Military Requirements and the Facilitation of Armaments Co-operation in Europe. WEAG/PI/D-106. Brussels, March 2000. p. 7.

зміцнення позицій Європи у сфері військових досліджень і технологій. Програма “EUCLID”, за участю промислових підприємств і науково-дослідних інститутів певний час була головним інструментом для реалізації цих завдань. В рамках ЗЄГО здійснювалися близько 120 конкретних науково-технічних проекти, які стали частиною 13 загальноєвропейських пріоритетних сфер співпраці. На момент закриття ЗЄГО у травні 2005 р. з них у різній мірі було релізовано 64 проекти. Водночас за рік до цього, у травні 2004 р., міністри оборони ЄС прийшли до висновку, що з цих головних проектів повністю належно виконувалися лише 6¹³⁵². Небезпідставно у найвищих європейських колах висловлювалася критика ефективності ЗЄГО¹³⁵³. Річне фінансування проектів складало приблизно 100 млн. євро щорічно з тенденцією до збільшення. Пропозиції від промислових консорціумів держав-партнерів враховувалися через механізм “EUROFINDER”, який передбачав проведення щорічних конференцій в листопаді із залученням урядових структур і бізнесу. У 1995 році в рамках ЗЄГО (ЗЄС) створено спеціальний дослідницький центр (Research Cell (WRC)), правовий статус якого дозволяв укладати контракти від імені країн-учасниць. Наступним вагомим кроком у розвитку цієї панелі стало підписання 15 травня 2001 р. Меморандуму “Європейських домовленостей для дослідницьких організацій, програм і заходів”, покликаного забезпечувати розробку і науково-технічний супровід військово-технічних проектів і програм. В рамках третьої панелі ЗЄГО досліджувалися головні аспекти загальної економічної політики в галузі оборони та озброєнь, розглядалися конкретні питання транскордонної конкуренції і передачі технологій з метою зміцнення європейської оборонної технологічної бази. Саме представники панелі III вели переговори з ЄС щодо залучення Єврокомісії до співпраці і створення Європейського оборонного агентства (далі – ЄОА).

Зміна політики Великої Британії щодо ЄПБО ЄС після приходу до влади лейбористів у травні 1997 р. призвела до активізації участі країни у європейській військово-технічній співпраці. У червні 1997 р. королівство приєдналося до прийнятої Радою ЄС програми з попередження і протидії незаконних поставок звичайних озброєнь. Після оприлюднення в листопаді 1997 р. меморандуму Єврокомісії щодо реструктуризації військової промисловості, який містив

¹³⁵² Meeting of EU defence ministers. Brussels, 17 May 2004 // EU Security and Defence Policy. Core documents 2004. No 75. Volume V. Paris, February 2005. pp. 76-79.

¹³⁵³ Eekelen van W. Debating European Security, 1948–1998. The Hague, 1998. p. 282.

відповідний проект “спільної позиції” Ради ЄС і “план дій” військово-орієнтованих галузей промисловості, під час головування в Раді ЄС у першому півріччі 1998 р. уряд Т. Блера у співпраці з французькими партнерами підготував проект Кодексу поведінки у сфері експорту озброєнь. Проект схвалили представники держав-членів в рамках Ради ЄС 8 липня 1998 року. Цей рекомендаційний акт став погодженим зводом правил експорту держав Євросоюзу зброї у треті країни. Кодекс передбачав обмеження поставок зброї військовим диктатурам¹³⁵⁴. Британський уряд на засіданні Ради ЄС 4 березня 1998 р. підтримав спільну позицію щодо посилення норм Конвенції по біологічній і токсичній зброї. Так розпочато формування елементів спільної політики ЄС у сфері озброєнь.

На відміну від консерваторів, які орієнтувалися виключно на НАТО і з підозрою розглядали можливість створення нових оборонних структур в Європі, лейбористські проєвропейські починання підтримали ліберальні демократи, які не вважали європейські ініціативи у сфері оборони загрозою для Альянсу за умови їх відповідності зобов'язанням окремих держав. ЄПБО розглядалася як механізм посилення НАТО. Тому партія підтримала активну участь країни в реформуванні європейського оборонного потенціалу, зокрема, створенні спільно транспортної авіації, системи розвідки тощо¹³⁵⁵.

Керівництво Сполученого Королівства пішло на формування авангарду держав Співтовариства у сфері ВПК, що фактично втілювало проект диференційованої інтеграції. 9 вересня 1998 р. Велика Британія спільно з ФРН, Францією та Італією підписали в Фарнборо Конвенцію про надання легального статусу Організації з спільної кооперації у сфері озброєнь (Organisation for Joint Armament Cooperation, з франц. – OCCAR), заснованої 12 листопада 1996 р.¹³⁵⁶. У 2003 і 2005 роках до організації вступили Бельгія та Іспанія. Вона наділялася повноваженнями розміщати прямі замовлення у військовій промисловості держав-членів. OCCAR формально не входила до структури ЗЄС, але розглядалася його керівними органами як

¹³⁵⁴ Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Январь-март 1998 г. Вып. 12. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_12 (дата звернення: 03.11.2016).

¹³⁵⁵ Keetch P. The future of British defence: The liberal democrat view // RUSI Journal. 2002. Vol. 147. № 2. p. 25.

¹³⁵⁶ Convention between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Government of the French Republic, the Government of the Federal Republic of Germany and the Government of the Italian Republic on the Establishment of the Organisation for Joint Armament Cooperation (Organisation Conjointe de Cooperation en Matiere d'Armement) OCCAR. Farnborough, 9 September 1998. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty March 2007. Treaty Series No. 5 (2007). London, 2007. 31 p.

майбутня складова частина і прообраз ЄОА¹³⁵⁷. Франція і Німеччина пропонували у довгостроковій перспективі створити Європейське командування транспортної авіації і погодити європейський проект транспортного літака. У 1998 році Велика Британія приєдналася до створення Європейської авіаційної групи. У липні 2000 р. британські представники у складі шести провідних країн ЄС підписали рамкову Угоду про заходи щодо сприяння реструктуризації та експлуатації європейської оборонної промисловості. Угода визначала спільні правила і процедури у сфері політики озброєнь, які поширювалися на гарантії і безпеку поставок, експортні процедури, обробку і захист технічної інформації, НДДКР, гармонізацію військово-технічних планів¹³⁵⁸.

На зустрічі в Марселі в листопаді 2000 р. міністри оборони держави-члени ЗЄГО погодили приєднання до форуму шести нових учасників (Австрії, Чехії, Фінляндії, Угорщини, Польщі і Швеції). До ЗЄГО входили 19 чинних членів (в. т.ч. Велика Британія), які співпрацювали на основі рівноправності. Необхідність досягнення прогресу у виконанні завдань форуму на початку 2000-х рр. набула особливої актуальності у зв'язку зі скороченням оборонних бюджетів європейських держав і підвищенням темпів технологічних змін, необхідністю формування ЄПБО ЄС.

На початку 2000-х рр. Велика Британія посідала першість у витратах на оборону (1999/2000 – 22,3 млрд. ф.ст.; 2000/2001 – 22,8 млрд. ф.ст.; 2001/2002 – 23 млрд. ф.ст.), що складало бл. 2,8% ВВП. Для порівняння показники Франції склали 2,6%, Німеччини – 1,4% ВВП. Велика Британія посідала другу позицію на світовому ринку озброєнь після США¹³⁵⁹. Разюче виглядала різниця у витратах США і 15-ти держав-членів ЄС у 2001 році на дослідження у військовій сфері. Якщо в Сполучених Штатах відповідний бюджет складав 39,4 млрд. дол. (14% оборонного бюджету), то європейці витратили 9,1 млрд. дол. (7,6% оборонного бюджету)¹³⁶⁰. У 2003 році США експортували до країн ЄС зброю на суму майже 82 млн. дол., а

¹³⁵⁷ Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Апрель-сентябрь 1998 г. Вып. 13-14. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_13-14 (дата звернення: 19.11.2016).

¹³⁵⁸ Bauer S. Can European Defence Industrial Co-operation be made Accountable? // European Security Review. July 2001. Number 7. p. 2.

¹³⁵⁹ Сивков Д.А. Современная военная промышленность Великобритании // Политические, военные и экономические факторы обеспечения безопасности в современных условиях. Сборник докладов молодых ученых и аспирантов на конференции ИМЭМО РАН 16 апреля 2009 г. М.: ИМЭМО РАН, 2009. С. 49-54. С. 50.

¹³⁶⁰ The Military Balance 2001-2002. International Institute for Strategic Studies. London, 2001. p. 145.

закупили військового обладнання на 21 млн. дол.¹³⁶¹. Програма модернізації національної оборони Королівських ЗС орієнтувалася на розвиток США як фундаменту спільних європейських підрозділів. Лондон погодився взяти участь в розробці і створенні сучасного озброєння протиракетної оборони, розвідки, ракетних комплексів і систем наведення. Водночас більшість програм були зорієнтовані насамперед на доповнення сил і ресурсів НАТО. В Брюсселі підтримали пропозицію Лондона про залучення до оборонних ініціатив ЄС європейських країн, які не входили до складу об'єднання, насамперед Туреччини та інших кандидатів на членство. Як зазначає В. Крушинський, зазначена ініціатива стала втіленням британської ідеї колективної безпеки на основі СЗППБ¹³⁶². Вона вписувалася в стратегію протидії євроінтеграції і федералізації Євросоюзу, що відповідає концепції “розширення замість поглиблення”.

Військово-технічна співпраця держав ЄС на рубежі 1990-х – 2000-х рр. розвивалася в рамках виконання програми розвитку ЄПБО “Головна ціль – 2003”, затвердженої на саміті Європейської Ради в Гельсінкі 10-11 грудня 1999 року. Військовий комітет ЄС акцентував увагу на необхідності пріоритетного розвитку “слабких сторін” потенціалу кризового реагування – транспортної авіації, військово-морських сил, дозаправки літаків у повітрі, авіаційних систем збору і обробки інформації, командування і контролю, зброї точного наведення, засобів ПВО. Планувалося заповнити ці прогалини оперативного потенціалу ЄС до 2003 року в контексті виконання “петерберзьких завдань”. В лютому 2001 р. міністри оборони шести держав-членів ЄС (в т. ч. Великої Британії) підписали Угоду про взаємне забезпечення засобами повітряного транспорту і повітряної заправки. Уряди “шістки” (Велика Британія, Іспанія, Італія, Франція, ФРН і Швеція), на яку припадало 90% виробництва військової продукції, 19 листопада 2001 р. схвалили Декларацію про кооперацію у створенні нових військово-повітряних технологій і засобів. Водночас давалися взнаки процеси скорочення військових бюджетів, які напряду стосувалися ВПК. Під час саміту Європейської Ради в Лаакені 14-15 грудня 2001 р. схвалено План дій з європейського оборонного потенціалу (European Defence Action Plan). На міжурядовій конференції в Брюсселі 11-12 лютого 2002 р. сформульовано 19

¹³⁶¹ Носов М. Зачем Европе собственная армия? // Современная Европа. 2005. №1. С. 91.

¹³⁶² Крушинский В.Ю. Формирование позиции Великобритании по вопросу европейского военного сотрудничества // Англия на постимперском пространстве: уроки для России и Европы Материалы “круглого стола” (Москва, Институт Европы РАН, 23 мая 2003 г.). Доклады Института Европы / отв. ред. Ал.А. Громько. М., 2003. № 126. С. 41.

пріоритетних колективних груп (“панелей”) розвитку європейського ВПК, серед яких: ударні гвинтокрили; захист від ядерної, біологічної та хімічної зброї; безпілотні літальні апарати; дозаправка військових літаків у повітрі; крилаті ракети; розвиток штабів; транспортні літаки великої вантажопідйомності тощо¹³⁶³. Комітет з міжнародних справ і оборони Європарламенту 24 січня 2002 р. прийняв резолюцію, в якій підкреслювалася неефективність використання військових бюджетів, необхідність посилення роботи зі створення засобів розвідки, зв’язку і військового забезпечення¹³⁶⁴. За результатами другої конференції з потенціалу ЄПБО 19 травня 2003 р. створено 15 проектних груп з представників різних країн ЄС, кожна з яких очолила одна держава. Групи мали завдання координувати діяльність фірм та організацій у сфері ВПК. Велика Британія очолювала дві з них, які займалися розвитком штабних структур ЄС, систем розвідки і виявлення цілей.

Показовою для участі Великої Британії у розбудові ВПК Євросоюзу стала ситуація навколо формування автономного європейського потенціалу супутникового стеження і розвідки. У той час, коли на черговому франко-німецькому саміті 30 липня 2002 р. підписано договір про об’єднання систем Геліос II (Франція) і САР-Луле (ФРН), уряд Сполученого Королівства відмовився приєднатися до формування європейської розвідувальної системи. В ході згаданого саміту підтверджено зобов’язання обох країн з розробки європейського військово-транспортного літака А400М¹³⁶⁵.

Зазначені спроби координації військово-технічної співпраці на рівні ЄС не були достатньо ефективними. Розвиток повноцінної ЄПБО потребував створення єдиної структури для управління процесом формування європейської ВТС. Вперше ідея створення регіонального агентства озброєнь була висловлена в Європейському парламенті у 1978 році. Однак через небажання більшості членів НАТО створювати суто єврейську структуру новаторський план не був реалізований. В ініційованій Лондоном Декларації про Західноєвропейський союз від 10 грудня 1991 р., узгодженій міністрами держав-членів організації, зафіксовано пункт ст. 5 про необхідність розгляду збільшення кооперації в галузі озброєнь з метою створення Європейського

¹³⁶³ Schmitt B. European capabilities: how many divisions? // EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004) / ed. by N. Gnesotto. Paris, 2004. p. 109.

¹³⁶⁴ Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Декабрь 2001 г. Февраль 2002 г. Вып. 27. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_27 (дата звернення: 06.12.2016).

¹³⁶⁵ Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июнь-август 2002 г. Вып. 29. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_29 (дата звернення: 27.11.2016).

агентства озброєнь¹³⁶⁶. Здійснювалася робота з проектування Європейського агентств з озброєнь. Ще у 1990 році відкрито брюссельський офіс Європейської групи оборонної промисловості (European Defence Industries Group), заснованої у 1970 році як консультативний підрозділ НЄГП, куди увійшли всі національні асоціації оборонної промисловості НЄГП. До завдань групи увійшли: координація досліджень наукових, технічних, економічних, інституційних питань спільного інтересу учасників європейської оборонної промисловості; надання рекомендацій урядам держав-членів. У березні 1993 р. створено спеціальну тимчасову групу для вивчення можливості створення ЄОА. Однак група прийшла до висновку про відсутність умов для створення такого агентства. Британська сторона заблокувала пропозицію швидкого створення агентства. Лондон остерігався ускладнення надходжень неєвропейських (насамперед американських) товарів до Європи і незалежності держав ЄС від НАТО¹³⁶⁷. Від середини 1990-х рр. дискусії навколо проекту ЄОА активізувалися. На зустрічі в Ерфурті 17 листопаді 1997 р. міністри оборони учасників ЗЄГО обговорювали шляхи досягнення прогресу щодо більш ефективної співпраці у галузі озброєнь через створення агентства. Відповідний план затверджено на саміті в Римі 17 листопада 1998 року. На двосторонньому британо-італійському саміті на найвищому рівні в Лондоні 19-20 липня 1999 р. підписано серію документів, серед яких – Декларація про європейську обороноздатність. Сторони з метою створення більш ефективної системи забезпечення європейської оборони пропонували реструктуризацію оборонної промисловості держав ЄС, ЗЄС і НАТО, уніфікацію вимог до військової стратегії і техніки¹³⁶⁸. Лише 16 травня 2002 р. на зустрічі в Римі міністри схвалили концепцію процесу створення ЄОА за умови досягнення політичного консенсусу. Можливість останнього напряму залежала від позиції британського уряду, який, незважаючи на загалом активну схвальну позицію щодо розвитку ЄПБО, не поспішав давати згоду на створення оборонного агентства. Тоді ж розглядалася можливість надання додаткових функцій ЗЄГО. Однак початок процесу ліквідації ЗЄС і посилення ЄПБО ЄС визначили майбутнє ЗЄГО. Оскільки документи ЗЄГО мали

¹³⁶⁶ Treaty on European Union // Official Journal of the European Union. С 191. 29 July 1992. pp. 01–110.

¹³⁶⁷ Коварский Н.Н. Военно-политическая интеграция ЕС: направления, формы, методы: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008. С. 112.

¹³⁶⁸ Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Першому заступнику міністра закордонних справ України Є. Бершеді. № 49/26-638 □ ін. від 22.07.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 142. Арк. 43.

рекомендаційний характер, виконання рішень форуму залежало виключно від політичної волі держав-членів групи. Загальна слабкість ЗЄС як політичної організації і його оперативно-технічна залежність від НАТО зумовлювали недостатню ефективність об'єднання як єдиного європейського центру ВТС.

Вагому роль у створенні агентства відіграла франко-британська зустріч 4 лютого 2003 р. в Ле-Туке, під час якої сторони висунули ініціативу створення ЄОА. Згідно пропозицій керівництва обох держав інституції мали надати повноваження з виявлення потреб ЄС в зброї, гармонізації військового потенціалу держав об'єднання і координації технологічних досліджень, розробки варіантів спільних закупівель військової техніки. Франко-британські ініціативи лягли в основу рішення саміту Європейської Ради в Салоніках 19-20 червня 2003 р. про створення ЄОА. Фактична невдача виконання плану "Головна ціль – 2003" засвідчила неможливість розвитку оперативних військових можливостей ЄС без функціонування об'єднаної системи військово-технічної кооперації і центру координації її розвитку. 12 липня 2004 р. Рада ЄС прийняла остаточне рішення про створення агентства, першим главою керівного комітету якого став генеральний директор з міжнародної політики безпеки Міністерства оборони Великої Британії Н. Уїтні (2004 – 2007 рр.). Він очолював групу з підготовки створення агентства. Цим фактом на рівні ЄС визнано лідерство Великої Британії у сфері ВПК і ВТС. ЄОА запрацювало на основі принципу "à la carte" (участь держав в окремих програмах за вибором), що задовольняло британську сторону і дозволяло зберігати ключову роль національних урядів у формуванні ВПК ЄС. До завдань ЄОА віднесено розвиток оборонного потенціалу ЄС, виробництва і закупівель озброєнь. Однак подальша історія кооперації держав об'єднання у цій сфері засвідчила, що британське керівництво не розглядало співпрацю ВПК на рівні ЄС як пріоритет своєї економічної і військової політики.

У травні 2005 р. керівний комітет ЄОА підкреслив важливість виконання чотирьох пілотних проектів: засоби командування, контролю і зв'язку; безпілотні літаки-розвідники; розробка броньованих машин; Європейський ринок озброєнь¹³⁶⁹. В структурі ЄОА запрацювало чотири директорати: оперативного потенціалу; дослідження і технологій; озброєнь; промисловості і ринку. Станом на 2005 рік держави ЄС щорічно витрачали загалом близько 10 млрд.

¹³⁶⁹ Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Март-май 2005 г. Вып. 40. URL http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_40 (дата звернення: 21.01.2017).

євро на військові дослідження і розробки, з яких 75% припадало на Велику Британію і Францію. Обидві держави витрачали на НДДКР 13% оборонного бюджету¹³⁷⁰. Уряд Т. Блера прагнув відігравати провідну роль у розвитку військово-технічної інтеграції/кооперації на рівні ЄС. Зокрема, 13 жовтня 2005 р. за ініціативи Лондона на британській базі ВПС в Лайнхемі відбулася неофіційна зустріч міністри оборони країн Союзу, на якій обговорювалися проблеми розвитку військового потенціалу і перспективи координації військових закупівель. Ішлося про збільшення фінансування НДДКР. Британська сторона організувала унаочнення використання засобів ЄС для перекидання підрозділів в зону конфлікту методом оперативної гри.

Початок виконання програми “Головна ціль – 2010” виявив старі проблеми в розвитку військово-технічної кооперації і незавершеність реформування ВПК європейських держав. ЄОА упродовж перших років функціонування концентрувалося на складанні звичних для ЄС планів розвитку військово-технічної кооперації замість здійснення реальних вагомих кроків у цьому напрямі. Імпульсу розвитку ЄОА надала ліквідація ЗЄГО 23 травня 2005 року. Агентство успадкувало 42 програми ЗЄГО з основних напрямів військово-технічної НДДКР. Загальними пріоритетами ЄОА у сфері формування антикризового потенціалу були зафіксовані три сфери: система командування, контролю і зв’язку; дозаправка у повітрі; дальній авіаційний транспорт. Водночас на наступний 2006 рік на НДДКР з бюджету ЄОА виділено лише 6 млн. євро¹³⁷¹. Євросоюз потребував комплексного посилення кооперації з розвитку ВПК для розробки адекватних сучасним вимогам видів озброєнь і супровідних матеріально-технічних засобів забезпечення. Однак активізація зусиль інституцій ЄС та інтерес промислових кіл до розвитку ВПК ЄС не завжди співпадали з інтересами держав-членів, що проявилось у випадку Великої Британії.

Діяльність ЄОА не стосувалася ядерних технологій, які залишалися недоторканою прерогативою національних урядів єдиних в Європі ядерних держав – Великої Британії і Франції. Хоча ідея формування європейського ядерного арсеналу була предметом обговорення в експертних колах Західної Європи з часів “холодної війни”, через політичну лінію керівництва обох держав та протидію США вона не мала шансів на практичну реалізацію.

¹³⁷⁰ Keohane D. Europe’s new defence agency. London: Centre for European Reform. Policy briefing, 2004. р. 3.

¹³⁷¹ Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Декабрь 2005 г. – февраль 2006 г. Вып. 43. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_43 (дата звернення: 25.09.2016).

На спільній зустрічі міністрів закордонних справ і оборони держав ЄС 15 травня 2006 р. підтримано пропозиції Верховного представника з питань СЗППБ Х. Солани щодо покращення можливостей Союзу реагувати на надзвичайні ситуації і катастрофи. Прийнято рішення про підвищення координації засобів військового транспорту у кризові періоди. З 1 липня 2006 р. набрав чинності Кодекс поведінки на ринках озброєнь. Велика Британія як співавтор документа приєдналася до 22 держав-підписантів. Окрім того члени ЄОА затвердили процедури фінансування і управління спільними програмами військових НДДКР, участь в яких, за наполяганням британської сторони, мала відбуватися на добровільній основі. Британське міністерство оборони також не підтримало ідею формування спільного фінансового фонду ЄОА, відстоявши першість національної складової ВТС. Лондон зайняв вичікувальну позицію і відмовився взяти участь у першій спільній програмі НДДКР. Її основними інвесторами стали Німеччина, Франція і Польща¹³⁷². Трирічна програма була розгорнута в жовтні 2006 р. за п'ятьма напрямками: життєздатність військових підрозділів; засоби індивідуального захисту; захист тактичних систем безпроводового зв'язку; аналіз даних та інформації; оперативне планування і навчання. У 2007 році в ЄОА розроблено Стратегію європейської оборонної технологічної та індустріальної бази з програмою поглибленої співпраці ВПК держав ЄС насамперед у сфері високих технологій. У 2008 році затверджено "План розвитку потенціалу", який містив головні напрями ВТС.

Британський уряд проявив вибірковість участі у розбудові військового транспортного флоту під егідою Євросоюзу. У 2008 році серед дев'яти держав-членів ЄС британський представник підписав колективну угоду "Ініціатива оперативної взаємодії авіаносних груп", спрямовану на посилення ударної бойової морської сили об'єднання. Однак виконання проекту натрапило на традиційні проблеми європейського ВПК і реалізовувалося надто повільно¹³⁷³. Однак Британія не приєдналася до підписаного у листопаді цього ж року міністрами закордонних справ 12 держав Союзу протоколу про наміри щодо підготовки програми створення Європейського флоту повітряного транспорту.

На гармонізацію ВПК країн ЄС спрямовувалася Європейська стратегія у сфері оборонної промисловості, прийнята Радою Союзу 14

¹³⁷² Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности. Сентябрь-ноябрь 2006 г. Вып. 46. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_46 (дата звернення: 19.08.2016).

¹³⁷³ Журкин В.В. Указ. соч. С. 144.

травня 2007 року. Документ передбачав розвиток співпраці і скорочення дублювання засобів держав-членів об'єднання, формування європейського ринку озброєнь. Разом з тим головною проблемою європейського ВПК залишалося бюджетне фінансування, яке не було забезпечене стабільними довготривалими гарантіями. Схвалений міністрами оборони держав ЄС 19 листопада 2007 р. бюджет ЄОА на 2008 рік у розмірі 32 млрд. євро перевищив на 10 млрд. євро бюджет попереднього року. Однак агентству не вдалося, в тому числі через спротив Великої Британії, прийняти довгостроковий бюджет на термін більше трьох років, що зменшувало ефективність його діяльності. Позитивом стало взятє партнерами зобов'язання підтримувати закупівлі зброї на рівні 20% військових видатків, збільшити частку спільних програм закупівель з 21 до 35%, а видатки на НДДКР – з 1,2 до 2%¹³⁷⁴. Незважаючи на амбітні проекти, бюджет ЄОА, напряду залежний від асигнувань держав ЄС, у 2009 році скоротили до 30 млрд. євро. Загалом з 2007 до 2011 року витрати ЄС на дослідницькі програми у сфері безпеки зменшилися на 18%, а технологічні проекти – на понад 20%. Понад 85% проектів забезпечувалися на національному рівні¹³⁷⁵. Територіальна розробленість промислового виробництва військового потенціалу стала перешкодою для розвитку європейського ВПК. Зазначені фактори, зумовлені у значній мірі недостатнім рівнем політичної волі урядів держав об'єднання, спричинили затягування з виконанням практично усіх проектів кооперації їх ВПК.

В контексті непростого характеру розвитку військово-технічної кооперації держав ЄС показовою стала історія проекту військового літака А400М, головним завданням якого розглядалося забезпечення швидкого перекидання ЄСШР для виконання бойових завдань. Усе розпочалося зі створення у квітні 1998 р. європейського консорціуму “Airbus”, до складу якого увійшла провідна британська компанія у галузі авіаційних технологій “British Aerospace” (з 1999 року – “BAE System”). У 1999 році створено “Європейську аерокосмічну оборонну компанію” (European Aeronautic Defence and Space Company, EADS), яка стала світовим лідером на ринку гвинтокрилів (проект “Eurocopter”), ракетних комплексів і космічних ракет-носіїв. Британських компаній не було серед учасників проекту. Група семи

¹³⁷⁴ Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Октябрь-декабрь 2007 г. Вып. 50. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_50 (дата звернення: 11.11.2016).

¹³⁷⁵ Preparing the December 2013 European Council on Security and Defence. Final Report by the High Representative/Head of the EDA on the Common Security and Defence Policy. Brussels, 15 October 2013. p. 22.

держав Союзу і Туреччина 19 червня 2001 р. під егідою OCCAR підписали з компанією “Airbus Group” меморандум про створення даного літака. Серед підписантів була британська сторона, яка погодилася придбати 25 літаків. EADS перебрала на себе основні функції з виробництва літака А400М. Тимчасова зупинка виробництва літака відбулася у 2008 році у зв’язку з економічною кризою. В грудні 2009 р. перший літак типу А400М піднявся у повітря, але учасники проекту не поспішали включати його до складу ВВС. Однією з проблем використання літака стало те, що на його борт не можливо брати бойові танки, що змусило ЄС взяти в оренду українсько-російський літак АН-124 “Руслан”.

Пріоритетними напрямками співпраці держав ЄС у військово-технічній галузі залишалися розробка технологій спостереження на морі (безпілотні літальні апарати і засоби протимінної боротьби), аеромобільності (навчання пілотів), стратегічного транспортування (Декларація про об’єднання транспортних ресурсів), розвиток ННДКР і технологій. Уряд Великої Британії відмовився приєднатися до Декларації про наміри щодо участі в програмі “Європейський повітряний транспортний флот”, підписаній у листопаді 2009 року. До цієї програми приєдналося 12 держав ЄС. У 2009 році Єврокомісія прийняла дві директиви щодо відкриття ринку військової техніки та обладнання для субпідрядників з усієї Європи, що дозволило інтенсифікувати обіг продукції оборонної промисловості. Того ж року Рада ЄС затвердила декларацію про співпрацю між ЄОА та OCCAR. У 2012 році відбулося підписання Угоди про співпрацю між структурами. OCCAR набула статусу привілейованого партнера ЄОА¹³⁷⁶. Проти їх злиття виступила британська сторона, яка остерігалася посилення наддержавних структур Євросоюзу. Лондон не пристав на франко-німецьку пропозицію щодо розробки європейського транспортного гвинтокрила (“Eurocopter”) і відмовився від участі в програмі вдосконалення захисту європейських сил від біологічної зброї. Також британська сторона не взяла участі в програмі уніфікації персонального спорядження піхотинців, в якому були задіяні спершу п’ять держав – Іспанія, Італія, Німеччина, Франція і Швеція, а згодом приєдналися Польща, Фінляндія та Австрія. Лісабонський договір, який набув чинності 1 грудня 2009 р., зафіксував можливість держав ЄС розвивати постійне структурне співробітництво у сфері СПБО, чим узаконив наявну диференційовану

¹³⁷⁶ OCCAR: The only real option is further collaboration // European Defence Matters. 2012. Issue 1. p. 24.

інтеграцію її суб'єктів, зокрема, у галузі ВТС, яка надалі фактично розвивалася у формі регіональної інтеграції/кооперації.

Прихід до влади консерваторів у 2010 році призвів до подальшого зниження рівня участі Великої Британії в європейській військовій кооперації в рамках ЄС та ускладнення роботи ЄОА. Причини цьому були суто політичні. Незважаючи на проголошене того ж року скорочення військового бюджету країни на 8% у найближчі п'ять років, уряд продовжив витратити близько 40% оборонного бюджету на закупки, модернізацію і матеріально-технічне забезпечення озброєнь та військової техніки. Міністерство оборони планувало до кінця 2010-х рр. підвищити цей показник до 45%¹³⁷⁷. Нове британське керівництво одразу відмовилося приєднатися до запровадженого 1 липня 2010 р. Європейського авіатранспортного командування (European Air Transport Command). В рамках виконання цієї програми на час оголошення готовності в листопаді 2013 р. командування нараховувало близько 200 транспортних літаків¹³⁷⁸. Окремі з них використовувалися для доставки військ в Лівію в 2011 році і Малі 2012 року. Уряд Д. Кемерона явно надавав перевагу двостороннім міждержавним програмам, що підтвердили британо-французькі Лондонські домовленості від 2 листопада 2010 року. Безпрецедентна програма військового співробітництва між Великою Британією і Францією як двома провідними у військовому плані державами Європи передбачала спільне користування кораблями-авіаносцями, підтримку авіаційного проекту А400М шляхом підписання у 2011 році єдиного контракту на закупівлю літаків, виконання програми безпілотних літальних апаратів, розвиток можливостей дозаправки літаків у повітрі, розробку технологій для виробництва ядерних субмарин нового покоління, створення спільних центрів для розробки і випробування ядерних технологій, взаємний доступ на ринки озброєнь, співпрацю у галузі супутникових технологій і протиповітряної оборони, розвиток НДДКР у галузях виробництва озброєнь і військового устаткування, кооперацію у сфері інформаційних технологій та комп'ютерних мереж з метою зміцнення кібербезпеки, розвиток технічного забезпечення боротьби з тероризмом¹³⁷⁹. Франко-британська військова програма стала

¹³⁷⁷ Целицкий С. План оснащения Вооружённых сил Великобритании на десятилетний период // Зарубежное военное обозрение. 2013. № 7. С. 31.

¹³⁷⁸ Журкин В.В. Указ. соч. С. 171.

¹³⁷⁹ UK–France Summit 2010 Declaration on Defence and Security Co-operation. Tuesday 2 November 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-france-summit-2010-declaration-on-defence-and-security-co-operation> (дата звернення: 09.10.2016).

фактичним прикладом реалізації механізму поглибленої співпраці і формування “мережевої” або “кластерної” системи безпеки в Європі під егідою ЄС¹³⁸⁰. Водночас вона не була позбавлена труднощів, серед яких не останнє місце займала орієнтація британського ВПК на американських партнерів. Наприклад, проблеми процесу розробки безпілотних літальних апаратів змусили Францію розвивати аналогічну програму з ФРН¹³⁸¹. 13 квітня 2012 р. набув чинності американо-британський Договір про військово-технічне співробітництво від 21 червня 2007 р., який передбачав есклюзивні умови спрощеної торгівлі військовими технологіями і тісну кооперацію державних та недержавних структур відповідного профілю¹³⁸².

На засіданні Ради міністрів ЄС 9 грудня 2010 р. уряд Сполученого Королівства наклав вето на пропозицію Верховного представника з питань зовнішньої політики і політики безпеки К. Ештон підвищити бюджет ЄОА у 2011 році на 2,2%, що розглядалося Лондоном як недоцільне в умовах економічної кризи¹³⁸³. Така позиція британського керівництва дисонансом прозвучала на фоні прийняття німецько-шведських пропозицій про поглиблення військової кооперації держав ЄС на зустрічі міністрів оборони у вересні 2010 р. в Генті. Учасники зустрічі домовилися активізувати спільні зусилля у сфері військового співробітництва в рамках Європейського Союзу (т. зв. “Гентський процес”). Європейська оборонна промисловість внаслідок економічної кризи переживала складні часи. Згідно доповіді ЄОА 2012 року військова авіабудівна промисловість перебувала у складному стані через брак інвестицій¹³⁸⁴. Доповідь дослідницької групи ЄОА ґрунтувалася на результатах діяльності провідних регіональних оборонних компаній (британської “BAE Systems”, “Dassault”, “EADS”, “Hellenic Aerospace Industry”, “Saab”, “Thales”). Упродовж 2001–2012 рр. в державах ЄС відбулося зниження витрат на оборону з 251 млрд. євро до 194 млрд. євро¹³⁸⁵. Оборонна промисловість

¹³⁸⁰ Александров О.С. Оборонна промисловість Європейського Союзу: сучасний досвід трансформації // Стратегічні пріоритети. 2013. № 2. С. 171.

¹³⁸¹ Власов Н.А., Малыгина А.А., Павлов А.Ю. Мысль и меч: эволюция оборонной политики стран Западной Европы и развитие военных технологий во второй половине XX – начале XXI вв. М.: Издательство МБА, 2013. С. 149.

¹³⁸² Treaty Between The Government of The United States of America and The Government of The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland Concerning Defense Trade Cooperation. June 21, 2007. URL: <https://www.state.gov/t/pm/rls/othr/misc/92770.htm> (дата звернення: 16.12.2015).

¹³⁸³ Данилов Д. Общая внешняя политика, политика безопасности и обороны // Европейский Союз: факты и комментарии. Октябрь-декабрь 2010 г. Вып. 62. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_62

¹³⁸⁴ Hoyle C. European defence industry nearing crisis, report warns // Flightglobal. 26 March 2012. URL: <https://www.flightglobal.com/news/articles/european-defence-industry-nearing-crisis-report-warns-369946/> (дата звернення: 06.06.2017).

¹³⁸⁵ Barone M.G. European defence industry's decreasing competitiveness // International Security Observer. September 6, 2013. URL: <http://securityobserver.org/european-defense-industrys-decreasing-competitiveness/>

залишалася важливим сектором економіки країн Європи. Однак скорочення обсягів фінансування відповідних програм упродовж 2000-х рр. призвело до зменшення частки ЄС у світовому виробництві зброї з 29% до 20% з тенденцією до подальшого скорочення¹³⁸⁶. Недостатні військово-технічні можливості ЄС наочно продемонструвала Лівійська операція 2011 року. За таких умов підтверджувався висновок про те, що трансатлантичне співробітництво є кращим засобом забезпечення оборонної промисловості Європи, підтримет її провідних позицій і конкурентоздатності на світовому ринку¹³⁸⁷. Європейська Рада 19-20 грудня 2013 р. затвердила перелік загальних пріоритетів розвитку СПБО і закликала держави-члени розвивати “інноваційну і конкурентоздатну технологічну та індустріальну основу європейської оборони¹³⁸⁸. В ході саміту К. Ештон відкрито визнала відсутність спільного європейського ринку оборонної промисловості¹³⁸⁹. Запропоновано перелік пріоритетних програм ВТС в рамках СПБО, який фактично не відрізнявся від попередніх планів. Однак відмінності позицій Франції і Великої Британії не дозволили орієнтувати Раду на прийняття спільних стратегічних рішень. Девід Кемерон заперечив можливість подальшої розбудови системи ВПК ЄС. В умовах, коли економічна криза і деградація національної оборонної промисловості більшості держав Європи зумовлювали актуальність створення загальноєвропейського ринку військових технологій, британське керівництво працювало проти його створення під егідою Європейського Союзу.

Враховуючи суміжне членство більшості держав Європи в ЄС і НАТО багато з них, насамперед Велика Британія, надавали перевагу участі у військово-технічних програмах Альянсу. При цьому така позиція мала і позитивні аспекти, адже доцільність налагодження співпраці між ЄОА і структурами НАТО була незаперечною. ЄС і НАТО покликані діяти в умовах взаємодоповнення, в тому числі кооперувати у сфері ВПК, що передбачено домовленостями “Берлін-плюс”. ЄС надано доступ до оперативних ресурсів Альянсу. Водночас тісний зв'язок європейців з НАТО консервував їх залежність від американських технологій і переводив американські та європейські

(дата звернення: 15.05.2017).

¹³⁸⁶ Каренин С. Проблемы оборонной промышленности Евросоюза // Зарубежное военное обозрение. 2014. № 7. С. 17.

¹³⁸⁷ Adams A., Ashbourne A. Boureau L. Introduction // Europe's defence industry: a transatlantic future? London, 1999. p.5.

¹³⁸⁸ European Council. Brussels. 19/20 December 2013. Conclusions. EUCO 217/13. CO EUR 15. CO_CL 8. p. 2.

¹³⁸⁹ Preparing the December 2013 European Council. Op. cit. p. 2.

технології в розряд конкурентних. Збройні сили США неодноразово демонстрували бойкот ряду європейських товарів¹³⁹⁰.

Попри стримування розвитку військово-технічного потенціалу ЄС британська влада сприяла інтенсифікації експорту військових технологій і товарів подвійного призначення шляхом підтримки національного ВПК, який відзначається високим рівнем науково-дослідного потенціалу у сфері високих технологій. Сполучене Королівство здійснювало ВТС з іншими державами на основі угод про торгівлю продукцією військового призначення. З рядом союзників встановлено безліцензійний порядок двосторонньої передачі технологій. Проводилися спільні НДДКР зі створення перспективних зразків озброєння. Прикладом стала співпраця з Францією, з якою британська сторона реалізувала близько 30 проектів, в тому числі в рамках європейських військових програм¹³⁹¹. Одним з найважливіших з них стала розробка корабельної системи протиповітряної оборони "РАAMS", надводного корабля з електричною силовою установкою типу "Cobra". Знаковими спільними проектами з Німеччиною стало виробництво тактичного винищувача "Typhoon", ракети класу "повітря-повітря" "Meteor" і середнього військово-транспортного літака A400M. Водночас наприкінці 1990-х рр. зазнав невдачі процес злиття британської компанії "British Aerospace" і німецької "DaimlerChrysler Aerospace". Натомість відбулося злиття цієї британської компанії з італійською "Marconi". Велика Британія спільно з Францією, ФРН та Іспанією здійснювала розробку нового стратегічного транспортно-заправочного літака A330-200MRTT¹³⁹². Лондон проявив інтерес до закупок німецьких двигунів для британських броньованих машин. З італійським ВПК здійснювалася співпраця в рамках виробництва нових багатоцільових гвинтокрилів AW-159 "Wildcat". Британське командування надавало особливого значення розробці нових видів високоточної зброї. Продовжувався процес переоснащення збройних сил новими зразками зброї і спеціальної техніки. Спільно з ключовими європейськими партнерами три британських компанії стали співвласниками концерну "Arianespace", створеного для виробництва і запуску носіїв "Ariane". Водночас в умовах проголошеного у 2010 році чергового скорочення

¹³⁹⁰ Barone M.G. European defence industry's decreasing competitiveness // International Security Observer. – September 6, 2013. URL: <http://securityobserver.org/european-defense-industrys-decreasing-competitiveness/> (дата звернення: 15.05.2017).

¹³⁹¹ Галин Д. Военная политика Великобритании // Зарубежное военное обозрение. 2014. № 4. С. 11-17. С. 13.

¹³⁹² Головин А. Военно-воздушные силы Великобритании // Зарубежное военное обозрение. 2010. № 9. С. 52.

Королівських Збройних Сил та економії ресурсів спостерігалися тенденції відмови від закупки дорогих озброєнь і виробництва нових зразків бойової техніки. Наприклад, Міністерство оборони відмовилося від використання літаків дальньої морської розвідки і патрулювання “Nimrod”. З 2011 року Велика Британія втратила третю позицію в рейтингу провідних військових держав світу, яку вона посідала від часу закінчення “холодної війни”¹³⁹³.

Для європейської військово-промислової кооперації став характерним неофіційний розподіл праці між державами та окремими компаніями, що означав відхід від монополізації та одноосібного виробництва продукції військового призначення. В умовах постійного скорочення військових видатків європейських держав така практика стала стратегічно виправданою. Наприклад, “BAE System” спільно з шведським “Saab” виробляв бойові машини піхоти. Для складання аеробуса A400M у Великій Британії виробляли крила, а виробництво інших запчастин розділили між собою інші учасники проекту. Виокремилися усталені компанії-постачальники спеціалізованих технологічних компонентів. Наприклад, британська компанія “Aeromet” спеціалізується на постачанні титанових деталей для виробництва військової техніки¹³⁹⁴. Однак, незважаючи на популярність спільного виробництва озброєнь на багатосторонньому рівні, згідно даних Єврокомісії за 2014 рік лише 12% загального обсягу дослідницьких і конструкторських робіт велося спільно кількома державами Євросоюзу¹³⁹⁵. Ринки зброї і військової техніки держав об'єднання великою мірою залишалися замкненими для доступу ринків інших держав-партнерів, що нерідко спричиняло дублювання виробництва відповідної продукції. Близько 85% оборонного бюджету держав ЄС витрачалося на внутрішньому рівні. При закупівлі товарів військової промисловості на зовнішній ринках вони часто надавали перевагу американським виробникам. Наприклад, британська “BAE System” та ряд інших компаній Італії і Нідерландів стали учасниками американської програми виробництва багатофункціональних винищувачів-бомбардувальників п'ятого покоління F-35. Зростання експансії провідних європейських компаній ВПК на ринки третіх країн призводило до зростання конкуренції між ними і як наслідок – зниження інтенсивності кооперації. На початку 2010-х рр. в Європі

¹³⁹³ SIPRI Yearbook 2012. Armaments, Disarmament and International Security. Stockholm International Peace Research Institute. Stockholm, 2012. p. 10.

¹³⁹⁴ Иванов И. Военно-промышленный комплекс Европейского Союза // Современная Европа. 2006. Вып. 1. С. 31-48. С. 42.

¹³⁹⁵ Каренин С. Указ. соч. С. 17.

визріла криза нових програм виробництва сучасних видів озброєнь і техніки.

Згідно прийнятої у 2011 році Програми реформування Збройних сил Сполученого Королівства до 2020 року британський уряд запланував максимально підвищити рівень боєздатності війська шляхом реалізації комплексу заходів: вдосконалення системи управління і зв'язку; закупки нових і модернізації наявних бойових броньованих машин, гвинтокрилів, вогнепальної зброї, автомобільної і спеціальної техніки; розвитку військової інфраструктури і вдосконалення системи тилового забезпечення; модернізації системи розвідки. Особлива увага надавалася переоснащенню ВПС. Проводилася модернізація ударних гвинтокрилів "Links", транспортних гвинтокрилів "Chinook"¹³⁹⁶. Заплановано прийняття на баланс гвинтокрилів AW-159 "Wildcat". Реалізовувалася довгострокова програма переоснащення британських ВМС, яка передбачає побудову нових суден, зокрема, одного фрегату і чотирьох багатоцільових корветів. Заплановано прийняття на озброєння двох нових авіаносців "Queen Elizabeth" і "Prince of Wales" з тактичними винищувачами F-35 і модернізованими ударними гвинтокрилами "Apache" на борту¹³⁹⁷. Реалізація вказаних програм дозволить Сполученому Королівству володіти сучасними мобільними збройними силами, здатними підтримувати традиційні для британський військ можливості розгортання далеко за межами території держави. У 2015 році напередодні чергових парламентських виборів Д. Кемерон анонсував оновлення ядерного арсеналу – побудову чотирьох субмарин з балістичними ракетами класу "Вангард" ("Vanguard")¹³⁹⁸. У Національній стратегії безпеки Сполученого Королівства 2015 року задекларовано програму "оновлення" військової промислової політики країни до 2026 року¹³⁹⁹.

В контексті дослідження проблем розвитку механізмів європейської безпеки та регіональної ВТС привертає увагу розвиток космічної галузі як невід'ємного елемента технологічної незалежності ЄС. Першою космічною програмою в історії ЄС можемо вважати

¹³⁹⁶ Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review. London, October 2010. p. 25.

¹³⁹⁷ Галин Д. Указ. соч. С. 17.

¹³⁹⁸ James W. Conservatives say Labour ready to "stab Britain in back" over nuclear deterrent // Reuters. Apr 9, 2015. URL:<http://uk.reuters.com/article/2015/04/09/uk-britain-election-nuclear-idUKKBN0N00HO20150409> (дата звернення: 06.04.2016).

¹³⁹⁹ National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. A Secure and Prosperous United Kingdom. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. November 2015. London, 2015. p. 75.

запуск Францією у 1995 році розвідувального супутника Землі “Helios”. До його розробки долучилися Італія, Іспанія і Бельгія. Велика Британія тривалий час залишалася осторонь розвитку європейського космічного потенціалу, що пояснювалося привілейованим доступом до американської розвідувальної системи¹⁴⁰⁰. Водночас поглиблення європейської інтеграції і зміна ставлення керівництва США до формування ЄПБО/СПБО ЄС змусили Лондон взяти участь в регіональній космічно-розвідувальній кооперації. У 1999 році Велика Британія спільно з Францією, Німеччиною та Італією запропонувала концепцію європейської глобальної супутникової системи позиціонування “Galileo” як аналог американської GPS і російської “ГЛОНАСС”, який мав спершу виключно цивільний характер. Розробкою і впровадженням проекту займалося Європейське космічне агентство спільно з Євросоюзом. У 2001 році ЄС включив до своїх структур Супутниковий центр ЗЄС з центом космічної розвідки в Торрехоні (Іспанія). Офіційний початок робіт відбувся у травні 2003 року. ЄС запустив проект “ EGNOS ” (European Geostationary Navigation Overlay Service; Глобальна навігаційна супутникова система, ГНСС), в рамках якого планувалося вивести на орбіту Землі 24 діючих супутники. До 2013 року перебдачалося запустити 22 з них, але роботи зазнали затримки. Перші два супутники були виведені на орбіту з французького космодрому Куру в жовтні 2011 року. Супутникова система повноцінно запрацювала лише наприкінці 2016 року¹⁴⁰¹. На орбіту виведено 18 супутників. Британська компанія “Surrey Satellite Technology” спільно з німецькою “ОНВ System” виграла тендер на побудову перших 14 супутників цієї серії для формування європейської навігаційної системи. Компанія розробляла відповідне обладнання. Повне виконання проекту заплановане на 2020 рік з виведенням усіх 30 супутників.

Європейська космічна політика стала важливим механізмом зовнішньої політики Європейського Союзу. Європейську систему отримання супутникової інформації використовували під час проведення миротворчих операцій і цивільних місій ЄС, залучення сил держав-членів Союзу до виконання миротворчих операцій під егідою ООН. Створено систему забезпечення інформацією штаб-квартир СПБО, одна з яких розмістилася в британському Нортвуді.

¹⁴⁰⁰ Keohane D., Valasek T. Willing and able? EU defence in 2020. London 2007. p. 35.

¹⁴⁰¹ Сидоржевський М. Європейська супутникова система навігації “Галілео” запрацювала // Deutsche Welle. 15.12.2016. URL: <http://www.dw.com/uk/європейська-супутникова-система-навігації-галілео-запрацювала/a-36776864> (дата звернення: 07.05.2017).

Лісабонський договір у ст. 189(1) надав право об'єднанню спільно з державами-членами розвивати спільні ініціативи в космосі. Політика в галузі космосу почала розглядатися як невід'ємна частина безпеки ЄС та його громадян. В об'єднанні розгорнулися дискусії щодо можливих способів застосування космічних систем під час рятувальних, гуманітарних і прикордонних операцій, дій з врегулювання конфліктів і захисту цивільного населення. У 2011 році Європейське космічне агентство і ЄОА підготували спільний план дій "Критичні космічні технології для європейської стратегічної незалежності", який у значній мірі стосувався виконання рамкової науково-технічної програми ЄС на 2014–2020 рр. "Горизонт". Так на просторі міжнародної космічної політики виник її новий важливий суб'єкт, який на 2016 рік представляв 28 держав Європи, з яких 19 були членами Європейського космічного агентства.

Залежність розвідувальної системи Великої Британії від американських партнерів стала одним з головних стримуючих факторів участі держави у формуванні самостійної європейської космічної системи розвідки та розвитку цієї системи загалом. Це засвідчив скандал 2013 року навколо прослуховування американцями (за допомогою британських ресурсів) розмов європейських політичних лідерів. Британська розвідувальна система становить надважливу складову системи впливу Вашингтона на європейську і світову політику. Такі скандали виникали періодично. Система глобальної радіоелектронної розвідки "Echelon", активним учасником якої є Центр урядового зв'язку Сполученого Королівства (GCHQ) з кількома станціями спостереження, дозволяє здійснювати перехоплення і аналіз телефонних переговорів, факсів, електронних листів та інших інформаційних потоків по всьому світу, насамперед в Європі. Тому Лондон не надавав першочергового значення створенню розвідувальних космічних апаратів для Євросоюзу і тим більше не поспішав надавати інформацію європейським партнерам, сповна використовуючи норму п. 1 ст. 346 Договору про функціонування Європейського Союзу, за якою "жодна з держав-членів не зобов'язана надавати дані, оприлюднення яких, на її думку, суперечить істотним інтересам її безпеки"¹⁴⁰². Також в документі зазначено, що кожна держава ЄС може застосовувати заходи, спрямовані на захист своєї безпеки, які пов'язані з виробництвом зброї, боєприпасів, військових матеріалів і торгівлі ними. Збереження взаємної недовіри регіональних

¹⁴⁰² Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal of the European Union. C 326. 26.10.2012. p. 194.

партнерів і вплив США спричинили ситуацію, за якої перспективи формування єдиної європейської системи розвідки залишаються невизначеними.

Стримуючий вплив американського фактора та американо-британських “особливих відносин” на розвиток ВПК ЄС спостерігався також в авіаційній галузі. Лондон отримав доступ до технології виробництва окремих видів американських літаків за умови нерозголошення третім державам. Це стало перешкодою для розвитку британо-французької кооперації у виробництві нових винищувачів. У порівнянні з компаніями інших держав Європи, британські компанії отримали значні переваги у виході на американський ринок зброї і військової техніки, якій завжди відзначався високим протекціонізмом. Обсяг торгівлі зброєю США і Великої Британії у 2009 році сягнув 2,8 млрд. дол.¹⁴⁰³.

У період правління урядів Д. Кемерона Британія втратила ініціативу у розвитку ВТС в рамках СПБО ЄС. Керівництво держави фактично скоротило більшість напрацьованих механізмів співпраці з європейськими партнерами у цій галузі, надаючи перевагу продовженню співпраці на двосторонньому рівні за рамками об'єднання. Продовжено активний розвиток співробітництва з Францією (авіація, ракетні технології, виробництво безпілотних літальних апаратів тощо)¹⁴⁰⁴. Вартість проекту виробництва дронів, розпочатого в березні 2016 р., склала майже 2 млрд. євро¹⁴⁰⁵. Натомість Лондон відмовився від участі у багатосторонній європейській програмі створення телекомунікаційних супутників, хоча успішно розвивав свою національну систему “Skynet”. Через тісні контакти британської промисловості з США, антиєвропейську політику, продемонстровану керівництвом КПВБ і наявність традиційних суперечностей з французькою стороною у 2012 році зірвалося очікуване злиття двох найбільш потужних суб'єктів регіонального ринку виробництва озброєнь та військової техніки – європейського міжнародного концерну “EADS” і британського “BAE Systems”¹⁴⁰⁶. Компанії, які були організовані на основі франко-британського капіталу, стали конкурентами британських американізованих концернів. Створення мегаальянсу провідних європейських виробників військової продукції

¹⁴⁰³ Global Security: UK-US Relations. Sixth Report of Session 2009–10. House of Commons Foreign Affairs Committee. London: The Stationery Office Limited, 16 February 2010. p. 13.

¹⁴⁰⁴ Tomorrow's tankers // European Defence Matters. 2015. Issue 8. p. 5.

¹⁴⁰⁵ UK and France to jointly build combat drone // European Defence Matters. 2016. Issue 10. p. 5.

¹⁴⁰⁶ Dempsey J. Can a Defense Merger Change Britain's Attitude Toward Europe? // Carnegie Europe. October 1, 2012. URL: <http://carnegieeurope.eu/2012/10/01/can-defense-merger-change-britain-s-attitude-toward-europe/e056> (дата звернення: 25.03.2016).

за участі британських фірм могло створити потужну конкуренцію американським компаніям. Водночас певне зацікавлення в угоді між компаніями, що спостерігалось в урядових колах королівства і лобіювалося промисловими колами, стало можливим через інтерес до участі в провідній промисловій структурі в ЄС, яким став концерн “EADS”.

Зміна політики Лондона щодо участі у європейській інтеграції та відносинах з ЄС, що спостерігалася від 2010 року, відобразилася на показниках участі Великої Британії в СПБО. Згідно даних ЄОА, у 2009–2010 рр. королівство посідало перше місце за загальними витратами на оборону, обсягами закупівель військового обладнання, витратами на технічне обслуговування операцій ЄС, спільними закупівлями військової техніки, друге місце після Франції за витратами та інвестиціями в НДДКР, другу/третю позицію за витратами на військову інфраструктуру¹⁴⁰⁷. У 2011 році Британія при збереженні першості загальних витрат опустилася на другу позицію за обсягами закупівель військового обладнання, скоротила витрати на НДДКР і підвищила видатки на інфраструктуру за рахунок скорочення франко-німецьких внесків¹⁴⁰⁸. У 2013–2014 рр. королівство втратило абсолютне лідерство за показниками витрат на спільні закупівлі військової техніки і технічне обслуговування операцій ЄС, поступившись Франції (див. додаток 7). На одному з найнижчих рівнів серед держав-членів залишалися витрати Лондона на спільні науково-технічні програми у сфері безпеки та оборони, який витрачав на ці потреби символічну суму – близько 700-800 тис. євро¹⁴⁰⁹. Сполучене Королівство від початку 2000-х рр. втратило ряд позицій в світовому рейтингу провідних країн світу за військовою потужністю, у 2016 році опинившись на шостому місці, серед європейських партнерів вперше поступившись Франції¹⁴¹⁰. Поступові втрати позицій Великої Британії на світовому та європейському ринку озброєнь і військової техніки свідчать про необхідність перегляду її керівництвом політики у сфері безпеки та оборони.

У цьому контексті залишається відкритим питання про ціну виходу Британії з ЄС, адже перспективи збереження військово-

¹⁴⁰⁷ Pires M.L. Defence Data: EDA participating Member States in 2010. Brussels, 07/03/2012. pp. 10, 12, 19-20, 26.

¹⁴⁰⁸ Guzelyte S. National Defence Data 2011. EDA participating Member States. Brussels, September 2013. pp. 10, 13, 21.

¹⁴⁰⁹ Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. pp. 28, 44, 50.

¹⁴¹⁰ Countries Ranked by Military Strength (2017) // Global Forepower (GFP). URL: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (дата звернення: 15.04.2017).

технічної кооперації з європейськими партнерами залишаються нерегульованими і неодмінно стануть предметом переговорів про умови “Brexit”. Єврокомісія 30 листопада 2016 р. прийняла оновлений План дій європейської безпеки (Defence Action Plan), який має мету активізувати співпрацю в рамках ЄС щодо обороноздатності і розвитку оборонної промисловості. Документ передбачає три головних напрями: запуск багомільярдного Фонду оборони ЄС (EU Defence Fund); збільшення інвестицій у виробництво оборонної продукції; зміцнення єдиного ринку озброєнь і військової техніки в Європі¹⁴¹¹. Однак, як зазначає С. Біскоп, внаслідок вилучення з системи ЄС військових ресурсів Великої Британії в ній виникнуть прогалини, які в короткостроковій перспективі не можна буде заповнити потенціалом інших держав-членів¹⁴¹². Тому реалістичність виконання амбіційної “Глобальної стратегії зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу” 2016 року щодо здобуття стратегічної автономії об’єднання у сфері безпеки та оборони, на фоні традиційних проблем військової сфери, викликає великі сумніви.

Отже, Велика Британія як одна з провідних військових держав світу відігравала провідну роль у формуванні європейського ринку озброєнь та військової техніки. Якщо у період “холодної війни” його розвиток не був пов’язаний з Європейським Співтовариством і відбувався на рівні дво- і багатостороннього співробітництва в рамках трансатлантичної системи взаємодії, то з початку 1990-х років спостерігалася тенденція до автономізації європейського ВПК, розвиток якого спершу відбувався під егідою традиційних структур, як-от, НЕГП/ЗЄГО, а від середини десятиліття – ЗЄС. Система європейського ВТС формувалася виключно на міждержавній основі, що зумовило складність становлення ЄС як її суб’єкта і тривалий процес творення спеціальної інституції – Європейського оборонного агентства. Однак навіть після ліквідації ЗЄС як оперативної військової організації і ЗЄГО у 2005 році ЄОА, не в останню чергу завдяки політиці британськогоряду, не стало монопольним центром координації розвитку ВПК і ВТС держав Євросоюзу.

Позиція Лондона щодо участі британського військово-оборонного комплексу в системі кооперації ВПК держав ЄС була суперечливою. Велика Британія, володіючи потужною оборонно-промисловою базою,

¹⁴¹¹ Commission proposes EU Defence Fund as “crucial step” to boost defence industry // European Defence Matters. 2017. Issue 12. pp. 10-13.

¹⁴¹² Biscop S., Coelmont J. Permanent Structured Cooperation in Defence: Building Effective European Armed Forces. Brugge. September 2010. No 15. p. 12.

прагнула відігравати провідну роль в розвитку європейського ВТС і розширювати склад його учасників за рахунок нових членів ЄС. Країна здійснила вагомий вклад в розвиток інституційно-управлінської системи військово-промислової кооперації держав Євросоюзу, його військової інфраструктури та оборонних ресурсів. Водночас в системі пріоритетів ВПК на зовнішніх ринках перевага британськими компаніями (за підтримки уряду) надавалася американським партнерам перед європейськими. Наявність американо-британських “особливих відносин” у сфері безпеки та оборони стала головним стримуючим фактором участі британського ВПК в європейських проектах ВТС. Внаслідок тісного зв’язку британських оборонних корпорацій з провідними американськими фірмами Лондон відмовився від участі в ряді перспективних європейських проектів (“EADS”, “Evrocopter”, альянс “British Airspace” і “DaimlerChrysler Aerospace”, об’єднання “BAE System” та “EADS” тощо), єдиної європейської системи розвідки, а британський ВПК став прямим конкурентом ВПК держав континентальної Європи. Курс на захист національних інтересів і прихильність до міждержавного характеру співпраці держав Євросоюзу, вірність атлантичним зобов’язанням в рамках НАТО і союзницьким відносинам з США зумовили недостатньо активну участь королівства в діяльності ЄОА, стримування його формування як єдиного центру розробки і координації новітніх НДДКР, підтримку їх практичного впровадження у виробництво шляхом діяльності багатосторонніх міждержавних структур співпраці і двосторонньої кооперації з державами Західної Європи (насамперед Францією) за межами Європейського Союзу. Британське керівництво і бізнес не повною мірою використали значні можливості держави у співпраці з європейськими партнерами у таких галузях, як військово-морський оборонний потенціал, протистояння кіберзагрозам, європейська аерокосмічна система і система розвідки. Така стратегія участі в процесі розвитку європейської системи ВТС дозволила Лондону відстояти базові принципи зовнішньої політики Великої Британії на її європейському напрямі, гарантувала втілення диференційованої інтеграції на основі концепції “à la carte”. Позиція Великої Британії стала однією з причин неможливості формування єдиного європейського ринку озброєнь.

Європейська оборонна промисловість і система співпраці у галузі військових технологій загалом у зв’язку з фінансово-економічною кризою, скороченням військових бюджетів держав-членів ЄС, зростанням конкуренції на світовому ринку оборонної продукції

переживає не кращі часи. За умови збереження негативних тенденцій останнього десятиліття Європі загрожує втрата позиції одного з провідних центрів розробки і впровадження новітніх військово-технічних розробок, що вже спричинило негативний вплив на обороноздатність її держав. Як наслідок – зростання їх залежності від американської військової підтримки і НАТО. Політика урядів Великої Британії періоду 2010–2016 рр. перешкоджала повноцінній та ефективній участі військово-оборонного комплексу держави в системі кооперації ВПК ЄС, сприяючи послабленню його можливостей і поступовому вилученню країни з кола його лідерів. Це відбувалося на фоні втрати загальних позицій Сполученого Королівства як однієї з провідних військових держав світу. Вихід королівства з ЄС здатен поглибити ці негативні для нього тенденції, матиме неоднозначні і недостатньо прогнозовані наслідки для розвитку європейської системи ВТС.

Завершення процесу “Brexit” однозначно послабить оборонну систему ЄС і його військово-промислові можливості. Водночас гіпотетично це може стимулювати європейські держави до активізації процесу створення єдиного європейського ВПК, в якому домінуватимуть Франція і ФРН, підтримувані іншими впливовими у військовому плані державами ЄС (Італія, Іспанія тощо). Такий сценарій може стати реальністю за умови суттєвого підвищення їх військових видатків у найближчі кілька років, що спостерігається у зв’язку з поновленням російської загрози європейській безпеці та активно публічно стимулюється американською адміністрацією Д. Трампа, а також оптимізацією заходів з координації і стимулювання військової промисловості. Однак, враховуючи залежність європейців від американських гарантій безпеки і військових технологій, які домінують на світових ринках озброєнь, відсутність консолідованої європейської системи військово-технічної кооперації, задеклароване євроінституціями досягнення стратегічної автономії і створення повноцінної системи ВПК ЄС у коротко- і навіть середньостроковій перспективі є нереальним. Вилучення з оборонного ринку ЄС підприємств Великої Британії, які займали в ньому провідні позиції, істотно відтермінує та практично ускладнить виконання зазначених завдань Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони. При цьому британський ВПК збереже значний вплив на європейські механізми міждержавного ВТС, які відносно успішно тривалий час функціонують за рамками Європейського Союзу, що виключить

можливість повного розриву стосунків Великої Британії з об'єднанням у цій галузі.

6.3. Участь Великої Британії у військово-гуманітарних операціях і місіях ЄС

Формування військового сегмента Європейського Союзу в контексті становлення його зовнішньої політики стало важливим і перспективним напрямом розвитку об'єднання як нового впливового суб'єкта світової системи міжнародної безпеки. Першочерговим комплексним завданням розбудови політики безпеки та оборони ЄС визначено досягнення здатності організовувати і проводити самостійні військові операції, гуманітарні і цивільні місії в постконфліктних регіонах. Велика Британія, володіючи значними військовими ресурсами і системою гуманітарного впливу за кордоном, надаючи велику увагу питанням зовнішньополітичного виміру Європейського Союзу, природно стала важливим і необхідним учасником його військово-гуманітарних операцій і місій.

Формування ЄС у 1991–1992 рр. за наслідками укладення Маастрихтського договору не призвело до автоматичного початку функціонування його військової складової. У тексті договору зовнішня військово-гуманітарна діяльність Союзу не була передбачена. Утворене на базі ЄЕС об'єднання, для якого питання безпеки стали новим напрямом діяльності, не володіло належними організаційними і матеріально-технічними ресурсами для ведення військової діяльності. Його наділення оборонними ресурсами та оперативними механізмами реагування на загрози безпеки було питанням невизначеного майбутнього. Тому держави ЄС брали участь у різного роду військових операціях у складі міждержавних коаліцій, під егідою міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, НАТО, ЗЄС).

Саме ЗЄС як єдина в Європі виключно регіональна військова організація з наявним оперативним потенціалом тривалий час представляв суто європейські можливості у сфері безпеки та історично став основою формування відповідних механізмів Євросоюзу. В умовах домінування НАТО в системі колективної безпеки країн Заходу до прерогативи ЗЄС входило виконання обмежених операцій миротворчого характеру, які не передбачали інтенсивних бойових дій, і місій з надання гуманітарної допомоги. З кінця 1980-х рр. сили ЗЄС

були присутніми в регіоні Перської затоки, де проводили свою першу практичну оперативну діяльність. ВМС Великої Британії в коаліції з підрозділами Франції, Італії, Бельгії і Нідерландів у 1987–1989 рр. здійснювали операцію з гарантування свободи судноплавства в Перській затоці, здійснюючи розмінування територій, замінованих під час ірано-іракської війни. Сили ЗЄС провели гуманітарну акцію в Іраку. Оперативна діяльність наданих організації національних підрозділів координувалася з штаб-квартири ЗЄС в Лондоні. З початком війни в Перській затоці в серпні 1990 р. ескадра держав ЗЄС у складі 45 кораблів різного класу на виконання резолюції РБ ООН № 661 працювала в зоні конфлікту, виконуючи роботу із забезпечення дотримання ембарго на морську торгівлю¹⁴¹³. Після завершення конфлікту підрозділи ЗЄС продовжили виконання робіт з розмінування акваторії.

Подальші оперативні функції організації були визначені в рішеннях Петерберзького саміту Ради ЗЄС від 19 червня 1992 року. Схвалені історичні “петерберзькі завдання” не лише стали дороговказом для виконання практичних військово-гуманітарних дій ЗЄС, але й лягли в основу оперативних можливостей Європейського Союзу. До них віднесено виконання гуманітарних і рятувальних завдань, проведення миротворчих місій і бойових операцій кризового регулювання (включно з миротворчою діяльністю)¹⁴¹⁴. Обмежені функції ЗЄС і його фактичне підпорядкування НАТО влаштовували офіційний Лондон.

Окремою сторінкою оперативної діяльності ЗЄС стала участь у врегулюванні конфлікту на Балканах у 1992–1996 роках. З червня 1992 р. до жовтня 1996 р. британські ВМС у складі спільної операції ЗЄС і НАТО “Sharp Guard” на підтримку резолюцій РБ ООН забезпечували контроль за дотриманням ембарго на постачання зброї і боеприпасів проти колишньої Югославії та воюючих сторін в Адриатичному морі і затоці Отранто. Це була перша військова операція ЗЄС в Європі, в якій брали участь 4 кораблі і 6 морських патрульних літаки¹⁴¹⁵. В операції під егідою двох організацій взяли участь фрегат британських Королівських ВМС “HMS Chatham”, есмінець “HMS Nottingham” і ряд інших кораблів. З червня 1993 р. ЗЄС проводив військову операцію з надання допомоги Болгарії,

¹⁴¹³ Журкин В.В. Военная политика Евросоюза. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. С.27.

¹⁴¹⁴ Western European Union. Council of Ministers. Bonn, 19 June 1992. Petersberg Declaration. Bruxelles: Press and Information Service, 1992. p. 6.

¹⁴¹⁵ WEU/NATO Operation Sharp Guard in the Adriatic. URL: www.weu.int (дата звернення: 15.04.2017).

Угорщині і Румунії в їх зусиллях щодо забезпечення виконання санкцій ООН на судноплавство на Дунаї¹⁴¹⁶. Під егідою ЗЄС створено поліцію для проведення прикордонної операції за участю 250 співробітників організації. В операції взяли участь 8 патрульних катерів і 48 транспортних засобів. Після підписання Дейтонської мирної угоди в листопаді 1995 р. і припинення ембарго ООН на поставки зброї операції в Адриатичному морі і на Дунаї завершилися.

Також ЗЄС на прохання Євросоюзу і під його керівництвом з липня 1994 р. забезпечував роботу поліцейської місії в Мостарі (Боснія і Герцеговина). Поліцейський контингент за участі британських представників допомагав хорватським і боснійським сторонам формувати місцеву поліцію. Максимальна кількість персоналу місії склала 182 чоловік¹⁴¹⁷. Мандат адміністрації ЄС в Мостарі завершився в липні 1996 р., але поліцейський контингент ЗЄС до кінця року допомагав спеціальному представнику Євросоюзу забезпечувати охорону громадського порядку до передачі влади органам місцевого самоврядування.

У першій половині 1990-х рр. для забезпечення операцій ЗЄС створено ряд багатосторонніх військових підрозділів, як-от, “Єврокорпус”, “Єврофор”, “Євромарфор” та інші. Велика Британія, відмовившись від участі в них, увійшла до Багатонаціональної дивізії “Центральна” (the Multinational Division “Centra”), Європейської авіаційної групи (the European Air Group) і спільно з Нідерландами сформувала двосторонні амфібійні сили (the UK/Netherlands Amphibious Force)¹⁴¹⁸.

У контексті виконання міжнародних місій ЗЄС певну увагу приділив Африканському континенту. Зокрема, британські спеціалісти в складі персоналу ЗЄС долучилися до міжнародних зусиль з надання допомоги африканським державам для розробки миротворчого потенціалу, насамперед поліцейських сил. Відповідна місія в ряді держав проведена у 1996 році. ЗЄС також направив спостерігачів для підтримки миру і навчання місцевого персоналу.

У травні 1997 р. Рада ЗЄС прийняла рішення відправити в Албанію Багатонаціональний елемент поліцейських радників (Multinational Advisory Police Element) для виконання консультаційно-навчальної місії на допомогу місцевій поліції в рамках зусиль міжнародної спільноти (ОБСЄ і ЄС) щодо стабілізації ситуації після заворушень в

¹⁴¹⁶ Peters D. *Constrained Balancing: The EU's Security Policy*. London: Palgrave, 2010. p. 146.

¹⁴¹⁷ WEU today. January 2000. WEU Secretariat-General. Brussels, 2002. p. 16.

¹⁴¹⁸ I bid, p. 12.

січні-березні 1997 року. Завдяки зусиллям місії ЗЄС (143 радники) в навчальних центрах пройшли підготовку майже 3 тис. співробітників альбанської поліції¹⁴¹⁹. У 1999 і 2000 рр. на прохання ЄС мандат місії двічі продовжували. Відбулося розширення діяльності радників для окремих міністерств і відомств. Зазначена місія ЗЄС відіграла важливу роль під час кризи з біженцями в Косово у справі підтримки альбанської поліції і тривала з квітня 1999 р. до кінця травня 2001 року. ЗЄС продовжив виконувати балканські завдання у постконфліктній Хорватії, де на прохання і за фінансування ЄС (на підставі ст. J. 4.2 ДЄС) з 10 травня 1999 р. до 30 листопада 2001 р. провів місію з розмінування території. Експерти надавали консультації, технічну експертизу і підтримку в навчанні хорватському Центру розмінування. Провідну роль в реалізації проекту відіграла Швеція¹⁴²⁰.

Зрештою історію військових операцій ЗЄС завершила місія загального нагляду за безпекою в Косово, що розпочалася у листопаді 1998 р. і проводилася Супутниковим центром ЗЄС у тісній взаємодії з військовими співробітниками. Спершу вона мала завдання збирати інформацію для ЄС, НАТО та ОБСЄ про хід виконання Белградської угоди Альянсу з владою СРЮ від 16 жовтня 1998 р., про становище біженців, переміщених осіб і відповідної інфраструктури. Зі зміною ситуації в Косово Супутниковий центр з липня 1999 р. зосередив свою роботу на вдосконаленні геоінформаційної системи в Косово зі створенням цифрової карти території краю, що використовувалася при розмінуванні¹⁴²¹. ЄС докладав зусиль для врегулювання конфлікту і виділив фінансування для забезпечення Багатонаціональних сил в Косово (KFOR) під егідою НАТО. Британські підрозділи для участі в міжнародних діях в Косово нараховували 8 тис. чол.¹⁴²². У квітні 2000 р. Альянс передав на пів року командування миротворчими силами “Єврокорпусу”. Виконання місії продовжувалося до припинення оперативної діяльності ЗЄС у листопаді 2000 року.

Період 1998–2002 рр. відзначався активною підготовчою роботою суб’єктів європейського інтеграційного процесу з формування інституційно-правової та організаційної бази для повного перебрання ЄС на себе функцій виконання військово-гуманітарних операцій і

¹⁴¹⁹ Mission in Albania / Western European Union. URL: www.weu.int (дата звернення: 11.05.2017).

¹⁴²⁰ WEU Demining Assistance Mission in Croatia. URL: www.weu.int (дата звернення: 15.04.2017).

¹⁴²¹ WEU today. Op. cit. p. 14.

¹⁴²² Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північній Ірландії В. Василенка Начальнику Управління європейської інтеграції, Керівнику тимчасової Спеціальної групи з врегулювання конфлікту в Косово Міністерства закордонних справ України В. Белашову. № 49/26-109 □ ін. від 18.02.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 148. Арк. 21.

місій. Початок цьому процесу поклав Амстердамський договір, який в ст. J 7, п. 2 до завдань СПБО відніс виконання усього переліку “петерберзьких завдань”. Франко-британська декларація Сен-Мало від 3-4 грудня 1998 р. містила заклик до партнерів про розбудову оперативних збройних підрозділів (ЄСШР) Євросоюзу для виконання автономних військових антикризових акцій. Зміна позиції британського керівництва у справі розвитку СПБО ЄС відкрила шлях для формування механізмів оперативної військової і цивільної діяльності об’єднання. Рішення саміту Європейської Ради в Гельсінкі 10-11 грудня 1999 р. остаточно відкрили юридичний шлях до передачі функцій ЗЄС до Європейського Союзу і формування ЄСШР як основи його оперативної діяльності. Прийнята на саміті стратегічна програма “Головна мета – 2003” передбачала здатність ЄС розпочати перші військово-цивільні операції з початку 2003 року. Упродовж кількох наступних років інституціями Союзу і урядами держав-членів проведено значну організаційну роботу з виділення кадрового складу і матеріально-технічних ресурсів для діяльності ЄСШР, створення і планування діяльності командно-штабних структур, військових і цивільних підрозділів. Уряд Т. Блера своєю активною позицією щодо створення ЄСШР відіграв ключову роль у швидкому затвердженні і розробці планів розбудови військових ресурсів об’єднання. Велика Британія проголосила про виділення одного з найбільших контингентів до складу ЄСШР на рівні 12,5 тис. чол. (солдат і офіцерів) і військову техніку (18 кораблів і 72 літаки)¹⁴²³.

Для визначення формування командно-штабних органів проведення операцій ЄС визначальними стали зустрічі міністрів закордонних справ держав об’єднання в португальських Сінтрі 28 лютого і Лісабоні 23-24 березня 2000 р., саміт Європейської Ради в Гетеборзі 15-16 червня 2001 року. Учасниками визначено стратегічні принципи побудови органів системи безпеки та оборони, їх взаємин з структурами НАТО. На саміті Європейської Ради в Санта-Марія да Фейра 19-20 червня 2000 р. вперше розглянуто невійськові (цивільні) аспекти майбутньої антикризової діяльності Союзу. Прийнято рішення створити Ситуаційний центр/ Кризовий сегмент (Crisis Cell) для координації та управління відповідною діяльністю, сформувати 5-тисячний контингент поліцейських офіцерів для проведення

¹⁴²³ Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВПВ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Сентябрь-ноябрь 2000. Вып. 22. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_22 (дата звернення: 13.12.2016).

міжнародних операцій з попередження та управління кризами¹⁴²⁴. Особливий наголос учасники процесу робили на здатності механізмів ЄС працювати на попередження конфліктів в тісній співпраці з ООН, під мандатом якої планувалося проводити більшість операцій і місій Союзу. Незважаючи на проблеми з формуванням достатніх кадрових і технічних ресурсів для повноцінного функціонування ЄСШР в попередньо запланованих обсягах, Європейська Рада в Лаакені 14-15 грудня 2001 р. констатувала готовність Співтовариства до виконання бойових завдань, зокрема – проведення окремих операцій з кризового регулювання¹⁴²⁵. Після завершення кількарічного процесу передачі основних функцій від ЗЄС до Євросоюзу останній отримав необхідні підстави для самостійної діяльності як організація з військовим потенціалом.

Окрім питань забезпечення внутрішніх структур головною проблемою учасників об'єднання залишалися юридично нерегульовані відносини ЄС з НАТО. Підписання комплексу угод “Берлін плюс” у 2002–2003 рр. за певних умов давало Євросоюзу можливість використовувати засоби планування і ресурси Альянсу для проведення антикризових операцій миротворчого характеру. Вирішення проблеми взаємин з НАТО зняло останню перепону на шляху до початку практичного проведення Європейським об'єднанням самостійних міжнародних операцій і місій під мандатом ООН, НАТО і ОБСЄ. Угоди задовольняли британську сторону, яка стала одним з архітекторів сучасних відносин двох провідних політичних і військових центрів західного світу – НАТО і Європейського Союзу. Зафіксований “розподіл ролей” між організаціями давав можливість Великій Британії максимально ефективно і водночас економно реалізувати свій значний військовий потенціал, досвід участі в миротворчих акціях на рівні ООН з попередження і врегулювання конфліктів, постконфліктної стабілізації і проведення цивільних місій, уникаючи дублювання та розпорошення ресурсів, одночасно забезпечуючи першість своїх зобов'язань в рамках Північноатлантичного Альянсу.

По завершенні “холодної війни” із зникненням загрози виникнення війни на територіях західноєвропейських держав в їх військових стратегіях особливе місце посіли закордонні операції. Їх збройні сили

¹⁴²⁴ European Council Santa Maria da Feira, 19-20 June 2000. Presidency Conclusions // From St-Malo to Nice. European Defence: core documents / compiled by M. Rutten. Chaillot Papers 47. Paris, May 2001. p. 126.

¹⁴²⁵ European Council Laeken, 14-15 December 2001. Annex II. Operation on the operational capability of the Common European Security and Defence Policy // From Nice to Laeken. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Chaillot Papers No 51. Volume II. Paris, April 2002. p. 120.

в результаті скорочення особового складу і оборонних видатків набули вигляду відносно невеликих армій, призначених насамперед для проведення коаліційних інтервенцій за межами Європи¹⁴²⁶. В умовах, коли кризи набували все більш вираженого внутрішньодержавного рівня, їх врегулювання затребувало розширення переліку завдань миротворчих операцій і місій від традиційного надання гуманітарної допомоги і захисту людей до гарантування законності та політичної стабільності функціонування демократичних політичних інститутів. Не стала винятком Велика Британія, уряди якої завжди надавали великої уваги участі в миротворчості, яку розглядали як важливий механізм зміцнення впливу держави в світі, зокрема, в НАТО та ЄС¹⁴²⁷.

Зміна характеру міжнародних загроз безпеці призвела до трансформації типології локальних криз та, як наслідок, моделей миротворчих операцій з їх врегулювання. В цих умовах уряд Великої Британії здійснював розробку національної доктрини участі в миротворчих місіях. Велике значення для реалізації Сполученим Королівством поставлених зовнішньополітичних завдань і просування британських інтересів за кордоном мало використання військової сили в складі багатонаціональних угруповань. За умов відсутності в ЄС досвіду проведення таких акцій, потенціал і досвід участі Великої Британії в миротворчих місіях ООН дозволяв країні претендувати на провідні ролі на цьому напрямі діяльності об'єднання як складової СПБО. У різних куточках світу перебувала п'ята частина Королівських Збройних Сил¹⁴²⁸. До того ж з першої половини 1990-х рр. проходило їх активне реформування у напрямі створення мобільних підрозділів для виконання оперативних місій різного змісту у віддалених регіонах світу. Ще у 1995 році прийнято базовий документ з миротворчої діяльності, де операції з підтримання миру трактувалися як військові операції, в яких можуть використовуватися багатосторонні сили під егідою ООН¹⁴²⁹. Виділялося три види таких операцій: 1) власне миротворчість (спостережні і посередницькі місії); 2) розширена миротворчість (заходи щодо попередження збройного конфлікту, операції з роззброєння сторін, місії військової допомоги і гуманітарні місії); 3) операції з примусу до миру (накладення санкцій, військово-силовий вплив). Таке широке трактування миротворчих операцій

¹⁴²⁶ Власов Н.А., Малыгина А.А., Павлов А.Ю. Мысль и меч: эволюция оборонной политики стран Западной Европы и развитие военных технологий во второй половине XX – начале XXI вв. М.: Издательство МБА, 2013. С. 57.

¹⁴²⁷ Европейски Союз и региональные конфликты / отв. ред. Н.К. Арбатова, А.М. Кокеев. М.: ИМЭМО РАН, 2011. С. 52.

¹⁴²⁸ Галин Д. Военная политика Великобритании // Зарубежное военное обозрение. 2014. № 4. С. 12.

¹⁴²⁹ The Army Field Manual. Operations Other Than War. London, 1995. Vol. 5. Part 2. p. 35.

давало можливість Британії концептуально обґрунтувати активне залучення своїх ресурсів до участі у миротворчих акціях Європейського Союзу, розмежувати участь в акціях ЄС (перша і друга група) і НАТО (за участі США) (переважно третя група). У Стратегічному огляді оборони Великої Британії 1998 року для збройних сил ставилося завдання володіти здатністю здійснювати широкий спектр завдань експедиційного характеру (від бойових операцій до операцій з підтримання миру в зонах регіональних конфліктів)¹⁴³⁰. Так афіксовано концепцію гуманітарної інтервенції, яка стала головним елементом “етичної зовнішньої політики” першого уряду Т. Блера (1997–2001 рр.). Як наслідок активізації діяльності британських військ за кордоном за час правління урядів лейбористів Королівські Збройні Сили брали участь в експедиційних та інших операціях частіше, ніж за декілька попередніх десятиліть¹⁴³¹.

Прийняття численних планів і програм розвитку європейських оперативних військово-цивільних механізмів дало свій результат. Євросоюз активно включився у процес проведення цивільних (місії) і військових (операції) міжнародних безпекових акцій. Пріоритетним регіоном діяльності об’єднання стали Балкани. Ще до підписання остаточної угоди з НАТО, що відбулося 17 березня 2003 р., ЄС розпочав першу історичну місію в Боснії і Герцеговині (EUPM). Вона мала цивільний характер, що стало показовим фактом для об’єднання, відповідало його пацифістській філософії функціонування і міжнародної діяльності як переважно “м’якої сили” в системі міжнародної безпеки. Гуманітарно-поліцейська місія в Боснії і Герцеговині, розпочавшись 1 січня 2003 р. у статусі пробної, завершилася після кількарізового продовження мандату 30 червня 2012 року. В ній одночасно брали участь максимально 540 чоловік¹⁴³². В умовах відсутності досвіду спільного проведення такого роду заходів в рамках ЄС зазначена місія одразу виявила сильні і слабкі сторони кількарічної підготовки Співтовариства і держав-членів, частина з яких мали досвід участі в миротворчих заходах за мандатом ООН. Хоча за чисельністю місія була не надто велика, кількість учасників перевищила очікування керівництва Союзу. У ній взяли участь усі члени ЄС і ще сім держав-партнерів, в тому числі кілька представників від України. Поліцейський контингент ЄС, спрямований

¹⁴³⁰ The Strategic Defence Review White Paper. 15 October 1998. Research paper 98/91. London, p. 22.

¹⁴³¹ Власов Н.А., Мальгіна А.А., Павлов А.Ю. Указ соч. С. 98.

¹⁴³² Чумаченко О.А. Поліцейська місія Європейського Союзу в Боснії і Герцеговині: розвиток інституційного виміру // Проблеми міжнародних відносин. К., 2013. Вип. 6. С. 40.

в Боснію на основі рішення РБ ООН №1396 від 5 березня 2002 р. на виконання Дейтонських угод, замінив Міжнародну поліцейську оперативну групу ООН, яка перебувала в країні з 1996 року¹⁴³³. Головні напрями співпраці між організаціями на початку ХХІ ст. були визначені у Спільній декларації з кооперації ООН і ЄС у кризовому управлінні (Joint Declaration on UN-EU Cooperation in Crisis Management), підписаній в Нью-Йорку 24 вересня 2003 року. Британські спеціалісти (станом на січень 2004 р. – 55 поліцейських і 9 військових) взяли участь в роботі місії, головне завдання якої полягало у здійсненні поліцейських функцій в усіх регіонах країни, сприяттні вдосконаленню місцевих поліцейських та прикордонних сил¹⁴³⁴. Проводилася робота персоналу місії щодо боротьби з організованою злочинністю і корупцією, в тому числі в структурі поліції.

Історично першою військовою миротворчою акцією Європейського Союзу, стала військова операція в Македонії “Конкордія” (Concordia, FYROM), яка проводилася з 18 березня по 15 грудня 2003 р. на запрошення керівництва цієї держави згідно резолюції РБ ООН № 1317 і мала своєрідне тестове значення для відповідного потенціалу об’єднання. Сили ЄС замінили контингент НАТО, який здійснював операцію з підтримання миру після збройного конфлікту в Македонії 2001 року, розв’язаного албанськими націоналістами. В операції взяли участь 320 військових і 80 цивільних осіб, які представляли 13 держав ЄС (утрималися Данія та Ірландія) і 14 інших держав (переважно кандидатів на членство). Найбільший контингент делегувала Франція (145 чол.). Велика Британія надала всього 3 військових¹⁴³⁵. Операція проводилася на основі формули “Берлін плюс” за підтримки НАТО. Однак взаємодія між організаціями була асиметричною. Наприклад, у той час, коли ЄС повністю відкрив для Альянсу свої звіти, фахівці Союзу не отримали доступу до усіх доповідей консультативної місії НАТО, зокрема, щодо ситуації в Косово¹⁴³⁶. В операції взяли участь британські військові. Сили ЄС здійснювали патрулювання населених албанцями районів Македонії на кордоні з Альбанією і Сербією (Косово). По завершенні операції присутність ЄС в Македонії забезпечувалася в ході

¹⁴³³ Novosseloff A. Options for improving EU-UN cooperation in the field of peacekeeping. Brussels, 2011. p. 44.

¹⁴³⁴ Lindstrom G. On the ground: ESDP operations // EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004) / ed. by N. Gnesotto. Paris, 2004. p. 113.

¹⁴³⁵ I bid. p. 117.

¹⁴³⁶ Вовченко К.І. Миротворча діяльність Європейського Союзу на Балканах / К.І. Вовченко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 58 (Додатки). С. 77-78.

проведення поліцейської місії “Проксіма” (Proxima) (15 грудня 2003 р. – 15 грудня 2005 р.), яка здійснювалася виключно силами Євросоюзу. Поліцейські експерти проводили моніторинг, навчання і консультування місцевої поліції, допомагаючи у боротьбі з організованою злочинністю. У виконанні місії взяли участь близько 200 чол. з 35 країн (в. т.ч. з України), з яких на той час 15 були членами ЄС¹⁴³⁷. З грудня 2005 р. до грудня 2006 р. британський цивільний персонал і представники поліції працювали в Групі поліцейських радників ЄС у складі 29 експертів¹⁴³⁸.

Європейська стратегія безпеки 2003 р. серед завдань Співтовариства визначала розширення спектру його місій, зокрема, здійснення спільних операцій з роззброєння і ворожих сторін, надання підтримки третім державам у боротьбі з тероризмом і реформуванням сектора безпеки в контексті зміцнення адміністративних структур¹⁴³⁹.

Значну увагу держави та інституції ЄС надавали врегулюванню проблем Африканського континенту, який не дарма розглядався як один з найважливіших факторів стабільності та відповідно джерел імовірних зовнішніх загроз для Європейського об'єднання. Тому не випадково, що хронологічно друга військова операція була проведена Євросоюзом на території Африки. Нею стала короткострокова операція “Артемід” (12 червня – 1 вересня 2003 р.) в Демократичній Республіці Конго, проведена на прохання ООН. Її неофіційною метою стала перевірка здатності структур ЄПБО розгортати військові підрозділи за межами Європи. В операції брали участь 2 тис. солдат і офіцерів з 17 країн (14 членів ЄС), в тому числі з Великої Британії – 85 чоловік, серед яких переважно інженери, сапери і допоміжний персонал¹⁴⁴⁰. Сили ЄС виконали функцію підтримки миру в зоні громадянського конфлікту в період заміни миротворчої місії ООН у зазначеній країні. Операція ЄС вперше проходила незалежно від механізмів “Берлін плюс”. Провідні позиції в її організації і проведенні належали Франції, яка мала традиційні інтереси в цьому регіоні Африки. Надалі Євросоюз протягом наступних 12 років провів в Африці понад півтора десятка військових операцій і цивільних місій, до яких у різній мірі були залучені британські фахівці.

¹⁴³⁷ Termination of Operation Concordia and launch of Mission Proxima. Skopje, 15 December 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missipoli. Chaillot Papers No 67. Volume IV. Paris, December 2003. pp. 335-336.

¹⁴³⁸ Европейски Союз и региональные конфликты. Зазнач. твір. С. 57.

¹⁴³⁹ A Secure Europe in a better world. European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003. 14 p.

¹⁴⁴⁰ Helly D. The EU military operation in DR Congo (Artemis) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. p. 183.

Однією з наймасштабніших військових операцій ЄС в його історії стала операція “Алтея” (Althea) в Боснії і Герцеговині. Розпочата 2 грудня 2004 р. за мандатом ООН і в тісній співпраці з НАТО, операція в модифікованому і скороченому варіанті продовжується досі. Сили Євросоюзу (EUFOR) замінили місію НАТО, перебравши на себе комплекс завдань із забезпечення виконання Дейтонських угод, гарантування безпеки і політичної стабільності (допомога владі країни у боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, розмінуванні території) та навчання місцевих Збройних Сил¹⁴⁴¹. Особливістю операції стало те, що кадрове забезпечення підрозділів (2,5 тис. чол.) передане від НАТО до ЄС у тому ж складі на основі домовленостей “Берлін плюс”, адже контингент Альянсу, який перебував в Боснії з 1995 року, був сформований переважно з європейців¹⁴⁴². В операції у різний час взяли участь представники понад 30 країн. Основу склали держави ЄС. Велика Британія взяла активну участь у проведенні операції, надавши понад 600 миротворців. В ході загального скорочення контингенту у 2007 році Лондон вивів їх зі складу операції, залишивши в Сараєво кілька штабних офіцерів¹⁴⁴³. На початковому етапі операції британські представники обіймали командні посади. Першим керівником операції був призначений заступник верховного головнокомандувача об’єднаними збройними силами НАТО в Європі британський генерал Дж. Рейт, а першим командувачем сил ЄС в Боснії і Герцеговині став британський генерал Д. Лікі (грудень 2004 – грудень 2005 рр.). З трьох оперативних зон виконання операції на території Боснії північно-західна перебувала під контролем британських сил (1 тис. військових з центром в м. Банья-Лука). Керівництво ЄС і представники урядів держав-членів позитивно оцінили проведення операції “Алтея”. Після дворазового скорочення у 2007 і 2012 роках кількість задіяних в операції військ склала 600 чол., а їх функції зведені до правоохоронних¹⁴⁴⁴.

Друга військова операція ЄС в Африці на прохання ООН знову ж відбулася в конфліктній ДР Конго протягом 30 липня – 30 листопада 2006 року. У ній взяли участь 21 держава ЄС (зокрема, Велика Британія), які виділили сукупно 2400 солдат і офіцерів для виконання миротворчих функцій (захист цивільно населення, протидія

¹⁴⁴¹ Operation Althea. European Union Force in BiH. Information Booklet. Sarajevo, April 2017. p.10.

¹⁴⁴² Понсар Л. Світанок нової доби безпеки? // НАТО Ревю. 2004. С. 20-22.

¹⁴⁴³ Keohane D. The European Union military operation in Bosnia and Herzegovina (Althea) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. p. 219.

¹⁴⁴⁴ About EUFOR // European Union External Action. 12 September 2016. URL: <http://www.euforbih.org/eufor/index.php/about-eufor/background> (дата звернення: 18.05.2017).

насилю) ¹⁴⁴⁵. Британська участь була мінімальною (до двох десятків осіб). Найбільший організаційно-кадровий вклад в операцію здійснили Франція і Німеччина. Паралельно з операцією в ДР Конго ЄС проводив свою чергову поліцейську місію, яка стосувалася стабілізації ситуації в країні, насамперед в столиці місті Кіншаса, у період підготовки і проведення виборів у 2006 році (EUPOL Kinshasa). Місія з 23 осіб завершила роботу у червні 2007 р. і була замінена більш тривалою поліцейською місією (EUPOL RD Congo) у складі понад 60 осіб, яка триває досі. Велика Британія не брала участі у цих двох місіях ¹⁴⁴⁶. Діяльність Євросоюзу в ДР Конго цим не обмежилася. У червні 2005 р. розпочалася чинна місія з розбудови збройних сил Конго. Хоча місія отримала статус цивільної, в її складі працювали військові інструктори з Бельгії, Франції, Німеччини, Великої Британії, Італії і Португалії ¹⁴⁴⁷.

Серед африканських акцій ЄС, які стали менш масштабними, ніж в Конго, відзначимо невеликі місії в Судані (2005–2007 рр.) (AMIS) і Сомалі (2007 р.) (AMISOM), в яких разом взяло участь близько 40 поліцейських і військових експертів з держав Євросоюзу. Вони проводилися на підтримку миротворчих дій Африканського Союзу. ЄС надав військових і цивільних радників, серед яких британські фахівці ¹⁴⁴⁸. Згодом Союз внаслідок розгортання конфліктів в суданській провінції Дарфур і громадянської війни в Сомалі розпочав проведення самостійних операцій і місій.

Велика Британія відіграла вагомую роль у становленні організаційно-управлінської складової міжнародної оперативної діяльності Співтовариства, насамперед у проведенні цивільних місій Євросоюзу. На неформальному саміті в англійському Хемптон-Корті 27 жовтня 2005 р. лідери ЄС прийняли рішення розвивати структуру кризового реагування і управління, створивши Раду кризового управління (Crisis Management Board), до якої увійшли представники різних структур СПБО. У галузі управління цивільними місіями прийнято рішення значно розширити склад і сферу діяльності Комітету з цивільних аспектів кризового реагування. Завдяки

¹⁴⁴⁵ Ehrhart H.-D. EUFOR RD Congo: a preliminary assessment // *European Security Review*. March 2007. Number 32. p.9.

¹⁴⁴⁶ Vircoulon T. The EU police mission in Kinshasa – DRC (EUPOL Kinshasa) and the EU Police mission in RD Congo (EUPOL RD Congo) // *European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009)* / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 221-222

¹⁴⁴⁷ Журкин В.В. Указ. соч. С. 124.

¹⁴⁴⁸ Franke B. The European Union supporting actions to the African Union missions in Sudan (AMIS) and Somalia (AMISOM) // *European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009)* / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. p. 255.

досягнутим домовленостям та активній позиції тодішнього британського уряду у серпні 2007 р. вдалося відкрити Підрозділ ЄС з планування і проведення цивільних операцій (Civilian Planning and Conduct Capability), тобто штаб цивільних операцій, до функцій якого входило оперативне планування, командування і контроль за місіями в рамках СПБО. Він напряму підпорядковується Верховному представнику ЄС із зовнішніх справ і політики безпеки. Наприкінці 2009 року розпочав роботу новий Директорат ЄС з питань кризового реагування і планування, який координує роботу численних структур цієї системи, чим підвищує ефективність її функціонування.

Оперативна діяльність Європейського Союзу поширювалася на ще один стратегічно важливий для його безпеки регіон, яким є Близький і Середній Схід. Першу миротворчу акцію ЄС провів в неспокійному Іраку (EUJUST LEX). Об'єднана місія з підтримки поліції, правосуддя і цивільної адміністрації розпочала роботу в Іраку 1 липня 2005 р. і була малочисельною (всього 30 чол.), хоча в її складі працювали представники з 17 держав ЄС (в т. ч. британські поліцейські і юристи), а також Єгипту та Йорданії¹⁴⁴⁹. Також Європейський Союз і його держави-члени намагалися підвищити свій вплив на процес врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. У січні 2005 р. Брюссель відкрив координаційний офіс для підтримки палестинської поліції (EU COPPS). 3 листопада 2005 р. британський цивільний персонал задіявався в місії ЄС зі сприяння прикордонного контролю на контрольному-пропускному пункті Рафах на кордоні сектора Газа і Єгипту, а з 1 січня 2006 р. розпочалася поліцейська місія ЄС в Палестинській автономії у складі близько 40 чоловік, в якій британська поліція і цивільний персонал приймають активну участь. Британська влада надавала особливого значення врегулюванню арабо-ізраїльського конфлікту. Уряд Т. Блера намагався проводити збалансовану політику щодо обох сторін конфлікту Ізраїлем і Палестиною. Лондон виступив на підтримку ізраїльського плану закриття 31 ізраїльського поселення і виводу військ Цахалу з окупованих палестинських територій, що стало поворотним фактом в політиці Лондона на Близькому Сході¹⁴⁵⁰. Підтвердженням тісної співпраці і партнерства ЄС та ООН став факт, що у 2006 році держави ЄС взяли на себе основну частину забезпечення миротворчої місії ЄС в Лівані. Велика Британія надала два розвідувальних літаки "Awacs",

¹⁴⁴⁹ Korski D. The integrated rule of law mission for Iraq (EUJUST LEX) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. p. 234.

¹⁴⁵⁰ Европейский Союз и региональные конфликты. Указ. соч. С. 57 с.

шість гвинтокрилів і розвідувальний корабель, право користування військовою базою на Кіпрі¹⁴⁵¹. З 15 червня 2007 р. розпочалася поліцейська місія ЄС в Афганістані чисельністю бл. 200 спеціалістів, яка полягала в підготовці місцевої поліції. Її початку передували три підготовчі місії в Афганістані. В поліцейській місії взяли участь 400 спеціалістів з 16 держав Євросоюзу. Британія була серед провідних її учасників. Програма місії схожа з аналогічними заходами в інших країнах – підготовка і підтримка місцевої поліції.

Серед особливих і найбільш віддалених місій ЄС виділимо моніторингову місію в Індонезії на острові Суматра (провінція Ачех), проведену на запрошення уряду цієї країни. Акція тривала з 15 вересня 2005 р. до 15 грудня 2006 р. і полягала в нагляді за виконанням угоди уряду Індонезії і представників повсталі провінції, якій після багаторічного конфлікту надано широку автономію¹⁴⁵². Місія стала прикладом ефективної співпраці ЄС з іншою регіональною організацією АСЕАН. Окрім 13 держав Союзу, які надали 125 спеціалістів, в ній взяли участь 93 представники п'яти держав Південно-Східної Азії. Учасники місії здійснювали комплекс заходів з роззброєння повстанців і налагодження мирного життя¹⁴⁵³.

Вихід за межі регіонального впливу і розширення географії місій ЄС відповідали поставленому його керівництвом завданню вийти на рівень глобального актора у галузі безпеки, здатного проектувати силу на значні відстані, а також поєднувати інструменти “твердої” і “м'якої” сили в міжнародних відносинах, передбачені у прийнятому ЄОА “Довгостроковому прогнозі”¹⁴⁵⁴. В документі наголошувалося на пріоритетності методів попередження конфлікту і постконфліктного відновлення. Метою діяльності ЄСШР проголошено не військову перемогу в класичному трактуванні, а досягнення балансу інтересів і мирного вирішення конфліктів, що відображало філософію міжнародної діяльності Союзу у сфері безпеки. Передбачено головні принципи оперативної діяльності ЄС: інтегративний підхід (synergy) (поєднання збройних та інформаційних технологій, залучення громадськості до кризового врегулювання); оперативність (agility) (швидкість підготовки і розгортання сил, необхідних для врегулювання кризи); вибірковість (selectivity) (наявність арсеналу

¹⁴⁵¹ Pirozzi N. UN Peacekeeping in Lebanon: Europe's contribution // European Security Review. September 2006. Number 30. p. 1.

¹⁴⁵² Schulzepp K.E. AMM (Aceh, Indonesia). The Aceh Monitoring Mission // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. p. 266.

¹⁴⁵³ Cameron F. An Introduction to European Foreign Policy. London and New Yourk, 2007. p. 183.

¹⁴⁵⁴ An initial long-term vision for European defence capability and capacity needs. European Defence Agency, Levi, 3 October 2006. p. 13.

уражуючих засобів різної сили (військових, інформаційних, електронних, політичних, економічних) для необхідного тиску на сторони конфлікту); стійкість (sustainability) (здатність підтримувати розгонути сили тривалий період).

Актуальним для новітньої історії і сучасного непростого розвитку України є вивчення досвіду оперативної діяльності ЄС на пострадянському просторі. Тим більше, що частина акцій ЄС безпосередньо стосувалися нашої держави. З середини 2000-х рр. Союз відзначився рядом акцій на Кавказі, в Молдові та Україні. Перша з них проходила в Грузії з липня 2004 р. до липня 2005 р. – місія з 10 експертів, які здійснювали консультативно-організаційну роботу з реформування правоохоронних органів. Серед них не було британських представників¹⁴⁵⁵. З вересня 2008 р. в Грузії працює група радників з реформування прикордонної служби (близько 340 чол.). Велика Британія долучилася до цієї місії серед 24 її учасників (усі – держави ЄС)¹⁴⁵⁶. Кардинальні зміни системи державного управління у цій пострадянській країні, проведені після “Революції троянд” 2003 року, у значній мірі завдячують роботі групи інспекторів і радників, делегованих країнами Європейського Союзу. Зрештою 27 червня 2014 р. Грузія підписала Угоду про асоціацію з ЄС, а з 28 березня 2017 р. між сторонами запроваджено безвізовий режим. Місія прикордонного контролю в Молдові та Україні (EUBAM) з центром управління в Одесі розпочала роботу 1 грудня 2005 р. на запрошення керівництва обох держав. Співробітники однієї з найчисельніших місій ЄС (в середньому в різні роки бл. 180 чоловік) проводили роботу з допомоги органам влади у боротьбі з контрабандою, нелегальним перетином кордону, покращення роботи прикордонних служб та їх співпраці. Мандат місії продовжувався Євросоюзом чотири рази (в 2007, 2009, 2011 і 2015 рр.). Новим завданням поточної фази місії стало налагодження діалогу між Молдовою і самопроголошеною Придністровською Республікою¹⁴⁵⁷. Главою місії є досвідчений британський дипломат Е. Тесор’єр. Згідно домленості сторін місія продовжила роботу до 30 листопада 2017 року.

Проведення згаданих операцій і місій Євросоюзу стало необхідним каталізатором готовності об’єднання ефективно діяти на міжнародній

¹⁴⁵⁵ Kurowska X. The rule-of-law mission in Georgia (EUJUST Themis) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. p. 201.

¹⁴⁵⁶ Fischer S. The European Union Monitoring Mission in Georgia (EUMM) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009). Paris, 2009. p. 379.

¹⁴⁵⁷ Місія EUBAM. Молдова та Україна // European Union External Action. URL: <http://eubam.org/ua/who-we-are/> (дата звернення: 14.05.2017).

арені, центральною складовою і сенсом формування СПБО. ЄС набув необхідного досвіду оперативної діяльності за кордоном. Упродовж її перших п'яти років створено потрібну організаційну основу для розгортання наступних міжнародних акцій Союзу у самостійному форматі та у тісній співпраці з державами-партнерами і міжнародними організаціями. Велика Британія відіграла активну і конструктивну роль у цьому процесі, ставши опорою ЄС в його миротворчих операціях і місіях. Уряд Т. Блера успішно включив участь в міжнародних акціях ЄС в систему зовнішньої політики, військово-гуманітарна складова якої охоплювала діяльність британських військових підрозділів і цивільного персоналу в різних регіонах світу.

З другої половини 2000-х рр. головну увагу у проведенні операцій і місій ЄС переключив з європейських теренів (Балкан) на Африканський континент, на якому провідні держави Західної Європи і колишні колоніальні метрополії (Велика Британія, Франція, Італія, Бельгія, Португалія) мали традиційні сфери впливу. Територіально оперативні акції Союзу в Африці концентрувалися у трьох регіонах – Сахель, Африканський Ріг і Конго з прилеглими країнами. Операція в регіоні Сахеля стосувалася Чаду і Центральноафриканської Республіки з частиною території Судану (Дарфур), на якій відбувалися трагічні події політичних та етнічних конфліктів з численними людськими жертвами і потоками біженців. ЄС долучився до миротворчої діяльності ООН та Африканського Союзу в регіоні, провівши річну миротворчу операцію (15 березня 2008 – 15 березня 2009 р.). До її завдань входив захист біженців, забезпечення гуманітарної допомоги, стабілізація ситуації в регіоні. Серед виділених 23 членів ЄС і трьох інших держав-учасниць операції (загалом 3,7 тис. військових) були представники британських Королівських Збройних Сил¹⁴⁵⁸. Провідну роль у проведенні акції здійснила Франція, яка виділила половину з вказаної кількості військ. Надалі ЄС розпочав виконання консультативної місії, яка тривала до липня 2016 року.

Окрему сторінку в історії закордонних військових акцій ЄС, в якій провідну роль відіграло Сполучене Королівство, сформувала перша військово-морська операція в рамках СПБО “Атланта” (EU NAVFOR “ATALANTA”), що проводиться за мандатом ООН з 8 грудня 2008 р. біля берегів Сомалі. Операція відбувалася за участі майже 2 тис. військових ВМС 23 держав ЄС і п'яти партнерів (в т. ч. України) із залученням військових кораблів та авіації і передбачала нейтралізацію

¹⁴⁵⁸ Helly D. The EU military operation in DR Congo (Artemis) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. p. 339.

сомалійських піратів в Аденській затоці, охорону торгових кораблів від їх систематичних нападів¹⁴⁵⁹. Велика Британія була серед групи ініціаторів і головних організаторів кампанії¹⁴⁶⁰. Географія операції поширилася на більшу частину Індійського океану. Центральний штаб операції перебуває в Нортвуді поблизу Лондона, який очолювали британські контр-адмірالی Ф. Джонс і П. Хадсон¹⁴⁶¹. Штаб в Нортвуді став одним з п'яти штабів СПБО для здійснення операцій ЄС. З британської сторони в операції взяли участь фрегати “HMS Richmond” і “Northumberland”. У процесі виконання завдань структури і сили ЄС тісно співпрацювали з Об'єднаними військово-морськими силами НАТО в регіоні, ВМС провідних країн Азії (Китай, Японія, Індія, Росія, Південна Корея, Малайзія, Сінгапур). Окремо з квітня 2010 р. в Сомалі розпочалася тренувальна місія, покликана зміцнити потенціал сомалійської національної армії, яку здійснюють 125 чоловік (EUTM Somalia)¹⁴⁶². З березня 2012 р. кораблі Євросоюзу отримали право атакувати наземні цілі піратів. В лютому цього ж року фрегат британських королівських ВМС “Nortumberland” взяв участь в десятиденній операції проти піратів з ескортування цивільних кораблів в Аденській затоці. Зазначені акції досягли значних успіхів, адже станом на жовтень 2016 р. в полоні у піратів не було жодного заручника, а їх напади на коралі уже не фіксувалися¹⁴⁶³. 28 листопада 2016 р. Рада ЄС продовжила мандат операції “Атланта” до грудня 2018 року.

Євросоюз традиційно значну увагу приділяв ситуації на Балканах. Найбільшу за кількістю учасників цивільну місію в своїй історії ЄС здійснює в Косово (EULEX Kosovo) під егідою ООН. Вона замінила невелику підготовчу місію (Групу планування), яка працювала в краї з 2006 року. В Британія перебувала серед лідерів з кількості наданого персоналу, який загалом складав понад 3,2 тис. чоловік. Акція розпочалася 9 грудня 2008 р. після проголошення незалежності Косово 17 лютого 2008 р., яку визнали більшість держав Європи і світу, в т. ч. Велика Британія. Співробітники місії здійснюють моніторинг, наставництво і консультування структур поліції, правосуддя і

¹⁴⁵⁹ Операція ЄС “Атланта” // Центр миротворчества. UKR: <http://peacekeeping-centre.in.ua/Museum/Atlanta/Main.htm> (дата звернення: 11.08.2016).

¹⁴⁶⁰ Vainio L. EU Foray into Navy Operations NAVFOR Somalia // European Security Review. December 2008. Number 42. p. 23.

¹⁴⁶¹ Журкин В.В. Указ. соч. С. 189.

¹⁴⁶² Military training mission in Somalia (EUTM Somalia) // European Union External Action. URL: <http://eunavfor.eu/mission/> (дата звернення: 12.05.2017).

¹⁴⁶³ Countering piracy off the Coast of Somalia. Mission // European Union External Action. URL: <http://eunavfor.eu/mission/> (дата звернення: 14.05.2017).

митниці¹⁴⁶⁴. Місія проводиться на основі механізму “Берлін плюс”, адже в Косово залишався контингент НАТО, який виконував основні функції з гарантування безпеки. Її співробітники здійснюють навчально-консультативну роботу з організації діяльності місцевих органів влади, розвитку судової системи. Незважаючи на певні труднощі у взаєминах адміністрації самопроголошеного Косово з ЄС, його цивільна місія продовжує роботу. Рада ЄС у червні 2016 р. продовжила її мандат до 14 червня 2018 року.

Окремо відзначимо місію ЄС в Грузії, яка розпочалася 1 жовтня 2008 р. (після російсько-грузинського збройного конфлікту 5-8 серпня 2008 р.). В ході місії, яка нараховувала 340 чоловік, проводилася робота з стабілізації ситуації на кордоні Грузії з самопроголошеними республіками Південною Осетією та Абхазією. Велика Британія для проведення акції надала 20 інструкторів¹⁴⁶⁵.

Лісабонський договір ЄС про зміни до базових договорів Співтовариства, який набув чинності 1 грудня 2009 р., перейняв від проекту Конституційного договору ЄС конкретизований перелік військово-цивільних (“петерберзьких”) завдань СПБО, які включають: спільні дії з роззброєння; виконання гуманітарних і рятувальних завдань; військове консультування і надання допомоги; запобігання конфліктів і підтримка миру; виконання завдань бойовими підрозділами з кризового управління, зокрема, миротворчості і посткризової стабілізації. Ці завдання можуть сприяти боротьбі з тероризмом, зокрема, передбачати підтримку третіх країн у боротьбі з тероризмом на їх території (ч. 1 ст. 28 В)¹⁴⁶⁶. Рішення з виконання відповідних завдань як і раніше приймає Європейська Рада. Функції гарантування і координації цивільних та військових аспектів цих завдань покладено на Верховного представника ЄС із зовнішньої політики та політики безпеки. Передбачений механізм надання Радою повноважень групі держав для виконання військових або цивільних завдань в рамках СПБО. Така практика успішно реалізовувалася упродовж усього періоду оперативної діяльності ЄС.

Прихід до влади консерваторів у 2010 році, незважаючи на їх критичну налаштованість до СПБО, не призвів до зниження інтересу країни до участі в миротворчих операціях і місіях ЄС¹⁴⁶⁷. У

¹⁴⁶⁴ The Strengthening Division. Monitoring, Mentoring and Advising // EULEX Kosovo. European Union External Action. URL: <http://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,3> (дата звернення: 20.05.2017).

¹⁴⁶⁵ Fischer S. The European Union Monitoring Mission in Georgia (EUMM). Op. cit. p. 386.

¹⁴⁶⁶ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 // Official Journal of the European Union. Volume 50. 17 December 2007. 272 p.

¹⁴⁶⁷ Грубінко А.В. Участь Великої Британії у військово-гуманітарних операціях і місіях Європейського

Стратегічному огляді безпеки та оборони 2010 року зазначено, що участь Британії в ЄС є засобом гарантування безпеки і процвітання в сусідніх з Євросоюзом регіонах. Тому особливого значення надавалося здатності держави і ЄС загалом погоджено здійснювати цивільні та військові заходи в рамках миротворчості¹⁴⁶⁸. Окремо виділено необхідність підтримувати діяльність ЄСЗД щодо попередження конфліктів та розвитку партнерста з ООН і НАТО. Лондон висловив готовність брати участь у військових і цивільних місіях ЄС, які відповідають інтересам держави.

Нововведенням ЄС у проведенні місій в Африці стало запровадження проекту координації дій в рамках декількох акцій в одному регіоні під спільним контролем з одного центру. За такою схемою проведено навчально-тренувальну місію в Нігері (регіон Сахеля), яка розпочалася 16 липня 2012 року. В країні постійно працювали близько 50 спеціалістів. Головні завдання місії полягали у покращенні здатності місцевих правоохоронних служб здійснювати боротьбу з тероризмом та організованою злочинністю¹⁴⁶⁹. Водночас така практика не забезпечила швидкої та ефективної реакції Євросоюзу на виникнення конфліктів в Малі і Центральноафриканській Республіці.

Досвід створення координаційних центрів СПБО продовжили в зоні Африканського Рогу. У липні 2012 р. розпочалася місія ЄС “Нестор”. У боротьбі з піратством в Сомалі ЄС налагодив співпрацю з сусідніми країнами, розширив сферу дій на Сейшельські острови. Зазначена місія також мала навчально-тренувальний характер і розробляла дії союзників на перспективу¹⁴⁷⁰. В Джибуті створено Оперативний центр для координації трьох операцій в зазначеному регіоні – військово-морську операцію “Аталанта”, навчально-тренувальну місію в Сомалі і місію “Нестор”¹⁴⁷¹. У листопаді 2016 р. Рада ЄС продовжила мандат усіх трьох акцій до 31 грудня 2018 року.

Окрім зазначених місій в Африці ЄС проводив декілька цивільних навчально-тренувальних акцій, зокрема, в Гвінеї-Бісау (2008 – 2010 рр.) (Велика Британія не брала участі) і Південному Судані

Союзу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: зб. наук. праць. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. № 13. С. 15-16.

¹⁴⁶⁸ Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review. London, October 2010. p. 62.

¹⁴⁶⁹ About EUCAP Sahel Niger // European Union External Action. 20/06/2016. URL: https://eeas.europa.eu/csdp-missions-operations/eucap-sahel-niger/3875/about-eucap-sahel-niger_en (дата звернення: 22.05.2017).

¹⁴⁷⁰ EUCAP Somalia. Mission Background // European Union External Action. URL: <http://www.eucap-som.eu/about-us/> (дата звернення: 19.05.2017).

¹⁴⁷¹ Журкин В.В. Указ. соч. С. 194.

(березень 2013 – січень 2014 рр.). У травні 2013 р. розпочала роботу місія прикордонної допомоги в Лівії, в якій упродовж першого року діяльності взяли участь 110 фахівців з Європи (зокрема, з Великої Британії). Зазначена місія стала елементом комплексної цивільної діяльності Євросоюзу у постконфліктній Лівії, яка охоплювала допомогу в розвитку демократичного урядування, вдосконалення законотворчої роботи, покращення роботи правоохоронної системи, реформи місцевого самоврядування та системи охрони здоров'я, врегулювання проблем, пов'язаних з міграцією¹⁴⁷². У серпні 2016 р. Рада ЄС подовжила мандат місії до 21 серпня 2017 року. Одним з європейських центрів підготовки спеціалістів антикризових структур став Європейський поліцейський коледж в Лондоні.

У 2013–2014 рр. провідні держави ЄС під егідою об'єднання провели ряд військових операцій в африканських країнах. Головну роль у них відігравала Франція, адже питання стосувалося її колишніх колоній. Зокрема, 11 січня 2013 р. французькі війська, доставлені авіацією з Європи і сусідніх країн, за підтримки місцевої армії завдали потужного удару по ісламістам і сепаратистам в Малі. Внаслідок стрімкої операції “Сервал” (“Serval”), яка тривала до 13 лютого 2013 р., повстанці були розгромлені. Серед головних союзників Франції в даній операції була Велика Британія. Її Міністерство оборони надало два військово-транспортних літаки “Boeing C-17 Globemaster III” для потреб перекидання французьких військ в зону конфлікту і літак-розвідник “Sentinel R1”, а згодом оголосило про направлення 330 військових на допомогу французьким військам¹⁴⁷³. ЄС як організація не брав участі в операції. По її завершенні у квітні 2014 р. в Малі розгорнуто навчально-тренувальну місію ЄС чисельністю 550 чоловік, головну роль в організації і проведенні якої знову ж відіграла Франція. До завдань місії входить допомога в розбудові малійської поліції¹⁴⁷⁴.

Наступна кризова ситуація виникла у нестабільній Центральнафриканській Республіці (ЦАР). За мандатом ООН в грудні 2013 р. Франція направила до країни миротворчий контингент. 10 лютому 2014 р. Рада міністрів закордонних справ ЄС, врахувавши

¹⁴⁷² EUBAM Libya: story of a long-awaited CSDP mission // European Security Review. May 2013. No 66. p. 5.

¹⁴⁷³ Смирнов А. Возможности европейских стран НАТО по осуществлению стратегических воздушных перебросок // Зарубежное военное обозрение. 2013. № 9. С. 50; Ross T. More than 300 UK troops set for Mali mission // The Telegraph. 2013. 29 January. p. 3.

¹⁴⁷⁴ About EUCAP Sahel Niger // European Union External Action. 20/06/2016. URL: https://eeas.europa.eu/csdp-missions-operations/eucap-sahel-niger/3875/about-eucap-sahel-niger_en (дата звернення: 22.05.2017).

невдалий досвід реагування ЄС на події в Малі, прийняла рішення розпочати військову операцію в ЦАР. Сама операція розпочалася у березні 2014 року. Велика Британія знову підтримала партнерів і надала транспортну авіацію для перекидання військової техніки, хоча військ Лондон не виділив. В липні 2016 р. розпочалася тренувальна місія ЄС в ЦАР, яка замінила попередню консультативну місію і запланована до 20 вересня 2018 року. Її метою є підготовка збройних сил цієї країни.

Обставини проведення міжнародних військових дій в Малі і ЦАР показали зміну оборонної політики британського керівництва. Політична еліта країни, навчена досвідом війни в Іраку, обрала тактику утримування від прямої військової участі у вирішенні конфліктів за кордоном. Відмова уряду Д. Кемерона від прямого збройного втручання в Малі і ЦАР стояла в одному ряду з негативним голосуванням парламенту Великої Британії щодо підтримки застосування сили в Сирії від 30 вересня 2013 року. ЄС (з участю британських представників) продовжує виконання операції “Алтея” в Боснії і Герцеговині, місій різної чисельності в Конго, Лівії, Сомалі, Південному Судані, Сахелі (Нігер), Малі, ЦАР, Палестині, Афганістані, Україні, Молдові, Косово, Грузії, в яких беруть участь британські військові і цивільні фахівці. Завершилося виконання операцій і місій в Боснії і Герцеговині, Македонії (дві), Грузії (дві), ЦАР, (одна), Конго (дві), Гвінеї-Бісау, Судані, Індонезії та Іраку.

З огляду на комплексну проблему потоків мігрантів до ЄС з третіх країн відзначимо операцію “Софія” (EUNAVFOR MED SOPHIA), яка розпочалася у серпні 2015 року. Головним завданням операції стало протистояння контрабанді людей в Середземному морі¹⁴⁷⁵. Велика Британія серед інших держав Союзу долучилася до її виконання. До складу операції залучені кораблі Королівського ВМС, зокрема, фрегати “HMS Richmond”, “HMS Enterprise” і “HMS Bulwark”. У червні 2016 р. операція була продовжена до 27 липня 2017 року. Серед іншого кораблі держав ЄС здійснюють рятувальні операції. Такі факти викликають критику на адресу операції. Наприклад, в британській Палаті лордів і пресі озвучено думку, що масштабні дії Євросоюзу (зокрема британського ВМС) з порятунку мігрантів фактично стали для них паромом через Середземне море в Європу і викликали зворотній ефект, ще більше притягуючи численних нелегалів як

¹⁴⁷⁵ About EUNAVFOR MED Operation SOPHIA // European Union External Action. 01/03/2016. URL: https://eeas.europa.eu/csdp-missions-operations/eunavfor-med/36/about-eunavfor-med-operation-sophia_en (дата звернення: 23.05.2017).

механізм безкоштовної переправи до берегів Італії, допомагаючи контрабандистам¹⁴⁷⁶. Таким чином військово-морські кораблі перевезли на територію ЄС тисячі людей, переважно з нестабільної Лівії.

За понад десятилітню історію проведення власних миротворчих військових операцій і цивільних місій Європейським Союзом здобуто значний досвід, який включає як успіхи, так і явні невдачі та прорахунки. Окрім традиційних проблем перманентного скорочення військових бюджетів держав об'єднання, залежності ЄС від надання ними кадрового і технічного забезпечення, під час виконання операцій і місій проявила себе надмірна бюрократизація функціонування об'єднання. Як наслідок зафіксовано випадки неузгодженості в діяльності численних управлінських інституцій, які часто дублювали функції один одного, причому як на рівні Брюсселя, так і на рівні виконання місій в різних регіонах світу. Наприклад, проявився конфлікт інтересів командно-координаційних структур в рамках операції “Алтея”, поліцейської місії в Боснії і Герцеговині. Саме тому важливим нововведенням Брюсселя стало запровадження практики координації дій одночасно кількох акцій в одному регіоні з єдиного оперативного центру в ході виконання операцій і місій на території Африки. Непоодинокими були випадки суперечок держав-учасників місій щодо чисельності контингентів, розподілу фінансування і надання матеріально-технічного забезпечення¹⁴⁷⁷. Традиційними стали значна тривалість створення командно-операційних структур і впровадження ними новаторських рішень інституцій ЄС. Як наслідок інституції Союзу часто із запізненням реагували на актуальні питання світової політики, опиняючись на другорядних ролях після США, інших провідних учасників міжнародних відносин і навіть самих держав-членів ЄС, які в кризових ситуаціях надавали перевагу самостійній політиці. Прикладом стали дії Великої Британії в Іраку у 2003 році і Лівії у 2011 році. Незадіяними залишилися оперативні бойові групи. Не всі місії ЄС досягли бажаного успіху. За оцінками британських аналітиків, невдалими стали тренувальні місії у секторі безпеки та оборони в Гвінеї-Бісау і Сомалі¹⁴⁷⁸.

¹⁴⁷⁶ Stevens J. How Navy patrols in the Mediterranean became a “migrant magnet” because refugees know they will get safe passage to Europe // Daily Mail. 2016. 28 May. p. 4.

¹⁴⁷⁷ Безопасность Европы / под ред. В.В. Журкина. М.: Весь Мир, 2011. С. 232.

¹⁴⁷⁸ O'Donnell C.M. Britain's Defence Review: good news for European defence // Centre for European reform, October 28, 2010. URL: <http://centreforeuropeanreform.blogspot.com/2010/10/britains-defence-review-good-news-for.html> (дата звернення: 22.02.2017).

Серед невикористаних можливостей ЄС для реалізації власного миротворчого потенціалу варто виділити відсутність практичних дій об'єднання з врегулювання конфліктів в Іраку 2003 року, Грузії 2008 року, ДР Конго 2008 року, Лівії 2011 року, Малі 2013 року, Сирії з 2013 року, Україні з 2014 року. Головною причиною неможливості ЄС проявити стратегічну ініціативу у врегулюванні зазначених конфлікті стала відсутність спільних позицій держав-членів, небажання виступати єдиною силою в системі стратегічних відносин провідних світових держав (США, Китаю, Росії) і надання переваги традиційним міждержавним контактам з ними (наприклад, американо-британські відносини). З 2003 року ЄС провів 28 спільних операцій і місій (з них 8 військових). В них взяли участь 80 тис. чол. персоналу. Чимало з цих акцій, з огляду на нерівномірний склад учасників, можна вважати прикладом передбаченого Лісабонським договором постійного структурного співробітництва.

У ряді випадків саме позиція Великої Британії, зумовлена її міжнародними пріоритетами і традиційними імперативами зовнішньої політики, які часто входили в суперечність з інтересами участі держави в євроінтеграції, стала фактором послаблення позицій Євросоюзу в міжнародних відносинах. Зокрема, у 2002–2003 рр. уряд Т. Блера в односторонньому порядку підтримав американську ініціативу війни з Іраком, залишивши структури і партнерів по ЄС в ролі статистів і донора постконфліктного відродження цієї країни. У 2008 році керівництво Великої Британії заблокувало французьку ініціативу щодо направлення в ДР Конго війська ЄС для підтримки операції ООН в конфліктному регіоні країни, що призвело до певної напруги у відносинах між обома організаціями¹⁴⁷⁹. Загалом британські уряди прогнозовано надавали більше переваги операціям і місіям на Балканах, ніж в Африці, де основні інтереси має Франція. Не випадково у травні 2002 – травні 2006 рр. посаду Верховного представника ООН у Боснії і Герцеговині обіймав колишній багаторічний лідер британських ліберальних демократів П. Ешдаун. На той час він одночасно виконував функції спеціального представника ЄС у цій країні. У серпні 2008 р. уряд Г. Брауна віддав першість у переговорному процесі з врегулювання російсько-грузинського конфлікту французькому керівництву. У 2011 році уряд Д. Кемерона виступив категорично проти ініційованої Францією військової операції ЄС в Лівії, надавши перевагу НАТО. Уряд

¹⁴⁷⁹ Безопасность Европы. Указ. соч. С. 258.

консерваторів принципово відмовився використовувати оперативні бойові групи ЄС для проведення миротворчих операцій і місій¹⁴⁸⁰. Британське керівництво традиційно скептично ставилося до посилення військових і цивільних структур ЄС, централізації їх діяльності, відмовилося брати участь в проєкті створення Європейських сил жандармерії, які сформували п'ять держав Євросоюзу і які можливо використовувати у військово-цивільних місіях з широким спектром завдань¹⁴⁸¹. Послаблення позицій Британії в ЄС, серед іншого, не дало можливості Лондону виступити в когорті європейських посередників в російсько-українському конфлікті. Уряд королівства у справі зміцнення оборони Європи від загрози російської військової агресії надав перевагу розвитку структур НАТО.

Для оцінки значення участі Великої Британії для проведення військово-гуманітарних операцій і місій показовими є офіційні статистичні дані ЄОА за 2005–2016 роки. У 2005–2015 рр. за показниками кількості військ серед держав ЄС країна перебувала на 3-4 позиції з постійним скороченням. У 2005 році за кількістю цивільного персоналу, задіяного в обслуговуванні оборонної сфери, Британія впевнено посідала перше місце з показником у 103,9 тис. чол.¹⁴⁸². У наступні роки такі позиції зберігалися. При цьому відзначаємо тенденцію до зменшення чисельності залученого цивільного персоналу. Країна посідала провідні позиції за показником кількості розгорнутих (сухопутних) сил, але спостерігалось їх щорічне скорочення. При цьому Лондон до 2014 року стабільно витрачав найбільше кошти на проведення операцій за межами Євросоюзу¹⁴⁸³. З 2013 року Британія різко скоротила кількість цивільного персоналу в оборонній сфері, втративши першість за цим показником, і опинилася на третій позиції після Німеччини і Франції (див. додатки 5-6). У 2014 році британський уряд практично удвічі скоротив витрати на закордонні операції Союзу, поступившись позицією Франції та Італії¹⁴⁸⁴. Скорочення військового бюджету королівства і радикалізація

¹⁴⁸⁰ Stevens J. How Navy patrols in the Mediterranean became a “migrant magnet” because refugees know they will get safe passage to Europe // Daily Mail. 2016. 28 May. p. 4.

¹⁴⁸¹ Юрьев И. Гражданские антикризисные структуры Европейского Союза // Зарубежное военное обозрение. 2008. № 12. С. 28.

¹⁴⁸² National Breakdowns of European Defence Expenditure. 2005. EDA. Brussels, 2005. pp. 7-8.

¹⁴⁸³ Defence Data of EDA participating Member States in 2007. Brussels, 2009. p. 28; Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. p. 26; Defence Data of EDA participating Member States in 2009. Brussels, 2011. p. 27; Pires M.L. Defence Data: EDA participating Member States in 2010. Brussels, 07/03/2012. p. 21; Pires M.L. Defence Data: EDA participating Member States in 2010. Brussels, 07/03/2012. p. 25.

¹⁴⁸⁴ Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. pp. 12, 60.

політики уряду щодо євроінтеграції мали наслідком послаблення його показників у військовому рейтингу держав-членів об'єднання.

Отже, з огляду на історичні обставини, формування оперативної безпекової складової діяльності Європейського Союзу на міжнародній арені було складним і тривалим. В історії створення оперативних механізмів об'єднання як суб'єкта організації і проведення військово-гуманітарних операцій і місій можемо виділити три періоди: 1) формування передумов для гуманітарно-військової діяльності (1991–1998 рр.); 2) організаційно-підготовчий період (1998–2002 рр.); 3) проведення військово-цивільних операцій і місій (з 2003 р.). Їх виділення безпосередньо пов'язане з історичними особливостями участі Сполученого Королівства у формуванні ЄПБО/СПБО ЄС і здійсненні Союзом практичної діяльності військово-цивільного характеру в третій країнах.

У перший період європейський автономний військовий потенціал представляв Західноєвропейський Союз. За весь період діяльності ЗЄС як військової оперативної організації нею не було проведено жодної бойової операції. Рівень виконання ЗЄС третьозначних завдань в глибокому тилу діяльності НАТО і коаліцій провідних держав атлантичного простору на чолі зі США цілком влаштував керівництво Великої Британії, рівень амбіцій якого в Європі тривалий час не виходив за рамки збереження усталеної системи гарантування європейської безпеки часів блокового протистояння. При цьому ЄС залишався заручником ситуації, позбавлений власної військової компоненти, міг впливати на ЗЄС лише через механізм звернень з проханнями про дії.

Наприкінці 1990-х рр. європейцям, насамперед адептам розвитку повноцінної автономної європейської військово-політичної організації на чолі з керівництвом Франції, які опинилися перед фактом власної кричущої оборонної неспроможності та залежності від геополітичних амбіцій і військової потуги Вашингтона, стала очевидною невідповідність ситуації потребам часу і недоцільність існування ЗЄС як неефективної сателітарної до НАТО структури. Міжнародні амбіції нового британського уряду лейбористів співпали з амбіціями Євросоюзу нарешті поширити свій значний економічний і політичний потенціал на політику безпеки та оборони, що й стало однією з головних причин надання Співтовариству можливості здійснювати міжнародну військово-гуманітарну оперативну діяльність. Створення у короткий період необхідної нормативно-організаційної, мінімальної кадрової і матеріально-технічної бази, укладення угод з НАТО про

розподіл повноважень і функцій у сфері безпеки та оборони дало можливість Європейському Союзу і його державам-членам з 2003 року приступити до проведення військово-гуманітарних акцій.

Упродовж півторадесятилітнього періоду проведення військових операцій і цивільних місій Співтовариством здобуто значний досвід оперативної діяльності. За відносно короткий період проведено майже три десятки операцій і місій, завдання більшості з яких успішно виконані. Її практичний досвід показав спроможність Євросоюзу виробляти консолідовані позиції і здійснювати спільні дії на міжнародній арені, став каталізатором досягнень, проблем та прорахунків об'єднання і його держав-членів у стратегічно важливій справі гарантування безпеки в зонах їх пріоритетних інтересів, якими стали Балкани, Близький Схід, Африка, пострадянський простір. Євросоюзу завдяки закордонним військово-гуманітарним акціям вдалося підвищити свій міжнародний вплив, утвердитися в якості впливового суб'єкта системи європейської і світової безпеки з претензією на глобальний статус. Однак чимало системних політичних, фінансово-економічних, організаційних проблем не дали змоги Союзу повноцінно проявити себе як військовій силі і стати в один ряд з провідними учасниками світової системи безпеки, головною з яких вважаємо відмінності міжнародних інтересів і зовнішньополітичних пріоритетів держав-членів. Домінування міждержавного характеру функціонування СПБО призвело до переважання механізму постійного структурного співробітництва в системі військово-гуманітарних акцій. Проявилася стратегічна другорядність потенціалу і завдань ЄС у порівнянні з структурами НАТО, що витікала з обмежених "петерберзьких завдань" СПБО і була закріплена у домовленостях "Берлін плюс". Як наслідок об'єднання виконувало переважно другорядні і нечисленні військові акції, уникало прямих військових дій, віддаючи ініціативу окремим державам і структурам НАТО, надаючи перевагу несилowym (цивільним) місіям невеликої чисельності за мандатом ООН. В сучасних умовах відновлення першості традиційних силових механізмів вирішення міжнародних конфліктів, слабкості спільних військових підрозділів ЄС, їх технічного відставання від сил США і НАТО, надання переваги цивільній складовій миротворчості і постконфліктному врегулюванню така другорядність посилюється. З відновленням впливу і значення НАТО в системі європейської безпеки Європейський Союз втратив можливість стати одним з глобальних центрів сили в системі міжнародних відносин початку XXI століття.

Урядам Великої Британії під час участі у військово-гуманітарних операціях і місіях ЄС вдалося частково реалізувати значний військовий і цивільний гуманітарний потенціал, досвід міжнародної миротворчої діяльності. Британські військові і цивільні спеціалісти (поліцейські, юристи, економісти, технічні інструктори) були залучені до більшості міжнародних акцій Євросоюзу. Велика Британія стала одним з найбільших інвесторів в систему проведення операцій і місій ЄС. Водночас традиційні глобальні устремління та атлантичні зобов'язання, євроскептицизм не дали можливості державі проявити цей потенціал в достатній мірі для виходу на позиції європейського лідера у сфері безпеки. Серед миротворчих акцій ЄС Лондон надавав перевагу участі в цивільних місіях, залишаючи за собою свободу вибору щодо участі у бойових операціях, переважно обмежувався виділенням незначних груп спеціалістів, уникав першості при розгортанні акцій у менш пріоритетних регіонах, що свідчить про другорядність механізмів ЄС в системі безпекових міжнародних пріоритетів Лондона. Британська сторона надавала перевагу участі в операціях і місіях ЄС, які проводилися у співпраці з НАТО. У період правління урядів Д. Кемерона відбувалося скорочення його участі у забезпеченні військово-гуманітарної діяльності ЄС.

Вихід Великої Британії з об'єднання послабить його можливості в галузі проведення військових операцій і цивільних місій. Подальша участь в них королівства залишається невизначеною. Припинення участі держави в міжнародних безпекових акціях Союзу послабить її військово-політичний вплив в ряді регіонів Європи (на Балканах, у Східній Європі), Африки і частково на Близькому Сході. Відкритий формат військово-гуманітарної міжнародної діяльності ЄС, до якої долучилися багато інших держав, дозволить Великій Британії за бажанням залишатися її учасником на правах партнера. Навіть після виходу держави з ЄС між сторонами необхідне збереження співпраці в контексті проведення антитерористичних операцій і контролю міграційних потоків з третіх країн.

ВИСНОВКИ

Велика Британія пройшла своєрідний історичний шлях участі в європейських інтеграційних процесах, намагаючись пристосувати їх до своїх державних потреб і міжнародних інтересів. Така стратегія стала особливо помітною у сфері СЗППБ ЄС. Уряди королівства стали активними співтворцями системи зовнішньополітичної співпраці держав Європейського Союзу. Згідно авторської концепції керівництво Великої Британії намагалося використовувати механізми об'єднання для посилення свого впливу на міжнародній арені, але дотримувалося мінімалістських позицій щодо їх інституційно-функціонального наповнення. Для цього було ряд обґрунтованих в дослідженні внутрішніх і зовнішніх детермінант, які можна звести в єдиний центральний концептуальний фактор – британські уряди ніколи не розглядали європейську інтеграцію (та регіональну політику загалом) як пріоритетну сферу зосередження своїх міжнародних зусиль, яка б явно переважала або заміняла за значенням інші історично важливі для держави напрями зовнішньої політики – відносини з США і країнами Співдружності націй. Тому СЗППБ ЄС розглядалася як важливий, але не головний механізм зовнішньої політики королівства, участь в якому не повинна була суперечити її засадничим принципам – прагматизму, державоцентризму, парламентському суверенітету, глобальному охопленню, балансу сил, наступності, атлантизму. Спорадична активізація участі у СЗППБ окремими урядами з метою посилити позиції в ЄС не виходила за рамки дотримання згаданих принципів, що зумовлювало її суперечливий характер. Головним висновком дослідження є теза про те, що Велика Британія знехтувала можливостями лідерства в ЄС у сфері СЗППБ, яка об'єктивно була оптимальною для максимального прояву лідерських амбіцій цієї держави в об'єднанні.

Набуття Сполученим Королівством членства в ЄЕС у 1973 р. стало вимушеним кроком, спрямованим на посилення міжнародних позицій держави в умовах безальтернативності Співтовариства. Виконання цього завдання мало відбуватися через активну участь в системі політичної співпраці держав об'єднання, яка у поєднанні з намаганням зберегти вірність класичним принципам і пріоритетам зовнішньої політики сформувала основу особливої позиції Великої Британії в інтеграційних процесах. Ускладнювало завдання інтеграції Британії до Співтовариства домінування франко-німецького тандему в

регіональних інтеграційних процесах. Однак неоднорідній у питаннях європейської політики британській еліті не вдалося консолідувати суспільство навколо участі в регіональній інтеграції, узгодити британську модель європейського об'єднання з реаліями європейської інтеграції на континенті, що сприяло утворенню іміджу королівства як центру євроскептицизму. Проблема політичного об'єднання Західної Європи мала елітарний характер і в силу непоінформованості широкої громадськості та впливу євроскептичної преси, окрім середовища політиків, дипломатів і бізнесменів не знаходила широкого суспільного відгуку. На відміну від загальних питань євроінтеграції, залучення королівства до зовнішньої політики ЄЕС знаходило позитивний консенсус серед провідних політичних сил.

У повоєнне десятиліття британські уряди доклали максимум зусиль для переведення процесів творення європейського військово-політичного об'єднання в русло атлантичної системи співробітництва. Передумови формування зовнішньополітичної складової ЄЕС ведемо з повоєнних спроб заснування регіонального політичного та оборонного співтовариства, запровадження на початку 1970-х рр. механізму Європейського політичного співробітництва. Британська еліта розглядала ЄПС як додатковий ресурс для реалізації міжнародних інтересів держави, можливість проявити лідерство в європейській політиці, посилити вплив у відносинах з США і СРСР, зменшити вплив Франції і ФРН, компенсувати обмежену участь в сферах класичної інтеграції.

Складний шлях до членства в ЄЕС став каталізатором змін у зовнішній політиці держави. В системі стратегічних міжнародних союзів Сполученого Королівства другої половини ХХ ст. європейський напрям посів другу позицію після відносин з США, потіснивши на третій план Співдружність націй, що стало наслідком втрати імперії і переорієнтації на проблеми регіонального розвитку. Вірність концепту атлантизму як гарантії збереження впливу Британії у світі та водночас необхідність активно долучатися до процесів регіонального об'єднання зумовили дихотомію її зовнішньої політики. Балансування між ЄЕС/ЄС і США (НАТО) стало водночас перевагою і проблемою у європейській політиці країни, яка не дала можливості її урядам повноцінно зосередитися на питаннях розвитку зовнішньополітичної і безпекової складових Євроспільноти.

За результатами дослідження запропоновано періодизацію історії участі Великої Британії у СЗППБ ЄС, в рамках якої виділено такі періоди: 1) традиціоналістський (1990–1997 рр.); 2) еволюційно-

прогресивний (1998–2002 рр.); 3) кризовий (2003 р.); 4) реалістичний (прагматично-функціональний) (2004–2010 рр.); 5) скептично-інерційний (2010–2016 рр.).

Перший період пов'язаний з історією європейської політики урядів Дж. Мейджора. В умовах трансформацій системи міжнародних відносин кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. британське керівництво обрало стратегію збереження “status quo” в системі міжнародних відносин і європейської безпеки. В ході підготовки Договору про Європейський Союз уряд консерваторів намагався звести формування СЗППБ до рівня міжурядової співпраці і гальмував радикальні ініціативи партнерів. Ставка британського керівництва на ЗЄС як військову опору ЄС змусила сторони переговорів відкласти питання про надання об'єднанню військового виміру. Загальні й абстрактні формулювання договору в частині СЗППБ задовольняли Лондон, але дорого коштували самому Євросоюзу, який у 1990-х рр. не зумів вийти на належний рівень впливу у міжнародних відносинах, що засвідчили події на Балканах. Надалі уряд Дж. Мейджора в умовах партійного розколу прямував до крайнього євроскептицизму і деградації відносин з ЄС.

Прорив в розвитку СЗППБ ЄС відбувся завдяки активній проєвропейській позиції лейбористського уряду Великої Британії на чолі з Т. Блером, який, оновивши давню ідею британського лідерства в Європі, здійснював політику в дусі прагматичного єврооптимізму. Еволюційно-прогресивний період участі країни в СЗППБ ЄС (1998–2002 рр.) пов'язаний насамперед з трансформаціями підходів Лондона до формування військово-політичних структур Євросоюзу. Початок періоду припав на оприлюднення франко-британської Декларації Сен-Мало 4 грудня 1998 р., яка де-факто дала старт розвитку ЄПБО/СПБО ЄС. Ініціативи британського уряду щодо військових ресурсів ЄС не суперечили новітній європейській політиці Вашингтона та інтересам американо-британських відносин. Використання дещо призабутої стратегії “сполучного моста” між Європою і США забезпечило Лондону контрольованість європейської інтеграції/кооперації у сфері зовнішньої політики і безпеки відповідно до інтересів атлантизму, що вплинуло на тексти Амстердамського 1997 р. і Ніццького 2000 р. договорів Євросоюзу. У 2002 р. завершився підготовчий етап здійснення військово-миротворчої оперативної діяльності ЄС і представлено проект Конституційного договору, в розробці якого взяла активну участь британська сторона. Завершилася передача оперативних функцій від ЗЄС до ЄС.

За підсумками дослідження підтверджена наявна в історіографії думка про те, що активізація урядом Т. Блера європейського напряму зовнішньої політики Великої Британії стала тактичним кроком, спрямованим на зміцнення втрачених консерваторами позицій королівства в ЄС, а не концептуальною зміною урядової стратегії. Такий висновок підтверджує гіперактивна участь Великої Британії у міжнародній інтервенції проти Іраку у березні-травні 2003 року. Одностороння підтримка дій США всупереч позиції партнерів по ЄС і НАТО підтвердила можливість нехтування Лондоном у будь-який момент своїми інтересами та зобов'язаннями в Європі на догоду атлантичним зв'язкам. Водночас акція в Іраку виявила проблемність функціонування СЗППБ, неспроможність головних ініціаторів її розвитку (Франції і Німеччини) консолідувати об'єднання навколо втілення ідеї ЄС як міжнародного центру сили без участі Великої Британії і врахування впливу американського фактора.

Лондон використав політичний розкол в ЄС для послаблення політичних опонентів і нав'язування власної позиції щодо розбудови СЗППБ в ході підготовки Конституційного договору. Уряд Т. Блера намагався посісти провідні позиції в переговорах, дотримувався помірковано-конструктивної позиції, погоджуючись прийняти зміни до договірної бази Союзу, спрямовані на незначну централізацію управління СЗППБ. Він пішов на поступки щодо запровадження посади міністра закордонних справ Союзу, поширення практики голосування в Раді ЄС кваліфікованою більшістю голосів і механізму поглибленого співробітництва з безпеки та оборони, підтримав прийняття Європейської стратегії безпеки, відстоявши позиції неприйнятності створення об'єднаного штабу сил ЄС і надмірного посилення влади європейських інституцій.

Реалістичний або прагматично-функціональний період участі Великої Британії в СЗППБ ЄС (2004–2010 рр.) відзначався поступовим зниженням активності керівництва країни на цьому напрямі європейської політики. Серед найбільш значимих історичних рішень, прийнятих в Лондоні, стала франко-британська ініціатива щодо формування “бойових груп” ЄС. Британська влада в ході міжурядової конференції з розробки нового договору ЄС (2007 р.) своєю прагматично-пасивною позицією фактично відійшла від реалізації стратегії лідерства в Європі. Європейська політика лейбористського уряду Г. Брауна (2007–2010 рр.) загалом продовжила прагматичну лінію попередників, а її найбільшим досягненням стало укладення Лісабонського договору ЄС 13 грудня 2007 року. Прем'єр-міністру

вдалося зберегти для Британії особливий статус, право вето у питаннях зовнішньої політики і безпеки. Позиція британської сторони вкотре зумовила компромісний характер договірних новел і незавершеність формування проекту СЗППБ, насамперед в частині СПБО.

Період правління урядів Д. Кемерона (2010–2016 рр.) для участі Великої Британії у СЗППБ визначено як скептично-інерційний. За умов продовження використання Лондоном механізмів об'єднання на міжнародній арені рівень участі держави в СЗППБ було істотно знижено. Консерваторами поставлено під сумнів доцільність фінансування Європейської служби зовнішніх дій і Європейського оборонного агентства, розвитку військової компоненти ЄС. Уряд Д. Кемерона порушив усталену історичну дихотомію “європеїзм-атлантизм” у зовнішній політиці Великої Британії, істотно послабивши її європейський елемент. Як наслідок спостерігалось зниження ролі королівства у міжнародних процесах в регіоні.

Особливості позиції Великої Британії щодо розвитку СЗППБ ЄС максимально повно виявляються у її порівнянні з позиціями провідних партнерів/конкурентів в європейській політиці – Франції і ФРН. Три провідні держави ЄС, які сформували відмінні типи регіональної інтеграційної взаємодії, здійснювали визначальний вплив на формування змісту і динаміки розвитку зовнішньополітичної складової об'єднання. При цьому, на відміну від Великої Британії, Франція і ФРН побудували європейську стратегію на визнанні залежності свого міжнародного статусу від успіху євроінтеграції. Упродовж усього шляху становлення СЗППБ ЄС Франція і Німеччина виступали в ролі апологетів, а Велика Британія – переважно антагоніста інтеграції. Тому історично сформований рівень СЗППБ ЄС став наслідком постійного пошуку компромісу між інтересами цих держав. В контексті виходу Великої Британії з ЄС важливо врахувати європейську стратегію Італії, керівництво якої проводило політику лавірування між позиціями трьох держав. По завершенні процесу “Brexit” за певних умов Італія може увійти до “великої трійки” провідних держав Євросоюзу.

Американо-британські відносини як один з головних чинників європейської політики Сполученого Королівства, збереження міжнародного впливу держави були водночас проблемою і суперечністю, адже одночасно стимулювали і стримували її. Британське керівництво завжди враховувало позицію США в процесі розбудови СЗППБ ЄС, намагаючись не допустити зменшення присутності американського фактора в європейській політиці.

Поступова переорієнтація інтересів США з Європи до Азійсько-Тихоокеанського регіону і Близького Сходу, зростання рівня позитивного ставлення Вашингтона до автономізації європейських військово-політичних ресурсів стимулювали європейців до посилення самостійності в інтеграційних процесах. У цих умовах спостерігалось об'єктивне зменшення ролі американо-британських стратегічних відносин для Сполучених Штатів, їх прагматизація. Однак британське керівництво в силу стратегічної залежності від Вашингтона, політичного традиціоналізму, внутрішньополітичної кон'юнктури не скористалося історичною можливістю хоча б частково замінити американський вплив в Європі та очолити систему СЗППБ ЄС, посівши провідну роль в новій трансатлантичній системі співпраці між ЄС і США. Констатуємо історичний факт, що американо-британські відносини так і не стали стабільним чинником поглиблення участі королівства у СЗППБ. Водночас американо-британська коаліція знову виконує місію гарантування безпеки Європи в умовах східної загрози. Криза системи європейської безпеки внаслідок агресії Росії проти України і зміни в міжнародних відносинах вигідні Британії з огляду на часткову європейську реорієнтацію США.

Політика розширення ЄС, яка розглядається як невід'ємна складова, механізм зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу, стала стратегічним напрямом участі Великої Британії у СЗППБ і спрямовувалася на посилення впливу держави в об'єднанні. Британські уряди проводили активну політику сприяння кільком державам ЦСЄ на шляху вступу в ЄС. Їх інтеграція до ЄС стала одним з головних успіхів британських урядів у процесі розбудови СЗППБ. Зниження підтримки політики розширення та її більша прагматизація були притаманні урядам Д. Кемерона, що поряд із конфронтаційними відносинами з Євросоюзом спричинило зменшення впливу держави в регіоні, сприяло зміцненню провідної ролі Німеччини на сході Співтовариства.

Специфічним і важливим напрямом зовнішньої політики ЄС стало налагодження відносин з східноєвропейськими державами пострадянського простору, частина яких задекларували прагнення до участі в євроінтеграції з перспективою членства (Молдова, Україна). Домінантою політики ЄС і Великої Британії в регіоні стали відносини з Російською Федерацією. Політика Лондона щодо цих держав розвивалася в руслі загальної політики Заходу на пострадянському просторі. Британське керівництво у середині 1990-х рр. підтримало розвиток відносин ЄС із зазначеними державами на рівні Угоди про

партнерство і співробітництво без перспектив членства, схвалило Спільні стратегії ЄС щодо Росії та України у 1999 році. Об'єднана Європа зайняла пасивну позицію щодо розширення новітньої російської експансії на пострадянському просторі. Лише на початку 2000-х рр. Євросоюз спромігся запровадити окрему комплексну програму співпраці з державами регіону – Європейську політику сусідства, співавтором якої (спільно з урядом Швеції) став уряд Великої Британії. Програма мала суперечливий характер, адже включала десятки держав Східної Європи і Середземномор'я з відмінними прагненнями і перспективами відносин з ЄС, що свідчило про недооцінку ролі і значення цього регіону у зовнішній політиці Великої Британії та Євросоюзу. Позиція королівства щодо держав Східної Європи варіювалася відповідно до потреб досягнення компромісу з партнерами по об'єднанню і динаміки відносин з Росією. Погіршення останніх наприкінці 2000-х рр. сприяло активізації політики ЄС щодо країн пострадянського простору. Однак британські уряди відійшли від провідних позицій в політиці Співтовариства на Сході Європи, взяли пасивну участь в новій програмі “Східне партнерство”. Лондон дотримувався позиції визнання можливості членства держав Східної Європи в Євросоюзі у довгостроковій перспективі. Загалом східноєвропейська політика ЄС залишалася периферійною складовою СЗППБ. Лише російсько-український конфлікт повернув увагу британського уряду до проблем регіону. Лондон активно підтримав запровадження санкцій Євросоюзу проти Росії і підтримав підписання угод про асоціацію з Україною, Молдовою та Грузією. Однак складні відносини Лондона і Москви, послаблення впливу Британії в ЄС зумовили відсутність її представників на переговорах з врегулювання конфлікту на Донбасі.

Відносини Великої Британії з Україною розвивалися в контексті загальних тенденцій політики Заходу щодо країн пострадянського простору. Королівство підтримувало євроінтеграційний курс України, але не поспішало надавати вагому допомогі і розглядати відносини з Києвом за рамками російського фактора. Україна цікавила Британію та ЄС загалом як елемент зони стабільності на його східних кордонах, “буфер” проти проникнення нелегальних мігрантів до Західної Європи. З другої половини 2000-х рр. королівство проводило більш віддалену політику від Росії, ніж ряд інших держав ЄС, що сприяло поступовому поглибленню інтересу цієї країни до України як важливого партнера Євросоюзу. В Лондоні підтримали підписання Угоди про асоціацію України з ЄС. В умовах виходу з об'єднання

стратегічне значення Великої Британії для України як союзника буде істотно послаблене і збережеться лише на рівні НАТО.

Створення військово-оборонної компоненти ЄС було неможливе без врегулювання відносин з НАТО, який від початку 1990-х рр. переживав реформування. Атлантична і проамериканська позиції Великої Британії стали одним з вирішальних і водночас суперечливих чинників становлення ЄПБО/СПБО ЄС. Запровадження офіційних відносин між організаціями, що відбулося на початку 2000-х рр., напряду пов'язане із зміною позиції Великої Британії щодо ЄПБО ЄС наприкінці 1990-х рр., яка до цього передбачала розгляд політики безпеки та оборони Співтовариства як імовірного конкурента Альянсу і відверто її гальмувала. При цьому розвиток ЄПБО/СПБО не виходив за рамки британського атлантизму, а тактичним завданням Лондона як одного з провідних учасників СПБО стала його контрольованість. Підписання нерівноправних з точки зору розподілу можливостей ЄС і НАТО угод "Берлін плюс" 2003 р., британська політика стримування централізації ЄПБО серед іншого призвели до загальної невдачі автономізації ЄПБО від НАТО. Велика Британія напряду причетна до стратегічної слабкості ЄС як суб'єкта системи європейської і світової безпеки, в оперативному плані залежного від НАТО і США. Це вчергове підтвердилося в умовах російсько-українського конфлікту.

Велика Британія як одна з провідних військових держав світу відіграла важливу роль у формуванні європейського ринку озброєнь та військової техніки. Позиція Лондона щодо участі британського ВПК в системі співпраці ВПК держав Євросоюзу була суперечливою. Британія прагнула відігравати провідну роль в розвитку європейського військово-технічного співробітництва і розширювати склад його учасників за рахунок нових членів ЄС. Однак уряди королівства часто надавали перевагу міждержавній співпраці за межами об'єднання і намагалися протистояти інтеграційним тенденціям, зокрема, розвитку Європейського оборонного агентства. Така політика Лондона послаблювала європейську оборонну кооперацію. В системі пріоритетів ВПК на зовнішніх ринках британськими оборонними компаніями перевага надавалася американським партнерам. Керівництво держави і бізнес не повною мірою використали значні можливості у співпраці на рівні ЄС у розвитку військово-морського потенціалу, аерокосмічної системи і розвідки, протистояння кіберзагрозам. Через позицію Британії не вдалося створити єдиний європейський ринок зброї.

Велика Британія здійснила вагомий вклад у формування та реалізацію оперативної безпекової діяльності Євросоюзу. З 2003 року Сполучене Королівство на різному рівні представництва взяло участь практично в усіх військових операціях і цивільних місіях ЄС в регіонах Балкан, Близького Сходу, Африки, пострадянського простору. Урядам королівства в ході оперативних акцій вдалося частково реалізувати значний досвід міжнародної миротворчої діяльності. Лондон був одним з найбільших донорів проведення операцій і місій ЄС. Однак країна не проявила свій потенціал в достатній мірі. Її уряди при виконанні військових завдань надавали перевагу участі в бойових операціях НАТО і коаліції союзних держав (наприклад, Лівія 2011 р.), а на рівні ЄС долучалися переважно до цивільних місій, що засвідчило стратегічну другорядність потенціалу і завдань Союзу у порівнянні з структурами Альянсу.

Отже, упродовж чверті століття Європейський Союз проходив період становлення як суб'єкт глобальних міжнародних політичних процесів, що на організаційному рівні виражалося у формуванні інституційно-функціональних механізмів СЗППБ. Велика Британія намагалася стати провідним учасником цього становлення, реалізуючи свої усталені принципи і підходи до зовнішньої політики. Історія участі держави у СЗППБ, результати референдуму про її членство в ЄС від 23 червня 2016 р. та офіційний початок "Brexit" у березні 2017 р. свідчать, що Великій Британії так і не вдалося віднайти свого місця в європейському об'єднанні. Історія її членства в ЄС надає повчальний досвід складного процесу побудови відносин держави з інституціями і партнерами по Співтовариству, який повинен бути врахований в Україні. Вихід королівства з ЄС призведе до часткової втрати ним впливу на регіональні процеси і матиме негативні наслідки для міжнародних позицій України, посилить проросійські сили в об'єднанні. Завершення процесу "Brexit" ускладнить завдання учасників інтеграції у сфері СЗППБ, але повинне стимулювати консолідацію зусиль держав-членів до створення нових структур, проти яких виступала Велика Британія. Лондон позбавить себе одного з головних міжнародних майданчиків для оприлюднення позиції. Сполучене Королівство за межами ЄС може стати менш важливим для США як стратегічний союзник в Європі, а об'єднання отримає додаткові можливості для зменшення американського впливу. Здійснення "Brexit" негативно вплине на реалізацію планів британських еліт забезпечити лідерство держави в європейській системі безпеки, навіть за умови збереження провідних позицій в Альянсі, а

відмова від участі в СПБО призведе до зменшення британського впливу на Балканах, в Східній Європі, Африці. Проект адептів “Brexit” з перетворення Британії за межами ЄС на світовий центр різних регіональних зон вільної торгівлі (євроатлантичної, середземноморської, АСЕАН тощо) у значній мірі буде залежати від результатів переговорів з ЄС про вихід держави з об’єднання. Однак його реалістичність ставить під сумнів послаблення позицій консервативного уряду Т. Мей після позачергових загальних виборів у червні 2017 р., невирішеність питань особливої позиції Шотландії і статусу Гібралтару, що робить перспективи жорсткого “Brexit” малоймовірними.

ЄС без Британії втратить значну частину дипломатичного і військового потенціалу, який буде важко замінити. Наявний міжнародний вплив і досвід Сполученого Королівства, інтереси ЄС у співпраці з Лондоном, в якому остаточно провідні позиції посяде тандем ФРН і Франції, загрози європейській безпеці змусять сторони підтримувати тісний формат співпраці на рівні загальних політичних консультацій, у питаннях військово-промислової кооперації і миротворчості. Критично налаштована до наднаціональних формувань Британія зробить ставку на розвиток традиційного міждержавного співробітництва з провідними державами Європи.

SUMMARY

Great Britain has passed a historic way of participating in European integration processes, trying to adapt them to their state needs and international interests. Such a strategy became particularly noticeable in the EU’s CFSP. According to the author’s conception, the state leadership tried to use the mechanisms of association to strengthen its influence on the international arena, but adhered to minimalist positions regarding their development. To this end, there were a number of internal and external determinants that could be reduced to a single central factor: the British governments did not consider European integration as a priority area in the focusing of their international efforts, which would replace the importance of other historically important foreign policy directions for Britain (relations with the US and the states of Commonwealth of Nations). Therefore, the EU’s CFSP was seen as an important but not the main mechanism of the foreign policy of the kingdom, whose participation should not contradict its basic principles – pragmatism, state-centeredness, parliamentary sovereignty, global reach, balance of power, continuity and Atlanticism.

The main conclusion of the research is that Britain has neglected EU leadership capabilities in the CFSP, which was objectively the optimal option to maximize the identification of its leadership ambitions in the union.

The United Kingdom's membership in the EEC in 1973 was a necessary step aimed at strengthening of the international position of the state in the conditions of absence of any other Community alternative. The fulfillment of this task had to be done by the active participation in the system of political cooperation of the states of the union. However, the British elite failed to consolidate society around participation in regional integration, harmonizing the British model of the European association with its realities, which contributed to the establishment of the image of the kingdom as the center of Euro-skepticism.

The preconditions for the formation of the foreign policy component of the EEC arose from the post-war attempts to establish a regional political and defense community, the introduction of a mechanism of European Political Cooperation in the early 1970's. The British elite saw the EPC as an additional resource to implement the international interests of the state, the opportunity to show their leadership in European politics, strengthen its influence in relations with the US and the USSR, reduce the influence of France and Germany, to compensate the limited participation in the areas of classical integration. The fidelity to the concept of Atlanticism and, at the same time, the need for active engaging in the processes of regional union has led to the dichotomy of its foreign policy between the EEC/EU and the United States (NATO).

The author proposes such periods of British participation in the EU's CFSP: 1) traditionalist (1990-1997); 2) evolutionary-progressive (1998-2002); 3) crisis (2003); 4) realistic (pragmatic-functional) (2004-2010); 5) skeptical-inertial (2010-2016).

During the preparation of the Treaty on European Union, the conservative government tried to reduce the formation of the CFSP to a level of intergovernmental cooperation. The London's bet on the WEU, as a military resistance to the EU, has forced the negotiators to postpone the issue of providing a united military dimension. The abstract formation of the treaty in the part of the CFSP satisfied the kingdom's interests. The breakthrough in the development of the EU CFSP was due to the pro-European position of the government of T. Blair, who renewed the long-standing idea of British leadership in Europe and pursued a policy of pragmatic Euro-optimism. The government's activation of the European foreign policy of the United Kingdom has become a tactical step aimed at

restoring the kingdom's lost position by the conservative governments in the Community. During the preparation of the Constitutional Treaty, T. Blair's government made concessions regarding the introduction of the post of the Union Foreign Minister, the extension of the vote in the EU Council by qualified majority and the mechanism for in-depth cooperation on security and defense. In London, they supported the adoption of the European Security Strategy, but opposed the creation of a joint headquarters of the EU forces and the strengthening of European institutions.

The realistic or pragmatic-functional period of Britain's participation in the EU-CFSP was marked by a gradual decline in the activity of the state leadership in this direction of European politics. During the 2007 intergovernmental conference, the British authorities, by their pragmatic and passive stance, departed from the implementation of the leadership strategy in Europe. The European policy of the Labor government of G. Brown (2007-2010) broadly followed the pragmatic line of predecessors, and its biggest achievement was the signing of the Lisbon Treaty of the EU on December 13, 2007. During the reign of governments of D. Cameron (2010-2016), the level of state participation in the CFSP was significantly reduced. They broke the historical dichotomy of "europeism-atlantism" in Britain's foreign policy, weakening its European element. As a result, there was a decline in the role of the kingdom in international processes in the region.

The peculiarities of the UK's position on the development of the EU CFSP are as fully as possible compared to the positions of leading partners / competitors in Europe – France and Germany. During the formation of the CFSP, France and Germany acted as apologists, and the United Kingdom – mostly antagonist of integration. Consequently, the level of EU-CFSP was a consequence of the constant search for a compromise between the interests of these states. It is important to take into account the European strategy of Italy, whose leadership carried out a policy of maneuvering between the positions of the mentioned states. Upon completion of the Brexit process under certain conditions, Italy may enter the "big three" of the leading powers of the European Union.

American-British relations as one of the main factors of the European policy of the United Kingdom simultaneously stimulated and restrained it. The British leadership has always taken into account the position of the United States in the process of building the EU CFSP, trying not to reduce the presence of the American factor in European politics. Let us note the historical fact that US-British relations have not become a stable factor in deepening Britain's participation in the EU CFSP. The crisis of the

European security system due to the Russia's aggression against Ukraine and changes in the international relations are beneficial for Britain, taking into account the partial European reorientation of the United States.

The EU enlargement policy has become a strategic direction for Britain's involvement in the CFSP and has been aimed at strengthening the country's influence in the Union. The British governments have been active in promoting a number of Central Eastern Europe states on their path to EU membership. The decline in the support of the policy of enlargement and its greater pragmatism was inherent in the governments of D. Cameron, which, along with confrontational relations with the EU, has reduced the influence of the state in the region. A specific and important direction of the EU's foreign policy was the establishment of relations with the Eastern European states of the post-Soviet space. London's policy on them developed in line with the general policy of the West in the post-Soviet space. Only in the early 2000's the EU introduced a separate comprehensive program of cooperation with the states of the region – the European Neighborhood Policy (subsequently the “Eastern Partnership” was singled out), with the British Government as the co-author. The position of the kingdom in relation to the countries of Eastern Europe varied according to the needs of a compromise with the partners in the unification and dynamics of relations with Russia. London adhered to the position of recognizing the possibility of Eastern European membership in the European Union in the long run. In general, the Eastern European policy of the EU and Great Britain remained a peripheral component of the CFSP. Only the Russian-Ukrainian conflict has turned London's attention to the problems of this region.

The UK's relations with Ukraine were developing in the context of the general policy trends of the West regarding the post-Soviet states. The Kingdom supported the European integration course of Ukraine, but wasn't in hurry to provide the significant assistance and to consider relations with Kiev beyond the Russian factor. Great Britain (as well as the EU) was interested of Ukraine as in the element of the stability zone on the eastern borders of the EU. In London, they supported the signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU in 2014. With the exit from the Union, the strategic importance of Britain for Ukraine as an ally will be reduced significantly.

The Atlantic and pro-American positions of the United Kingdom have become one of the decisive and at the same time contradictory factors for the establishment of the EU ESDP/CSDP. The introduction of official NATO-EU relations at the beginning of 2000s was connected to a change of the United Kingdom's position regarding the EU's ESDP. At the same time,

the development of the ESDP/CSDP did not go beyond British Atlanticism. Britain is involved in the strategic weakness of the EU as a subject of a system of European and global security, dependent on NATO and the United States.

Britain, as one of the world's leading military powers, has played an important role in shaping the European market for armaments and military equipment. London's position on the participation of the British military-industrial complex in the system of cooperation of the military-industrial complex of the states of the European Union was controversial. The kingdoms often favored cross-border cooperation outside the association and tried to resist integration trends, in particular, the development of the European Defense Agency. In the system of priorities of military industrial complex in foreign markets, British companies favored American partners. Due to the ambiguous position of Britain, it was not possible to create a single European arms market.

Great Britain has made a significant contribution to the formation and implementation of operational security activities of the European Union. Since 2003, the United Kingdom at various levels of representation has participated in virtually all EU military operations and civilian missions in the regions of the Balkans, the Middle East, Africa, the post-Soviet space. London was one of the largest donors of EU operations and missions. However, Britain's governments favored participation in NATO military operations and coalition forces of the Union states, and at EU level, they were mainly involved in civilian missions, which showed a strategic non-alignment of the Union's capabilities and tasks compared to the Alliance's structures.

Consequently, the history of Britain's participation in the EU CFSP in the context of the start of the Brexit process in March 2017 shows that Britain has never been able to find its place in the European Union. The history of its membership in the EU provides an instructive experience of a complex process of building relations with the institutions and partners in the Community, which should be taken into account in Ukraine. The withdrawal of the kingdom from the EU will lead to a partial loss of its influence on regional processes and will have some negative consequences for the international positions of Ukraine. The completion of the Brexit process will complicate the tasks of the participants in the integration of the CFSP, but should stimulate the consolidation of the efforts of the existing member states to create new structures against which the United Kingdom acted.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні матеріали

Фонди Відділу державного архіву МЗС України

1. З щоденника Б.І. Тарасюка. Запис бесіди з Надзвичайним і Повноважним послом Великої Британії в Україні Саймоном Хімансом. 3.12.1993 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 031. Арк. 127-128.
2. З щоденника О.В. Шамшура. Запис бесіди з першим секретарем делегації Великої Британії на Конференції з роззброєння Майклом Андерсоном. 17.03.1994 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. №030. Арк. 1-2.
3. З щоденника С.В. Комісаренка. Про семінар на тему: “Центральна Європа – нова система безпеки”. 19 травня 1994 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 7318. Арк. 55-56.
4. З щоденника С.В. Комісаренка. Запис бесід з главою британської парламентської делегації до Ради Європи лордом Фінсбергом. 17.03.1995 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 7682. Арк. 96-97.
5. З щоденника В.А. Василенка. Запис бесіди з Політичним директором Форін офісу Джереми Грінстоком. 7 травня 1997 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 036. Арк. 71-73.
6. З щоденника В.А. Василенка. Запис бесіди з Начальником Управління Європейського Союзу Форін Офісу Річардом Стеггом (27 квітня 1998 р.) // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Оп. 036. Спр. 9562. Арк. 75-78.
7. З щоденника Б.І. Тарасюка. Запис бесіди з Міністром закордонних справ Великої Британії Робіном Куком. 9 червня 1998 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 9559. Арк. 10-11.
8. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Начальнику управління Європи та Америки Ю.В. Богаєвському. № 49/26-196 від 17.02.1995 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 40. Арк. 34-35.
9. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Першому заступнику міністра

- закордонних справ України Тарасюку Б.І. № 49/26-441 від 01.06.1995 // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 48. Арк. 22-23.
10. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Начальнику Управління політичного аналізу і планування МЗС України І.Ю. Харченку. № 49/26-575 від 13.09.1996 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 68. Арк. 113-114.
 11. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Начальнику Управління Європи та Америки МЗС України А.Г. Пономаренку. № 49/26-780 від 18.12.1996 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 68. Арк. 128-129.
 12. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Міністру закордонних справ України Б. Тарасюку. № 49/26-353 від 25.06.1998 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 117. Арк. 131-134.
 13. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Міністру закордонних справ України Б. Тарасюку. № 49/26-793 від 17.12.1998 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 121. Арк. 188.
 14. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Заступнику міністра закордонних справ України О. Майданику. № 49/26-16 ІД від 12.01.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 143. Арк. 1-4.
 15. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику Управління європейської інтеграції, Керівнику тимчасової Спеціальної групи з врегулювання конфлікту в Косово Міністерства закордонних справ України В. Белашову. № 49/26-109 ін. від 18.02.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 148. Арк. 20-21.
 16. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Першому заступнику міністра закордонних справ України Є. Бершеди. № 49/26-190 ІАД від 19.03.1999 р. // Відділ

- державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 143. Арк. 30-32.
17. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Першому заступнику міністра закордонних справ України Є. Бершеді. № 49/26-638 ін. від 22.07.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 142. Арк. 43-44.
 18. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Першому заступнику міністра закордонних справ України У.Є. Бершеді. № 49/26-951*ін від 14.10.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 142. Арк. 135.
 19. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику 2-го Територіального управління Міністерства закордонних справ України К. Тимошенку № 49/26-971 від 20.10.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 142. Арк. 140-142.
 20. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Міністру закордонних справ України Б. Тарасюку. № 2.5.3./1-316 ОЗМІ від 13.03.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 167. Арк. 81-82.
 21. Лист Тимчасово повіреного України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Є. Кириленка II Територіальному управлінню міністерства закордонних справ України Б. Тарасюку. № 2.5.3./1-392 ОЗМІ від 28.03.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 167. Арк. 116.
 22. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику управління Європейського Союзу Міністерства закордонних справ України В.Я. Маштабею. № 2.5.3./1-526 Ін від 25.04.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 167 (110/1). Арк. 11.
 23. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Заступнику Глави Адміністрації Президента України, Керуючому Головним управлінням з питань зовнішньої політики А.К. Орлу. Щодо проведення тристороннього українсько-британсько-польського семінару (м. Львів, 22-24.11. ц.р.).

- № 2.5.3./3-1113 Ін від 04.10.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 117. Арк. 12.
24. Лист Тимчасового повіреного України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Є. Кириленка Заступнику міністра закордонних справ України І. Харченку. № 2.5.3./1-1330 Ін від 28.11.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 167 (110/1). Арк. 23-24.
25. Лист третього секретаря Посольства України в ФРН В. В'юна Начальнику 2-го Територіального управління Міністерства закордонних справ України К. Тимошенку № 423/177-195 від 06.02.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 32.
26. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику Другого Територіального управління МЗС України К. Тимошенку. № 4244/424-110-108 від 07.02.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 33-35.
27. Лист Тимчасового повіреного у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Є. Кириленка Начальнику II Територіального управління МЗС України К. Тимошенку "Щодо консервативної партії. № 4244/424-110-222 від 06.03.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 39-41.
28. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику II Територіального управління МЗС України К.В. Тимошенко. № 4244/424-115-687 від 27.06.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 97-98.
29. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику II Територіального управління МЗС України К. Тимошенку. 4244/424-110-1281 від 27.11.2001 р. Інформація про виступ Прем'єр-міністра Великобританії Т. Блера в Інституті європейських досліджень у м. Бірмінгем // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 171-174.
30. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Заступнику міністра закордонних справ України І. Харченку. Щодо ставлення Великобританії до євроінтеграційного

- курсу України. № 4244/-110/1-3 від 04.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. №195. Арк. 1-3.
31. Лист Радника-посланника Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Державному секретарю Міністерства закордонних справ України з питань євроінтеграції О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-57 від 17.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп.107. Спр. № 230. Арк. 1-2.
32. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Заступнику державного секретаря Міністерства закордонних справ України В.Ю. Єльченку. Щодо спільного візиту міністрів закордонних справ Великобританії та Франції до країн Центральної Африки № 6124/6-110-76 від 25.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 228. Арк. 15-16.
33. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-93 від 31.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 7-8.
34. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-224 від 28.02.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 32-34.
35. Лист Радника-посланника Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчука Державному секретареві Міністерства закордонних справ України з питань європейської інтеграції О. Чалому. № 6124/3-110/1-286 від 14.03.2002 р. / Відділ державного архіву МЗС України. – Ф. 8. – Оп. 107. – Спр. № 230. – Арк. 38.
36. Лист Генерального консула України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Ю. Лазарева Директору Департаменту з питань політики та безпеки Міністерства закордонних справ України С.Р. Реві “Позиція Великої Британії щодо можливої військової операції США в Іраку”. № 6124/41-110-359 від 28.08.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 229. Арк. 70-71.

37. Лист Тимчасового повіреного у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчука В.о. начальника VI Територіального управління Міністерства закордонних справ України О.Д. Шевченку “Про позицію Великої Британії щодо Іраку”. № 6124/411-110-1007 від 9.09.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 229. Арк. 72-73.
38. Лист Тимчасового повіреного у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчука Державному секретареві Міністерства закордонних справ України Ю.А. Сергееву. № 6124/2-110-1076 від 24.09.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 229. Арк. 88.
39. Лист Тимчасового повіреного у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчука Директору Департаменту з питань політики та безпеки Міністерства закордонних справ України С.Р. Реві “Щодо скликання надзвичайної сесії Парламенту Великої Британії для розгляду питання Іраку”. № 6124/41-110-1086 від 24.09.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 229. Арк. 94-95.
40. Лист Радника-посланника Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчука Державному секретареві Міністерства закордонних справ України з питань європейської інтеграції О. Чалому. № 6124/3-110/1-116 від 27.09.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 163-164.
41. Лист Тимчасового повіреного України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчук Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-1272 від 23.10.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 208-209.
42. Лист Тимчасового повіреного України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчук Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. Про позицію британського уряду щодо нової Конституції ЄС. № 6124/3-110/1-1225 від 23.10.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 195-197.
43. Про політику Великої Британії щодо України та з основних міжнародних питань (політичний лист). Грудень 1993 року // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. № 3У. Спр. № 110. Арк. 2-7.

44. Talk to be given by the Rt Hon Malcolm Rifkind OCMR Secretary of State for Defence. 4.10.1993 // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 7039. Арк. 107-111.

The National Archives (Британський національний архів, електронні ресурси)

45. Statement by the Secretary of State for Foreign Affairs to the Committee of Ministers in Strasbourg on 3rd August, 1951. The Cabinet Papers 1915-1986. CAB 129/47. Original Reference CP226 (51)–267 (51), 1951 24 Jul–26 Oct. 43. URL: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-129-47.pdf> (дата звернення: 15.12.2015).
46. Washington talks. Europe / Conclusions of a Meeting of the Cabinet held at Admiralty House on Wednesday, 26 Apr., 1961 // Index of Cabinet Conclusions (C.C. (61) 1st-75th Meetings). CAB 128/35. P. 138. URL: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-128-35.pdf> (дата звернення: 20.12.2015).
47. Index of Cabinet Conclusions (1st January, 1963 to 15th October, 1963) // The National Archives. The Cabinet Papers 1915-1986. CAB 128. Piece 37. C.C. (63) Series. 1st-60th Meetings. 403 p.
48. Speech by the Prime Minister Tony Blair at Lord Mayor's banquet. Friday 10th November 1997 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page1070.asp> (дата звернення: 22.12.2015).
49. Britain's role in Europe. Prime Minister's speech to the European Research Institute. 23 November 2001 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page1673.asp> (дата звернення: 24.12.2015).
50. PM: A clear course for Europe. 28 November 2002 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page1739.asp> (дата звернення: 25.12.2015).
51. Lord Mayor's Banquet Speech – 12 November 2007 // National Archives. 10 Downing Street. Gordon Brown archive. URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.number10.gov.uk/Page13736> (дата звернення: 25.12.2015).
52. Press conference with Dutch PM. 16 April 2016 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.number10.gov.uk/Page13736>

nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page11479.asp (дата звернення: 3.01.2016).

Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive (з архіву Маргарет Тетчер, електронні ресурси)

53. EC: Brussels European Council (Presidency Conclusions). 1982 Mar 30. Mo. Archive (European Union) // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/114107> (дата звернення: 5.01.2016).
54. EC: Brussels European Council (Presidency Conclusions). 1982 Mar 30. Mo. Archive (European Union) // Margaret Thatcher Foundation. <http://www.margaretthatcher.org/document/114107> (дата звернення: 5.01.2016).
55. EC: Luxembourg European Council (Presidency Conclusions). 1981 Jun 30. Archive (European Union) // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/114105> (дата звернення: 10.01.2016).
56. EC: Luxembourg European Council (Presidency Conclusions). 1981 Jun 30. Archive (European Union) // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/114105> (дата звернення: 11.01.2016).
57. Foreign Policy: Pym minute to MT (“Forward Look”) 1982 Dec 17 Fr. [FCO plans for the next five years] [released 2013]. Archive (Thatcher MSS) // Margaret Thatcher Foundation. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/123009> (дата звернення: 10.01.2016).
58. German unification: No. 10 memorandum of conversation (MT & President Mitterrand). Letter from Mr. Powell (no. 10) to Mr. Wall [WRL 020/1] Secret and Personal. 10 Downing Street, 20 January 1990 // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive (Cabinet Office). URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/113883> (дата звернення: 12.01.2016).
59. Margaret Thatcher. Speech at Kensington Town Hall (“Britain Awake”) (The Iron Lady). 1976 January, 19 Monday // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive: speaking text. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/102939> (дата звернення: 15.01.2016).
60. Margaret Thatcher. Press Conference after Brussels European Council. 1985 March 30 // Margaret Thatcher Foundation. 1979-90: Prime Minister Speeches. Thatcher Archive. URL:

- <http://www.margaretthatcher.org/document/106004> (дата звернення: 15.01.2016).
61. Margaret Thatcher. Speech to European Parliament. 1986 Dec 9 // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/106534> (дата звернення: 16.01.2016).
62. Margaret Thatcher. Speech to the College of Europe (“The Bruges Speech”). 1988 September, 20 Tuesday // Margaret Thatcher Foundation. 1979-90: Prime Minister Speeches. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/107332> (дата звернення: 23.01.2016).
63. Margaret Thatcher. Speech to Ukrainian Supreme Soviet. Kiev. 1990 Jun 19 / Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/108116> (дата звернення: 21.01.2016).
64. Margaret Thatcher. Article for Inside the New Europe. 1990 Oct 19 Fr / Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/108225> (дата звернення: 24.01.2016).
65. The Polish crisis of 1981-82 // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive (Cabinet Office). URL: [http://www.margaretthatcher.org/archive/us-reagan%20\(Poland\).asp](http://www.margaretthatcher.org/archive/us-reagan%20(Poland).asp) (дата звернення: 25.01.2016).

Он-лайн архіви виступів провідних британських державних діячів і документів політичних партій Великої Британії

66. British Political Speech. Speech Archive. Leader’s speech, 1948. Winston Churchill (Conservative) // British Political Archives. URL: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=99> (дата звернення: 27.10.2016).
67. Make the difference. The Liberal Democrat Manifesto 1997. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/e97/man/ld97man.htm> (дата звернення: 24.10.2016).
68. Tony Blair – 1998 speech on foreign affairs. *The below speech was made by the then Prime Minister, Tony Blair, on foreign affairs on Tuesday 15th December 1998* // UKPOL. 2015. September 7. URL: <http://www.ukpol.co.uk/2015/09/07/tony-blair-1998-speech-on-foreign-affairs/> (дата звернення: 21.06.2016).
69. Tony Blair – 1999 Speech at NATO’s 50th Anniversary // UKPOL. Political Speech Archive. December 17, 2015. URL: <http://www.ukpol.co.uk/tony-blair-1999-speech-at-natos-50th-anniversary/> (дата звернення: 22.07.2014).

70. The New Hope for Britain. The Labour Party: 1983 // Political Science Resources. 2007. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab83.htm> (дата звернення: 22.04.2016).

Матеріали Британського парламенту

71. Commons Sitting of 22 January 1948. Foreign Affairs // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 22 January 1948. Series 5. Vol. 446. cc. 383-517.
72. Commons Sitting of 31 July 1961. European Economic Community (government policy) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 31 July 1961. Series 5. Vol. 645. cc. 928-942.
73. Commons Sitting of 2 May 1967. European Economic Community (application for membership) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 02 May 1967. Series 5. Vol. 746. cc. 310-323.
74. Commons Sitting of 22 July 1971. United Kingdom and European Communities // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 22 July 1971. Series 5. Vol. 821. cc. 1693-1844.
75. Commons Sitting of 13 July 1972. European Communities Bill. Order for Third Reading read // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. – HC Deb 13 July 1972. Series 5. Vol. 840. cc. 1984.
76. Commons Sitting of 16 March 1982. Engagements // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 16 March 1982. Series 6. Vol. 20. c. 194-197.
77. Commons Sitting of 23 June 1983. European Council (Stuttgart) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 23 June 1983. Series 6. Vol. 44. cc.145-154.
78. Defence. Western European Union. Commons Sitting of 13 November 1984 // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 13 November 1984. Series 6. Vol. 67. cc. 525-526.
79. Commons Sitting of 12 November 1991. NATO Summit // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for

- debates from 1803-2005. HC Deb 12 November 1991. Series 6. Vol. 198. cc. 901-914.
80. Commons Sitting of 18 December 1990. European Council (Rome) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 18 December. 1990. Series 6. Vol 183. cc. 157-174.
 81. Commons Sitting of 1 November 1991. Foreign Affairs and Defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. – HC Deb 01 November 1991. – Series 6. – Vol 198. – cc. 118-187. URL: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1991/nov/01/foreign-affairs-and-defence> (дата звернення: 14.04.2016).
 82. Commons Sitting of 20 November 1991. European Community (Intergovernmental Conferences) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 20 November 1991. Series 6. Vol 199. cc. 269-390.
 83. Commons Sitting of 11 December 1991. European Council (Maastricht) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 11 December 1991. Series 6. Vol 200. cc. 859-878.
 84. Commons Sitting of 4 November 1992. European Communities (Amendment) Bill // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 04 November 1992. Series 6. Vol 213. cc. 283-385.
 85. Commons Sitting of 18 June 1997. European Council (Amsterdam) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 18 June 1997. Series 6. Vol. 296. cc. 313-330.
 86. Commons Sitting of 11 December 2000. Foreign Affairs and Defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 11 Decemder 2000. Series 6. Vol. 359. cc. 372-405.
 87. Commons Sitting of 22 June 2001. Foreign affairs and defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 22 June 2001. Series 6. Vol. 370. cc. 281-356.
 88. Commons Sitting of 17 December 2001. Foreign affairs and defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 17 December 2001. Series 6. Vol. 377. cc. 19-37.
 89. Commons Sitting of 16 December 2002. European Council (Copenhagen) // Hansard – House of Commons debates. House of

- Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 16 December 2002. Series 6. Vol. 396. c. 537-551.
90. Commons Sitting of 18 March 2003. Iraq // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 18 March 2003. Series 6. Vol. 401. cc. 760-858.
 91. Commons Sitting of 12 May 2003. European Rapid Reaction Force // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 12 May 2003. Series 6. Vol. 405. cc. 8-10.
 92. Commons Sitting of 15 December 2003. European Council // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 15 December 2003. Series 6. Vol. 415. cc. 1319-1336.
 93. Commons Sitting of 21 June 2004. European Council // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 21 June 2004. Series 6. Vol. 422. cc. 1079-1096.
 94. Commons Sitting of 03 June 2010. European Affairs / Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 2010-2017. HC Deb 03 June 2010. Series 6. Vol. 510. cc. 600-687.
 95. Engagements. Commons Sitting of 24 June 1986 / Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 24 June 1986. Series 6. Vol. 100. cc. 174-178.
 96. Foreign Policy Aspects of the Lisbon Treaty Third Report of Session 2007–08. House of Commons Foreign Affairs Committee. 20 January 2008. London, 2008. 112 p.
 97. Government Response to the Foreign Affairs Committee Report on “Foreign Policy Aspects of the Lisbon Treaty” (Third Report of Session 2007-08) Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty February 2008. 19 p.
 98. Government Response to the House of Commons. Foreign Affairs Committee Report HC 87 of Session 2013-2014. The future of the European Union: UK Government policy Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty September 2013. London, 2013. 20 p.
 99. Global Security: UK-US Relations. Sixth Report of Session 2009–10. House of Commons Foreign Affairs Committee. – London: The Stationery Office Limited, 16 February 2010. – 86 p.
 100. House of Commons. The future of NATO – Government reply to Defence. Select Committee’s. Third report of Session 1998-99. Annex

- A. HC 39. URL: <https://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmselect/cmdfence/459/45904.htm> (дата звернення: 21.09.2014).
101. Lords Sitting of 16 February 1998. European Communities (Amendment) Bill // Hansard – House of Lords debates. House of Lords Historic Hansard for debates from 1803-2005. HL Deb 16 February 1998. Series 5. Vol. 586. cc. 12-118.
102. Lords Sitting of 16 September 2003. European Security Strategy // Hansard – House of Lords debates. House of Lords Historic Hansard for debates from 1803-2005. HL Deb 16 September 2003. Series 5. Vol. 652. cc. 763-764.
103. Minutes of evidence taken before the Foreign Affairs Committee. Wednesday, 7 March 2001 // UK Parliament Web Site. Houses of Commons. Session 2000-01. Publications on the internet. Foreign Affairs Committee Publications. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200001/cmselect/cmcaff/318/1030701.htm> (дата звернення: 24.03.2015).
104. Operations in Libya. Ninth Report of Session 2010–12. House of Commons. Defence Committee. Volume I: Report, together with formal minutes, oral and written evidence. London, 2012. 60 p.
105. Press release. 5th August, 1969. Comment by Overseas Development Institute on the Duncan Report part of the Review Committee on Overseas Representation 1968-1969, Cmnd 4107). 3 p.
106. Second Report from The Foreign Affairs Committee Session 2007–08 “Global Security: Russia response of The Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs”. URL: www.parliament.uk/parliamentary_committees/foreign_affairs_committee/fac_global_security_russia.cfm (дата звернення: 27.03.2015).
107. The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine // House of Lords European Union Committee. 6th Report of Session 2014–15. London, 2015. HL Paper 115. 123 p.
108. Ukraine. 30 Apr 2008: Column 122WH–continued / UK Parliament Website. Publications and records. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmhansrd/cm080430/halltext/80430h0009.htm> (дата звернення: 18.08.2016).
109. Update on third Foreign and Commonwealth Committee report, on EU enlargement. Annex A. Examples on government activity to promote the benefits of EU membership and enlargement. Prepared 10 April 2001 / UK Parliament Web Site. Houses of Commons. Publications on the internet. Select Committee on Foreign Affairs Minutes of Evidence. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200001/cmselect/cmcaff/318/1030705.htm> (дата звернення: 14.10.2015).

110. 2010 to 2015 government policy: stability in the Western Balkans. Policy paper. 8 May 2015 // Government of United Kingdom. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-enlargement-a-uk-perspective> (дата звернення: 24.10.2015).

Тексти офіційних виступів, інтерв'ю і заяв посадовців

111. “A Europe for its citizens” – lecture by the Foreign Secretary, Jack Straw, Royal Institute of international affairs, Chatham House, London, Friday 27 July 2001 / European Commission Official Website. URL: http://ec.europa.eu/dorie/fileDownload.do;jsessionid=zKMGxconOVC_d-eYdmq55qd6ua7EbZN7cV9I_AKghClhhCOALhUD!-898031139?docId=183791&cardId=183791 (дата звернення: 24.02.2015).
112. America, Britain and Europe: An Evolving Relationship. The John C. Whitehead Lecture Transcript, delivered by Sir John Major, UK Prime Minister (1990-97) on 10 November at Chatham House. London, 2011. 10 p.
113. Britain’s Foreign Policy in a Networked World. The Foreign Secretary, William Hague, gave the following speech outlining the Government’s vision for UK foreign policy on 1 July 2010 / Government of the United Kingdom. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/britain-s-foreign-policy-in-a-networked-world--2> (дата звернення: 29.04.2016).
114. British Prime Minister Tony Blair’s speech to the Polish Stock Exchange in Warsaw. 6 October 2000 // EU Observer. 29 May 2001. URL: <https://euobserver.com/news/2450> (дата звернення: 13.03.2016).
115. David Cameron’s European Council statement. 26 November 2012 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/david-camerons-european-council-statement> (дата звернення: 15.03.2016).
116. David Lidington. Speech “Being ambitious: the EU and our Eastern neighbours”. 8 September 2010. Institute of International Relations and Political Science at the University of Vilnius, Lithuania // Foreign & Commonwealth Office. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/being-ambitious-the-eu-and-our-eastern-neighbours> (дата звернення: 28.03.2016).
117. David Lidington. Speech “EU enlargement – a UK perspective”. 15 February 2011. Austria. Vienna // Foreign & Commonwealth Office. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-enlargement-a-uk-perspective> (дата звернення: 24.06.2016).

118. Discours de Winston Churchill devant le Conseil de l'Europe (Strasbourg, 11 août 1950) // Conseil de l'Europe-Assemblée consultative. Compterendu. Deuxième session. 7 au 28 août 1950. Tome I. Srasbourg, 1950. pp. 121-124.
119. Europe at a crossroads: what kind of Europe do we want? Speech The Rt Hon William Hague MP. Körber Foundation Conference, Berlin. 23 October 2012 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/europe-at-a-crossroads-what-kind-of-europe-do-we-want> (дата звернення: 11.04.2016).
120. European Council December 2013: David Cameron's press conference. Prime Minister's Office, 10 Downing Street and The Rt Hon David Cameron MP. 20 December 2013. Brussels. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/european-council-december-2013-david-camerons-press-conference> (дата звернення: 4.04.2016).
121. Foreign Secretary welcomes Serbia and Kosovo's EU Progress. Press release. 28 June 2013 // Foreign & Commonwealth Office. URL: <https://www.gov.uk/government/news/foreign-secretary-welcomes-serbia-and-kosovos-eu-progress> (дата звернення: 07.04.2016).
122. Lecture "Russia and Europe" by the Foreign Secretary, Mr. D. Hurd, to the London Business School, 19 January 1995 // Documents on British Foreign and Security Policy, Volume I. – London, 1995-1997. 1268 p.
123. Mr Major's Speech to Conservative Party Conference. Blackpool, 12 October 1989 / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page4347.html> (дата звернення: 25.11.2016).
124. Mr Major's Speech to European Democratic Union Conference. Below is the transcript of Mr Major's speech to the European Democratic Union Conservative Party Leaders' Conference, given on Thursday 12th September 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page950> (дата звернення: 16.04.2016).
125. Mr Major's 1991 Conservative Party Conference Speech. Below is the text of Mr Major's 1991 Conservative Party Conference Speech, made on the 11th October 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page863.html> (дата звернення: 17.05.2016).
126. Mr Major's Joint Press Conference with Mr Andreotti. Below is Mr Major's press conference with Mr Andreotti, held in Rome on Wednesday 27th November 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997.

URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page504.html> (дата звернення: 03.05.2016).

127. Mr Major's Press Conference in Maastricht. Below is the text of Mr Major's press conference in Maastricht on Wednesday 11th December 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page532.html> (дата звернення: 23.05.2016).
128. Mr Major's Commons Statement on the 1991 European Council Meeting at Maastricht. Below is Mr Major's statement made in the House of Commons on 11th December 1991 on the European Council held at Maastricht // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page860.html> (дата звернення: 05.06.2016).
129. Mr Major's Commons Statement on Maastricht. Below is Mr Major's statement made in the House of Commons on the Maastricht Treaty on 18th December 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page862.html> (дата звернення: 12.06.2016).
130. Mr Major's Commons Statement on the 1992 European Council in Lisbon. Below is the text of Mr Major's statement to the House of Commons on 29th June 1992 on the European Council in Lisbon // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1254.html> (дата звернення: 13.06.2016).
131. Mr Major's Joint Statement with President Jacques Delors. Below is the text of Mr Major's joint statement with President Jacques Delors, following a summit meeting with European Community and Visegrad Group leaders. 1992 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1436.html> (дата звернення: 15.06.2016).
132. Mr Major's Commons Statement on the European Communities Bill. Below is the text of Mr Major's Statement in the House of Commons on the European Communities Bill from the 4th November 1992 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1209.html>
133. Mr Major's Commons Statement on the 1994 European Council at Corfu. Below is the text of Mr Major's Commons statement on the 1994 European Council at Corfu, made on 27th June 1994 // The Rt

- Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1141.html> (дата звернення: 14.07.2016).
134. Mr Major's Speech in Leiden. 7th September 1994 / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1123.html> (дата звернення: 14.07.2016).
135. Mr Major's Joint Press Conference with President Chirac. Below is the transcript of Mr Major's joint press conference with President Jacques Chirac, held in Paris on Saturday 10th June 1995 / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page945.html> (дата звернення: 15.06.2016).
136. Mr Major's Speech to 1995 Conservative Party Conference / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1269.html> (дата звернення: 17.07.2016).
137. Mr Major's Speech to 1995 Conservative Party Conference // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. <http://www.johnmajor.co.uk/page1269.html> (дата звернення: 17.07.2016).
138. Mr Major's Press Conference in Florence. Below is the text of Mr Major's press conference in Florence on Saturday 22nd June 1996 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page4347.html> (дата звернення: 11.08.2016).
139. NATO Summit 2014: PM end of summit press conference. Speech. 5 September 2014 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/nato-summit-2014-pm-end-of-summit-press-conference> (дата звернення: 14.08.2016).
140. Prime Minister article in Wall St. Journal: UK-US relations. Published 20 July 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/pm-article-in-wall-st-journal-uk-us-relations> (дата звернення: 17.08.2016).
141. Prime Minister press conference at end of European Council. Friday 23 November 2012 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/prime-minister-press-conference-at-end-of-european-council> (дата звернення: 02.05.2016).
142. Sinews of Peace, 1946 (Iron Curtain Speech). Winston Churchill. Delivered on 5 March 1946 at Westminster College, Fulton, Missouri // National Churchill Museum, Westminster College. URL:

- <https://www.nationalchurchillmuseum.org/sinews-of-peace-iron-curtain-speech.html> (дата звернення: 07.05.2016).
143. Speech at the Conservative Party Conference by the Defence Secretary, Mr. V. Portillo, 10 October 1995 // Documents on British Foreign and Security Policy. London, Volume I: 1995-1997. 1268 p.
 144. Speech by the Defence Secretary, Mr M. Rifkind, at the Royal Institute of International Relation, Brussels, 30 January 1995 // Documents on British Foreign and Security Policy. London, Volume I: 1995-1997. 1268 p.
 145. Speech by the Prime Minister – Change: A Modern Britain in a Modern Europe. Tuesday 20 January 1998. URL: <http://www.number-10.gov.uk/output/Page1150.asp> (дата звернення: 12 December 2013).
 146. The Blair Doctrine. Blair T. Prime Minister’s speech: Doctrine of the International Community at the Economic Club, Chicago. 24 April 1999 // PBS Newshour. URL: http://www.pbs.org/newshour/bb/international-jan-june99-blair_doctrine4-23 (дата звернення: 17.05.2016).
 147. The Council of Europe. August 17, 1949. Strasbourg // The Churchill Centre. URL: <http://www.winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/111-the-council-of-europe> (дата звернення: 15/ 05.2016).
 148. The government’s negotiating objectives for exiting the EU: PM speech. 17 January 2017. Lancaster House, London // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/the-governments-negotiating-objectives-for-exiting-the-eu-pm-> (дата звернення: 17.06.2016).
 149. The Security and Defense Agenda (Future of NATO). Secretary of Defense Robert M. Gates Speech. Brussels. 10 June 2011 // U.S. Department of Defence. 2011. URL: <http://archive.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1581> (дата звернення: 03.11.2016).
 150. The United Kingdom and the European Communities. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. July 1971. Cmnd. 4715. London, 1971. 48 p.
 151. Transcript of door step interview: Prime Minister Tony Blair and Prime Minister Leszek Miller of Poland. 2 November 2001. URL: <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1641.asp> (дата звернення: 13.04.2015).
 152. Transcript of the press conference with Prime Minister Tony Blair and President Vladimir Putin. 22 December 2001. URL: <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1679.asp> (дата звернення: 12.06.2015).

153. UK-France Summit press conference. Tuesday 2 November 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/uk-france-summit-press-conference—2> (дата звернення: 04.05.2016).
154. Winston Churchill, speech delivered at the University of Zurich, 19 September 1946 // Council of Europe. Documents and Archives. URL: https://www.coe.int/t/dgal/dit/ilcd/Archives/selection/Churchill/Zurich/Speech_en.asp (дата звернення: 30.08.2016).

Документи уряду Великої Британії

155. Договір про принципи відносин і співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії від 10.02.1993 р. // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/826_040 (дата звернення: 14.04.2014).
156. A Constitutional Treaty for the EU. The British Approach to the European Union Intergovernmental Conference 2003. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty. September 2003. Norwich, 2003. 59 p.
157. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. The White House. June 1994. Washington, 1994. 29 p.
158. A Partnership of Nations: British Approach to the European Union Intergovernmental Conference (Command Paper). Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty. March 1996. London, 1996. 38 p.
159. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. October 2010. London, 2010. 38 p.
160. Active Diplomacy for a Changing World. The UK's International Priorities. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty. March 2006. London, 2006. 59 p.
161. Intergovernmental Conference (White Paper). The Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs (Mr. Malcolm Rifkind) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 12 March 1996. Series 6. Vol. 273. cc. 785-803.

162. International partners sign Joint Expeditionary Force agreement. 5 September 2014 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/international-partners-sign-joint-expeditionary-force-agreement> (дата звернення: 25.11.2015).
163. Ministry of defence. The Strategic Defence Review: A new chapter. Presented to Parliament by The Secretary of State for Defence By Command of Her Majesty, July 2002. London, 2002. 29 p.
164. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. A Secure and Prosperous United Kingdom. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. November 2015. London, 2015. 95 p.
165. Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review. London, October 2010. 77 p.
166. Strategic Defence Review. Presented to Parliament by the Secretary of State for Defence by Command of Her Majesty. July 1998. London, 1998. Cm. 3999. 390 p.
167. The Strategic Defence Review. 23 October 1997. Research Paper 97/106. London. 50 p.
168. The Strategic Defence Review White Paper. 15 October 1998. Research paper 98/91. London, 62 p.
169. Treaty Between The Government of The United States of America and The Government of The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland Concerning Defense Trade Cooperation. June 21, 2007. URL: <https://www.state.gov/t/pm/rls/othr/misc/92770.htm> (дата звернення: 16.12.2015).
170. UK 2002: The Official Yearbook of the UK. 53 edition. London, January 2002. 576 p.
171. UK–France Summit 2010 Declaration on Defence and Security Co-operation. Tuesday 2 November 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-france-summit-2010-declaration-on-defence-and-security-co-operation> (дата звернення: 09.10.2016).
172. UK International Priorities. A Strategy for the FCO. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty. December 2003. London, 2003. 62p.
173. Wales Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales. 05 Sep. 2014. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 17.07.2016).

174. White Paper on the 1996 Intergovernmental Conference. Volume II. United Kingdom // European Parliament. 18 September 1996. URL: http://www.europarl.europa.eu/igc1996/pos-en_en.htm#top (дата звернення: 26.07.2016).

Офіційні матеріали ЄЕС/ЄС та інших міжнародних організацій

175. Декларація щодо спільної зовнішньої та безпекової політики. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу // Офіційний вісник Європейського Союзу. 2010. С 83/01. 359 с.

176. Договор, учреждающий Европейское оборонительное сообщество, от 27 мая 1952 г. // История европейской интеграции. Хрестоматия. В 3-х частях. Ч 1. История Европейских Сообществ / Браницкий А.Г., Леушкин Д.В. Н. Новгород, 2014. С. 40-86.

177. Місія EUBAM. Молдова та Україна // European Union External Action. URL: <http://eubam.org/ua/who-we-are/> (дата звернення: 14.05.2017).

178. Совместное заявление о признании бывших советских республик (опубликовано в Гааге и Брюсселе 31 декабря 1991 г.) // Россия и Европейский Союз: документы и материалы / редактор-составитель С.Ю. Кашкин, П.А. Калиниченко, А.О. Четвериков, Е.А. Чегринец. М., 2003. С. 175-176.

179. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 22.05.2017).

180. About EUNAVFOR MED Operation SOPHIA // European Union External Action. 01/03/2016. URL: https://eeas.europa.eu/csdp-missions-operations/eunavfor-med/36/about-eunavfor-med-operation-sophia_en (дата звернення: 23.05.2017).

181. About EUCAP Sahel Niger // European Union External Action. 20/06/2016. URL: https://eeas.europa.eu/csdp-missions-operations/eucap-sahel-niger/3875/about-eucap-sahel-niger_en (дата звернення: 22.05.2017).

182. About EUFOR // European Union External Action. 12 September 2016. URL: <http://www.euforbih.org/eufor/index.php/about-eufor/background> (дата звернення: 18.05.2017).

183. Active Engagement, Modern Defence Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon. 19 Nov. 2010. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_68580.htm (дата звернення: 18.03.2017).
184. Agreement on partnership and cooperation establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of one part, and the Russian Federation, of the other part – Protocol 1 on the establishment of a coal and steel contact group – Protocol 2 on mutual administrative assistance for the correct application of customs legislation – Final Act – Exchanges of letters – Minutes of signing // *Official Journal. L 327. 28/11/1997. pp. 0003–0069.*
185. Ambassador Victoria Nuland: United States Permanent Representative to the North Atlantic Treaty Organization (NATO). Speech at the London School of Economics, London, United Kingdom, February 25, 2008 // United State Mission to NATO. URL: http://www.nato.usmission.gov/ambassador/2008/Amb_Nuland_022508.htm.
186. An Alliance for the 21st Century. Washington Summit Communiqué issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, D.C. on 24th April 1999. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27440.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 12.04.2017).
187. A Secure Europe in a better world. European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003. 14 p.
188. Brussels Treaty. Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence. Signed at Brussels on 17 March 1948. URL: www.weu.int (дата звернення: 13.05.2016).
189. Bulletin of the European Communities. 1992. No. 1-2. 160 p.
190. Chicago Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Chicago on 20 May 2012. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm?mode=pressrelease (дата звернення: 13.06.2016).
191. Commission of the European Communities. Eurobarometer. Public opinion in the European Community. June 1990. No 33. Vol. 1: Report. 115 p.
192. Common Strategy of the European Union of 4 June 1999 on Russia // European Commission. Trade. URL: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/november/tradoc_114137.pdf
193. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament “Wider Europe–Neighbourhood: A New Framework for

- Relations with our Eastern and Southern Neighbours”. Brussels, 11.3.2003. COM (2003) 104 final. 26 p.
194. Communication from the European Commission “European Neighbourhood Policy. Strategy Paper”. Brussels, 12.5.2004. COM(2004) 373 final. 34 p.
 195. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on strengthening the European Neighbourhood Policy. Brussels, 4.12.2006. COM(2006)726 final. 14 p.
 196. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “Eastern Partnership”. Brussels, 3.12.2008. COM(2008) 823 final (SEC(2008) 2974). URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52008D_C0823 (дата звернення: 12.08.2016).
 197. Conclusions of the Rome European Council (14 and 15 December 1990) // The ‘Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_rome_european_council_14_and_15_december_1990-en-7524b7cb-7538-4283-a831-da2b735781_3a.html (дата звернення: 24.07.2016).
 198. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union – Consolidated version of the Treaty on European Union – Protocols – Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 – Tables of equivalences // *Official Journal. C 326. 26/10/2012. – pp. 0001–0390.*
 199. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union // *Official Journal of the European Union. C 326. 26.10.2012. 390 p.*
 200. Conclusions of the Lisbon Conference on assistance to the new independent States of the former Soviet Union (Lisbon, 23 and 24 May 1992) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). Innovating European Studies. 23.10.2012. URL: http://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_lisbon_conference_on_assistance_to_the_new_independent_states_of_the_former_soviet_union_23_and_24_may_1992-en-d30f482a-fb73-4448-bfaf-dc5e31493b5d.html (дата звернення: 08.11.2016).
 201. Conclusions of the Strasbourg European Council: extract concerning the CEECs (8 and 9 December 1989) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_strasbourg_european_council_extract_concerning_the_ceecs_8_and_9_

- december_1989-en-d91888c0-2045-4f80-b7c5-a79e76740018. html
(дата звернення: 18.05.2016).
202. Convention between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Government of the French Republic, the Government of the Federal Republic of Germany and the Government of the Italian Republic on the Establishment of the Organisation for Joint Armament Cooperation (Organisation Conjointe de Cooperation en Matiere d'Armement) OCCAR. Farnborough, 9 September 1998. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty March 2007. Treaty Series No. 5 (2007). London, 2007. 31 p.
203. Council conclusions on the Global Strategy on the European Union's Foreign and Security Policy – Council conclusions (17 October 2016). Outcome of proceedings. Luxembourg, 17 October 2016 (OR. en) // Council of the European Union. 13202/16. CFSP/PESC 814. CSDP/PSDC 572. 4 p.
204. Council of the European Union. Brussels, 11 December 2008. Declaration on strengthening capabilities // Council of the European Union. Official Web-site, 2008. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/esdp/104676.pdf (дата звернення: 27.10.2016).
205. Countering piracy off the Coast of Somalia. Mission // European Union External Action. URL: <http://eunavfor.eu/mission/> (дата звернення: 14.05.2017).
206. 2421st Council meeting. General Affairs. Luxembourg, 15 April 2002. 7705/02 (Presse 91). 21 p.
207. Davignon Report (Luxembourg, 27 October 1970) // Bulletin of the European Communities. November 1970. No 11. Luxembourg. pp. 9–14.
208. Declaration by the Presidency of the European Union on Ukraine (27.12.04.) / EU 2004. European Union. URL: http://www.eu2004.nl/default.asp?CMS_ITEM=999F299D7E974EAA B6FFDF3C6577EBF2X1X63657X17 (дата звернення: 28.07.2016).
209. Declaration by the WEU Foreign and Defence Ministers (Rome, 27 October 1984) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. Publication date: 22/06/2015. URL: http://www.cvce.eu/content/publication/2003/7/11/c44c134c-aca3-45d1-9e0b-04d4d9974ddf/publishable_en.pdf (дата звернення: 05.02.2016).
210. Declaration on Alliance Security. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Strasbourg / Kehl on 4 April 2009. URL: <http://www.nato.int/>

- cps/en/natohq/news_52838.htm?selected Locale=en (дата звернення: 15.04.2017).
211. Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973) // Bulletin of the European Communities. December 1973. No 12. Luxembourg. pp. 118-122.
212. Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council (“The London Declaration”). 05 Jul. – 06 Jul. 1990. URL. http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23693.htm (дата звернення: 15.04.2017).
213. Declaration des Douze sur le statut futur de la Russie et celui d'autres anciennes republicues sovietiques (23 Decembre 1991) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. 23.10.2012: http://www.cvce.eu/obj/declaration_des_douze_sur_le_statut_futur_de_la_russie_et_celui_d'autres_anciennes_republiques_sovietiques_23_decembre_1991-fr-12d61f70-b6d1-402d-94fd-64a82d927c3f.html (дата звернення: 18.08.2016).
214. Declaration on Peace and Cooperation. Issued by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council (“The Rome Declaration”). 08 Nov. 1991 URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23846.htm?selected Locale=en (дата звернення: 12.04.2017).
215. Declaration sur les pays baltes (Reunion ministerielle extraordinaire de CPE, Bruxelles, 14 Janvier 1991) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. 28.08.2013. URL: http://www.cvce.eu/obj/declaration_des_douze_sur_les_pays_baltes_bruelles_14_janvier_1991-fr-cfcc54f6-d695-4942-8375-162000251638.html (дата звернення: 09.02.2017).
216. Defence Data of EDA participating Member States in 2007. Brussels, 2009. 42 p.
217. Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. 40 p.
218. Defence Data of EDA participating Member States in 2009. Brussels, 2011. 42 p.
219. Defence Data 2012 / edited by E. Platteau. Brussels: European Defence Agency, 2013. 32 p.
220. Document 2/6. Text of the Gymnich Formula, 10–11 June 1974 (German Foreign Minister Hans-Dietrich Genscher speaking, announcing the results of a foreign ministers' meeting) // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 97-98.

221. Document 4c/2. Statement by the European Council on Rhodesia, Luxembourg, 2 April 1976 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 399-400.
222. Document 4c/3. Statement by the Nine Foreign Ministers on Zimbabwe, Rome, 18 April 1980 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 400.
223. Document 4c/4. Press Statement by the Ten Foreign Ministers on South Africa, Luxembourg, 10 September 1985 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 401-403.
224. Document 4b/2. Statement by the European Council on the Middle East, London, 29 June 1977 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 301.
225. Document 4b/4. Declaration by the European Council on the Situation in the Middle East (Venice Declaration), Venice, 12–13 June 1980 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 302-304.
226. Document 4c/25 Declaration on the Falklands, European Political Cooperation, 2 April 1982 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 428.
227. Document 4c/26 Statement by the European Community on the Falklands, 6 April 1982 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 428.
228. Document 4a/9. Communique Issued on the Occasion of the Informal European. Political Cooperation Ministerial Discussion on Poland, Brussels, 4 January 1982 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 264-266.
229. Document 4c/27 Statement on the Falklands, European Political Cooperation, 10 April 1982 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 428-429.
230. Document 4a/24. Joint Declaration on EC-US Relations, 22 November 1990 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 291-293.
231. Document 4b/39. Decision of the Informal Meeting of the European Council, Luxembourg, 8 April 1991 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 337.
232. Document 4b/63. Declaration on the Situation in Yugoslavia, Extraordinary European Political Cooperation Ministerial Meeting, The Hague, 5 July 1991 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 362-363.
233. Document 4a/21. Declaration of the Extraordinary European Political Cooperation Ministerial Meeting on the “Guidelines on the

- Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union”, Brussels, 16 December 1991 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 282.
234. Document 3/6. Declaration by the Western European Union Council of Ministers’_Extraordinary Meeting with the States of Central Europe, Bonn, 19 June 1992 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 211-212.
235. Document 2/21. Report to the European Council on the Likely Development of the Common Foreign and Security Policy (CFSP) with a View to Identifying Areas Open to Joint Action vis-a-vis Particular Countries or Groups of Countries, Lisbon, 26–27 June 1992 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 162-168.
236. Document 4a/25. The New Transatlantic Agenda, Signed at the EU-US Summit,_Madrid, 3 December 1995 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 294-297.
237. Draft European Act submitted by the Governments of the FRG and Italy (6 November 1981) // Bulletin of the European Communities. Draft European Act. Luxembourg, November 1981. No 11. pp. 87-91.
238. Enabling the future – European military capabilities 2013-2025: challenges and avenues / ed. by A. Missiroli. Paris: EU Institute for Security Studies, 2013. 70 p.
239. EUCAP Sahel Mali. The Mission / European Union External Action. URL: <http://eucap-sahel-mali.eu/en/> (дата звернення: 20.05.2017).
240. EUCAP Somalia. Mission Background // European Union External Action. URL: <http://www.eucap-som.eu/about-us/> (дата звернення: 19.05.2017).
241. EU-NATO. Brussels, 16 December 2002. European Union-NATO Declarations on ESDP // From Laeken to Copenhagen. European defence: core documents / compiled by J.-Y. Haine. Paris. February 2003. Chaillot Papers 57. Volume III. pp. 178-179.
242. EU’s military structures: state of play and future prospects //
243. European Parliament Resolution of 12 September 2013 on EU’s military structures: state of play and future prospects (2012/2319(INI)). P7_TA (2013) 0381. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0381+0+DOC+XML+V0//EN>
244. Eurobarometer. Public opinion in the European Union. October 1997. Report number 47. Brussels, 1997. 73 p.
245. Eurobarometer 57. First results. May 2002 // From Laeken to Copenhagen. European defence: core documents / compiled by J.-Y.

- Haine. Paris, February 2003. Chaillot Papers No 57. Volume III. pp. 54-55.
246. Eurobarometer 66. Public opinion in the European Union. Autumn 2006. National Report. United Kingdom. Brussels, 2006. 66 p.
247. European Convention. Brussels, 18 July 2003. Draft Treaty establishing a Constitution for Europe // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Paris, December 2003. Chaillot Papers No 67. Volume IV. pp. 397-422.
248. European Council (Luxembourg, 28 and 29 June 1991). Presidency Conclusions, SN 151291. Brussels, June 1991. 4 p.
249. European Council. Brussels. 19/20 December 2013. Conclusions. EUCO 217/13. CO EUR 15. CO_CL 8. 25 p.
250. European Council Common Strategy of 11 December 1999 on Ukraine. (1999/877/CFSP) // Official Journal of the European Communities. L 331/109. 23.12.1999. URL: <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/ukEN.pdf> (дата звернення: 21.08.2016).
251. European Council December 2013: David Cameron's press conference. Brussels, 20 December 2013 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/european-council-december-2013-david-camerons-press-conference> (дата звернення: 24.03.2017).
252. European Council Goteborg, 15-16 June 2001. Presidency report to the Goteborg European Council on European Security and Defence Policy // From Nice to Laeken. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Chaillot Papers No 51. Volume II. Paris, April 2002. pp. 38-39.
253. European Council Laeken, 14-15 December 2001. Annex II. Operation on the operational capability of the Common European Security and Defence Policy // From Nice to Laeken. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Chaillot Papers No 51. Volume II. Paris, April 2002. pp. 119-121.
254. European Council meeting (28 June 2016) – Conclusions. Cover note. Brussels, 28 June 2016 (OR. en) // European Council. EUCO 26/16. CO EUR 5, CONCL 3. 8 p.
255. European Council meeting (15 December 2016). Conclusions. Brussels, 15 December 2016 (OR. en) // European Council. EUCO 34/16. CO EUR 10. CONCL 5. 11 p.
256. European defence meeting “Tervuren”. Brussels, 29 April 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Chaillot Papers No 67. Volume IV. Paris, December 2003. pp. 76-80.

257. European Council. Nice, 7, 8 and 9 December 2000. Presidency conclusions // From St-Malo to Nice. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Chaillot Papers 47. Paris, May 2001. pp. 168-208.
258. European Council – Presidency statement on Iraq. Athens, 16 April 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Chaillot Papers No 67. Volume IV. Paris, December 2003. pp. 353-354.
259. European Council Santa Maria da Feira, 19-20 June 2000. Presidency Conclusions // From St-Malo to Nice. European Defence: core documents / compiled by M. Rutten. Chaillot Papers 47. Paris, May 2001. pp. 120-139.
260. EU – Ukraine Summit. Paris, 15 September 2000. Joint statement. Conseil/00/312 // European Commission. Press Release Database. URL: europa.eu/rapid/press-release_PRES-00-312_en.doc (дата звернення: 20.08.2016).
261. EU-Ukraine Summit. Kiev, 1 December 2005. Joint Statement / Mission of Ukraine to the European Union. URL: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/page/open/id/2853> (дата звернення: 20.08.2016).
262. European Parliament. International Conference Task-force. White Paper on the 1996 Intergovernmental Conference // Official Texts of the European Union Institutions. Luxembourg, 1996. Vol. I (Annex). 205 p.
263. European Union Treaty establishing a Constitution for Europe. Luxembourg, 2005. 482 p.
264. Ferrero-Waldner B. Political reform and sustainable development in the South Caucasus: the EU's approach // Caspian Outlook 2008. Bled Strategic Forum. Bled, Slovenia, 28 August 2006. Speech/06/477. URL: [http:// europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-06-477_en.pdf](http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-06-477_en.pdf) (дата звернення: 12.09.2016).
265. Final Communiqué. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council. 03 Jun. 1996. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25067.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 20.04.2017).
266. Franco-British summit. London, 24 November 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Chaillot Papers No 67. Volume IV. Paris, December 2003. pp. 280-282.
267. Franco-German summit – Declaration by the Franco-German Defence and Security Council. Paris. 22 January 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Chaillot Papers No 67. Volume IV Paris, December 2003. pp. 22-26.

268. Franco-German summit. Paris, 22 January 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Chaillot Papers No 67. Volume IV. Paris, December 2003. pp. 340-341.
269. Guzelyte S. National Defence Data 2011. EDA participating Member States. Brussels, September 2013. 44 p.
270. Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. 69 p.
271. History: from the IEPG to the WEAG. 30 March 2005. URL: <http://www.weu.int/weag/> (дата звернення: 07.05.2017).
272. Luxembourg European Council Presidency Conclusions. Below is the text of the European Council Presidency Conclusions following the Luxembourg European Council held on the 28th and 29th June 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1446.html> (дата звернення: 17.12.2016).
273. Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation. Issued by the Heads of State and Government at the Meeting of the North Atlantic Council. 08 Jul. 1997. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25460.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 10.04.2017).
274. Meeting of EU defence ministers. Brussels, 17 May 2004 // EU Security and Defence Policy. Core documents 2004. No 75. Volume V. Paris, February 2005. pp. 71-80.
275. Military training mission in Somalia (EUTM Somalia) // European Union External Action. URL: <http://eunavfor.eu/mission/> (дата звернення: 12.05.2017).
276. Minutes of the 1657th meeting of the Commission held in Brussels (Breydel) on Wednesday, 12 May 2004 (morning). PV(2004)1657 final. Brussels, 19 May 2004. 23 p.
277. Mission in Albania / Western European Union. URL: www.weu.int (дата звернення: 11.05.2017).
278. National Breakdowns of European Defence Expenditure. 2005. EDA. Brussels, 2005. 24 p.
279. National Security Strategy. May 2010. Washington, 2010. 52 p.
280. NATO Response Force. 17 Jan. 2017. URL: http://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_49755.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 17.04.2017).
281. Non-paper with Polish proposals concerning policy towards new Eastern neighbours after EU enlargement. January, 2003 // EU Enlargement and Neighbourhood Policy. Proceedings of the conference

- held by the Stefan Batory Foundation in co-operation with the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland on 20-21 February 2003 in Warsaw. Warsaw, 2003. pp. 85-98.
282. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and Ukraine – Protocol on mutual assistance between authorities in customs matters – Final Act – Joint Declarations – Exchange of Letters in relation to the establishment of companies – Declaration of the French Government // Official Journal of the European Communities. L 049. 19/02/1998. pp. 0003–0046.
283. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States and the Republic of Moldova – Protocol on mutual assistance between administrative authorities in customs matters – Final Act – Joint Declarations – Exchange of Letters // Official Journal of the European Communities. L 181. 24/06/1998. pp. 0003–0048.
284. Pires M.L. Defence Data: EDA participating Member States in 2010. Brussels, 07/03/2012. 39 p.
285. Preparing the December 2013 European Council on Security and Defence. Final Report by the High Representative/Head of the EDA on the Common Security and Defence Policy. Brussels, 15 October 2013. 27 p.
286. Presidency Conclusions of the Laeken European Council (14 and 15 December 2001). Laeken Declaration on the future of the European Union (15 December 2001) // Bulletin of the European Union. 2001. No 12. pp. 19-23.
287. Principles, Procedures and Methods for the Harmonisation of Military Requirements and the Facilitation of Armaments Co-operation in Europe. WEAG/PI/D-106. Brussels, March 2000. 78 p.
288. Report from the ad hoc Committee on Institutional Affairs (Brussels, 29-30 March 1985) // Bulletin of the European Communities. Luxembourg, March 1985. No 3. pp. 102-110.
289. Report on the implementation of the European Security Strategy – Providing Security in a Changing World. Doc. S407/08. Brussels, 11 December 2008. 12 p.
290. Second report on European political cooperation in foreign policy matters (Copenhagen, 23 July 1973) // Bulletin of the European Communities. September 1973. No 9. pp. 14-21.
291. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. June 2016. Brussels, 2016. 56 p.

292. Single European Act (Luxembourg, 17 February 1986, and The Hague, 28 February 1986) // Official Journal of the European Communities (OJEC). 29.06.1987. No. L 169. 32 p.
293. Solemn Declaration on European Union (Stuttgart, 19 June 1983) // Bulletin of the European Communities. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. June 1983. No 6. pp. 24-29.
294. Special meeting of the General Affairs Council. Brussels, 12 September 2001. Declaration by the European Union and Council Conclusions // From Nice to Laeken. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Chaillot Papers No 51. Volume II. Paris, April 2002. pp. 143-145.
295. Taking Europe to the world – 50 years of the European Commission’s External Service // European Commission. Luxembourg, 2004. 59 p.
296. Termination of Operation Concordia and launch of Mission Proxima. Skopje, 15 December 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missipoli. Chaillot Papers No 67. Volume IV. Paris, December 2003. pp. 334-338.
297. The Alliance’s New Strategic Concept. Agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council. 7-8 Nov. 1991. URL: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_23847.htm?selectedLocale=uk (дата звернення: 27.04.2017).
298. The Alliance’s Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. 24 Apr. 1999. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 27.04.2017).
299. The Davignon proposals // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/56b69a5e-3f16-4775-ba38-b4ef440fdccb/Resources> (дата звернення: 29.05.2016).
300. The London Report, 13 October 1981. Document 2/11. Report Issued by the Foreign Ministers of the Ten on European Political Co-operation (The London Report), London, 13 October 1981 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 114-119.
301. The Reform Treaty. The British Approach to the European Union. Intergovernmental Conference. London, 2007. 37 p.
302. The Security and Defence Agenda (Future of NATO). Secretary of Defense Speech. Press Operations. As Delivered by Secretary of

- Defence Robert M. Gates, Brussels, Belgium, Friday, June 10, 2011 // U.S. Department of Defence. URL: <http://archive.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1581> (дата звернення: 24.04.2017).
303. The Strengthening Division. Monitoring, Mentoring and Advising // EULEX Kosovo. European Union External Action. URL: <http://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,3> (дата звернення: 20.05.2017).
304. EULEX Kosovo // European Union External Action. URL: <http://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,3> (дата звернення: 17.05.2017).
305. Treaty establishing the European Economic Community (Rome, 25 March 1957) // Treaty establishing the European Economic Community and connected documents. Luxembourg, 2015. pp. 5-183.
306. Treaty of Alliance and Mutual Assistance between the United Kingdom and France (Dunkirk, 4 March 1947) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/treaty_of_alliance_and_mutual_assistance_between_the_united_kingdom_and_france_dunkirk_4_marc_h_1947-en-1fb9f4b5-64e2-4337-bc78-db7e1978de09.html (дата звернення: 17.04.2017).
307. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts (97/c 340/01) // Official Journal of the European Union. C 340. 10/11/1997. pp. 0001–0144.
308. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 // Official Journal of the European Union. Volume 50. 17 December 2007. 272 p.
309. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, signed at Nice, 26 February 2001 – Contents // *Official Journal* of the European Union. C 080. 10/03/2001. pp. 0001–0087.
310. Treaty on European Union // Official Journal of the European Union. C 191. 29 July 1992. pp. 01–110.
311. Warsaw Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 20.04.2017).
312. Wales Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales. 05 Sep. 2014. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 20.04.2017).

313. Western European Union. Council of Ministers. Bonn, 19 June 1992. Petersberg Declaration. Bruxelles: Press and Information Service, 1992. 15 p.
314. Western European Union. Platform on European Security Interests. The Hague, 27 October 1987. URL: <http://www.weu.int/documents/871027en.pdf> (дата звернення: 15.04.2016).
315. Western European Union. WEU Contribution to the European Union Intergovernmental Conference of 1996, WEU Council of Ministers. Madrid, 14 November 1995. Brussels, 1995. 36 p.
316. WEU Demining Assistance Mission in Croatia. URL: www.weu.int (дата звернення: 15.04.2017).
317. WEU/NATO Operation Sharp Guard in the Adriatic. URL: www.weu.int (дата звернення: 15.04.2017).
318. WEU today. January 2000. WEU Secretariat-General. Brussels, 2002. 56 p.

Документи провідних політичних партій Великої Британії

319. Ambitions for Britain. Labour's manifesto 2001. Sutton, 2001. 45 p.
320. A new covenant for our armed forces and their families. The Conservative Armed Forces Manifesto 2010. London, 2010. 20 p.
321. Are you thinking what we're thinking? It's time for action. Conservative election manifesto 2005. London, 2005. 28 p.
322. Britain can be better. The Labour Party Manifesto 2015. London, 2015. 85 p.
323. Britain forward not back. The Labour Party manifesto 2005. London, 2005. 112 p.
324. February 1974 Conservative Party General Election Manifesto. Firm Action for a Fair Britain. URL: <http://www.conservative-manifesto.com/1974/Feb/february-1974-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 14.05.2016).
325. Fox L. The EU should only act when NATO cannot. London, 11 February 2010. URL: http://www.conservatives.com/news/speeches/2010/02/liam_fox_eu_should_only_act_when_nato_cannot.aspx
326. Labour Party: 1950. Let Us Win Through Together: A Declaration of Labour Policy for the Consideration of the Nation. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab50.htm> (дата звернення: 17.05.2016).
327. Labour Party: 1966. Time for Decision. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab66.htm> (дата звернення: 16.05.2016).
328. 1950 Conservative Party General Election Manifesto. This is the Road: The Conservative and Unionist Part. URL:

- <http://www.conservativemanifesto.com/1950/1950-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 30.05.2016).
329. 1970 The Labour Party: Let us work together – Labour’s way out of the crisis. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab74feb.htm> (дата звернення: 02.06.2016).
330. 1983 Conservative Party General Election Manifesto. Foreward – The Challenge of Our Times. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1983/1983-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 03.06.2016).
331. Liberal Democrats back plans for strong Europe to defend British interests. Tuesday, 16th Sep 2008. URL: http://www.libdems.org.uk/news_detail.aspx?title=Liberal_Democrat_back_plans_for_strong_Europe_to_defend_British_interests&pPK=3e147181-0602-4df7-8cba-cb9357fbf28f (дата звернення: 05.06.2016).
332. 1992 Conservative Party General Election Manifesto. The Best Future for Britain / Conservative Party Manifestos. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1992/1992-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 19.04.2016).
333. Liberal Democrat election manifesto, 1992. Changing Britain for good / Political Science Resources. Politics and Government mainly in the UK and the USA. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/libdem92.htm> (дата звернення: 08.06.2016).
334. Liberal Democrats. Manifesto 2015. Stronger Economy, Fairer Society. Opportunity for Everyone. London, 2015. 158 p.
335. Make Europe Work for You. Labour’s Election Manifesto for the European Elections. London, 1994. 32 p.
336. Putting Britain First. The Conservative European Manifesto. European Elections 10th June 2004. London, 2004. 25 p.
337. 2001 Conservative Party General Election Manifesto. Time for Common Sense. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/2001/2001-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 06.12.2016).
338. The Coalition: Our programme for government. London, 2010. 36 p.
339. The Conservative Manifesto 2010. London, 2010. 120 p.
340. The Conservative party Manifesto 2015. London, 2015. 82 p.
341. The Liberal Democrats View of Defence and Security Policy // Royal United Services Institute (RUSI). 21 April 2010. URL: <https://rusi.org/commentary/liberal-democrats-view-defence-and-security-policy>
342. You can only be sure with the Conservatives. The Conservative Manifesto 1997. London, 1997. 56 p.

Мемуарна література

343. Блер Т. Шлях / пер. з англ. К.: Темпора, 2011. 848 с.
344. Буш Дж.В. Ключові рішення / пер. з англ. Н. Гербіш. К.: Брайт Стар Паблішинг, 2012. 512 с.
345. Голль Шарль де. Мемуары надежд. 1958-1962 / пер. з франц. М.: Прогресс, 2000. 340 с.
346. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира. пер. с англ. М.: Альпина Паблицер, 2003. 504 с.
347. Healey D. The Time of My Life. London, 1990. 624 p.
348. Heath E. The Course of My Life: The Autobiography of Edward Heath. London, 1998. 782 p.
349. Owen D. Face the Future. Oxford, 1981. 345 p.
350. Thatcher M. The Downing Street Years. London, 1993. 914 p.
351. Tindemans L. De Memoires. Gedreven door een overtuiging. Tielt, 2003. 608 p.

Матеріали засобів масової інформації

Публікації в пресі

352. Понсар Л. Світанок нової доби безпеки? // НАТО Ревю. 2004. С. 20-22.
353. Ромадова М. Лондон и Вашингтон: особые отношения? // BBC. Russian. 2009. 12 октября. URL: http://www.bbc.co.uk/russian/uk/2009/10/091012_british_press.shtml
354. A tentative embrace. Ukraine is promised closer ties with the EU // The Economist. 2008. Sep 11.
355. Always waiting for the US cavalry // The Economist. 2011. Jun 10.
356. Ames Ch. Blair and Bush planned Iraq war without second UN vote, letter shows // The Guardian. 2011. August 29.
357. Beckfor M. Romanians and Bulgarians snap up 175,000 jobs in the UK already... and that's before the borders have even opened // The Daily Mail. 2013. March 3.
358. Bagehot. Lost in the Caucasus // The Economist. 2008. Aug 21.
359. Barber T. Ukraine strategy // The Financial Times. 2008. August 27.
360. Black I. Goodies up for grabs // The Guardian. 2001. December 17.
361. Blair T. Our responsibilities do not end at the Channel // Independent. 1999. February 14.

362. Brussels keeps doors locked for Ukraine // The Financial Times. 2004. November 25.
363. Castle S. Straw looks to EU's future frontiers // The Independent. 2002. April 16.
364. Chorley M. "The British aren't coming !": US media mock Cameron's failure to deliver on promise to back Obama in strikes against Syria // Daily Mail. 2013. August 30.
365. Commission proposes EU Defence Fund as "crucial step" to boost defence industry // European Defence Matters. 2017. Issue 12. pp. 10-13.
366. Dempsey J. Can a Defence Merger Change Britain's Attitude Toward Europe? // New York Times. 2012. October 1.
367. East grows tired of waiting game // The Guardian. 2000. December 8.
368. EU fails to decide how best to decide // The Guardian. 1997. June 17.
369. Elliott F., Charter D. Battle of the EU treaty to last for months // The Times. 2008. October 19.
370. Erlanger S. Eastern Europe Frets About NATO's Ability to Curb Russia / S. Erlanger // The New York Times. – 2014. – April 23.
371. Europe and America must stand united // The Times. 2003. January 30.
372. EU embraces 10 new members – and opens the door to Turkey // The Guardian. 2002. December 14.
373. EU-Ratspräsident Herman Van Rompuy: "Europa hat zu Recht auf das ukrainische Volk gehört" // Frankfurter Allgemeine. 2014. Mai 28.
374. Ferguson N. The Iraq war is isolating the U.S. and killing the American-British "special relationship" // Los Angeles Times. 2004. October 10.
375. Gareth P. Syria: Why Cameron should kill off UK-US "Special Relationship" // Times. 2013. September 6.
376. Ferguson N. The Iraq war is isolating the U.S. and killing the American-British "special relationship" // Los Angeles Times. 2004. October 10.
377. Helm T. Shock four-country poll reveals widening gulf between Britain and EU // The Guardian. 2013. December 1.
378. Hope Ch. Nuclear missiles could be sited again on British soil in new "Cold War" with Russia // The Telegraph. 2015. Jun 7.
379. Hookham M. British troops to deter Russians // The Sundi Times. 2014. August 3.
380. Ischinger W. Germany's foreign policy lacks big ideas // The Guardian. 2013. November 29.
381. Jones G., Evans-Pritchard A. Blair pushes EU leaders towards war // The Telegraph. 2003. February 18.

382. Mathiopoulos M., Gyarmati I. Saint Malo and Beyond: Toward European Defense // *The Washington Quarterly*. 1999. Vol. 22. No 4. pp. 65-76.
383. Miliband D. Ukraine, Russia and European stability // *The Guardian*. 2008. August 29.
384. O'Sullivan J. Blair vs. Chirac // *National Review*. 2003. March 24. URL: <http://www.nationalreview.com/article/206299/blair-vs-chirac-john-osullivan> (дата звернення: 14.07.2015).
385. Palestinian resolution fails at UN Security Council // *The Daily Mail*. 2014. December 31.
386. Palmer J. Eastern bloc in search of a third way // *The Guardian*. 1989. November 22.
387. Parker G., Blitz J. Cameron aims for pivotal European role // *The Financial Times*. 2010. November 1.
388. Poland, Ukraine and the Baltics. Nervous neighbours // *The Economist*. 2008. August 21.
389. Rettman A. UK champions own diplomacy over EU “action service” // *EU observer*. 5 May 2011. URL: <https://euobserver.com/foreign/32271> (дата звернення: 17.03.2015).
390. Rettman A. France, Germany and UK show discord on EU defence // *EU Observer*. 2013. 20 December. URL: <https://euobserver.com/defence/122570> (дата звернення: 18.03.2015).
391. Robinson D. Britain and France snub EU's emergency Trump meeting // *Financial Times*. 2016. November 13.
392. Ross T. More than 300 UK troops set for Mali mission // *The Telegraph*. 2013. January 29.
393. Russia and Georgia. A scripted war // *The Economist*. 2008. August 14.
394. Stevens J. How Navy patrols in the Mediterranean became a “migrant magnet” because refugees know they will get safe passage to Europe // *Daily Mail*. 2016. May 28.
395. Syria crisis: France and Britain move a step closer to arming rebels // *The Guardian*. 2013. March 14.
396. Tomorrow's tankers // *European Defence Matters*. 2015. Issue 8. pp. 22-25.
397. Traynor I. David Cameron's moves could make EU fall apart, says Herman Van Rompuy // *The Guardian*. 2012. December 27.
398. Ferguson N. The Iraq war is isolating the U.S. and killing the American-British “special relationship” // *Los Angeles Times*. 2004. October 10.
399. Franco-British partnership on missiles extended // *European Defence Matters*. 2015. Issue 9. p. 5.

400. UK and France to jointly build combat drone // European Defence Matters. 2016. Issue 10. p. 5.
401. Ukraine. Near-abroad blues // The Economist. 2008. September 11.
402. Watt N. UK-US special relationship in danger, warns Philip Hammond // The Guardian. 2013. August 30.
403. Where the cold war never died // The Guardian. 2004. October 28.
404. Withnall A. EU referendum: David Cameron questions Penny Mordaunt's judgment over Turkey veto claim // The Independent. 2016. May 22.
405. Where the cold war never died // The Guardian. 2004. October 28.
406. Wright O. Exclusive: Tories under fire for links to pro-Russia lobbyists // The Independent. 2014. July 3.

Публікації в електронних інформаційних ресурсах

407. Аросев Г. В Европе намерены выделять больше средств на безопасность и оборону // Deutsche Welle. 14.11.2016. URL: <http://www.dw.com/ru/в-Европе-намерены-выделять-больше-средств-на-безопасность-и-оборону/a-36379675> (дата звернення: 21.07.2016).
408. Асимметричный ответ. Стенограмма речи Владимира Путина на конференции в Мюнхене. 10 февраля 2007 // Lenta.ru. URL: <https://lenta.ru/articles/2007/02/10/asymmetry/> (дата звернення: 24.05.2015).
409. Берлускони: армии стран Евросоюза – карлики и гномы против РФ, США и Китая // DP.ru. 29 октября 2010. URL: http://www.dp.ru/a/2010/10/29/Berlusconi_armii_stran_ (дата звернення: 13.02.2017).
410. Естонці і греки дуже хочуть бачити Україну в ЄС, французи й італійці – наполовину // Українська правда. 2005. 21 липня. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2005/07/21/3011867/> (дата звернення: 07.03.2016).
411. Кэмерон пригрозил выходом Британии из Евросоюза, если стране не разрешат ограничить мигрантов // Newsru.com. 2014. 28 ноября. URL: <http://txt.newsru.com/world/28nov2014/camersonsays.html> (дата звернення: 17.10.2016).
412. Британія виділяє майже 1,4 млн євро на підтримку української армії // Європейська правда. 2015. 19 листопада. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/11/19/7041026/#> (дата звернення: 28.09.2016).
413. Британія і Франція зірвали зустріч Євросоюзу щодо обрання Трампа –Financial Times // Новое время. 2016. 14 ноября. URL:

- <http://nv.ua/ukr/world/countries/britanija-i-frantsija-zirvali-zustrich-jevrosojuzu-shchodo-obrannja-trampa-financial-times-271596.html>
(дата звернення: 16.09.2016).
414. Британські консерватори висловлюються за вступ України в Євросоюз // Корреспондент.net. 2006. 9 червня. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/270586-britanski-konservatori-vislovlyuyutsya-za-vstup-ukrayini-v-evrosoyuz> (дата звернення: 18.09.2016).
415. Британці хочуть вийти з ЄС, Меркель є найбільш популярним політиком Європи, – соціологи / i-Press.ua. 05.06.2013. URL: http://ipress.ua/news/brytantsi_hochut_viyty_z_yes_a_merkel_ie_naybilsh_populyarnym_politykom_yevropy__sotsiology_21178.html (дата звернення: 14.03.2015).
416. В Україні ЄС схожий не на супервладу, а на гнома – Саріуш-Вольський // Європейська правда. 2015. 14 січня. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/01/14/7029663/> (дата звернення: 05.08.2016).
417. Вашиковский: Восточное партнерство закончилось катастрофой // Радио Польша. 29.01.2016. URL: <http://www.radiopolsha.pl/6/137/Artykul/238603> (дата звернення: 21.10.2015).
418. Девід Лідінгтон: “Британія по-дружньому стурбована Україною” // BBC. Ukrainian. 12 жовтня 2010. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/news/2010/10/101012_uk_minister_ukr_oh (дата звернення: 23.10.2015).
419. Интересы и политика Великобритании в отношении Украины / Lragir.am. 20 Феврала 2014. URL: <http://www.lragir.am/index/rus/0/comments/view/34588>
420. Кордесмен Е. НАТО та Україна: необхідність у реальній світовій стратегії та у європейських партнерах, аніж паразитах // Євроатлантична Україна. 17.06.2014. URL: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=11010&news_show_type=1&
421. Миклашевская А. Новых европейцев не ждут на островах // Коммерсант.ru. 26 октября 2006. URL: <http://kommersant.ru/doc/716484> (дата звернення: 07.08.2016).
422. Могерини: Россия больше не является стратегическим партнером ЕС // Радио Свобода. 01 сентября 2014. URL: <http://www.svoboda.org/a/26561063.html> (дата звернення: 07.08.2016).
423. Молдова бачить Британію у складі ЄС // Укрінформ. 21.06.2016. URL: <http://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2037498-moldova-bacit-britaniu-u-skladi-es.html> (дата звернення: 08.08.2016).

424. Обама: вихід Британії з ЄС ускладнить торгівлю з США // BBC Україна. 2016. 22 квітня. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/04/160423_obama_uk_visit_dk (дата звернення: 10.08.2016).
425. Операція ЄС “Атланта” // Центр миротворчества. UKR: <http://peacekeeping-centre.in.ua/Museum/Atlanta/Main.htm> (дата звернення: 11.08.2016).
426. Парламент Британії: експорт озубья в Росію продовжується // BBC. Русская служба, 23 июля 2014 г. URL: http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2014/07/140722_ru_russia_arms_export_uk (дата звернення: 12.08.2016).
427. Попович Д., Кудрик В. Війна на Донбасі: які країни Заходу допомагали Україні // Апостроф. 3 серпня 2016. URL: <http://apostrophe.ua/ua/article/politics/2016-08-03/voyna-na-donbasse-kakie-stranyi-zapada-pomogali-ukraine/6566> (дата звернення: 12.08.2016).
428. Прес-реліз МЗС України. 11 березня 2008 року. URL: www.mfa.gov.ua/mfa/ua/news/detail/11392.htm (дата звернення: 08.12.2015).
429. Пиркало С. Дж. Шерр: Україна справляє враження безпомічності // Європейський простір. Портал проєвропейського громадянського суспільства в Україні. 26 серпня 2008. URL: <http://eu.prostir.ua/library/21806.html> (дата звернення: 10.12.2015).
430. Посельський В. Бюджет консолідації // ZN, UA. 2005. 23 грудня. URL: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/byudzhet_konsolidatsiyi.html (дата звернення: 14.05.2017).
431. Росія і НАТО стали противниками – Расмуссен // Українська правда. 2014. 01 вересня. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/1/7036434/> (дата звернення: 17.04.2017).
432. Рукомеда Р. Европейский Союз на рубеже структурных преобразований // ZN, UA. 4 июля 2003. URL: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/evropeyskiy_soyuz_na_rubezhe_strukturnyh_preobrazovaniy.html (дата звернення: 03.11.2016).
433. Сидоржевський М. Європейська супутникова система навігації “Галілео” запрацювала // Deutsche Welle. 15.12.2016. URL: <http://www.dw.com/uk/європейська-супутникова-система-навігації-галілео-запрацювала/a-36776864> (дата звернення: 07.05.2017).
434. Фёдоров С. Внешнеполитическая стратегия Саркози: начало эры постголлизма? // Перспективы. 10.10.2007. URL: http://www.perspectivy.info/oykumena/europe/vneshnepoliticheskaja_strategija_sarkozi_nachalo_ery_postgollizma_2007-10-10.htm

435. Фёдоров С.М. Возвращение Франции в НАТО: дебаты и последствия // Перспективы. 25.04.2009. URL: http://www.perspectivy.info/оукумена/europe/vozvrashhenije_francii_v_nato_debaty_i_posledstvija_2009-04-25.htm
436. Хэйгел: США закроют 14 военных баз в Европе // Русская служба “BBC”. 2015. 8 января. URL: http://www.bbc.co.uk/russian/rolling_news/2015/01/150108_rn_pentagon_bases_closure
437. Хижняк Н. Професор Тімоті Аш: вирішується доля Євразії // BBC Ukrainian.com. 26.11.2004. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2004/11/041126_ash_interview.shtml (дата звернення: 10.05.2016).
438. Cole T. The UK must stand tall in EU neighbourhood // British influence. 2015. July 10. URL: http://www.britishinfluence.org/the_uk_must_stand_tall_in_eu_neighbourhood (дата звернення: 17.08.2016).
439. Commission Opinion on Political Union (21 October 1990) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/commission_opinion_on_political_union_21_october_1990-en-248d67a9-132e-4d83-9962-7ec1deb838d9.html (дата звернення: 08.08.2016).
440. Countries Ranked by Military Strength (2017) // Global Firepower (GFP). URL: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (дата звернення: 15.04.2017).
441. Barone M.G. European defence industry’s decreasing competitiveness // International Security Observer. September 6, 2013. URL: <http://securityobserver.org/european-defense-industrys-decreasing-competitiveness/> (дата звернення: 15.05.2017).
442. British Force lead NATO spearhead force. 01 January 2017 // The British Army. Ministry of Defence. URL: <http://www.army.mod.uk/news/28881.aspx> (дата звернення: 19.04.2017).
443. Danzig J. Winston Churchill: A founder of the European Union // EUROPE. A blog by Jon Danzig. 10 November 2003. URL: <http://europe.ideason europe.eu/2013/11/10/winston-churchill-a-founder-of-the-european-union/>
444. Durden T. How Trump Will Impact The European Union // ZeroHedge. 2016. Nov. 16. URL: <http://www.zerohedge.com/news/2016-11-15/how-trump-will-impact-european-union> (дата звернення: 17.04.2017).
445. Dyson T., Konstadinides T. Understanding the Limitations of the EU’s Common Security and Defence Policy // e_International Relations. 2013. September 26. URL: <http://www.e-ir.info/2013/09/26/>

- understanding-the-limitations-of-the-eus-common-security-and-defence-policy-a-legal-perspective/ (дата звернення: 15.10.2015).
446. EU deal gives UK special status, says PM [Електронний ресурс] / BBC. News. 20.03.2017. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-35616768> (дата звернення: 17.03.2017).
447. Falklands referendum: voters choose to remain UK territory // BBC News. 2013. March 12. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-21750909> (дата звернення: 14.10.2016).
448. Fiott D. Britain's EU referendum and European defence // European Geostrategy. 10th May 2015. URL: <http://www.european-geostrategy.org/2015/05/britains-eu-referendum-and-european-defence/> (дата звернення: 15.04.2017).
449. Ford P. "New Europe's" Iraq squeeze // The Christian Science Monitor. 2003. March 11. URL: <http://www.csmonitor.com/2003/0311/p01s04-woiq.html> (дата звернення: 09.04.2016).
450. Guéhenno J.-M. Why NATO needs a European pillar // Politico PRO. 2/11/17. URL: <http://www.politico.eu/article/why-nato-needs-a-european-pillar-defense-donald-trump-putin-russia/> (дата звернення: 03.04.2017).
451. Gardiner N., Coffey L. Bromund T.R. In Meeting with Cameron, Obama Should Advance the U.S.–U.K. Special Relationship // The Heritage Foundation. 2013. March 10. URL: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/05/in-meeting-with-cameron-obama-should-advance-the-us-uk-special-relationship>
452. Grozdanova H. Towards a More Secure Europe: A New Focus on Defence // e-International Relations. 2012. URL <http://www.e-ir.info/2012/04/02/towards-a-more-secure-europe-a-new-focus-on-defence> (дата звернення: 15.04.2017).
453. Interview with Leo Tindemans on the European Union (Hertogenbosch, 27 September 1975) / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/interview_with_leo_tindemans_on_the_european_union_s_hertogenbosch_27_september_1975-en-3c93fc97-f139-43f0-b0db-2ddad83fe8aa.html (дата звернення: 06.04.2016).
454. Hardt A. Brexit, Germany, the EU and the Eastern Partnership // Regional Dialogue. Analutical Portal of Caucasian House. 26.07.2016. URL: <http://regional-dialogue.com/en/brexit-germanythe-eu-and-the-eastern-partnership/> (дата звернення: 08.19.2016).
455. Hoyle C. European defence industry nearing crisis, report warns // Flightglobal. 26 March 2012. URL: <https://www.flightglobal.com/news/articles/european-defence-industry-nearing-crisis-report-warns-369946/> (дата звернення: 06.06.2017).

456. James W. Conservatives say Labour ready to “stab Britain in back” over nuclear deterrent // Reuters. Apr 9, 2015. URL: <http://uk.reuters.com/article/2015/04/09/uk-britain-election-nuclear-idUKKBN0N00HO20150409> (дата звернення: 06.04.2016).
457. Menon A. Europe’s Last Chance Saloon // E-International Relations. 2013. 28 July. URL: <http://www.e-ir.info/2013/07/28/europes-last-chance-saloon/> (дата звернення: 11.10.2016).
458. Novaky N. EU battlegroups after the Central African Republic crisis: quo vadis? // European Geostrategy. 2014. April 2. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2014/04/eu-battlegroups-central-african-republic-crisis-quo-vadis/> (дата звернення: 30.10.2016).
459. Rampton R. Obama tries to limit fallout from British EU exit vote / R. Rampton // Reuters. 2016. Jun 25. URL: <http://www.reuters.com/article/us-britain-eu-usa-biden-idUSKCN0Z> (дата звернення: 08.11.2016).
460. Revauger J.-P. Britain and European integration / J.-P. Revauger. 2010. 29 décembre. URL: <http://jprevauger.over-blog.com/article-britain-and-europe-1-63904277.html> (дата звернення: 18.03.2016).
461. Statement of the Vilnius Group Countries // Novinite.com. Sofia News Agency. 2003. February 5. URL: <http://www.novinite.com/articles/19022/Statement+of+the+Vilnius+Group+Countries> (дата звернення: 11.10.2016).
462. Straw J. By invitation // The Economist. 2004. July 8.
463. Tarleton A. Georgia conflict: day-by-day timeline// Channel 4 News. 2008. August 19. URL: http://www.channel4.com/news/articles/politics/international_politics/georgia+conflict+daybyday+timeline/2400777.html (дата звернення: 06.04.2016).
464. The fifth enlargement / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/3fb50eae-9f19-4d5b-abb3-1a3216bbb485> (дата звернення: 27.08.2016).
465. The Intergovernmental Conference (IGC) on Political Union. 1990 / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/41064ebf-f33a-4a01-9f09-b8aabc156811> (дата звернення: 06.04.2016).
466. UK naval base in Bahrain “will improve security” / BBC News. 2015. November 1. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-34691912> (дата звернення: 17.05.2017).
467. Ukraine’s struggle for identity since split with Soviet Union // The Guardian. 2004. November 25.

Довідкова література

468. Геополітика: енциклопедія / за ред. Є.М. Суліми. К.: Знання України, 2012. 919 с.
469. Довідник читача. Стамбульський саміт НАТО. Brussels: NATO. Public Diplomacy Division, 2005. 140 с.
470. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В.М. Литвин, В.І. Гусєв, А.Г. Слюсаренко та ін. К.: Вища школа, 2002. 430 с.

Наукові публікації

471. Авдеєнко О.О. Еволюція відносин Великої Британії зі Співдружністю націй (1991–2013 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 123-128.
472. Александров О.С. Оборонна промисловість Європейського Союзу: сучасний досвід трансформації // Стратегічні пріоритети. 2013. № 2. С. 168-177.
473. Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях: монографія / Погорська І.І., Макаренко Є.А., Рижков М.М. та ін. К.: Центр вільної преси, 2014. 472 с.
474. Андреева Т.Н. Англо-французское сотрудничество в политических интеграционных процессах Западной Европы (1980-е – 1990-е гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2001. 289 с.
475. Андреева Т.Н. Британская стратегическая культура между европеизмом и атлантизмом на рубеже XX – XXI веков // Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза / отв. ред. Н.К. Арбатова. М.: ИММО РАН, 2009. С. 45-65.
476. Андреева Т.Н. Великобритания // Европейский Союз и региональные конфликты / отв. ред. Н.К. Арбатова, А.М. Кокеев. М.: ИМЭМО РАН, 2011. С. 52-69.
477. Андреева Т.Н. Европейская политика кабинета Д. Кэмерона – Н. Клегга (май 2010 – июль 2013 гг.). М.: ИМЭМО РАН, 2014. 190 с.
478. Андреева Т.Н. Основные проблемы и перспективы политики безопасности и обороны нового кабинета Д. Кэмерона // Ход, итоги и последствия всеобщих парламентских выборов 2015 г. в Великобритании / под ред. Е.В. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН, 2015. С. 121-128.

479. Арах М. Европейский Союз: видение политического объединения; пер. со словенского. М.: Экономика, 1998. 467 с.
480. Арбатова Н.К. Эволюция европеизма и атлантизма в эпоху биполярности // Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза / отв. ред. Н.К. Арбатова. М.: ИМЭМО РАН, 2009. С. 66-81.
481. Арбатова Н. Новая стратегия безопасности ЕС (российский взгляд на “документ Соланы”) // Современная Европа. 2003. Вып. 4. С. 60-67.
482. Арсланова Е.Б. Западноевропейский союз в системе европейской интеграции: 1984-1999 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. Екатеринбург, 2002. 23 с.
483. Артёмова Є.С. Євроскептецизм: сутність, передумови і тенденції поширення // Вісник Севастопольського національного технічного університету: зб. наук. пр. 2012. Вип. 136. Серія: Політологія. С. 48-51.
484. Бабынина Л.О. Гибкая интеграция в Европейском Союзе = Flexibility in the European Union. М.: Ин-т Европы РАН, 2010. 132 с.
485. Барабанов О.Н. Общая политика Европейского Союза в области обороны и безопасности: этапы становления и перспективы развития // Европейские страны СНГ: место в “большой Европе” / М.М. Наринский (отв. ред.). М.: Международные отношения, 2005. С. 166–195.
486. Барановский В.Г. Европейское сообщество в системе международных отношений. М.: Наука, 1986. 320 с.
487. Барановский В.Г. Западная Европа: военно-политическая интеграция. М.: Международные отношения, 1988. 200 с.
488. Безопасность Европы / под ред. В.В. Журкина. М.: Весь Мир, 2011. 752 с.
489. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. М.: Междунар. отношения, 2009. 280 с.
490. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади / пер. з англ. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2012. 168 с.
491. Бычкова О.М. Новые аспекты сотрудничества НАТО и ЕС в условиях финансового кризиса // FSP research centre. 2014. 12 августа [aspekty-sotrudnichestva-nato-i-es-v-usloviyah-finansovogo-krizisa](#) (дата звернення: 26.04.2017).
492. Блэк Дж. История британских островов / перевод Иванов С. М.: Евразия, 2008. 546 с.

493. Болгова И.В. Кризис восточной политики ЕС // Вестник МГИМО Университета. 2014. № 4(37). С. 133-137.
494. Бордачев Т. Европейский мир после 1989 года // Россия в глобальной политике. 2007. № 3. Май-июнь. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_8813 (дата звернення: 18.10.2016).
495. Борко Ю.А. “Европейская идея”: от утопии – к реальности // Заглядывая в XXI век: Европейский Союз и Содружество Независимых Государств. М.: Интердиалект, 1998. С. 15-51.
496. Борко Ю. Россия – Евросоюз: от стратегического партнерства к холодному миру // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. 2013. Выпуск 30 (46). С. 4-10.
497. Борко Ю.А. Европейский Союз в XXI веке: текущие дела и фундаментальные проблемы // Современная Европа. 2015. № 3 (63). Июль-сентябрь. С. 7-16.
498. Борко Ю. Свет и тени европейской интеграции // Россия в глобальном мире. 2007. № 1. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_8140
499. Браницкий А.Г., Бугров Р.В. История объединения Европы: учеб. пособие. Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского госуниверситета, 2010. 117 с.
500. Браницкий А.Г. Расширение Евросоюза и углубление европейской интеграции в начале XXI в. // Большая Европа в глобальном мире: новые вызовы – новые решения / под ред. Ал.А. Громыко. М.: Нестор-история, 2013. С. 59-70.
501. Бриггс Э., Клэвин П. Европа нового и новейшего времени. С 1789 года и до наших дней / пер. с англ. АА. Исэрова, В.С. Нестерова. М: Весь Мир, 2006. 600 с.
502. Британская империя: становление, эволюция, распад: учеб. материалы / авт.: В.В. Высокова, Е.Ю. Чемякин, К.А. Макрушина и др. / под ред. В.В. Высоковой. Екатеринбург: Волот, 2010. 188 с.
503. Брункевич Д.В. Консервативная партия Великобритании и Европейский Союз в 1990-2004 гг.: дис... канд. ист. наук: 07.00.03. Ярославль, 2005. 304 с.
504. Буданова И.А. Европейская политика М. Тэтчер (1979-1990 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 – “Всеобщая история”. Иваново, 2004. 22 с.
505. Валуев А.В. Европейское направление внешней политики Великобритании при новых лейбористах: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. СПб., 2007. 188 с.
506. Валуев А.В. Глобальная роль европейского измерения внешней политики “новой” Великобритании: успех и поражение

- правительств Тони Блэра (1997-2007 гг.) // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2010. Выпуск № 120. С. 283-290.
507. Валуев А.В. К 40-летию вступления соединенного королевства Великобритании и Северной Ирландии в Европейские Сообщества // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. 2012. Выпуск № 1 (9). С. 144-155.
508. Валуев А.В. Стратегические приоритеты внешней политики и дипломатии Великобритании и Европейского Союза в эпоху глобализации (1997-2013) // Наука и Мир. 2013. № 4. С. 276-278.
509. Вдовиченко В. Європейський консенсус в італійському суспільстві: бути чи ні (досвід 1990-х рр.) // Зовнішні справи. 2013. № 9. С. 22-25.
510. Вдовиченко В. Конституція для Європи. Участь Італії в Європейському конституційному процесі // Зовнішні справи. 2014. № 2. С. 46-49.
511. Великобритания: эпоха реформ / под. ред. Ал.А. Громько. М.: Весь Мир, 2007. 536 с.
512. Великобритания перед всеобщими выборами 2010 г. Доклады Института Европы № 250 / под ред. Ал.А. Громько. М.: Ин-т Европы РАН: Рус. сувенир, 2010. 144 с.
513. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: Києво-Могилянська Академія, 2011. 395 с.
514. Виноградов В.Н. Лорд Пальмерстон в европейской дипломатии // Новая и новейшая история. 2006. № 5. С. 182–209.
515. Вишеградская Европа: откуда и куда? Два десятилетия по пути реформ в Венгрии, Польше, Словакии и Чехии: монография / под ред. Л.Н. Шишелиной. М.: Весь Мир, 2010. 568 с.
516. Власов Н.А., Малыгина А.А., Павлов А.Ю. Мысль и меч: эволюция оборонной политики стран Западной Европы и развитие военных технологий во второй половине XX – начале XXI вв. М.: Издательство МБА, 2013. 248 с.
517. Вовченко К.І. Миротворча діяльність Європейського Союзу на Балканах / К.І. Вовченко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 58 (Додатки). С. 75-85.
518. Войтоловский Ф.Г. Идеология и практика атлантизма во внешней политике США: автореф. дис. на соискание науч. степени докт. полит. наук: 23.00.04. “Политические проблемы международных

- отношений, глобального и регионального развития”. М., 2013. 40 с.
519. Володіна М.О. Трансатлантичне партнерство США та Великої Британії в 90-ті роки ХХ ст. // Історичні і політологічні дослідження. Збірник наукових праць. 2008. № 1-2. С. 447-456.
520. Володіна М.О., Крапівін О.В. Розвиток “особливого партнерства” США та Великої Британії після закінчення “холодної війни” // Історичні і політологічні дослідження. 2012. № 2 (50). С. 229-239.
521. Володіна М.О. Співробітництво США та Великої Британії у реформуванні НАТО (90-і роки ХХ ст. – 2004 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. – “Всесвітня історія”. Луганськ, 2011. 22 с.
522. Галин Д. Военная политика Великобритании // Зарубежное военное обозрение. 2014. № 4. С. 11-17.
523. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація/антиглобалізація / пер. з англ. І. Андрущенко. К.: К.І.С., 2004. 180 с.
524. Герасимчук Т.Ф. Теоретико-концептуальні основи та методи дослідження міжнародних відносин // Український історичний журнал. 2006. № 5. С. 186-199.
525. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2011. 464 с.
526. Гнатюк М.М. Становлення дипломатичної служби Європейського Союзу: делегації Європейської Комісії // Магістеріум. 2012. Випуск 46. Політичні студії. С. 60-64.
527. Гогунская Т.А. Европейская политика Великобритании в 1980-е годы // Культура народов Причерноморья. 2005. №74. Т.1. С. 157-160.
528. Гогунська Т.О. Формування та реалізація зовнішньополітичних принципів кабінетів М.Тетчер на європейському та американському напрямках (1979 - 1990 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – “Всесвітня історія”. Одеса, 2003. 20 с.
529. Годенов И.С. Формирование институтов и механизма Общей политики безопасности и обороны европейского союза (1998 – 2012 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 – “Всеобщая история”. Томск, 2012. 24 с.
530. Годованюк К.А. Общая внешняя политика ЕС и дилеммы британской дипломатии // Современная Европа. 2012. № 2. С. 71-81.
531. Головин А. Военно-воздушные силы Великобритании // Зарубежное военное обозрение. 2010. № 9. С. 44-53.

532. Гончар Б., Гончар Ю. Іракське питання і трансатлантичні відносини на початку XXI століття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. 2006. Вип. 85-86. С. 4-6.
533. Голслах Й. Сила раю. Як Європа може бути попереду в азійському сторіччі. К.: Темпора, 2016. 354 с.
534. Горобець І., Мартинов А. Дипломатична служба Європейського Союзу // Зовнішні справи. 2013. № 1. С. 19-21.
535. Гордієнко К.В., Корюкалов М.В. Політика Ніколя Саркозі щодо посилення Спільної політики безпеки і оборони ЄС та її результати // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2013. Вип. 71. С. 881-887.
536. Гринберг Р. Украинский кризис как следствие противоборства пагубного триумфализма и синдрома “старшего брата” // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. 2014. Выпуск 33 (49). С. 2-3.
537. Громыко Ал.А. Англия перед выбором // Дипкуррьер, приложение “Независимой газеты”. 2003. 3 марта.
538. Громыко Ал.А. Британия на внутрицивилизационном надломе // Россия и Британия в процессах европейской интеграции. Доклады Института Европы № 114 / отв. ред. Ал.А. Громыко. М., 2003. С. 23-45.
539. Громыко Ал.А. Великобритания между Европой и Америкой // Россия и НАТО в новом контексте международной безопасности / отв. ред. Д.А. Данилов. М.: Огни ТД, 2005. 242 с.
540. Громыко Ал.А. Политическая модернизация Великобритании: от вестминстерской к плюральной модели демократии. М.: Институт Европы РАН, 2005. 87 с.
541. Громыко Ал. Тони Блэр лимитед // Россия в глобальной политике. 2007. № 2. 20 апреля. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_8419 (дата звернення: 04.11.2016).
542. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2014. 656 с.
543. Гудалов Н.Н. Політика Європейського союзу по разрешенню палестино-израильського конфлікту на сучасному етапі: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. С.-Пб., 2015. 289 с.
544. Гудым А. Республика Молдова и Европейский Союз как партнеры. Кишинев: Центр стратегических исследований и реформ, 2002. 63 с.

545. Гусаров Ю.А. Трансатлантические отношения в условиях трансформации НАТО (Обзор) // Актуальные проблемы Европы. 2004. № 4. С. 59-69.
546. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції; пер. з англ. К.: К.І.С., 2006. 696 с.
547. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июль-сентябрь 1997 г. Вып. 10. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_10 (дата звернення: 28.01.2017).
548. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Январь-март 1998 г. Вып. 12. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_12 (дата звернення: 03.11.2016).
549. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Апрель-сентябрь 1998 г. Вып. 13-14. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_13-14 (дата звернення: 19.11.2016).
550. Данилов Д. Формирование механизма общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июнь-август 2000. Вып. 21. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_21 (дата звернення: 24.10.2016).
551. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВПБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Сентябрь-ноябрь 2000. Вып. 22. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_22 (дата звернення: 13.12.2016).
552. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Декабрь 2001 г. Февраль 2002 г. Вып. 27. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_27 (дата звернення: 06.12.2016).
553. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июнь-август 2002 г. Вып. 29. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_29 (дата звернення: 27.11.2016).
554. Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Декабрь 2002 г. – февраль 2003 г. Вып. 31. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_31 (дата звернення: 05.10.2016).

555. Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Март-май 2005 г. Вып. 40. URL http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_40 (дата звернення: 21.01.2017).
556. Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Декабрь 2005 г. – февраль 2006 г. Вып. 43. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_43 (дата звернення: 25.09.2016).
557. Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности. Сентябрь-ноябрь 2006 г. Вып. 46. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_46 (дата звернення: 19.08.2016).
558. Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Октябрь-декабрь 2007 г. Вып. 50. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_50 (дата звернення: 11.11.2016).
559. Данилов Д. Общая внешняя политика, политика безопасности и обороны // Европейский Союз: факты и комментарии. Октябрь-декабрь 2010 г. Вып. 62. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_62
560. Девишев И.Б. Особенности политики Великобритании в отношении европейской интеграции. 1945-1990-е гг.: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 – “Всеобщая история”. М, 2008. 29 с.
561. Дейтон А. Единая Европа как предмет политики // Вестник Европы. 2002. №4. URL: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2002/4/dei.html> (дата звернення: 27.10.2016).
562. Джурињська С., Ковальчук С. Взаємодія Великої Британії та США в рамках НАТО // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2013. Випуск 73. С. 363-364.
563. Дилеммы Британии: поиск путей развития / под ред. Ал.А. Громыко, Е.В. Ананьевой. М.: Весь Мир, 2014. 480 с.
564. Драч Ю.С., Олянич І.М., Циганок Г. Інтеграція країн ЦСЄ до спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2011. Випуск 46. С. 700-709.
565. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюррозель / пер. з франц. Є. Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського. К.: Основи, 2005. 903 с.
566. Европейский союз на пороге XXI века. Выбор стратегии развития / под. ред. Ю.А. Борко (отв. ред.), О.В. Буториной. М.: УРСС, 2001. 476 с.

567. Европейский Союз и региональные конфликты / Н.К. Арбатова, А.М. Кокеев (отв. ред.). М.: ИМЭМО РАН, 2011. 143 с.
568. Европейский Союз в XXI веке: время испытаний / под ред. О.Ю. Потемкиной (отв. ред.), Н.Ю. Кавешникова, Н.Б. Кондратьевой. М.: Весь Мир, 2012. 656 с.
569. Европейский Союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность: монография / Л.О. Бабынина и др.; под общ. ред. Ал.А. Громыко, М.Г. Носова. М.: Весь Мир, 2015. 592 с.
570. Елохина Ю.В. Место Великобритании в европейском интеграционном процессе: вторая половина XX в. – начало XXI в.: дис. ... уч. степени канд. ист. наук: 07.00.03. Иркутск, 2011. 187 с.
571. Європейська інтеграція / уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох / пер. з нім. М. Яковлева. К.: Києво-Могилянська Академія, 2013. 394 с.
572. Жеребецький Є. Війна в Іраку та її геополітичні наслідки для України // Економічний часопис-XXI. 2003. № 11-12. С. 3-7.
573. Журкин В.В. Военная политика Евросоюза. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. 256 с.
574. Загорітня Г. Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку спільної європейської безпекової та оборонної політики: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку”. Львів, 2006. 20 с.
575. Загорітня Г. Питання політичного лідерства в європейській безпековій та оборонній політиці // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. Чернівці: Рута, 2006. Т. 12-13. С. 177-182.
576. Зарембо К. Європейська армія – реальність чи фантазія? // Європейська правда. 2015. 16 березня. URL: <http://www.euointegration.com.ua/articles/2015/03/16/7031852/> (дата звернення: 03.02.2016).
577. Зверева Т.В. Внешняя политика современной Франции: монография. М.: Канон+, 2014. 344 с.
578. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до європейського Союзу: монографія / І.В. Яковюк, Т.М. Анакіна, О.Я. Трагнюк, Т.В. Комарова; за ред. І.В. Яковюка. К.: Ред. журн. “Право України”, 2012. 208 с.
579. Иванов П. Трансформация НАТО: век нынешний и век минувший // Мировая экономика и международные отношения. 2003. №1. С. 15-18.
580. Иванов И. Военно-промышленный комплекс Европейского Союза // Современная Европа. 2006. Вып. 1. С. 31-48.
581. Иванов А. Англо-французское военно-политическое сотрудничество в контексте общей европейской безопасности //

- Информационный центр по вопросам международной безопасности. 2011. URL: http://isc.mslu.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=325&Itemid=36(дата звернення: 04.03.2016).
582. Игумнова Л.О. Внешняя политика Европейского Союза между Европеизмом и Атлантизмом // Центр Международных и Европейских исследований им. Фернана Броделя Иркутского государственного университета. URL: www.tempus.isu.ru/publ_01.doc
583. Иноземцев В.Л. Потерянное десятилетие: монография. М.: Московская школа политических исследований, 2013. 600 с.
584. Итальянская республика в меняющемся мире / под ред. А.А. Язьковой. М.: Ин-т Европы РАН, 2014. 142 с.
585. Кавешников Н. Актуальный комментарий: Конституционный кризис в ЕС // Европейский Союз: факты и комментарии. Март-май 2005 г. Вып. 40. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_40 (дата звернення: 09.04.2017).
586. Кавешников Н. Лиссабонский договор: как меняется Европейский Союз // Перспективы. 22.12.2009. URL: http://www.perspectivy.info/oikumena/politika/lissabonskij_dogovor_kak_menajetsa_jevropejskij_sojuz_2009-12-22.htm (дата звернення: 12.03.2016).
587. Казанчев Д.В. Трансформация НАТО в контексте формирования системы безопасности в Европе (1991–2013 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. М., 2013. 28 с.
588. Кандуба Т.Ю. Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2010. 215 с.
589. Капитонова Н.К. Приоритеты внешней политики Великобритании в период правления консерваторов, 1979–1997 гг.: дис. ... докт. ист. наук: 07.00.03. М., 1999. 599 с.
590. Капитонова Н.К. Великобритания в конце XX – начале XXI века: от консерваторов к лейбористам. М.: МГИМО(У) МИД России, 2003. 128 с.
591. Капитонова Н.К. Некоторые аспекты внешней политики правительства Г. Брауна // Великобритания перед всеобщими выборами 2010 г. Доклады Института Европы № 250 / под ред. Ал.А. Громько. М.: Ин-т Европы РАН; Рус. сувенир, 2010. С 59-64.
592. Каракуц А.М. Зовнішня політика Німеччини наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Історія. 2010. Т. 129. Вип. 116. С. 86-90.

593. Каренин С. Проблемы оборонной промышленности Евросоюза // Зарубежное военное обозрение. 2014. № 7. С. 17-19.
594. Каринцев О. Англо-американские “особые отношения”: позиции американских и британских экспертов // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. 2013. Выпуск 30 (46). С. 13-15.
595. Кеннеди П. Трансатлантические отношения: три сценария развития // Россия в глобальной политике. 2004. №1. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_2453 (дата звернення: 15.02.2017)
596. Киссинджер Г. Дипломатия / пер. В.В. Львова. М.: Ладомир, 1997. 848 с.
597. Коалиционное правительство Великобритании – год после выборов. Доклады Института Европы № 270 / под ред. Ал.А. Громько, Е.А. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН; Рус. сувенир, 2011. 180 с.
598. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. 2-е изд., доп. М.: Наука, 2003. 486 с.
599. Коварский Н.Н. Военно-политическая интеграция ЕС: направления, формы, методы: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008. 199 с.
600. Колотуха О.Ю. Політика Франції щодо європейської безпеки за президентства Ніколя Саркозі // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 58 (Додатки). С. 158-164.
601. Кондратюк С.В. Європейська політика об'єднаної Німеччини: монографія. К.: Профі, 2008. 264 с.
602. Копійка В.В. Великобританія та формування комунітарних принципів ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин. 1999. Вип. 16. С. 3-11.
603. Копійка В.В. Великобританія у Європейському Союзі: очікування та наслідки // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2001. Вип. 5. С. 169-176.
604. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. К.: Знання, 2012. 751 с.
605. Копійка В. Становлення нового формату відносин між Україною та ЄС // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Міжнар. відносини. 2005. Вип. 31-32. С. 7-11.
606. Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення європейського союзу: автореф. дис. ... докт. політ. наук: спец.

- 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем і сучасного розвитку”. К., 2004. 24 с.
607. Корзун П.А. Восточное направление “политики соседства” европейского союза: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 – “Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки)”. М., 2010. 25 с.
608. Коцюрuba К.О. Концепція “smart defence” як вимушений тренд сучасного глобалізованого світу // Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць. К.: КиМУ, 2013. Вип. 6. С. 99-110.
609. Кравченко В.В. Політика Франції в галузі безпеки та оборони (1994–2008 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2011. 248 с.
610. Крушинський В. Амстердамський договір, що змінює Договір про Європейський Союз, і Велика Британія // Науковий вісник Дипломатичної академії України. К., 2003. Вип. 9. С. 86-96.
611. Крушинський В.Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: монографія. К., 2003. 214 с.
612. Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. К., 2004. 471 с.
613. Крушинський В.Ю. Концепції багаторівневої інтеграції європейської інтеграції як фактор реалізації “особливої” позиції Великої Британії // Цветков Г.М. Серія “Видатні постаті Київського національного університету”. К.: Київський університет, 2007. С. 242-261.
614. Крушинский В.Ю. Формирование позиции Великобритании по вопросу европейского военного сотрудничества // Англия на постимперском пространстве: уроки для России и Европы. Материалы “круглого стола” (Москва, Институт Европы РАН, 23 мая 2003 г.). Доклады Института Европы / отв. ред. Ал.А. Громыко. М., 2003. № 126. С. 35-48.
615. Кудряшова Ю.С. Роль Турции в контексте отношений ЕС – НАТО // Мировая политика: взгляд из будущего. Материалы V Конвента РАМИ / под общей ред. А.В. Торкунова. М.: МГИМО-Университет, 2009. С. 55-64.
616. Кузьмичева Л.О. Великобритания и европейская интеграция: подход британских лейбористов (1988–2001 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 213 с.
617. Купер Р. Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке / пер. с англ. яз. – М.: Московская школа политических исследований, 2010. С. 186.

618. Кучерук Д. Британские маневры // День. 2004. № 72. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/den-planetu/britanskie-manevry> (дата звернення: 28.02.2016).
619. Ладивір О. Україна і Європа. Повернення чи входження? // Віче. 1993. № 9. С. 131-145.
620. Латков А.С. Стратегические интересы Германии на Балканах на рубеже XX – XXI веков // Вестник МГИМО Университета. 2014. № 4 (37). С. 101-107.
621. Лекаренко О.Г. Политика США в отношении европейской интеграции: дис. ... докт. ист. наук: 07.00.03. М., 2012. 489 с.
622. Леонов В.В., Маркелов В.М. Сили реагування ЄС: проблеми створення // Стратегічна панорама. 2003. № 1. С. 156-158.
623. Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.). СПб: Алетейя, 2009. 240 с.
624. Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 268 с.
625. Ломакин В.Л. Внешнеэкономическая политика Британии: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 287 с.
626. Лукас Е. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу. К.: Темпора, 2009. 488 с.
627. Магда Є.В., Павленко В.М. Розбудова системи європейської безпеки та роль Північноатлантичного альянсу: інтереси США та Російської Федерації // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2009. Випуск 20. С. 120-132.
628. Макаренко Є.А. Проблеми, здобутки і перспективи спільної зовнішньої політики ЄС: погляд на сучасність і майбутнє // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Вип. 108. Ч. I. С. 14-22.
629. Малік В.М. Еволюція східної політики Європейського Союзу // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2011. Випуск 43. С. 651-658.
630. Мартиненко П.Ф. Європейський Союз: реформування через Конституцію // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 10. Частина II / за заг. ред. М.А. Кулініча, Л.С. Тупчієнка, В.Г. Ціватого. К., 2004. С. 70-91.
631. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. XX ст. – 10-ті р.р. XXI ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. 262с.
632. Мартинов А. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу: проблеми формування та перспективи

- реалізації (90-ті роки ХХ століття) // Людина і політика. 2001. № 5. С. 35-48.
633. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня й оборонна політика Європейського Союзу в умовах боротьби проти міжнародного тероризму // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Міжнародні відносини. 2002. Вип. 1. С. 61-80.
634. Мартинов А.Ю. Історіографічний дискурс щодо Спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 17. С. 325-352.
635. Мартинов А. Еволюція Балканської політики Європейського Союзу (1989–2009 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 18. С. 107-122.
636. Мартинов А. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу: основні етапи розвитку // Європейські історичні студії. 2015. № 1. С. 43-61.
637. Матвеев В.М. Британская дипломатическая служба. М.: Междунар. отношения, 1984. 160 с.
638. Мацепуро Д.М. Основные направления развития Общей политики безопасности и обороны Европейского Союза (1997–2009 гг.): автореф. ... канд. ист. наук: 07.00.03 – “Всеобщая история”. Томск, 2012. 24 с.
639. Минаев М.В. Американско-британские отношения в начале ХХІ века: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 – “Политические проблемы международных отношений и глобального развития”. М., 2008. 20 с.
640. Микієвич М.М. Правові засади організації та діяльності європейського союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки: автореф. дис. ... доктора. юрид. наук: 12.00.11 – “Міжнародне право”. К., 2007. 46 с.
641. Миронова М.А. Трансформація відносин Європейського Союзу та США в постбіполярний період: автореф. дис... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем і сучасного розвитку”. К., 2007. 22с.
642. Михайлов С.А. Изменения в подходах США к Европейской политике в сфере безопасности и обороны // Проблемы национальной стратегии. 2010. № 4(5). С. 7-23.

643. Михайлов В. У Евросоюза – призывной возраст / В. Михайлов // Независимое военное обозрение. 2.04.2010. URL: http://nvo.ng.ru/forces/2010-04-02/1_eurounion.html (дата звернення: 19.06.2016).
644. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич-Київ: Відродження, 2004. 488 с.
645. Морозов А.М. Факторы формирования политики Великобритании в отношении ЕС: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008. 185 с.
646. Най Дж. “Мягкая сила” и американо-европейские отношения // Smart Power Journal. 2013. 7 апреля. URL: <http://smartpowerjournal.ru/soft-power/> (дата звернення: 27.11.2016).
647. Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Х., 2003. 230 с.
648. Нечаюк І.А. Типологія та концептуальний аналіз феномену “євроскептицизму” // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2010. Вип. 16. С. 156-165.
649. Нечаюк І.А. Трансформаційні зміни в Європейському Союзі в 1980-х роках та формування “євроскептицизму” // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Вип. 15. С. 221.
650. Нечаюк І.О. “Євроскептицизм” у процесі європейської інтеграції (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук.: 07.00.02 – “Всесвітня історія”. К., 2013. 20 с.
651. Носов М. Отношения ЕС – США: политика, экономика, безопасность // Современная Европа. 2004. № 4. С. 8-22.
652. Носов М. Зачем Европе собственная армия? // Современная Европа. 2005. №1. С. 82-96.
653. Обичкина Е.О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире: монография. М.: МГИМО, 2003. 470 с.
654. О’Делл М.А. Внешняя политика Великобритании на Ближнем Востоке (XVIII-XXI вв.) дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М., 2016. 233 с.
655. Онищенко И.Г. Американо-европейское внешнеполитическое партнёрство // Интеллект ХХІ. 2014. № 3. С. 15-23.
656. Осмолівська О.А. Взаємовідносини Великої Британії з країнами Співдружності націй (середина 1940-х – друга половина 1980-х років): автореф. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – “Всесвітня історія”. К., 2005. 21 с.
657. Остапенко Г.С., Прокопов А.Ю. Новейшая история Великобритании: ХХ – начало ХХІ века: учеб. пособие. М.: ИНФРА-М, 2012. 472 с.

658. Оськін О. Євроскептицизм: основні типи опозиції до ідеї європейської інтеграції // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. К.: ІСЕМВ НАН України, 2009. Вип. 48. С. 26-33.
659. Офицеров-Бельский Д. Перспективы общей внешней политики ЕС // Международные процессы. 2013. Том 11. № 1 (32). Январь-апрель. С. 122-131.
660. Очканов С.А. Роль Великобритании в развитии внешнеполитической и военно-политической интеграции в Западной Европе (1979-1990 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Томск, 2011. 222 с.
661. Павленко А.М. Перспективи формування воєнної політики ЄС
Стратегічна панорама. 2006. № 1. URL:
http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=gpgs1&issue=2006_1 (дата звернення: 26.04.2017).
662. Палагнюк Ю.В. Еволюція теоретичних основ європейської інтеграції: державно-управлінський аспект // Публічне адміністрування: теорія та практика: електронний збірник наукових праць. 2013. № 2 (10). URL:
[http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-02\(10\)/index.html](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-02(10)/index.html) (дата звернення: 15.10.2016).
663. Перегудов С.П. Тэтчер и тэтчеризм. М: Наука, 1996. 301 с.
664. Перегудов С.П. Тони Блэр / отв. ред. Б.С. Орлов. М.: ИНИОН РАН, 1999. 50с.
665. Перепелиця Г.М. Парадигма нової архітектури європейської безпеки // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Випуск 15. С. 99-105.
666. Пик С. США – Велика Британія: “особливі відносини”: монографія. К.: Знання, 2006. 283 с.
667. Підлуцький О. Як Велика Британія потяг європейської інтеграції наздоганяла // Євробюлетень. 2004. Травень-червень. С. 16-17.
668. Піляєв І.С. Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі: монографія. К.: Юридична книга, 2003. 436 с.
669. Порецкова Е.А. Концепция “многоскоростной” Европы в стратегии консервативного кабинета Дж. Мейджора // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. 2011. Выпуск № 2. С. 327-333.
670. Порецкова Е.А. Евроинтеграционная стратегия Великобритании в период консервативных кабинетов М. Тэтчер и Д. Мейджора: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.03 – “Всеобщая история”. Саратов, 2013. 23 с.

671. Ржевська В.С. Політико-правові ідеї І. Бенґама щодо встановлення та засобів підтримки тривалого міжнародного миру // Актуальні питання публічного та приватного права. 2013. № 1. С. 185-190.
672. Романова О.В. Великобританія в процесі формування “воєнно-політичного виміру” ЄС в постбіполярний період / О.В. Романова // Вісник Одеського національного університету. 2010. Том. 15. Випуск 77. С. 143-144.
673. Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Одеса, 2008. 181 с.
674. “Россия уже не в том положении, в каком был Советский Союз”. Интервью с послом Великобритании в России Тони Брентоном (17/09/2008) // Коммерсантъ. 2008. № 164. 19 сентября.
675. Рубцов Ю. Быть ли и далее “особым отношениям” двух англосаксонских членов НАТО? // Международная жизнь. 2010. 25 октября. URL: <http://interaffairs.ru/print.php?item=419> (дата звернення: 24.11.2016).
676. Руда В.В. Динаміка розвитку спільної зовнішньої політики та політики безпеки країн ЄС після 1991 р. // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Історія. 2009. Т. 104. Вип. 91. С. 153-159.
677. Руда В. Поява та розвиток зовнішньополітичного виміру ЄС: домаастріхтський період // Європейські історичні студії. 2017. №7. С. 16-16.
678. Русанова М.І. Об'єднана Європа або атлантизм: вибір сучасної ідентифікації Великої Британії // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 62 (№7). С. 666-671.
679. Руссков В.В. Политика ФРГ и США по вопросам развития европейской системы безопасности (1998-2005 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 – “Всеобщая история”. Томск, 2007. 26 с.
680. Рябінін Є. Етапи розширення ЄС: ретроспективний аналіз // Зовнішні справи. 2013. № 7. С. 13-15.
681. Рябоштан Є.В. Політико-інституційні механізми формування спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку”. Львів, 2011. 21 с.
682. Савін С.Л. Роль США у формуванні нової архітектури європейської безпеки // Стратегічні пріоритети. 2010. № 4 (17). С. 149-153.

683. Сауляк Т.А. Формування європейського безпекового простору в політико-історичному контексті // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2011. Випуск 44. С. 695-705.
684. Семенов О.Ю. Эволюция деятельности ФРГ в области европейской безопасности (1990-2005 гг.): военно-политические аспекты: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. Нижний Новгород, 2006. 26 с.
685. Семенюк О.Л. Спільна політика Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони в умовах його розширення: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку”. К., 2007. 20 с.
686. Семке Ю.В. Роль Германии в становлении европейских структур безопасности и обороны Европейского Союза: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 – “Политические проблемы международных отношений глобального и регионального развития”. М., 2010. 17 с.
687. Сербина А.С. Общая внешняя политика и политика безопасности ЕС – испытание востоком // Вестник Томского государственного университета. 2009. № 324. С. 196-199.
688. Сипко Б. “Європа європейська” у візії Шарля де Голля (за матеріалами фонограм офіційних виступів) // Європейські історичні студії. 2015. № 2. С. 103-117.
689. Сивков Д.А. Современная военная промышленность Великобритании // Политические, военные и экономические факторы обеспечения безопасности в современных условиях. Сборник докладов молодых ученых и аспирантов на конференции ИМЭМО РАН 16 апреля 2009 г. М.: ИМЭМО РАН, 2009. С. 49-54.
690. Склярєнко Д.В. Трансформація європейської політики США після завершення холодної війни: дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04. К., 2004. 188 с.
691. Смирнов А. Возможности европейских стран НАТО по осуществлению стратегических воздушных перебросок // Зарубежное военное обозрение. 2013. № 9. С. 50-58.
692. Соколов В., Соколов А. Зовнішня політика лейбористів: власний курс чи продовження політики торі? // Політичний менеджмент. 2007. №2. С. 137-143.
693. Спиридонов С.В. Роль “восточной политики” ФРГ в трансформации системы европейской безопасности (2000–2013 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М., 2014. 208 с.

694. Стрежнева М.В. Великобритания и Западная Европа: политические аспекты. М.: Наука, 1988. 188 с.
695. Стрежнева М. *Межправительственная конференция по институциональной реформе (МПК-2)* // Европейский Союз: факты и комментарии. Июнь-август 2000. Вып. 21. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_21 (дата звернення: 13.03.2017).
696. Стрежнева М. *Межправительственная конференция по институциональной реформе* // Европейский Союз: факты и комментарии. Декабрь 2003 г. – февраль 2004 г. Вып. 34. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_35 (дата звернення: 17.03.2017).
697. Стрелков А. Европейская политика соседства: непоследовательное движение к цели // Современная Европа. 2009. № 3. С. 119-126.
698. Судак І.І. Особливості реалізації зовнішньополітичного курсу Великобританії // Проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 6. С. 202-214.
699. Талайко Т. Война в Ираке и трансатлантические отношения Журнал международного права и международных отношений. 2005. № 2. URL: <http://evolutio.info/content/view/756/113/> (дата звернення: 19.10.2016).
700. Тэвдой-Бурмули А., Абрамова М. ЕС и внешний мир // Европейский Союз: факт и комментарии. 2013. Вып. 74. Октябрь-декабрь. С. 47-52.
701. Теміров Ю.Т., Прихненко М.І. Фактор “занепаду” в трансформації зовнішньої політики Великої Британії після закінчення Другої світової війни // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 59. № 4. С. 809-813.
702. Терентьев А. Торийская внешняя политика Тони Блэра // Мировая экономика и международные отношения. 2005. № 9. С. 47-54.
703. Терентьев А. Торийская внешняя политика Тони Блэра // Мировая экономика и международные отношения. 2005. № 10. С. 45-53.
704. Техау Я. Великая трансатлантическая сделка // Pro et Contra. 2012. Январь-апрель. С. 33-42.
705. Тимофеев П.П. Европейское направления внешней политики Франции после окончания “холодной войны”: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 “Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития”. М., 2011. 21 с.
706. Тихова В.В. Формирование Общей внешней политики и политики безопасности Европейского союза (1992–2004 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М.: МГИМО(У)МИД России. 2006. 233 с.

707. Тойнби А. Постигание истории. Часть первая. Поле исторического исследования // Библиотека Гумер – история. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Toynbee/_02.php (дата звернення: 18.11.2016).
708. Третьяков А. Оборонная политика Великобритании (новый этап) / А. Третьяков // Современная Европа. – 2005. – № 1. – С. 96-106.
709. Трещенков Е.Ю. От восточных соседей к восточным партнерам. Республика Беларусь, Республика Молдова и Украина в фокусе политики соседства Европейского Союза (2002-2012). СПб: Свое издательство, 2013. 402 с.
710. Троицкий М. Европейский Союз в мировой политике // Международные процессы. 2004. Том 2. № 2. Май-август. С. 43-58.
711. Троицкий М.А. Трансатлантический союз. 1991-2004. Трансформация системы американо-европейского партнерства после распада биполярности. М.: НОФМО, 2004. 252 с.
712. Тузовская Н.Ю. Отношения ЕС и НАТО в процессе трансформации европейской системы безопасности: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 – “Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки)”. М., 2009. 20 с.
713. Тюшка А.В. Режим німецько-французької співпраці у Європейській політиці безпеки та оборони: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку”. Львів, 2010. 17 с.
714. Тюшка А. “Четверта опора” Європейського Союзу: мілітаризація розпочинається // Юридичний журнал. 2007. № 1. С. 21-27.
715. Україна в міжнародних відносинах ХХ століття / за ред. Я.Й. Малика. Львів: Світ, 2004. 468 с.
716. Уткин А.И. Американская стратегия для ХХІ века. М.: Логос, 2000. 216 с.
717. Уткин А.И. “Два берега Атлантики” // США-Канада: экономика, политика, культура. 1999. № 2. С. 3-18.
718. Уткин С.В. Процесс формирования общей внешней политики и политики безопасности Европейского Союза: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2006. 270 с.
719. Фёдоров С. Внешнеполитическая стратегия Саркози: начало эры постголлизма ? / С. Федоров // Перспективы. 10.10.2007. URL: http://www.perspectivy.info/oikumena/europe/vneshnepoliticheskaja_strategija_sarkozi_nachalo_ery_postgollizma_2007-10-10.htm

720. Фёдоров С.М. Новая франко-британская Антанта: “перезагрузка” ЕПОБ? // Коалиционное правительство Великобритании – год после выборов. Доклады Института Европы № 270 / под ред. Ал.А. Громыко, Е.А. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН; Рус. сувенир, 2011. С. 148-154.
721. Федорцев В.А. Восточное направление европейской политики соседства: особенности становления и развития // Проблемы национальной стратегии. 2012. № 2 (11). С. 27-48.
722. Фергюсон Н. Британская империя: уроки для глобальной власти // Космополис. 2003. № 3 (5). С. 19-23.
723. Фішер Й. Історія повертається. Світ після 11 вересня і відродження Заходу. К.: Темпора, 2013. 336 с.
724. Формирование механизма общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июль-сентябрь 1997. Вып. 10. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_10 (дата звернення: 13.02.2017).
725. Формирование механизма общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Январь-март 1998. Вып. 12. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_12 (дата звернення: 11.03.2017).
726. Франция. В поисках новых путей / отв. ред. Ю.И. Рубинский. М.: Весь Мир, 2007. 624 с.
727. Халаджі В.В., Яковенко Н. Європейська політика сусідства: роль та місце України: монографія. К.: Наук. світ, 2012. 218 с.
728. Халецька Л.П. Європейська система оборони як військово-політичний пріоритет Франції // Питання нової та новітньої історії: міжвідомчий наук. збірник / ред. кол.: Б. Гончар (відп. ред.) та ін. К., 1998. Вип. 44. С. 145-153.
729. Хам ван П. Новые устремления Европы в области обороны: последствия для НАТО, США и России // Публикация № 1 Центра им. Маршалла. 2000. 58 с.
730. Хахалкина Е.В. Британо-французские отношения в контексте европейской интеграции в 1957–1958 гг. // Вестник Томского государственного университета. 2012. № 1 (17). С. 147-155.
731. Хахалкина Е.В. Динамика общеевропейской идентичности Британии по материалам Евробарометра (1990–2000-е гг.) // Вестник Томского государственного университета. История. 2014. № 6 (32). С. 32-37.
732. Ход, итоги и последствия всеобщих парламентских выборов 2015 г. в Великобритании / ред. Е.В. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН, 2015. 148 с.

733. Храбан І. “Третій шлях” Великої Британії в європейській політиці // Людина і політика. 2004. № 2. С. 112-121.
734. Целицкий С. План оснащения Вооружённых сил Великобритании на десятилетний период // Зарубежное военное обозрение. 2013. № 7. С. 31-35.
735. Цыганков П.А. Теория международных отношений. М.: Гардарики, 2003. 590с.
736. Цыкало В.В. Европейская оборонная идентичность в трансатлантических отношениях и Россия: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2007. 163 с.
737. Ціватий В., Шаповалова О. Дипломатія та Європейська служба зовнішньої діяльності (ЄСЗД): політико-інституційний аспект // Зовнішні справи. 2013. № 3. С. 42-45.
738. Ціватий В., Шаповалова О. Дипломатія та Європейська служба зовнішньої діяльності (ЄСЗД): політико-інституційний аспект. Частина 2 // Зовнішні справи. 2013. № 4. С. 26-30.
739. Ціватий В., Чекаленко Л. Втеча “троянського коня” // Зовнішні справи. 2016. № 7. С. 17-21.
740. Чекаленко Л. До питання унітарності безпеки ЄС // Зовнішні справи. 2009. №8-9. С. 40-43.
741. Чекаленко Л. Геополітичні виміри об'єднаної Європи на рубежі ХХ–ХХІ століть // Віче. 2011. № 2. С. 13-15.
742. Чепик В.Н. Проблема западноевропейской интеграции во внешней политике Великобритании: военно-политический аспект (1961–1975): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. С.-Пб., 2015. 208 с.
743. Черінько І. Європейський Союз у зовнішній політиці лейбористського уряду Великої Британії: уроки для України // Віче. 2009. № 12. С. 27-29.
744. Черінько І.П. Позиція лейбористського уряду Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу 2004 року // Гілея: (науковий вісник): Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2009. Вип. 23. С. 433-440.
745. Черінько І.П. Політика Великої Британії щодо кандидатів на членство в ЄС (на прикладі розширення Європейського Союзу – 2007) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Вип. 15. С. 181-186.
746. Черінько І.П. Розширення замість поглиблення: політика уряду нових лейбористів Великої Британії щодо Європейського Союзу // Сучасна українська політика. 2009. Вип. 16. С. 400-404.
747. Черінько І.П. Розширення Європейського Союзу в першому десятиріччі ХХІ століття. Політика Великої Британії. Зовнішні справи. 2013. № 10. С. 24-27.

748. Черінько І.П. Політика Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу (1997–2010 рр.): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 – “Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку”. К., 2012. 17 с.
749. Чумаченко О.А. Поліцейська місія Європейського Союзу в Боснії і Герцеговині: розвиток інституційного виміру // Проблеми міжнародних відносин. К., 2013. Вип. 6. С. 28-44.
750. Шадурский В. Отношения Республики Беларусь и Европейского Союза: внутренний и внешний контекст // Белорусский журнал международного права и международных отношений. 2003. № 1. URL: <http://evolutio.info/content/view/611/232/> (дата звернення: 04.08.2016).
751. Шамгунова А.Н. Политические отношения Великобритании и США на рубеже XX-XXI вв.: автореф. дис.. канд. ист. наук: спец. 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. С-Пб., 2006. 20 с.
752. Шаповалова О.І. Європейська політика Франції за президентства Жака Ширака: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку”. К., 2009. 22 с.
753. Шаповалова О.І. Моделі диференційованої інтеграції в євроінтеграційній політиці Франції // “Тілея: науковий вісник”: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2010. Випуск 36. С. 498-503.
754. Шаповалова О.І. Франко-британське співробітництво в процесі становлення Європейської політики безпеки і оборони // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. К.: Київський університет, 2008. Вип. 76. (Частина II). С. 170-174.
755. Шевцов П.А. Великобритания в Европейском Союзе: специфика подхода к современным проблемам европейского строительства: Политический аспект: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2002. 162 с.
756. Шелудченкова А.С. Спільна політика безпеки і оборони в структурі Європейського Союзу // Актуальні проблеми держави і права. 2011. С. 381-387.
757. Ширма О.Ю. Британія та ЄЕС у 1961–1963 рр. // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. 2014. Вип. 2. С. 103-107.
758. Штюрмер М. Старый Свет без опеки // Россия в глобальной политике. 2010. № 4. URL: <http://www.globalaffairs.ru/number/Staryi-Svet-bez-opeki-14957> (дата звернення: 07.08.2016).

759. Юрьева Т. Внешнеполитическое измерение ЕС: парадоксы и дилеммы // Космополис. 2004/2005. № 4 (10). С. 53-64.
760. Юрьев И. Гражданские антикризисные структуры Европейского Союза // Зарубежное военное обозрение. 2008. № 12. С. 26-32.
761. Яковенко А.В. Европейская дилемма Великобритании // Россия в глобальной политике. 2015. 5 апреля. URL: <http://www.globalaffairs.ru/diplomacy/Evropskaya-dilemma-Velikobritanii-17400> (дата звернення: 04.06.2015).
762. Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. 400 с.
763. Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство: монографія. К.: Науковий світ, 2003. 227 с.
764. Яковенко Н. Внесок Великої Британії в діяльність НАТО // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2007. Вип. 35-36. С. 61-65.
765. Яковенко Н.Л. Еволюція Співдружності Націй як чинника зовнішньої політики Великої Британії (в другій половині ХХ ст.) // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2005. № 31-32. С. 23-27.
766. Яковенко Н.Л. Європейська інтеграційна політика Великої Британії та міжнародні чинники її формування (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 – “Всесвітня історія”. Донецьк, 2005. 38 с.
767. Яковенко Н. Історичні чинники формування британських підходів до європейської інтеграції у ХХ ст. // Історичний журнал. 2004. № 3. С. 56-62.
768. Яковенко Н.Л. “Особливі відносини” як практичний вияв атлантизму // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2004. № 29-30. С. 23-30.
769. Яковенко Н.Л. Проевропейська спрямованість політики Тоні Блера: через “третій шлях” до європейського лідерства // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2003. Вип. 25. С. 25-30.
770. Ямпольська Л.М. Інтеграційні процеси в Європі та Велика Британія (1973–1997 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 – “Всесвітня історія”. К., 2004. 23 с.
771. Ямпольська Л.М. Маастрихтський “Договір про Європейський Союз” і Велика Британія: між цінностями комунітаризму та національного суверенітету // Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія “Історія та географія”. Х.: ОВС, 2006. Вип. 23. С. 5-14.

772. Яньшина И.В. Политика Великобритании в вопросе европейской интеграции в свете Лиссабонских соглашений (2007–2011): автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.15 – “История международных отношений и внешней политики”. М., 2013. 29 с.
773. A More Coherent and Effective European Foreign Policy? A Federal Trust Report. London, 2009. 43 p.
774. Aldrich R.J. British intelligence and the Anglo-American “Special Relationship” during the Cold War // *Review of International Studies*. 1998. №24. pp. 331–351.
775. An initial long-term vision for European defence capability and capacity needs / European Defence Agency, Levi, 3 October 2006. 28 p.
776. Armitage D., Moisan A. Constabulary Forces and Postconflict Transition: The Euro-Atlantic Dimension // *Strategic Forum*. November 2015. No218. 8 p.
777. Bache I., Nugent N. Europe // *Blair’s Britain, 1997-2007* / ed. by A. Seldon. New York, 2007. pp. 529-550.
778. Balzli von B., Jungholt Th., Schiltz Ch., Tauber A. Kommissionschef Juncker fordert eine EU-Armee // *Welt*. 08.03.2015. URL: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article138169533/Kommissionschef-Juncker-fordert-eine-EU-Armee.html> (дата звернення: 07.04.2016).
779. Bauer S. Can European Defence Industrial Co-operation be made Accountable? // *European Security Review*. July 2001. Number 7. pp. 2-3.
780. Bell P.M.H. *France and Britain, 1940–1994: The Long Separation*. New York, 1997. 320 p.
781. Beloff M. *Britain and European Union. Dialogue of the deaf*. London, 1996. 172 p.
782. *Beloff M. Churchill and Europe* // *Churchill* / R. Blake and W. Roger Louis (eds). Oxford, 1996. pp. 443-456.
783. Berghahn Volker R. The US’s “Special Relationship” Is with Germany, Not with Britain // *Business Review*. 2016. June 29. URL: <https://hbr.org/2016/06/the-u-s-special-relationship-is-with-germany-not-britain>
784. Berrington H., Hague R. Europe, Thatcherism and Traditionalism: Opinion, Rebellion and the Maastricht Treaty in the Backbench Conservative Party, 1992-1994 // *West European Politics*. 1998. Vol. 21. No 2. p. 44-60.

785. Bindi F., Shapiro J. EU Foreign Policy: Myth or Reality? // The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World / ed. F. Bindi. Washington, 2010. pp. 339-348.
786. Birch A.H. The British system of government. London, 1998. 308 p.
787. Biscop S. An ambitious defence follow-up for an ambitious EUGS // European Defence Matters. 2016. Issue 11. pp. 11-13.
788. Biscop S., Coelmont J. Permanent Structured Cooperation in Defence: Building Effective European Armed Forces. Brugge. September 2010. No 15. 23 p.
789. Biscop S. The UK and European defence: leading or leaving // International Affairs. 2012. No 88:6. pp. 1297-1313.
790. Belkin P. German Foreign and Security Policy: Trends and Transatlantic Implications. Washington, May 20, 2009. 25 p.
791. Ben J. Franco-British military cooperation: a new engine for European defence? Paris, 2011. 54 p.
792. Bigger EU, Wider CFSP, Stronger ESDP: The View from Central Europe / ed. by A. Missiroli // Institute for Security Studies. Occasional Paper. 2002. No. 34. 68 p.
793. Blair A.M. Swimming with the Tide? Britain and the Maastricht Treaty Negotiations on Common Foreign and Security Policy // Contemporary British History. 1998. Vol. 12. No. 4. pp. 87-102.
794. Blair A. The United Kingdom and Constitutional Treaty. Leading from withing // The Rise and Fall of the EU's Constitutional / ed. by F. Laursen. Leiden, 2008. 560p.
795. Blair T. New Britain. My Vision of a Young Country. London, 2004. 354 p.
796. Blair's Britain, 1997–2007 / ed. by A. Seldon. Cambridge, 2007. 690 p.
797. Bond I., Besch S., Gostyńska-Jakubowska A., Korteweg R., Mortera-Martinez C., Tilford S. Europe after Brexit Unleashed or undone? London, April 2016. 15 p.
798. Braithwaite R. Gorbachev and Thatcher. Witness Remarks // Journal of European Integration History. 2010. No1. Volume 16. pp. 31-44.
799. Britain and European Integration 1945–1998. A documentary history / eds. D. Gowland, A. Turner. London; New York, 2000. 270 p.
800. Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / ed. by A. May. London, 2001. 185 p.
801. British Foreign and Security Policy. Historical Legacies and Current Challenges / ed. by K. Oppermann. Augsburg, 2012. 232 p.
802. British Foreign Policy. The New Labour Years / ed. by O. Daddow and J. Gaskarth. London, 2011. 304 p.

803. Bronitsky J. British foreign policy and Bosnia: The rise of Islamism in Britain, 1992-1995. London, November 2010. 36 p.
804. Bulmer S. Britain and European Integration / ed. by B. Jones, D. Kavanagh, M. Moran, Ph. Norton. Politics UK. 6th edn. London, 2006. pp. 808-827.
805. Burgess M. Federalism and European Union: The Building of Europe, 1950–2000. London and New York, 2000. 290 p.
806. Cadier D. Is the European Neighbourhood Policy a substitute for enlargement? // The Crisis of EU Enlargement. IDEAS Special Report SR018. London, Nov. 2013. pp. 52–58.
807. Cameron F. An Introduction to European Foreign Policy. London, New York, 2007. 255 p.
808. Cameron F. The European Union and the Challenge of Enlargement // The Enlarging the European Union: relations between the EU and Central and Eastern Europe / ed. by M. Maresceau. London and New York, 1997. pp. 250-269.
809. Challenges for European Foreign Policy in 2013. Renewing the EU's role in the world / ed. by G. Grevi and D. Keohane. Madrid, 2013. 109 p.
810. Childs D. Britain Since 1945: A Political History. Fifth edition. London and New York, 2001. 374 p.
811. Childs N. Past, present, and future foreign policy: the British perspective // U.S.-U.K. relations at the start of the 21st century / ed. by J.D. McCausland, D.T. Stuart. January 2006. Chapter 9. pp. 125-134.
812. Clements B., Nanou K. What underlies public attitudes towards the constitutionalization of the EU? Evidence from Britain // Journal of Contemporary European Research. 2012. Volume 8. Issue 4. pp. 429-450.
813. Contemporary European Foreign Policy / ed. by W. Carlsnaes, H. Sjursen, B. White. London, 2004. 278 p.
814. Cooper R. Britain and Europe // International Affairs. 2012. No 88. Vol. 6. pp. 1191-1203.
815. Cradock P. In pursuit of British interests: reflections on foreign policy under Margaret Thatcher and John Major. London, 1997. 228 p.
816. Cronin J.E. Britain and America Beyond Empire: Neoliberalism, the “Special Relationship” and the Search for Global Order. Paper presented to the Conference of Europeanists, Chicago, IL. April 1st, 2006. Boston, 2006. 31 p.
817. Cyr I. Arthur. Britain, Europe and the United States: change and continuity // International Affairs. Oxford, 2012. No 88:6. pp. 1315-1330.

818. Daalder I.H. The End of Atlanticism // *Survival*. 2003. Vol. 45. No. 2. pp. 147-166.
819. Daddow O. Euroscepticism and the culture of the discipline of history // *Review of International Studies*. April 2006. Volume 32. Issue. 2. pp. 309-328.
820. Daddow O. New Labour and the reinvention of British and European history // Charles A. *Media in the Enlarged Europe: Politics, Policy and Industry Intellect*. Chicago, 2009. pp. 133-143.
821. Davidson I. Blair's European Dilemma // Project Syndicate. 2005. 9 May. URL: <http://www.project-syndicate.org/commentary/blair-s-european-dilemma/Russia> (дата звернення: 12.03.2015).
822. Déclaration commune Communauté européenne-États-Unis, sur les transformations pacifiques et démocratiques à l'Est (Bruxelles-La Haye, 9 novembre 1991) // *Documents d'actualité internationale*. dir. de publ. Ministère des Affaires étrangères. Paris. 1992. No 2. p. 39.
823. Dietl R. The Genesis of a European Security and Defence Policy // *A Companion to Europe Since 1945*; ed. by K. Larres. Oxford, 2009. pp. 323-354.
824. Dockrill S. Britain's retreat from east of Suez: the choice between Europe and the world? London, 2002. 352 p.
825. Dorey P. The Major Premiership, 1990-97: Politics and Policies under John Major. London, 1999. 296 p.
826. Dover R. The Prime Minister and the Core Executive: A Liberal Intergovernmentalist Reading of UK Defence Policy. Formulation 1997-2000 // *British Journal of Politics and International Relations*. 2005. No 7(4). pp. 508-525.
827. Dumbrell J. A Special Relationship Anglo-American Relations from the Cold War to Iraq. 2nd edition. Basingstoke, 2006. 318 p.
828. Dumbrell J. The US-UK special relationship: taking the 21st-century temperature // *The British Journal of Politics and International Relations*. 2009. Vol. 11. pp. 64-78.
829. Dunne T. "When the shooting starts": Atlanticism in British security strategy // *International Affairs*. 2004. № 5. pp. 893-909.
830. Dyson S.B. Personality and Foreign Policy: Tony Blair's Iraq Decisions // *Foreign Policy Analysis*. 2006. №2. C. 289-306.
831. Eekelen van W. *Debating European Security, 1948-1998*. The Hague, 1998. 371 p.
832. Ehrhart H.-D. EUFOR RD Congo: a preliminary assessment // *European Security Review*. March 2007. Number 32. pp. 9-12.
833. Ellison J. Perfidious Albion? Britain, Plan G and European integration, 1955-1956 // *Contemporary British History*. 1996. Volume 10. Issue 4. pp. 1-34.

834. EUBAM Libya: story of a long-awaited CSDP mission // *European Security Review*. May 2013. No 66. 13 p.
835. *European Security and Defence Policy the first 10 years (1999-2009)* / ed. by G. Grevi, D. Helly and D. Keohane. Paris, 2009. 448 p.
836. Evans G. The Responsibility to protect: An Idea Whose Time Has Come ... and Gone? // *International Relations*. 2008. Vol. 22, № 3. pp. 283-298.
837. *Flexibility and the Future of the European Union*. A Federal Trust Report on flexible integration in the European Union. London, October 2005. 27 p.
838. Fischer S. The European Union Monitoring Mission in Georgia (EUMM) // *European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009)*. Paris, 2009. pp. 379-390.
839. *Foreign Policy of the European Union: From EPC to CFSP and Beyond* / ed. by E. Regelsberger, Ph. de Schoutheete, W. Wessels. London, 1997. 406 p.
840. *Foreign policy implementation* / ed. by S. Smith, M. Clarke. London, Boston, 1985. 195 p.
841. Forster A. *Britain and the Maastricht Negotiations*. London, 1999. 211 p.
842. *From St-Malo to Nice. European defence: core documents* / compiled by M. Rutten. Paris, May 2001. Chaillot Papers 47. 225 p.
843. Franke B. The European Union supporting actions to the African Union missions in Sudan (AMIS) and Somalia (AMISOM) // *European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009)* / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 255-264.
844. Gamble A. The European Issue in British Politics // *Britain for against Europe* / ed. by D. Baker, D. Seawright. Oxford, 1998. pp. 11-30.
845. Garden A. *British Perspective on the European Union*. Indiana University, 7 March 2001. URL: <http://www.ukdf.org.uk/assets/downloads/assets/writings/articles/2001/010307ind.html> (дата звернення: 25.03.2015).
846. Geddes A. *The European Union and British Politics*. Basingstoke, 2003. 272 p.
847. George S. *An Awkward Partner. Britain in the European Community*. Third edition. Oxford, 1998. 312 p.
848. George S. *Britain and European Integration since 1945*. Oxford-Cambridge, 1995. 118 p.
849. Giegerich B. *Military and Civilian Capabilities for EU-led Crisis-Management Operations* // *Europe and Global Security* / ed. B. Giegerich. London, 2010. pp. 41-58.

850. Gifford C. The UK and the European Union: Dimensions of Sovereignty and the Problem of Eurosceptic Britishness // *Parliamentary Affairs*. 2010. № 63. pp. 321-338.
851. Gomis B. The European implications of Franco-British defence cooperation // *European Geostrategy*. 2014. 11 February. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2014/02/european-implications-franco-british-defence-cooperation/> (дата звернення: 12.10.2016.).
852. Gibbins J. *British Discourses on Europe: Self/Other and National Identities* / J. Gibbins: A thesis submitted to the University of Birmingham for the degree of Doctor of Philosophy. July 2012. 349 p.
853. Guay T., Callum R. The transformation and future prospects of Europe's defence industry // *International Affairs*. 2002. No 78. Vol. 4. pp. 757-776.
854. Haine J.-Y. An historical perspective // *EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004)* / ed. by N. Gnesotto. Paris, 2000. pp. 35-54.
855. Hallams E. *A Transatlantic Bargain for the 21st century: the United States, Europe and the Transatlantic Alliance*. Washington, September 2013. 95p.
856. Hamilton D., Forster F. The Obama administration and Europe // *The Obama Moment European and American perspectives* / ed. by A. de Vasconcelos, M. Zaborowski. Paris, 2009. pp. 39-57.
857. Harnisch S., Lautz A. The Intergovernmental Conference in 1997 – Coalition-Building and Institutional Reform in the European Union. Tier, 17th April 1997. 43p.
858. Harris M. Britain and France as Nuclear Partners // *Survival*. London, February-March 2012. Vol. 54. No. 1. pp. 7-30.
859. Hayward J. Britain and the EU Enlargement // *East-Central Europe and the EU: Problems and Integration* / ed. by K. Kaiser, M. Bruning. Bonn, 1996. pp. 147-154.
860. Heinlein F. *British government policy and decolonization, 1945–1963: Scrutinizing the official mind*. London, 2002. 350 p.
861. Helly D. The EU military operation in DR Congo (Artemis) // *European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009)* / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 181-185.
862. Helly D. The EU military operation in the Republic of Chad and in the Central African Republic (Operation EUFOR Tchad/RCA) // *European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009)* / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 339-352.
863. Hewitson M. The United States of Europe: The European Question in the 1920s // *Europe in crisis. Intellectuals and the European Idea*,

- 1917–1957. Chapter 1 / ed. by M. Hewitson and M. D’Auria. New York, Oxford, 2012. pp. 15-34.
864. Hill Ch. The Actors in Europe’s Foreign Policy. London, 1996. 328 p.
865. Holzinger K. Differentiated Integration in the European Union. Many Concepts, Sparse Theory, Few Data. Zurich, 2012. 21 p.
866. Hookham M. British troops to deter Russians // The Sundi Times. 2014. August 3.
867. Howorth J. European integration and defence: the ultimate challenges. Paris. April 2000. Chaillot Paper 43. 114 p.
868. Howorth J. Saint-Malo plus five: an interim assessment of ESDP // Notre Europe. Policy papers №7. November 2003. 36 p.
869. Howorth J. Security and Defence Policy in the European Union. Basingstoke, 2007. 315 p.
870. Hutchings R. Transatlantic Relations since the End of the Cold War: Permanent Alliance or Partnership in Peril? // A Companion to Europe Since 1945 / ed. by K. Larres. Oxford., 2009. pp. 231-248.
871. Jazwinski K. The Role of Britain in the Development of the ESDI and the Transatlantic Link. Warsaw, 2002. 35 p.
872. Johnston S. The EU’s CSDP: an (objective) UK perspective // European Geostrategy. 2016. 27 March. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/?s=UK> (дата звернення: 14.09.2016).
873. Kagan R. Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order. New York, 2004. 176 p.
874. Kampfner J. Blair’s Wars. London, 2004. 416 p.
875. Kane L. European or Atlantic Community? The Foreign Office and “Europe”: 1955 – 1957 // Journal of European Integration History. 1997. Volume 3. Number 2. pp. 83-98.
876. Katz R. Euroscepticism in Parliament: A Comparative Analysis of the European and National Parliaments // iBrarian. URL: http://www.ibrarian.net/navon/paper/Euroscepticism_in_Parliament__A_Comparative_Analy.pdf?paperid=3787703 (дата звернення: 17.10.2016).
877. Kavanagh D. The reordering of British politics. Politics after Thatcher. Oxford, 1998. 280 p.
878. Kavanagh D. John Major’s political legacy // Observatoire de la société britannique. 2009. No 7. pp. 27-35.
879. Keetch P. The future of British defence: The liberal democrat view // RUSI Journal. 2002. Vol. 147. № 2. p. 25.
880. Keohane D. Europe’s new defence agency. London: Centre for European Reform. Policy briefing, 2004. 6 p.

881. Keohane D. The approach of British Political Parties to a defense role for the European Community // Government and opposition. 1992. Vol. 27. № 3. pp. 299-310.
882. Keohane D. 10 years after St. Malo. Paris, October 2008. 2 p.
883. Keohane D. The European Union military operation in Bosnia and Herzegovina (Althea) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 212-220.
884. Keohane D. Unblocking EU-NATO Co-Operation // Bulletin of Centre for European Reform. June/July 2006. Issue 48. URL: <http://www.cer.org.uk/publications/archive/bulletin-article/2006/unblocking-eu-nato-co-operation> (дата звернення: 14.04.2017).
885. Kimball W.F. Churchill Proceedings – Sheriffs and Constables: Churchill’s and Roosevelt’s Postwar World. *Finest Hour* 141, Winter 2008-09. Page 36. URL: <http://www.winstonchurchill.org/publications/finest-hour/37-finest-hour-141/2103-churchill-proceedings-sheriffs-and-constables-churchills-and-roosevelts-postwar-world> (дата звернення: 02.04.2016).
886. Korski D. The integrated rule of law mission for Iraq (EUJUST LEX) / D. Korski // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris: Institute for Security Studies, 2009. pp. 231-241.
887. Kurowska X. The rule-of-law mission in Georgia (EUJUST Themis) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 201-209.
888. Kuzio T. Strident, Ambiguous and Duplicitous Ukraine and the 2008 Russia-Georgia War // *The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2009. No 17 (4). p. 367.
889. Larres K. Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill’s post-war foreign policy // *Journal of European Integration History*. 1996. Volume 2. Number 1. pp. 15-50.
890. Larsen H. British and Danish European Policies in the 1990s: A Discourse Approach // *European Journal of International Relations*. 1999. Vol. 5. No 4. pp. 451-483.
891. Lawson G. The eternal divide? History and International Relations // *European Journal of International Relations*. 2010. No18 (2). pp. 203-226.
892. Lehne S. The Big Three in EU Foreign Policy // *The Carnegie Papers*. Washington, July 2012. 32 p.
893. Lind M. The End of Atlanticism: America and Europe beyond the U.S. Election // *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2005. № 1. pp. 25-41.

894. Lindstrom G. On the ground: ESDP operations // EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004) / ed. by N. Gnesotto. Paris, 2004. pp. 111-129.
895. Loth W. Building Europe: A History of European Unification. Duisburg: de Gruyter Oldenbourg, 2015. 485 p.
896. Ludlow N.P. Dealing with Britain. The Six and the first UK application to the EEC. Cambridge, 1997. 299 p.
897. Lunn J., Miller V., Smith B. British foreign policy since 1997 // House of Commons Library, Research Paper 09/56, 23 June 2008. 123 p.
898. Markovic B. Britain and the Kosovo Crisis // Review of International Affairs. 1999. Vol. L. No 1085-86. October-November. p. 2.
899. Mayhew A. Recreating Europe. The European Union Policy towards Central and Eastern Europe. Cambridge, 1998. 426 p.
900. McCormick J. Understanding the European Union: a concise introduction. Hampshire; New York, 2005. 260 p.
901. McNamara S. Is the Special Relationship Still Special? // Journal of International Security Affairs. 2008. No 14. pp. 21-28.
902. Menon A. From crisis to catharsis: ESDP after Iraq // International Affairs. July 2004. Volume 80. Issue 4. pp. 631-648.
903. Menon A. Britain and the Convention on the Future of Europe // International Affairs. October 2003. Volume 79. Issue 5. pp. 963-978.
904. Milward A. The Hague Conference of 1969 and the United Kingdom's Accession to the European Economic Community // Journal of European integration history. 2003. Volume 9. Number 2 "The Hague Summit of 1969". pp. 117-127.
905. Mix D.E. The European Union: Foreign and Security Policy. Washington, April 8, 2013. 25 p.
906. Monaco A. The Rapid Reaction Force: The EU takes stock // European Security Review. December 2001. No 9. pp.1-2.
907. Moorhouse G. The Diplomats: The Foreign Office Today. London, 1977. 416 p.
908. Moravcsik A. Striking a New Transatlantic Bargain Andrew // Foreign Affairs. July-August 2003. Vol. 42. No 4. pp. 74-89.
909. Moravcsik A. The European Constitutional settlement. The State of the European Union // Making History: European Integration and Institutional Change at Fifty. Oxford, 2007. Vol. 8. pp. 23-50.
910. Moravcsik A. U.S.-EU Relations: Putting the Bush Years in Perspective // The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World / ed. F. Bindi. Washington, 2010. pp. 203-208.

911. National Security Strategy of the United Kingdom: Security in an Interdependent World. Presented to Parliament by Prime Minister. March, 2008. London, 2008. 61p.
912. Nicolson H. Diaries and Letters. 1930 – 1964. L., 1980. 436 p.
913. Nielsen K. L. EU Soft Power and the Capability-Expectations Gap // Journal of Contemporary European Research. 2013. Volume 9. Issue 5. pp. 723-739.
914. Northcott J. The Future of Britain and Europe. London, 1995. 371 p.
915. Novosseloff A. Options for improving EU-UN cooperation in the field of peacekeeping. Brussels, 2011. 29 p.
916. Nuttall S. European Political Cooperation. Oxford, 1992. 356 p.
917. Oakes M. European Defence: From Pörschach to Helsinki. London, 21 February 2000. Research Papers 00/20. 48p.
918. O'Donnell C.M., Whitman R.G. European policy under Gordon Brown: perspectives on a future prime minister // International Affairs. 2007. No 83. Vol.1. pp. 253-272.
919. OCCAR: The only real option is further collaboration // European Defence Matters. 2012. Issue 1. pp. 24-25.
920. Oliver T. A European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU // LSE Ideas. Strategic update 16.1. February 2016. 21 p.
921. Operation Althea. European Union Force in BiH. Information Booklet. Sarajevo, April 2017. 32 p.
922. Patten Ch. Cousins and strangers. America, Britain and Europe in a New Century. Toronto, 2006. 320 p.
923. Penn W. The Peace of Europe: The Fruits of Solitude and Other Writings. London, 1916. 292 p.
924. Perisic B. Britain and Europe: a History of Difficult Relations. Berlin, 2010. 10 p.
925. Peters D. Constrained Balancing: The EU's Security Policy. Basingstoke, 2010. 264 p.
926. Pinder J. Federalism and the Beginnings of European Union // A Companion to Europe Since 1945 / ed. by K. Larres. Oxford, 2009. pp. 25-44.
927. Pirozzi N. UN Peacekeeping in Lebanon: Europe's contribution // European Security Review. September 2006. Number 30. p. 1-3.
928. Raymond R. The U.S. – U.K. special relationship in historical context: lessons of the past // U.S.-U.K. relations at the start of the 21st century / ed. by J.D. McCausland, D.T. Stuart. January 2006. Chapter 1. pp. 1-15.
929. Reynolds D. Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century. London, 2013. 378 p.

930. Richardson L. British State Strategies after the Cold War // After the Cold War. International Institutions and State Strategies in Europe, 1989–1991 / ed. by R.O. Keohane, J.S. Nye, Jr.S. Hoffmann. Cambridge, 1993. pp. 148-169.
931. Riddell P. Europe // The Blair's Effect / ed. by A. Seldon, D. Kavanagh. New York, 2005. pp. 362-383.
932. Robins L. Britain and European Community: twenty years of not knowing // Two Decades in British Politics. Manchester, 1994. pp. 243-255.
933. Roininen A. A Critical Assessment of the Impact of EU Membership on British Sovereignty // International Affairs Forum. July 21, 2016. 12 p.
934. Rogers J., Simon L. Germany as European leader? // European Geostrategy. – 1st May 2013. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2014/05/germany-european-leader/> (дата звернення: 18.01.2015).
935. Russel D. “The Jolly Old Empire”: Labour, the Commonwealth and Europe, 1945-51 // Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / ed. by Alex May. Basingstoke, 2001. p. 9-29.
936. Riishej S. Europeisation and Euro-scepticism. Experiences from Poland and the Czech Republic // Central European Political Studies Review. 2004. № 6/4. 68 p.
937. Rynning S. Realism and the Common Security and Defence Policy // Journal of Common Market Studies. 2011. Volume 49. Number 1. pp. 23-42.
938. Schmidt G. The Conduct of East–West Relations during the 1980s // Contemporary European History. 1992. Volume 1. Issue 2. pp. 310-311.
939. Schmitt B. European capabilities: how many divisions? // EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004) / ed. by N. Gnesotto. Paris, 2004. pp. 89-110.
940. Seldon A. Major. A Political Life. London, 1998. 856 p.
941. Sharp J.M. British policy in Bosnia 1991–1995 // Journal of European Integration History. 2004. Volume 10. Number 1. pp. 117-138.
942. Simon L. Command and control? Planning for EU military operations. Paris, January 2010. Occasional Paper No 81. 50 p.
943. Simon L. The 2013 French defence White Paper: do not write France off just yet // European Geostrategy. 1st May 2013. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2013/05/2013-french-defence-white-paper-write-france-just-yet/> (дата звернення: 12.11.2016).

944. Sinnott R. European public opinion and security policy. Paris, July 1997. 37 p.
945. Sloan S.R. The United States and European Defence. Paris, April 2000. Chaillot Paper 39. 54 p.
946. Smith S., Clarke M. Foreign Policy Implementation. London; Boston, 1985. 195 p.
947. Smith M.E. Europe's Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation. Cambridge, New York, 2004. 291 p.
948. Staab A. The European Union Explained: Institutions, Actors, Global impact. 2nd ed. Bloomington, 2011. 232 p.
949. Schulzepp K.E. AMM (Aceh, Indonesia). The Aceh Monitoring Mission / K.P. Schulzepp // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. – Paris, 2009. pp. 265-273.
950. Stephen G. An Awkward Partner. Britain in the European Community. Third edition. Oxford, 1998. 312 p.
951. Svendsen A.D.M. Intelligence Cooperation and the War on Terror. Anglo-American security relations after 9/11. London and New York, 2010. 236 p.
952. Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense. Washington, 2012. 8 p.
953. Sytas A. Insight – Ukraine crisis will be “game changer” for NATO. Gaiziunai, Lithuania russels, 2014. May 18.
954. Taggart P. A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems // European Journal of Political Research. Volume 33. Issue 3. April 1998. pp. 363–388.
955. Techau J. Britain Needs to Go Beyond Its Inner Margaret Thatcher // Carnegie Europe. 2014. 21 January. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=54249> (дата звернення: 08.11.2016).
956. Techau J. Political Union Now! // Berlin Political Journal. July 13, 2015. URL: <http://berlinpolicyjournal.com/political-union-now/> (дата звернення: 11.12.2016).
957. The Army Field Manual. Operations Other Than War. London, 1995. Vol. 5. Part 2. pp. 34-58.
958. The Blair Effect 2001–5 / ed. by A. Seldon and D. Kavanagh. Cambridge, 2005. 483 p.
959. The Gulf War and the New World Order International Relations of the Middle East / T.Y. Ismael and J.S. Ismael (eds). Gainesville, 1994. 569p.

960. The Idea of Europe: from antiquity to the European Union / ed. by A. Pagden. New Yourk, Cambridge, 2002. 363 p.
961. Toje A. The European Union as a Small Power. After the Post-Cold War. London, 2010. 264 p.
962. Trachtenberg M., Gehrz Ch. America, Europe and German Rearmament, August-September 1950 // Journal of European integration history. 2000. Volume 6. Number 2. pp. 9-35.
963. Tugendhat Ch., Wallace W. Options for British foreign policy in the 1990s. London, New York, 1988. 125 p.
964. Türkeş M. "New vs. old Europe": contested hegemonies and the dual-guarantee strategy of the East European Countries // Izvorni naučni rad. Avgust 2005. Vol. LVII. Br. 3. pp. 229-244.
965. Twentieth-Century Anglo-American Relations / Hollowell J. (ed.). London, 2001. 206 p.
966. Valasek T. Europe's defence and its new security strategy // CER Bulletin. 03 December 2007. URL: <http://www.cer.org.uk/publications/archive/bulletin-article/2007/europe%E2%80%99s-defence-and-its-new-security-strategy> (дата звернення: 15.12.2015).
967. Valasek T. France, NATO and European defence. London. Centre for European Reform, Policy Brief, 12 May 2008. 6 p.
968. Vainio L. EU Foray into Navy Operations NAVFOR Somalia // European Security Review. December 2008. Number 42. p. 23.
969. Van Eekelen W.F. Debating European security, 1948-1998. Brussels, 1998. 371 p.
970. Varsori A. The Andreotti Governments and the Maastricht Treaty: Between European Hopes and Domestic Constraints // Journal of European Integration History. 2013. No 1. Vol. 19. pp. 23-43.
971. Vircoulon T. The EU police mission in Kinshasa – DRC (EUPOL Kinshasa) and the EU Police mission in RD Congo (EUPOL RD Congo) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 221-230.
972. Wall S. A Stranger in Europe: Britain and the EU from Thatcher to Blair. Oxford, 2008. 246 p.
973. Wall S. Making the Single Market. Witness Remarks // Journal of European Integration History. 2010. Vol. 6. pp. 57-64.
974. Wallace W. The Collapse of British Foreign Policy // International Affairs. 2005. Vol. 81. No. 1. pp. 53-68.
975. Wallace H. The UK: 40 Years of EU Membership // Journal of Contemporary European Research. 2012. Volume 8. Issue 4. pp. 531-546.

976. Whitman R.G. Amsterdam's unfinished business? The Blair government's initiative and the future of the Western European Union. Paris, January 1999. 29 p.
977. Williams P.D. British Foreign Policy under New Labour, 1997–2005. Basingstoke, 2005. 263 p.
978. Wolczuk R. Ukraine's Foreign and Security Policy 1991–2000. London and New York, 2003. 216 p.
979. Wyn Rees G. British Strategic Thinking and Europe, 1964-1970 // Journal of European Integration History. 1999. Vol. 5. No 1. pp. 57-71.
980. Young J.W. Britain and European Unity, 1945-1999. 2-nd edition. London, 2000. 237 p.
981. Young H., Sloan A. The Thatcherism Phenomenon. 1-st paperback edition. Ondon, 1986. 144 p.

Матеріали недержавних аналітичних центрів

982. Adams A., Ashbourne A. Boureau L. Introduction // Europe's defence industry: a transatlantic future? London, 1999. pp. 1-7.
983. Andreani G., Bertram Ch., Grant Ch. Europe's military revolution. London, 2001. 86 p.
984. Balfour R. Can the EU have a foreign and security policy without Britain? A grim and insular picture of the future. 18 January 2013. URL: http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=13&pub_id=3238 (дата звернення: 20.05.2016).
985. Deighton A. On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security. San Domenico, 1997. 22 p.
986. Dempsey J. Can a Defense Merger Change Britain's Attitude Toward Europe? // Carnegie Europe. October 1, 2012. URL: <http://carnegieeurope.eu/2012/10/01/can-defense-merger-change-britain-s-attitude-toward-europe/e056> (дата звернення: 25.03.2016).
987. Dempsey J. Is the UK-U.S. Special Relationship Over? // Carnegie Europe. 2015. April 22. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59867> (дата звернення: 08.11.2016).
988. Dempsey J. Judy Asks: Is Britain Still a Foreign Policy Power? // Carnegie Europe. February 18, 2015. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59100> (дата звернення: 12.11.2016).
989. Dempsey J. Time for Britain to Turn to Europe // Carnegie Europe. September 2, 2013. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=52818> (дата звернення: 19.11.2016).

990. Dempsey J. Why Turkey Needs Britain Inside the EU // Carnegie Europe. 2012. April 5. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=47747> (дата звернення: 01.12.2016).
991. Fitzgerald Sh. Coalition in Britain – Coalitions in Europe? An Analysis of the UK's European Policy. Dublin, 2010. 30 p.
992. Garden T. Europe a Strategic Power? Lille, 1 April 1999. URL: <http://www.ukdf.org.uk/assets/downloads/assets/writings/articles/older/Europe.html> (дата звернення: 24.04.2016).
993. Garden T. Has Blair lost the Plot on European Defence? // The UK Defence Forum. 1999. URL: <http://www.ukdf.org.uk/assets/downloads/assets/writings/articles/1999/9912source.html> (дата звернення: 12.05.2016).
994. Grabbe H., Hughes K. Enlarging the EU Eastward. London, 1998. 130p.
995. Grant Ch. Blair's five wars // Prospect Magazine. 2003. 20 October. URL: <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/blairsfivewars> (дата звернення: 24.09.2016).
996. Grant Ch. Cameron's optimistic, risky and ambiguous strategy // Centre for European Reform, 24 January 2013. URL: <http://www.cer.org.uk/insights/camerons-optimistic-risky-and-ambiguous-strategy> (дата звернення: 09.09.2016).
997. Grant Ch. Can Britain lead in Europe? London, 2002. 90 p.
998. Grant Ch. EU defence takes a step forward. Briefing note London, December 2003. 6 p.
999. Grant Ch., Porter H. Is Tony Blair the right man to be President of Europe? 25 October 2009. URL: <http://www.cer.org.uk/in-the-press/tony-blair-right-man-be-president-europe> (дата звернення: 06.02.2016).
1000. Grant Ch. Resolving the rows over ESDP. Opinion. London, October 2003. 3 p.
1001. Grant Ch. Strength in numbers Europe's foreign and defence policy. London, Centre for European Reform, Report, 06 September 1996. 59p.
1002. Grant Ch. What to do about the Lisbon treaty? Four options for the Conservatives. London, Center for European Reform, Policy brief, November 2009. 6 p.
1003. Grant Ch. Why is Britain Eurosceptic? London, December 2008. 8 p.
1004. Harries M. Britain and France as Nuclear Partners // Survival. February–March 2012. Vol. 54. No. 1. pp. 7-30.
1005. Harris R., Phil D. Britain and Europe: Where America's Interests Really Lie // The Heritage Foundation. Special Report No

- 131 on Europe. 2013. April 29. URL: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/04/britain-and-europe-where-americas-interests-really-lie>
1006. Harris R. Britain in the World: beyond Europe versus America // British American Security Information Council. November 25, 2013. URL: <http://www.basicint.org/blogs/2013/11/britain-world-beyond-europe-versus-america> (дата звернення: 23.11.2016).
1007. History of Federal Union. 27 May 2002. URL: <http://www.federalunion.org.uk/about/history/> (дата звернення: 13.09.2016).
1008. History of WEU / Western European Union – Union l’Europe Occidentale. URL: <http://www.weu.int/> (дата звернення: 12.03.2017).
1009. Holmes M. John Major and Europe: The Failure of a Policy 1990-7 // The Bruges Group. Occasional Paper. 1997. № 28. 98 p.
1010. Hughes K. Britain and the EU – a sorry tale of collapsing influence and dishonest debate // Friends of Europe. 21 Nov 2014. URL: <http://www.friendsofeurope.org/future-europe/britain-eu-sorry-tale-collapsing-influence-dishonest-debate/> (дата звернення: 24.04.2017).
1011. Keohane D. Europe’s new defence agency. London, Centre for European Reform. Policy briefing, 2004. 6 p.
1012. Keohane D. Unblocking EU-NATO Co-Operation // Bulletin of Centre for European Reform. June/July 2006. Issue 48. URL: <http://www.cer.org.uk/publications/archive/bulletin-article/2006/unblocking-eu-nato-co-operation> (дата звернення: 24.04.2017).
1013. Keohane D. 10 years after St. Malo. Paris, October 2008. 2 p.
1014. Keohane D., Valasek T. Willing and able? EU defence in 2020. London 2007. 40 p.
1015. Ladzik J. A European diplomatic service? // European Policy Brief. The Federal Trust. Jan 2006. Issue 20. URL: <http://fedtrust.co.uk/wp-content/uploads/2014/12/PolicyBrief20.pdf> (дата звернення: 26.04.2017).
1016. O’Donnell C.M. Britain’s Defence Review: good news for European defence // Centre for European reform, October 28, 2010. URL: <http://centreforeuropeanreform.blogspot.com/2010/10/britains-defence-review-good-news-for.html> (дата звернення: 22.02.2017).
1017. SIPRI Yearbook 2012. Armaments, Disarmament and International Security. Stockholm International Peace Research Institute. Stockholm, 2012. 560 p.
1018. The Military Balance 2001-2002. International Institute for Strategic Studies. London, 2001. 320 p.

1019. Towards a European Global Strategy. Securing European influence in a Changing World. 28 May 2013. URL: http://www.iai.it/sites/default/files/egs_report.pdf (дата звернення: 15.12.2016).
1020. Trends in world military expenditure, 2012. SIPRI, April 2013. 8 p.
1021. UK Presidency of the Council July-December 2005. Presidency priorities. URL: <http://www.asser.nl/upload/eel-webroot/www/documents/UKUEUPresidency2005.pdf> (дата звернення: 15.01.2017).
1022. Wolczuk K. Ukraine after the Orange Revolution // Center for European Reform (CER). Policy brief. 2005. February. 5 p.

Публікації автора по темі монографії

Статті у фахових виданнях

1023. Грубінко А.В. Велика Британія біля витоків європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наук. праць. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2009. Вип. 87. Ч. II. С. 18-28.
1024. Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань майбутнього Західноєвропейського Союзу (90-ті роки ХХ ст.) // Університет. 2009. №5 (31). С. 47-56.
1025. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії у партійно-політичному вимірі: консервативні традиції з ліберальним відтінком // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць (Серія: Історія, міжнародні відносини). Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2010. Вип. 5. Ч. 1. С. 159-165.
1026. Грубінко А.В. Вплив британо-французького військово-політичного співробітництва на формування і розвиток спільної політики безпеки і оборони ЄС // Науковий вісник Дипломатичної академії України. К.: ДЕМІД, 2010. Вип. 16. С. 139-149.
1027. Грубінко А.В. Формування спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Маастрихтського договору: позиція Великої Британії // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (історичні науки). 2012. № 6. С. 25-36.
1028. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії після приходу до влади коаліції консерваторів і ліберальних демократів // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ.

- Спеціальність “Історія”. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 15. С. 117-140.
1029. Грубінко А.В. Періоди і фактори розвитку політики Великої Британії щодо Спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС (1990-2014 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: О. Зень, 2014. Випуск 25. С. 261-264.
1030. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії в контексті проблем та перспектив розвитку СЗППБ ЄС (2010-2014 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 41. С. 175-181.
1031. Грубінко А.В. Взаємодія держав “Великої трійки” в системі зовнішньої політики та політики безпеки ЄС // Зовнішні справи. 2015. № 4. С. 6-9.
1032. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на розвиток СПБО ЄС у контексті євроатлантичного співробітництва (1990-2015) // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2015. Випуск 36. Ч. 3. С. 92-99.
1033. Грубінко А.В. Криза системи європейської безпеки в умовах російсько-українського конфлікту: стратегічні підходи та інтереси Великої Британії // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С. 232-250.
1034. Грубінко А.В. Атлантизм як принцип і фактор зовнішньої політики Великої Британії у сфері європейської політичної інтеграції: теоретико-концептуальний аналіз // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Рівне: О. Зень, 2015. Випуск 26. С. 168-171.
1035. Грубінко А.В. Вплив атлантизму на участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції (1940-1980-ті роки). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 79-83.
1036. Грубінко А.В. Роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945–1956 рр.) // Європейські історичні студії. 2016. № 1. С. 6-19.
1037. Грубінко А.В. Велика Британія в європейській політичній інтеграції: історичні витоки “особливої” позиції та сучасність (до 70-ї річниці промов У. Черчілля у Фултоні та Цюриху) // Зовнішні справи. 2016. № 4. С. 36-39.

1038. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на формування механізмів європейської політичної інтеграції (40-80-ті роки ХХ ст.) // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 17. С. 121-126.
1039. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС в українській історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2016. № 1. С. 52-59.
1040. Грубінко А. Участь Великої Британії у Східноєвропейській політиці Європейського Союзу (1990-2016 рр.) // Емінак: науковий щоквартальник. 2016. № 3 (15) (липень-вересень). Т. 2. С. 60-64.
1041. Грубінко А.В. Політика Великої Британії щодо східного розширення Європейського Союзу: історичні аспекти // Європейські історичні студії. 2016. № 5. С. 20-32.
1042. Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Конституційного договору (2001–2005 рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: Гілея, 2017. Вип. 118 (3). С. 147-150.
1043. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у військово-гуманітарних операціях і місіях Європейського Союзу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: зб. наук. праць. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. № 13. С. 13-18.
1044. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу: огляд російської історіографії // Європейські історичні студії. 2017. № 6. С. 28-47.
1045. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на реформування зовнішньої політики й політики безпеки ЄС на етапі прийняття Лісабонського договору (2006-2009 рр.) // Науковий вісник Східноукраїнського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2017. № 4 (353). С. 108-113.

Статті в наукових журналах

1046. Грубінко А.В. Спільна зовнішня політика і політика безпеки ЄС в контексті сучасних теорій євроінтеграції: структурно-функціональний аналіз // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2012. Вип. 19. Том 4. С. 202–206.

1047. Грубінко А.В. Система євроатлантичної безпеки в умовах сучасного загострення військово-політичного протистояння на Сході Європи // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. К.: КНУ імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2014. Випуск 122. Ч. I. С. 4-11.
1048. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС: теоретико-концептуальний вимір // Молодий вчений. 2015. №2. С. 12-16.
1049. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції: між атлантизмом та європеїзмом // Європейські історичні студії. 2015. № 1. С. 6-17.

Тези доповідей на конференціях

1050. Грубінко А.В. Військово-політична співпраця Великої Британії Франції як фактор розвитку Спільної політики безпеки й оборони ЄС // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: статті та матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 12-13 квітня 2011 р.). Луганськ: Віртуальна реальність, 2011. С. 356-360.
1051. Грубінко А.В. Общая внешняя политика и политика безопасности Европейского Союза в европейской стратегии Великобритании: проблема лидерства // Сборник материалов VI Международной научно-практ. конф. “Современные аспекты общественно-политического развития России и стран мира” (Краснодар, РФ, 25 января 2013 г.). Краснодар: Пресс-Имидж, 2013. С. 37-40.
1052. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у СЗППБ ЄС як предмет наукових студій: актуальність, сучасний стан і перспективи досліджень // Європейський Союз та Україна: перспективи трансформації двосторонніх відносин: Зб. матеріалів I щорічної Міжнар. нау.-практ. конф. “Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні та правові аспекти” (Львів, 25.10.2013). Львів: DPI, 2013. С. 259-262.
1053. Грубінко А.В. Quo vadis Cameron: участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції (2010 – 2015 рр.) // Тези доповідей та наукових есе Міжнародної науково-практичної конференції Європейська інтеграція. Історія, сьогодення, перспективи (м. Львів, 15-16 квітня 2015 року). Львів: Інститут суспільних ініціатив, 2015. С. 42-43.
1054. Грубінко А.В. Зовнішньополітична стратегія чинного уряду Великої Британії на європейському напрямі: український контекст // Матеріали наукової конференції “Геостратегічні

пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах” (15 жовтня 2015 року, м. Київ). С. 108-110.

Статті у зарубіжних виданнях

1055. Грубинко А.В. Влияние американского фактора на участие Великобритании во внешней политике и политике безопасности ЕС: история и современность // Гуманитарные научные исследования. 2015. № 2. URL: <http://human.snauka.ru/2015/02/9067>
1056. Грубинко А.В. Роль Великобритании в формировании внешней политики ЕС в контексте ведущих теорий евроинтеграции // Вестник МГИМО-Университета. 2015. №1 (40). С. 18-28.
1057. Grybinko A. The historical periods of participating Great Britain in Common Security and Defense Policy of EU // British Journal of Science, Education and Culture. London, 2015. No. 1 (7) (January-June). Volume III. pp. 651-657.
1058. Грубинко А.В. Последствия войны в Ираке 2003 года для участия Великобритании в европейской военно-политической интеграции // International Scientific and Practical Congress “Scientific Achievements 2015“, 20 February 2015 in Vienna (Austria). Prague, 2015. Volume 2. pp. 193-197.
1059. Grubinko A. International Interests of Great Britain in the Conditions of Modern Crisis of the European Security System // Historia i Polityka. Torun. 2015. No 14 (21). pp. 67-83.
1060. Grubinko A. Идея европейской политической интеграции в истории международных отношений и Великобритания // Historia i Świat. 2016. Nr. 5. pp. 247-262.
1061. Грубинко А. Участь Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС як прояві глобалізації в контексті процесу “Brexit” // Globalizacja droga ku przyszłości / red. M. Kolecka, J. Zimny. Stalowa Wola, 2017. С. 88-100.

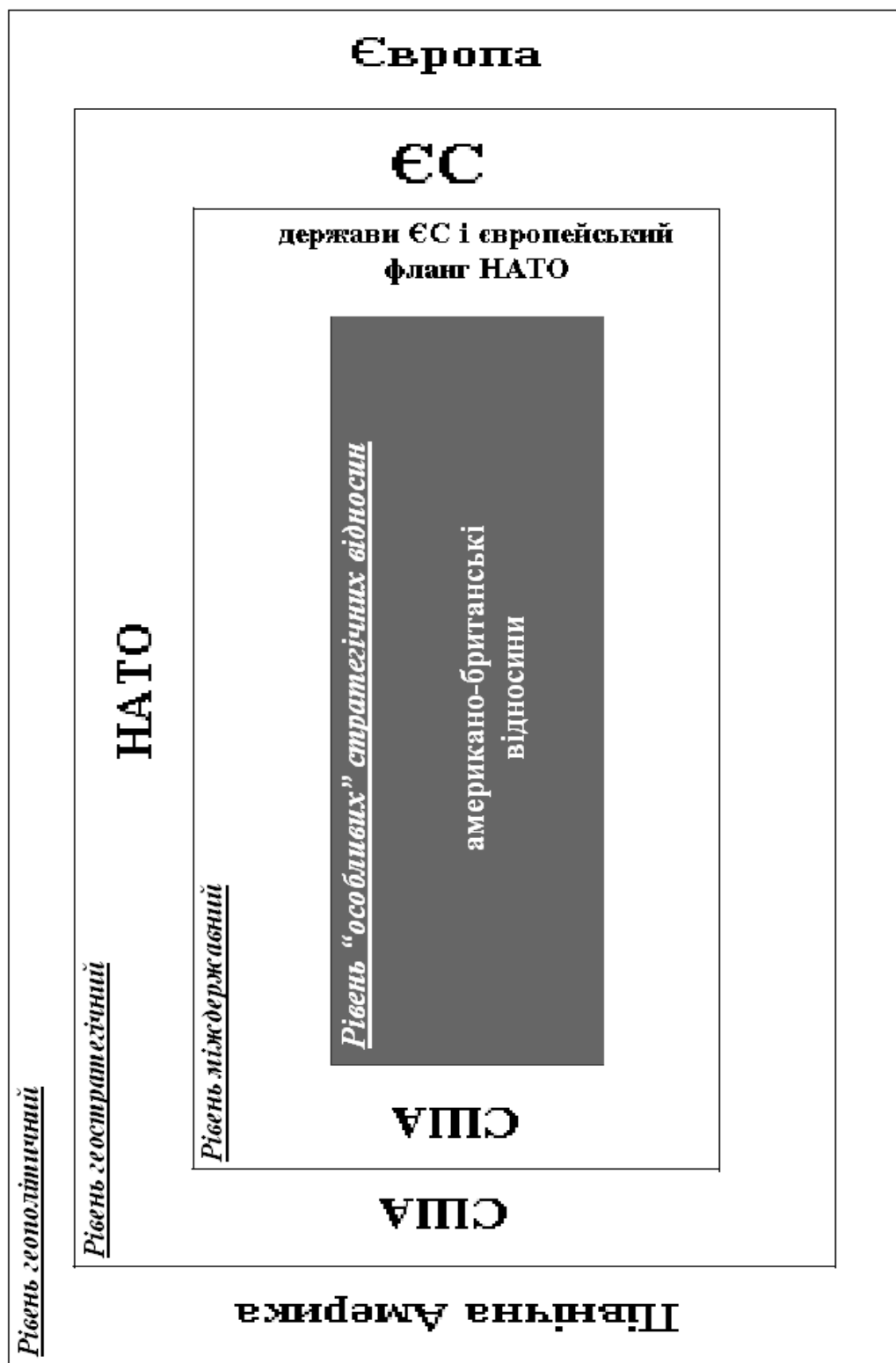

Схема 2. Рівні атлантизму

*Авторська розробка

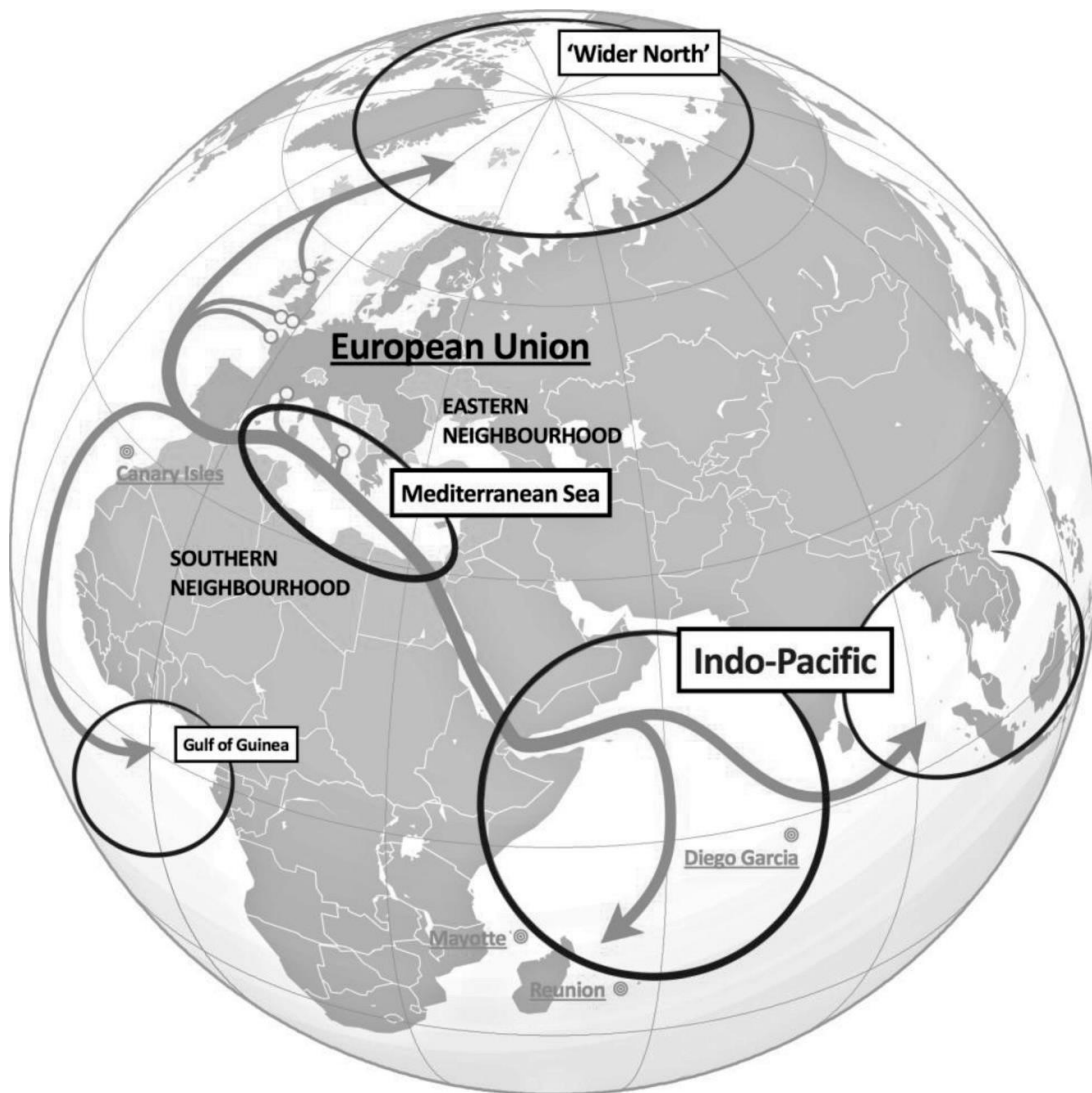
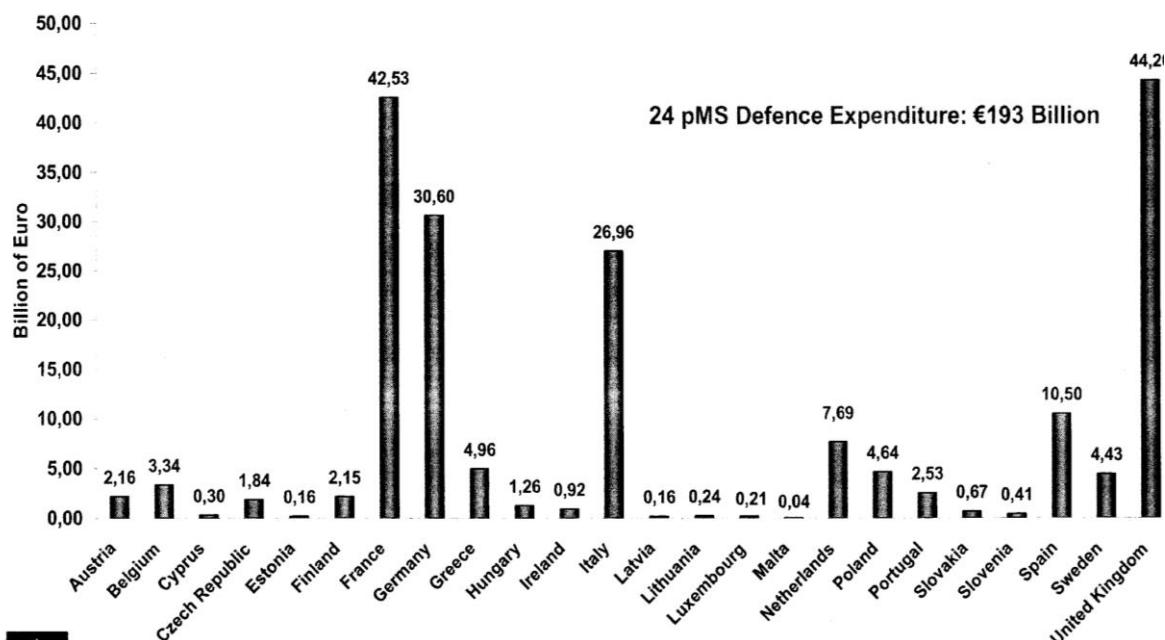

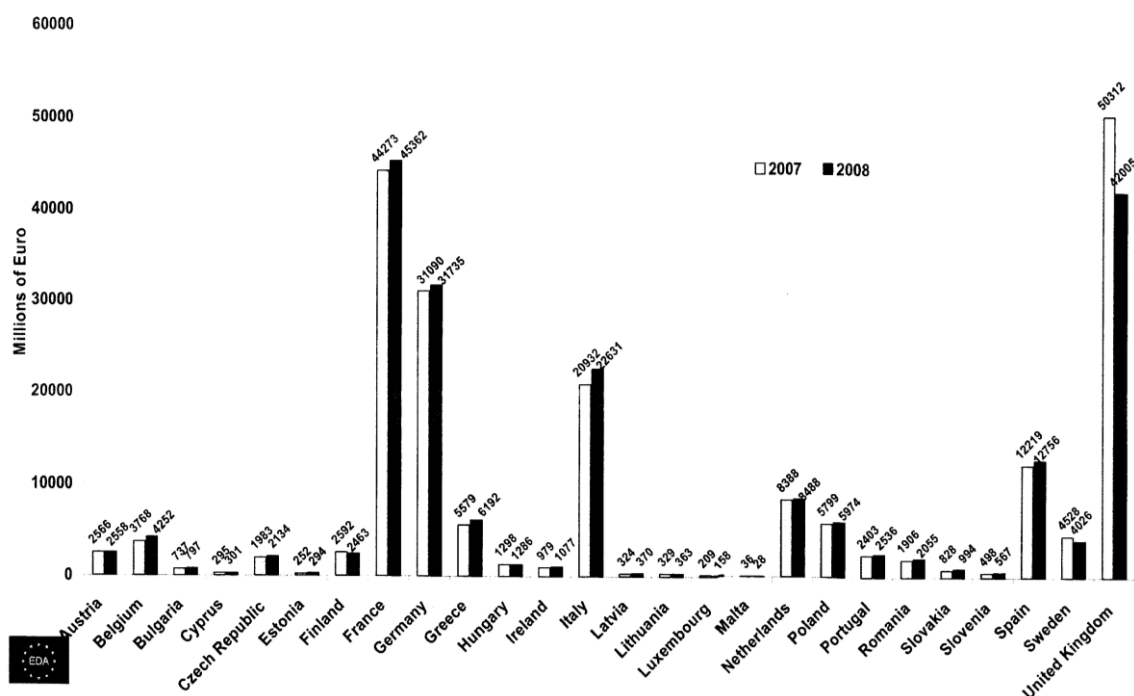
Рис. 1. Регіони пріоритетних військово-політичних інтересів ЄС, 2013–2025 рр.*

* Enabling the future – European military capabilities 2013-2025: challenges and avenues / ed. by A. Missiroli. Paris: EU Institute for Security Studies, 2013. p. 17.

Діаграма 1. Загальні витрати на оборону держав ЄС у 2005 р.*
European Defence Spending in 2005

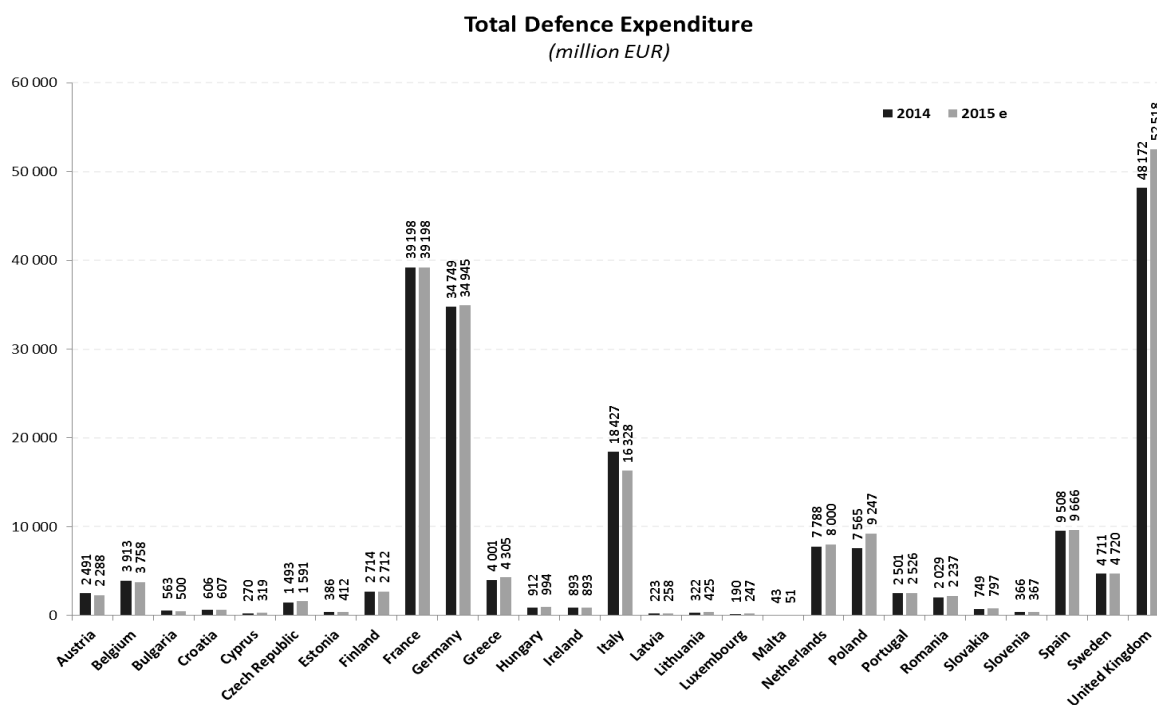
Діаграма 2.
Загальні витрати на оборону держав ЄС у 2007–2008 р. *
Defence Expenditure: 2007 & 2008

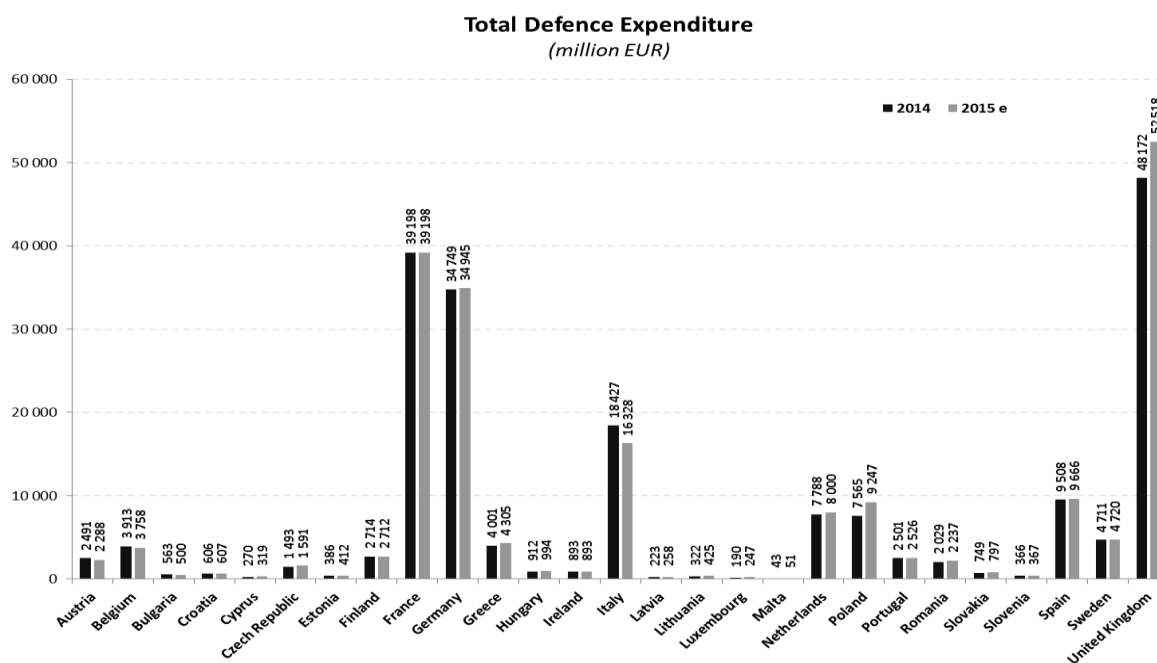
* National Breakdowns of European Defence Expenditure. 2005. EDA. Brussels, 2005. p. 3.

* Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. p. 2.

Діаграма 3. Загальні витрати на оборону держав-членів ЄС у 2010–2011 рр.*

Діаграма 4. Загальні витрати на оборону держав-членів ЄС у 2014–2015 рр.*

* Guzelyte S. National Defence Data 2011. EDA participating Member States. Brussels, September 2013. p. 2.

* Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. p. 4.

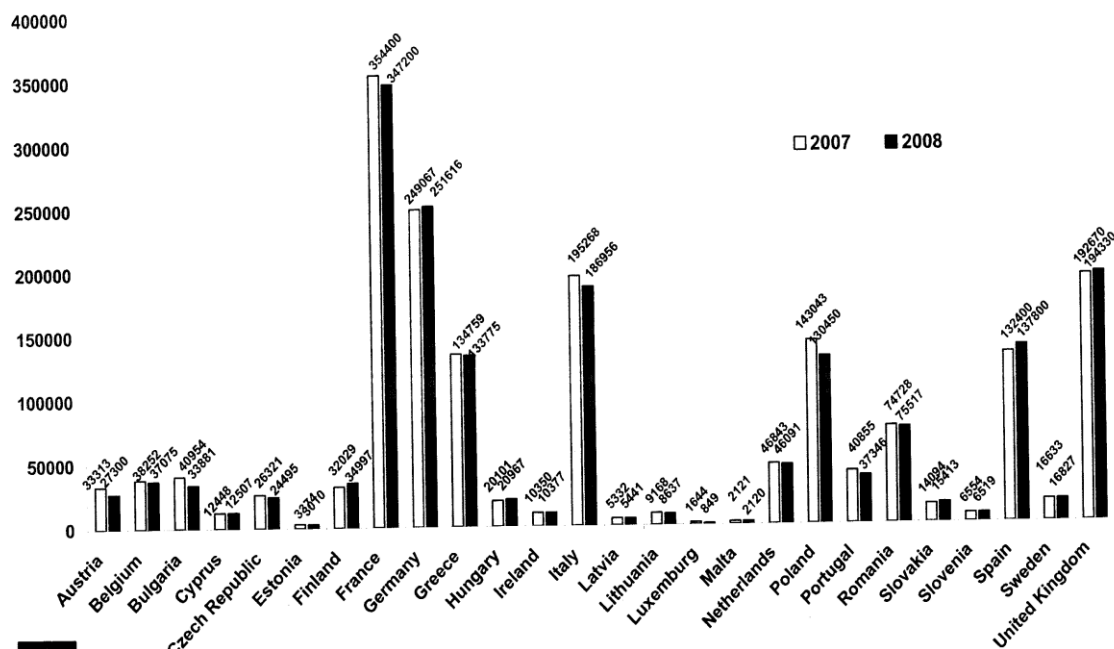
Діаграма 5. Європейський військовий персонал у 2005 р.*

European Military Personnel in 2005

Діаграма 6. Військовий персонал 2007–2008 рр.*

Military Personnel

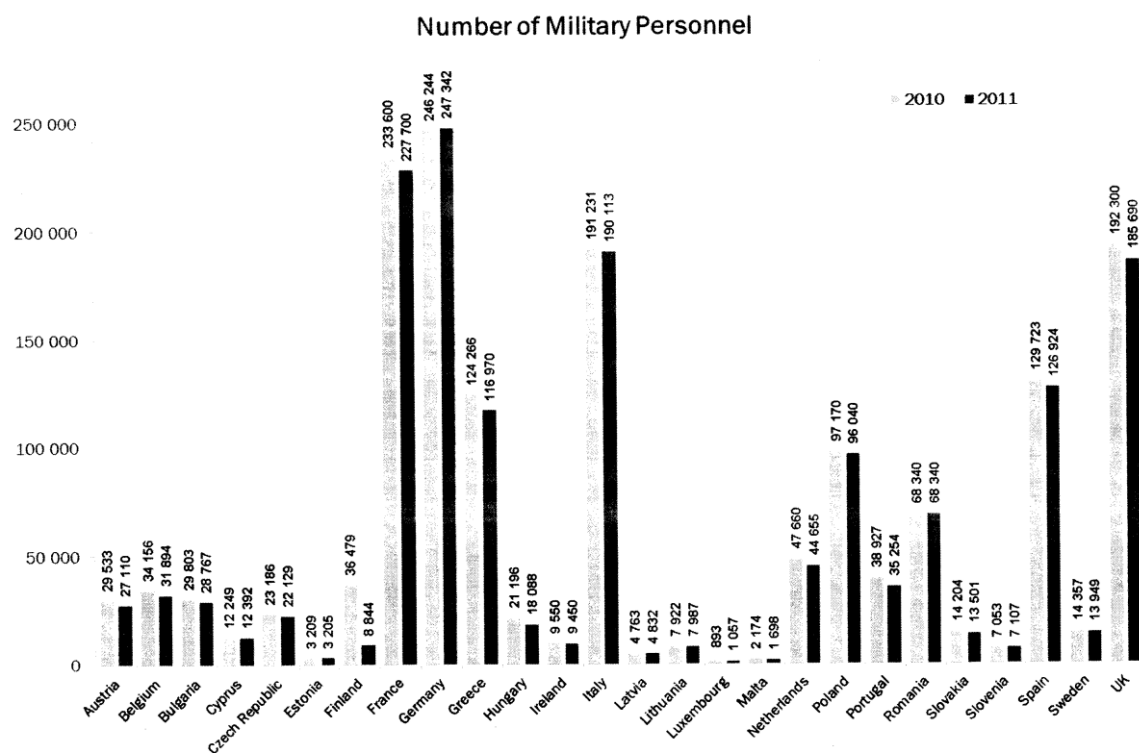

* National Breakdowns of European Defence Expenditure. 2005. EDA. Brussels, 2005. p. 7.

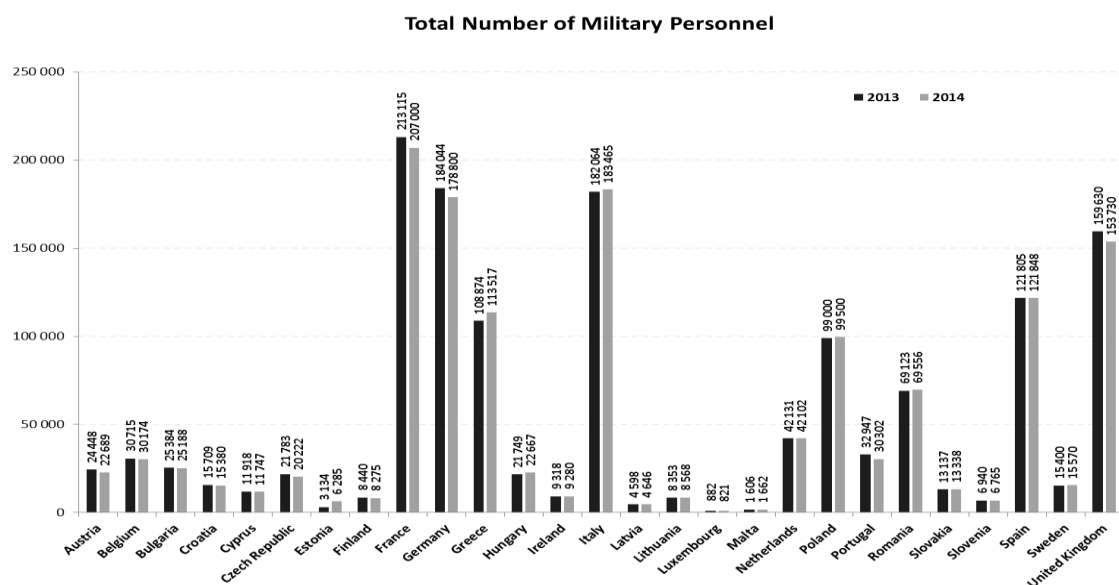
* Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. p. 18.

Додаток 5 (продовження)

Діаграма 7. Чисельність військового персоналу у 2010–2011 рр.*

Діаграма 8. Загальна чисельність військового персоналу у 2013–2014 рр.*

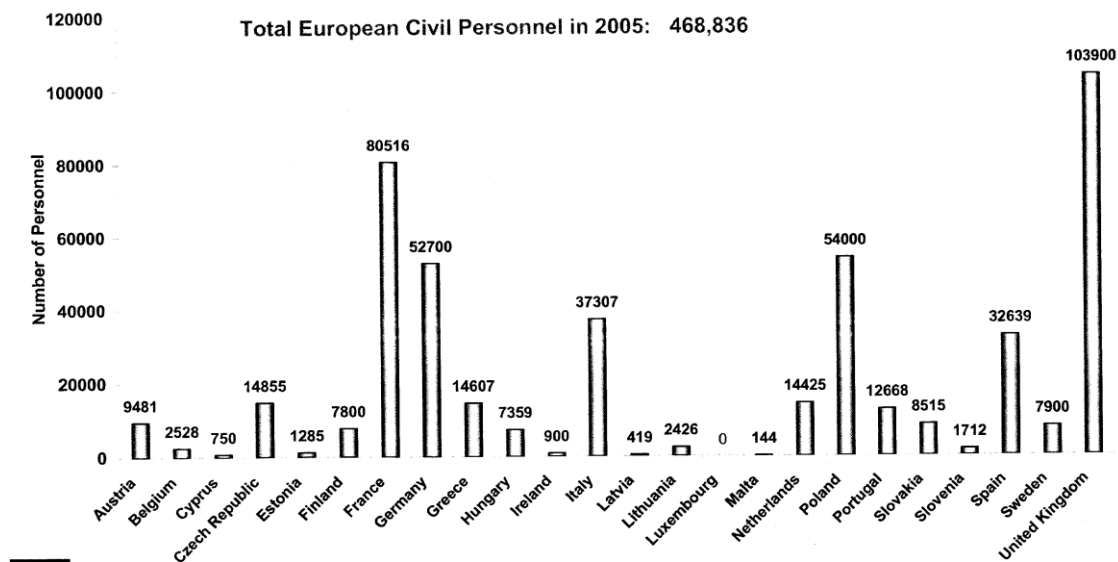

* Guzelyte S. National Defence Data 2011. EDA participating Member States. Brussels, September 2013. p. 34.

* Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. p. 10.

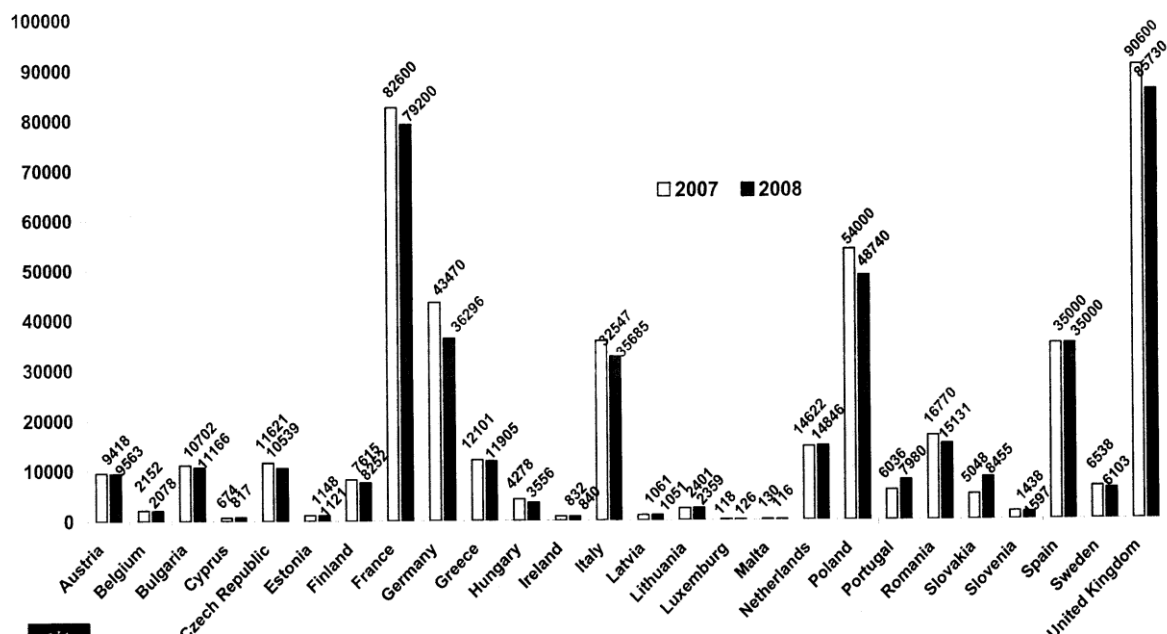
Діаграма 9. Європейський цивільний персонал у 2005 р.*

European Civil Personnel in 2005

Діаграма 10. Чисельність цивільного персоналу у 2007–2008 рр.*

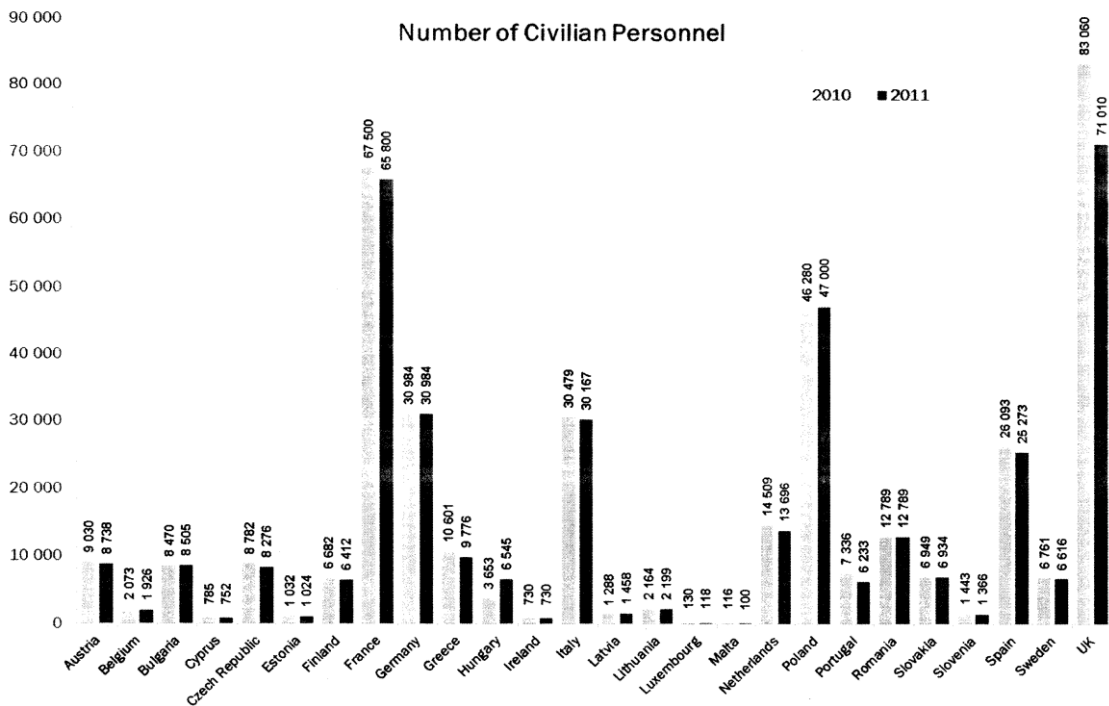
Civilian Personnel

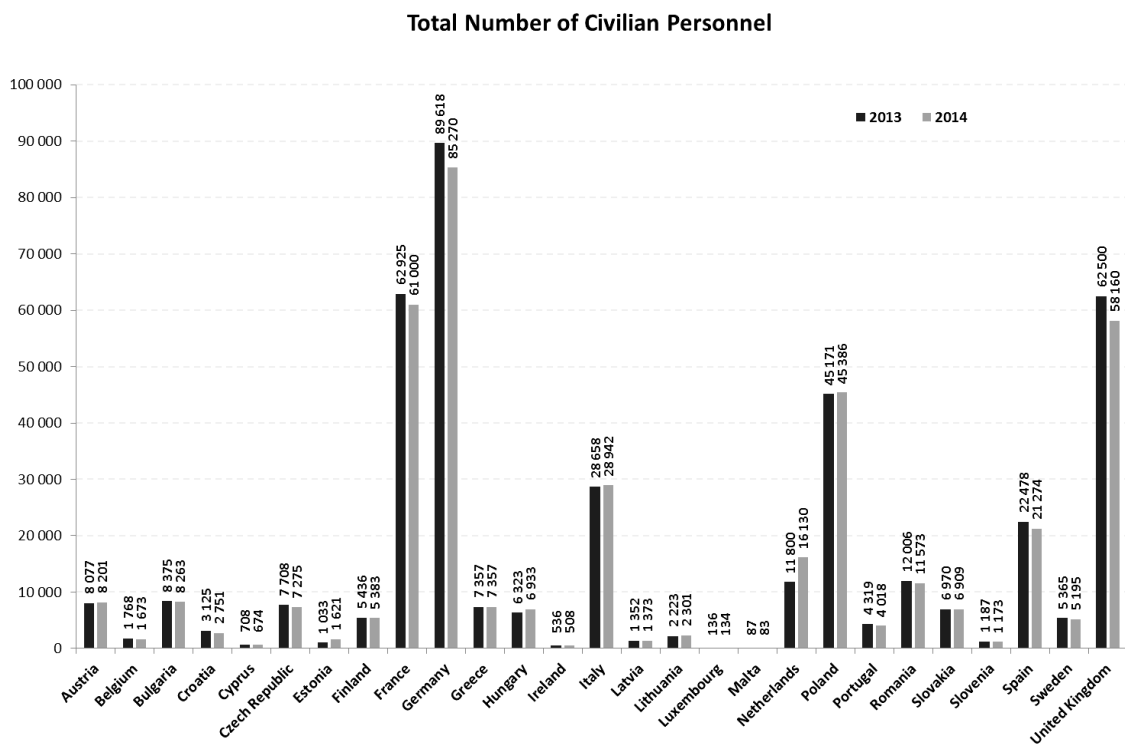
* National Breakdowns of European Defence Expenditure. 2005. EDA. Brussels, 2005. p. 8.

* Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. p. 20.

Діаграма 11. Чисельність цивільного персоналу у 2010–2011 рр.*

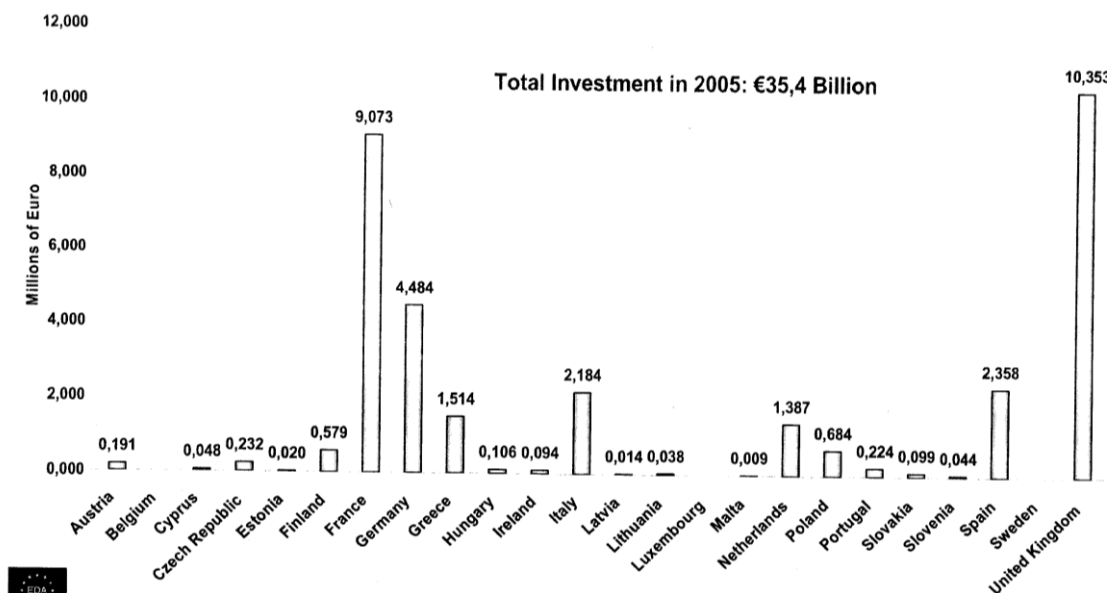
Діаграма 12. Чисельність цивільного персоналу у 2013–2014 рр.*

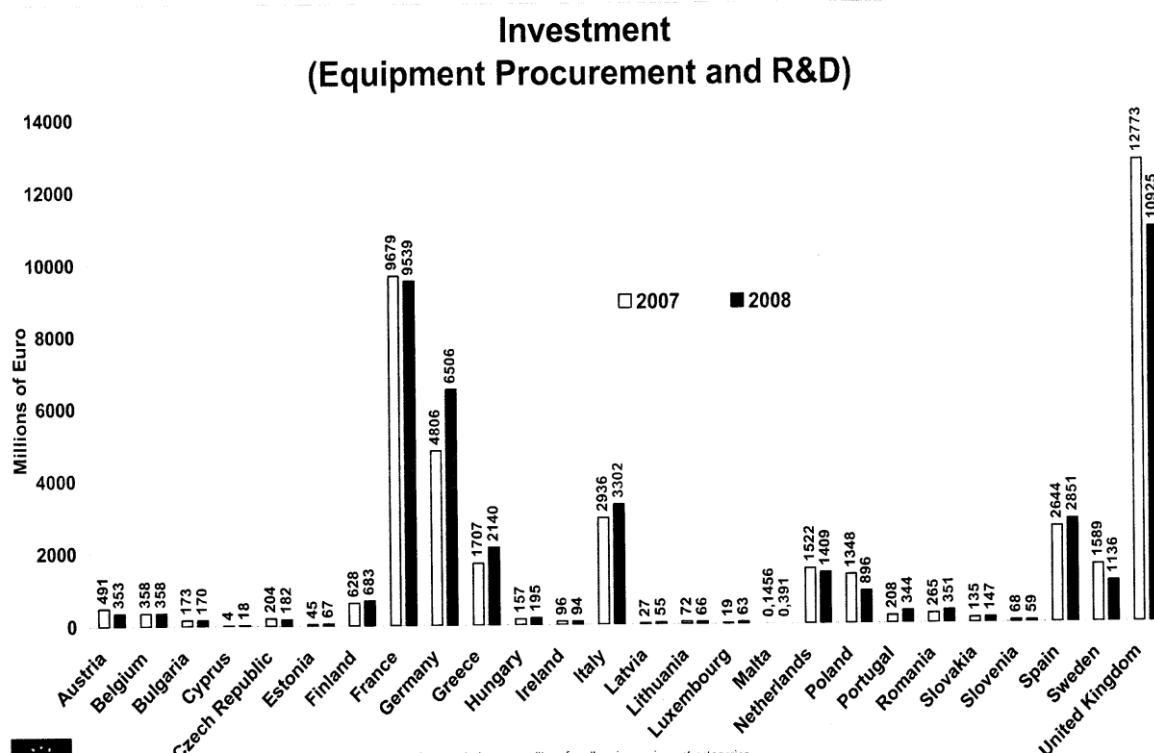
* Guzelyte S. National Defence Data 2011. EDA participating Member States. Brussels, September 2013. p. 35.

□ Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. p. 12.

Діаграма 13. Інвестиції в 2005 році (закупівля обладнання та науково-дослідні роботи в галузі оборони)*
Investment in 2005 (Equipment Procurement and R&D)

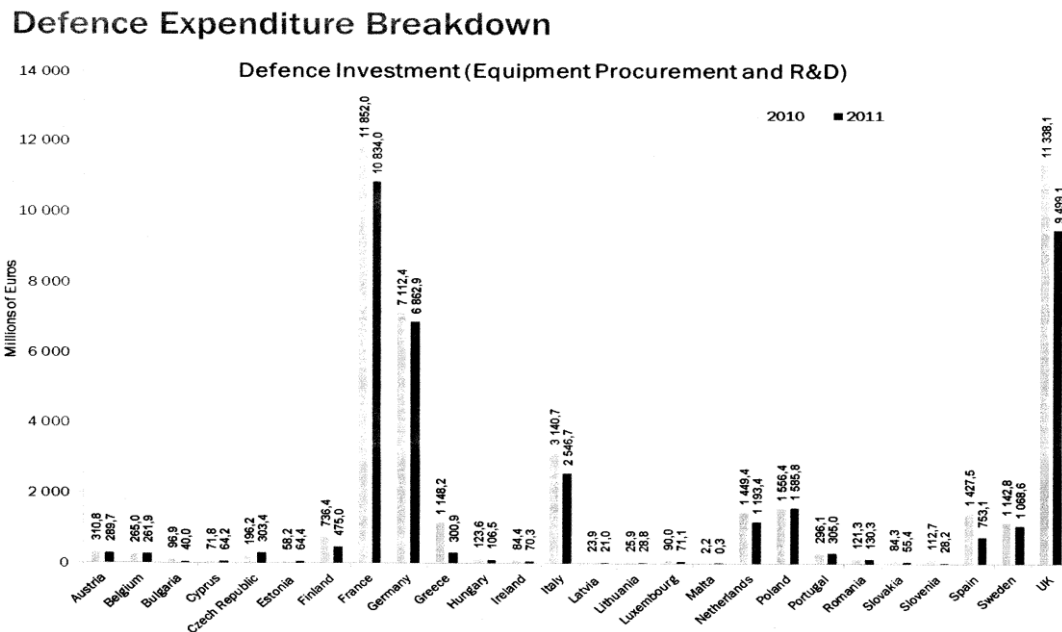

Діаграма 14. Інвестиції (закупівля обладнання та науково-дослідні роботи в галузі оборони). 2007–2008 рр.*

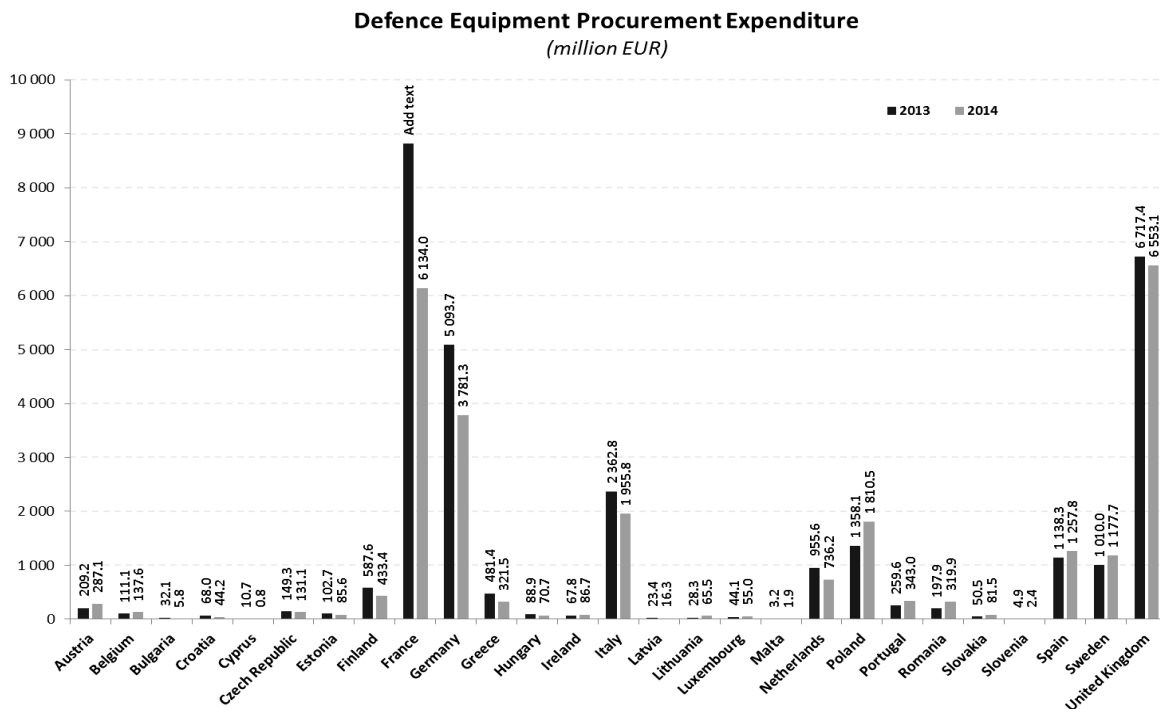

□ National Breakdowns of European Defence Expenditure. 2005. EDA. Brussels, 2005. p. 13.
□ Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. p. 7.

Діаграма 15. Оборонне інвестування в обладнання та науково-дослідну роботу в галузі оборони. 2010–2011 рр.*

Діаграма 16. Витрати на закупівлю оборонного обладнання. 2013–2014*

□ Guzelyte S. National Defence Data 2011. EDA participating Member States. Brussels, September 2013. p. 17.

□ Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. p. 28.

Наукове видання

А.В. Грубінко

**ВЕЛИКА БРИТАНІЯ В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ЗОВНІШНЬОЇ І БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ
(1990-2016 рр.)**

Монографія

Підписано до друку 01.11.2017.

Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 37,2. Обл.-вид. арк. 40,37

Тираж 300 примірників. Замовлення № 10/17/28-6.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю.В.

м. Тернопіль, вул. Винниченка, 9/7

тел. (0352) 40-08-12, (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23

